

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

KaraM
Kış 2016 • Sayı 52

Karadeniz Araştırmaları
Journal of the Black Sea Studies
Cilt/Volume 13 Sayı/Number 52
Kış/Winter 2016 e-ISSN 2536-5126

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri M¼d¼r¼
Owner and Managing Editor
Bilgehan Atsız G¼KDAĐ

Edit¼rler/Editors
Osman KARATAY - M. Seyfettin EROL

Misafir Edit¼rler/Guest Editors
H. Kutay AYTUĞ - Ayhan BILĐİN - M. Ali SAĞLAM

Yazı işleri / Secretariat
Yaşar ŐİMŐEK - Umut ÜREN

Tasarım/ Design
Ali BALCI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Bernt Brendemoen (Oslo Üni.)
Prof. Dr. Haydar akmak (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Necati Demir (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Peter Golden (Rutgers Uni.)
Prof. Dr. Sadettin G¼me (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hakan Kırımlı (Bilkent Üni.)
Dr. Yuri Kochubey (NAS of Ukraine)
Prof. Dr. Mihai Maxim (D.Kantemir K¼lt¼r Mrk.)
Prof Dr. David Mcdonald (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Hikmet Öks¼z (KT¼)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Y¼cel Özt¼rk (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Dan D. Y. Shapira (Bar-Ilan Uni.)
Doç. Dr. Feridun Tekin (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Uli Schamiloğlu (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Mualla Uydu Y¼cel (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. İliya V. Zaitsev (Moskova Devlet Üni.)

İdare Merkezi / Adress
Hacı Hasan Mah., Kahraman İbad H¼seyinli Sok. No: 2
G¼lbaşı - ANKARA, Tel: 0536 760 55 42
www.karam.org.tr
karadenizarastirmalari@gmail.com

Yayın T¼r¼ / Type of the Periodical
3 aylık, uluslararası / quarterly, international

İçindekiler/ Contents

- 1-27 Doğu Karadeniz'in Kentleşme Yapısı ve Sorunları / *Urban Structure and Urbanization Problems of the Eastern Black Sea Region*
Korkmaz YILDIRIM - Y. Emre AYNA
- 27-55 Kentsel Gelişmenin Hava Kalitesi Üzerine Etkileri ve Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerindeki Partikül Madde Kirliliği / *Effects of Urban Development on Air Quality and Particle Matter Pollution in the Cities of the Eastern Black Sea Region*
Kazım Onur DEMİRARSLAN
- 57-94 Yeniden Ölçeklenme Bağlamında Doğu Karadeniz Bölümünde Sosyo-İktisadi ve Söylemsel Mekân Üretimi / *Production of Socio-Economical and Discursive Space in the Eastern Black Sea Region within the Context of Re-Scaling*
M. Ali SAĞLAM - Onur AÇAR
- 95-117 Kentsel Alanda Mekânsal Düzenleme ve Kadının Kent Kullanım Hakkı: Hopa Örneği / *Spatial Arrangements in Urban Areas and Women's Rights to Use Cities: The Hopa Case*
Aygül KILINÇ
- 119-137 Koşu Bandı Üretimi Kuramının Yeşil Yol Karşıtı Yerel Harekete Uygulanması / *On the Implementation of the Theory of Treadmill Production to the Local Movement Opposing the Green Way*
Çağrı ERYILMAZ
- 139-158 Artvin İlinin Eko Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi / *An Assessment of the Eco-Tourism Potential of the Province Artvin*
Hilal SURAT
- 159-170 Avrupa Birliği Turizm ve Çevre Politikaları Bağlamında Doğu Karadeniz Yeşil Yol Yayla Turizminin Değerlendirilmesi / *An Evaluation of the Green Way Plateau Tourism in the Eastern Black Sea Region from the Perspective of Tourism and Environmental Policies of the European Union*
H. Kutay AYTUĞ
- 171-190 Tüketiciler Coğrafi İşaret İçin Daha Fazla Ödemek İster Mi? Artvin Balı Üzerine Bir Araştırma / *Are Consumers Willing To Pay More for Geographical Indication? A Study on the Artvin Honey*
İsmail Tamer TOKLU
- 191-210 Karadeniz'de Çay ve Fındık Üretiminde Göçmen İşgücünün Etnikleşme Süreçleri / *Ethnicization Processes of the Migrant Workforce in Production of Tea and Hazelnut in the Black Sea Region*
Uygar Dursun YILDIRIM
- 211-232 Gürcistan İle Türkiye'nin Ticari İlişkisi ve Artvin'deki Ticarete Etkisi / *Commercial Relationships between Georgia and Turkey and Its Effects on Trade in Artvin*
Münevver KATKAT ÖZÇELİK
- 233-252 Doğu Karadeniz Bölgesinde Balıkçılık / *Fishing in the Eastern Black Sea Region*
Kadir KIRDA
- 253-272 Doğu Karadeniz'de Bankacılık / *Banking in the East Black Sea Region*
Murat BERBEROĞLU
- 273-301 Hopa'da Yerel Siyaset: Katılım, Seçimler ve Mücadele Örüntüleri / *Local Politics in Hopa: Participation, Elections and Patterns of Struggle*
Ayhan BİLGİN

Kitap Değerlendirme / Book Review

- 303-306** Stanislav Lakoba (ed.), *İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi*
Didem ÇATALKILIÇ
- 307-309** Şener Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*
Tuğba ERDEM
- 310-315** Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*
Filiz Meltem ERDEM UÇAR
- 317-324** Yayın İlkeleri/ Editorial Principles

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra AYYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ÇAğLAR	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOğLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. A. Mevhibe COŐAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin DURUKAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi ERSOY	Gazi Üniversitesi/TBMM
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla JORMA	University of Turku
Prof. Dr. Őenol KANTARCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Barış METİN	UŐak Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit SERTÇELİK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin TAŐKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOğLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezih TURAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Yrd. Doç. Dr. H. Kutay Aytuğ	Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Semra Aytuğ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faruk Bal	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayhan Bilgin	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayla Bilgin	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Cebeci	Harran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat Gökçe	Kilis Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Limanlı	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Mahshid Mikaeili	Islamic Azad University
Yrd. Doç. Dr. Sevdâ Ocak	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Özgöl	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatice KarakuŐ Öztürk	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Ali Sağlam	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesrin Karaca Sanyürek	Munzur Üniversitesi
Dr. Olkan Senemoğlu	-
Yrd. Doç. Dr. Erol Ustaahmetoğlu	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Uygur Yıldırım	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Dr. Kerem Yılmaz	-
Dr. Mustafa Zengin	Su Ürünleri Merkez AraŐt. Enstitüsü
Yrd. Doç. Dr. Besim Can Zırh	Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Dergimizi Tarayan Veritabanları / Scanned by the Databases

ASOS, CEEOL, DOAJ, EBSCO, Index Copernicus, Index Islamicus, MLA International Bibliography, International Medieval Bibliography, ProQuest, Serials Solutions, TÜBİTAK-ULAKBİM, Ulrich's periodicals directory, CNKI, InfoBase

DOĞU KARADENİZ'İN KENTLEŞME YAPISI VE SORUNLARI

Korkmaz YILDIRIM* - Y. Emre AYNA**

ÖZET

Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan ve üzerinde pek çok parametrenin etkili olduğu kentsel alanların değişimi ve kent yapısı, Türkiye genel eğiliminden farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Doğu Karadeniz bölgesinin kentleşme yapısını ve tarihsel değişimini neden ve sonuçları bakımından incelemek, söz konusu kentsel değişim sonucu ortaya çıkan sorunları değerlendirmektir. Bu amaçla, kentsel yapının analizi için kent sayısı ve kentsel nüfus değişimi başta olmak üzere kentlerin nüfus yoğunluğu, nüfus artış oranları, kentleşme oranları, göç gibi temel göstergeler üzerinden istatistiki değerlendirmeler yapılmıştır. Ampirik çalışmada gerekli olan temel değişken ve nicel verilerin temini için TÜİK başta olmak üzere diğer kamu kurumları ile Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların veri tabanlarından faydalanılmıştır. Temel olarak, Doğu Karadeniz bölgesinde il ölçeğinde mevcut kentleşme ve kentsel değişimin meydana getirdiği sorunlar maddeleştirilerek genel bir değerlendirme yapılarak, konuya ilişkin çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Kentsel Alanlar, Kentleşme Sorunları

ABSTRACT

Changes taking place in the urban areas and urban structure of the Eastern Black Sea region that effected from many parameters is different from general trend in Turkey. The purpose of this study is to examine structure and historical change of urbanization of the Eastern Black Sea region in terms of reasons and results; and also to evaluate the problems arising from this urban transition. To this end, for the analysis of urban structure statistical evaluations has made from essential indicators such as number of cities, urban population change, and density of cities, population growth rates and urbanization rates. Mainly databases of TUIK and other public institutions and international organizations like the World Bank has been benefited for obtaining basic variables and quantitative data required in empirical study. As the basis, the research itemizes and makes a general assessment to the problems caused by urbanization and urban change

* Arş. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr

** Arş. Gör. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yeayna@gmail.com

in the existing urban scale in the Eastern Black Sea region; and offers solutions for the issue.

Keywords: Eastern Black Sea Region, Urban Areas, Urbanization Problems

21. yüzyılın başlarından itibaren dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşadığını ve bu oranın her geçen gün daha da artacağını vurgulayan kapsamlı resmi raporların sayısı artmaktadır. Öncelikli olarak, söz konusu raporları temelini oluşturan kent, kentleşme, kentleşme ve kentlerin sınıflandırılması gibi temel kavramların nasıl tanımlandığını anlamak gerekmektedir. Kenti ilk olarak, belirli koşullar altında oluşan ve altyapısında sosyal, kültürel, tarihsel, dini, mimari ve estetik olgular barındıran; sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan; canlı bir yapı olarak tanımlamak mümkündür (Alver, 2012: 9). Birçok düşünür kenti, batı düşüncesi üzerinden özgürlüklerin alanı olarak açıklamakta ve bu özgürlüğü farklı olabilme izni veya hakkı olarak değerlendirmektedir (Demirkan, 1996: 17). Kentin, şehir kavramından, özellikle oluşum ve mekânın oluşturulması açısından farklı olduğunu vurgulayan düşünürler bulunsa da (Bergen, 2013) bu kavramlar arasında asıl farkın kelimelerin köken olarak farklı dil ve yapılardan gelmesinden ötürü oluştuğunu söylemek daha doğru olur (Bal, 2015: 29). Cansever (1996) ise şehri “insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli en büyük fiziki ürünü ve insan hayatını yöneten, çevreleyen yapı” olarak tanımlamaktadır (s.125).

Kentleşme sorunlarını belirleyebilmek ve çözüm önerileri üretebilmek için ise kentin sınırlarının, başlangıç ve bitiş noktalarının hem ekonomik, siyasi hem de sosyo-kültürel olarak daha belirgin şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda hâkim iktisadi faaliyete göre, siyasi iktidarın tanımlamasına göre, demografik değerlendirmelerle belirli bir nüfus sayısına ulaşılması ile ya da sosyolojik değerlendirmelere göre olmak üzere kentin tanımını farklı şekillerde yapılmaktadır (Şahin, 2013: 3-5). Elbette bu kriterlerin her biri birbiriyle ilişkili şekilde kavramın temelinde yer aldığı unutmamak gerekmektedir.

Kentleşme ise, geleneksel olarak, şehrin gelişimi ve büyümesi üzerinden tanımlanmaktadır (Gottdiener ve Budd, 2005: 184). Bu gelişim ve büyüme, kır-kent ayrımı üzerinden şekillendirilerek, çeşitli değişkenler çerçevesinde açıklanabilir. Kentleşme olgusu, nüfus hareketinin yanında bu hareketi meydana getiren ekonomik, toplumsal ve siyasal değişim boyutları ile ele alınmalıdır (Keleş, 2012: 31). Aynı zamanda, Kentleşme, sosyal aktivitelerin, sosyal gelişim ve değişimin bağımsız süreci içerisinde kendine mekânda yer bulmasını da içermektedir (Gottdiener ve Budd, 2005: 184). Başka bir ifadeyle, bu süreç sadece demografik boyutu üzerinden değerlendirilmemeli; toplum yapısında ortaya çıkan değişiklikler de ele alınmalıdır. Tekeli (2011) kentleşme sürecinin, heterojenlik, hareketlilik, işbölümü, rekabet, yoğunluk, uzmanlaşma, anonim ilişkiler gibi birçok değişken ile belirlendiğini ve bu bağlamda tarım dışı üretimin, nüfusun büyüklüğü ve

yoğunluğunun ve son olarak bütünleşmenin kentleşmenin temel öğeleri olduğunu vurgulamaktadır (s. 17-18).

Kentleşme kavramı ile sürekli karıştırılan bir diğer önemli kavram ise kentleşme kavramıdır. Kentleşme daha çok kentleşmenin sosyolojik sürecinin, kentte yaşamaya başlayan bireyler üzerindeki etkisi şeklinde anlaşılmaktadır. Bu süreç daha çok bir toplumsal dönüşümü içerir ve kent yaşamına uyum sağlama, değerleri öğrenme ve kendi hayatına uygulama şeklinde yorumlanmaktadır (Gökçe, 2007: 131). Dar bir ifadeyle kentleşmenin sadece sosyal ve toplumsal değişim boyutunu öne çıkaran bir kavramdır. Siyasi, iktisadi, demografik ve sosyolojik nedenler ile meydana gelen kentleşme sürecinin sadece iktisadi ve fiziksel çevrede değişim meydana getirmesi değil, sosyal ilişkilerde ve toplumsal davranış kalıplarında da değişim meydana getirmesi, geleneksel değer ve davranış biçimlerin kente özgü bir biçime dönüşmesi şeklinde de ifade edilebilir (Yıldırım, 2004: 17).

Kentleşme kavramı ile ilgili bir diğer önemli tartışmalı husus kentlerin sınıflandırılması ile ilişkilidir. Esas itibarı ile farklı kriterler dikkate alınarak kentler değişik şekilde sınıflandırılmaktadır. Örneğin, kentlerin sınıflandırılması nüfus büyüklükleri, hâkim olan iktisadi faaliyet (fonksiyon) ya da coğrafi açıdan olmak üzere farklı ölçütlere göre yapılmaktadır. Nüfus büyüklüklerine göre kentler, küçük, orta ve büyük ölçekli kentler, metropolit ve megakentler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Benzer şekilde, kentler, coğrafi açıdan kapladıkları alana bakılarak geniş ya da dar olarak sınıflandırılabilirken; fonksiyonları açısından ticaret, turizm veya sanayi kenti gibi farklı şekillerde sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır (Şahin, 2013: 31).

Sonuç olarak, çalışmada Doğu Karadeniz bölgesinde kentleşme süreci, gelişimi ve karşılaşılan problemler aşağıdaki ölçütleri dikkate alarak değerlendirilmektedir;

- Demografik ölçütler; yani nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğu,
- Üretim biçimindeki değişim; yani tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş (Keleş, 2012: 32),
- Örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma ile toplumsal yapı üzerinde yaşanan sosyal gelişim ve değişim,
- Bütünleşmeyi gerçekleştiren kentsel hizmetler ve coğrafi olarak dağılımı.

1. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Kentleşme Yapısı

Şüphesiz her bir ülke için yaşanan kentleşme süreci ortak varsayımlar üzerinden açıklamak mümkün değildir. Gerek coğrafik özelliklerin değişiklik arz etmesi gerekse mekânlar üzerinde yaşayan toplumların sahip oldukları sosyo-kültürel özellikler, mevcut siyasi ve yönetsel yapı farklı olması nedeniyle her bir ülkede için söz konusu kentleşme sürecini belirli kalıplar ve sınıflandırmalar üzerinden değerlendirmek doğru olmayacaktır. Nitekim çalışmanın kapsamı çerçevesinde Türkiye'deki ve özel olarak Doğu Karadeniz'deki kentleşme süreci sahip olduğu içsel dinamikler dikkate alınarak, özellikle Cumhuriyet sonrası için değerlendirmektedir.

1.1. Türkiye'nin Kentleşme Süreci ve Gelişimi

Türkiye'deki kentleşme sürecini üç dönem şeklinde sınıflandırmak mümkündür. İlk dönem 1923-1950 arası devletçi uygulamaların hâkim olduğu, ilk sanayileşme hamlelerinin gerçekleştirildiği yıllar; ikinci dönem 1950-1980 arası Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile bütünleşmeye başladığı, ithal ikameci kalkınma politikalarının hâkim olduğu yıllar; üçüncü dönem ise 1980 sonrası dışa açık büyüme öngörülen, özel ve devlet yatırımlarının kentlere yöneltildiği yıllardır (Şengül, 2007: 95-97).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin kentleşme süreci değerlendirildiğinde, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yavaş bir kentleşme sürecinin yaşandığı söylenebilir. Yavaş gelişen bu ilk dönem kontrol edilebilir nitelikte olduğu için bu süreçte kentlerde belirgin sorunlar yaşanmamıştır (Tekeli, 2011: 41). Bu dönemde nüfus artış hızının ve göç oranının düşük olması ve bunun etkisiyle bölgeler arası bütünleşme, kır-kent bütünleşmesi, merkezi planlama politikalarının rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi kentleşmeye dayalı sorunların ortaya çıkmasını engellemiştir (Keskinkok, 2006: 25-26).

Savaş sonrası uygulanan nüfus politikası ve nüfus artışının teşvik edilmesi nedeniyle hızlı bir kentleşme süreci ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2008: 53). Bu dönemde, 1960'lı yıllarda uygulanmaya başlayan planlı kalkınmalara kadar olan süreçte hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. Nüfus artışının ve buna dayalı hızlı kentleşmenin getirdiği değişimlere yönelik uygulanacak politikalara ilk olarak kalkınma planlarında rastlamak mümkündür. 1963 yılında gerçekleştirilmeye başlanılan beş yıllık kalkınma planlarında öncelikli olarak bölgeler arası denge, kentleşmenin desteklenmesi ve yaşanabilir kentler olguları üzerinden politikalar üretilmeye çalışılmıştır (Keleş, 2012: 77-79). Dönem içerisinde kentleşme ve sorunlarına yönelik önlemler alma gerekliliği görülmediği anlaşılmaktadır.

1980 sonrası süreçte ise bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının artması, bunun yanında hızlı nüfus artışının devam etmesi ile ülke içerisinde göç hareketleri hızlanmıştır. İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerde beklenenin üzerinde nüfus yığılması, söz konusu değişime karşı olarak kapsamlı planların oluşturulamaması kentleşme başta olmak üzere bir çok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kentleşme yapısının değerlendirilmesinde sadece nüfus yapısı ve yönetsel statü dikkate alındığında, 1927-2012 arasındaki dönemde, Türkiye'nin şehirleşmesinin ve kentsel nüfusunun ciddi oranda artış gösterdiği görülmektedir (Tablo 1). Söz konusu 85 yıllık süreçte Türkiye'nin toplam nüfusu yaklaşık 13,6 milyondan 75,6 milyona yükselmiş, 1927 yılında 3.305.879 olan kent nüfusu ise, 2012 yılında 58.448.431 sayısına ulaşmıştır. Sadece il ve ilçe yerleşim merkezlerinde yaşayan nüfus dikkate alındığında, kentleşme oranının %24,2 seviyesinden %76,3 seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Dönemsel olarak değerlendirildiğinde ise, 1927 yılında şehirlerde yaşayan nüfus yaklaşık 3,3 milyon ve genel nüfus içerisindeki oranı ise %24,2

düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). 1927-1950 yılları arasında, toplam nüfus yaklaşık %54'lük bir artış göstermesine nazaran kentsel nüfus %58,6 düzeyinde bir artış göstererek kentleşme oranı %25 düzeyine ulaşmıştır. 1950'li yıllara kadar ki dönem genel olarak değerlendirildiğinde, modern ulus devletinin bir uzantısı olarak şehirleşme modelinin yaygın olduğu şehir yaşam alanlarının şekillenmesinde devletin aktif rol aldığı söylenebilir (akt. Kaya, 2014: 73). Aynı dönemde şehirleşme süreci üzerinde etkili olan diğer unsurları, kapalı ekonomiye bağlı üretimin varlığı, ulaşım hizmetlerinin yetersizliği, yerleşim alanlarındaki yapısal dönüşümün yetersizliği, tarımcılık faaliyetlerde traktörün yaygın olarak kullanılması, iletişim ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler, sanayileşme gibi itici ve çekici unsurlar şeklinde özetlenebilir. (Kaya, 2014: 74).

Tablo 1. Türkiye'de kentsel-kırsal nüfusunun tarihsel değişimi (1927-2014)

	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	%	Kırsal Nüfus	%
1927	13,648,270	3,305,879	24.2	10,345,390	75.8
1950	20,977,348	5,244,337	25.0	15,710,391	74.9
1965	31,391,421	10,805,817	34.4	20,585,604	65.6
1970	35,605,176	13,691,101	38.5	21,914,075	61.5
1980	44,736,957	19,645,007	43.9	25,091,950	56.1
1990	56,473,035	33,326,351	59.0	23,146,684	41.0
2000	67,803,927	44,006,184	64.9	23,797,743	35.1
2010	73,722,988	56,222,356	76.3	17,500,632	23.7
2012	75,627,384	58,448,431	77.3	17,178,953	22.7
2014	77,695,904	71,286,182	91.8	6,409,722	8.2

Kaynak: Coşkun (2013), Keleş (2012) ve TÜİK verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

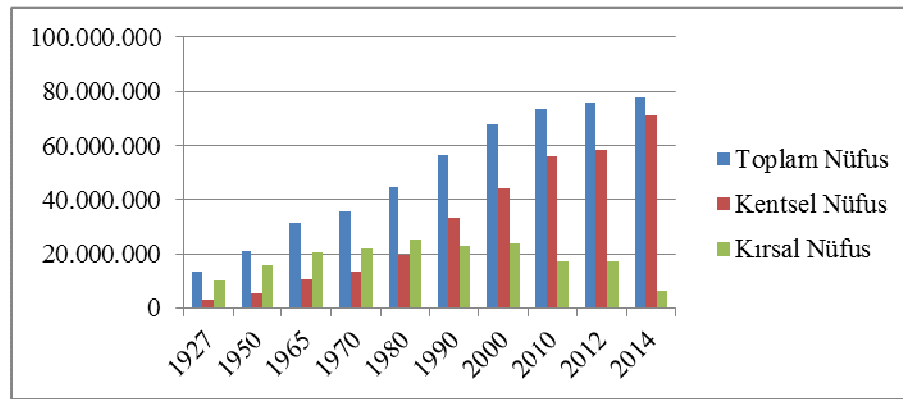
Özellikle 1950'li yıllara bakıldığında toplam nüfusun yaklaşık dörtte biri il ve ilçe merkezlerinde yaşamakta iken, bu tarihten sonra ciddi bir şehirleşme sürecine girildiği görülmektedir (Keleş, 2012: 60). 1950-80 yılları arasındaki 30 yıllık süreç için ise ülke toplam nüfusu %113'lük bir artış göstermesine rağmen, kentsel nüfus artışı %274,6'lık bir artış göstermiş ve şehirleşme düzeyi %25'ten %43,9'a çıkmıştır (Tablo 1). Aynı dönem için, Kırsal alanda yaşayanların nüfusu ise yaklaşık %59,7 düzeyinde gerçekleşmiştir ki bu oran kentsel ve toplam nüfus artışının oldukça altında bir değerdir. Söz konusu dönemin şehirleşme sürecinde yaşanan en önemli iki sorunun barınma ve işsizlik olduğu söylenebilir (akt. Kaya, 2014: 78). Kırsal alandan kent merkezlerine doğru gerçekleşen göç nedeniyle şehirlerde barınma problem yaşanmış bunun sonucu olarak gecekondulaşma problemi ortaya çıkmıştır. Nitekim 1955'te yaklaşık 50 bin olan gecekondu sayısı 1980'de 1 milyon 150 bin sayısına ulaşmıştır (Keleş, 2012: 510). Buna ilaveten şehir merkezlerinde sektörlerin sınırlı kapasitesi nedeniyle işsizlik

problemi baş göstermiş bu da kayıt dışı çalışma sorunun doğmasına neden olmuştur (akt. Kaya, 2014: 78).

1980-2010 yılları arasında yaklaşık 30 yıllık süreç değerlendirildiğinde ise, Türkiye nüfusu yaklaşık %65 düzeyinde bir artış göstererek 73,7 milyona ulaşırken, şehirlerde yaşayan nüfusun yaklaşık 3 kat artış göstererek 56,2 milyona ulaştığı görülmektedir (Tablo 1). Kentsel nüfusun genel nüfus içindeki oranı ise %43,9'dan %76,3'e yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde kırsal nüfusun genel nüfus içerisindeki oranı ise, %56,1'den %23,7'ye düşmüştür. Diğer taraftan, 1980 yılından sonra yaşanan liberal ekonomik yaklaşımın şehirleşmenin temel belirleyicisi olduğu söylenebilir. İhracatın teşvik edildiği, ulusal ve uluslararası sermayenin birikim yoluna gittiği, devlet ve özel sektör yatırımlarının yoğunlaştığı bu dönemin şehirleşme biçimi de bu faktörlerden etkilenmiştir (akt. Kaya, 2014; 81). Sonuç olarak, 20 yüzyılın ikinci yarısında Türkiye genel nüfusunun yıllık ortalama artışı yaklaşık %2,5 olurken, şehirlerde yaşayan nüfusun ortalama artış oranı %6,5 civarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde az gelişmiş ülkelere oranla yüksek, sanayileşme sürecini büyük oranda tamamlamış olan gelişmiş ülkelere oranla ise ortalamanın altında bir şehirleşme düzeyine sahip olduğu ileri sürülebilir (Keleş, 2012: 60-61).

2014 yılı itibariyle durum değerlendirildiğinde ise, Türkiye'nin toplam nüfusu yaklaşık 77,7 milyona ulaşmış ve kentlerde yaşayan nüfus oranı ise %91,8 seviyesine çıkmıştır (Şekil 1). Son dönemde gözlenen kentsel nüfustaki bu denli artış, 2013 sonrası dönemde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler nedeniyle yerleşim alanların yönetsel yapısı ve sınırlarındaki değişimden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye'de kentlerde yaşayan nüfus oranının bu oranda yüksek değerlere ulaşması, kent kavramının sadece yönetsel statüye dayalı olarak açıklanması görüşüne dayanmaktadır. Nitekim büyükşehir belediye sınırlarının il sınırı olarak belirlenmesi sonrasında bu illerde yaşayanların tamamı, kentsel nüfusa dâhil edilmiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin 1927-2014 dönemi kentsel ve kırsal nüfus değişimi

Kaynak: Coşkun 2013, Keleş, 2012 ve TÜİK

Türkiye'nin kentleşme yapısının ve hızının coğrafi bölgeler ve tarihsel olarak farklılık gösterdiği söylenebilir (Keleş, 2012: 66). 2012 TÜİK verilerine göre, Türkiye'de şehirleşme düzeyinin coğrafi olarak dağılımı incelendiğinde, Marmara Bölgesinin %91,3 ile en yüksek, Doğu Anadolu Bölgesinin ise %50,9 ile en düşük şehirleşme düzeyine sahip bölgeler olduğu gözlenmektedir (Coşkun, 2013: 234). İç Anadolu Bölgesi'nde ise yaklaşık 9,7 milyon kişi yani toplam nüfusun %82,8'i şehir merkezlerinde yaşamaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nin şehirleşme oranı ise Marmara Bölgesinden sonra ikinci sırada yer aldığı gözlenmektedir. Diğer coğrafi bölgelerden Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin şehirleşme düzeyleri, ülke şehirleşme ortalaması olan %74,6'nın altında yer almaktadır. Karadeniz bölgesi ise %51,7 ile Doğu Anadolu bölgesinden sonra en düşük şehirleşme oranına sahip bölgedir (Coşkun, 2013:234). Sonuç olarak, şehirleşme düzeyi ve hızı yüksek olan bölgelerin gelişmiş, düşük olanların ise az gelişmiş olduğu öngörüsünden hareketle (Keleş, 2012: 67), ülkenin özellikle batı bölgelerinin daha fazla geliştiği söylenebilir.

Kentleşme yapısının belli zaman dilimdeki coğrafik olarak dağılımından daha ziyade belli bölgedeki zamansal değişimin incelenmesi daha fazla önem arz etmektedir (Keleş, 2012: 67). Nitekim coğrafi bölgelerin zamansal olarak şehirleşme düzeyleri değerlendirildiğinde ise, hemen hemen hepsinin yıllar itibariyle artış gösterdiği ileri sürülebilir. Örneğin Marmara Bölgesi'nde 1965'te %47,3 olan kentleşme düzeyi 2009'da %88,9'a yükselmiştir (Garipağaoğlu, 2010: 31). Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi kentleşme düzeyleri ise artış göstermesine rağmen daima Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. (Garipağaoğlu, 2010: 31). Aynı dönem içerisinde Karadeniz Bölgesinin şehirleşme oranı %15,2'den %52,3'e yükselerek 3 kattan daha fazla bir artış göstermiş ancak Türkiye ortalamasının altında kalmıştır (Garipağaoğlu, 2010: 31). Genel olarak 1950'li yıllar öncesi ile sonrası dönem kıyaslandığında, Marmara, Güney Anadolu, Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgesinin şehirleşme düzeyi ve hızının ciddi artış gösterdiği söylenebilir (Keleş, 2012: 67).

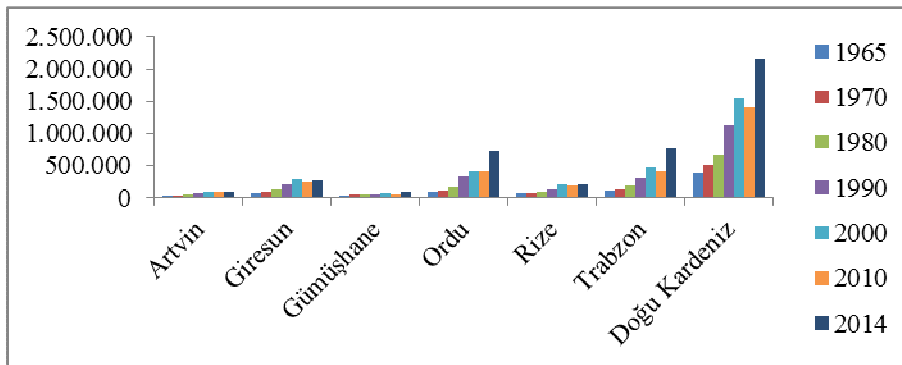
Türkiye'nin kentleşme düzeyinin değerlendirilmesinde literatürde kullanılan bir diğer önemli kriter ise şehir sayısının ve oranının zamansal olarak değişimidir. Bu amaçla genel olarak kentler büyüklüklerine göre sınıflandırılması ve her birinin şehirleşme düzeyleri tarihsel olarak incelenmesi oldukça faydalı sonuçlar sağlamaktadır. Özellikle nüfusu 100 bin ve üzeri olan 'büyük kent'lerin şehirleşme yapısı önem arz etmektedir. Bu açıdan, 1960'lı yıllardan sonra artan şehir nüfusunun büyük kentlerde gerçekleştiği, 2010'lu yıllarda toplam nüfusun yaklaşık %77'sinin bu şehirlerde yerleştiği söylenebilir (Keleş, 2012: 63). Benzer şekilde, Türkiye'de şehir nüfus miktar ve oranların nüfus büyüklerine göre ve zamansal olarak değişimlerini değerlendirmekte, nüfusun büyük bölümün yaşadığı küçük kentlerin (10-50 bin nüfuslu) 1960'lı yıllarda hâkim iken 2000'li yıllarda orta büyüklükteki (50-100 bin nüfuslu) kentlerin sayısında artış gösterdiğini ileri sürmektedir. Büyük ölçekli (300-500 bin nüfuslu) ve metropolitan (1 milyon

ve üzeri nüfuslu) kentlerin sayısında ve oranlarında ise benzer şekilde artış gerçekleştiğini ileri sürmektedir (Garipağaoğlu, 2010, 33-34). Ancak bunun yanında küçük ve orta büyüklükteki kentlerde yaşayanların toplam nüfus içerisindeki payı büyük kentlere nazaran azalış gösterdiği bir diğer önemli husustur (Keleş, 2012: 63).

1.2. Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihsel Süreçte Kentleşme Yapısı

Doğu Karadeniz Bölgesinin kentleşme oranını tarihsel olarak incelediğimizde, benzer şekilde, bu bölgede de oranın yıllar itibariyle artış gösterdiği gözlenirse de daima ülke şehirleşme oranının altında bir artış gerçekleştiği söylenebilir. TÜİK verilerine göre 2.566.840 nüfus ile ülke nüfusunun yaklaşık %3'lük kesiminin yaşadığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 2010 yılında %56,2 şehirleşme düzeyi ile ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir (Şekil 2). 2000-2010 yılları arasında Doğu Karadeniz bölgesi şehirleşme oranının yaklaşık %14 artış ile %49,37'den %56,2'ye çıktığı görülmektedir (Şekil 2). 1965-2010 yılları arasında 45 yıllık süreç içerisinde, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin şehirleşme oranının yaklaşık 3 kat arttığı söylenebilir. 2014 verilerine göre durum değerlendirildiğinde ise, şehirselle nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ciddi artış göstererek %84,2 seviyelerine ulaşmıştır (Şekil 2). Son dönemlerde yönetsel alanda yaşanan yasal değişiklikler sonrasında (Trabzon ve Ordu illerinin 2013 yılı itibariyle büyükşehir belediyesi statüsüne dâhil edilmesi, il idari sınırları ile belediye sınırlarının birleşmesi ve köylerin mahalle olarak bağlı olduğu ilçe belediyelerine dâhil edilmesinin öngörülmesi gibi) kentsel nüfusta ciddi oranda artış gerçekleşmiştir.

Şekil 2. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kentsel nüfus miktarının tarihsel değişimi (1965-2014)

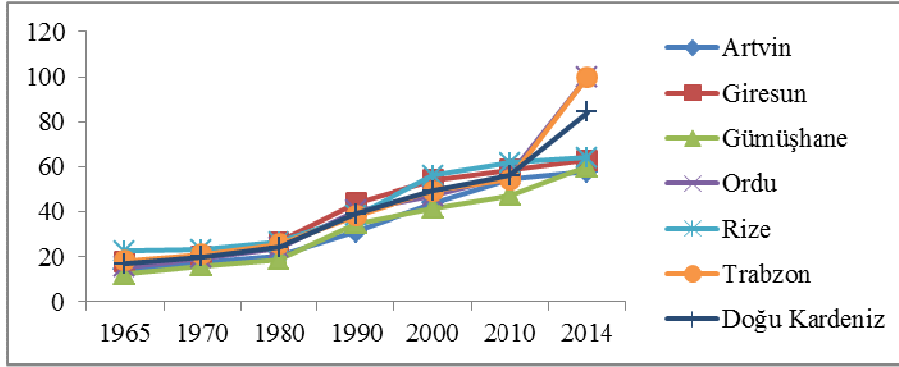

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kentleşme yapısının iller düzeyinde durumu değerlendirildiğinde ise, TÜİK verilerine göre, 1965 yılında şehirleşme oranı en düşük illerin %12,6 ve %14,31 ile sırasıyla Gümüşhane ve Artvin olduğu görülmektedir. 2000 yılına kadar bu iki ilin şehirleşme oranı sürekli artış göstermesine rağmen bölgenin ortalama şehirleşme oranının altında

yer aldığı görülmektedir (Şekil 3). 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Ordu illerinde şehirleşme oranında 1965 yılına nazaran yaklaşık %200'ün üzerinde bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Aynı dönem içerisinde şehirleşme oranındaki artış en fazla %12,6'dan %41.49'a yükselen Gümüşhane ilinde gerçekleşmiştir. Kırsal alandan süzülmenin en az yaşandığı iller ise Rize ve Trabzon'dur. 2000 ile 2010 yılları arasında ise, en fazla kentleşme oranında artışın yaşandığı il ise %54,6 ile Artvin'dir. Artvin ilini ise Giresun ve Trabzon illeri %58,3 ve %54.43 ile takip etmektedir. 2014 yılında kentleşme oranının en düşük olduğu il ise %57.78 ile Artvin'dir. Benzer şekilde Gümüşhane, Giresun ve Rize %60.11, %62.94 ve %64.13 ile Artvin'den sonra şehirleşme oranının düşük olduğu iller olmaktadır. 2000 ile 2014 yılları arasında kentleşme oranlarındaki artışlar bakımından ise sırasıyla Rize, Giresun ve Artvin illerinin %14, %16 ve %32 ile en az kentleşme oranında artışın yaşandığı iller olduğu görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kentsel nüfus oranları ve değişimi (1965-2014)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kentleşme, şehir sayısı ve büyüklüğüne göre değerlendirildiğinde ise, 2014 yılı itibarıyla bölgede nüfusu 10.000 ve üzeri olan 50 şehir bulunduğu görülmektedir (Tablo 2). 29 şehir ise Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde olup nüfus oranının 10.000'nin altında bulunmaktadır. Bölgedeki şehirsiz nüfusun yaklaşık %43,4'ünün küçük ölçekteki (10-49 bin), 43 şehirsiz alanda yaşadığı görülmektedir (Tablo 2). Kentsel nüfusun yaklaşık %34,8 ise orta büyüklükteki 6 şehirde yaşamaktadır. Büyük ölçekli şehirlerde ise sadece Trabzon ilinde olmak üzere kentsel nüfusun yaklaşık %14,5 yaşamaktadır. Tarihsel olarak durum değerlendirildiğinde ise, 1990 ile 2014 yılları arasında 10-20 bin nüfuslu küçük ölçekteki kent sayısında sadece 1 şehir artışı gerçekleşmesine rağmen, özellikle 20-50 bin sınıftaki kent sayısı 10'dan 21'e yükselmiştir. Bu durumun şüphesiz 1990 yılında 10 bin altında olan 45 şehirden 11'inin 10 bin şehir sınıfına, 20-50 sınıftan ise sadece 1 şehrin orta büyüklükte şehir kategorisine geçmesinden kaynakladığı söylenebilir. 1990'lı yıllara nazaran özellikle

20-50 arasındaki sınıfta 3 şehir nüfus artışı göstererek orta büyüklükteki şehir kategorisine çıkararak bu kategorideki şehir sayısını 2'den 6'ya ulaştığı gözlenmektedir.

Tablo 2. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kent sayılarının farklı nüfus büyüklüğüne göre dağılımı

2014	10-20	20-50	50-100	100-300	300-500	500-1000	1000+	Toplam
Artvin	4	1						5
Giresun	3	2		1				6
Gümüşhane	1	2						3
Ordu	7	6		3				16
Rize	2	2		1				5
Trabzon	5	8		1	1			15
Doğu Karadeniz	22	21	0	6	1	0	0	50

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, 1990 ile 2014 yılları arasındaki durum değerlendirildiğinde, kent büyüklüğüne göre küçük ölçekteki kent sayısından orta ve büyük ölçekli kent sayısına doğru bir geçişin yaşandığı görülmektedir. 10 bin ve altındaki şehir sayısı ise 49'dan 29'a düşmüş, 20 şehir ise 10 bin üzeri nüfuslu sınıfına dâhil olmuştur. Bölgedeki büyük (500,000-1 milyon nüfuslu) ve metropolitan (1 milyon üzeri nüfuslu) şehir ise bulunmamaktadır.

2. Kentleşme Sonucu Ortaya Çıkan Temel Sorunlar

Kentleşme, yeryüzünde toplumsal, ekonomik ve siyasal hayat üzerinde ciddi etkisi olan atropojenik zorlayıcılardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle 20 yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişmekte olan ülkelerde kentleşme oranı hızlı bir artış göstermiştir. 1950'li yıllarda dünya nüfusunun yaklaşık %30'u (2.8 milyar) şehir merkezlerinde yaşarken, 2008 yılında bu oran %50'nin üzerine çıkmıştır. 2050 yılında ise bu oranın %70 (5,3 milyar) seviyelerine ulaşacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2007).

Kentleşme yapısı ve sonuçlarının demografik, ekonomik, sosyal ve toplumsal yapı üzerindeki etkisi ve boyutları gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Her ne kadar dengeli ve planlı sanayileşmeyle paralel olarak gerçekleşse de, gelişmiş ülkelerde kırdan kitleler halinde kent merkezlerine göç edenler barınma, yoksulluk, uyum, sosyopsikolojik sorunlar, yabancılaşma, suç oranlarında artış, trafik, altyapı ve çevre problemleri gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Kaya, 2014: 66). Gelişmiş ülkeler kentleşme sürecinde meydana gelen bu sorunlar ile mücadelede ciddi mesafe kaydetmelerine rağmen, gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde sorunun boyutları ve derinliği daha fazla olmaktadır. Söz konusu ülkelerde karşılaşılan ekonomik ve toplumsal problemler konut yetersizliği, gecekondulaşma, işsizlik, istihdamın sektörel dağılımındaki dengesizliği,

altyapı hizmetlerinin yetersizliği, trafik sorunu, hava ve gürültü kirliliği başta olmak üzere çevrenin tahribi, dengesiz ve plansız yerleşme düzeni, suç oranlarında artış, yoksulluk ve diğer toplumsal ve kültürel değişimler şeklinde belli başlıklar altında sınıflandırılmaktadır (Kaya, 2014: 67).

2.1. Konut Sorunları

Şehirlerde gereklilik arz eden ve diğerlerine nazaran oldukça ekonomik külfet getiren hususlardan bir tanesi konut sorunudur. Konut insanların yeme, içme, beslenme gibi temel ihtiyaçlarından biri olan barınma ihtiyacını karşılayacak özelliklere sahip ve belli bir mekânsal büyüklüğe sahip, içinde birey ya da ailelerin yaşamasını mümkün kılacak barınak özelliğine sahip olan ve toplumsal alanda sosyal, ekonomik ve fiziksel bir karşılığı olan kavram şeklinde tanımlanmaktadır (İMO, 2011: 1). Başka bir ifadeyle, “aslında temel ihtiyaçlarımız arasında yer alan beden ısısını belirli bir seviyede tutmayı sağlayan üstelikte bunu kalıcı bir biçimde yapmayı mümkün kılan bir ihtiyaçtır.” (Şahin, 2010: 161). Konut sorunu ise günümüz toplumsal sistemin temel sorunlardan olan ve merkezi, yerel, özel sektör ve sivil toplum başta olmak üzere çok aktörlü bir süreci gerekli kılan bir olgu şeklinde tanımlanmaktadır (İMO, 2011: 1-2). Ayrıca, konut problemi, “ülke içindeki nüfus hareketinin kentsel alanlarda meydana getirdiği konut arzı ile konut talebi arasındaki dengesizlikten ortaya çıkan” durum olarak tanımlanabilir (akt. Şahin, 2010: 161). Keleş'e göre konut problemi, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için mevcut teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin hala çözüm bulmada sıkıntı çektiği, genellikle hızlı kentleşme ve gelir dağılımındaki dengesizlikten kaynaklanan, nicel olduğu kadar nitel bakımından da önem arz eden bir problemdir (Keleş, 2013: 373). Konut probleminin değerlendirilmesinde ve devletlerin vermiş oldukları tepkide gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık gözlenmektedir. Örneğin Türkiye gibi teknoloji ve kurumsallaşma bakımından belli bir düzeye ulaşmış olan ülkelerde problemin gerek nicelik gerekse nitelik bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir (Ören ve Yüksel, 2013: 4).

Türkiye'de konut sorununa yönelik oluşturulan politikalara ilk olarak 1940'lı yılların sonunda rastlamak mümkündür. 1945'te kentleşmenin hızlanmaya başlaması ile sanayide çalışan nüfus artmış, büyük kentlerde gecekondu bölgeleri oluşmaya başlamıştır (Keleş, 2012: 460). Uzun bir süre boyunca ülke içinde yaşanan göç hareketleri önemli etkiler doğurmamış, bu nedenle oluşabilecek sorunlara yönelik öngörüler geliştirilememiştir. Bu dönemde gecekondu bölgeleri olarak oluşan alanlarda izinsiz yapılaşmaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır (Keleş, 2012: 461). Sanayileşmenin arttığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise hızlı bir kentleşme süreci yaşanmasına rağmen büyük ölçüde yoksulluğun olduğu kır öven, kentleşme karşıtı bir görüş hâkim olmuştur (Tekeli, 2011: 144). Her ne kadar kentleşme korkuyla yaklaşılan bir kavram olarak görülse de, toplum tabanında, yoksulluğun arttığı, kırdan kaçarak kente yerleşme isteğinin ortaya çıktığı, gecekondu kümelerinin çoğaldığı ve bu plansız kentleşme sonucu konut sorunu büyümeye başladığı bir döneme girilmiştir. 1980 son-

rası ise süreç tamamen farklı bir boyut almış ve kentsel sorunların temelini konut problemi yerleştirilmiştir. Bu dönemden sonra, artık kontrol edilemez boyutta olarak görülmeye başlanan gecekondu bölgeleri için siyasi ve idari mekanizmalar tarafından önlemler alınması gereği iyice hissedilmiştir. Ancak bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderek artması sorunun giderek büyümesine yol açmıştır.

Türkiye’de gecekondu sorununu, toplumsal etkilerini göz önünde bulundurarak, bir konut sorunundan çok daha fazlası olarak değerlendirmek gerekmektedir (Keleş, 2012: 497). Kırsaldan kentlere göç, hızlı kentleşme, plansız ve düzensiz bir şekilde kentin belirli bölgelerine yığılma gibi süreçlerin sonucunda ortaya çıkan gecekondulaşma aslında konut sorununun yanında kentleşme, kent hayatına uyum sağlama gibi değerlerin oluşması ile toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Düşük gelirli istihdam alanlarında çalışan, kente ve kent yaşamına kültürel farklılıklardan ötürü uyum sağlayamayan nüfusun, yasal olmayan yollarla yaptığı sağlıksız konutlar gecekondu olarak adlandırılmaktadır (Bal, 2015: 147).

2.2. Kentsel Ulaşım Sorunları

Kentsel ulaşım sorunları kentleşme süreci içerisinde ortaya çıkan, kontrol edilebilir nitelikte olması güç ekonomik ve toplumsal sonuçları içeren, ulaşım ile ilgili sorunlardır. Bölgesel faktörler, kentleşme olgusu, kentsel arazi kullanımı, yollar, park yerleri, kent içi ulaşım, toplu taşıma ve sinyalizasyon sistemi gibi etkenler kentsel ulaşım sorununa etki etmektedir (Özdemir, vd., 2005: 416-417). Nitekim gün geçtikçe kentlerde yaşayan nüfusun artması ile araç kullanım sayıları artmakta, bu da ulaşım sorunlarının çoğalmasına ve yaşam kalitesinin düşmesine yol açmaktadır.

2.3. İşsizlik ve İstihdam Sorunları

Kentleşme süreci ile sosyoekonomik alanda karşılaşılan temel problemler arasında gösterilen bir diğer sorun işgücüne katılım ve işsizlik gelmektedir. Kırsal alanların cazibesini kaybetmesi ve kentsel alanlara olan göçün artması ile kentsel nüfus artış göstermektedir. Ancak, kentsel alanlarda yeterli imkân ve işgücü olanakların olmaması, işsizliği artmasına ve marjinal ya da illegal işlere olan yönelimin artmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, nüfus yoğunluğu ve kentleşme oranları gibi temel parametreler kentsel alanlardaki sosyal etkileşimi değiştirmekte, bu da işsizlik eğilimi başta olmak üzere sosyoekonomik değişkenler üzerinde etkili olmaktadır (Sato ve Zenou, 2014: 20-21).

2.4. Çevre Sorunları

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın bir göstergesi olarak kabul edilen şehirleşme olgusu beraberinde su ve hava kirliliği, atık problemi, ekosistemin bozulması gibi birçok yerel ve küresel ölçekli çevre sorunlarına neden olmaktadır (Cui, 2012: 2). Özellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak kent merkezlerinde artan nüfus ile ekonomik faaliyetlerinde artış meydana gelmekte, bu büyüme ve değişim karşısında yeterli ve kapsayıcı planların olmayışı çevre kirliliğini ile sonuçlanmaktadır. Zamansal olarak şehirlerde

yaşayanların arazi kullanımı, su, enerji ve besin tüketim biçimi değişmekte, kentsel nüfusun çevre ile olan etkileşimi de buna paralel olarak farklılaşmaktadır (Torrey, 2004). Kentleşmenin doğal çevre üzerindeki etkisinin ve meydana getirdiği yıkımın boyutlarının ve derinliğinin doğru olarak tespit edilmesi, "kent" ve "kentleşme" başta olmak üzere temel kavramlar hususunda her bir ülkede farklı bir tutum ve öngörü gerçekleştiğinden, çok zor olmaktadır. Ayrıca yapılan değerlendirmede kapsamlı bir sonuç çıkarırken dikkatli davranılmasında fayda görülmektedir.

Kentsel nüfusun besin maddesi ve enerji başta olmak üzere tüketim biçim ve davranışları kırsalda yaşayanlardan oldukça farklılık göstermektedir. Kentsel alanlarda yaşam standartlarının artışına bağlı olarak daha fazla elektronik malzemeler, uzun ömürlü malların tüketimi, kömür ve doğal gaz gibi fosil kaynakların kullanımı ve araç kullanımı daha fazla olmaktadır. Bununla birlikte, ısınma, yemek pişirme, ulaşım başta olmak üzere belli alanlardaki tüketim davranışlarının farklılaşmasına bağlı olarak kırsal alana nazaran enerjiye olan talep daha fazla olmaktadır. Sonuç olarak, kırsal alanlara nazaran tüketim biçimi ve davranışlarının farklılığı ile ortaya çıkan çevre kirliliğinin biçimi ve boyutu da daha fazla önem arz etmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise, büyük nüfuslu şehirlerde daha fazla çevre kirliliğinin olacağı öngörüsünden ziyade, şehirlerde yaşayan insanların tüketim davranış ve biçiminin önemli olduğu unutulmamalıdır. Nitekim küçük ölçekli şehirlerde daha fazla çevre kirliliğinin olması da çok sık karşılaşılan bir durumdur (Torrey, 2004).

Hızlı şehirleşme, endüstrileşme ve nüfus artışı ile ilgili olarak karşılaşılan çevre problemlerinin başında ülkelerin gelişmişlik düzeyine, zamana ve yereldeki tüketim davranış biçimine bağlı olarak farklılık gösteren katı atıklar¹ gelmektedir (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 12). Kentsel katı atıklar, evsel, ticari, endüstriyel, kurumsal, tıbbi, inşaat-yıkım malzemeleri ve kentsel hizmetler gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 12). Kentsel alanlarda meydana gelen söz konusu katı atıkların yönetiminin sorumlu birimlerin başında ise yerel yönetimler gelmektedir. Yerel yönetimler son dönemlerde özellikle özel sektör ile işbirliğine giderek etkili katı atık yönetimini gerçekleştirmektedir. Katı atıkların başarılı bir şekilde yönetiminde geçmiş yıllarda sadece uzaklaştırma anlayışı hâkim iken, günümüzde başvurulan çağdaş yöntemlerin başında düzenli/düzensiz depolama, kompostlama, geri dönüştürme, yakma, gömme ve dereye ve göle dökme yöntemleri gelmektedir (Yılmaz ve Bozkurt, 2010: 13).

3. Doğu Karadeniz Bölgesinin Kentleşme Yapısı ve Sorunlarının Değerlendirilmesi

Doğu Karadeniz bölgesi kentsel yapı ve değişimi ve bu husustan karşılaşılan problemler belirli parametreler bakımından ülke yaygın eğilimden çok az

¹ Katı atık, "evsel, ticari ve/veya endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan ve tüketicisi tarafından artık işe yaramadığı gerekçesiyle atılan, ancak, çevre ve insan sağlığı yanında diğer toplumsal yararları nedeniyle düzenli biçimde uzaklaştırılması gereken maddeler" olarak tanımlanmaktadır (aktaran Yılmaz, 2010: 13)

da olsa farklılık göstermektedir. Coğrafi yapı, yüksek alanlardaki dağınık yerleşim yapısına nazaran dar şerit halinde kıyı alanlarda kümelenmiş küçük yerleşim biçimi, bu bölgenin kentleşme yapısının en temel belirleyicisi konumunda olmaktadır. Nitekim bu bölümde araştırmanın temel sorunsalını oluşturan Doğu Karadeniz bölgesinde kentleşme yapısı ve değişiminin meydana getirmiş olduğu temel sorunlar değerlendirilmektedir.²

3.1. Konut ve Gecekondulaşma Problemleri

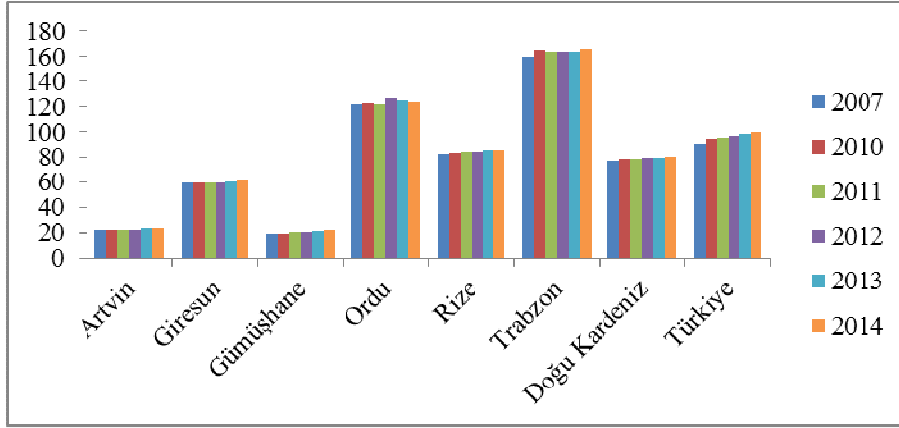
Türkiye’de özellikle 1950’li yıllardan sonra hızlı bir şehirleşme sürecine girdiğini gösteren yeterli veri ve çalışma mevcuttur. Bu dönemde kırdan kente olan göçün artış göstermesi, kentlerde yığılma ve nüfus artışı, konut sorununun, ekonomik, sosyal ve mekânsal yansımalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur ki bu da beraberinde plansız ve çarpık kentleşme problemini ortaya çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle, şehirlerde artan nüfus kitleleri konut talebini³ artırmış, yetersiz arsa üretimi ve kişilerin artan konut istenci gerek merkezi gerek yerel otoriteler tarafından yeterli karşılığı ve desteği görmediğinden çarpık kentleşme ve gecekondulaşma problemleri baş göstermiştir (Demir ve Palabıyık, 2004: 4). Konut problemi sadece karar vericiler ve planlamacılar açısından değil, kentsel alanlarda yaşayanlar açısından oldukça fazla ekonomik külfete neden olması nedeniyle de irdelenmesi gereken kentleşme sorunları arasında yer almaktadır. Nitekim TÜİK verilerine göre, 2010-2012 yılları için Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane şehirlerinde hane halkı tüketim harcamalarına bakıldığında konut ve kira harcamaları %23,4 ile ikinci, ulaştırma ise %16,3 ile üçüncü sırada yer almaktadır (TÜİK, 2015).

Kentleşme yapısı ve değişimi özellikle kentsel alanlardaki nüfus yoğunluğu ile yakından ilişkilidir. Nitekim Doğu Karadeniz bölgesi illeri için nüfus yoğunlukları değerlendirildiğinde, Trabzon ve Ordu illinin sırasıyla 165,7 ve 123,6 ile ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir (Şekil 4). 2007-2014 arasında Türkiye nüfus yoğunluğu ortalaması yaklaşık %10’luk bir artış göstermesine rağmen, Doğu Karadeniz Bölgesi nüfus yoğunluğu artış oranının %3,2 ile ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. İller bazında ise, aynı dönem için Artvin ilinin %0,94 ile en az, Gümüşhane ilinin ise 11,7 ile en fazla nüfus yoğunluğu artışına sahip iller olduğu görülmektedir (Şekil 4).

² Çalışmanın ikinci kısmında da belirtildiği üzere “kentleşme” kavramı çok boyutlu olması nedeniyle sadece nüfus hareketi olarak değerlendirme yanlış olacaktır. Nitekim bu bölümde temel sorunlar olarak, özellikle konut ve gecekondulaşma, ulaşım, işgücü ve işsizlik ile çevre sorunlarına odaklanmıştır. Diğer sosyoekonomik, toplumsal ve kültürel hususlar değerlendirilmemiştir.

³ Konut talebi ile konut ihtiyacı farklı çıkarımları mümkün kılan kavramlardır. Nitekim Konut talebi “konut piyasasında ancak ödeme gücüne sahip olup da konut satın alabileceklerin sayısını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır” konut ihtiyacı ise “kişilerin insan onuruna yaraşır biçimde yaşamasını mümkün kılan konut sayısı için kullanılan bir kavramdır” Yusuf Şahin, Kentleşme Politikası, Murathan yayınevi, İstanbul. s.162.

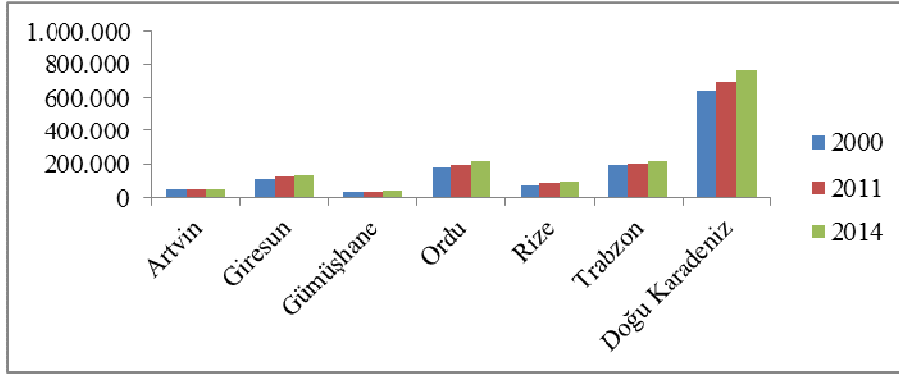
Şekil 4. Doğu Karadeniz Bölgesi nüfus yoğunlukları (2007-2014)

Kaynak, TÜİK verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur

Hane halkı sayısı ve büyüklüğü ve zamansal olarak değişimi kentleşme yapısı üzerinde etkili olan parametreler arasında değerlendirilebilir. Şekil 5'te görüldüğü üzere Türkiye'deki hane halkı sayısı 2000-2014 yılları arasında yaklaşık %45,39 oranında artış göstererek 21 milyon 910 bin 75'e yükselmiştir. Doğu Karadeniz bölgesi için aynı dönem içerisinde 639 bin 847'den 763 bin 981'e çıkarak yaklaşık %19,4 artış göstermiştir. İller bazında durum değerlendirildiğinde ise, Artvin ilinin nüfusu %13,5 artış ile 52,438'e, Giresun ilinin nüfusu %19,8 artış ile 136,859'a, Gümüşhane ilinin nüfusu %18,4 artış ile 41,477'e, Ordu ilinin nüfusu %24,3 artış ile 218,840'a, Rize ilinin nüfusu %25,1 artış ile 94,444'e, Trabzon ilinin nüfusu ise %14 artış ile 219,923'e çıkmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. Doğu Karadeniz Bölgesi illerin hane halkı sayısı değişimi (2011-2014)

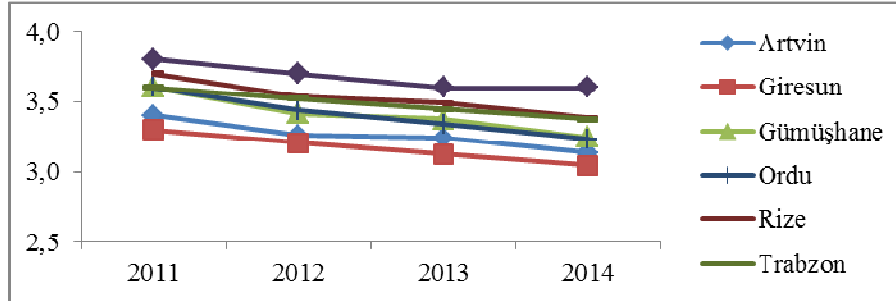

Kaynak, TÜİK ve 2000 yılı için Şahin (2010: 278)'den elde edilmiştir.

Hane halkı büyüklükleri bakımından durum değerlendirildiğinde ise, Türkiye ortalamasının 2011-2014 döneminde 3,8'den 3,6'ya düştüğü görülmektedir. Aynı dönem için Doğu Karadeniz Bölgesinde ise hane halkı büyüklüğü

ortalaması 3,5'ten 3,2'ye düşmüştür. İller bazında ise, tüm şehirlerde aynı dönem içerisinde yaklaşık 0,2-0,4'luk bir azalış olduğunu görülmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi illeri hane halkı büyüklükleri ortalaması Türkiye ortalamasının altındadır (Şekil 6). 2014 TÜİK verilerine göre bölge illerine bağlı ilçelerin içerisinde, Giresun'un Çamoluk ilçesi 2,22 ile en az, Ordu'nun Çaybaşı ilçesi 3,96 ile en fazla hane halkı ortalamasına sahip ilçelerdir.

Şekil 6. Doğu Karadeniz Bölgesi illerin hane halkı büyüklükleri (2011-2014)

Kaynak, TÜİK

Doğu Karadeniz bölgesinde hane halkı sayısının artışına ve büyüklüğünde yaşanan değişime bağlı olarak konut ihtiyacı da artış göstermiştir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Doğu Karadeniz Bölgesindeki konut ihtiyacı 2000-2010 yılları arasında yaklaşık %30 oranında artmıştır. İller bazında konut ihtiyacı incelendiğinde, özellikle %44,8 ile Rize ve %39,3 ile Trabzon illerinin ihtiyaç düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo.3. Doğu Karadeniz Bölgesi konut ihtiyacı değişimi (2000 ve 2010)

	2000 Yılı Konut İhtiyacı	2010 Yılı Konut İhtiyacı	2000-2010 Konut İhtiyacında Artış
Artvin	20.761	25.759	4.998
Giresun	64.343	79.007	14.664
Gümüşhane	14.47	18.044	3.574
Rize	46.862	67.863	21.001
Ordu	84.546	97.887	13.341
Trabzon	109.196	152.137	42.941
Doğu Karadeniz	340.178	440.697	100.519

Kaynak: İnşaat Mühendisler Odası (2011)

3.2. Ulaşım Sektöründe Karşılaşılan Problemler

Doğu Karadeniz bölgesinde, özellikle coğrafi koşulların da etkisiyle, kentlerde yerleşim yoğunluğunun artmasının ve ulaşımın toplumsal maliyetinin düşmesinin mümkün olmadığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte, bölgenin çeşitli bölümlerinde kentsel iskân alanların yaygınlaşması söz konusuysen kimi bölümlerinde yoğunluğun çoğaldığı, toplu taşımaya yönelik maliyetlerin arttığı ve buna koşut olarak toplu taşımaya talebin düşük oranda seyrettiği

derek bireysel araç kullanımında artışın gerçekleştiği gözlenmektedir. Mevcut ulaşım imkânlarının geliştirilmesi noktasında yaşanan sıkıntılara rağmen araç kullanım sayısının artması, alansal sıkıntılardan ötürü yayalaştırma ve benzeri projelerin uygulanamaması kent içi ulaşımında yoğunlukların oluşmasına ve ekonomik ve toplumsal açıdan maliyetin artmasına yol açmaktadır.

TÜİK (2015) motorlu kara taşıt verilerine göre, 2007-2015 dönemi içerisinde Türkiye genelinde taşıt sayısı yaklaşık 12,9 milyondan 19,5 milyona çıkarak %51,7'lik bir artış göstermiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise, taşıt sayısı %70,61'lik artış göstererek 269.168'den 459.235'e çıkmıştır. İller bazında ise, 2015 yılında araç sayısının en fazla olduğu il Trabzon, araç sayısının en az olduğu il Gümüşhane'dir. Artış sırasına göre diğer iller ise Ordu, Giresun, Rize ve Artvin şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 7). 2007-2015 dönemi için, Doğu Karadeniz illerinin tümünün taşıt sayısı artışının ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Motorlu araç sayısının en fazla artış gösterdiği Rize ili %77,95 ile ilk sırada, Artvin ili ise, %64,23 ile son sırada yer almaktadır. Bin kişiye düşen araç sayısına göre değerlendirildiğinde, 2007-2014 verilerine göre Türkiye'de bu sayı %19,5 artış ile 242'ye, Doğu Karadeniz bölgesinde ise %32,9 ile artış ile 171'e ulaşmıştır. Başka ifadeyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde nüfus artışı ülke ortalaması altında kalmasına rağmen, kişi başına düşen araç sayısındaki artış ülke ortalamasından çok üstünde gerçekleşmiştir. İller bazında durum değerlendirildiğinde ise, 2014 yılı için Trabzon ve Rize illeri 192 ve 189 ile ilk sıralarda yer alırken, Gümüşhane ve Ordu illeri 133 ve 150 ile en alt sırada yer almaktadır. Aynı dönem içerisinde kişi başı araç sayısı artış oranlarına bakıldığında ise, Trabzon ilinin %37,27 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer iller ise %33,52, %33,03, %30,92, %26,05 ve %18,39 artış oranları ile sırasıyla Ordu, Rize, Giresun, Artvin ve Gümüşhane illeridir.

Şekil 7. Doğu Karadeniz Bölgesi illerinde 2007-2015 dönemi motorlu araç sayısı

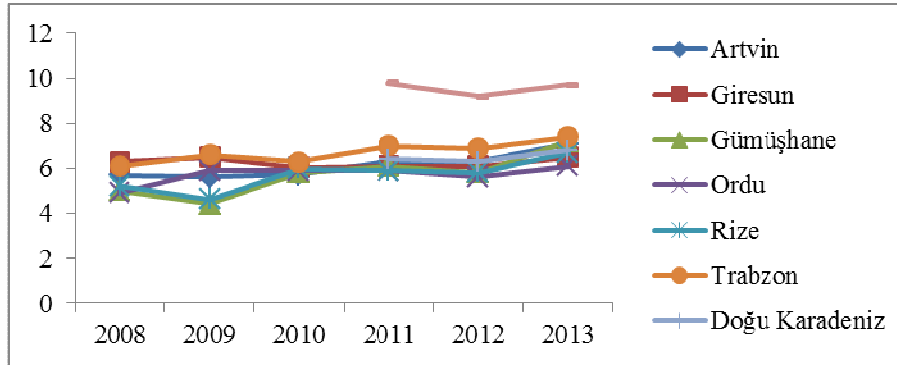
Kaynak TÜİK, (2015 Temmuz ayı verisi kullanılmıştır).

3.3. Ekonomi ve İşgücü Alanındaki Etkileri

Kentleşmenin ekonomik boyuttaki ve istihdam alanındaki etkileri Türkiye için iki boyutlu olarak değerlendirilmelidir. Özellikle bölgelerarası gelişmişlik farklarının artması, gelişmiş kentlere hızlı ve dengesiz şekilde göçlerin yaşanması ve nüfus dengesinin orantısız şekilde dağılması sonucunda istihdam verileri göç veren ve göç alan kentler üzerinde değişiklik arz etmiştir. Bölgelerarası ve bölge içi göçler hem ülke içinde hem de bölge içinde çeşitli illerin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyini artmasına rağmen çoğu ilde yeterli kalkınma eğilimini yakaladığını söylemek mümkün değildir. Özellikle Doğu Karadeniz’de hemen hemen tüm iller uzun süre göç vermiş, nüfus artış hızında bölgesel olarak ilerleme kaydedilmemiştir. Gerek coğrafi koşulların etkisi, gerekse nüfus artış hızının düşük seviyelerde seyretmesi sonucunda bölgede yeni istihdam alanlarının oluşturulmasına yönelik yeterli gelişme gösterilmemiştir. Nitekim bölgedeki işsizlik ve işsizlik oranları söz konusu sebeplerden dolayı düşük düzeyde seyretmiştir (Şekil 8 ve 9).

TÜİK 2013 verilerine göre Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane illerinde 15 yaş üstü işsizlik oranı %6,8 olduğu görülmektedir ki bu oran ülke ortalamasının (%9,7) oldukça altındadır. Her bir il için durum değerlendirildiğinde ise, Trabzon, Gümüşhane ve Artvin illerinin sırası ile %7,4, %7,2, %7,1 oranları ile en fazla işsizlik oranına sahip şehirler olduğu ileri sürülebilir. Buna ilaveten, işsizlik oranı 2008-2013 dönem içerisinde %44'lük bir artış ile en fazla Gümüşhane ilinde gerçekleşmiştir. Rize ve Artvin illerinde ise sırası ile %29 ve %25'lik artışın gerçekleştiği görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Doğu Karadeniz Bölgesi illerinde 2008-2013 dönemi İşsizlik oranları

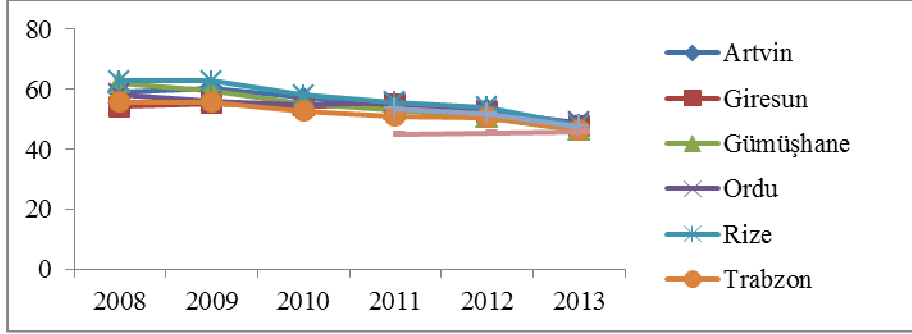

Kaynak: TÜİK (seçilmiş istatistiklere göre il raporlarından faydalanılmıştır).

İşsizlik oranı yanı sıra kentleşmenin olumsuz etkilediği bir diğer iktisadi faaliyetlere ilişkin gösterge istihdam ve işgücüne katılım oranlarıdır. Nitekim Türkiye’de istihdam oranı 2015 yılında 2013 yılına nazaran yaklaşık 2,6’lık artış ile %47,1’e ulaştığı açıklanmıştır. 2013 yılı için Doğu Karadeniz’de istihdam oranı %47,6 ile ülke ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir (Şekil 9). İstihdam oranlarının 2008-2013 dönemi için, Gümüşhane, Rize ve Artvin illerinde ise sırası ile %26, %23 ve %20’lik azalış ile en

fazla düşüşün yaşandığı iller arasında yer almaktadırlar (TÜİK, 2015). Benzer şekilde, TÜİK 2013 yılında ülke işgücüne katılım oranını %51,1 olarak açıklamıştır ki bu oran Doğu Karadeniz Bölgesi ortalamasına (%51) oldukça yakın bir değerdir. İller bazında ise 2008-2013 dönemi için Gümüşhane ve Rize illeri sırasıyla %24 ve %22'lik azalış ile işgücüne katılım oranlarında en fazla düşüşü yaşandığı iller olmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinde istihdam edilenlerin yaklaşık %47,1'i Tarım, %38,6 hizmet ve %14,3'ü ise sanayi sektöründe istihdam edildiği bir başka dikkate çeken husustur.

Şekil 9. Doğu Karadeniz Bölgesi illerinde 2008-2013 dönemi istihdam oranları

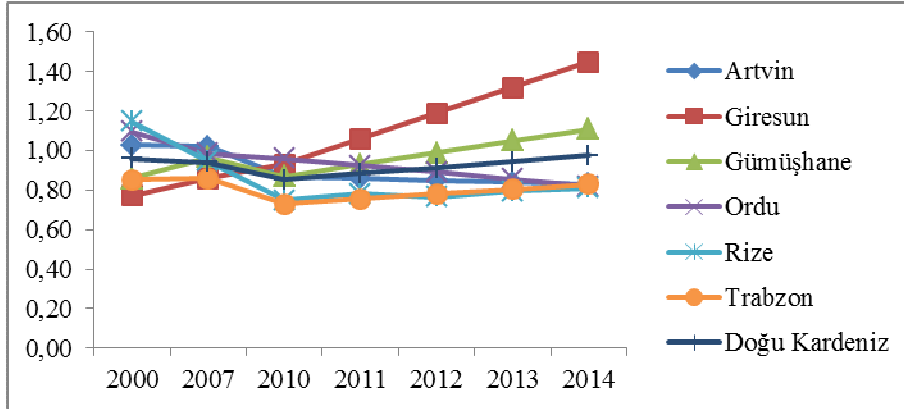

Kaynak TÜİK, (seçilmiş istatistiklere göre il raporlarından faydalanılmıştır).

3.4. Doğu Karadeniz'de Çevre Kirliliği ve Karşılaşılan Problemler

Küresel, ulusal ve yerel ölçekte çevre kirliliğini önlemek, özellikle zengin doğal kaynaklara sahip bölgelerde doğal kaynakların plansız kullanımını engellemek için etkili ve kapsamlı bir çevre yönetim anlayışı gereklidir. Doğu Karadeniz çevre kirliliği temel göstergeleri bakımından Türkiye ortalamasının altında olduğu ileri sürülebilir. TÜİK 2012 verilerine göre Türkiye sınırları içerisinde toplanan atık miktarı 25.844.572 ton iken, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 554.453 ton olduğu açıklanmıştır (Tablo 4).

Şekil 10. Doğu Karadeniz Bölgesi kişi başı katı atık miktarı (2000-2014)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

En fazla atığın ise 161.086 ton ile Trabzon il sınırları içerisinde gerçekleştiği gözlenmektedir. Kişi başı atık miktarları dikkate alındığında ise, Türkiye ortalaması 1.12 kg/gün olurken Doğu Karadeniz’de bu oran 0.91 kg/gün olduğu görülmektedir (Şekil 10). Kişi başı atık miktarları bakımından, sırasıyla 1.31 ve 1.09 kg/gün ile Giresun ve Gümüşhane illeri ilk sıralarda yer alırken, 0.78 kg/gün ile Trabzon ve Rize en alt sırada yer almaktadır. Mevsimsel olarak kişi başı atık miktarları değerlendirildiğinde ise özellikle yaz aylarında ortalama değerlerde bir artış olduğu, kış aylarında ise ortalamanın altında gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 4. Bertaraf etme yöntemlerine göre Doğu Karadeniz illeri toplam ve kişi başı atık miktarları

	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
Toplanan Atık miktarı (ton/yıl)	32.	114.	33.	149.	63.	161.
	232	594	373	260	908	086
Kişi başı toplanan atık (Kg-Kişi-Gün)	0,85	1,19	0,99	0,89	0,78	0,78
Belediye çöplüklerine dökülen (ton/yıl)	32.	111.	33.	145.	16.	361
	232	194	373	552	419	
%	100	97	100	98	26	0
Düzenle depolama, sahalarına götürülen (ton/yıl)					47.	160.
					489	571
%	0	0	0	0	74	100
Kompost tesisine götürülen (ton/yıl)						
%	0	0	0	0	0	0
Açıkta yakılan (ton/yıl)		1.759		1.031		55
%	0	2	0	1	0	0
Dereye ve göle dökülen (ton/yıl)				128		
%	0	0	0	0	0	0
Gömülen (ton/yıl)		1.466		2.079		83
%	0	1	0	1	0	0
Diğer atık miktarı (ton/yıl)		175		469		17
%	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TÜİK

Atıkların bertaraf etme yöntemlerine göre durum değerlendirildiğinde ise, Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Ordu illerinde ağırlıklı olarak belediye çöplüklerine döküldüğü, Rize ve Trabzon illerinde ise düzenli depolanma alan-

larında bertaraf edildiği gözlenmektedir (Tablo 4). Doğu Karadeniz Bölgesi ile Türkiye ortalaması karşılaştırıldığında, ülke genelinde %60 ile düzenli depolama tesisleri tercih edilirken Doğu Karadeniz bölgesinde %61 ile belediye çöplüklerine dökülmesi atık bertaraf yöntemleri arasında en sık başvurulan yöntem olduğunu göstermektedir. Özetle, 2000-2014 yılları arasında Doğu Karadeniz bölgesi katı atık miktarların açısından değerlendirildiğinde, özellikle Giresun, Gümüşhane ve Rize'de toplam atık miktarında ciddi bir artış, Ordu'da ise ciddi bir azalış olduğu görülmektedir. Trabzon ve Artvin illerinde ise ciddi bir değişikliğin olmadığını gözlenmektedir. Atıkların bertaraf etme yöntemlerine göre ise en fazla belediye çöplüklerine dökme ve düzenli depolamanın giderek daha yaygın atık bertaraf yöntemi olarak tercih edildiği ileri sürülebilir.

Kentleşme, endüstrileşme faaliyetleri ve nüfus artışının çevre üzerindeki etkisi bakımında bir diğer önemli husus ise toplam atık su miktarlarındaki artış ve bunun mevcut su kaynakları üzerindeki olumsuz etkileri gelmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2012). Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde, ciddi boyutlara ulaşan su kıtlığı, endüstriyel ve diğer beşeri faaliyetleri sonucu meydana gelen atık sularının akarsuların, göllerin ve diğer yüzeysel ve yeraltı su kaynakların kirlenmesine ve su kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle atık suların deşarj edilmesi sonucu meydana gelen zararlı ve kirlenici maddeler ve patojenler uzaklaştırılmakta ya da bertaraf edilmekte, arıtılan su ise ekolojik dengeye ve insan sağlığına zarar veremeyecek şekilde çevreye verilmektedir (Polat, 2012: 58).

Bu açıdan, 2012 TÜİK verilerine göre Türkiye'de toplam deşarj edilen atık su miktarı yaklaşık 4,1 milyar m³ olarak gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 5). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde deşarj edilen atık su miktarı ise yılda 82,589 m³ olduğu görülmektedir. Doğu Karadeniz bölgesinde kanalizasyon şebekesi ile toplanan toplam atık su yaklaşık %69'u denize, %28,7'si akarsulara deşarj edilmektedir. Şehirler bağlamında ise, özellikle Trabzon ilinde 20.472 m³ ile en fazla atık su denize deşarj edildiği görülmektedir (Tablo 5).

Kişi bazında deşarj edilen atık su miktarına bakıldığında Rize 190 m³ ile Türkiye ortalaması ile aynı olurken, diğer illerin ortalaması Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. 2002-2012 yılı kişi başı atık su miktarları karşılaştırıldığında Türkiye ortalaması 154 m³'ten 190 m³'e çıkarak yaklaşık %23'lük bir artış görülmektedir. Aynı dönem için iller bazında değerlendirildiğinde ise, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu ve Rize'de sırası ile yaklaşık %69, %77, %104, %87 ve % 126'lık bir artış söz konusu iken, Trabzon ilinde % 9,5'lik bir azalma görülmektedir. Aynı zaman periyodunda Türkiye'deki toplam atık su miktarı ise 2,5 milyar m³'ten 4 milyar m³'e çıkarak, yaklaşık %63 arttığı gözlenmektedir.

Doğu Karadeniz bölgesinde atık su ile ilgili olarak altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus kanalizasyon şebekelerinin ve arıtma tesislerinin yetersizliğidir. 2012 TÜİK verilerine göre ülke genelinde belediyelerin yaklaşık %80'ni kanalizasyon şebekesi ile hizmet sunmaktadır ki buda yeterli düzeye hala ulaşmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Doğu

Karadeniz bölgesinde ise, belediyelerin sadece %76'sı kanalizasyon hizmeti sunulabilmektedir.

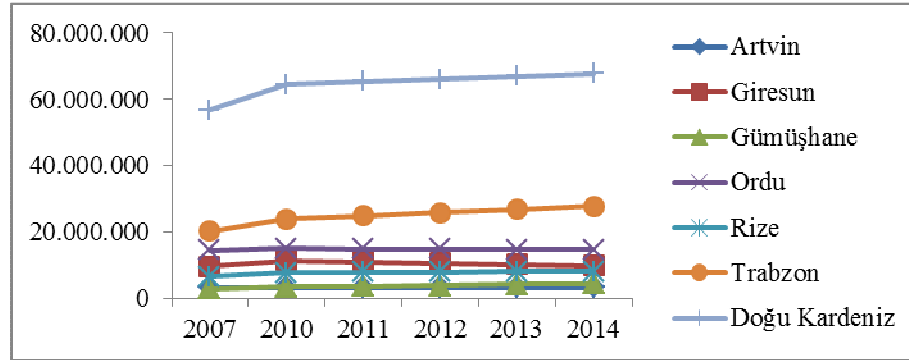
Tablo 5. Doğu Karadeniz illerinde alıcı ortama göre deşarj edilen atık su miktarları

	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon
Deşarj edilen toplam atık su miktarı (1000 m³/yıl)	5.483	12.477	4.566	23.464	13.125	23.474
Denize (1000 m³/yıl)	2.368	8.391	-	14.762	11.558	20.472
Göle - Gölet'e (1000 m³/yıl)	-	-	-	-	-	-
Akarsuya (1000 m³/yıl)	3.114	3.570	4.370	8.223	1.512	2.912
Araziye (1000 m³/yıl)	-	516	135	479	55	30
Baraja (1000 m³/yıl)	-	-	60.00	-	-	-
Diğer ortamlara (2) (1000 m³/yıl)	-	-	-	-	-	60.00
Deşarj edilen kişi başı atık su miktarı (litre/kişi-gün)	166	158	151	163	190	142

Kaynak, TÜİK (2012)⁴

Kentleşmenin çevre üzerindeki etkisinin bir göstergesi de, suya olan talebin artmasıyla yeterli ve kaliteli su temininde karşılaşılan problemlerdir. Yüzeysel ve yeraltı su kaynaklarının çeşitli nedenlerden dolayı azalması, mevcut kaynakların ise kirlenmesi ve kalitesinin düşmesi özellikle gelişmekte olan ülkelerde ciddi sorun teşkil etmektedir.

Şekil 11. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde dağıtılan su miktarları m³/yıl (2007-2014)

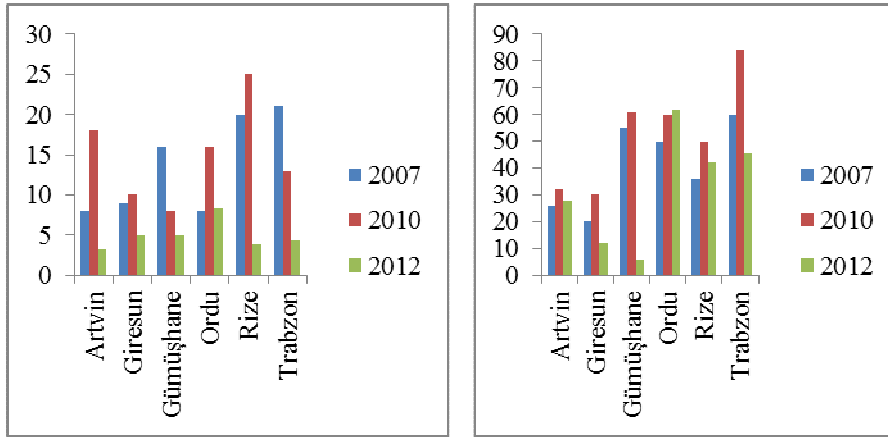
Kaynak, TÜİK

⁴ Belediye sayısına büyükşehir belediyeleri de dâhil edilmiştir.

2004-2012 yılları arasında ülke genelinde belediyeler tarafından içme suyu şebekesi ile dağıtılan su miktarı yaklaşık 2 milyardan 2,8 milyar m³lük seviyesine çıkarak %40'lık bir artış göstermiştir. Aynı dönem içerisinde, Doğu Karadeniz bölgesinde belediyeler tarafında dağıtılan su miktarı 50,9 milyon m³'ten 66 milyon m³'e yükselerek yaklaşık %30'luk bir artış göstermiştir. Her bir il için durum değerlendirildiğinde ise, sırasıyla Trabzon, Ordu ve Giresun en fazla su tüketimin olduğu iller arasında gösterilmektedir (Şekil 11). Aynı dönem içerisinde yıllık dağıtılan su miktarını en fazla %67,5'lik bir artış ile Gümüşhane'de, %49 ve %43 ile de Rize ve Trabzon illerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'de kentleşme ile ilgili olarak karşılaşılan çevre problemlerinden bir diğeri de hava şartlarına bağlı olarak özellikle kış aylarında ısınmadan kaynaklanan hava kirliliğidir. Hava kirliliğinin en önemli göstergesi olarak SO₂ ve PM₁₀⁵ yoğunluk değerleri gösterilmektedir. Kentleşme ile konutlaşmanın artış göstermesi, enerjiye tüketimin artması, artan motorlu taşıtlardan salınan egzoz gazları hava kirliliğine neden olmaktadır. Hava kirliliğinin temel sebebi olarak ise düşük vasıflı yakıtların kullanımı, yanlış yakma tekniklerin uygulanması ve yakma sitemlerinde gerekli bakım çalışmalarının yapılmaması gösterilebilir. Doğu Karadeniz bölgesi hava kalitesi parametreleri ortalamaları değerlendirildiğinde özellikle 2010 yılında şehir merkezlerinde rakamsal değerlerin ciddi oranda arttığı görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. Doğu Karadeniz Bölgesi 2007-2012 yıllık hava kalitesi parametreleri ortalamaları (µg/m³) SO₂ (soldaki), PM₁₀ (sağdaki)

Kaynak, TÜİK verilerinden ve 2012 il çevre durum raporlarından faydalanılmıştır.

⁵ "SO₂ yakıtların doğal olarak yapısında bulunan kükürt bileşiklerinin yanma esnasında açığa çıkmasıyla oluşan kirlenici, boğucu, renksiz ve asidik gazdır. Partikül maddeler, gaz halindeki emisyonların kimyasal dönüşümü ve yağın halinde şekillenmesi ile oluşur. Çapı 10 mikrometre altındaki partiküller maddelere PM₁₀ denir" (Çevre Durum Raporları: 2012 Özet İller)

Sonuç

Doğu Karadeniz bölgesinin kentleşme yapısına ilişkin problemlerin temel kaynağı olarak coğrafik kısıtlar gösterilebilir. Kırsal alanlardaki dağınık yerleşme ve kıyı şeridi boyunca kümelenmiş kent yerleşim merkezleri bölgedeki kentleşme yapısının temel belirleyicisi konumundadır. Coğrafik yapı, yerleşim ve iskân yerleri oluşturulması ve altyapı hizmetleri maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, mevcut yerleşim alanlarındaki çarpık kentleşme yapısı, akarsu, dere ve havza yataklarının plansız ve kontrolsüz bir şekilde yerleşim alanı olarak tahsil edilmesi son dönemlerde yaşanan doğal felaketlerin yaşanmasında en önemli nedenleri arasında gösterilebilir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar, 585 adet doğal afet yaşandığı, bunun yaklaşık %46'sının heyelan ve %4'ünün sel felaketinden kaynaklanmış olması, mevcut binaların dayanıksız ve yaşının fazla olması durumunun ciddiyetini daha fazla artırmaktadır (DOKAP).

Doğu Karadeniz bölgesinin kentleşme yapısı ile ilişkili olarak yaşanan problemler arasında, ulaşım sektörü açısından yılar itibarıyla motorlu araç sayısı artış göstermesi, özellikle mevsimsel olarak kış aylarında konutlardaki ısınma amaçlı kömür kullanımı ile araç emisyon salınım miktarında artış olması sonucunda kent merkezlerinde meydana gelen hava kirliliği gösterilebilir. Bu hususta son dönemlerde uygulanan doğal gaz kullanımı yaygınlaştırma faaliyetlerinin belirli ölçüde kömür kullanımı azalmasına neden olmasına rağmen hava kirliliği sorunu özellikle kent merkezlerinde hala devam ettiği söylenebilir. Ayrıca bölge coğrafik yapısının güneş, rüzgâr ve hidro-elektrik santraller vb. gibi yenilenebilir enerji kaynak potansiyeli oldukça yüksek olduğu yapılan kapsamlı bilimsel çalışmalarla tespit edilmiştir. Gerekli fizibilite, altyapı ve çevre tetkikler ile olası sonuçları hususunda gerekli önlemler alınması şartı ile söz konusu potansiyelden faydalanılması bölgedeki fosil yakıt tüketiminin azaltılmasına ve hava kirliliği başta olmak üzere diğer sosyoekonomik alanlarda ciddi kazanımlar sağlayabilir.

Kontrollü yerleşim alanlarının oluşturulması ve sağlıklı kentleşme yapısının gerçekleştirilmesi hiç şüphesiz bölgeden dışarı göçün önlenmesinde yararlı olacaktır. Nitekim Doğu Karadeniz bölgesinde çeşitli nedenlerden (coğrafik kısıtlar, gelişmişlik düzeyi, eğitim, iş imkânları vb.) dolayı bölge dışı göç sürekli artış göstermiş bu konuda yeterli çözüm önerisi hala geliştirilmemiştir. Sonuç olarak işsizlik ve işgücüne katılım oranı başta olmak üzere sosyoekonomik göstergelerin ülke ortalamasının altında kalması kentleşme yapısına ilişkin önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Bölgede çevresel kirlenmeler arasında en önemlisi katı atıklardır. Kent merkezlerinde katı atık problemi katı atık depolama tesisler aracılığı ile çözülmeye çalışılırken, özellikle kırsal alanlarda yerleşimlerin dağınık olması nedeniyle ciddi bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu hususta bütüncül, bölge coğrafik yapı değerleri dikkate alan katı atık ve atık su yönetim anlayışının hâkim kılınması gerekmektedir. Enerji ve su verimliliği hususunda daha kapsayıcı ve teşvik edici faaliyetlerin olası sorunlarla

mücadelede ciddi kazanımlar sağlayacaktır. Çevre kirliliği ile mücadele hususunda yönetim düzeyleri (uluslararası, ulusal ve yerel) arasında ve her bir yönetim düzeyindeki paydaşlar (kamu ve kamu dışı örgütler) arasında daha fazla işbirliği ve koordinasyona sağlanması, bilinçlendirme ve teşviklerin sunulması ve gerekli hallerde yaptırımların uygulanması gerekli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALVER, Köksal (2012). Kent İmgesi. K. Alver (Der.) *Kent sosyolojisi: İçinde 9-31*. Ankara: Hece Yayınları.
- BAL, Hüseyin (2015). *Kent Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- BERGEN, Lütfi (2013). *Kenti Durduran Şehir*. Ankara: MG V Yayınları.
- CANSEVER, Turgut (1996). Şehir. *Cogito*. Sayı:8: 125-130.
- COŞKUN, Ogün (2013). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kentleşme ve Kentsel Gelişim. *Doğu Coğrafya Dergisi*. Cilt 18, Sayı 30
- CUI, Linli. & SHI, Jun (2012). Urbanization and Its Environmental Effects in Shanghai, China, *Urban Climate 2* (2012) 1-15
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (2012). Çevre Durum Raporu, 2012 yılı özet iller, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi, 10.05. 2016, http://www.csb.gov.tr/db/ced/edirtordosya/CDR_OZET_2012.pdf
- DEMİRKAN, Tarık (1996). Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları: Kentler. *Cogito*, Sayı:8: 17-22.
- DOĞU KARADENİZ PROJESİ EYLEM PLANI- DOKAP (2014-2018), TC. Kalkınma Bakanlığı, Doğu Karadeniz Bölgesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Erişim tarihi, 10.08.2016, <http://www.dokap.gov.tr/wp-content/uploads/2015/10/eylemplani1418.pdf>
- GARİPAĞAOĞLU, Nuriye (2010). Türkiye'de Kentleşmenin, Kent Sayısı, Kentli Nüfus Kriterlerine Göre İncelenmesi ve Coğrafi Dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 22, Temmuz - 2010, s. 1-42
- GOTTDIENER, Mark & BUDD, Leslie (2005). *Key Concepts in Urban Studies*. London: SAGE Publications.
- GÖKÇE, Birsen (2007). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- İNŞAAT MÜHENDİSLER ODASI - İMO (2011). Türkiye'de Konut Sorunu ve Konut İhtiyacı Raporu. Erişim tarihi 11.10.2015, http://www.imo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=628&tipi=4&sube=0#.VlxGztLhDU
- KAYA, Gazanfer (2014). *Kentleşmenin Toplumsal Boyutları, Adıyaman Örneği*. Ütopya Yayınevi, Ankara, 175 s.
- KELEŞ, Ruşen (2012). *Kentleşme Politikası*, İmge kitap evi yayınları. Ankara, 703 s.
- KESKİNOK, Çağatay (2006). *Kentleşme Siyasaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- ÖZDEMİR, Turgut, TURABİ, Ayşe, ÜÇER, Füsün & ARIK Ayhan (2005). Kent-
sel Ulaşım Sorunları ve Çözümleri Üzerine Bir Araştırma (Balıkesir Ör-
neği) 6. *Ulaştırma Kongresi*, 23-25 Mayıs, İstanbul.
- POLAT, Ayben (2012). Su Kaynaklarının Sürdürülebilirliği İçin Arıtılan Atık
suların Yeniden Kullanımı. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 6 (1): 58-
62, 2013 ISSN: 1308-0040, E-ISSN: 2146-0132, www.nobel.gen.tr
- SATO, Yasuhira & ZENOU Yves (2014). How Urbanization Affects Employ-
ment and Social Interactions. Discussion Paper, No:7914, Erişim tarihi
01.12.2015, <http://ftp.iza.org/dp7914.pdf>
- SENN, Dominique.(n.d). Water, Sanitation and Urbanisation, Sustainable
Sanitation. *Water Management*, Erişim tarihi 15.11.2015, <http://www.sswm.info/content/water-sanitation-and-urbanisation>
- ŞAHİN, Yusuf (2013). *Kentleşme politikası*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- ŞENGÜL, Mihriban (2007). Kentleşen Dünya “Küreselleşme” Ve Yoksulluk:
Türkiye Kentleşmesine Bir Bakış. A. Mengi (Der.) *Kent ve Politika: Antik
Kentten Dünya Kentine*: İçinde 89-108. Ankara: İmge Kitabevi.
- TEKELİ, İlhan (2008). *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölge Planlama Yazı-
ları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme Ve Kentsel Dönüşüm*.
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TORREY, B., B. (2004). *Urbanization: an Environmental Force to be Reckoned
with*. Population Reference Bureau, Erişim tarihi 30 Ekim, 2015,
[http://www.prb.org/Publications/Articles/2004/UrbanizationAnEnvi-
ronmentalForcetoBeReckonedWith.aspx](http://www.prb.org/Publications/Articles/2004/UrbanizationAnEnvi-
ronmentalForcetoBeReckonedWith.aspx)
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU-TÜİK (2015). *Hane halkı Tüketim Harcama-
sı 2014*. Haber Bülteni, Sayı:18630, Erişim Tarihi 11.09.2015,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18630>
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU -TÜİK (2015). *İstatistiklerle Aile, 2014*, Ha-
ber Bülteni, Sayı:18624, Erişim Tarihi 11.09.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18624>
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU -TÜİK (2015). *İşgücü İstatistikleri, Haziran
2015*, Haber Bülten, Sayı: 18641, Erişim Tarihi 10.11.2015, [http://
www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18641](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18641)
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU -TÜİK (2015). *Motorlu kara taşıtı, Temmuz
2015*. Haber Bülteni, Sayı: 18769, Erişim Tarihi 10.11.2015, [http://
www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18769](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18769)
- ULUSOY, Ahmet & AKDEMİR Tekin (2012). *Mahalli İdareler Teori, Uygula-
ma. Maliye*, Seçkin Yayıncılık, 480 s.
- UNITED NATIONS (2007). *World Urbanization Prospects: The 2007 Revision*.
Population Division of the Department of Economic and Social Affairs,
pp. 244.
- YILDIRIM, A. (2004). Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu
Üzerindeki Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniver-
sitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KENTSEL GELİŞMENİN HAVA KALİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİ ve DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ KENTLERİNDEKİ PARTİKÜL MADDE KİRLİLİĞİ

Kazım Onur DEMİRARSLAN*

ÖZET

Sanayi ve teknolojinin gelişmesi beraberinde kentleşme faktörünü getirmiştir. Hızlı kentleşme olgusu ile birlikte, özellikle hava kirliliği gibi çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içinde olan Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon illerinin merkezlerindeki partikül maddelerden meydana gelen hava kirliliği hakkında araştırma yapılmış ve PM10 kirleticisi değerlendirilmiştir. Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi illeri merkezlerine ait 2010-2014 yılları için saatlik PM10 konsantrasyonu verileri T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Hava Kalitesi İzleme İstasyonları WEB Sitesi'nden alınmıştır. Elde edilen ölçüm sonuçları Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği, Avrupa Birliği Hava Kalitesi Standartları, A.B.D. Ulusal Hava Kalitesi Standartları ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ait Uzun ve Kısa Vadeli Sınır Değerler ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışma ile Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde PM10 bakımından hava kalitesinin en yüksek olduğu iller arasında Giresun ve Artvin, en kötü olduğu iller arasında ise Trabzon ve Gümüşhane'nin yer aldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Hava Kirliliği, Kentleşme, Partikül Madde

ABSTRACT

Development of industry and technology brought together the factor of urbanization. Various environmental problems such as air pollution emerged together with the concept of rapid urbanisation. In this study, a research was done about air pollution which is caused due to particle matters in Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon within the boundaries of Eastern Black Sea Region and PM10 contaminant was evaluated. Hourly PM10 concentration data for 2010-2014 years belonging to The Eastern Black Sea Region cities were obtained from T.R. Ministry of Environment and Urbanization Air Quality Monitoring Stations WEB site. Measurement results were compared and evaluated with Air Quality Evaluation and Management Regulation, European Union Air Quality Standards, USA National Air Quality Standards and Long and Short Term Limit Values belonging to World Health Organization. With this study it was determined that the cities which have the highest air quality in the sense of PM10 in the

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü, onurdemirarslan@artvin.edu.tr

Black Sea Region were Giresun and Artvin and the cities which have the lowest quality were Trabzon and Gümüşhane.

Keywords: The Black Sea, Air Pollution, Urbanization, Particle Matter

Kent terimi, nüfus ölçütüne göre nüfus büyüklüğü belirli bir düzeyi aşan, yönetim ve sınır ölçütüne göre belirli bir yönetsel yapı ve sınır içerisinde kalan, ekonomik ölçütlere göre sanayi üretiminin baskın olduğu, sosyolojik ölçütlere göre ise insan davranışlarını özgürleştirirken aynı zamanda sınıflandıran yerleşim yerleri olarak tanımlanabilmektedir. Kentleşme ise, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlanmaktadır (Keleş 2010; Kıvılcım 2014; URL-1; URL-2). Dünya nüfusunun yarısına yakın bir kısmı, küresel alanın %5'i üzerinde yoğunlaşmıştır. 2014 yılı verilerine göre dünya nüfusunun %54'ünün kentsel alanlarda yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde kentleşme tarihsel süreçteki en hızlı oranına ulaşmıştır. Bunun yanında yapılan tahminler ile 2030 yılında yaklaşık 5 milyar insanın kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (Güler 2014; Lia ve Lina 2015; URL-3, URL-4). Türkiye'de ise kentleşme oranının Dünya Bankası verilerine göre 2010 yılında %71, 2014 yılında ise % 73 olduğu görülmektedir (URL-5).

Kentsel alanlar, buldukları ortamlardaki çevre üzerinde önemli etkilere neden olmakta ve özellikle birçok ülkede yaşanan çevre ve ekolojik sistem üzerindeki olumsuz etkilerin ana kaynağı olarak gösterilmektedir. Kentleşmenin ve buna bağlı olarak nüfusun artması başta hava ve su kirliliği olmak üzere, katı atıklar, ormansızlaşma, gürültü kirliliği, ışık kirliliği, toprak kirliliği gibi birçok olumsuz etkilere neden olmaktadır. Örneğin küresel olarak insan kaynaklı toplam hava kirletici emisyonlarının %30'dan fazlası kent merkezlerinden kaynaklanmaktadır (Rothwella vd. 2015; URL-6; Zhoua vd. 2015).

Hava kirliliği tanım olarak, havada bulunan yabancı maddelerin konsantrasyonu, bulunma süresi ve sıklığının çevre ve insan sağlığı ile refahına kötü etki bırakacak şekilde fazla olmasıdır (McGranahan ve Murray 2003). Bir başka deyişle; hava kirliliği katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin atmosferde fazla miktarda bulunması ve bu durumun da çevreye zarar verecek nitelikte olmasıdır. Hava kalitesi ise canlıların yaşayabilmesi için insanların sağlıklı nefes alabilmelerini sağlayan ve etrafımızı saran hava kütlesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, hava kalitesi çevre üzerine etki eden hava kirliliğinin göstergesi olan, çevre havasında bulunan hava kirleticilerinin artan miktarıyla azalan bir ölçüttür (Demirarslan 2015; Kaya ve Öztürk 2014). Kentlerdeki hava kalitesinin zayıf olması toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Özellikle zayıf hava kalitesine maruz kalan insanlarda akut ve kronik rahatsızlıklar görülmekle birlikte, hava kalitesini düşüren kirleticilerin konsantrasyonları ve maruziyet süresi ile ilişkili olarak etkilerinin önemi de artmaktadır. Dünya sağlık örgütünün tahminlerine göre kentsel hava kirliliğinin insan ömrünü kısalttığı ve her yıl Avrupa'da 800 bin kişinin ölümünden, ABD'deki yıllık ölümlerin ise % 2-

3'ünden sorumlu olduğu belirtilmektedir (Lee vd. 2012; Singh vd. 2013). Kentsel hava kirliliği de trafikten, endüstriden, her türlü inşaatlardan, katı atıkların düzenli veya düzensiz depolanmasından ve özellikle kış aylarında konutların ısıtılmasından kaynaklanan karmaşık bir durumdur.

Partikül madde (PM) kirliliği, boyutları oldukça küçük ve karmaşık yapıdaki katı ~ sıvı maddelerin atmosfer içerisinde asılı halde bulunması durumu olarak tanımlanabilir. Partikül madde kirliliğine neden olabilecek katı ve sıvı maddelere örnek olarak toz, is~kurum, sıvı damlacıklar sayılabilmektedir (URL-7). PM10 terimi ise çapı 10 mikrometre veya daha az olan katı veya sıvı tanecikler olarak tanımlanabilmektedir. Partikül maddeler doğal ve insansal kaynaklardan atmosfere yayılabilmektedir. Bu partikül maddeler; insanlar ve canlılar üzerinde toksikolojik etkilere sebep olmakta, güneş ışığını saçarak görüş kapasitesini azaltmakta, yine üzerine gelen ışınları geriye yansıtarak yerel veya büyük ölçekte mevsimsel değişikliklere yol açmakta ve ısı düşüşlerine neden olmaktadır. Partikül maddelerin insan üzerindeki etkileri incelendiğinde genellikle kronik akciğer yetersizliği hastalığına yol açtığı görülmektedir. Havadaki partiküllerin yoğunluğu akciğer iltihabına neden olmakta ve astım ile akciğer yetersizliği riskini oldukça arttırmaktadırlar (Dodish 2003; Lippmann 1998; Demirarslan 2012).

Yapılan bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisindeki Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon illerinin merkezlerindeki partikül maddelerden meydana gelen hava kirliliği hakkında araştırma yapılmış ve PM10 kirleticisi değerlendirilmiştir. Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi illeri merkezlerine ait 2010-2014 yılları için saatlik PM10 konsantrasyonu verileri T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Hava Kalitesi İzleme İstasyonları WEB Sitesi'nden alınmıştır. Elde edilen ölçüm sonuçları Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği, Avrupa Birliği Hava Kalitesi Standartları, A.B.D. Ulusal Hava Kalitesi Standartları ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ait Uzun ve Kısa Vadeli Sınır Değerler ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

1. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma alanı Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde kalan Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinin merkezlerini kapsamaktadır ve bölgenin yüzölçümü yaklaşık olarak 39153 km² dir (URL-8, URL-9, URL-10, URL-11, URL-12, URL-13, URL-14). Çalışma alanına ait sınırlar Şekil 1' de verilmektedir (Demirarslan ve Akıncı 2016).

Çalışma alanındaki hava kalitesinin belirlenmesi, il merkezlerinde bulunan ölçüm noktalarından alınan sonuçlar ile yapılmıştır. Bu nedenle il merkezlerindeki nüfusun hava kalitesinden etkileneceği göz önüne alınarak merkez nüfusu belirlenmiştir. Buna göre çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesinin merkez nüfusları TÜİK'in 2014 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçlarına göre sırasıyla Artvin 34050; Bayburt 63848; Giresun 126172; Gümüşhane 52628; Ordu 195817; Rize 141250; Trabzon 314246, toplamda ise 928011 kişidir (URL-15).

Şekil: 1 Çalışma alanı sınırlarını gösteren harita

Doğu Karadeniz Bölgesindeki PM seviyeleri T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığına ait "Hava Kalitesi İzleme İstasyonları WEB Sitesi"nden (www.havaizleme.gov.tr) elde edilmiştir. Elde edilen verilerin aylık olarak ortalamaları hesaplanmış ve il bazında grafiklere aktarılmıştır. Tüm bu veriler Türkiye, ABD, Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ait yönetmeliklerde bulunan sınır değerlerle (Ek Tablo:1) karşılaştırılmış ve çalışma alanındaki hava kalitesi hakkında bir sonuç ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca il merkezlerinde bulunan meteorolojik istasyonlardan alınan veriler yardımıyla rüzgar gülleri çizilmiş ve Şekil 2'de verilmiştir. Bu veriler saatlik bazda yıllık verilerdir ve 2010-2014 yıllarını kapsamaktadır (Demirarslan ve Akıncı 2016).

İl merkezlerindeki Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından kurulmuş olan hava kirliliği ölçüm istasyonlarının koordinatları Ek Tablo: 2 de verilmektedir (Demirarslan ve Akıncı 2016).

Google Earth Pro yardımıyla il merkezlerinin yüzölçümü ve merkezi yerleşim alanlarının yüzölçümü bulunarak il merkezlerindeki konutların kapladıkları alanlar yüzde olarak ifade edilmiştir.

2. BULGULAR

Kullanılan veriler her il merkezi için 2010-2014 yıllarına ait ve saatlik olarak ölçülen verilerdir. Elde edilen ölçüm sonuçları Resmi Gazete Tarihi: 06.06.2008 Resmi Gazete Sayısı: 26898 Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği (HKDYY), Avrupa Birliği Hava Kalitesi Standartları (AB-HKS) (96/62/EC, 99/30/EC, 2000/69/EC, 2002/3/EC, 2004/107/EC), ABD Ulusal Hava Kalitesi Standartları (National Ambient Air Quality Standards (NAAQS) ve Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization- WHO)'ne ait

Uzun ve Kısa Vadeli Sınır Değerler ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Elde edilen ölçüm sonuçları saatlik olup aylara göre ortalamaları alınarak değerlendirme yapılmıştır. Sözü edilen standartlar ve limit değerler Ek Tablo: 1' de verilmektedir (URL-16, URL-17, URL-18, URL-19).

3.1. Artvin İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Artvin İli 40,35 ile 41,32 kuzey enlemleri ve 41,07 ile 42,00 doğu boylamları arasında yer alan, 7367 km² yüzölçümünde, çalışma alanının %18,8' ini oluşturan bir ildir. Ayrıca il merkezinde yapılaşma oranı % 0,132 olarak hesaplanmıştır. Doğusunda Ardahan, batısında Rize, kuzeyinde Gürcistan, güneyinde Erzurum ile komşudur. Kuzey batısında Karadeniz vardır. Kıyı uzunluğu 34 km' dir. İlde sanayi sektörü oldukça düşük seviyededir. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, daha çok ilin doğal kaynak potansiyelini değerlendirmeye yönelik olarak faaliyet gösteren gıda, maden ve orman ürünleri ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin temel özelliği ise küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmasıdır. Artvin'de herhangi bir organize sanayi bölgesi mevcut değildir. Ancak küçük sanayi siteleri (Merkez, Arhavi, Hopa İlçeleri) mevcuttur.

İlde hava kirliliği kaynağı olarak kışın ısınmadan kaynaklı fosil yakıt kullanımı ile çizgisel kaynak (trafik) sayılabilmektedir. Isınma amacıyla kullanılan yakıtlar incelendiğinde, sonuçlar Artvin İl Çevre Durum Raporu (2012, 2013, 2014) verilerine göre Ek Tablo: 3' de verilmektedir (URL-20, URL-21, URL-22).

Artvin il merkezinin yaklaşık 1,5 km kuzey doğusundan geçen Artvin-Ardahan-Erzurum yolu çizgisel kaynak olarak değerlendirilebilmektedir. Buna göre bu noktadan geçen araç sayısı Ek Tablo: 4'de verilmiştir (URL-23).

Artvin il merkezindeki hava kalitesi ölçüm istasyonundan elde edilen 2010-2015 verileri kullanılarak aylara göre havadaki partikül madde değişimleri grafik yardımıyla belirlenmiş ve Ek Grafik: 1' de verilmiştir.

Ek Grafik: 1 incelendiğinde aylara göre oldukça farklı konsantrasyonlar görülmektedir. Özellikle Ocak ve Şubat aylarında yaklaşık olarak beraber seyreden konsantrasyonlar bahar aylarında 2011, 2013 yıllarında yükselişe geçmiş; ancak tam tersi olarak 2010, 2012, 2014 yıllarında ise düşüşe geçmiştir. Bunun yanında çalışma için seçilen 2010-2014 yıllarında Ekim, Kasım ve Aralık aylarında havaların soğumaya başlamasıyla birlikte konsantrasyonlarda da artış belirmiştir. İlde ölçülen en yüksek PM10 konsantrasyonu 692 µg/m³ değer ile 28.04.2011 tarihinde saat 11.00' de ölçülmüştür.

Artvin ili PM10 konsantrasyonu Türkiye ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırıldığında yıllara göre sınır değerlerin kaç kez aşıldığı Ek Tablo: 5'de, Ek Tablo:6 'da ise Artvin il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları verilmektedir (URL-23). Tablodaki verilere göre, Artvin il merkezinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamalarının, sadece WHO standartlarının uzun vadeli sınır değerini aştığı, diğer standartların ise altında olduğu söylenebilmektedir.

Artvin ilindeki PM10 konsantrasyonu kısa vadeli sınır değerlerle karşılaştırıldığında, özellikle ABHKS ve WHO limitleri olan $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ göz önüne alınırsa Ek Grafik: 2 elde edilmiş olacaktır (URL-24). Buna göre bahar ayları PM10 konsantrasyonunun $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük sınır değeri en çok aşılan mevsim olmuş, kış ayları ise en yüksek ikinci mevsim olarak belirlenmiştir. Buna göre kışın ısınmada kullanılan fosil türü yakıtların PM10 konsantrasyonunda önemli etkisi olduğu söylenebilmektedir (Ek Tablo 3). Ayrıca meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (a) daki Artvin rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün Kuzeybatı ve rüzgar hızlarının $2,0\sim 6,0$ m/sn olduğu görülmektedir. Şehrin çanak şeklindeki yapısı nedeniyle rüzgar yön ve hızı kirliliğin dağılmasına izin vermemekte bu da kısa vadeli PM10 kirliliğini arttırmaktadır.

3.2. Bayburt İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Bayburt ili $40^\circ 37'$ kuzey enlemi ile $40^\circ 45'$ doğu boylamı, $39^\circ 52'$ güney enlemi ile $39^\circ 37'$ batı boylamları arasında yer almaktadır. Doğusunda Erzurum, batısında Gümüşhane, kuzeyinde Trabzon ve Rize, güneyinde Erzincan illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 3739 km^2 olup; çalışma alanının %9,5'ini oluşturmaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 0,165 olarak hesaplanmıştır. İlde bir adet organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Organize sanayi bölgesinde gıda, un, kepek, mermer-taş, tekstil, plastik sanayi ve metal tesisleri bulunmakta, ayrıca organize ve küçük sanayi tesisi dışında tuğla, taş ocağı, tekstil ve gıda üzerine üretim yapan firmalar da bulunmaktadır.

İlde hava kirliliği kaynağı olarak kışın ısınmadan kaynaklı fosil yakıt kullanımı ile çizgisel kaynak ve sanayi tesisleri sayılabilmektedir. Isınma amacıyla kullanılan yakıtlar incelendiğinde, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2010, 2011, 2012, 2013, 2014) verileri Ek Tablo: 7' de görülebilmektedir (URL-25, URL-26, URL-27, URL-28, URL-29). Bayburt il merkezinden geçen Bayburt-Erzincan-Erzurum yolu çizgisel kaynak olarak değerlendirilebilmektedir. Buna göre bu noktadan geçen araç sayısı Ek Tablo: 8' de verilmiştir.

Ek Grafik: 3' de ise Bayburt ilinde 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylara göre değişim grafiği verilmiştir (URL-24). Grafikte Ocak, Şubat ve Mart aylarında yüksek PM10 konsantrasyonları görülmekte; bu konsantrasyonlar bahar aylarında havaların ısınmasıyla beraber düşüşe geçmektedir. Ancak Ekim, Kasım, Aralık aylarında ise en yüksek seviyeye geldiği görülmektedir. Bayburt ilindeki en yüksek konsantrasyon 13.12.2010 tarihinde saat 09.00' da $870 \mu\text{g}/\text{m}^3$ olarak ölçülmüştür. Bayburt ili PM10 konsantrasyonu Türkiye ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırıldığında değerlerin kaç kez aşıldığı Ek Tablo: 9 'da verilmektedir. Ek Tablo: 10'da ise Bayburt il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları verilmektedir. Tabloya göre Bayburt il merkezinde PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamalarının ABHKS ve WHO standartlarını aştığı, Türkiye ve A.B.D. standartlarının altında kaldığı görülmektedir. Kısa vadeli sınır değer olarak $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ alınıp, bu değerlerin hangi mevsimlerde

aşıldığı incelenmiş ve sonuç Ek Grafik: 4 ile verilmiştir. Grafiğe göre sonbahar ve kış aylarında limit değerin daha fazla aşıldığı en düşük sayıdaki limit aşımının ise yaz ayında olduğu görülmektedir. Sonbahar ve kış aylarındaki PM10 limit değerinin aşılmasının sebebi özellikle ısınma amaçlı kullanılan kömür, odun ve fuel-oil gibi fosil kaynaklı yakıtların fazla miktarda kullanıldığı, diğer aylardaki limit aşımının ise trafik ile ilde bulunan sanayi tesislerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (b) deki Bayburt rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün Kuzey (% 12) ile Batı (% 9) ve rüzgar hızlarının 2,0~6,0 m/sn olduğu görülmektedir. Şehir merkezinin rakımı ortalama olarak 1577 m olduğu Google Earth programı yardımıyla bulunmuştur. Şehrin Güney kesiminde yüksekliği ortalama 1883 m, Doğusunda ise ortalama 1849 m yüksekliğinde tepelerle çevrilmiş olması, hakim rüzgar yönlerinde esen rüzgarların kirliliği dağılmasına izin vermemekte bu da kısa vadeli PM10 kirliliğini arttırmaktadır.

3.3. Giresun İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Giresun ili 40° 07' ve 41° 08' kuzey enlemleriyle, 37° 50' ve 39° 12' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Doğudan Trabzon ve Gümüşhane, güney doğuda Erzincan, güney ve güney batısında Sivas, batıda Ordu illeri ve kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir. 6934 km²'lik yüzölçümü ile çalışma alanının % 17'sini oluşturmaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 3,25 olarak hesaplanmıştır. İlde sanayi tesisi olarak fındık ve çay işleme tesisleri bulunmaktadır.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Giresun Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan "İl Çevre Durum Raporları"nda ilde özellikle kış aylarında ısınmadan kaynaklı hava kirliliğinin olduğu belirtilmekte ve bu durumun da yanlış yakma tekniklerinin uygulanması, kullanılan yakma sistemleri, işletme (kazan, baca vb.) bakımlarının düzenli olarak yapılmaması, atmosferik koşullar gibi sebeplerden kaynaklandığı bildirilmektedir. İlde sanayi ve konutlarda kullanılan yakıtlar ve miktarları Ek Tablo: 11'de verilmiştir. Bunun yanında ilde endüstriyel kuruluşların sayılarının az olması ve sanayi tesislerinin şehir merkezi dışında bulunmaları sonucunda hava kalitesi üzerine etkilerinin az olduğu yine aynı raporda belirtilmiştir. Ayrıca ilin topografik yapısının çanak şeklinde olması özellikle kış aylarında hava kirleticilerinin yoğun olarak hissedilmesine neden olmaktadır (URL-30, URL-31, URL-32, URL-33). Giresun il merkezinden geçen Karadeniz Sahil Yolu'nun Giresun kısmı çizgisel kaynak olarak değerlendirilebilmektedir. Buna göre bu noktadan geçen araç sayısı Ek Tablo: 12'de verilmiştir (URL-23).

Ek Grafik: 5'de ise Giresun ilinde 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylık değişim grafiği verilmiştir (URL-24). Grafik incelendiğinde; Ekim, Kasım ve Aralık aylarında artış görülmektedir. En düşük konsantrasyon seviyeleri 2012 yılında, en yüksek konsantrasyon seviyeleri ise 2014 yılında ölçülmüştür. 2010-2014 yıllarında bahar aylarında konsantrasyonların düştüğü görülebilmektedir. İldeki en yüksek PM10 kon-

santrasyonu $414 \mu\text{g}/\text{m}^3$ olarak 24.12.2014 tarihinde saat 13.00'de ölçülmüştür. Giresun ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonu ülkemizdeki ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerlerle karşılaştırılmış ve sonuçlar Ek Tablo: 13'de verilmiştir. Giresun il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ise Ek Tablo: 14' de verilmektedir. Tablo incelendiğinde Giresun il merkezinde PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamalarının 2010, 2011, 2013 ve 2014 yıllarında WHO standardı, 2014 yılında ise ABHKS limit değerini aştığı anlaşılmaktadır. Türkiye'deki limit değerle karşılaştırıldığında ise yıllık ortalamaların bir hayli düşük olduğu görülebilmektedir.

Ek Grafik: 6' da kısa vadeli sınır değerini $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ olarak değerlendirildiği durumda en fazla kış aylarında, en az da yaz aylarında aşıldığı görülmektedir. Hava kalitesinin sınır değerlerde kalmasının sebebinin ilde doğal gazın yaygın şekilde, kömür ve fuel-oilin ise az kullanımının olduğu söylenebilir. Ancak Karadeniz sahil yolundaki trafik yoğunluğu PM10 konsantrasyonunu arttırabilmektedir. Meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (c) deki Giresun rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün Lodos (SW) (% 10) ile Kible Lodos (% 12) ve rüzgar hızlarının $0,5\sim 4,0$ m/sn olduğu görülmektedir. Şehir merkezinden Karadeniz'e doğru esen bu hakim rüzgarlar nedeniyle kirlilik uzaklaşmaktadır. Ancak hakim rüzgar hızlarının düşük olması kirlilik dağılımı üzerinde etkili olmaktadır.

3.4.Gümüşhane İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Çalışma alanında yer alan Gümüşhane ili $38^{\circ} 45' - 40^{\circ} 12'$ doğu boylamları ile $39^{\circ} 45' - 40^{\circ} 50'$ kuzey enlemleri arasında olup; doğusunda Bayburt, batısında Giresun, kuzeyinde Trabzon ve güneyinde Erzincan bulunmaktadır. İlin yüzölçümü 6575 km^2 'dir ve çalışma alanının %16,8 ini kapsamaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 0,236 olarak hesaplanmıştır.

Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan "İl Çevre Durum Raporları"na göre ilde sanayi, binalar ve özellikle motorlu taşıtlar tarafından fosil yakıtların kullanılması nedeniyle hava kirliliğinde artışlar görülmektedir. Yine aynı raporlara göre Gümüşhane ilinde trafik ve sanayi kaynaklı hava kirliliği ilin hava kalitesi üzerinde pek değişikliğe neden olmamaktadır. İlde sanayi ve konutlarda kullanılan yakıtlar ve miktarları Ek Tablo: 15'de verilmektedir (URL-34, URL-35, URL-36, URL-37, URL-38). Gümüşhane merkezinden geçen karayolundaki günlük araç miktarları ise Ek Tablo 16' da verilmiştir. (URL-23)

Gümüşhane ilinde 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylık değişim grafiği Ek Grafik: 7'de verilmiştir (URL-24). Grafik inceleneirse Gümüşhane ilinde özellikle Ekim, Kasım ve Aralık aylarında PM10 konsantrasyonunda keskin yükselmeler görülmektedir. Bu durum da kış aylarına girildiğinden ısınma amaçlı fosil yakıtların kullanılmasına bağlanabilir. Bunun yanında Ocak ve Şubat aylarında da yükselme görülmektedir. Ancak bahar ve yaz aylarında konsantrasyonlarda düşüş gözlenmektedir. Ayrıca 2011 yılının temmuz ayında da bir yükselme görülmektedir. İlde $896 \mu\text{g}/\text{m}^3$ PM10 konsantrasyonu en yüksek konsantrasyon olarak 30.07.2011

tarhinde saat 12.00' de ölçülmüştür. Gümüşhane ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonu Türkiye ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırılmış ve sınır değerlerin aşılma sıklıkları Ek Tablo: 17'de verilmiştir. Tabloya göre HKDYY limit değerinin 2011 yılında 1 kere 2012 yılında ise 2 kere, 2013 yılında 19, 2014 yılında ise 40 kere aşıldığı görülmekte, 2013 yılında en fazla (247 kez) ABHKS ve WHO standartlarının aşıldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ise Ek Tablo: 18' de verilmektedir. Tablo incelendiğinde Gümüşhane il merkezinde PM10 konsantrasyonu yıllık ortalamalarının incelenen tüm yıllarda ABHKS ve ABHKS limit değerlerinin aştığı anlaşılmaktadır. Bu değer Türkiye'deki limit değerle karşılaştırıldığında ise yıllık ortalamalardan bir hayli düşük olduğu görülebilmektedir.

ABHKS ve WHO'nun kısa vadeli sınır değeri olan 50 µg/m³lük değeri limit değer olarak ele alındığında Ek Grafik 8 elde edilmiştir. Grafikte görüldüğü üzere sonbahar ve kış aylarında belirlenen sınır değerinin aşıldığı görülebilmektedir. Yaz aylarında ise en düşük limit aşımaları gözlenebilmektedir. Sonbahar ve kış aylarındaki artış sebebinin özellikle ısınma amaçlı kullanılan kömürün fazla miktarda kullanıldığı diğer aylardaki aşım sebeplerinin ise trafik ile ilde bulunan sanayi tesislerinden kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (d) deki Gümüşhane rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün Günbatısı Lodos (% 13), Batı (% 10) ile Lodos (%10) ve rüzgar hızlarının 0,5~10 m/sn olduğu görülmektedir. Şehir merkezinin rakımı ortalama olarak 1187 m olduğu Google Earth programı yardımıyla bulunmuştur. Şehrin Doğu kesiminde yüksekliği ortalama 1723 m yüksekliğinde tepelerle çevrilmiş olması, hakim rüzgar yönlerinde esen rüzgarların kirliliği dağılmasına izin vermemekte bu da kısa vadeli PM10 kirliliğini arttırmaktadır.

3.5 Ordu İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Çalışma alanında bulunan Ordu ili 40° 18' - 41° 08' kuzey paraleli ile 36° 52'-38° 12' doğu meridyenleri arasında olup; kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde Sivas ve Tokat illeriyle çevrilidir. Yüz ölçümü 5952 km² olup; çalışma alanının %15,2'sini kaplamaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 4,83 olarak hesaplanmıştır.

Ordu ili hava kalitesini etkileyen unsurlar Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan "İl Çevre Durum Raporları" na göre sanayi, konutlarda ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar ve mobil kaynaklar olduğu belirtilmiştir. Yine aynı raporlara göre; ilin sınırlarından geçen D010 karayolunun bazı kesimlerinde meydana gelen trafik yoğunluğu ve buna bağlı olarak gelişen trafik sıkışıklıkları hava kalitesi üzerinde önemli etkilere sebep olmaktadır. İlde bulunan sanayi tesisleri de noktasal kaynak olarak hava kalitesi üzerinde etkilere sahiptir. İlde sanayi ve konutlarda kullanılan yakıtlar ve miktarları Ek Tablo: 19' da verilmektedir (URL-39, URL-40, URL-41). Ordu il sınırlarından geçen karayolundaki günlük araç miktarları ise Ek Tablo: 20' de verilmiştir (URL-23).

Ordu ili için hazırlanan ve 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylık değişimini gösteren grafik Ek Grafik: 9' da verilmiştir (URL-24). Grafik incelendiğinde, 5 yıl içerisinde en yüksek PM10 değerlerinin Ocak, Şubat, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise ısınma için kullanılan fosil yakıtların fazla olmasıdır. Yine grafiğe bakıldığında en düşük PM10 oranının Haziran ve Temmuz aylarına denk geldiği görülebilmektedir. İlde görülen en yüksek konsantrasyon $538 \mu\text{g}/\text{m}^3$ tür ve 28.12.2010 tarihinde saat 16.00' da gözlenmiştir. Ordu ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonu ülkemizdeki ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırılmış ve yıllara göre sınır değerlerin kaç kez aşıldığı incelenmiş, sonuçlar ise Ek Tablo: 21 'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde 2010-2014 yıllarında Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki sınır değerlerin sadece 2013 yılında bir kez aşıldığı görülmektedir. Ancak Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'nün sınır değerleri 5 yıl içerisinde oldukça aşılmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında sözü edilen bu sınır değerlerin aşılma oranı diğer yıllara oranla fazladır. Ordu il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ise Ek Tablo: 22' de verilmektedir. Tabloya göre yıllık ortalama PM10 konsantrasyonları Türkiye'deki uzun vadeli sınır değerleri aşmamış ve bir hayli altında kalmıştır. Ancak bunun yanında her yıl Avrupa Birliği'nin ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) uzun vadeli sınır değerlerini aştığı görülmektedir. Ek Grafik: 10' da ise ABHKS ve WHO' nun kısa vadeli sınır değeri olan $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük değeri limit değer olarak ele alınmış ve bu değerlerin hangi mevsimlerde daha çok aşıldığı gözlemlenmiştir. Buna göre yine çalışma alanındaki diğer illerde olduğu gibi kış aylarında limit aşımının daha fazla, ardından bahar ve sonbahar aylarında ikinci ve üçüncü sıralarda limit aşımının olduğu belirlenmiştir. Yaz aylarında ise diğer mevsimlere göre daha düşük bir limit aşımı kaydedilmiştir. Bu durumda da Ordu ili içerisinde ısınma maksadıyla kullanılan yakıtların hava kalitesi üzerinde etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (e) deki Ordu ili rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün sırasıyla Lodos (% 15), Kiblelodos (% 13), Lodos (%10), Kuzey ile Güney (% 12) ve rüzgar hızlarının 0,5~4 m/sn olduğu görülmektedir. Hakim rüzgar yönlerinin Karadeniz'e doğru esmesi kirliliği şehir üzerinden dağıtmasına sebep olmaktadır.

3.6. Rize İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Rize 3922 km² yüzölçümüne sahip olup bu alanın %10'unu oluşturmaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 2,6 olarak hesaplanmıştır. İlin konumu 40° 22' ve 41° 28' doğu meridyenleri ile 40° 20' ve 41°-20' kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. İl batıda Trabzon'un Of, güneyde Erzurum'un İspir, Doğuda Artvin'in Yusufeli ve Arhavi ilçeleri, Kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir.

Rize Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan "İl Çevre ve Durum Raporları"na göre Rize ilinde hava kirliliği kaynağı olarak konutlar ve çay üretim tesisleri başta gelmektedir. Ek olarak il sınırları içerisinde

geçen Karadeniz sahil yolunun da hava kalitesi üzerine etkileri bulunmaktadır. Aynı rapora göre; kömür, odun ve kalorifer yakıtı ısınma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ildeki sanayi tesislerinin de yakıt olarak fuel-oil kullandığı; ancak son yıllarda doğalgaza geçtikleri yine aynı raporlardan görülebilmektedir. İlde sanayi ve konutlarda kullanılan yakıtlar ve miktarları Ek Tablo: 23' de (URL-42, URL-43, URL-44, URL-45, URL-46) ve Rize il sınırlarında bulunan Karadeniz sahil yolundan geçen günlük araç sayıları da Ek Tablo: 24'de verilmektedir (URL-23).

Rize ili için hazırlanan ve 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylık değişimini gösteren grafik Ek Grafik: 11' de verilmiştir (URL-24). Tablodaki değerlere göre 2014 yılında doğalgaz kullanımındaki artış ile fuel-oil kullanımındaki düşüş PM10 değişim grafiğine de yansımıştır. Buna göre Ek Grafik 11' deki özellikle 2010 yılı Ocak ve Şubat aylarındaki PM10 konsantrasyonunun oldukça yüksek olduğu görülmekte; diğer yıllarda ise yine aynı aylarda düşüşe geçtiği anlaşılmaktadır. Yine Kasım ve Aralık aylarında yükselme olsa da 2010 yılındaki aşırı artış diğer yıllarda görülmemektedir. Ayrıca PM10 konsantrasyonlarındaki Ocak-Şubat, Kasım-Aralık aylarındaki artış ısınma kaynaklı yakıt kullanımından meydana geldiğinden dolayı bahar ve yaz aylarında konsantrasyonlarda önemli derecede düşüşler bulunmaktadır. İlde 2010-2014 tarihlerinde ölçülen en yüksek konsantrasyon ise $678 \mu\text{g}/\text{m}^3$ tür ve 30.01.2010 tarihinde 06.00' da kaydedilmiştir. Rize ilinde yapılan PM10 konsantrasyonu ölçümleri Türkiye ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırılmış, yıllara göre sınır değerlerin kaç kez aşıldığı incelenmiş ve sonuçlar Ek Tablo: 25'de verilmiştir. Tabloya göre 2010-2014 yıllarında Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki kısa vadeli sınır değerlerin 2013 yılında 3, 2014 yılında ise 1 kez aşıldığı anlaşılmaktadır. ABD Hava Kalitesi Standartları'na bakıldığında sadece 2010 yılında 7 kez, 2013 yılında ise 1 kez aşıldığı görülmektedir. Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'nün kısa vadeli sınır değerleri ile karşılaştırıldığında ise en fazla 2010 yılında aşıldığı görülmüştür. Rize il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ise Ek Tablo: 26' de verilmektedir.

Yıllık ortalama PM10 konsantrasyonları incelendiğinde, ülkemizdeki Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki uzun vadeli sınır değerlerin aşılmadığı, AB hava kalitesi standartlarını 2010 ve 2013 yılında, Dünya Sağlık Örgütü'nün limit değerlerinin ise ele alınan tüm çalışma yıllarında aşıldığı anlaşılmıştır.

AB ve WHO'nun kısa vadeli sınır değeri olan $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük değer ele alınırsa söz konusu limit değer in aylara göre aşılma sıklıkları Ek Grafik: 13'de görülebilmektedir. Grafiğe göre kış ayları söz konusu limit değer in en fazla aşıldığı aylar olmaktadır. Kış aylarından sonra ise bahar ayları ikinci en fazla aşılma mevsimi olmuştur. Bu duruma da ısınma kaynaklı kullanılan yakıtların sebep olduğu söylenebilir.

Meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (f) deki Rize ili rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönü % 15 ile Batı ve

rüzgar hızının ise 0,5~6,0 m/sn olduğu görülmektedir. Hakim rüzgar yönünün Doğuya doğru esmesi kirliliği şehir üzerinden dağıtmasına sebep olmaktadır.

3.7. Trabzon İl Merkezi Partikül Madde Miktarı

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 40° 33' ve 41° 07' kuzey enlemleriyle 39° 07' ve 40° 30' doğu boylamları arasında kalan Trabzon ili, 4664 km²'lik yüzölçümüyle çalışma alanının %11,9'luk kısmını oluşturmaktadır. İl merkezinin yapılaşma oranı % 9,02 olarak hesaplanmıştır. Trabzon il toprakları, batıda Giresun'un Eynesil, Güneyde Gümüşhane'nin Torul ve merkez ilçeleriyle Bayburt ili, doğuda Rize'nin İkizdere ve Kalkandere ilçeleriyle çevrilidir. Kuzeyde ise Karadeniz bulunmaktadır.

Trabzon Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan "İl Çevre Durum Raporları"na göre Trabzon ilinde hava kalitesini etkileyen unsurlar arasında kentleşme ve trafik sayılmaktadır. Buna göre ilde kullanılan yakıtların tür ve miktarları Ek Tablo: 27' de (URL-47, URL-48, URL-49, URL-50, URL-51), il sınırlarında bulunan Karadeniz sahil yolundan geçen günlük araç sayıları da Ek Tablo: 28'de verilmektedir (URL-23).

Trabzon ili için hazırlanan ve 2010-2014 yılları arasında ölçülen PM10 değerlerinin aylık değişimini gösteren grafik Ek Grafik: 13' de verilmiştir (URL-24). Grafiğe göre PM10 konsantrasyonlarında dalgalanma vardır. Buna göre 2012 ocak ayında yüksek konsantrasyon Şubat ve Mart ayında aniden düşmüş, 2014 yılı ocak ayı düşük konsantrasyon seviyesindeyken Şubat ve Mart ayında birden yükselme eğiliminde olmuştur. Çalışılan yıllar arasında en yüksek seviye ortalaması 2010 yılının ekim ayında gözlemlenmiştir. Ancak her yıl için Ekim, Kasım ve Aralık ayları yüksek konsantrasyon seviyelerine ulaşmıştır. Trabzon'da ölçülen en yüksek PM10 konsantrasyonu ise 27.12.2012 tarihinde saat 18.00'de ölçülen 1116 µg/m³'lük değerdir.

Trabzon merkezde yapılan PM10 konsantrasyonu ölçümleri Türkiye ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerle karşılaştırılmış ve yıllara göre sınır değerlerin kaç kez aşıldığına ilişkin sonuçlar Ek Tablo: 29'da verilmiştir. Tabloda 2010-2014 yıllarında Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki kısa vadeli sınır değerinin 2014 yılında 34 kez aşıldığı görülmektedir. ABD Hava Kalitesi Standartlarına bakıldığında 2010 yılı 25 kez aşım ile kısa vadeli sınır değerinin en fazla aşıldığı yıl olarak kaydedilmiştir. Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'nün kısa vadeli sınır değerleri ile karşılaştırıldığında ise limit değer aşımının 310 kere ile en fazla 2013 yılında olduğu görülmektedir.

Trabzon il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ise Ek Tablo: 30'da verilmektedir. Tablodaki yıllık ortalama PM10 konsantrasyonları incelendiğinde, Türkiye'deki Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki uzun vadeli sınır değerlerin aşılmadığı ancak AB hava kalitesi standartları ile Dünya Sağlık Örgütü'nün limit değerlerinin ele alınan tüm çalışma yıllarında aşıldığı anlaşılmıştır.

AB ve WHO'nun kısa vadeli sınır değeri olan 50 µg/m³'lük değer ele alınırsa söz konusu limit değerinin aylara göre aşılma sıklıkları Ek Grafik:

14'de görülebilmektedir. Grafiğe göre en fazla sonbahar aylarında söz konusu limit değerinin en fazla aşıldığı, kış aylarının ise en fazla aşılacak ikinci mevsim olduğu görülmektedir. Bu duruma da ısınma kaynaklı kullanılan yakıtların sebep olduğu söylenebilir.

Meteorolojik etkenlerin kirlilik üzerine etkileri incelendiğinde, Ek Şekil:2 (g) deki Trabzon ili rüzgar gülüne göre hakim rüzgar yönünün sırasıyla Lodos (% 15), Kiblelodos (% 13), Lodos (%10), Kuzey ile Güney (% 12) ve rüzgar hızlarının 0,5~4 m/sn olduğu görülmektedir. Şehir merkezinin rakımı ortalama olarak 47 m olduğu Google Earth programı yardımıyla bulunmuştur. Şehrin Batı kesiminde yüksekliği ortalama 490 m yüksekliğinde tepelerle çevrilmiş olması, hakim rüzgar yönlerinde esen rüzgarların kirliliği dağılmasına izin vermemekte bu da kısa vadeli PM10 kirliliğini arttırmaktadır.

SONUÇ

Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi illeri merkezlerine ait 2010-2014 yılları için saatlik PM10 konsantrasyonu verileri T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Hava Kalitesi İzleme İstasyonları WEB Sitesi'nden alınmıştır. Elde edilen ölçüm sonuçları Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği, Avrupa Birliği Hava Kalitesi Standartları, ABD Ulusal Hava Kalitesi Standartları ve Dünya Sağlık Örgütü'ne ait Uzun ve Kısa Vadeli Sınır Değerler ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

İllerde meydana gelen PM10 konsantrasyonlarının kaynağının özellikle kış aylarında konutlarda ısınma amaçlı kullanılan fosil yakıtlar olduğu görülmüştür. Ayrıca bu kirleticinin diğer bir kaynağı olarak da trafik söylenebilir. Çalışma alanı sınırları içerisinde sanayi tesislerinin sayısı çok az olduğundan hava kirliliği üzerine önemli bir katkılarının olacağı söylenemez. Mevsimlere göre hava kalitesindeki düşüş araştırıldığında genellikle kış aylarında kirliliğin daha fazla görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Gümüşhane, Ordu ve Rize'de doğalgaz kullanımının artmasıyla diğer yıllara nazaran PM10 konsantrasyonundaki düşüş fark edilebilecek türdendir.

2010-2014 yıllarına ait tüm ölçüm sonuçlarının ortalamalarına bakıldığında PM10 konsantrasyonu bakımından hava kalitesi sıralaması yapılsa Ek Grafik 15'deki grafik elde edilir. Grafikte görüldüğü üzere 5 yıllık ortalamalar karşılaştırıldığında çalışma alanında bulunan Trabzon merkezinin PM10 konsantrasyonu bakımından diğer illere göre yüksek olduğu en düşük ilin ise Giresun olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında HKDYY' deki kısa ve uzun vadeli sınır değerlerin illere göre aşılma sıklığı incelendiğinde, kısa vadeli sınır değerinin en çok aşıldığı iller Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt gelmektedir. Uzun vadeli sınır değerleri aşan il ise bulunmamaktadır. Avrupa Birliği Hava Kalitesi ve Dünya Sağlık Örgütü Standartlarındaki kısa vadeli sınır değerler incelendiğinde, son 5 yıl içerisinde bu sınır değeri en fazla aşan il 1212 kere ile Trabzon, en az aşan il ise 132 kez ile Artvin olmuştur. Avrupa Birliği standartlarının uzun vadeli sınır değerleri incelendiğinde, Bayburt, Gümüşhane, Ordu ve Trabzon illeri 2010-2014 yıllarında her yıl standartları aşmıştır, Giresun bir kez, Rize iki kez standart değerleri

aşmış iken; Artvin ili ise 2010-2014 yıllarında limit değerin altında kalmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün uzun vadeli sınır değerleri ile sonuçlar karşılaştırıldığında ise Doğu Karadeniz'de yer alan illerin hiçbirisinin sınır değerler altında olmadığı görülmüştür.

İl Merkezlerindeki yapılaşma oranlarıyla 5 yıllık kirlilik ortalaması karşılaştırması Ek Tablo 31'de verilmektedir. Tabloya göre Giresun il merkezi yapılaşma oranına göre en düşük PM10 kirliliğine sahiptir. Bu ili takiben Artvin il merkezi gelmektedir. Bayburt ve Gümüşhane il merkezlerinin yerleşim oranı düşük olmasına rağmen ortalama PM10 konsantrasyonları yüksektir. Rize il merkezi ise yüksek yapılaşma oranına sahipken düşük PM10 ortalaması görülmektedir. Ordu ve Trabzon il merkezlerinde ise yapılaşma oranı artarken PM10 konsantrasyonlarının da arttığı görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

- DEMİRARSLAN Kazım Onur (2012). Kocaeli İli Körfez İlçesi'nde Hava Kirlenici Kaynaklarının ve Hava Kalitesi Seviyesinin Belirlenmesi, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- DEMİRARSLAN Kazım Onur (2015). "Hava Kalitesi ve Değerlendirmesinde Modelleme Yaklaşımı" İstanbul Teknik Üniversitesi VII. Atmosfer Bilimleri Sempozyumu, Nisan 28-30, İstanbul.
- DEMİRARSLAN Kazım Onur - AKINCI Halil (2016). "Doğu Karadeniz Bölgesinde Kükürtdioksit (SO₂) Dağılımlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri Yardımıyla Belirlenmesi" *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*. 2(2), 81-99.
- DODISH Thad (2003). *Air Quality*, 4th ed. Indiana: Lewis Publisher.
- GÜLER N. (2014). *Kentleşmenin Biyolojik Faturası*. Kocaeli: Sesim Ofset Matbaacılık.
- KAYA Durmuş vd. (2013). *Hava Kalitesi Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- KELEŞ Ruşen (2010). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- KIVILCIM A. Ertan (2014). *Kent ve Kentli Hakları*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- LEE Cameron vd. (2012). Utilizing map pattern classification and surface weather typing to relate climate to the Air Quality Index in Cleveland, Ohio, *Atmospheric Environment*, V(63), 50-59.
- LI Ke - LIN Boqiang (2015). Impacts of urbanization and industrialization on energy consumption / CO₂ emissions: Does the level of development matter? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, V(52), 1107-1122.
- LIPPMANN Morton (1998). The 1997 US EPA Standarts for Particulate Matter and Ozone, Editors: Hester R. E., Harrison R. M., *Air Pollution and Health*, 1st ed., The Royal Society of Chemistry, Cambridge.
- MCGRANAHAN Gordon - MURRAY Frank (2003). *Air Pollution and Health in Rapidly Developing Countries*, Routledge Earthscan Canada.

- ROTHWELL Alison vd. (2015). Feeding and housing the urban population: Environmental impacts at the peri-urban inter face under different land-usesenarios, *Land Use Policy*, V(48), 377-388.
- SINGH Kunwar P vd. (2013). Identifying pollution sources and predicting urban air quality using ensemble learning methods, *Atmospheric Environment*, V(80), 426-437.
- URL-1, Science Daily,
"Urbanization" <http://www.sciencedaily.com/terms/urbanization.htm> (08.08.2015).
- URL-2, EPA 2015, US Environmental Protection Agency, "CADDIS Volume 2: Sources, Stressors & Responses", http://www.epa.gov/caddis/ssr_urb_urb1.html, (15.08.2015).
- URL-3, World Urbanization Prospects The 2014 Revision, "United Nations Department of Economic and Social Affairs", <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf> (12.09.2015).
- URL-4, UNFPA, United Nations Population Fund, "Urbanization", <http://www.unfpa.org/urbanization> (12.09.2015).
- URL-5, The World Bank, "Urban Population (% of total)", <http://data.worldbank.org/indicator> (15.07.2015).
- URL-6, UNEP, 2015,
http://www.unep.org/french/tunza/children/pdfs/Fact_sheets/Urbanization.pdf (21.08.2015).
- URL-7, EPA, (2015). US Environmental Protection Agency, Particulate Matter, <http://www.epa.gov/pm/> (15.09.2015).
- URL-8, Türkiye Kültür Portalı, Artvin, <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/genelbilgiler>. (15.09.2015).
- URL-9, Türkiye Cumhuriyeti Bayburt Valiliği, Coğrafi Yapı, <http://www.bayburt.gov.tr/>. (15.09.2015).
- URL-10, Türkiye Cumhuriyeti Giresun Valiliği, Coğrafya, <http://www.giresun.gov.tr/>. (15.09.2015).
- URL-11, Türkiye Cumhuriyeti Gümüşhane Valiliği, Coğrafi Konum, <http://www.gumushane.gov.tr/>. (15.09.2015).
- URL-12, Türkiye Kültür Portalı, Ordu, <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ordu/genelbilgiler>. (15.09.2015).
- URL-13, Türkiye Kültür Portalı, Rize, <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/rize/genelbilgiler>. (15.09.2015).
- URL-14, Türkiye Kültür Portalı, Trabzon, <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/trabzon/genelbilgiler>. (15.09.2015).
- URL-15, TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (15.09.2015).
- URL-16, Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 06.06.2008 Resmi Gazete Sayısı: 26898, www.csb.gov.tr/db/cygm/edordosya/YON-26898HavaKalitesi.docx, (22.09.2015).
- URL-17, European Union Air Quality Standards, <http://ec.europa.eu/environment/air/quality/standards.htm>, (22.09.2015).

- URL-18 EPA 2015, US Environmental Protection Agency, National Ambient Air Quality Standards, <http://www3.epa.gov/ttn/naaqs/criteria.html>, (22.09.2015).
- URL-19, WHO 2015, World Health Organization, Air quality guidelines - global update 2005, http://www.who.int/phe/health_topics/outdoorair/outdoorair_aqg/en/, (22.09.2015).
- URL-20, Artvin İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (05.09.2015).
- URL-21, Artvin İl Çevre Durum Raporu (2013). <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/> (22.09.2015).
- URL-22 Artvin İl Çevre Durum Raporu (2014). <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/> (22.09.2015).
- URL-23 Trafik Güvenliği Dairesi Başkanlığı Ulaşım Etütleri Şubesi Müdürlüğü (2015), Otoyollar ve Devlet Yollarının Trafik Dilimlerine Göre Yıllık Ortalama Günlük Trafik Değerleri ve Ulaşım Bilgileri, 2014 Trafik ve Ulaşım Bilgileri, <http://www.kgm.gov.tr/>(22.09.2015).
- URL-24, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2015), Hava Kalitesi İzleme İstasyonları WEB Sitesi, <http://www.havaizleme.gov.tr/>, (10.07.2015),
- URL-25, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2010), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-26, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-27, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-28, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-29, Bayburt İl Çevre Durum Raporu (2014), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-30, Giresun İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-31, Giresun İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-32, Giresun İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-33, Giresun İl Çevre Durum Raporu (2014), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-34, Gümüşhane İl Çevre Durum Raporu (2010), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-35, Gümüşhane İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-36, Gümüşhane İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-37, Gümüşhane İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).

- URL-38, Gümüşhane İl Çevre Durum Raporu (2014), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-39, Ordu İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-40, Ordu İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-41, Ordu İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-42, Rize İl Çevre Durum Raporu (2010), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-43, Rize İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-44, Rize İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-45, Rize İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-46, Rize İl Çevre Durum Raporu (2014), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-47, Trabzon İl Çevre Durum Raporu (2010), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-48, Trabzon İl Çevre Durum Raporu (2011), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-49, Trabzon İl Çevre Durum Raporu (2012), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-50, Trabzon İl Çevre Durum Raporu (2013), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- URL-51, Trabzon İl Çevre Durum Raporu (2014), <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/>, (19.09.2015).
- ZHOUA Jingyang vd. (2015). Selection and modeling sustainable urbanization indicators: A responsibility-based method, *Ecological Indicators*, V(56), 87-95.

EKLER

Ek Tablo: 1 Türkiye ve dünyadaki PM10 konsantrasyonlarının kısa ve uzun vadeli sınır değerleri

Ortalama Zaman	HKDYY					ABHKS	NAAQS	WHO
	2010	2011	2012	2013	2014			
Kısa Vadeli Sınır Değer (µg/m ³) (24 Saat)	260	220	180	140	100	50	150	50
Uzun Vadeli Sınır Değer (µg/m ³) (Yıllık)	132	114	96	78	60	40	-	20

Ek Tablo: 2 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na ait ölçüm istasyonları ve koordinatları

İstasyon	Koordinatlar	
Artvin Merkez	41,175278°	41,175278°
Bayburt	40,258889°	40,258889°
Giresun	40,906944°	38,361944°
Gümüşhane	40,460833°	39,480833°
Ordu Stadyum	40,983333°	37,878333°
Rize	41,021667°	40,532778°
Trabzon Meydan	41,004444°	39,731667°
Trabzon Valilik	41,005833°	39,712222°

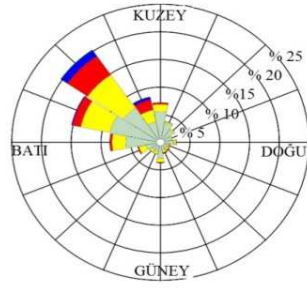
Ek Tablo: 3 Artvin İli kullanılan yakıt ve miktarları

Kullanılan Yakıt	Yıllara Göre Tüketim Miktarı (Ton)		
	2012	2013	2014
Kömür	409851	355678	305542

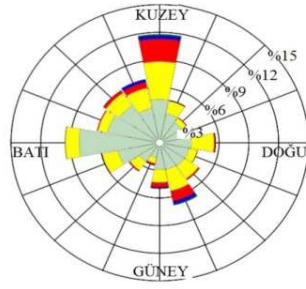
Ek Tablo: 4 Artvin İl merkezinin yaklaşık 1,5 km kuzey doğusundan geçen Artvin-Ardahan-Erzurum yolu 2014 yılı günlük araç sayıları

Araç Sayısı (gün)	Otomobil	Orta Yüklü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
	5530	507	4	1173	31	7245

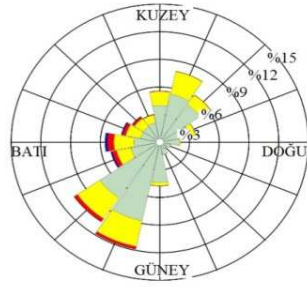
Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

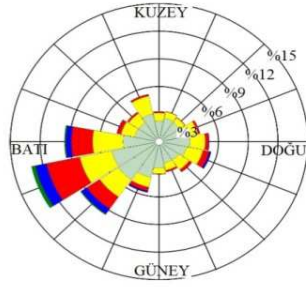
a. ARTVİN

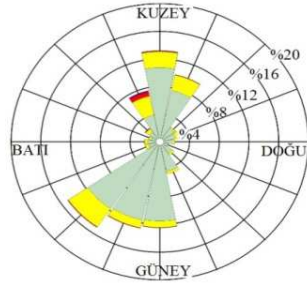
b. BAYBURT

c. GİRESUN

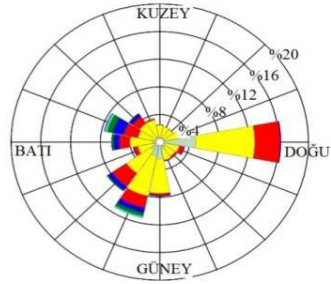
d. GÜMÜŞHANE

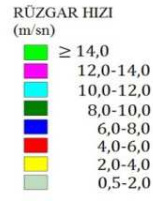
e. ORDU

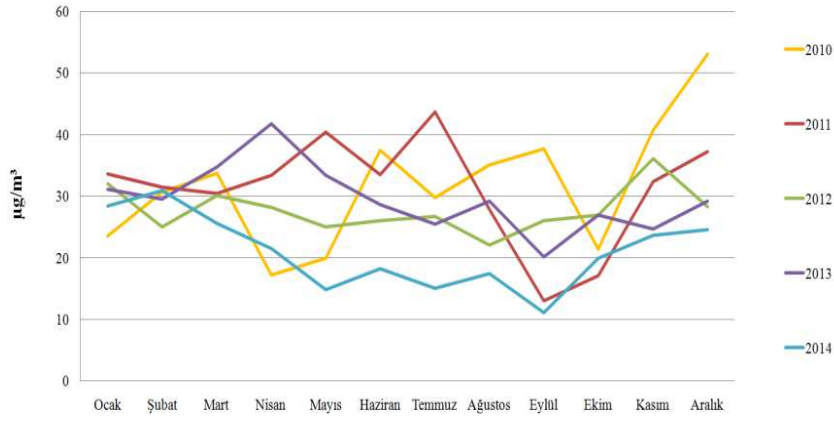
f. RİZE

g. TRABZON

Ek Şekil: 2 Çalışma alanı rüzgar hız ve yönleri

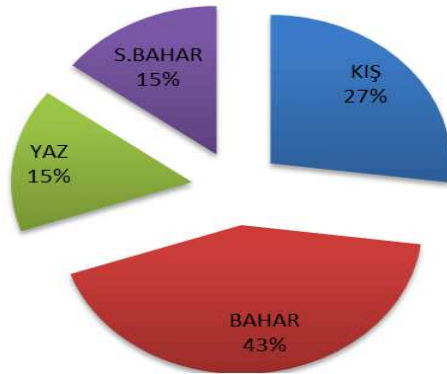
Ek Grafik: 2 Artvin il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

Ek Tablo:5 Artvin ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının Türkiye ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2	2	2	2	2
HKDYY	0	0	0	0	0
ABHKS	4	4	5	2	9
NAAQS	0	0	0	0	0
WHO	4	4	5	2	9

Ek Tablo: 6 Artvin il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yı	Ortalama Konsantrasyon (µg/m ³)
2	31,55
2	34,11
2	27,52
2	29,74
2	20,81

Ek Grafik 2: Artvin il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki 50 µg/m³'lük değerin aşılma yüzdesi

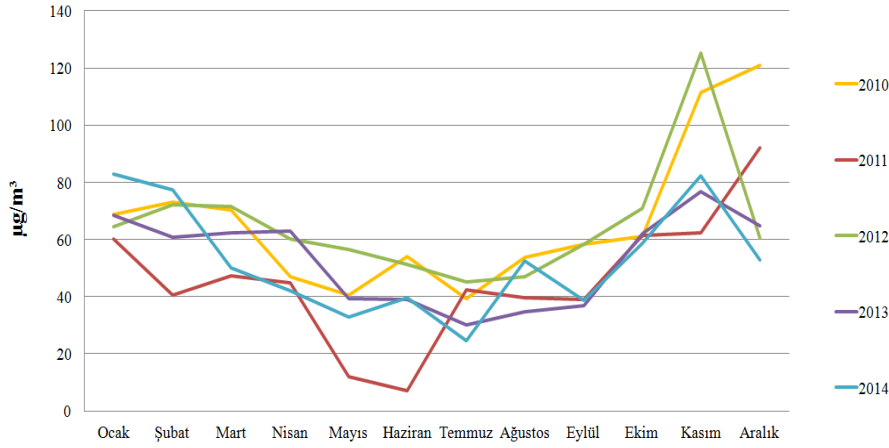
Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

Ek Tablo: 7 Bayburt ilinde kullanılan yakıt ve miktarları

Kullanılan Yakıt	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	13762	5889	7438
Odun (Ton)	-	-	12905	91	85
Fuel-Oil (m³)	-	-	179657	30483	125
Doğalgaz (m³)	-	1656220	7386371	12253289	9531500

Ek Tablo: 8 Bayburt il merkezinden geçen 2014 yılı günlük Bayburt-Erzincan-Erzurum yolu araç sayıları

	Otomobil	Orta Yük- lü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
Araç Sayısı (gün)	1455	166	48	394	289	2352

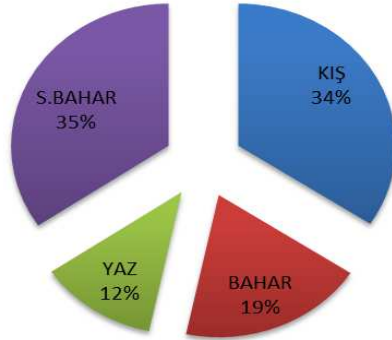
Ek Grafik: 3 Bayburt il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

Ek Tablo: 9 Bayburt ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının Türkiye ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	1	2	8	4	35
ABHKS	214	130	197	159	145
NAAQS	14	4	14	1	7
WHO	214	130	197	159	145

Ek Tablo: 10. Bayburt il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
2010	66,59
2011	47,27
2012	64,60
2013	53,17
2014	52,88

Ek Grafik: 4 Bayburt il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ 'lük değerin aşılma yüzdesi

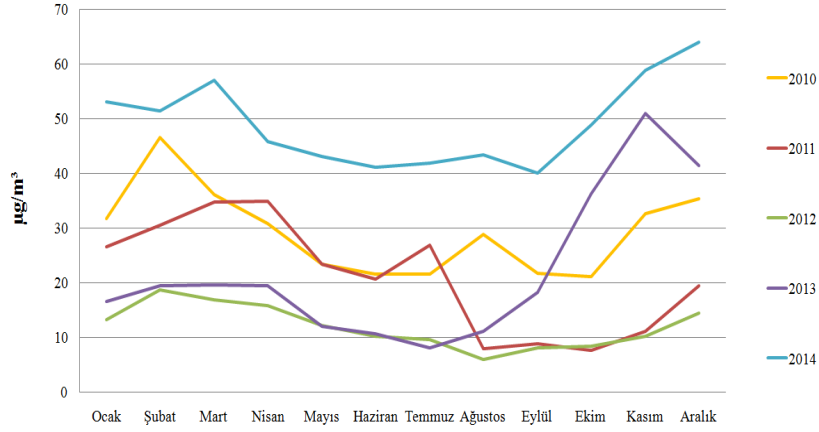
Ek Tablo: 11 Giresun ilinde kullanılan yakıt ve miktarları

Kullanılan	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	73053	71025	102100
Fuel-Oil (m^3)	-	-	476313	474909	-
Doğalgaz (m^3)	-	-	1268720	1153577	-

Ek Tablo: 12 Giresun il merkezinden geçen Karadeniz Sahil Yolu Giresun kısmı 2014 yılı günlük araç sayıları

	Otomobil	Orta Yük- lü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
Araç Sayısı (gün)	18338	1152	347	1711	1938	23486

Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

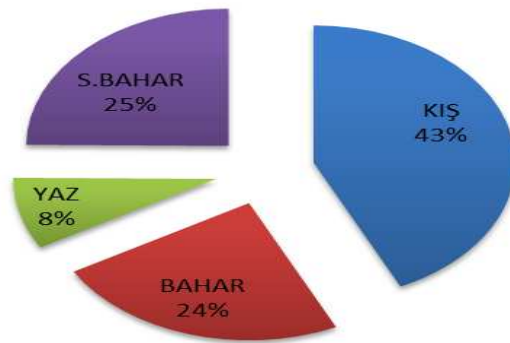
Ek Grafik: 5 Giresun il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

Ek Tablo: 13 Giresun ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının Türkiye ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	0	0	0	0	5
ABHKS	24	8	0	20	134
NAAQS	0	0	0	0	2
WHO	24	8	0	20	134

Ek Tablo: 14 Giresun il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon (µg/m ³)
2010	29,3
2011	21,0
2012	11,7
2013	21,3
2014	49,0

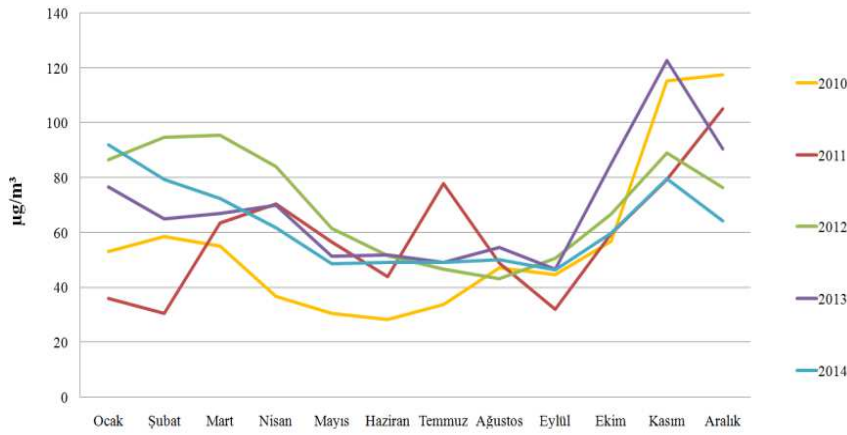
Ek Grafik: 6 Giresun il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki 50 µg/m³ lük değerin aşılma yüzdesi

Ek Tablo: 15. Gümüşhane ilinde kullanılan yakıt türleri ve miktarları

Kullanılan	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	45362	61323	50881
Doğalgaz (m³)	-	-	11894	2432481	2432481

Ek Tablo: 16. Gümüşhane il merkezinden geçen 2014 yılı günlük araç sayıları

	Otomobil	Orta Yük- lü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
Araç Sayısı (gün)	3555	316	66	781	531	5249

Ek Grafik 7. Gümüşhane il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

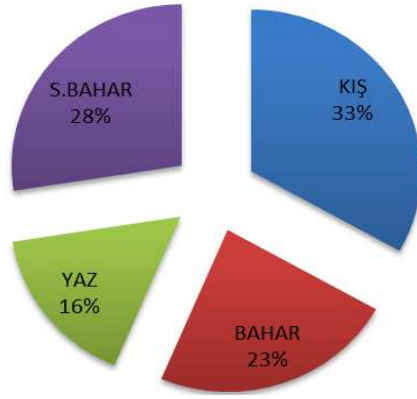
Ek Tablo: 17 Gümüşhane ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının Türkiye ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	0	1	2	19	40
ABHKS	132	171	240	247	231
NAAQS	11	8	2	15	1
WHO	132	171	240	247	231

Ek Tablo: 18. Gümüşhane il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon (µg/m ³)
2010	60,2
2011	61,2
2012	68,5
2013	68,4
2014	62,7

Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

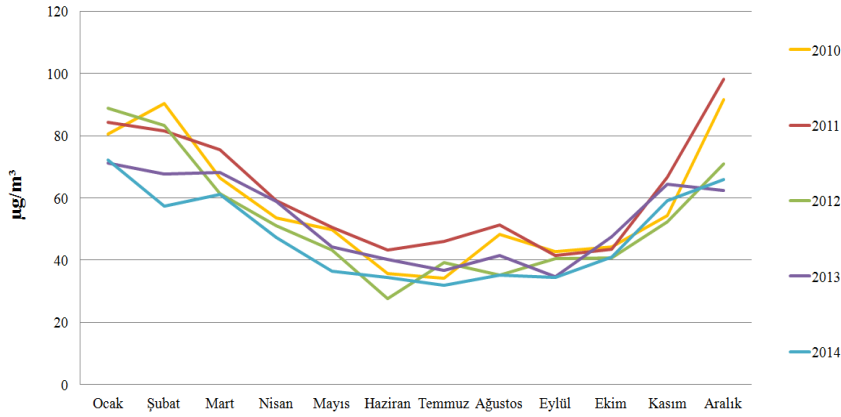
Ek Grafik: 9 Gümüşhane il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki 50 µg/m³ lük değerin aşılma yüzdesi

Ek Tablo: 19 Ordu ilinde kullanılan yakıt türleri ve miktarları

Kullanılan	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	509346	303412	-
Doğalgaz (m ³)	-	-	17858816	-	-

Ek Tablo: 20. Ordu il merkezinden geçen 2014 yılı günlük araç sayıları

	Otomobil	Orta Yük- lü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
Araç Sayısı (gün)	18726	1013	396	1804	1985	23924

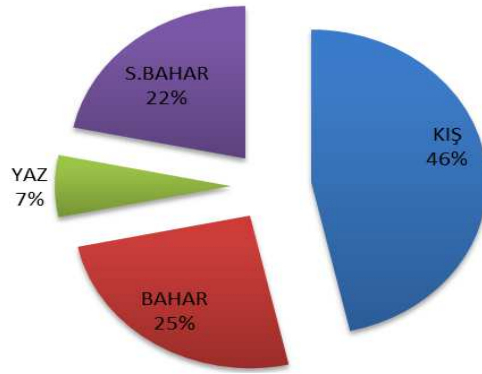
Ek Grafik: 9 Ordu il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

Ek Tablo: 21 Ordu ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının ülkemizdeki ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	0	0	0	1	10
ABHKS	202	200	113	151	118
NAAQS	9	2	0	1	1
WHO	202	200	113	151	118

Ek Tablo: 22 Ordu il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
2010	60,2
2011	60,7
2012	52,5
2013	53,4
2014	48,0

Ek Grafik: 11 Ordu il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük değerin aşılma yüzdesi

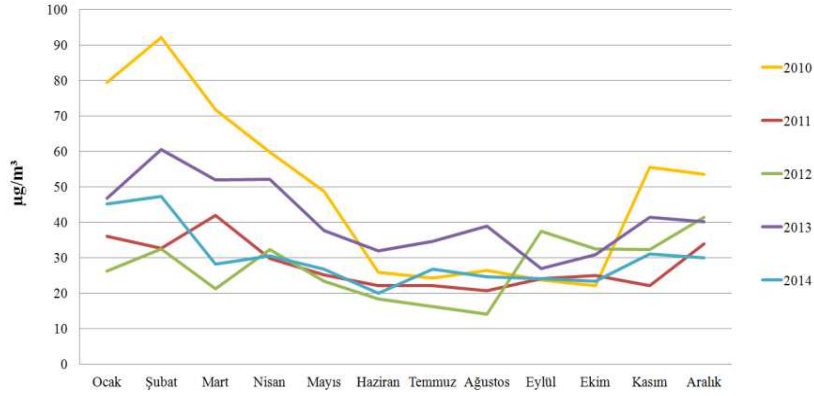
Ek Tablo: 23 Rize ilinde kullanılan yakıt türleri ve miktarları

Kullanılan	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	125280	153936	171083
Doğalgaz (m^3)	-	-	33363092	34225695	62835790
Fuel-Oil (m^3)	-	-	87754	7735	3301

Ek Tablo: 24 Rize il merkezi içerisinde geçen Karadeniz sahil yolu 2014 yılı günlük araç sayıları

	Otomobil	Orta Yük- lü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
Araç Sayısı (gün)	12352	1097	238	1323	1312	16322

Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

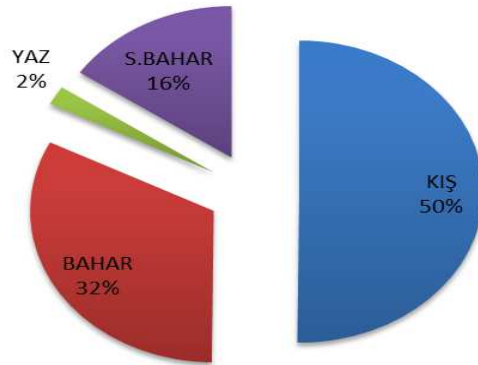
Ek Grafik: 11. Rize il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

Ek Tablo: 25 Rize ilinde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının ülkemizdeki ve dünyadaki Kısa Vadeli Sınır Değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	0	0	0	3	1
ABHKS	129	35	24	75	34
NAAQS	7	0	0	1	0
WHO	129	35	24	75	34

Ek Tablo: 26 Rize il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
2010	49,8
2011	28,4
2012	27,1
2013	40,9
2014	29,6

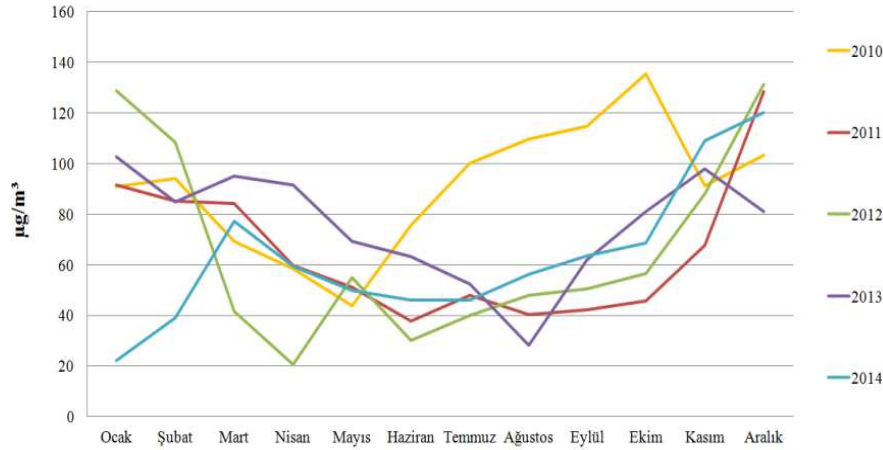
Ek Grafik: 13 Rize il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük değerin aşılma yüzdesi

Ek Tablo: 27 Trabzon ilinde kullanılan yakıt türleri ve miktarları

Kullanılan Yakıt	Yıllara Göre Tüketim Miktarı				
	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (Ton)	-	-	1.597.185.188	1.398.337.978	355002
Doğalgaz (m³)	-	-	5000851	11.317.306	48.215.892
Fuel-Oil (ton)	146260	141904	2327	315194	315194
Kalorifer	574630	571240	-	-	287844

Ek Tablo: 28 Trabzon il merkezi içerisinde geçen Karadeniz sahil yolu 2014 yılı günlük araç sayıları

Araç Sayısı (gün)	Otomobil	Orta Yüklü Ticari Taşıt	Otobüs	Kamyon	TIR	Toplam
	44275	2658	489	3813	3145	54380

Ek Grafik: 14 Trabzon il merkezi 2010-2014 yılı PM10 ölçümlerinin aylık değişimleri

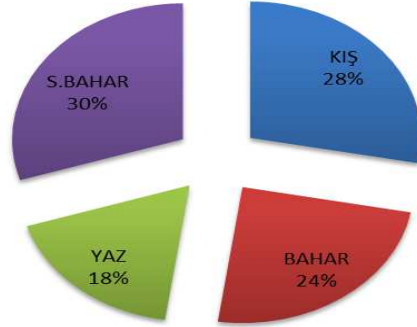
Ek Tablo: 29 Trabzon merkezde ölçülen PM10 konsantrasyonlarının ülkemizdeki ve dünyadaki kısa vadeli sınır değerlerin aşılma sıklığı

	2010	2011	2012	2013	2014
HKDYY	0	3	10	19	34
ABHKS	298	190	179	310	235
NAAQS	25	18	15	15	16
WHO	298	190	179	310	235

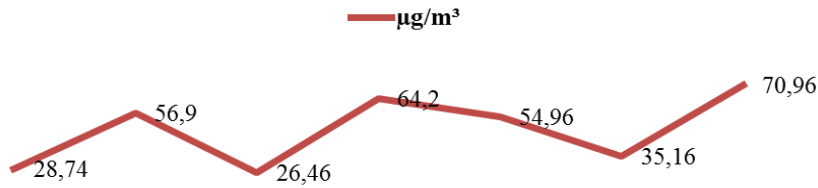
Doğu Karadeniz Bölgesi Kentlerinde Partikül Madde Kirliliği

Ek Tablo: 30 Trabzon il merkezindeki PM10 konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları

Yıl	Ortalama Konsantrasyon ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
2010	90,0
2011	64,8
2012	61,2
2013	75,7
2014	63,1

Ek Grafik: 14 Trabzon il merkezinde 2010-2014 yılları arasında PM10 konsantrasyonundaki $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ lük değerin aşılma yüzdesi

Artvin Bayburt Giresun Gümüşhane Ordu Rize Trabzon

Ek Grafik: 14 Doğu Karadeniz Bölgesi illeri PM10 konsantrasyonu bakımından hava kalitesi sıralaması

Ek Tablo: 31 Çalışma alanı il merkezindeki yapılaşma oranı ve konsantrasyonlarının yıllık ortalamaları ile karşılaştırılması

İl Merkezi	Yapılaşma Oranı (%)	Ortalama Konsantrasyon ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
Artvin	0,132	28,74
Bayburt	0,165	56,9
Giresun	3,25	26,46
Gümüşhane	0,236	64,20
Ordu	4,83	54,96
Rize	2,6	35,16
Trabzon	9,02	70,96

YENİDEN ÖLÇEKLENME BAĞLAMINDA DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜNDE SOSYO-İKTİSADİ VE SÖYLEMSEL MEKÂN ÜRETİMİ

M. Ali SAĞLAM* - Onur AÇAR**

ÖZET

Bu çalışmanın ana amacı Doğu Karadeniz bölümünde Klasik Dönem Osmanlı'sından günümüze kadar gerçekleşen mekân üretimi pratikleri ve temsillerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu bağlamda hegemonik söylemin bir aracı olarak 1941 Coğrafya Kongresi'yle ortaya çıkarılan söylemsel mekânın Doğu Karadeniz bölgesindeki haritalanması merkeze alınmıştır. Bu söylemsel mekânı göz önüne alarak çalışmanın sorusu "bu bütünlüğü oluşturan iktisadi, idari ve sosyal yapılar, zaman-mekân bağlamında nasıl bir süreklilik ve değişim çizgisi izlemiştir?" şeklinde formüle edilmiştir. Bu bağlamda bu söylemsel mekânın arka planını, Klasik Dönem Osmanlı'sından Cumhuriyet'e değişen ve dönüşen oranlarda süreklilik gösteren sınırlar içerisindeki sosyal mekân üretimleri oluşturmuştur. Bu söylemsel mekân aynı zamanda kalkınmacı ve neo-liberal dönemin ölçek yapılandırmasına da referans oluşturmaktadır. Öte yandan çalışmanın kuramsal arka planını eleştirel coğrafya ve mekân kuramları içinde geliştirilen *sosyal mekân üretimi*, *yeniden-ölçeklenme* ve *söylemsel mekân* kavramları oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Mekân Üretimi, Söylemsel Mekân, Yeniden-Ölçeklenme, Doğu Karadeniz Bölümü

ABSTRACT

The fundamental aim of this study was to disclose and describe the practices and representation of the social space production in Eastern Black Sea Region through the Classical Ottoman Period to the present. In this context the discourse space of Eastern Black Sea Region constituting as part of hegemonic discourse which arose out of the mapping processes in the Congress of Geography conducted in 1941, was put into the center of attention. Considering this discourse space the fundamental question of this study was formulated as such: what sort of a continuity and change do the economic, administrative and social reasons that constituted this region as a unity reflect in the historical time-space framework? In this context, the background of this discourse space was constituted out of social space productions within certain borders that show a relative permanence through the Classical Ottoman Period to the Republican Regime. At the same time, this dis-

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, iletişim: alisaglam62@gmail.com.

** Araştırma Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Toplumsal Yapı ve Değişim Anabilim Dalı, iletişim: onuracar82@yahoo.com.

course space became a reference point for the rescaling attempts of the developmentalist and neo-liberal period of the Republican Regime. The theoretical framework of this study was formed through the concepts of *social space production*, *re-scaling* and *discourse space* which were developed within the literature of critical geography and critical space studies.

Keywords: Social Space Production, Re-scaling, Discourse Space, Eastern Black Sea Region

Coğrafya disiplininin mekân kavrayışı düşünüldüğünde Kant coğrafyayı beşeri ve iktisadi bir olgu olarak kabul etmek yerine, fiziki coğrafya olarak tarifleyen bir anlayışı temsil eder. Fransız ekolü¹ ise beşeri ve iktisadi coğrafya anlayışını temsil eder.² Aynı zamanda Kant'la birlikte fiziki coğrafya, epistemoloji alanında "genellenebilir olana" karşı "özgül olan"ı anlamaya yönelik araçları sunan bir disiplin kimliği edinmiştir. David Harvey'in de dediği gibi "*bu disipliner doktrin dâhilinde genelleme yapamazsınız, sistematik davranmanız da mümkün değildir, ortada ne bir coğrafi yasa ne de başvurabileceğiniz genel prensipler vardır*" (Harvey, 2011: 18). Bu disipliner anlayışın kısıtlarına karşı coğrafya disiplini genellenebilir yasa-temelli bir bilgi üretme iddiasıyla 1960'lı yıllarda pozitivist ve niceliksel bir düzleme kaymıştır. Fakat 1970'li yıllarda kapitalizme ilişkin sosyal süreçler ile mekânsal süreçler arasındaki ilişkiselliğin coğrafya disiplininin sorunsalları üzerine önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler bir coğrafyacı olan Harvey'in yanı sıra coğrafya disipliniyle de sınırlı olmayan Henri Lefebvre ve Manuel Castells gibi düşünürlerin mekân ve kent üzerine geliştirdiği teorik inşalarda karşılık bulmuştur.

Bu yeni bakışın mekân üretimi, toplumsal ilişkiler ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiselliği merkeze alan yeni bir ekole kaynaklık ettiği kabul edilmiştir. Bu ekolün temsilcilerinden Lefebvre en temel düzeyde mekânı analitik bir birim olarak belirlemiş ve teorik analizin merkezine koymuştur. Sosyal mekân Lefebvre'ye göre daha önceki anlayışlarda hâkim olan "şeyleri içeren bir kap" olarak düşünülme yerine bizzat toplumsal bir ilişki biçimi ve üretilen bir ürün olarak kavramsallaştırılmıştır. Fakat sosyal mekân, sosyal ilişkilerin bir ürünü olmakla beraber aynı zamanda sosyal ilişkileri de belirleyen bir olgudur. Sosyal mekân, kapitalizm ile ilişkisi açısından ele alındığında kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin üretim/yeniden-üretim pratiklerinin somutlaştığı düzlem olarak tanımlanmıştır. Sosyal mekân aynı zamanda bu pratiklere ilişkin farklı türden anlamlandırma süreçlerini de içerir³. Toplumsal ilişkiler/pratiklerle ve anlamlandırma sistemleriyle iliş-

¹ Ekolün kurucusu olan Paul Vidal de La Blache belirli bir bölgenin yaşam tarzının o bölgenin sunduğu doğal görünüme damgasını vurmuş iktisadi, ideolojik, sosyal etkiler tarafından belirlendiği savını ileri sürmüştür (James ve Martin, 2005: 194).

² Türkiye'de Fransız ekolünün baskınlığına rağmen Kant'çı yaklaşımı da içeren bazı ortaklaşmalar coğrafya disiplini ve eğitiminde etkili olmuşlardır (Özgen, 2011: 54).

³ Lefebvre bu katmansal yapıyı fenomenolojik düzlemde algılanan mekân (perceived space), kavranan mekân (conceived space) ve yaşanan mekân (lived space) olarak kavramsallaştır-

kisel bir yanı olan sosyal mekânın aynı zamanda farklı türden tabiiyet ilişkilerini içermesi, bu bağlamda en geniş anlamıyla politikliği de Lefebvre'nin temel saptamalarından biri olmuştur.

Mekânın politikliğine bir örnek olarak Lefebvre *Mekân Üretimi*⁴ adlı çalışmasında farklılaşan ölçekler arası ilişkileri de gözeterek merkezileşen devlet ile yerellikler arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmıştır. Lefebvre, merkezileşen ulusal devlet inşasını ve ulusallık-yerellik-bölgesellik ilişkilerini sorunsallaştıran tartışmalarda mekân perspektifinin hayli zayıf kaldığını ve bu kuramcılarda ideoloji temelli kültürel-linguistik süreçleri betimleyen teorik açıklamaların daha geniş yer bulduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu eğilimin ulusallık/merkez ve yerellik gibi olguları kolayca değiştirilebilir türden ideolojik kurgulara indirgediğini ifade etmiştir. Oysa Lefebvre bu eğilimin tersine politik bir süreç olarak sosyal mekân üretimi teorisiyle konuya yaklaşıldığında dikkate alınması gereken iki önemli moment veya koşuldan bahsetmiştir. Bunlardan birincisi ulusallığın zaman içinde değişerek belirli bir olgunluğa erişen piyasa ilişkilerinin varlığıyla olan bağlantısıdır. Piyasa, Lefebvre'ye göre, ticari ilişki ve iletişim ağlarının birbirine eklendiği karmaşık bir kümelenme olarak tasvir edilebilir. Bu durumda ulusal piyasa oluşumu yerel ve bölgesel piyasaların ona *tabi* kılındığı bir süreci ifade eder. Dolayısıyla ulusal piyasa oluşumu yerel veya bölgesel ticari merkezlerin hiyerarşik bir yapılanma süreci etrafında ana merkeze yani başkente tabi kılındığı bir süreçler bütünüdür. Bu özelliğiyle belirli bir odak kazanmış bir mekân oluşumu sürecini örnekler. Merkez - yerel ilişkilerini sorunsallaştırmada geçerli olan ikinci koşul Lefebvre'ye göre şiddet-güvenlik politikalarıyla ilişkilidir. Merkez-yerel ilişkilerin mekânsal üretimi askeri şiddet araçları başta olmak üzere zor araçlarının kullanımına işaret eder. Şiddet araçlarının varlığı özellikle farklı türden kaynakları sömürme ve kontrol etme olgusuyla yakından ilişki içindedir (Lefebvre, 1991: 112-113). Bu iki moment birleştirildiğinde Lefebvre açısından ulusal-merkez piyasaya bağımlı bölgesel piyasaların oluşumunu destekleyen "kalkınma" çabaları ile askeri ve diğer şiddet araçlarının nihai varlığıyla denetim altında tutulan bölgesel kaynakların kullanımı arasında birbirini destekleyen bir ilişki olduğu ileri sürülebilir.

Sosyal mekân üretiminin politikliği ölçek sorunsalını da çalışmanın önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu anlamda "ölçek, mekânın olanaklarının kullanımı üzerinde toplumsal gruplar arası çelişki, mücadele ve işbirliğine dayanan bir politika, siyasal bir projedir ve mekân üzerinde toplumsal iktidarın inşasına yardım ettiği gibi, aynı zamanda bu gücün de bir ifadesidir (Yılmaz, 2016: 189)." Aynı bakış açısıyla devam edildiğinde ölçek değişimlerini yeniden-ölçeklenme kavramı bağlamında şöyle tanımlamak mümkündür: "Yeniden-ölçeklendirme, toplumsal güçlerin insan kaynakları ve mekânın olanakları üzerinde güç ve kontrollerini genişletme ve arttırmaları yö-

mıştır. Ayrıntılar için bkz. Lefebvre, H. (1991/a), *The Production of Space*, (Çev: Smith-Nicholson, Donald) Basil Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.

⁴ Bakınız: Henri Lefebvre, (1991/b).

nünde geliştirdikleri projeleri içeren bir ölçek siyaseti olarak” (Yılmaz, 2006: 189) düşünülebilir. Ölçeğin bu değişen biçimleri esas olarak kapitalizmin değişen ve gelişen içeriğiyle ilgilidir. Özellikle kalkınma bağlamında sömürge veya yarı-sömürge tipi kalkınma, ulusal kalkınma ve bölgesel kalkınma açısından ölçeklerin köklü değişimleriyle birlikte mekânların işlevleri ve yapılarında ciddi dönüşümler gerçekleşmiştir. Kalkınmanın ölçeğinin verili bir şey olarak ele alınması kalkınma projelerinin arkasındaki politik-sınıfsal dinamiklerin de ihmal edilmesine neden olmaktadır. Kalkınmanın yeniden-ölçeklenme dinamikleri de yine Yılmaz’a göre sermayenin uluslararasılaşması, kapitalist sistemin gelişme ve yayılma süreci ve diğer coğrafyaların bu sürece eklenmesi bağlamında anlaşılmalıdır. (Yılmaz, 2006: 190)

Bahsedildiği üzere Lefebvre sosyal mekânı hem anlamlandırma süreçlerini hem de iktidarı/politikayı içeren bir olgu olarak ele almıştı. Nitekim Hâkli’nin çalışmasında yer verdiği söylemsel mekân⁵ kavramı kültürel-linguistik süreçleri betimlemede ve özellikle merkezi ulusallık-yerellik gerilimlerinde ulus-devletin çevreyi hegemonik olarak kontrol altına almasında önemli bir işleve sahiptir. Hâkli’den atıfla Durgun söylemsel mekânı şu şekilde tarif etmiştir: “Söylemsel mekân coğrafi doku için bir semantik evren yaratır. Söylemsel mekân kavramı... coğrafyanın romantize edildiği “söylemsel peyzaj” olarak da karşımıza çıkmaktadır. İktidarın ürettiği söylem, mekânı hegemonik olarak yeniden anlamlandırmakta ve adlandırmaktadır. Böylelikle iktidar yer adlarının değiştirilmesi ve coğrafyanın isimlendirilmesi ile “söylemsel bir mekân” kurmaktadır (Hâkli, aktaran: Durgun, 2011: 212).”

Bu kuramsal tartışmanın ışığında piyasa ve güvenlik inşasını odağına alan sosyal mekân üretimi, yeniden-ölçeklenme ve söylemsel mekân kavramları bu çalışmada başvurulan temel kavramlardır. Bu kavramlardan hareketle çalışmanın mekânı olan Doğu Karadeniz bölümünde Klasik Dönem Osmanlı’sından günümüze kadar gerçekleşen mekân üretimi pratiklerinin ve temsillerinin açığa çıkarılması ana amaçtır. Bu amaç doğrultusunda çalışma esas olarak şu alt-başlıkları içermektedir. Çalışmanın birinci bölümünde bir idari birim olarak Trabzon sancağının sosyal mekân üretiminin idari yapısının sınırlarının değişen ölçekleri tarif edilmiştir. Bunun yanı sıra bu ölçeğin oluşumunda yer alan sosyo-mekânsal süreçler, pratikler ve aktörler ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ise 1941 Coğrafya Kongresi’yle son şeklini alan Doğu Karadeniz bölümünün bir söylemsel mekân olarak nasıl ortaya çıktığı açığa çıkarılmıştır. Bu bağlamda haritalandırmalar, alt kimliklere dair tasarruflar (ötekileştirmeler) ve ad değiştirmeler yoluyla merkezin yerel üzerindeki hegemonyasının nasıl tesis edildiği anla-

⁵ Türkiye’de mekân üretimi tartışmalarını ulus-devletin mekân inşa etme çalışmalarına (1941 Coğrafya Kongresi) bu yeni paradigma çerçevesinde ele alan Sezgi Durgun’un çalışması ulus-sınırlarını ölçek alan önemli bir çalışmadır. Durgun çalışmasında ulus-devletin söylemsel mekân üretiminden hareketle iktidarın hegemonik bir söylem ürettiğini ifade eder. Bu bağlamda yer adlarının değiştirilmesi ve coğrafyanın isimlendirilmesi ulus-devletin coğrafyayı yeniden üretmesi olarak görülmektedir. Durgun’un ulus-sınırının bütününe dair çalışması bu çalışmada sosyal mekân üretiminin yerelde nasıl pratikler bütünü oluşturduğunu bir tarihsel mekânsal bütünlük içerisinde değerlendirilmesinde rehberlik edecek niteliktedir.

şılmaya çalışılmıştır. Mekânın sosyal ilişkilerin bir ürünü olduğu ama aynı zamanda üretilen belirli bir mekânsal formun daha sonrasındaki sosyal ilişkilerin yapısını da belirleyeceği savından hareketle, erken Cumhuriyet'in ulusal ölçekli mekânsal üretim stratejilerinin daha sonraki dönemin Doğu Karadeniz'deki sosyo-iktisadi ilişkilerin şekillenmesine nasıl etkilediği de gösterilmeye çalışılmıştır.

1960'lı yıllardan sonraki dönemi konu alan iki alt bölümde öncelikle yeniden ölçeklenme bağlamında ulusal ölçeğin kalkınma tahayyülünde öne geçerek bölge/bölüme ilişkin sosyo-iktisadi mekânsal tahayyülü nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. İmparatorluk dönemine kıyasla sosyo-iktisadi mekânsal işlevlerinde dönüşüm yaşanan Trabzon merkezli Doğu Karadeniz bölümünün çay tarımsal sanayisi üzerinden sektör-temelli bölgesel kalkınma anlayışına nasıl konu edildiği açığa çıkartılmıştır. 1980 sonrası dönemi ele alan bölümde ise neo-liberal perspektifin gelişimi boyunca ortaya çıkan yeniden-ölçeklenme olgusuna değinilmiş ve bu olgunun çelişkili gelişimiyle birlikte Doğu Karadeniz'in bölgesel mekân olarak yeniden nasıl tahayyül edildiğini gösteren bazı temel raporlara başvurulmuştur. Son olarak da yeniden-ölçeklenmenin çelişkili bir süreç olması nedeniyle ortaya çıkan bazı toplumsal gerilim noktalarının altı çizilmiştir. Bu çelişkilerin sosyal mekân üretimi açısından önemi bölgesel/yerel kaynakların yukarıdan aşağıya verilen kararlarla sermayenin genişleyen yeniden-üretimini desteklemesine karşılık aşağıdan kendi içerisinde yerel otonomiye sosyal mekân üretimi açısından inşa etmeye çalışan dirençleri veya özlemleri içerisinde barındırmaktadır

Bu çalışmada kaynak olarak bir taraftan ikinci el kaynaklar taranırken diğer taraftan mekân üretiminin değişen ölçeklerine dair farklı kurumların raporları merkeze alınmıştır. Son olarak bu çalışmanın literatürdeki önemi konusunda sosyal mekân kuramının önemli bir sorunsalını öne çıkarmasına değinilebilir. Şöyle ki literatürdeki mevcut çalışmalar⁶ genel olarak bölge coğrafyasının idari sınırlarının betimleyici analizlerini vermekle yetinirken bu çalışma idari sınırların belirli bir süreklilik çizgisi üzerinde değişen çerçevesini sosyal ilişkiler ve mekânsal yapılar arasındaki her iki yönlü etkileşimi de dikkate alarak açığa çıkarmayı denemiştir.

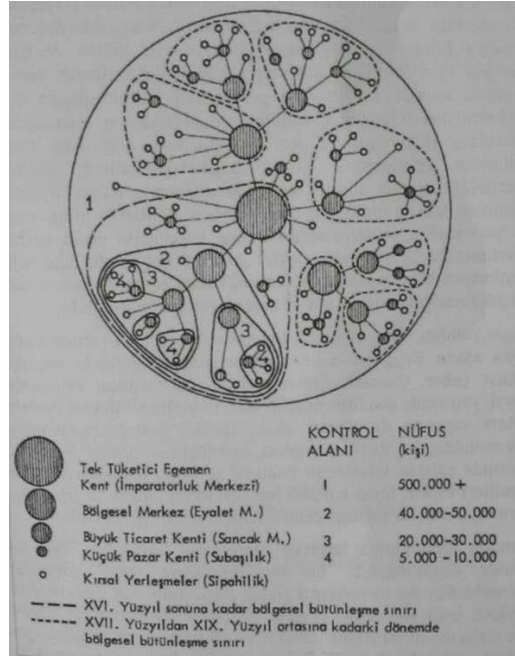
Klasik Dönem Osmanlısı Doğu Karadeniz Bölümünde/Bölgesinin⁷ Mekânsal Üretimi

Sosyal mekân üretimi ve ölçeklendirmenin klasik dönem Osmanlısındaki yeri ve bunun ele alınışı söylemselmekânın tarihsel arka planına dair bir perspektife kapı aralar. Bu doğrultuda çalışmanın bu aşamasında soruyu "bir tarım toplumu örgütlenmesi olan Osmanlı devletinin kendisini de aşan

⁶ Örneğin bakınız. (GÜRSOY,1957), (Özçağlar, 1997) ve (Yiğit, 2000).

⁷ Coğrafya literatüründe Ordu'nun Melet çayının doğusundan Gürcistan sınırına kadar olan alanı kapsayan mekân bölümü olarak tarif edilirken, başta idari ve planlamacı anlatılar olmak üzere sosyal bilimlerde bölge olarak kavramsallaştırılan bu mekânsal bütünlüğün kendi içinde farklılaşan sınırları vardır. Bu bağlamda bölüm ve bölge bu sınırların belirsizliğine ortaklaşan bir dil üretmek adına birlikte kullanılmıştır.

tarım imparatorluklarının üretim-tüketim örgütlenmesinin yerelden merkeze genişleyen ölçek ekonomisinin sınırlarını belirlemede etkili olan sosyo-mekânsal üretim faktörlerinden hangileri genelde Osmanlı özelde ise Trabzon sancağı/eyaleti için öncelikliydi” şeklinde formüle etmek yerinde olur. Bu bağlamda sosyal mekân üretiminde üretim-tüketim, ulaşım ağları ve bunların güvenlik-egemenlik ilişkisi ile olan bağlantıları üzerine odaklanılmıştır.

Şekil I. Osmanlı İmparatorluğunda Merkezlerin Kademelenmesi

Bir tarım toplumu olarak Osmanlı İmparatorluğunda üretim ve tüketim kaza ölçekli ele alınmıştır. Kazanın merkezinde kurulan pazarlarda hem ürünlerin satımı hem de yerel seçkinlerin aynı olarak toplanan vergi gelirleri şeklindeki kazançlarını da bu mekânlarda nakde çeviriyor olması özellikle temel gıda maddelerinin üretim ölçeğinin belirlenmesinde etkili olmuştur.⁸ Ölçeğin mekânsal sınırlarının nasıl bir çerçevede düzenleneceği ise düzenleyici ve denetleyici özne olarak devlet tarafından belirlenmiştir (Genç, 2010: 92). Fakat bu ölçek örgütlenmesi kuşkusuz ki kaza ölçeğine hapsedilemeyecek değişen ölçekler barındırmaktadır.

Bu bağlamda Aktüre'nin (Aktüre, 1975: 106, akt. Kılınçaslan, 2010: 45) Şekil I'de modellediği üzere üretim ve tüketimin ölçeği mezra-karye (köy)-kaza-sancağ-eyalet ve imparatorluk mekânsal bütünlüğünü içerecek şekilde kademeli olarak genişlemektedir. Kazanın ölçekte ön alışı ise en

⁸ Osmanlı üretim ölçeğinin belirlenmesinde etkili olan iaşecilik ilkesi için bakınız: Genç M. (2000).

küçük yargısal-idari birimin ve dolayısıyla tüketimin baskın olduğu ilk basamak olmasındadır. Bu ölçeklendirmede üretim ve tüketim faaliyetlerinin kademeli olarak organize edilen yönünün dışında tutulan tek merkez, devletin başkenti yani İstanbul'dur. Bunun dışında aşağıdan yukarıya kadar kademeli olarak genişleyen ölçeğin sınırlarının gelişimi her seferinde kendi içinde sosyo-mekansal bir üretim bütünlüğü geliştirmiştir. Bu çalışmanın sorunsalı olan Doğu Karadeniz bölgesi/bölümünün ölçek bağlamındaki makro sınırlarının tarihsel arka plan kuşkusuz ki en geniş ölçeği içinde barındıran Trabzon eyaleti/sancağıdır.⁹ Bu haliyle sancağın bu süreklilik ve

⁹ 1461 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen Trabzon Rum İmparatorluğu ilk dönemlerde sağlıklı bir idari örgütlenmeye gitmek yerine donanma komutanlığı tarafından yönetilen bir sancak şeklinde örgütlenen Trabzon merkezli idari yapısıyla Rum Beylerbeyliğine bağlanır. Fakat bu bağlılık sancağın sınırlarının Rum imparatorluğundan kalan Karadeniz kıyısı yoğun olmak ile birlikte yer yer iç kesimlere doğru uzanan art bölgesiyle olan bağımlı idari, iktisadi anlamda sürdürmesini ortadan kaldırmamıştır. Sancağın yeniden örgütlenmesi ve ölçeklendirilmesinde yerel ve merkezi iktidar temsilcilerinin yer aldığı bir mekâna kavuşmasında Yavuz Sultan Selim'in bu sancaktaki sancakbeyliği devresinin göz ardı edilemez bir etkisi olmuştur. 1514 yılında yeniden idari taksimata gidilerek Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğine bağlanmakta olan Trabzon Sancağı, 1520 yılında Rum, 1527-28 yıllarında ise Anadolu Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Sancak, Kanuni'nin Irak seferi sonrası Erzurum Beylerbeyliğine bağlanır. Bu tarihi dönüşümün yaklaşık yüzyıla (1486-1583) denk gelen aşamasında Trabzon; Giresun, Kürtün, Torul, Of, Rize, Atina, Arhavi ve Hopa kazaları ile Akçaabat, Maçka, Yomra ve Sürmene nahiyelerinden oluştuğu görülmektedir. 17. yüzyılın başlarında görece daha dar bir alanı kapsamakla birlikte bugünkü Doğu Karadeniz bölümünün coğrafi sınırlarına oldukça yakın bir yapıya sahiptir (Bostan, 2002: 18-23). Sancağın mekânsal sınırlarına 17. yüzyılın ilk yarısında yani 1632-1641 yıllarında bakıldığında, Trabzon'a "Eyalet-i Batum namı diğer Trabzon" (Aygün, 2005: 20) şeklinde kayıt düşürülmüş olup sancağa bağlı tek kaza ise Gönnye olarak kaydedilmiştir. Evliya Çelebi ise mekânın sınırlarını şöyle tarif etmektedir. "Trabzon Eyaleti; Gümüşhane livası, Aşağı ve Yukarı Batum Livaları, Gönnye Livası ve Paşa Sancağı olan Trabzon Livası olmak üzere beş sancaktır" (Aygün, 2005: 20). 17. yüzyılın ikinci yarısında da değişiklikler olmakla birlikte bugünkü mevcut Doğu Karadeniz bölümünün coğrafi sınırlarının dışında kalan en önemli mekân Batum'dur.

"Trabzon beylerbeyliği 1650'lerden sonra müstakil hale gelerek sadece Trabzon eyaleti olarak anılmıştır. Bu bilgilerden hareketle anlaşılır ki Trabzon, XVII. Yüzyılın başlarına kadar müstakil bir eyalet olmak için beklemiş, isminin eyalete vermesi içinde XVII. Yüzyılın ortalarına kadar beklemiştir. 1701-1702 tarihlerinde Batum ve Trabzon paşa sancağı, Gönnye ise eyalete bağlı tek sancaktı. 1722-1740 yıllarında eyaletin paşa sancağı Trabzon'dur. Gönnye, Batum ve Soğucak kalesi ise eyalete bağlı sancaklarıdır. 1732-1740 yıllarında eyaletin paşa sancağının Trabzon, diğer sancakların ise Gönnye ve Batum olduğu bilinmektedir. XVIII. Yüzyıl ortalarında ise Batum'dan Anapa'ya kadar olan Faş (Fars/Fasis/Poti), Sohum ve Soğucak gibi iskele ve kalelerin ise Batum sancağına bağlı olduklarıdır." (Aygün, 2005: 20-21)

Kıyı kısımlar ile iç kesimin sınırları birlikte düşünüldüğünde esas olarak Doğu Karadeniz Bölümünün coğrafi sınırlarına yakınlığı tarif eden bu çerçevede 18. yüzyılda önemli oranda devam etmekle birlikte özellikle yüzyılın ikinci yarısında (1760) Canik Sancağının eklenmesiyle en geniş sınırlarına ulaşmıştır. "Rize'nin de bağlı olduğu Trabzon merkez sancağı, Giresun'un bağlı olduğu Ordu sancağı, Karahisar sancağı, Batum ve Acara kazalarının bağlı olduğu Lazistan sancağı ve Gümüşhane sancağından oluşmaktaydı (Aygün, 2005: 21). Modernleşme pratiklerinin Osmanlı coğrafyası üzerindeki yansımalarının daha da belirgin hale gelmeye başladığı 19. yüzyıl esas olarak mekânsal yapının siyasal, sosyal ve iktisadi rotasının yeniden dönüşümüne yapısal olarak veri olmaya başlamıştır. Bir taraftan merkezleşen Osmanlı devlet örgütlenmesi, diğer taraftan iktisadi hayatın uluslararası ekonomiye daha belirgin olarak eklenmesi Doğu Karadeniz bölümünde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Merkezleşme eğilimlerinin bir yansıması olarak idari yapıda meydana gelen

kopuşlarının ölçek üretimi bağlamında nasıl bir izleğe sahip olduğu önem arz eder.

Osmanlı ekonomisinin organize edilmesinde en küçük üretim/tüketim merkezinden imparatorluk ölçeğine kadar temel tüketim maddeleri ilk sırayı almaktadır. Hububat ürünlerinin yanı sıra imalat amaçlı hammadde ve nakdi ekonominin gerekliliği olan altın, gümüş gibi değişim araçları da diğer başlıca ekonomik unsurlar olarak ön sırada yer almışlardır. Temel tüketim maddeleri ve gümüş, Trabzon sancağı ile İmparatorluk arasındaki çok yönlü iktisadi faaliyetin en temel alanlarıdır. Kuşkusuz ki böyle bir ilişkilendirme yerel üretim ve tüketim ile sınırlı olmayan, başta transit ticaret olmak üzere eyalet ile imparatorluk arasında bir iktisadi ilişki bütünlüğü ortaya çıkarır. Bu arada bu durum bir taraftan malların aktarımı için kara ve deniz yollarının eklenildiği ulaşım ağının sürekliliğini merkeze alırken diğer taraftan da yol boyunca ürünlerin üretim ve tüketim merkezleri arasında güvenli bir şekilde aktarım sorununu ortaya çıkarır. Bu bağlamda güvenlik politikaları ve ulaşım teknolojisinin gelişim kapasitesi önem kazanır. Zira tarım toplumuna özgü niteliklerin gözlemlendiği bu ekonomik yapıda hububat ürünlerinin üretim ve tüketim süreçlerini denetlemeyi hedefleyen devlet, her seferinde güvenlik örgütlemesi/ağı aracılığıyla sosyo-mekân üretiminde etkili olmuştur. Bizans'tan Osmanlı'ya kadar pek çok devletin temel gıda maddelerindeki denetleme ve kontrol mekanizmasını bu denli önceleme, güvenliğinin sadece dışarıdan gelecek saldırılarla sınırlı tutulmadığını da göstermektedir. Devlet, toplumsal muhalefeti sürekli bir tehdit olarak görmekteydi. Nitekim Bizans ve Osmanlı döneminde başkentini ihaşesini hedefleyen organizasyonlar esas olarak savaş dönemlerinde başkentte ortaya çıkacak huzursuzlukları kontrol altına alabilmeyi hedefler. Yine İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de Toprak Mahsulleri Ofisi üzerinden uygulamaya konulan temel gıda maddelerinin denetlenmesi ve organize edilmesi güvenlik olgusunun bir başka nedenidir. Üstelik iktidarlar bunu söylem olarak toplumu/yurttaşları/kulları için yaptığını her dönem dile getirirler. Bu söylem tarım toplumlarında *"Padişah'ın kullarını doyurma sorumluluğu"* olarak karşılık bulurken, modern dönem ulus-devletinde ise sosyal politika uygulamaları ya da ulusun güvenliği üzerinden dile getirilir. Dolayısıyla devlet ölçeği belirlerken bir taraftan ilgili mekânın güvenlik bağlamındaki örgüt-

değişimler bunlardan biridir. İlki 1864 ikincisi 1871 yılında düzenlenen Osmanlı nizamnameleri yerelin yeniden idari olarak örgütlenmesini sağlamıştır (Gençoğlu, 2011: 29). Bu bağlamda 1871 Salnamesi ile Trabzon vilayeti olarak yeniden oluşturulan Trabzon Sancağı idari sınırları şu şekildedir. *"Trabzon sancağı; Giresun kazası, Ordu kazası, Rize kazası, Of kazası, Tirebolu kazası, Lazistan sancağı, Acareteyn kazası, Livana kazası, Hopa kazası, Atina kazası, Canik sancağı, Ünye kazası, Çarşamba kazası, Bafra kazası, Niksar kazası, Gümüşhane sancağı, Torul kazası, Kelkit kazası ve Şiran kazası"* (Aygün, 2005: 21-22). Salnamede Trabzon idari sınırları bugünkü Doğu Karadeniz Bölümü coğrafi sınırlarına göre kısmen farklılık göstermektedir. Daha sonra ele alınacağı üzere 1941 Birinci Coğrafya Kongresine kaynaklık eden bu çalışmalar esas olarak hafızanın oluşumunun kilometre taşları arasında yer edinecektir. Modern dönem haritalandırmasının Karadeniz bölgesi özelinde Doğu Karadeniz'in sınırlarını genel olarak ele alması söz konusu kongrenin genelde Türkiye haritalandırmasında özelde ise Doğu Karadeniz bölümünün coğrafi sınırlarının çiziminde etkili olmuşa benziyor.

lenmesini hesaba katar iken diğer taraftan söylem olarak “toplumsal bütünlüğü” sağlamak adına en küçük birime kadar inen üretim ve tüketimin organize edilmesi üzerinden egemenliğin tesis edilmesini de hedefler (Sağlam, 2013: 1-30).

Osmanlı İmparatorluğu öncesinde Karadeniz sahilleri ve iç kısımlarında yönetime sahip olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun mekânsal bütünlüğünün ana aksı İpek Yolu üzerindeki iç bölgelerle Karadeniz kıyısı boyunca uzanmaktaydı. “13 ve 14. Yüzyıllarda Trabzon önce Cenevizlilerin ve ardından Venediklilerin ticaret yapma ve koloni kurma imtiyazı ile girdikleri Karadeniz limanları arasındaydı; Rum Pontus İmparatorluğu'nun başkenti Avrupalılar için İran limanı işlevi görüyordu” (Bakirezer, 2010: 25). Trabzon, Rum İmparatorluğunun idari merkezi ile Avrupa-Akdeniz dünyasının ticari ağlarının önemli bir bağlantı kavşağında kurulmuştur. Bu durum Trabzon'un sadece idari sürekliliğini sağlamamış aynı zamanda bir bütün olarak ülkenin dünya ekonomisine eklenmesine de neden olmuştur. İmparatorluğun yaşamsal alanının atardamarını oluşturan bu iktisadi ölçek imparatorluğun doğal sınırları değişse bile nüfuzunu sürdürmesine olanak vermiştir. Bu bağlamda imparatorluğun sınırları zaman içinde değişmekle birlikte esas olarak iktisadi ve siyasi iç bütünlüğün sağlandığı bu mekânsal bütünlük kimi zaman Batı Karadeniz'e kadar uzanmış olmakla beraber, imparatorluğun esas bölgesi bugünkü Doğu Karadeniz bölümünün coğrafi sınırlarına çok yakın bir görünüme sahiptir. Bu tarihsel arka plan kuşkusuz değişimler geçirmiş olmakla birlikte modern döneme uzanan süreçte oluşan idari sınıflandırmaların pek çoğunda benzerlik göstermektedir. Nihayetinde kısmi değişikliklerle birlikte süreklilik gösteren bu idari bütünlüğü Osmanlı döneminde de aynı sürekliliği gözlemek mümkün görünmektedir.

Trabzon merkezli sancak/vilayetin Doğu Karadeniz bölümünün idari sınırlarıyla yer yer örtüşen bu durumu esas olarak bölümün ortaya çıkmasında tarihsel bir hafızanın olduğunu göstermektedir. Bu tarihsel hafızayı iktisadi yapının mekânsal ölçeği ile de değerlendirmek bu makalenin sınırları açısından değerlidir. Çünkü mekânın kendisi bir taraftan yerel üretim/tüketim bütünlüğü diğer taraftan ise transit ticaretin önemli bir uğrağı olmasıyla bu önemi hak etmektedir. Bu önem Osmanlı Devletinin Trabzon Rum İmparatorluğu'nu alma konusundaki gayretkeşliği Karadeniz çevresindeki koloni liman bölgelerinin oluşturduğu ticari bütünlük ve bu bütünlüğün Anadolu yakasındaki en önemli merkezinin Trabzon Rum İmparatorluğu olmasından kaynaklanmaktaydı. Ticaret hacmindeki genişlik ve uluslararası ticaret yollarının bölgede önemli bir ivme kazanmasında Akdeniz – Karadeniz hattı boyunca oluşmuş olan ve esasen Venedik, Ceneviz gibi Akdenizli tüccarların etkisi olmuştur. Diğer taraftan Moğolların 13. yüzyılda Mısır ve Hint öncelikli uluslararası ticaret ağını Karadeniz bölgesini de içine alacak şekilde yeniden organize etmesinin bu ivmede önemli bir etkisi olmuştur (Bakirezer, 2010: 25). Bu bağlamda İstanbul ile Trabzon, oradan da İran ve Orta Asya'ya uzanan geleneksel ticaret yolları bu sürekliliğin Karadeniz'deki en önemli merkezlerinden birinin Trabzon olmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçilen kentin idari örgütlenmesinin yanı sıra iktisadi mekânsal örgütlenmesi Osmanlı başkentinin tüketim ihtiyaçları gözetilerek yeniden organize edilmiştir. Bu bağlamda kente gelen ürünler direk başkent tüketicisini karşılamak üzere yönlendirilmiştir. İran transit ticaretinin Karadeniz'deki en önemli limanı olan Trabzon'un transit ticaretteki yeri yansırı yerelde üretilen bazı ürünlerinin de başkent tüketicisini karşılamak üzere organize edildiği görülmektedir. Nitekim erken dönemlerde şarap ve keten daha geç dönemlerde ise fındık ve bakır madeni¹⁰ ihraç edilen başlıca bölgesel ürünler olduğu gözden kaçmamaktadır (Bakırezer, 2010: 25-29).

Yukarıda da vurgulandığı üzere transit ticaret Trabzon'un her dönem siyasal iktidarlar tarafından talep edilmesinin önemli gerekçelerinden olmuştur. Fakat yerel ve merkezi iktidarların sancaktaki sosyo-mekân üretimindeki rolünü açıklamak için bu tek başına yeterli değildir. Esas olarak bakır ve gümüş madenlerinin bölgedeki sosyal mekân üretiminde önemli bir yeri vardır. Bu durumun en belirleyici faktörü Osmanlı döneminde ticaret hacminin önemli parametrelerinden biri olan altın ve gümüş gibi finansal araçların bölgedeki kullanım yaygınlığıdır (Pamuk, 1999: 26). Bu haliyle bakıldığında bölgesel ekonominin finansal aracının temini önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Gümüşhane'deki maden yataklarının bu finansal aracın teminini sağlama konusundaki yeri önemlidir. Gümüş madeni bir taraftan finansal ilişkileri düzenlerken diğer taraftan madenin kendisi üzerindeki kontrol çabası yerel ile merkezin çok yönlü işbirliklerinin aracısı olmuştur. Gümüş madeni gerek klasik dönem Osmanlısında gerekse modern dönem Osmanlısında hem ticaretin bir finansal aracı olması sebebiyle hem de denetim ve aktarım problemleri sebebiyle Trabzon'un eyalet yöneticilerinin başat sorunsallarından biri olmuştur (Aygün, 2005: 11-12). Madenin bölgedeki ticari faaliyetlerde kullanılmak üzere bir finansal araç olarak değerlendirilmesi ve maden gelirinin arbitrajı merkezi-yerel ve sosyal oligarşinin oluşum, gelişim ve sürekliliğine katkıda bulunan en önemli unsurlardan biridir. Transit ticaretten gümüş madenine oradan da her türden yerel ticari ürünlerin pazara eklenmesinin özellikle Klasik Osmanlı idari yapılanmasının zayıfladığı dönemlerde nasıl organize olduğu Osmanlı Trabzon'unda güvenlik ve yerel sosyal oligarşi¹¹ ile vadi ölçekli örgütlenmenin irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı'da 17. yüzyıldan neredeyse 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkisini sürdürmüş olan Ayanlık müessesesi, esas olarak kuruluş kanunnamesinde kaza ölçekli bir yerel iktidar alanı inşa ederken zaman içerisinde

¹⁰ Bunların yanı sıra Kafkaslardan aktarılan köleler de bölgeden Trabzon merkezli aktarımın ürünleri olmuşlardır. Daha önemlisi Giresun ve Ünye'den fındık ürünlerinin Osmanlı üretim tüketim ölçeği içinde başkent öncelikli organize edilmesi (Bakırezer, 2010: 25-29) bir taraftan yerelin ölçek bütünlüğünü beslerken diğer yandan ise eyaletin başkente iktisadi olarak eklenmesine süreklileştirmiştir.

¹¹ Mekânsal olarak bir vadiyi esas alarak örgütlenen bu kurum ağa, zade gibi sıfat ve soyad ekleriyle uzun süre bölgede etkili olmuş olan iktisadi ve politik yaşamın temsilcilerinin değişen dönüşen sürekliliklerini içerir (Meeker: 2005:3-44).

bu niteliği ortadan kalkmıştır. Bu durumun Trabzon eyaletinde ayanlıktan yerel oligarşinin organize edilmesine kadar birçok tarihsel süreklilik ve kopuşu olduğu söylenebilir. Fakat ayanlık kurumu içerisinde güç devşiren sosyal oligarşinin her dönem merkezi iktidarın yerel temsilcileri ile çok yönlü ilişkilenebilmesinin oligarklar bakımından aktörleri değişse bile yapısal anlamında devam ettiği gözlemlenmektedir (Meeker: 2005:3-44). Bu bağlamda oligarklar/yerel ayanların önemli bir kısmının yasal alan içinde kalarak Osmanlı'nın *kapıcıbaşısı* olarak yerelde iktidar devşirme mücadelesinin en önemli hedeflerinden gümüş madeninin aktarımında esnasında doğan arbitaja el koyma istekleri ilişkilenebilmesinin esas nedeni olarak görülmektedir. Artıça el koyma işi, ayanlar arası mücadeleye yol açmıştır. Bu durum, kimi zaman yerel çeteleşmeyi de içine alacak şekilde dönüşüme uğrayan ve her seferinde kendini yeniden üreten yerel iktidar kavgalarının esas nedenlerinden bir tanesi olarak, mekânın ölçeğinin çerçevesini oluşturmuştur. Ölçeğin ilk aşaması olarak genellikle kaza ölçeğinde ayanlık görevini üstlenen kişi ve ona bağlı gruplar güçleri oranında gümüş madeninin kontrolünü ele geçirmeyi hedeflerler. Pek çok belgeye konu olmuş bu strateji doğrultusunda bir taraftan yerelin ölçeğinde "etnik toplulukların"¹² bir ya da birden fazla yerel beyin etrafında örgütlenerek yine bölgedeki bir başka "etnik" grubun siyasal şemsiyesi altında örgütlenen grupla mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadele esas hedefi gümüş maden kaynaklarını ve aktarımını denetlemeyi hedefleyen yerel merkezli iktidar kavgasıdır (Goloğlu, 2000: 79-84). Burada esas olan şey merkezi iktidarın yereldeki temsilcilerinin mekân üzerindeki kontrolünü devre dışı bırakmak değildir. Esas olarak çatışma ve stratejilerin oturduğu yer kaynakların merkezi iktidarın tolerans alanı içinde merkezi iktidarın yereldeki kuvvetini de besleyecek şekilde bölgesel dönüşümünü sağlamaktır. Bu strateji doğrultusunda mücadeleye giren yerel büyük aileler çatışmanın tarafı olurlar ve başarımları halinde kendilerine mükâfat olarak kapıcıbaşılık makamı verilir (Aygün, 2005: 32-46). Böylece mücadelede başarı kazanıldıkça, kazanan, kazadan ötesine vergi toplama hakkını elde eder. Bu çatışma ve merkezi iktidarla uyumlu kalma stratejilerini iyi kullananlar bazen Trabzon sancağının bütün vergilerini toplamaya varan bir seviyeye ulaşmıştır (Hacısaşiloğlu, 2014: 24-159). Bu ölçeğin kendisinin sınırları esas olarak bir hafızanın izlerini içinde barındırarak sonraki dönemlere aktarılmış olup, idari sınırların yanı sıra bölgedeki iktisadi hafızanın da bugünkü bölüm sınırlarına kaynaklık ettiğini göstermektedir. Klasik dönem idari ve politik örgütlenmesinin ortaya çıkardığı bu hafıza sürekliliği, modern dönem Osmanlısında da yer yer değişmekle birlikte esas olarak bütüncül bir çerçeveye sahiptir.

Buraya kadar mekân üzerinde oluşan makro ölçeğin sınırlarının çizildiği hattın yerel iktidar mücadelesi, transit ticaret ve madenlerin arbitraji

¹² Bu konuda süreklilik gösteren en önemli bölge özellikle Giresun ve çevresindeki kazalarda oturan Çepniler ile Rize'nin çeşitli ilçelerinde oturan Lazlar arasındaki yaşanan gerilimin temel nedenlerinden biri de gümüş madeninden çıkan gümüşün aktarımının kim tarafından kontrol edileceğidir (Aygün, 2005: 32-46).

etrafında örgütlenen yapısı resmedilmeye çalışılmıştır. Şimdi ise bu makro resmin detaylarına göz atmak çalışmanın bu aşamasında önemlidir. Yukarıda kısaca değinilen vadi sistemi ve oligarşik yapı bu noktada mikro resmi tarif etmekte önemli kavramlar olmaktadır. Bu bağlamda Micheal E. Meeker'ın *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası* çalışması mikro ölçekli yapının nasıl oluştuğu sorusunun cevabı konusunda yol gösterici olacaktır. Meeker, Of ilçesinden hareketle Doğu Karadeniz bölgesinde oluşan örgütlenmenin mekânsal bütünlüğünü vadi üzerinden ölçeklendirmiştir. Buna göre liman/kaza merkezli örgütlenme vadi boyunca oluşan uzantıları ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Esas olarak vadiler, üretilen ürünlerin yer aldığı bir ürün bütünlüğü taşımakla birlikte onunla sınırlı olmayan bir iktisadi çerçeveye sahiptirler. Vadinin sosyo-mekân örgütlenmesinin merkezinde yer alan oligarşi, konak, ağa, zade gibi yerele ait sosyal örgütlenmelerle temsil edilmektedir. Bu oligarkların konakları genellikle vadinin yüksekçe bir noktasına inşa edilmiş ve vadiyi kontrol eden bir konuma sahiptirler. Ağa, zadelere etrafında oluşan bu sosyal yapının merkezinde bir aile ve o aile ile akrabalık bağları üzerinden eklenmiş daha küçük aileler bütünü olarak vadi boyunca kendi iç bütünlüğünü oluşturmaktadır. Osmanlı dönemine içkin gibi duran bu yapı, kendisini de aşan bir tarihsel sürekliliğe sahiptir (Meeker, 2005: 91-118).

Vadi örgütlenmesinin ekonomik örgütlenmesi ise vadinin topografik özelliklerinden dolayı küçük üretim mekânlarını içeren bahçe ve tarla ekim alanlarından oluşmaktadır. Bu alanlar üretim merkezinin esas dinamiğini oluştururlar. Genellikle tarım ve hayvancılığın birbirine eklenildiği vadinin orta ve üst kısımlarında kışlık ve yazlık mekânlar arasında akışkanlık gösteren bir yerleşim stratejisi ile karşılaşılır. Özellikle vadinin yüksek kısımlarında yapılan hayvancılık faaliyetleri ile yüksek kesimlerde oluşan diğer tarımsal üretimler vadinin kaza-liman merkezlerine taşınarak önce kazaya sonra ise sancak merkezine oradan da imparatorluğun payitahtına kademeli olarak aktarılır. Böylece vadi bütünlüğü kaza üzerinden pazarın bir parçası haline getirilir. Bu bütünlüğü sağlayan esas dinamik vadi boyunca oluşan ürün çeşidi farklılığının kendi içinde oluşturduğu mübadele ekonomisidir (Meeker, 2005: 91-118).

Tarım alanlarının küçüklüğü vadi boyunca işbölümünün toplumsal cinsiyet bağlamında oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kadınlar ve sınırlı sayıdaki erkek vadi boyunca iktisadi faaliyetlerini yılın belirli (Mart-Kasım) döneminde organize etmektedirler (Meeker, 2005:108). Buna karşın erkeklerin bir kısmı ise eşkıyalık, çetecilik, kabadayılık ve kiralık katillik kadar uzanan ve esas olarak bir iktisadi faaliyet olarak vurgun/talan üzerinden aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Erken döneme dair toplumsal cinsiyet temelli bu örgütlenmenin kendisi erkeklerin çalışmayı ayıp saydığı bir delikanlı kültürünün temsillerine denk geldiği "*patrici*" yaşam olarak da kodlanabilecek bir içeriğe sahiptir (Emiroğlu, 2010:101). Silah ve güç etrafında oluşan bu ilişkilenenin kendisi vadinin yamacında bulunan köylerdeki sosyal mekân üretiminin erken deneyimleri olarak okunabilir.

Daha geç dönemlerde ise özellikle İstanbul başta olmak üzere Karadeniz çevresindeki önemli şehirlere yapılan ziyaretler (göç) sonrasında öğrenilen zanaatkârlık yeni iktisadi alanlardan biri olmuştur. Vadi sakinleri vadi boyu ile sınırlı olmayan ve dağların geçit verdiği alanlar boyunca Doğu Karadeniz bölgesinin iç kesimleri başta olmak üzere iş potansiyelinin elverdiği ölçüde zanaatkârlık ve ticaret faaliyetleri içerisinde yer almaktadırlar. Bu durum iç kesimlerin yanı sıra başta İstanbul olmak üzere Karadeniz'in çevresindeki büyük kentleri de kapsayan bir ölçeğe sahiptir. Bu şekilde iş piyasasına eklenen Karadeniz erkeği esas olarak seyyar satıcılık, dülgercilik, boyacılık, madencilik, marangozculuk gibi pek çok iş kolu etrafında oluşan bir sosyal mekân üretiminin de parçası haline gelmiştir.

Modern Dönem Osmanlısında Doğu Karadeniz Bölgesinin Mekânsal Üretimi

Avrupa'daki sanayi kapitalizminin Osmanlı iktisadi yaşamındaki yeri iki yönlü bir işleve sahiptir. Bu iki yönlü işlev, bir taraftan hammadde ve pazar işlevine sahip olan geç kapitalistleşmiş mekânları ticaret faaliyetleri çerçevesinde kapitalizme eklemek, diğer taraftan ise geç kapitalistleşmiş ülkenin iç kapitalist gelişimi evresine kapı aralamak ve ötesinde sürekliliğini sağlamaktır. Bir dışsal faktör olarak erken kapitalistleşmiş ülkenin geç kapitalistleşmiş ülkeye bu yansıması geç kapitalistleşen ülkenin iktisadi yaşamının sosyal mekânını yeniden üretir. Bu bağlamda geç kapitalistleşen ülkelerin içsel ve dışsal dinamiklerin gölgesinde gelişen kapitalistleşme pratikler/deneyimleri Trabzon ölçeğine indirildiğinde sadece limandaki transit ticaret merkezli tek yönlü gelişimi içermez. Transit ticaretin yanı sıra liman merkezi ile sınırlı olmayan yeni iş kolları da ortaya çıkmıştır. Bu iş kollarının kendisi sermaye birikiminin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda transit ticaret ve Trabzon ticari hayatı etrafında şekillenen sosyo-mekân üretimi Trabzon'un modern dönem Osmanlısının vilayetteki çok yönlü mekân üretimine denk gelmektedir.

Doğu Karadeniz bölümünün özellikle Trabzon limanı, sermayenin mekânsal gelişim, değişim ve kontrolünün ana merkezi olması açısından geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'nin kuzey bölgesindeki önemli merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle buharlı gemilerin uluslararası ticaretteki transit aktarma noktası olması Trabzon'un bölgenin sermaye birikimi bağlamında mekânsal kontrolüne/üretimine öncülük etmesini sağlamıştır. Sermayenin mekânsal gelişimi ile birlikte alt yapı anlamında gelişen ulaşım teknolojisi, Karadeniz mekânsal ölçeğinin ekonomik mekânsal örgütlülük açısından Samsun ve Trabzon arasında farklı zaman aralıklarında yer değişimine sebep olmuştur. Bu anlamda Trabzon özellikle buharlı gemi sayısının artması ile Samsun'a alternatif olarak gelişirken aynı dönemde Batum'un kaybedilmesi devletin Trabzon'u tercih etmesine neden olmuştur. Bunlar ise modern dönem Osmanlısında Trabzon merkezli mekânsal üretimin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Liman şehri olarak Trabzon'un bu dönüşümdeki merkezi gücü, Doğu Karadeniz bölümünün küçük limanlarının Trabzon merkezli yeniden organize edilmesinde etkin rol oynarken İran ile

sağlanan transit ticaret yolu, Doğu Karadeniz bölümünün kıyı kesimindeki iç bütünlüğü daha da pekiştirmiştir. Ayrıca modern dönem Osmanlısının Doğu Karadeniz bölümünün Trabzon merkezli iktisadi örgütlenmesinin kıyı kesimindeki bütünselliğinde/sürekliliğinde gemi teknolojisindeki değişimin önemli etkisi olmuştur. Bu haliyle 18. ve 19. yüzyılın ilk yarısında yerel ayanlar tarafından vergi toplama öncelikli oluşturulan bütünsellik değişmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı, sanayi kapitalizminin etkisiyle Trabzon'un hem bölgesel pazarın merkezi konumunu elde edişinin hem de uluslararası pazara ticari faaliyetler üzerinden eklemelişinin ilk aşamasını oluşturmuştur (Bakirezer, 2010: 29-35).

Transit ticaret, uluslararası pazara eklemelişme ve bölgesel/yerel iç pazar bütünlüğündeki yerini açığa çıkarmak adına öncelikli olarak ulaşım teknolojisindeki gelişme, gemi ve sefer sayısındaki artışa kısaca değinmek çalışma açısından faydalıdır. Esas olarak 19. yüzyılı da içine alacak şekilde Osmanlı deniz ticaretinin taşıyıcı unsuru, yelkenli gemilere dayanmaktaydı. Bu gemilere alternatif olarak doğan buharlı gemilerin klasik anlamdaki Osmanlı deniz ticaretinin hem uluslararası ticarete eklemelişmesinde hem de iç pazarın bütünlüştürilmesinde önemli etkisi olmuştur. Avusturya, İngiltere, Fransız ve Rus şirketlerine ait buharlı gemilerin genelde Osmanlı deniz ticaretindeki yükselen etkisi ile özelde Karadeniz ulaşım sektöründeki katkısı transit nakliye açısından Trabzon limanının önemini arttıran en belirleyici faktördür (Hut, 2012: 115). Avrupa merkezli bu eklemelişmenin kendisi klasik dönem Osmanlısındaki İran transit ticaretinin bu yeni evrede yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda deniz yolu limanlar üzerinden Trabzon merkezli bir sahil bütünlüğü oluştururken Karadeniz'in iç kesimleri ile olan bağlantısının bu dönemki işlevi klasik dönemden farklılaşmayan İran transit aktarımıdır (Aygün, 2005: 11-12). Trabzon limanının uluslararası ticarete eklemelişmesiyle ortaya çıkan bu yeni durumu kamusal hizmetlerle başlayan fakat onunla sınırlı kalmayan Osmanlı merkeziyle daha güçlü ilişkilensini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda özellikle yolcu ve posta seferlerini hedefleyen 1840'lı yılların iki haftada bir gerçekleşen seyrek seferleri 1850'li yıllardan itibaren Sinop ve Samsun'u da içine alacak şekilde haftada bir kereye düşmüştür. Yine Fevaid-i Osmaniye kumpanyasının 1851'de başlayan seferleri Karadeniz'in başkent ile ilişkisini daha da güçlendirmiştir. Hem uluslararası pazarla hem de devlet merkeziyle ulaşım altyapısı üzerinden gelişen bu eklemelişme Doğu Karadeniz bölümünün liman kentlerinin birbirine daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Özellikle 1870'li yıllarda Karadeniz'deki deniz seferi yapan şirket sayısının yirmi beşe çıkmış olması ve bu seferlerin Trabzon ile Batum'u önceleyen yönü beraberinde içerideki küçük limanların da bu iki büyük kent limanına indirilen her türden yükün ve yolcunun aktarım alanları olarak kullanılmasını getirmiştir. Bu haliyle limanlar arası oluşan ticari ağı Karadeniz'in eklemelişmesinin yanı sıra bir mekânsal bütünlük oluşturmak açısından da kıymete değer (Hut, 2012: 116). Fakat 93 harbi sonrası Batum'un kaybedilmesi devletin Trabzon'u daha fazla merkeze almasına neden olmuştur.

Trabzon merkezli uluslararası pazara eklemleme hem kent merkezinde hem de bölgenin genelinde sosyo-mekân üretimi açısından yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kentin iktisadi büyümesine paralel olarak yeni iş kolları ortaya çıkmıştır. Sigortacılık ve bankacılık gibi yeni hizmet alanlarının açılmış olması kentin etno-dinsel dağılımının kendi içinde özellikle ticaret sınıfı merkezli değişimine kapı aralamıştır. Örneğin 1880 yılındaki veriler ışığında kentte ihracatla uğraşan toplam tüccar sayısı 32'dir. Bu tüccarların 16'sı Ermeni, 14'ü Rum, geri kalanı ise Türk'tür, diğer taraftan iç pazara dönük ticaret yapan tüccarların 19'u Türk'tür. Yine 14 sigorta şirketinin mümessilleri arasında 10'unu Rum ve Ermeni tüccarlar meydana getirmektedir. Son olarak 14 büyük komisyoncunun 10'u Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı (Hür, 2010: 138). Özellikle Ermeni ve Rumların aracı aktörler olma konusundaki başarıları kentin yükselen yeni ticari sınıfları olarak önemli temsil grupları oluşturmalarına neden olmuştur. İktisadi yaşamdaki bu değişim gayrimüslimlerin kültürel alandaki talepleriyle eş zamanlı bir şekilde etkileşime girerek yeni bir aşamanın köşe taşlarını oluşturmuştur. Okul sayılarının artmasıyla sınırlı olmayan dönüşüm esas olarak Rum ve Ermenilerin önce kültürel¹³ sonrasında ise milliyetçilik temelli siyasal taleplerini de beraberinde getirmiştir. Etno-dinsel gerilim etrafında şekillenecek bu yeni dönem İmparatorluğun son döneminden Cumhuriyet'e kadar uzanacak yeni bölgesel sosyo-mekânsal adımları içermiştir. İki dinlilik etrafında gelişen gerilimler tebaa-devlet gerilimlerinin açığa çıktığı alanlardandır. Tebaanın gizli Hristiyan oluşlarını Osmanlı dönemi vergi politikalarına atıfla açıklamaya çalışmaları devletin buna karşın Müslümanlığı "terk" eden kesimlere karşı şüpheli tutumunda karşılık bulmuştur (Bilgin, 2010: 75-188).¹⁴ Bir süre sonra ise şüphenin ötesine geçen devlet aklı özellikle Pontusluk etrafında oluşan "örtük" hafızanın dirilmesi konusundaki kaygılarını iyice görünür kılmaya başlamıştır. Pontusluk ve Rumluk etrafında oluşan bu durumun yansırı özellikle Ermenilerin dinsel ve etnik aidiyetlerini daha sıkça açığa çıkarmaya başladıkları imparatorluk genelindeki siyasal motivasyonları, Trabzon vilayetinin içindeki gruplar-arası ve gruplarla devlet arası ilişkilerde bir başka "kuşku" noktasını oluşturmuştur. Nitekim 1890'lı yılların ikinci yarısında Ermenilerle ülkedeki genel gerilim Trabzon'da da karşılık bulmuştur. İlk etapta dönemin valisi tarafından bu gerilimli atmosfer sağlıklı bir şekilde yönetilse dahi, 1895 Ekim ayı başında

¹³ Esas olarak İslami Ortodoksiye eklemlemiş olan eski Hristiyan toplulukların söylem ve günlük ritüellerdeki İslami yaşayışlarına daha detaylı bakıldığında kendi içinde farklılaşan bir forma sahip oldukları görülmektedir. Hristiyan toplulukların Müslümanlığın yanı sıra eski inançlarına ait pek çok ritüeli devam ettirdiği gözlenmektedir. Nitekim Meeker 1885 yılında Trabzon'u ziyaret eden Biliotti'nin yazdıklarından bu durumun oldukça net olduğunu ifade etmektedir. Biliotti Müslüman olmalarına rağmen burada yaşayan toplulukların Hristiyanlığın kutsal metinleri başta olmak üzere papaz cüppelerini ve kutsal emanetlerini evlerinde koruduklarını, Meryem'e atfen yapılmış olan Bizans dönemi manastırı olan Sümela manastırına adak adadıklarını gözlemlemektedir (Meekers, 2005: 297).

¹⁴ Bkz. Mehmet Bilgin, (2010).

çatışma, ölüm ve yağma ile sonuçlanacak birkaç günlük kaos ile yeni bir aşamaya evrilmiştir. Yaşanan bu gerilimli havanın etkisiyle kentten 7,600 Ermeni yurttaş göç etmiştir (Hür, 2010: 144-146).

Bu gelişmelerin ışığında II. Abdülhamit döneminde önemli oranda muhalefete eklenilen bir gayrimüslim nüfus potansiyelinin Karadeniz'deki varlığı devletin hafızasında bir tehdit olarak karşılık bulmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'le din merkezli ayrıştırma söylemi ve pratikleri önce İttihat-Terakki ile sonrasında ise belirgin şekilde Kemalistler tarafından etnik-temelli bir ayrıştırmaya evrilmiştir. Böylece iktidarların söylemi Rumluk ve Ermenilik gibi yöreye özgü farklılaşmaları özellikle Rusya'nın Ortodoksluk ve Yunanistan'ın Pontusçu merkezli "kışkırtma"larının yereldeki uzantıları olarak anlamlandırmaya başlamışlardır. Bu söylem pek çok alanda karşılık bulduğu gibi özellikle ulus devletin örgütlenmesinin mekâna dair söyleminin üretilmesine ve mekânın yeniden üretiminden haritalanmasına kadar oldukça geniş bir alanda karşılık bulduğu görülmektedir. Bir taraftan Pontus meselesi olarak gündeme gelen ve Yunanlıların Rum nüfusu üzerinden megalos idea iddiaları, diğer taraftan Hirisantos'un Bizans'çı otonom Pontus düşüncesi etrafında yaşanan gerilimlerin (Hür, 2010, 145) özellikle ulus-devlet evresinde oluşacak mekânsal örgütlenme ve yeniden haritalandırmanın temelini oluşturduğu iddia edilebilir. Devletin makro düzeydeki politikalarının genel çerçevesinin oluşumundaki bu hassasiyetler kentlilerin kendi içindeki etno-dinsel ayırımı kimi zaman ayrıştırıcı kimi zamansa dayanışmacı bir şekilde deneyimlemelerini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda özellikle yükselen yeni ticari sınıf temsilcilerinin İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Trabzon'da da gayrimüslüm merkezli olması kentte sükûnetle karşılanmış hatta kimi kışkırtıcı söylemlere rağmen kentin diğer ticaret sınıfı temsilcileri kendi gelişimlerini de örnek göstererek ayrıştırıcı dile direnç göstermişlerdir. Bu durumun en önemli örneği Nemlizadelerdir (Bakırezer, 2010: 35).

Erken dönemdeki bu dayanışmacı yapı özellikle savaşla birlikte yerini dışlayıcı bir dile bırakmıştır. Bu durumun oluşmasında tek başına savaş değil, esas olarak toprak kaybıyla birlikte oluşan göçlerin yarattığı gerilimler ve gayrimüslimlerin dışlanması üzerinden kurgulanan milliyetçilik söylemi ve politikaları etkili olmuştur. Özellikle Ermenilere uygulanan tehcir, Rumların dışlanması ve göçe zorlanması, buna karşılık en genel anlamda Müslüman toplulukların yer yer Rum ve Ermeni örgütler tarafından katledilmesi ve bunun Rusya hamiliğinde gelişmesi savaş döneminde toplumlar arası gerilimin yansıması olarak iyice açığa çıkmıştır. Bir önceki evrede var olan dayanışma ilişkileri yerini ticari sınıf temsilcilerinde de dışlamaya bırakmıştır. Nemlizadelerin dayanışmacı tavrının yerine Barutçuzadeler'de kristalize olmuş kışkırtıcı ve dışlayıcı süreç belirmeye başlamıştır. Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Karadeniz'de İttihat ve Terakki'den Kemalistlere kadar uzanan ve kendi içerisinde değişen politika bütünlüklerinin en nihayetinde başta Ermeniler olmak üzere yerel gayrimüslim toplulukların ötekileştirilmesiyle sınırlı olmayan politikalara maruz kalmalarına alan

açılmıştır. Özellikle Topal Osman ve Sakallı Nurettin Paşa tarafından organize edilen ve İç Anadolu'nun kimi vilayetlerini de kapsayan faaliyetler neticesinde kalan Ermeniler de önemli oranda gönderilmişlerdir (Hür, 2010: 145-168). Savaş ve milliyetçi politikaların birbirlerini besleyen bu sarkacı Cumhuriyet dönemi uluslaşma, iç mekânın vatanlaşması, yer isimlerinin değişikliği ve söz konusu topluluklara ait pek çok kültürel ögenin asimile edilmesine her seferinde meşruiyet kazandırmıştır. Devletçe "hain ya da işbirlikçi" damgası vurulan ve öldürülen ya da sürülen bu toplulukların hafıza ya da izleri ulus-devlet dönemi uygulamalarıyla büsbütün ortadan kaldırılmıştır. Bir taraftan Lazlık diğer taraftan Rumluk kimliklerinin tehdit olarak görüldüğü bu yeni aşamada alt etnik topluluklarla etnisite merkezli mekân üretimi kaygısı özellikle bu kimliklerin silikleştirilmesi ve ötesinde alternatif bir yerel kimlik vurgusunun açığa çıkarılmasını da beraberinde getirmiştir. Pontus ve Lazistan'ı tehdit olarak gören bu yaklaşım ulus devlette daha uygun olduğunu düşündüğü şu unsurlar etrafında Karadeniz kimliğini inşa etmeye girişmiştir. Bunlar "Karadeniz uşakları" (Durgun, 2011: 230), bütün yerel kimlikleri Lazlık kotasında eriten¹⁵ Laz üst-yerel kimliği (Özkan, 2012: 170-171) ve "yabancı değil bizim uşaklar"¹⁶ şeklindeki söylem ve pratiklerdir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Mekân Üretimi

Bir önceki başlıkta ele alınan gelişmelerin ışığında, ulusal haritalandırma çalışmalarının bölge sınırlarının inşasında ne türden bir etki bıraktığı bu başlıkta ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak Erken Cumhuriyet dönemindeki ekonomik yapısal dönüşüm kısaca ele alındıktan sonra haritalandırma ve söylemsel mekânın kuruluşunun Doğu Karadeniz bölgesine özgü unsurları açığa çıkarılacaktır

Trabzon merkezli mekânsal örgütlenmesiyle Doğu Karadeniz transit ticaret akışları yavaşladıkça gözle görülür bir refah düşmesi yaşamıştır. Avrupa-İran-Asya arası ticarete kullanılan hatlarda Trabzon liman kentinin transit rolü önem arz etmektedir. 19.yüzyılın son on yılında ve 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden hem ticaret hacimlerinde hem de kullanılan ticari hatlarda yaşanan radikal değişimlerle birlikte Trabzon merkezli transit ticaret, Güven Bakırezer'in deyişiyle uzun süren bir uykuya girmiş-

¹⁵ Lazlık, bunlar içinde en dikkate değerdir. Bir taraftan Lazistan ve Lazlık etnik temelli her türden örgütlenme ve arayışa karşı çıkan resmi söylem buna karşılık bir yandan da "yeni" Laz kimliği de inşa etmekten geri durmamıştır. Karadeniz'in tamamını kapsayan bu söylemdeki Laz kimliği; Türk-Müslüman, vatanın seven bir yeniden inşaya denk gelmektedir. Özellikle Lazlık ile üst kimlik arasında kurulan bu milliyetçi söylem bölgedeki yeni üst kimliğin merkezine oturtulmuştur. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı esnasında Lazların İttihat ve Terakki öncülüğünde Rus işgaline karşı örgütlenmesi ve para-militer güç olarak savunmaya çağırılması bu yeni kimlik inşasının önemli uğraklarından biri olmuştur (Dündar, 2015: 155-158).

¹⁶ Karadenizlilerin kendi aralarında yaşadığı her türden gerilimler ve dayanışma ilişkilerinde uzlaşma sağlamaya davet eden bir çağrı olarak gündelik hayatta sık sık kullanılmaktadır. Buradaki "yabancı değil" kavramı Türkiye'de başka alt kimlikler tarafından da tercih edilmektedir. Karadeniz'in buradaki eklemelenmesi ise bir yerel vurguyla bütünleştirilen "bizim uşaklar" ekidir.

tir (Bakirezer, 2010: 41). Türkiye'deki yeni siyasal rejimin başat aktörleri açısından da transit ticaret öncelik olmadığı için bu gidişatı tersine çevirebilecek muhtemel yollardan biri olan Trabzon-Tebriz arası demiryolu inşası gerçekleştirilememiştir. Ayrıca topografik engeller de projenin gerçekleştirilememesinde belirleyici bir başka faktördür. Buna karşın rejim Ankara merkezli ağ şekilli demiryolları politikalarını topografik unsurları da göz önüne alarak Batı bölgesindeki ağaç modelini birleştirip Ankara'ya eklemelerken ülkenin Doğu kısmında yoğunlaşan yeni demiryolu inşa çalışmasına girişmiştir. Bu çabalar da öncelik iç pazarın bütünleşmesi ve tarımsal ihracat olarak belirlenmişti. Bu düşünüşe ilaveten demiryolu hatlarının geçeceği toprakların mevcut veya potansiyel tarımsal üretim artıklarını ve tehdit olarak görülen mekânlara devletin daha çabuk müdahale edebilme kapasitesini artırma etrafında belirleniyordu. Bu hatlar içinde en önemlisi Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hatlarıydı.¹⁷ Sonuçta 1920 ve 1930'larda tahsisat öncelikleri yüzünden gerçekleşemeyen proje, savaş sonrasında ABD'ye yakınlaşmanın sonuçlarından biri olarak demiryolu politikasının tümünden vazgeçilmesi ve yerine karayolu politikasının benimsenmesiyle sona erdi. Bu noktada izlenen karayolları politikasının Trabzon merkezli Doğu Karadeniz bölgesinin özellikle sahil şeridi merkezli ve tarımsal sanayi yoğunluklu mekânsal yapısını şekillendirmede nasıl etkili olduğunu da tespit etmek gerekir. Bu bağlamda Bakirezer'in saptamaları dikkate değerdir:

"Ulusal pazarın bütünleşme sürecinde Trabzon önemli ölçüde ülke içi ticarete mahkûm olmuştu ve hiç olmazsa bu alanda ulaşım şartları şansını bir parça düzeltebilirdi. 1930'lara değin ithalat ve ihracatını Trabzon üzerinden yapan başta Erzurum olmak üzere, Gümüşhane, Bayburt, Kars, Iğdır, Muş ve Van gibi il ve ilçelerin oluşturduğu güneydeki bölge Trabzon'un hinterlandıydı. 1930'larda Trabzon-Erzurum karayolunun yapımının Trabzon'u hinterlandına daha kuvvetle bağlayacağı bekleniyordu. Ama 1939 yılında Sivas-Erzurum demiryolu hattı işletmeye açıldı ve bu durum o zamana dek Trabzon'un hinterlandı olan güneydeki bölgenin ticaret rotasını büyük ölçüde değiştirdi... Sahil demiryolunun yerini de, 1950'lerden itibaren ülkede başlayan geniş ölçekli karayolu yapım faaliyeti kapsamında Doğu Karadeniz sahil karayolunu ıslah, genişletme, güzergâh kısaltma çalışmaları aldı (Bakirezer, 2010: 41-42)."

Bu saptamaların da ortaya koyduğu gibi, erken cumhuriyet dönemindeki karayolları ve demiryolları politikası Trabzon merkezli Doğu Karadeniz sahil şeridi odaklı mekânsal yapının üretiminde özgül etkiler bırakmış-

¹⁷ Nitekim Tekeli 20.yüzyıl başlarındaki Türkiye'de ulusal mekânsal yapının iç pazar bütünleşmesine dair altyapısal dönüşümünün genel çerçevesini şöyle açıklamaktadır: "Türkiye 19. yüzyılda geçirdiği yarı sömürgeleşme deneyinin etkisiyle, tipik bir koloni tipi yerleşme yapısına sahip olmuştu. Nüfusları hızla artan liman şehirleriyle, bu liman şehrinin hinterlandındaki artıürünü bağlı bulunduğu metropole taşımak için gelişmiş ağaç biçimindeki yol şemasıyla, iç pazarında bütünleşmesi olmayan bir ekonomik sistemin yerleşme yapısına sahipti. Kurtuluş Savaşı sonrasında izlenen yerleşme politikaları, bu dışa bağımlı yapıyı dönüştürmekte başarılı olmuştu. Başkentini İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, ağaç biçiminden örümcek ağı biçimine dönüştürülen demir yolları uygulamasıdır (Tekeli, 1981: 370)."

tır.¹⁸ Bununla birlikte transit ticaret işlevi zayıflasa bile Trabzon limanı özellikle fındık ihracatı için kullanılmaya devam etti. 1936'da kabul edilen ve 1938'de yürürlüğe giren fakat savaş dönemi nedeniyle uygulanamayan ikinci beş senelik sanayi programında ulaştırma alanındaki projeler arasında Trabzon'da liman yapımı da yer almıştı. Yine bu dönemdeki istatistikler de devletin Trabzon merkezli sanayileşme programında neden limanı önceliğini açıklar niteliktedir. Nitekim büyük işyerleri açısından 1939 sayımında Türkiye'de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanacak ölçekteki 1144 işyerinden 18'inin (%1,57), Trabzon'da yer almış olması bu durumu net olarak ifade etmektedir (Bakirezer, 2010: 69).¹⁹ Sanayi kapasitesinin düşük olması ve fındığın ekonomik yetersizliği dönem yöneticilerinin bölgenin kalkınması için farklı çalışmalar üzerinde durmasına neden olmuştur. Nitekim fındığın dışında bölgenin önemli ticari ürünlerinden olan çayın özellikle demiryolu öncelikli politikalara bağlı gerileyen bölge ekonomisi için bir alternatif unsur olarak değerlendirilmesi de erken dönem devlet yöneticilerinin üzerinde durduğu bir alternatiftir. Fakat bu düşünsel çabalar esas olarak kalkınmacı dönemle hayat bulmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde Doğu Karadeniz bölgesinin ekonomik yapısal dönüşüm ve planlamalarının yanı sıra devletin ulus inşa politikalarının da sürdüğü gözlenmektedir. Yukarıda ele alınan geç dönem Osmanlısından Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan etno-dinsel merkezli inşanın 1930'lı yıllardaki ulus inşa politikalarındaki en önemli uğrakları iç mekânın vatanlaştırılması ve söylemsel mekânın üretimi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda haritalama ve yer isimlerinin değişikliği önemli göstergeler arasında bulunmaktadır. Türkiye coğrafyasının mekânı kontrol, düzenleme ve yeniden üretme etrafında geliştirilen mekânsal haritalandırılmasına ilişkin ilk önemli verilerden birisine 1897 yılında Hüseyin Paşa'nın "*Ziraat Coğrafyası*" kitabında rastlanmaktadır. Daha sonra bu genel çizgilerden hareketle Mehmed Hikmet tarafından ele alınan "*Coğrafyay-i Umranî. Kısm-ı Evvel: Devlet-i Aliye-i Osmaniye*" adlı eserde Osmanlı coğrafyası 15 bölgeye ayrılmıştır. Anadolu'nun yönler üzerinden bölgelendirildiği haritada Karadeniz bölgesi bir bütün olarak alınmıştır. Alt bölümlerin yer almadığı bu haritalandırmada coğrafi taksimatın kendisi esas olarak İttihat Terakki döneminde de süreklilik göstermektedir. Nitekim Türkiye haritacılığında önemli bir yere sahip olan Faik Sabri Duran'ın 1915 tarihli çalışmasında ise Osmanlı coğrafyası beş bölgeye ayrılmıştır (Duran, 1915: 43-118. Akt: Gürsoy, 1957: 222). Fakat savaş sonrasında kaybedilen toprakların ardından coğrafi sınırları yeniden bölgelendiren Duran Türkiye'yi 6 bölgeye ayırmaktadır. Karadeniz bölgesinde sürekliliğin devam ettiği 1938 tarihli bu çalışma esas ola-

¹⁸ Bu özgül etkiler bir sonraki başlıkta bölgesel eşitsizlik üretimi bağlamında yeniden gündeme getirilecektir.

¹⁹ Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde teşvik edilen anonim şirketçilik patlamasında Osmanlı topraklarında 230 şirket tespit edilmiş olup, bunların çoğunluğu İstanbul'da kurulurken, Anadolu'da İzmir 19 şirket, Konya 12 şirket ile öne çıkmaktadır. Trabzon'da da bu dönem sadece iki tane şirket kurulmuştur (Bakirezer, 2010: 68-69).

rak 1941 yılında toplanan 1. Coğrafya kongresine de önemli oranda rehberlik etmiştir (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1231/14061.pdf>).

1941 yılında yapılan coğrafya kongresinde Türkiye'nin coğrafi sınırları tespit edilirken kongre aracılığıyla ulusun söylemsel mekânın inşa edilmesinin de bir örneği görülebilir. Nitekim kongre açılış konuşmasını gerçekleştiren dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in söylemsel mekâna dair çerçevesi şu sözcüklerde ifade bulur: *"Bir yer isminin kitapta başka, haritada başka, halk dilinde başka oluşu bazen bir muharebeyi kaybettirecek kadar fena neticelere sebep olabilir. Onun için meseleyi, hayati ehemmiyetiyle almamız ve millet mukadderatına bile tesir edecek cihetleri bulunduğunu düşünmemiz icap eder (1941 Coğrafya Kongresi, 1941:7)." Ulus devleti mekânda inşa etmeyi hedefleyen yaklaşım haritaların yapımından yer isimlerinin değiştirilmesine kadar kendini göstermektedir. Nitekim 1925 yılında Artvin İl Genel Meclisi kararlarıyla Gürcüce yerleşim isimlerinin kaldırılması, 1940 yılında İçişleri Bakanlığının 8589 sayılı genelgesi ile daha merkezi bir kimliğe büründürülmüştür. Bu durum 1949'da 5442 sayılı İl İdaresi Kanunuyla yasal dayanağa kavuşturulmuş ve en nihayetinde Erken Cumhuriyet döneminin bu evresinin son hamlesi 1957 yılında Ad Değiştirme İhtisas Kuruluyula yeni bir aşamaya evrilmiştir. Bütün bu çabaların sonunda Türkiye'de toplamda 28000 yer ismi değişikliğine gidilmiş ve bunların 12,000'den fazlası köy adlarının değişimini içermektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan sonra üçüncü sırada yer alan bölgenin iller bazında değişen köy isimleri Artvin'de 101, Rize'de 105, Trabzon'da 390, Gümüşhane'de 343'tür (Özkan, 2012: 163-164). Bu hassasiyetin altında iç mekânın vatanlaştırılması ve söylemsel mekânın üretiminin ne kadar canlı olduğu görülmektedir. Nitekim Gürsoy, Ulric Frey'in "Türkei und Zypern Handbuch der Geographischen Wissenschaft. Bd: Vorder-und Südasien" adlı çalışmasındaki Karadeniz alt bölümlenmesini yaparken kullandığı Pontusluk gibi kavramlara olan alerjisini milli hisleri rencide edici olarak görmüştür ki, bu durum yerel alt kimliklere ulus-devletin nasıl yaklaştığını örneklendirmektedir (Gürsoy, 1957: 226).*

Kalkınmacı Dönem Bölge Politikası ve Doğu Karadeniz Bölümünde Mekânsal Üretim

Bu başlık altında Erken cumhuriyet döneminin Doğu Karadeniz bölgesindeki etkilerinden bağımsız olmamakla birlikte kalkınmadöneminin nasıl gerçekleştiği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla 1960 ve 1970'li yıllarda Doğu Karadeniz'in bir bölge mekânı tahayyülü içinde nasıl yer bulduğu ve bunu belirleyen koşulları izlemek için bu yıllar boyunca hazırlanan kalkınma planlarının temel mantığına başvurmak gerekmektedir. Hazırlanan kalkınma planları dönemin kapitalist gelişim dinamikleriyle birlikte incelendiğinde ekonomik büyümenin nasıl bir mekânsal (bölgesel) farklılaşma ürettiği görülebilir. Esasında dönemin kapitalist gelişme dinamikleri bölgesel farklılaşmalara zemin hazırlamakla birlikte plan yaklaşımlarının bölge ölçekli bir mekân organizasyonu anlayışını yansıttığını söylemek pek mümkün değil. Bir başka deyişle 1960'lı ve 1970'li yılların planlama deneyimleri bölgesel

ölçekli mekânsal plan anlayışının kısmi ve ikincil işlevler yüklediği bir çerçevede anlam kazanmıştır(Tekeli, 1981:370).

Erken Cumhuriyet döneminde devletin etkin bir şekilde müdahil olduğu sanayileşme hamlelerinin sonucunda genel anlamda ulusal pazar bütünlüğünün oluşmasında belirli bir mesafe kaydedilmiştir. Bu bağlamda iç pazar bütünlüğünün göreceli olarak makro düzeyde yüksek bir oranda sağlanmasına rağmen ortaya çıkan bölgesel farklılıklar ve eşitsizlikler önemli ve gittikçe büyüyen bir sorun olmaya devam etmiştir. Nitekim 1960 ve 1970'li yılların kalkınma planlarının arkasındaki temel saiklerden biri de bölgeler arasındaki eşitsizliklerle baş etmeye yöneliktir. Buna rağmen bölge planlamasına kalkınma planları içinde yüklenen işlev bölgesel eşitsizlikleri gidermede araçsal bir statü olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle bölge planlarına ekonomik büyüme dinamiklerinin yol açtığı eşitsizliği gidermede ana politika esaslarını belirleme gücü olan bir siyasi ölçek statüsü yerine ek politika önerileri statüsünde bir değer biçiliyordu. Bölgesel eşitsizlik ana iktisadi politika kararlarının sosyal maliyetlerine indirgenmiş, bölgesel-mekân ölçekli bir sosyo-iktisadi plan tahayyülü hayat bulamamıştır. Tüm planların dayandığı ekonomik modeller sektörel nitelikteydi, ekonomik faaliyetlerin mekânsal yayılım perspektifi yoksundur. Bu tespit edilen unsurlar Türkiye’de 1960-80 arasında yapılan dört planın da kendi içinde bulunan farklılıklara rağmen paylaştıkları temel özelliklerdir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hızlı kentleşmeyi bir sorun olarak görmekteydi. Tekeli’nin ifade ettiği gibi planın seçtiği temel strateji, toplum kalkınması ve toprak reformu yoluyla kentlere akımı yavaşlatmak ve üretici yatırımlara ayrılacak kaynakların payını artırmaktır. (Tekeli, 1981: 372). Şengül de aynı dönemleri kapsayan bir yazısında seksen sonrasıyla kıyaslandığında dönemin üretici sanayi yatırımlarını merkeze alan ve dolayısıyla “emek gücünü kentleştiren” dinamikleri yansıttığını ifade ediyordu (Şengül, 2009: 122). Fakat Doğu Karadeniz coğrafyası için bu plan stratejilerinin ve endüstriyel emek nüfusu üreten ekonomik yatırım planlarının farklılaşan yapısal biçimleri vardır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında bu farklılaşmalar tartışmaya açılacaktır.

Devlet yatırımları Tekeli’ye göre özellikle üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarıyla birlikte bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı değil artırıcı etkiler üretmiştir. Bunun için yaptığı bir araştırmada ekonomik büyümenin 1960-80 arasında ulusal mekanda nasıl bir farklılaşmaya yol açtığını sorgulayan Tekeli araştırmayı iki boyut üzerinden yürütmüştür. Birinci boyutta iki on yıllık süre boyunca gerçekleşen nüfus yoğunlaşması farklarına bakarken, ikinci boyutta aynı yıllar arasında il bazında gelir yoğunlaşmasındaki farklılaşma verilerini incelemiştir. Bu göstergeler eşliğinde ekonomik büyümenin 1960-1980 arasında mekansal farklılaşma düzleminde İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana şehir merkezlerinde yoğunlaştığını tespit etmiştir. Bu şehirler yakın çevreleri için bir büyüme kutbu işlevi görmektedir. Araştırmacı açısından üzerinde pek durulmayan fakat Doğu Karadeniz bölümüne yönelik yapılabilecek muhtemel bazı çıkarımlar aç-

sından araştırma verilerinin yansıttığı özel bir durum daha var. Şöyle ki; veriler Doğu Karadeniz bölgesinde büyüme kutbu işlevi görebilecek kentsel bir iktisadi dinamiğin gelişemediğine ilişkin işaretler göstermiştir. Araştırmanın verileri²⁰ Doğu Karadeniz'deki kentlerin ortak olarak nüfus ve gelir kaybı göstergeleri açısından bölge bütünlüğünü yansıtan bir şekilde negatif göstergeler taşıdığını açığa çıkarmıştır. Trabzon, Rize, Ordu, Giresun, Gümüşhane ve Artvin illeri bu yıllar arasında Türkiye iller bazında gelir düzeyi ortalamasının belirgin bir şekilde altında kalmakta ve nüfus yoğunlaşma oranları açısından da belirgin kayıp yaşayan şehirler arasına girmektedirler. (Tekeli, 1981: 383-385). Ekonomik büyümenin ürettiği bahsi geçen mekansal farklılaşma bölgeler arası eşitsizlik olarak adlandırıldığında bu eşitsizlik örüntülerinin üstüne oturduğu temel hem Tekeli'nin vurguladığı üzere bu dönemdeki kalkınma planlarıdır hem de yukarıda bahsi geçen Erken Cumhuriyet dönemindeki uygulamalardır.

Yukarıdaki arka planının kalkınma dönemindeki politikalarla birlikte bölge oluşumuna nasıl neden olduğunu göstermek gerekmektedir. Bu bağlamda Trabzon merkezli Doğu Karadeniz sahil şeridi odaklı bölgesel mekan üretimi yapılanırken sanayi dinamizminin oluşamadığını örnekleyen bazı verileri paylaşmak bu aşamada önem taşımaktadır. Çünkü bu veriler planlı kalkınma döneminde Tekeli'nin teşhis ettiği "*bölge nosyonundan uzak sektör odaklı kalkınma perspektiflerinin*" bölge ölçekli farklılaşmış bir işbölümü içeren sanayi dinamizmi oluşumuna katkı sunamayacağı savını da destekler nitelikte olacaktır. 1963'e gelindiğinde Trabzon Ticaret ve Sanayi Odasının büyük çoğunluğu ticaretle uğraşan 1419 üyesi vardı, fakat büyük sermaye birikimi olmadığından bunlar arasında sadece bir anonim şirketi ve 3 ticari limited şirketi bulunuyordu (Bakırezer, 2010:46). Aynı yıl ilan edilen beş yıllık kalkınma planında (1963-1967) kaynaklar öncelikle ve geniş ölçüde en yüksek iktisadi ve sosyal üretkenliğin elde edileceği büyüme noktalarına ayrılıyordu. Bakırezer'in yorumuna göre Trabzon'u ilgilendiren kamu sınai yatırımları esasen yöreye özgü ürünlerin değerlendirileceği gıda sektöründeydi ve sınai faaliyetin genişlemesine ve derinleşmesine imkan verecek dinamizme sahip değildi. Tüm Cumhuriyet tarihi boyunca Trabzon imalat sanayi verileri Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Erken cumhuriyet döneminde ortaya çıkan ve yukarıda ele alınan veriler kalkınma döneminde de çok fazla değişime uğramadan devam etmiştir. Nitekim 1955'te en az 10 beygir gücü veya 10 kişi istihdam eden 4106 işyerinin 51'i (%1,24) ve 1960'ta 5503 işyerinin 48'i (%0,87) Trabzon'daydı (Bakırezer, 2010: 69). Plan uygulamalarının sonunda ise yaratılan katma değer düzeyinde küçük-büyük tüm imalat sanayisinde Trabzon'un payı 1975'te % 0,46'ydı, 1980'de %0,52, 1985'te %0,43'tü. Oysa aynı dönemler içinde Samsun'un payı ortalama %1,2 civarındaydı, Trabzon'un üç katına çıkmıştır (Bakırezer, 2010: 70-71). Ellilerin sonundan seksenlere kadar bölgedeki başlıca sınai girişimleri hızla artan çay işleme tesisleriydi. Trabzon il sınırları içerisinde bu yıllar boyunca kamunun açtığı çay fabrikalarının sayısı

²⁰ Araştırma verileri için bkz. Tekeli, (1981), 383-385.

sekizi bulmuştur. Bunun dışında devlet teşebbüsleri arasında en önemli kuruluşlardan bir tanesi de 1966 yılında kurulan çimento fabrikasıydı. Doğu Karadeniz'in tümüne hizmet etmesi hedefiyle kurulmuş bir fabrikaydı. Öte yandan 1960'lı yılların başında bölgede ve Trabzon'da bulunan fabrikaların sermaye, kapasite ve istihdamları görece düşük kalmış ve hiçbiri dönem boyunca ulusal ölçekte üretim yapabilecek kapasiteye erişememiştir (Bakırezer, 2010: 66).²¹ Özetle, altmış ve yetmişlerdeki devletin yatırım ve planlama kararlarının da katkısıyla İstanbul, Bursa, Kocaeli gibi şehirler sanayi merkezleri haline gelirken, Trabzon'daki girişimler yaygın ve derin bir genişleme için ülkenin diğer sınai birimlerine entegre olabilecek mesafede değildiler (Bakırezer, 210: 67).

Yukarıda, Tekeli'nin bölgeler üzerinden yaşanan ekonomik ve demografik değişimlerin sınıflandırılmasında Doğu Karadeniz'in iki alanda da olumsuz bir grafik sergilediği vurgulanmıştı. Nüfus artış oranlarındaki olumsuz seyirin büyük ölçüde ekonomik büyüme dinamikleriyle şekillendiğinin altı çizilirken Doğu Karadeniz'de nüfusun topraktaki yerleşme yapısıyla ilgili birkaç noktaya daha değinmek gerekiyor. Trabzon merkezi üzerinden bakıldığında 1950-90 arasında nüfus artış oranları açısından Trabzon ile Türkiye geneli arasındaki eğilim farklılaşmıştır (Bakırezer, 2010: 74). Nitekim yazar bu farklılaşmanın sebebini doğurganlık ve ölüm oranlarında dikkate değer bir farklılık olmadığı için göç hareketlerine bağlamıştır. 1950'lerde ülkede sanayileşme hareketi yaygınlaşarak Marmara Bölgesi başta olmak üzere belli merkezlerde yoğunlaşmaya başlayınca kırsal bu bölgelere doğru kademeli olarak kaymaya başlamıştır. Kırsal nüfusun yoğun olarak göç verdiği bölgelerden birisi de Doğu Karadeniz bölgesidir (Bakırezer, 2010: 74). 1950'lerde il bazında bakıldığında Rize ve Trabzon en fazla göç veren iller arasındadır. Topraktaki yerleşim ve üretim ilişkileri yapısı açısından bakıldığında Doğu Karadeniz Bölgesi hem kırsal nüfusun büyüklüğü, hem nüfus yoğunluğu, hem küçük köylülüğün yaygınlığı hem de ekilen arazinin düşüklüğü bakımlarından ülkenin ilk sıradaki bölgesi olagelmıştır. 1900'lerin başında bölge (Trabzon vilayeti) %94 kırsal nüfusu ile en üst sırada yer alırken, kilometrekareye düşen 342 kırsal kişiyle de nüfus yoğunluğu açısından yine en üst sırada yer almıştır. Ekilir arazi büyüklüğü açısından oranı %85'i bulan 15 dönümden az işletmeleriyle de yine Türkiye ortalamasının üzerindedir. 1950'ye gelindiğinde Karadeniz bölgesi ekili kilometrekareye 53 kırsal aile ile en yüksek kırsal nüfus yoğunluğuna sahip olmaya devam etmiştir. Bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde (Trabzon, Rize, Çoruh) ise bu yoğunluk 90 ailenin üstüne çıkmış, öte yandan kırsal ailelerin %8'i topraksızdı ve bu düşük bir orandır (Bakırezer, 2010: 73). Bir yandan tarıma uygun alanın sınırlılığı ve yüksek nüfus yoğunluğu gibi kırım itici faktörlerinden dolayı geçinme zorluğu çeken köylüler sürekli ya da

²¹ "1960'ların başında Trabzon'da 50 sınai firma vardı: mevsimlik faaliyette bulunan 15 fındık fabrikası, senenin belli günlerinde faaliyette bulunan 25 adet lastik ayakkabı imalathanesi, tam kapasite ile çalışan iki un fabrikası, 1 bakır, 1 kiremit-tuğla fabrikası, birkaç tane de bisküvi ve şeker imalathanesi" (Bakırezer, 2010: 66).

geçici olarak bölge dışına göç ederken; öte yandan topraksızların düşük oranı ve küçük mülkiyet ilişkileri sebebiyle de geride daima ya ailenin bir kısmı tarafından işlenebilecek ya da hasat zamanı ürün için dönülebilecek topraklar kalmıştır (Bakırezer, 210: 73). 1960'lardan 1980'lere kadar ülke dışına verilen göçlerde Almanya önemli bir yer tutmuştur. Fakat 1970'lerde bu göç bölgede yaygınlaşan çay tarımı ile birlikte görece yavaşlamıştır. Bu yüzden bölge ölçeğinin bütünlüğünü kurmada önemli bir sosyo-iktisadi yapı unsuruna dönüşen çay tarımının bazı boyutlarını da incelemek yerinde olur.

"Çay tarımının oluşturulması" fikri ilk olarak 1935 yılında İsmet İnönü ve Tarım Bakanı Muhlis Ekmen'in "bölge" ziyaretleri sonunda çay tarımı ile ilgili hazırladıkları raporda yer almıştır. Bu raporda çay tarımı için öngörülen fiziki coğrafya Samsun'dan Rize'ye kadar olan bölge olarak tarif edilmiştir. Bu girişim aynı zamanda Doğu Karadeniz bölgesel mekân bütünlüğünün üretiminde sektör-temelli sosyo-ekonomik süreçlerin ve politik kararların nedensel rollerine işaret etmesi açısından da önemlidir. ChrisHann ve Ildiko Beller-Hann'ın *İki Buçuk Yaprak Çay*²² isimli çalışmalarında çay tarımının gelişimiyle ilgili kayda değer saptamalar yer almaktadır. Çay tarımının yaygınlaşmasından önceki dönemlerde kırsal ekonomi hala temel olarak geçimlikti; yetiştirilen temel ürün de mısırdı. Özellikle kıyıda uzak topluluklar için göçerlik önemliydi. Kırsal hanelerin bazıları da hayatlarının ağalara bağımlı olarak sürdürüyordu (Hann ve Hann, 2012: 79). Çay tarımı ancak 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra küçük ölçekli çiftçilerin geçimlik üretimi içerisinde yerini alıp bütün bölgeye hızla yayıldı. Çok partili yaşamın gereği olarak popülist politikalara başvuran Demokrat Parti kırsal nüfusu ve aile girişimini desteklemiştir. Ayrıca bu dönemde devlet de gelişen çay sanayisi için gereken yatırımları gerçekleştirebilecek durumda idi.²³ Bitmiş ürünün bütün ülkeye nakliyesini sağlayan altyapı gelişmelerinin yanı sıra devlet, küçük üreticilere üretilen çay yapraklarını işleyebilmek için gerekli fabrikaları kurmuş ve bu fabrikaları işletecek işgücünü eğitmiştir (Hann ve Hann, 2012: 80).

1940 yılında çıkarılan Çay Kanunu ile birlikte üreticilerin desteklenmesi güvence altına alınırken, bu kanuna dayanan bir kararname ile çay tarım alanları Araklı deresinden Sovyetler Birliği hududuna kadar ve 15 km içeride olacak şekilde belirlenmiştir. Bu sınırlar dâhilinde Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliğinin 2013 yılı verilerine göre çaylık alanların %65'i Rize, %20'si Trabzon, %11'i Artvin, %2,5'u ise Giresun ve Ordu illerinde bulunmaktadır. Üretici cüzdan sayısının ise %62'si Rize, %24'ü Trabzon, %10'u Artvin ve %4'de Giresun ve Ordu illerinde bulun-

²² Bknz: Hann, Chris & Hann, Ildiko-Beller, (2012).

²³ Örneğin, Hann'ların verdiği bilgiye göre 1967'de kıyı şeridindeki asfalt yolun tamamlanması (aynı yıl Arhavi tüneli açılmadan önce, yolun büyük bölümü tamamlanmıştı) hem bölge içerisindeki iletişimin hızını artırmış hem de bölgenin daha büyük bir dünyayla tanışmasını sağlamıştır... Ana vadilere kadar uzanan yolların yapılması iç kesimlerdeki birçok köyün kıyıya, dolayısıyla kıyıdaki pazarlara kolayca ulaşmasını sağlamıştır (Hann ve Hann, 2012: 80).

maktadır (<http://www.dkib.org.tr/tr/proje-ve-raporlarimiz-dogu-karadeniz-bolgesinden-cay-ihracatcisi-firmalarin-ihracat-kapasitesini-arttirma-projesi-2011-dunyada-ve-turkiyede-cay-sektoru-hakkinda-rapor.html>, 20 Ekim 2016). Bu veriler sanayileşen çay tarımının bölge ölçekli mekânsal yapı farklılaşmasına önemli bir katkısı olduğunu göstermektedir. Öte yandan çay üretiminin hem politik kurumsallaşma biçimini hem de toplumsal üretim ilişkileri düzleminde ortaya çıkardığı örüntüyü tarif etmek gerekirse Hann'ların saptamalarına yeniden başvurulabilir. Onlara göre Türkiye'de ortaya çıkan sistem, küçük toprak sahiplerine verimlilik ve özel birikim için inisiyatif verilen, devletin de yaprak alımı ve işlemesi üzerinde tekel kurduğu bir sistemdir (Hann ve Hann, 2012:80). Özellikle 50'li ve 60'lı yıllarda devletin yaş çay yapraklarına verdiği fiyatlar bütün ülke çapında üretilen ürünlerle kıyaslandığında oldukça yüksek düzeydeydi bu da insanları çaylık arazilerini hızlı bir şekilde genişletebilmek için temel ihtiyaçlarını bölgeye gelen ürünlerden karşılamaya sevk etmiştir (Hann ve Hann, 2012: 80). İlk çay fabrikası 1947 yılında kurulmuş ve çıkartılan bir yasa ile Tekel Genel Müdürlüğüne geçirilmiştir. 1963 yılına gelindiğinde fabrika sayısı 18'e çıkmıştır. İç pazara ve yerli tarımsal girdilere dayanan çaydaki hızlı sanayileşme, sanayiyle tarımın önemli ölçüde bütünleşmesini de sağlarken küçük üreticinin pazarla kurduğu ilişkinin farklı mekanizmalarla yeniden üretilmesini de sağlamıştır (Genç, 2016:266). 1980'e gelindiğinde Çay Kurumunun fabrika sayısı 45'e yükselmiştir, üretim alanının ekolojik sınırlarına dayandığı yönünde değerlendirmeler de artmıştır.

Toparlamak gerekirse erken cumhuriyet döneminde karayolları ve demiryolları politikalarıyla temelleri atılan ulusal piyasanın inşaa süreci ve tarımsal sanayi ürünlerine dayanan "sektör-temelli ekonomik kalkınma politikaları" planlardaki bölge nosyonu zayıf olmasına rağmen altmışlar ve yetmişler boyunca bölgeler arası farklılaşma düzleminde Doğu Karadeniz bölgesini mekânsal bütünlük temelinde yeniden üreten özgül etkiler bırakmıştır. İlk bölümde anlatılan Trabzon merkezli transit ticaret işlevleriyle yüklü ve Doğu Karadeniz boyunca diğer limanları da mal aktarımı için işlevselleştiren ve güneye uzanan geniş hinterlandıyla dikkat çeken bölge sosyo-ekonomik coğrafyası daha dar bir sahil şeridi merkezli ve çay tarımı öncelikli bölge coğrafyasına doğru evrilmiştir.

1980 Sonrası Bölgesel Ölçekli Kalkınma ve Doğu Karadeniz Bölümünde Mekânsal Üretim

1970'li yılların başında kapitalizm, sermaye birikim rejimi temelinde oluşan yeni bir krize girmiştir. Bu krizden çıkış için önerilen çözümler içinde ekonomi-politik olarak uygulama şansını yakalayan neo-liberal politikalar şu ilkeler üzerinde kurulmuştur: i. Devletin Keynesyen dönemde iktisadi alana dair müdahaleciliğini sınırlama; ii. Esnek üretim, iii. Güvencesiz çalışma. Bu bağlamda geç kapitalistleşen ülkelerde 1960'lı yıllardan itibaren uygulamaya konulan ulusal ölçeğe indirgenmiş kalkınmacı politikalar yerini neo-liberal politika hattındaki küresel, ulusal ve bölgesel/yerel ilişkisellikler gözetilen yeni bir kalkınma politikasına bırakmıştır. Bu yeni politika anlayışı

kaynaklar üzerindeki ekonomi-politik hâkimiyetin ve karar tekelinin de yeniden-ölçeklenme çerçevesinde yapılanmasını beraberinde getirmiştir.

Buradan hareketle bu alt-başlıkta neo-liberal perspektifin gelişimi boyunca ortaya çıkan yeniden-ölçeklenme olgusuna değinilmektedir. Ayrıca bu olgunun çelişkili gelişimiyle birlikte Doğu Karadeniz'in bölgesel mekân olarak yeniden nasıl tahayyül edildiğini gösteren bazı temel raporlara başvurulmaktadır. Son olarak çelişkili bir süreç olması nedeniyle ortaya çıkan bazı toplumsal gerilim noktalarına dikkat çekilmektedir.

Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere altmışlardan itibaren hazırlanan ulusal kalkınma perspektiflerinde bölge ölçekli planlama anlayışı gelişmemiştir. İktisadi ana kararların ulusal ölçekle bütünleşmesi ve bölge planlamasının ulusal ölçekli iktisadi yatırım kararlarının sadece sosyal maliyetlerini göze alan bir yaklaşımla sınırlanması ve temel olarak sektör-temelli bir bölge yatırım planıyla yetinilmesi üzerinde durulmuştu. Sonay Bayramoğlu, 1980 sonrasında merkezi idari yapının bölgesel ölçeklerde yeniden düzenlenmesi konusunda ortaya çıkan çeşitli modelleri değerlendirirken bu modellerin pek çoğunda kamu hizmetlerinin daha verimli bir şekilde yürütülmesi için illerin üzerinde yeni bir mülki idari birimin kurulmasının şart olduğu tespitinin yer aldığını ifade etmiştir (Bayramoğlu, 2005: 78-79). Dahası bu gereklilik, çoğu model önerisinde ekonomik kalkınmanın ve coğrafi koşulların zorunluluklarına dayandırılmıştır. Çeşitli model önerilerinde yer alan bölge tahayyülü siyasi gerekçelendirmelerden özenle uzak tutulmuş ve bölünme hassasiyeti pek çok model önerisinde “tedbirli” bir şekilde dile getirilmiştir. Örneğin sermaye örgütlerinden TOBB'un *Anayasa 2000* başlıklı raporunda mahalli idareleri düzenleyen 127. maddesinde bir “yerel yönetim” birimi olarak bölge yönetimlerinin gerekliliğine değinilmiş, bölge idarelerinin AB ile bütünleşme sürecinde bir zorunluluk haline geldiği belirtilmiştir. İl özel idareleri yerine bölge idarelerini geçiren bir değişiklik önerisinde bulunulmuştur. Öte yandan bölge idarelerinin “siyasi” nedenlerle gündeme gelmediği belirtildikten sonra “ekonomik ve coğrafi kriter”ler göz önünde tutularak kurulacak bölgelerin “ülke bütünlüğü” açısından sakınca doğurmayacağı ifade edilmiştir (Bayramoğlu, 2005: 79).

1980 sonrasında Beşinci, Altıncı ve Yedinci Kalkınma Planlarında bölge planlamasına yapılan vurgu çok yoğun olmamakla birlikte yedinci planda “bölgesel gelişme” kavramı “bölgesel plan” kavramının yerini almıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde DPT'nin hazırladığı “1996-2000 Bölgesel Gelişme Raporu” Bayramoğlu'na göre bölgesel planlama ilkeleri konusunda önemli bir yer teşkil etmektedir (Bayramoğlu, 2005: 79). Bu raporda sektörel etkinliklerin karşılıklı bağımlılığı, bölge temelli stratejik vizyon geliştirme, ulusal öncelikler ve yerel taleplerin birlikte ele alınması, değişen koşullara uyum sağlayabilme gibi temaların güçlü varlığı dikkat çekmektedir. Çünkü daha önceki bölge planı perspektiflerinde bu türden temalar bu ölçüde öne çıkmamıştır. Raporda bölge politikası oluşturmanın şu amaçları ihtiva etmesi gerektiği ifade edilmiştir: Bilgi ve üretimine yöne-

lik kaynaklar yaratabilmek, öncelikle yerel ve bölgesel kaynakları harekete geçirebilmek, yerel öncelikleri ön planda tutabilmek, sektörler arası bağlar kurulmasını sağlayabilmek ve çok sayıda küçük-orta ölçekli firma ve projeler yaratılmasını sağlayabilmek (Bayramoğlu, 2005: 79). Raporla geliştirilen bölgesel gelişme temelli kalkınma anlayışı sürdürülebilirlik paradigması ile beslenerek Türkiye için havza-temelli bölge planlama modeli oluşturulmuştur. Bu modele göre Doğu Karadeniz de havza temelli bölgeler arasında yerini almıştır. Karadeniz bölgesi için raporda belirlenen diğer havza-temelli bölgeler Yeşilirmak ve Kızılırmak havza bölgeleri olmuştur.

Havza temelli bölge planı içinde yer almamakla birlikte uygulamaya geçirilen bir bölge planı örneği olması açısından Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Projesine (DOKAP) daha özel olarak eğilmek gerekir. Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dan oluşan alanda hedef yılı 2020 olmak üzere bir entegre Bölge Gelişme Ana Planı hazırlanmış ve plan doğrultusunda öncelikli sektörler ve uygun yatırım projeleri belirlenmiştir. Giresun ve Ordu istisna olmakla birlikte ağırlıklı olarak Trabzon merkezli bölge ölçeği içinde yer alan iller proje kapsamına alınmıştır. Bölgenin gelişme planına olan ihtiyacı, uluslararası siyasi coğrafyada meydana gelen değişimlerle ortaya çıkan yeni işbirliği olanakları üzerinden temellendirilmiştir. Bu bağlamda projede bölgenin önemi öncelikli olarak şöyle tanımlanmıştır.

"Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni siyasi coğrafyaya yakınlığı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin gündeme gelmesi, uluslararası ticarette deniz ve kara taşımacılığı açısından elverişli bir konumda bulunması... Doğu Karadeniz Bölgesini Karadeniz Bölgesinde önemli bir konuma getirmiştir (www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf, 10.10.2016)."

Hem küresel sermaye-merkezli işbirlikleri açısından siyasi içeriğiyle hem de uluslararası ticaret boyutuyla öne çıkan bölge tahayyülü bu coğrafyanın geçmiş mekansal katmanları üstüne yeni işlevler ve anlamlar yüklemiş ve Karadeniz Sahil Yolu gibi mekânsal üretim süreçlerini de hızlandırmıştır. Plan, "Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı" (JICA) ve DPT işbirliği anlaşması çerçevesinde hazırlanmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Projesi (DOKAP) ana plan raporunda dile getirilen önemli hususlardan bir tanesi kalkınma için tespit edilen temel sorun alanlarının bölge ölçekli etkileri olduğu ve dolayısıyla bölge ölçekli idari bir yönetim birimine ihtiyaç duyulmasıdır.²⁴ 2000'de hazırlanan bu raporda belirtilen kurumsallaşma ihti-

²⁴ "DOKAP bölgesinde karşılaşılan problemlerin birçoğu bölge geneliyle ilgili sorunlardır. Bu durumda, Ana Plan tarafından belirlenen bölgesel konularla ilgilenmek üzere yeni bir kurumsal düzenlemenin yapılması gerekmektedir [...] DOKAP bölgesinde yaşanan sorunlardan biri, kıyı bölgesinde gerçekleşen kentsel gelişmenin planlanması ve yönetilmesidir. Bölgesel perspektif gerektiren diğer konular su havzalarının yönetimi, turizm gelişimi için geniş alanların planlanması ve katı atık depolama sahalarının belirlenmesidir. Bölgesel düzeyde ele alınması gereken bir başka konu, bölgenin bir yatırım alanı olarak tanıtılmasıdır. Bölge ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri arasındaki uluslararası ticareti teşvik etmek için, bölge düzeyinde bazı girişim-

yacı 2006 yılında kurulan bölgesel kalkınma ajansının kurulmasıyla birlikte kısmi düzeyde karşılanmıştır. DOKAP ana plan raporunda bölgenin sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısına ilişkin doksanlı yıllara dair belirli veriler paylaşıldıktan sonra bölgenin küresel pazara entegre edilebilecek kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. Daha sonra bölgenin sorunlarının yapısal analizi yapılmış ve bölge için kalkınma hedefleri belirlenerek bölgesel gelişme stratejisi tarif edilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen kalkınma çerçevesi alternatifli bir perspektif şeklinde sunulmuştur. Bölgenin sorunlarının yapısal analizinde dört temel sorun alanı tespit edilmiştir. Bunlar arasında bölgeye özgü etmenler olarak, “gelişmiş bölgelere uzaklık/erişim sorunları” ve “düz alanların sınırlı olduğu sert topoğrafya yapısı” sayılmıştır. Diğer iki etmen ise “yerel yönetimlerin zayıflığı” ve “kalkınma planlaması ve idare sisteminin yetersiz olması” gibi kurumsal sorunlardır. Bu yapısal sorunlar ışığında, ulaşım ve iletişim altyapısının güçlendirilmesine, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesine ve yönetilmesine, toprak tasarrufunun iyileştirilmesine ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine odaklanan bir bölgesel kalkınma stratejisi oluşturulmuştur.²⁵ Bu strateji doğrultusunda 2020 yılına kadar sürmesi koşuluyla bölgesel kalkınma için üç olası kalkınma alternatifi tasarlanmıştır. Bunlar “sürdürülebilir entegre kalkınma”, “hızlandırılmış tarıma dayalı sanayi öncülüğünde kalkınma” ve “dışa yönelik hizmetler sektörü önceliğinde kalkınmadır” (www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf: 4.bölüm:2, ErişimTarihi: 25.10.2016). Raporun devamında Doğu Karadeniz için çeşitli açılardan yapılan projeksiyonların sonuçlarına dayanarak ikinci ve üçüncü kalkınma alternatiflerinden oluşan melez bir yörüngenin takip edilmesinin daha uygun olacağı yönünde bir öneri yapılmıştır. Aslında bu öneri daha önceki dönemin iktisadi ilişkileri ulusal ölçekte örgütleyen kalkınma tahayyülü yerine yerellik ve küresellik ilişkiseliliğini

lerde bulunulmalıdır” (www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf: 7. Bölüm: 2-3, Erişim tarihi: 25.10.2016).

²⁵ Bu stratejinin daha detaylı başlıkları şöyle özetlenebilir:

“Ulaşım ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi noktasında entegre bir liman ağının geliştirilmesi ve yeni tip deniz ulaşım araçlarının geliştirilmesiyle Karadeniz'deki deniz yolu taşımacılığının daha yoğun bir biçimde kullanılması; kullanım etkinliğini artırmak için büyük şehir merkezlerinde viyadüklü üst geçitleri içeren çözümlerin üretilmesi, Karadeniz sahil yolunun aşamalı olarak iyileştirilmesi ve Kuzey-Güney bağlantılarını güçlendirmek için alternatif karayollarının yapılması gibi temel başlıklar belirlenmiştir. Çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi noktasında özellikle sulama, hidro-elektrik enerji üretimi, şehir suyu temini, turizm ve taşkın önleme gibi amaçlara hizmet eden barajların kurulması, kısıtlı tarım arazilerinde ürün çeşitliliği sağlamak ve verimliliği artırmak için sulama yapılması, kırsal ekonomiyi canlandırmak amacıyla çeşitli toplumsal ve turistik faaliyetlerin baraj projeleri ile birleştirilmesi gibi başlıklar saptanmıştır. Toprak tasarrufunda iyileştirme noktasında esas olarak mülkiyet temelli rasyonalitenin ormanlık arazilerde ve meralarda net bir şekilde belirlenmesi hedeflenmiştir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hususunda ise özellikle yerel hizmetlerde etkinliği artırarak, ölçek ekonomileri doğrultusunda büyük olan yerel yönetimlerden küçüklere doğru etkili bir yardımlaşma zincirinin oluşturulması ve yerel yönetim birlikleri aracılığıyla, yer seçimi kararlarının daha iyi verilebilmesi, sınırlı insan gücü ve maddi kaynakların ortaklaşa kullanılması hedeflenmiştir. (www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf, 3. Bölüm: 4-6, Erişim tarihi: 25. 10.2016).”

önceleyen türden bir bölge tahayyülü özelliği taşımaktadır. Çünkü her iki kalkınma alternatifi de özel olarak Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasıyla kurulacak pazar ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır. Zaman içerisinde ulus-ötesi pazar ilişkilerinin tarımsal sanayi ürünlerinin ithalat ve ihracatından hizmet sektörü ürünlerinin sunumuna doğru gelişen ve farklılaşan bir yörünge takip etmesi önerilirken, bu sürecin kendiliğinden bir ürün olarak da iç bölge bütünleşmesinin güçleneceği beklentisi ileri sürülmektedir.²⁶

Neo-liberal politikaların hayata geçirildiği dönemde yeniden-ölçeklenme çabalarının odağında gelişen bölgesel mekân tahayyülüne son bir örnek Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Ajansının 2011 yılında hazırlıklarına başladığı ve 2012 yılında tamamladığı *2014-2023 Bölge Planı*²⁷ raporundaki bazı tespitlerdir. Sorumluluk alanında Trabzon, Rize, Artvin, Giresun, Ordu ve Gümüşhane illeri bulunan ajansın bölge için hazırladığı gelişme planında yukarıdaki diğer raporlarda da değinildiği gibi kararların bölgesel ölçek gözetilerek alındığı ifade edilmiştir. Öte yandan alınan bölgesel ölçekli kararların bölge kentleri arasındaki farklılaşma ve bölgesel fonksiyonel bütünleşme potansiyelleri göz önüne alınarak formüle edildiği de vurgulanmıştır. Yine yukarıdaki diğer raporlarda da belirtildiği gibi bölge kentleri arasındaki farklılıklar dikkate alınırken Trabzon'un bölgesel merkez konumunun güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Türkiye'deki 12 bölgesel büyüme merkezinden biri olan Trabzon özelinde atılacak adımların bölgenin diğer kentleri açısından da destekleyici ve bütünleştirici mahiyette olacağı dile getirilmiştir. Bölgenin ulusal sınırlar içerisindeki diğer kent gruplarıyla fonksiyonel ilişkilerinin çerçevesi konusunda şöyle bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bölgenin doğuda ve batıda olmak üzere iki etkileşim hinterlandıyla farklı sektörler temelinde fonksiyonel ilişki geliştirmesi gerektiği teşhis edilmiştir. Bu bağlamda doğuda Erzurum-Erzincan-Bayburt ve Ağrı-Kars-Ardahan-Iğdır kent gruplarıyla organik tarım ve hayvancılık, sınır ticareti ve turizm sektörlerinin geliştirilmesi doğrultusunda kaynakların harekete geçirilmesi önerilmiştir. Batıdaysa Samsun-Çorum-Tokat-Amasya ve Zonguldak-Karabük-Bartın gibi Karadeniz bölgesi kent gruplarıyla ormancılık, orman ürünleri ve ulaştırma sektörlerinde işbirlikleri doğrultusunda kaynakların yönlendirilmesi önerilmiştir. Raporda bölgenin ulus-ötesi etkileşim hinterlandı ise Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programına dâhil olan Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ro-

²⁶ Raporda BDT ülkeleri ile pazar ilişkilerinin geliştirilmesi perspektifi hem küresel kapitalizm koşullarında değişen siyasal coğrafya ölçekleri hem de hâlihazırda raporun yazıldığı tarihten yaklaşık on iki yıl önce Gürcistan ile sınır olan Sarp sınır kapısının insan ve mal geçişlerine açılmış olmasıyla birlikte değerlendirilmelidir. Öte yandan turizm gibi hizmet sektörünün gelişimi açısından AK Parti iktidarı döneminde özellikle iki binli yıllar boyunca Ortadoğu'yla gelişen daha yoğun pazar ilişkileri yoğun bir Ortadoğu turist nüfusu için ülkenin Doğu Karadeniz Bölgesini çekim merkezi kılabilmiştir (www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf, 3. Bölüm:4-6, Erişim tarihi: 25/10/2016).

²⁷ Raporu Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansının resmi web sitesinden edinmek mümkündür. (<http://www.doka.org.tr/TR/Yayinlar/Bolge-Plani>).

many, Ukrayna ve Yunanistan gibi ülkelerle çerçevesiylemiştir. Fakat daha somut olarak Özerk Acara Cumhuriyeti ve Rusya ile geliştirilecek ilişkiler doğrultusunda önemli potansiyel işbirliği alanları tespit edilmiş. Özerk Acara Cumhuriyeti ile özellikle tarım, organik tarım, HES'ler ve farklı turizm biçimleri doğrultusunda sektörel işbirliği alanları tesis edilmesi önerilirken özellikle bölgede çay ve fındık tarımında çalışan Gürcü iş gücü kaynağı düşünülerek onların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve özellikle sınır geçişlerinin daha kolaylaştırılması yönünde girişimlerin hızlandırılması teklif edilmiştir. Rusya Federasyonu ile ilişkiler konusunda Türkiye'den en kısa sürede kara yolu ulaşımını sağlayan Gürcistan üzeri transit geçişli Kazbegi-VerhniLars Gümrük Kapısı'nın açılması ile karşılıklı ticaretin arttırılması hedefi koyulmuştur. Bununla birlikte özellikle Rusya'nın güney bölgeleri olan Krasnodar, Rostov ve Kafkaslar'da yer alan Kuzey Osetya Cumhuriyeti ile ihracat yönelimli ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedefi belirlenmiştir. Turizm alanında da özellikle Sochi, Batum, Trabzon arasındaki güzergâhlarda kruvaziyer turizminin geliştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Raporda dengeli ve sürdürülebilir bölgesel ve kentsel gelişmeyi sağlayabilmek için bölge için merkez kademelenmesi yapılması gerektiği ifade edilmiştir. 2008 yılında bölge için yapılmış Çevre Düzeni Planına uygun olarak bu raporda da bölgesel merkez, alt bölge merkezleri ve kentsel hizmet merkezleri önerilmiştir. Mekânsal gelişimin kıyı bandında yoğunlaşmış bir şekilde ve lineer bir büyüme eğilimini kısmi olarak önleyebilmek için böyle bir kademelenme yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda,

Trabzon-Rize sahil koridoru bölgesel merkez olarak belirlenmiştir. Trabzon-Rize aksındaki yerleşmelerin ekonomik ve sosyal yapılarına bakıldığında, bu yerleşmelerin bölgesel kentsel hizmetler açısından yoğunlaşmış bir alan olduğu tespit edilmiştir... Artvin, Ordu, Giresun ve Gümüşhane'nin merkez ilçeleri ile gelişmişlik düzeyleri bakımından bölgede ön plana çıkan Ünye, Fatsa, Gököy ve Hopa ilçeleri alt bölge merkezi olarak belirlenmiştir. Kentsel hizmet merkezleri olarak ise; Şebinkarahisar, Espiye-Tirebolu-Görece, Mesudiye, Korgan, Kelkit, Kürtün, İkizdere ile Trabzon-Rize kıyı kesimi alt bölgesi, Giresun kıyı kesimi alt bölgesi, Ünye- Fatsa kıyı kesimi alt bölgesi, Espiye-Tirebolu-Görece kıyı kesimi alt bölgesi belirlenmiştir. (http://www.doka.org.tr/TR/Yayınlar/Bolge-Plani, 2012: 164)

Söz konusu merkez kademelenmesi çerçevesinde Doğu Karadeniz bölgesi için temelde önerilen gelişme modeli "kır-kent arasındaki ekonomik ve sosyal bağlantı ve uyumun güçlendirilmesidir. Bölge iç kesimlerinde, özellikle kırsal alanda, Bölge kıyı kesimi ile entegrasyon sağlanacak, üretim/hizmet alanında gelişmiş kıyı kentleri ise kırsal alanda çeşitlendirilen ve geliştirilen faaliyetler ile ve gelişmiş beşeri sermayesi ile kırsal alanla eşzamanlı olarak katma değeri yüksek, yenilikçi üretim modellerine geçiş yapabilecektir" (http://www.doka.org.tr/TR/Yayınlar/Bolge-Plani, 2012: 177). Yenilikçi ve rekabetçi ekonomi modellerini geliştirme konusundaki vizyonu oluşturan birkaç unsura değinmek gerekirse örneğin "alternatif lojistik imkânlarını çeşitlendirerek Bölge'yi lojistik merkezi haline getirmek", "bölgesel enerji

ve maden kaynaklarını verimlilik ve çevre duyarlılığı kapsamında harekete geçirmek” ve “turizm sektörü gelişimini bölge halkının refah ve yaşam kalitesini artıracak şekilde planlamak” gibi maddeler öne çıkmaktadır. Sonuçta daha öncekilerle birlikte bu bölge gelişme planının kâğıt üstünde sorunsuzmuş gibi görünen önerileri kalkınmanın kendiliğinden bir “ortak iyi” alanı oluşturduğu sanısını doğurabilir. Öte yandan bahsedilen neo-liberal düzlemdeki yeniden-ölçeklenme sürecinin Türkiye özelinde yerelleri merkez karşısında karar alma yetkileri açısından ne ölçüde güçlendirebildiği belirsizdir. Ayrıca belli ölçülerde uygulama şansı bulan bölgesel gelişme planlarının yerelerde ne türden toplumsal çelişki ve muhalefet alanları ürettiği de önemli bir sorudur.

Esas olarak doksanlı ve ikibinli yıllarda olgunlaşan mezkûr bölgesel gelişme perspektifleri Türkiye’de siyasal iktidarın mekân-temelli kaynaklar üzerindeki hâkimiyet ilişkilerinin yeniden yapılanma ihtiyacına denk düşmektedir. Özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin kazandığı derinlik ve farklılaşma düzeyi ulusal ölçeğin yanı sıra küresel ve yerel ölçekler arası ilişkilerin örgütlenmesini önemli hale getirmiştir. Dahası ulusal kalkınma döneminin tekil ölçekli ve sektör-temelli bölge yaklaşımı yerine yerele içkin farklılıkların sermaye birikimi için yeniden üretimini esas alan esnek, stratejik ve faydacı uyarlanmalara açık bir iktidar yapısının gerekliliğini de gündeme taşımıştır. Türkiye’de küresel kapitalizme entegrasyonun ciddi bir ivme kazandığı 1980’li ve 1990’lı yıllarda siyasal iktidarın bölge/yerellik temelli yeniden ölçeklenme ihtiyacı yeni model önerilerine yönelik çalışmaların ve bölge-temelli gelişme planlarının da üretilme koşullarını oluşturmuştur. Öte yandan güvenlik ve neo-liberal eksenli yeniden ölçeklenme ve bölge tartışmalarında özellikle emek-ve-etnik kimlik eksenli siyasallaşmış katılım biçimlerinin söylemsel alandan dışlanması Türkiye’de deneyimlenen süreci yoksullaşan sınıfların ve dışlanmış kimliklerin örgütlü katılımını güçlendiren güçlü bir âdemi-merkezileşme olarak nitelendirmeyi imkânsız kılmaktadır. Bunun yerine sürecin anlamı de-konsantrasyon²⁸ kavramıyla ifade edilebilecek “merkezi iktidar aktörlerinin sermaye aktörleriyle işbirliği içinde yerele nüfuz etme kapasitesini” geliştiren bir çerçeve içinde şekillenmiştir. Çiçek’in bu minval üzere yaptığı değerlendirmede de dekonsantrasyon sürecine ilişkin en iyi örnek olarak kalkınma ajansları gösterilmiştir. Bu

²⁸ Cuma Çiçek ademi-merkezileşme/de-santralizasyon ile de-konsantrasyon arasındaki farkları belirginleştirdiği bir yazısında şunları ifade eder: “... de-konsantrasyondan amaçlanan müdahale alanını yayararak ve derinleştirerek merkezi daha da güçlendirmektir. Bu anlamda de-konsantrasyon genelde yeniden merkezileşme ile birlikte işler. Devlet, gücünü artırmak için bir yandan merkezdeki aygıtlarını, kurum ve kuruluşlarını güçlendirirken, öte yandan güçlenen merkezi, bölgelere ve yerellere taşır. Yereldeki eli ve ayağını hem uzatır hem de kuvvetli kılar. De-konsantrasyon bu anlamıyla, merkezi dengeleyecek ve denetleyecek bir yerel ve bölgesel yapı öngörmez. Öte yandan merkezin tekçi kurumsal yapısını idari, siyasi ya da kültürel çoğulculuk temelinde dönüştürmeyi de hedeflemez. Aksine, merkezi, ideolojik ve politik yönelimiyle; etnik, ulusal, dinsel ve mezhepsel kimliğiyle ve sınıfsal kombinasyonuyla yerellere ve bölgelere taşır” ([http://www. Birikimdergisi.com/haftalik/1354/merkezilesme-dekonsantrasyon-desantralizasyoniii#.WA8VFFSL T4Y](http://www.Birikimdergisi.com/haftalik/1354/merkezilesme-dekonsantrasyon-desantralizasyoniii#.WA8VFFSL T4Y), erişim tarihi: 25.10.2016).

bağlamda Çiçek'e göre yeniden ölçeklenme arayışının Türkiye'de merkezle ilişkiler bağlamındaki çelişkili görünümü şöyle ifade edilmiş:

“İdari ve siyasi yetkileri olmasa bile yerel/bölgesel sosyo-ekonomik planların ‘yerellik’ ve ‘yerindenlik’ ilkeleri çerçevesinde yapılması için önemli bir fırsat sunan bu süreç, Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) yerel şubelerini açmak şeklinde ele alınmış, Valilerin koordinatörlüğünde – fiiliyatta denetiminde – bir yapıya dönüşmüştür. Üstelik planlama yetkileri İmar ve Şehircilik Bakanlığı, DPT’yi içerecek şekilde kurulan Kalkınma Bakanlığı, TOKİ gibi yeni idari ve siyasi yapılarla yeniden merkezileştirilmiştir” (<http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1354/merkezilesme-dekonsantrasyondesentralizasyoniii#.WA8VFFSL T4Y>) (erişim tarihi: 25-10-2016).

Öte yandan, belli ölçülerde uygulama şansı bulan bölgesel gelişme planlarının yerelerde ne türden toplumsallığı tahrip edici etkiler ürettiği, ne tür çelişki ve muhalefet alanları ürettiği konusuna gelince bu noktada hem örgütlü muhalefet örneklerini hem de örgütlü olmayan kişisel/toplumsal/kültürel yaşam hafızalarının başkaldırılarını dikkate almak gerekir.

Bölgesel gelişme planlarında özellikle bölgenin doğal kaynaklarının neoliberal kalkınma anlayışı çerçevesinde sömürüye konu edilmesi bölge içinde ve özellikle vadi sistemleri boyunca HES ve baraj karşıtı pek çok mücadeleyi doğurmuştur. Aksu’nun da belirttiği gibi özellikle yüksek dağları, hızlı akan ve sayıca fazla çay ve dereleri yüzünden “nehir tipi HES’lere” daha uygun olan Karadeniz HES projelerinin yoğunluklu hedefi haline getirilmiştir. Dolayısıyla bu projelere en yoğun tepkiler de bu bölgeden gelmiştir. HES karşıtı hareket ilk olarak 1998 yılında Çamlıhemşin’de başlamış, ardından da Fındıklı, Şenoz, Hemşin ve diğer vadilerle beraber hareket Doğu Karadeniz boyunca genişlemiştir (Aksu, 2016: 395-396).

Enerji kaynaklarının verimli kullanımı vizyonu çerçevesinde Artvin bölgesinde – özellikle Borçka, Murgul, Hopa ve Yusufeli ilçelerinde – pek çok irili ufaklı hidro-elektrik santral yapımı gerçekleşmiş ve *Çoruh Vadisi* boyunca 11 baraj kurulmuştur. Bozok’lar ve Akbaş’ın 2012 ve 2013 yıllarında Artvin’in inşaa faaliyetlerinden etkilenen köylerinde bu konuya ilişkin yaptıkları bir dizi sözlü tarih görüşmelerinden çıkardıkları sonuçlar oldukça kıymetlidir. Ulaştıkları temel sonuç HES’lerin ve barajların insanların rızaları alınmaksızın kapitalist müdahaleyle inşa edilmesi gibi bir problemin ötesindeydi. Onlara göre,

Bir yaşam biçiminin ve bu yaşam biçiminden müteşekkil bir hafızanın yitirilmesi söz konusu olan. Yitmekte olan bu hafıza doğayı da yaşayan bir “şey”/varlık/aktör olarak görmeyi ve ancak onunla birlikte sürdürülebilir bir yaşam biçimini kabul etmeyi içermektedir. Zira tam da bu hafıza doğayla beraber üretmenin, doğayı izleyerek davranmanın, doğayla ortak üretici olmanın, insan enerjisiyle doğanın enerjisini birleştirmenin, hayvanların, suların, toprağın ve ağaçların dilinden anlayarak yaşamının olanaklarını içerir (Bozok, Bozok ve Akbaş, 2016: 268).

Araştırmacılar kırdaki görüşmecilerin hafızalarında ve hatıralarında modern kapitalizmin zamansallığıyla doğanın zamansallığının nasıl çatışan

mantıklar ürettiğini açığa çıkartmaya çalışmışlardır. Kırsal ilişkileri romantize etmemeye özen göstererek HES ve barajların nasıl bir toplumsallığı ortadan kaldırabildiğine işaret etmişlerdir. Bozok ve Akbaş *Çoruh vadisi* boyunca gözlemlerini işlerken Doğu Karadeniz'in diğer ucundaki bir başka vadiye araştırmasını yapan Sıla Pelin Oğuz'un ulaştığı sonuçlar da dikkate değerdir. Trabzon'un Çaykara ilçesinin idari sınırları içerisindeki *Solaklı Vadisindeki* HES karşıtı direnişleri ve mücadeleleri anlamaya çalışırken Oğuz, vadinin bir parçası olan Uzungöl bölgesindeki direnişin doğayla turizm sektörü üzerinden ekonomik bir kaynak ilişkisi kurmalarına dayandığını ifade etmiştir. HES'lerin Uzungöl ve civarında yapılan turizmden elde edilecek gelire ket vuracağını düşünen köylüler direnişe geçmişlerdir. Fakat Uzuntarla, Köknar ve Karaçam köyleri gibi Romeyka dilini konuşan Rum nüfusun yaşadığı vadinin diğer köylerinde HES karşıtı mücadeleye eklenmenin arkasında doğaya ekonomik bağlılıktan öte yaşam alanının bir parçası olarak duygusal bir bağlılık bulunmaktadır. Kültürel hafızalarının oluşumunda doğayla birlikte yaşamının ayrılmaz bir yeri olması sebebiyle doğanın tahrip edilmesi kültürel hafızanın yok edilmesiyle eşdeğer tutulmuştur. Su, toprak, hava ve içindeki canlılar bütününe HES'lerle zarar göreceği anlayışı bölge halklarını, kendilerinin de bir parçası oldukları bu coğrafyayı korumaya itmiştir (Oğuz, 2016: 218). Öte yandan Erdem Evren'in Artvin'deki Yusufeli Barajı projesi konusunda yürüttüğü araştırmasında uzun süren baraj karşıtı mücadelenin nasıl sönmüldüğünü açıklamaya çalışmıştır. Sönümlemenin tekabül ettiği yıllar AKP'nin iktidar olduğu yıllara denk gelmiştir. Bu yıllarda projeyi yürüten uluslararası konsorsiyumun yerine geçen AKP'li yerel ve üst düzey yöneticilerin müzakereci kalkınma pratiklerini devreye sokmaları projeye karşı direnişlerin yumuşamasında belli bir başarı elde etmiştir. Fakat bundan daha önemlisi Evren'e göre baraj projelerinin uzun zamansallığı sebebiyle ortaya çıkan sürece yabancılaşma türündeki olumsuz duygulanımlar ve daha ötesinde bu uzun zamanı süreçten ekonomik kâr elde edebilmek adına fırsata çevirme olanaklarının yaratılması baraj karşıtı direnişin sönmülmesinde oldukça etkili olmuştur (Evren, 2016:285-286).

Bölgesel gelişme planlarının yerelerde toplumsallığı tahrip edici etkiler ürettiği HES projelerine yönelik örgütlü muhalefet hareketi örneğine de değinmek gerekirse bu noktada Derelerin Kardeşliği Platformu²⁹ (DEKAP)

²⁹ Derelerin Kardeşliği Platformu'nun kuruluş süreci Cemil Aksu'nun aktardığı hareketin Dönem Sözcüsü Ömer Şan tarafından şöyle dile getirilmektedir: "Derelerin Kardeşliği Platformu, Rize'nin Çamlıhemşin ilçesinde Fırtına Vadisi üzerinde kurulması planlanan HES projelerine karşı 1996'lı yıllarda başlatılan demokratik ve hukuksal mücadelenin 2002li yıllara uzanması, ardından yine Rize'nin Fındıklı ilçesindeki Arılı ve Çağlayan Vadileri üzerinde kurulması planlanan HES projelerine karşı yerel halk mücadelesinin 2005'li yıllarda başlaması, daha sonra bölgemizin diğer vadileri üzerinde de benzer projelerin geliştirildiği ve bu yönde mücadelelerin verilmesiyle altyapısını oluşturmuştur. Özellikle de Fındıklı'daki mücadelede öncü olan Fındıklı Dereleri Koruma Platformu'nun katılımıyla, HES'lere karşı mücadelenin yükseldiği diğer bölge ve vadilerle, demokratik ve hukuksal tecrübelerin paylaşılması, iletişim ve destek oluşturulması aracılığıyla herhangi bir hiyerarşik yapıya bağlı kalınmadan tamamen bağımsız bir anlayışla yerel halk hareketi olarak 2005 yılı sonlarında, çevre müca-

çatısı altında yürütülen çalışmaların büyük payı vardır. Aksu'ya göre Doğu Karadeniz vadileri boyunca gelişen HES karşıtı hareketlerin DEKAP aracılığıyla bir çatı örgütüne sahip olmasından bahsedilebilir fakat bu durum neo-liberal kalkınma zihniyetine alternatif yereller boyunca örülen yeni öznellik pratiklerinin üretilmesini beraberinde getirmemiştir. Aksu hareketin bu yetersizliğini bir ölçüde “yaşam alanının” mücadeleye katılanlar açısından sadece kendi köyünden, deresinden, vadisinden ibaretmiş gibi anlaşılmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu durum böylesi bir yanlış-anlamanın ötesinde önceki bölümlerde de değinildiği gibi tarihsel temelleri Osmanlı'ya uzanan vadi sistemleri arasındaki dayanışma ilişkilerinden çok rekabet ve dışlama ilişkilerinin varlığına dayanmaktadır. “Komşu ilçeden gelenlerin bile “dışardanlı” sayılması ve “dışarıdan gelenler”in kendi içlerine karışmasını istememezlik köklü bir yapıya sahiptir (Aksu, 2016: 402)”. Öte yandan Aksu hareketin örgütsel ve temsil yapısıyla ilişkili sorunların da temel önemde olduğunu vurgulamıştır. Özellikle siyasal yeniden-ölçeklenme bağlamında neo-liberal sermaye birikim sürecinin yerellerin müşterek değerlerine el koyma hamlesine karşı direniş hareketlerinin ölçeğinin de yerel-temelli bir karakter kazanması önemli hale gelmiştir. Fakat Aksu'ya göre DEKAP bu açıdan ilk dönemlerinde kurucu bir rol üstlenirken ve Doğu Karadeniz boyunca yeni bir aidiyetin oluşmasına katkı sunarken, daha sonraki dönemlerinde öncülük rolünü benimseyerek yerellerin dinamiklerinden yükselen demokratik niteliğini kaybetmiş ve yerellerle kurduğu ilişki bağı gittikçe zayıflamıştır. Bu bağlamda Aksu şunları ifade etmiştir:

“HES karşıtı hareketin temel özelliğinin, çoklu öznelliklerin doğrudan yaşamlarını etkileyen sorunlar etrafında harekete geçirerek, değiştiren kurucu pratikler geliştirilebileceği ölçek olarak “yerel”in otonom, yukarıdan değil, başlangıç noktası olması gerektiğidir... DEKAP klasik siyasetteki öncü rolünde davranmıştır... DEKAP deneyimi ışığında, meclisler tarzında siyaset yapmayı ilke edinenler açısından en önemli noktanın, meclislerin yerelin kendi özgünlüğünde ve otonomisinde kurulması ve hayata geçirilmesi gerektiğidir. Yukarıdan aşağıya, üst aklın bir yansıması olarak belli aidiyetler ve kimlikler üzerinden kurulmaya çalışması durumunda yerelde karşılık bulamamaktadır (Aksu, 2016: 417-418).”

Özetle, neo-liberal sermaye birikimi rejimi yeniden-ölçeklenme bağlamında Doğu Karadeniz bölgesel mekânına yönelik nehirler gibi müşterek değerlerden iktisadi servet üretme gayretini bütünlüklü bir şekilde hayata geçirmeye çalışmaktadır. Ama bu sürecin ürettiği örneğin HES'lere karşı direniş hareketleri bir yandan geleneksel siyasi kültürün merkezileşen örgütlenme tarzını yeniden üretirken diğer yandan da dar bir ölçekle (tek tek vadiler) sınırlı sadece korumacı reflekslerle hareket eden bir mücadele biçimi üretiyor.

delesinde ön plana çıkan Av. Remzi Kazmaz öncülüğünde 5 kişilik Yürütme Kurulu'nun oluşturulması ile kurularak çalışmalarına başladı (Aksu, 2016: 414)

Bitirirken

Bu çalışma ulus-devlete için mekân üretiminin boyutlarından biri olan söylemsel mekân üretiminin Türkiye'deki yansımalarını bölgesel sınıflandırmayı merkeze alarak Doğu Karadeniz Bölgesinde sosyo-mekânsal üretimin yeniden-ölçeklendirmesi üzerinde etkili olan faktörleri açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda bir taraftan ikinci el kaynaklar taranırken diğer taraftan mekân üretiminin değişen ölçeklerine dair farklı kurumların raporlarını merkeze alan bir yöntem izlemiştir.

Bölge küresel-ulusal-bölgesel-yerel ölçekler içeren yapısıyla bir taraftan Osmanlı'dan günümüze uzanan süreklilikler ve kopuşların temsili mekânı olurken, diğer taraftan ise kendi içinde farklılaşan sosyo-mekânsal bir üretim bütünlüğünü temsil eder. Ulus-devletçe inşa edilen söylemsel mekânın sınırları esas olarak Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet düşünselliğinin içinde oluşmuş olsa bile Osmanlı'dan bugüne uzanan bir hafızanın değişen dönüşen sürekliliğinin izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda imparatorluk döneminde sancak ölçekli idari yapılanmanın merkezi iktidar temsilcileri ile yerel yapıdaki temsilcilerin karşılıklı etkileşimi en küçük üretim-tüketim merkezi olan kazadan başlayıp bir bütünlük arz eder. Özellikle Klasik Osmanlı örgütlenmesinin duraksamaya uğradığı evrede belirgin olarak ortaya çıkan yerelin artan orandaki etkisi bir taraftan bölgesel iktisadi bütünlük (vergi toplama gibi) hedefi gözetirken diğer taraftan ise vadi merkezli mikro iktidarı hedefleyen/düzenleyen bir sosyal oligarşinin üretimine olanak sağlamıştır. Tam da bu tarihsel/yapısal katman üzerine oturan kapitalizm ve ulus devlet örgütlenmesinin bölgede oluşan kendini yeniden üretme pratikleri, bir taraftan geçmişin hafızasını içerirken diğer taraftan ise ulus devletin ötekileştirdiği temsilcileri de söylemsel mekân üretiminin hedefi ve ötesinde yok edileni/asimile edileni haline getirmiştir.

İmparatorluk dönemi mekânsal örgütlenmesinin ulusal piyasa eksenli mekânsal örgütlenmeye evrilişi boyunca bölgenin Trabzon merkezli iktisadi işlevlerinde önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Transit ticaret işlevi zayıflayan Trabzon merkezli bölge ekonomisi demiryolu ağları yatırımlarının ortaya çıkardığı olumsuz koşullarda önce geç dönem Osmanlısından kalan haliyle deniz ulaşımı üzerinden sonra ise 1950'li yıllarda artan karayolları politikalarıyla sahil limanları ve kentleri üzerinden yeniden ölçeklenmiştir. Bu temele dayanarak 1960'lı yıllara gelindiğinde kalkınmacı politikaların planlama çerçevesi bölgenin sosyo-mekân üretim süreçlerini sektör temelli ve ulusal ölçeği önceleyen bir politik-ekonomi bütünselliği içinde kısmi olarak şekillendirmiştir. Bu bağlamda özellikle çay merkezli üretimin bölgenin mekânsal üretiminin önemli görünüşlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Devlet tekeli ve küçük aile mülkiyeti esaslı bir "eşitlikçilik" anlayışına rağmen çay tarımı hem bölgenin merkeze bağımlılığını hem de bölge içi sınıfsal, mekânsal, etnik ve cinsiyet temelindeki belirgin eşitsiz farklılaşmaları üretmeye başlamıştır. 1980'lerle birlikteneo-liberal politika aksının ortaya çıkarmış olduğu küresel, ulusal ve bölgesel/yerel yeniden-ölçeklendirme Doğu Karadeniz bölgesinin yeniden tanımlanmasını beraberinde

getirmiştir. Bu bağlamda birbiriyle ilişkilenen bu ölçeklendirmelerin her biri kendi içerisinde bir bütünsellik barındırırken aynı zamanda bir üst ölçeğe eklenme konusunda sermayenin Türkiye'deki yerelliğe nüfuz etme kapasitesine bağlı olarak daha yoğun bir ilişkilenmeyi sağlamaktadır. Fakat bu ilişkilene aynı zamanda hem yerel-temelli direniş hareketlerini doğurmuştur hem de merkez-yerel çelişkilerini yeni bir düzleme taşımış ve bölge içi oluşan mekânsal çelişkileri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yereldeki toplumsal muhalefetin tavrı, mücadele pratikleri Karadeniz'in bölgesel direniş mekânına önemli deneyimler kazandırmıştır. Fakat örgütlenmenin komşu vadilerle rekabete varan ve kendi içine kapalı yapısı geçmişin yerel için direniş ve eklenme pratiklerinin neo-liberal dönemdeki yeni görünümü olarak ortaya çıkmıştır. Yani bir tarafta ekolojik bir perspektifle yerelin otonomisini güçlendirmeye çalışan direnç odakları oluşurken diğer taraftan ise merkezi iktidarın yerel temsilcileri aracılığıyla bölgenin mekânsal üretiminde merkezin denetiminin yeniden üretilmesi sağlanmıştır. Bu haliyle Doğu Karadeniz bölgesi siyasi, idari ve iktisadi mekân olarak üretiminin, tarihselliği kendi içinde farklılaşan ve değişen bir dönüşümün bütünü olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. (2016), "*Derelerin Özgürlüğünden Yaşamın Özgürleştirilmesine: HES Karşısı Kitle Hareketlerinin Politik Ufku Üzerine Bir Deneme*", Der: Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren, *Sudan Sebepler Türkiye'de Neo-Liberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*, İstanbul, İletişim Yayınları: 395-421.
- Aygün, N. (2005), *On Sekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon, Sarender.
- Bakrezer, G. (2010), "*Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Çöküşü*", Der: Güven Bakrezer ve Yücel Demirer, *Trabzon'u Anlamak*, İstanbul, İletişim Yayınları: 25-96.
- Bayramoğlu, S. (2005), "*Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi*", Der: Menafturan, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Paragraf Yayınevi: 35-120.
- Bilgin, M. (2010), *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran 1941: Raporlar Müzakereler Kararlar*, (1941), Ankara, Maarif Vekilliği.
- Bozok, N., Bozok, M. ve Akbaş, M., (2016), "*Bizim Dereyi kim çaldı?*" *Doğu Karadeniz'de Yaşlı Kadınlar ve Yaşlı Erkeklerin Doğa Anlatıları*", Der: Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren, *Sudan Sebepler Türkiye'de Neo-Liberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 247-269.
- Durgun S. (2010), *Memalik-i Şahane'den Vatana*, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Dündar, F. (2015), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Emiroğlu, K. (2010), "*Trabzon ne yetiştirsin?*", Der: Güven Bakırezer ve Yücel Demirer, *Trabzon'u Anlamak*, İstanbul, İletişim Yayınları: 97-126.
- Evren, E. (2016) "*Bir Baraj Karşısı Mücadelenin Yükselişi ve Düşüşü: Yusufeli Baraj Projesive Hidro-Kalkınmanın Zaman-Mekân Siyaseti*", Der: Cemil Aksu, Sinan Erensü ve Erdem Evren, *Sudan Sebepler Türkiye'de Neo-Liberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*, İstanbul, İletişim Yayınları: 269-291.
- Genç, F. (2016) "*Neoliberal Dönüşümün Çay Evresi*", Der. Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat, *Değişen Karadeniz'i Anlamak*, Ankara, Phoenix Yayınları: 257-281.
- Genç M. (2000) "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri", *Osmanlı imparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları: 68-86.
- Gençoğlu, M. (2011), "*11864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma*," editör; Ahmet Kibar ÇETİN, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı, Karatekin matbaacılık, 2(1): 29-50.
- Goloğlu, M. (2000), *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar, Bütün Eserleri 1*, Trabzon, Serander Yayınları.
- Gürsoy, C. R. (1957), *Türkiye'nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcabeden Bazı Tashihler*, Ankara, A.Ü.DTCF Dergi. c.XV, s.1-3:219-239.
- Hann, C., Hann, I.-B. (2012), *İki Buçuk Yaprak Çay: Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Hut, D. (2012), "*Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehir Yolu Ulaşımı*", Editörler: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar ve Osman Doğan, *Osmanlı'da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*, İstanbul, Çamlıca:107-140.
- Hür, A. (2010), "*Trabzon'un Etnik Tarihine Bir Bakış*", *Trabzon'u Anlamak* (Der: Bakırezer, Güven ve Demirer, Yücel), İstanbul, İletişim Yayınları: 127-174.
- Kılınçaslan, İ. (2010), *Kent Ekonomisi, Sektörlerin Gelişimi, Ekonomik Coğrafya, Arazi Ekonomisi, Yapısal Analiz*, İstanbul, Ninova Yayınları
- Lefebvre, H. (1991/a) *The Production of Space*, (Çev: Smith-Nicholson, Donald) Basil Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.
- Lefebvre, H. (1991/B), *Mekân Üretimi*, Işık Ergüden (Çev), İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Meeker, M. E. (2005), *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, Tutku Vardağlı (Çev), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Oğuz, S, P. (2016). "*Trabzon Solaklı Vadisi: Ogene Halklarının HES'lere karşı Mücadelesi*", *Sudan Sebepler Türkiye'de Neo-Liberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri* (Der: Aksu, Cemil; Erensü, Sinan ve Evren, Erdem), İstanbul, İletişim Yayınları:199-223.

- Özçağlar, A. (1997), *Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler*, Ankara, Ekol Yayınevi.
- Özgen, N. (2011), “Coğrafya Ders Kitaplarında Vatanın Sonu Gelmez Kurguları”, *Toplum ve Bilim: Kenti Okumak-“Milli”yi Okumak*, İstanbul, Birikim Yayınları, 121: 48-78.
- Özkan, M. (2012), “*Karadeniz Halkları Asimilasyon ve Reasimilasyon*”, Derleyen: Uğur Biryol, *Karardı Karadeniz*, İstanbul, İletişim Yayınları:163-178.
- Preston E. J & Geoffrey J. M. (2005), *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas*, Second Edition, New York, John Wiley&Sons,
- Sağlam, M. A. (2013), *İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet’in Hububat İdaresi Politikaları (1938-1945)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şengül, T. (2009) “Türkiye’de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi”, *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Ankara, İmge Yayınevi: 97-153.
- Şevket Pamuk (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1981) “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekânsal Farklılaşması/ Regional Policies in Four Plans and Spatial Differentiation of Economic Growth”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı:369-389.
- Yılmaz, R, K., (2006) “Eleştirel bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek”, *Praksis*, Sayı: 15, Ankara, Cantekin Matbaacılık:183-207.
- Yiğit, A. (2000), “*Türkiye’de Daha Kullanışlı Coğrafi Bölgeler Oluşturma Gereksinimleri ve Öneriler*”, 9. Ulusal Bölge Bilim/Bölge Planlaması Kongresi, Düzenleyen Kurum: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Şehircilik Anabilim Dalı, , Trabzon, KTÜ Basımevi:514-528.

İnternet

- Çiçek, C. (2015), *Merkezileşme, Desantralizasyon, Dekonsantrasyon (III)*
<http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1354/merkezilesme-dekonsantrasyon-desantralizasyoniii#.WA8VFFSL T4Y>
<http://www.dkib.org.tr/tr/proje-ve-raporlarimiz-dogu-karadeniz-bolgesinden-cay-ihracatcisi-firmalarin-ihracat-kapasitesini-arttirma-projesi-2011-dunyada-ve-turkiyede-cay-sektoru-hakkinda-rapor.html>,
2014-2023 Bölge Planı, [http://www.doka.org.tr/TR/Yayinlar /Bolge-Plani,2012](http://www.doka.org.tr/TR/Yayinlar/Bolge-Plani,2012)
DOKAP Ana Plan Raporu, www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/8118/c2.pdf,

KENTSEL ALANDA MEKÂNSAL DÜZENLEME VE KADININ KENT KULLANIM HAKKI: HOPA ÖRNEĞİ*

Aygül KILINÇ**

ÖZET

Bu çalışmada, kadının kent kullanım hakkı bağlamında mekânsal düzenleme konusu incelenmiştir. İlk önce planlama etkinliğinin tarihsel gelişme seyri üzerinde durulmuştur. Ardından planlama etkinliği çerçevesinde kentsel mekânın nasıl düzenlendiği konusuna yer verilmiştir. Devamında toplumsal cinsiyet bağlamında kadının toplumsal statüsünün mekânla ilişkisi değerlendirilmiştir. Özellikle toplumsal cinsiyet temelli mekânsal ayrışma konusu üzerinde durulmuştur. Son olarak kadının kent kullanım hakkı ve planlama sürecindeki belirleyiciliği, Hopa mekân düzenlemesi ve örgütlenmesi üzerinden değerlendirilmiştir. Hopa yerleşim alanı özelinde kadına ilişkin ev kadınlığı, annelik ve iş kadını rolleri üzerinden planlama kurumunun nasıl çalışabileceği, hangi esaslara dikkat etmesi gerektiği konusunda bir çözümleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Planlama, Mekânsal Düzenleme, Kent Kullanım Hakkı, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

In this study, the spatial arrangement is examined in the context of the right to use women in the city. First, the paper focuses on the historical development of the planning activity. Then, the organization of urban space is examined in the framework of planning activities. Subsequently, women's social status is evaluated in relation to space in the context of gender. In particular, the issues of gender-based spatial segregation is focused. Finally, women's right to use the city and decisiveness in the planning process are evaluated through the arrangement and organization space in Hopa.

Keywords: Planning, Spatial Arrangement, Right to City, Gender.

Kentsel alanda sağlık, eğitim, istihdam, ulaşım, konut, güvenlik gibi temel kentsel hizmetlere erişebilirliğin eşitlik düzleminde gerçekleşmesi, kent kullanım hakkının bir gereğidir. Bu hakkın fiili anlamda karşılık bulması, cinsiyet eşitliğini önceleyen eğilimlerin ve normların mekânsal düzenleme süreçlerine dâhil edilmesiyle mümkün olabilir. Kuramsal olarak insan hak-

** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hopa/Artvin-Türkiye. E-posta: aygulkilinc@hotmail.com

ları, insan olmanın gerektirdiği vazgeçilmez ve devredilmez haklar olarak tanımlanır. Bundandır ki insan haklarına her türlü sosyal politikanın, kamusal yararın, ahlaksal veya siyasal kaygıların üzerinde bir değer atfedilir. Günümüzde insan hakları erkek, kadın, yetişkin, çocuk ayrımı gözetmeksizin her kesimi içerecek biçimde geniş bir perspektifte yorumlanır. Ne var ki, kadınlar ve erkekler arasında var olan ve kendi başına bir eşitsizlik ilişkisi içermeyen biyolojik farklılık, zaman içinde toplumsal olgular bağlamında eşitsizlik içeren hiyerarşik bir farklılığa dönüşmüştür. Bu bağlamda yerleşik bir algıya dönüşen “kadın” ve “erkek” nosyonu, “toplumsal cinsiyet” kavramı üzerinden tanımlanır olmuştur. Cinsiyet temelli ayrışma olarak da ifade edilen bu durumun kentsel alandaki karşılığı, özel ve kamusal alan biçiminde mekânda somut bir içerik/anlam kazanmıştır. Buna göre kentsel mekânda görel olarak özel alan kadınla, kamusal alan ise erkekle özdeşleştirilmiş ve bu ayırım, zaman içinde yerleşik bir algıya dönüşmüştür. Görece daha çok özel alanı kullanmak durumunda kalan kadınlar, kentsel mekânın sınırlı kullanıcı durumuna düşmüştür. Dahası kamusal alanın sınırlı kullanıcıları olan kadınlar, kent planlama etkinliğine dâhil edilmemiş ve kadınların kentsel alan kullanımına ilişkin talep ve beklentileri planlama sürecinin dışında kalmıştır. Planlama etkinliğinin dışında ve kamusal alanın sınırlı kullanıcıları durumunda kalan kadınların kamusal haklarından biri olan kent kullanım hakkı, tam da bu algı ve yaklaşımdan dolayı sınırlandırılmıştır. Planlama, merkezden yerele farklı ölçeklerde gerçekleştirilmesi mümkün olan ve toplumun politik, ekonomik, sosyokültürel, fiziksel/mekânsal, bilim ve teknolojik boyutlarını içeren geniş kapsamlı bir etkinliktir. Mekânsal düzenleme ise planlama etkinliğinin mekânsal boyutuna karşılık düşen ve toplumsal yapıya ilişkin tüm süreçlerin mekândaki maddi çökeltisine daha sağlıklı ve uyumlu bir doku kazandırmayı amaçlayan görece daha sınırlı bir etkinliktir. Bu çalışmada planlama etkinliği çerçevesinde mekânsal düzenlemeye ilişkin kentsel sorunlar, politik ve yönetsel bir perspektifle Hopa yerleşim özelinde ve kadının kent kullanım hakkı bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle planlama etkinliğinin dünyada ve Türkiye’de nasıl bir gelişme seyri izlediği, kentsel mekânın toplumsal yaşamda nasıl işlev gördüğü ve mekânın hangi esaslara göre nasıl düzenlendiği konuları üzerinde durulmuştur. Ardından toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek rollerinin mekânda nasıl karşılık bulduğu, kadın talep ve beklentilerinin planlama etkinliğine dâhil edilip edilmediği ve toplumsal cinsiyet temelli mekânsal ayrışmanın nasıl gerçekleştiği konuları irdelenmiştir. Son olarak araştırmacının gözlemleri ışığında Hopa yerleşim alanı özelinde yaşanan kentsel sorunlar ile kadının kent kullanım hakkı ve planlama sürecindeki belirleyiciliği, mekân düzenlenmesi ve örgütlenmesi üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Planlama Etkinliği Bağlamında Mekânsal Düzenlemenin Tarihi

Planlama etkinliği bağlamında bir ülkenin ulusal ya da yerel ölçekte demografik ve sosyal dokusu ile mekân düzenlemesinin öngörülen hedefler ve

süreçler doğrultusunda değiştirilebileceği ya da buna yön verilebileceği varsayılır. Ancak demografik, sosyal ve mekânsal dokunun değiştirilmesi sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda ciddi tedbirler ve düzenlemeler gerektirir. Bundan dolayıdır ki ülke, bölge ya da kent planlaması bir anlamda geleceğin sosyal, ekonomik ve mekânsal yaşam koşullarına ilişkin amaçlarla yüklüdür (Göçer, 1985: 50). Öngörülen süreçler ışığında planlama; toplum ve kamu yararına mekânsal düzenleme ya da kaynakların ve mülkiyetin yeniden dağılımını organize edici rolüyle bir irade/otorite olarak tanımlanabilir (Özgen, 2007: 161-163). Söz konusu bu irade/otorite ise devlet veya siyasal iktidardır. Bundan dolayıdır ki planlama, devletin egemen olduğu mekâna bilinçli bir müdahale, toplumsal yapıyı bilinçli olarak etkileme ve yönlendirme aracı olarak kabul görür. Bununla birlikte devlet veya siyasal iktidar, kavramsal ve tarihsel olarak belirli bir evrim içinden ortaya çıkmış olgulardır. Ancak özellikle çağdaş planlama anlayışı, her ikisine göre daha genç bir olgudur. Özellikle sanayileşmeyle başlayıp günümüze kadar uzanan çağdaş kent planlama anlayışının gelişme süreci Thorns'a (2004: 179) göre üç evreye ayrılarak değerlendirilebilir. Başlangıçta hızlı kentleşmeyle ortaya çıkan fiziksel ve sosyal problemler sosyal reformcuların gündeminin bir parçası olarak görülmüş ve yerel yönetimlerce idare edilen bürokratik kurallar sistemine yol açmış ve bu bağlamda kent planlaması için saygın bir alan tesis olunmuştur. 1970'li yıllardan başlayarak hem sağ hem sol cenahı temsil eden politikacı ve aydınların 1970 ve 1980'lerdeki planlama hakkındaki eleştirilerinden kaynaklı olarak gelişen planlamaya karşı güvensizlik, ikinci evre sayılabilir. 1990'lı yılların başıyla başladığı varsayılan üçüncü evre ise yeni sürdürülebilirlik gündemini ve çevresel endişeleri planlama etkinliğine dâhil eden hareketin ortaya çıkışı üzerine planlama yaklaşımında görülen kısmi düzelme ile betimlenir. Buna karşın planlama yazınında planlamanın kökenleri, tarım devrimi ile yerleşik yaşama geçilen ve ilk kentsel yerleşmelerin oluşmaya başladığı neolitik çağa kadar götürülebilir (Ersoy, 2007: 26).

Antik çağda Mısır, Mezopotamya, Yunanistan ve Ege adalarında gelişen uygarlıkların kentlerinin belli bir plana göre düzenlenmiş olduklarını gösteren tarihi kalıntılar günümüze kadar gelebilmiştir. Milet, Efes, Heraklia, Priene ve Bergama bunlardan bazılarıdır. Daha çok savunma niteliği ve askeri özelliği ağır basan Roma uygarlığı kentleri de düzenli ve planlıdır (Keleş, 2006: 115). Huot ve arkadaşlarına (2000) göre, yeterli sayıda kazı yapılmadığından olsa gerek eski uygarlıkların kent merkezlerinin planları hakkında doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Ancak söz konusu uygarlıklardan kalma mekân kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla mekânsal örgütlenme ve kent çehresine ilişkin karakteristik öğeler, kentbilim (şehircilik) anlayışının doğmuş olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan 20. yüzyılın bir ürünü gibi görünmesine karşın planlama etkinliğinin düşünsel kökenlerini, esasında aydınlanma döneminden aldığı öne sürülür. Çağdaş planlama düşüncesinin kökenlerini aydınlanma dönemine ve modernite geleneğine dayandıranlara göre planlama düşüncesi, dinsel inancın entelektüel baskı-

larından ve despotların politik baskılarından ayrılmış fikirler çerçevesinde gelişmiştir. Böylece bilimsel bilginin ve düşüncenin eyleme geçirilmesiyle birlikte daha iyi ve yaşanabilir bir dünya elde edilmiştir (Polat, 2007: 136-137). Çünkü planlamanın özünde geleceğe egemen olma ve değiştirme çabası vardır. Bu çabanın temelinde ise insanın aklını kullanarak geleceğine egemen olabileceği ve onu tümüyle değilse bile belli oranda değiştirebileceği, yönetebileceği inancı yatar (Sezen, 1999: 7).

Bugün anladığımız anlamda planlamayı, salt mekânsal düzeyde mimari öğelerin bir biriyle ilişkilerinin estetik bir düzenlemesi olarak görmeyip, bu etkinliği bir adım öteye taşımak suretiyle daha karmaşık toplumsal ilişkiler ağının bir ifadesi ve etkileyicisi olarak ilişkisel bir durum içinde ele alan yaklaşımın geçmişi, sanayi devrimini izleyen dönemle başlatılır. Tekeli'ye (2001b: 7) göre 1848'e kadar kent planlamasının ütöplast evresi büyük ölçüde sosyalizm akımıyla iç içe gelişmiştir. 1850'ler sonrasında burjuvazi, sanayi kentinin sorunlarını çözmeyi kendisi açısından hayati önemde bir konu olarak görmeye başlamıştır. Bunu, hem sosyalist hareketin yayılmasını engellemek hem de kente yatırılan sermayenin değerlendirilmesi açısından önemsemıştır. Bu bağlamda İngiltere'de çıkarılan sağlık yasalarıyla kenti sağlıklı hale getirmeye çalışan pragmatist yaklaşım ve 1860'lı yıllarda III. Napolyon'un ve Haussmann'ın Paris'teki uygulamaları, kent planlamasını geliştiren başlıca iki önemli gelişme olarak belirir. Kırsal alanlardan sanayinin yoğunlaştığı kentlere yönelen göç, bu yerleşmelerin nüfuslarının büyük bir hızla artmasına yol açarken yeni nüfus yoğunlaşmasının beraberinde getirdiği altyapı, konut, ulaşım ve çevre sorunlarına karşı söz konusu yıllarda devlet ve toplum hazırlıklı değildi (Ersöy, 2007: 24). Bu anlamda sanayi devrimi ile birlikte Avrupa kentlerinde, ekonomik ve sosyal mekânda hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu dönemdeki kapitalist piyasanın katı işleyiş sisteminden kaynaklanan ekonomik ve sosyal mekândaki hızlı dönüşümün kentte yarattığı sorunlara tepki olarak Ebenezer Howard'ın Bahçe Kent, Wright'ın Broadacre (geniş dönüm) ve Le Corbusier'in İşınsal Kent ve Çağdaş Kent kuramları doğmuştur. Bu kuramlar farklı bakış açıları yaratıp kent planlamasının bir disiplin olarak gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde kırsal ölçekte büyük altyapı, sosyal konut üretme ve sağlıklı bir kentsel doku yaratma projeleri burjuvazinin tek başına yürütebileceği çalışmalar niteliğinde değildi. Dolayısıyla bu dönemde yasama, güvenlik, savunma ve uluslararası ilişkiler hariç diğer her türlü kamu hizmetlerin dışında kalmaya özen gösteren devletin bu alana müdahalesi, zorunlu bir hal almıştır. Ersöy'a (2007: 26) göre kent planlama çalışmaları, toplumsal destek ve meşruiyetini böyle bir ortamda kazanmıştır. Diğer taraftan refah devleti anlayışı ya da Keynesyen ekonomik yaklaşım da adeta planlamayla özdeş sayılır. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülke planlaması, kalkınma için zorunlu bir eylem olarak algılanıp kurumlaşmıştır.

Türkiye coğrafyasında yerleşim tarihinin, dolayısıyla planlama ve düzenleme etkinliğinin geçmişi, insanların avcı ve toplayıcılık düzeninden

yerleşik düzene geçip ekonomik ve sosyokültürel etkinlikte bulunma tarihine kadar götürülebilir. Anadolu'da tam anlamıyla üretici olma durumu ancak M.Ö. 10.000 sıralarında göçebelikten yerleşik düzene geçilmesiyle, ardından da M.Ö. 3.000 dolaylarında yazının icat edilip kullanılmasıyla gerçekleştiği belirtilir (Akurgal, 2005: 2). Buna göre günümüzden 10-12 bin yıl öncesi Anadolu'da yerleşik düzene geçen toplayıcı, avcı ve balıkçı topluluklar Mezolitik çağda gezgin hayatlarını terk ederek sürekli oturabilecekleri yerleşmeler kurmaya başlamışlardır. Yerleşik yaşamın yarattığı tarımsal faaliyetler konut yapımını da etkileyip yerleşik düzeni pekiştirmiştir. Konutun içinde ve çevresinde ocaklar yapılmış, ürünün depolanması için kiler ve depo gibi küçük mekânlar oluşturulmuştur. Anadolu'nun bilinen en eski yerleşim birimlerinde dörtgen planlı evler ve ızgara planlı evler yapılmıştır. Bu evler, meydanı anımsatan ortak bir alan çevresinde aynı yöne bakacak biçimde konumlandırılmıştır (Soysal, ? : 3-5). Anadolu medeniyetlerinden kalan toplumsal ve mekânsal değerler üzerine eklenen Doğu Roma İmparatorluğu'nun üretken halkının toplumsal ve mekânsal değerleri, Selçukluların 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya gelmeleriyle gelişme sürecini sürdürmüştür. Selçukluların Batı Anadolu'yu ve sonrasında tüm Anadolu'yu ele geçirme çabaları, İznik'i ve sonrasında Konya'yı başkent yapmaları, bayındırlık çalışmalarını ve çeşitli mimari eserlerin yapımını tetiklemiştir (Göçer, 1985: 53-54). Ne var ki, Anadolu beyliklerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar siyasal yapıda bilinçli bir planlama etkinliği ve buna ilişkin kurumsal bir oluşumun varlığından söz edilemez.

Osmanlı İmparatorluğu'nun planlama açısından son dönemde oldukça sınırlı bir kurumsallaşma içinde olduğu, harita ve planlama açısından gösterilen çabaların büyük kısmının ise İstanbul ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Tekeli ve Şengül'ün belirttiğine göre İstanbul'da ilk planlama etkinliği, 1836-1837 yıllarında Von Moltke tarafından gerçekleştirilmiş ve 1839 yılında ilk imar talimatnamesi niteliğindeki "ilmühaber" yayımlanmıştır. 1850'li yıllarda hazırlanan ilk planlar kentin tümünü planlayan büyük imar operasyonlarından ziyade daha küçük alanlar için yapılan mevzi planlar niteliğinde olmuştur. 1850'li yıllardan sonra kent planlama İstanbul dışındaki kentlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Ancak kent planlamasına ilişkin bilgi ve deneyim eksikliği, diğer bir ifadeyle bu konuya ilişkin mevcut kültürel sermayenin sınırlılığı, kent planı yapmak üzere Batılı ülkelerden harita mühendisleri ve kent plancıları getirilmesi yoluna gitmeyi gerektirmiştir. Bununla birlikte sınırlı sayıda da olsa Türk uzmanlar tarafından İstanbul için planlama çalışması yapılmıştır. Ancak bu kişiler de Batıda eğitim görmüş ve bu ülkelerin yaşadıkları planlama deneyimlerine öykünmüşlerdir. Kurumsallaşma yönündeki en önemli adım, 1857 yılında azınlıkların yoğun olduğu Beyoğlu ve Galata semti için kurulan Altıncı Daire-i Belediye örgütünün kurulmasıyla atılmıştır. Azınlıkların hâkim olduğu bu yapıda, ilk yapılan uygulamalardan biri bölge haritalarının hazırlanması ve bu çerçevede de imar uygulamalarına gidilmesi yönünde olmuştur (Şengül, 2008: 114; Tekeli, 2009: 109).

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yeni bir yasal ve kurumsal çerçevede radikal bir çağdaşlaşma projesinin hayata geçirilme hedefi, kentleşmenin nicel ve nitel özelliklerini değiştirmiştir. Tankut'a (2002) göre bu çağdaşlaşma projesinin en belirgin ifadesi "Batıya karşı batılılaşma" ve "halka karşı halk için" stratejisidir. Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi, bu kentin ivedilikle imarını gerektirmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2003: 110) ifadesiyle 1950 yılına kadar geçen dönemde devlet, kent sorunlarına özel bir önem vermiştir. Ne var ki, bu tarihe kadar kentleşme olgusu, Ankara'yı saymazsak genel olarak ülke genelinde yavaş bir seyir izlemiştir. Cumhuriyet'tin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar görülen sınırlı kentsel gelişme ise devlet eliyle kurulan temel sanayi kuruluşlarının nüfus çekim gücüne bağlanabilir. Buna göre 1930'lardaki devletçi siyasalar ile belirlenen sanayi yatırımları için nüfusu on bini geçmeyen bazı Anadolu kentleri seçilmiş ve buradaki kentsel gelişme, sonrasında götürülen kamu hizmetleri ve ulaşım yatırımları ile desteklenmiştir (Çalışkan, 2003: 16).

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren kentleşme sürecinin hızlanmaya başladığını belirten Kartal (1992: 21), 1950-1980 döneminde her yıl kentlere, ortalama üç yüz elli bin civarında insanın göç ettiğini belirtmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu'na (2003: 111) göre, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Türkiye'nin dünya ekonomisindeki konumu ile birlikte öncelikleri de değişmiş, bir önceki dönemin tersine 1950'li yıllardan itibaren devlet, kentleşmenin düzenlenmesi alanından çekilmiş, bu alanı, kendiliğinden oluşan formel (biçimsel, resmi) ve enformel (biçimsel ya da resmi olmayan) süreçlere terk etmiştir. Bu dönemde yaşanan kentleşme sürecinde etkili olan etmenler arasında itici etmenler daha belirgin olarak hissedilmiştir. Kazgan'ın (2005: 42) ifadesiyle tarımdaki yaygın aile işletmelerinde işgücünün az çalışması sonucunda görülen işsizlik; Keleş'in (2006: 68-71) ifadesiyle tarımda verimin düşüklüğü, tarımsal gelirin azlığı, gelirin ve toprak iyeliğinin dengesiz dağılımı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımsal makineleşme 1950'li yıllarda görülen itici etmenlerin başında gelmiştir. Bu dönemde söz konusu gelişmelere ulaşım ve iletişim olanaklarındaki iyileşmeler ile kentteki toplumsal ve ekonomik olanakların çekiciliği de eklenince, köyden kente göç olgusunun hızlanması kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra hız kazanan göç olgusu Apan'a (2008) göre, kentlerin düzensiz büyümesine yol açmış ve yeni gelenlerin iskânı için planlı bir arsa ve konut politikasının izlenmemesi, çözümü adeta imkânsız sorunları beraberinde getirmiştir. İlk göç edenlerin konut ihtiyacı dönemin hükümetleri tarafından karşılanmayınca göç edenler, kentin çeperlerinde neredeyse bir gecede ve çoğunlukla kamu arazisi üzerine gecekondularını inşa etmişlerdir. Adaman ve Keyder'in (2008) ifadesiyle hükümetler, popülist politikalar nedeniyle söz konusu gecekondulara göz yummuş, oy kaygıları nedeniyle bu bölgelere belediye hizmetleri götürülmüş ve işleyen bu süreç itibarıyla 1966'da çıkan "Gecekondular Kanunu", söz konusu gecekonduların kalıcılaşmasına dayanak olmuştur. Tekeli (2001a: 54) ise bu popülist (halkçı) politikaların, kentte hem rant oluşturduğu, hem

de ranttan kaçınmayı olanaklı hale getirdiği için bir taraftan kentleşmede planlı görünmeye çalışıp diğer taraftan plan dışı emrivakiliğin kabul edildiğine işaret ettiğini belirtmiştir.

1980 askeri darbesi ve 24 Ocak Kararları, Türkiye'deki ithal ikame ekonomi politikasına son vermiş ve neoliberal anlayış çerçevesinde hazırlanan yeni ekonomik düzenlemelerle devlet, ekonomik alanda daha pasif bir rol üstlenme kararı almıştır. Işık ve Pınarcıoğlu (2003: 125), devletin bu yeni rolünü toplumda, sınıflar arasındaki ilişkilere hakemlik yapma ve toplumdaki uzlaşmanın devamı için çoğu zaman alt sınıflar lehine müdahalelerde bulunma kimliğinden uzaklaşıp devlete ait kimi hizmetlerin özelleştirilmesine olanak tanıma biçiminde açıklamıştır. 1980 sonrasında yaşanan bu değişimler, kentleşme sürecini de etkilemiş ve 1980'lerde devam eden kentleşme ve kent merkezlerinde artan bina yoğunluğu, orta sınıfın artan konut talebi, gecekondu alanlarının birden değer kazanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak küçük bahçeli tek katlı evler, yıkılıp çok katlı "apartman gecekondu"lara dönüştürülmüştür ve bu durum, daha sonra "gecekondu sahipleri" ve "gecekondu kiracıları" ayrımını yaratacak olgunun başlangıç çizgisi olmuştur. Bu yeni sosyal ayırım, 1990'lardaki kitlesel zorunlu göç ile daha da şiddetlenmiş ve bir milyon kişi olduğu tahmin edilen bu yeni göçmen dalgası, Güneydoğu'daki silahlı çatışmalar sonucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kırsal kesimlerinden bölgedeki kent merkezlerine ya da daha büyük kentlere kaymıştır (Adaman ve Keyder, 2008). Bu durum Türkiye'deki kentleşme sürecinde yaşanan sorunları bir kat daha artırarak içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştür. Bu süreçte planlamaya ve mekânsal düzenlemeye ilişkin yapılan kurumsal ve yasal düzenlemeler, kentsel alanda yaygınlaşan gecekondu tarzı yapıların ve düzensiz kentleşmenin önüne geçemediğini açıkça göstermektedir.

2. Kentli Haklarının / Kent Kullanım Hakkının Gelişme Süreci

Kentsel alanda yaşanan ekonomik ve sosyokültürel sorunlar, sıklıkla gündeme gelen konut hakkı ihlalleri, kent sakinlerinin yaşadığı yere ilişkin aidiyet sorunu, ortak yaşam alanlarının kullanımına ve çevre bilincine ilişkin kültür eksikliği, kentsel alandaki tarihi ve çevresel değerlerin sahiplenip korunmasına ilişkin farkındalık eksikliği, kentsel rantların adil dağılımı konusunda siyasi otoriteye ilişkin güvensizlik, kentsel alanda gözlenen mekânsal ayrışma ve hizmet erişiminde eşitsizlik gibi sorunlardan dolayı dillendirilen hak istemleri ya da arayışları kentli haklarının doğmasına dayanak olmuş ve bunun için alan açmıştır. Diğer bir ifadeyle kentlilerin yaşam çevrelerine sahip çıkarak mekânlarının fiziksel, politik, ekonomik, sosyokültürel anlamda biçimlenişinde karar sahibi olma isteminde bulunmaları kentli haklarının doğuşunu ve gelişimini hızlandırmıştır (Balkır, 2014: 348). Henüz gelişme aşamasında olduğu vurgulanan bu hakların, kentte yaşayanların çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzerine temellenmiş olduğu ve insan hakları kapsamında özellikle dayanışma hakları arasında sayıldığı belirtilmiştir.

Felsefi temelleri sofistlere kadar uzanan insan haklarının hukuksal arkaiki, daha yakın bir tarih olan aydınlanma dönemiyle başlatılabilir. Tekeli'ye (2011: 194-195) göre, nitelikleri ve oluşum tarihleri açısından insan hakları ana hatlarıyla üç aşamadan geçmiştir. Buna göre burjuvazinin aristokrasi karşısında yükselmesiyle ortaya çıkan Fransız Devrimi ve buna dayanarak yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, birinci aşama sayılır. Çünkü özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, yaşam hakkı, kişi güvenliği, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlükleri gibi klasik hak ve özgürlüklere bu bildirmede yer verilmiş ve bu bağlamda söz konusu bildirmeyle daha çok bireyi devletten koruyan hakların gelişip kurumsallaşması sağlanmıştır. İzleyen toplumsal süreçte birinci aşamadaki hakların toplumdaki kişilere eşit fırsatlar sağlamadığı ve refahı yaygınlaştıramadığı çıkarımında bulunulmuştur. 1917'de yaşanan Sosyalist Devrim, 1929 Ekonomik Krizi sonrasındaki gelişmeler, refah devleti olgusunun yerleşmesinde ve bu bağlamda özellikle Avrupa'da çalışma, sosyal güvenlik, çalışanların örgütlenmesi, sağlık, eğitim, konut vb. alanlara ilişkin hakların kurumsallaşmasında belirleyici olmuştur. Bu ikinci aşamadan sonra toplumsal gelişmenin doğal bir sonucu olarak insan hakları, günümüzde de çeşitlendirilerek geliştirilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde dayanışma hakları olarak tanımlanan üçüncü aşama haklar; çevre hakları, toplumsal ve kültürel self determinasyon, insanlığın ortak varlığından faydalanma, uluslararası bir barış ortamında yaşama vb. haklardan oluşmaktadır. Tekeli, kentli haklarının da dayanışma hakları arasında sayılması gerektiğini vurgulamıştır.

Yukarda da belirtildiği gibi kentli hakları ya da kent kullanım hakkı, dayanışma hakları arasında kabul edilmek istenmiştir. Balkır'a (2014: 350-51) göre bu hakların, bireyin hem tek başına, hem de toplu olarak istemde bulunabilecekleri haklardan olması; bireylerin ve toplumların öteki birey ve topluluklara karşı bu hakları gerçekleştirmek ve korumakla yükümlü olması kentli haklarının dayanışma hakları içinde yer almasını gerektiren sağlam gerekçeler olarak belirtilebilir. Tekeli'ye (2011: 195-198) göre yaşam kalitesini geliştirmeyi amaçlayan kentli haklarının birinci aşama insan haklarından olan insanın yaşam hakkının bir uzantısı sayılması doğru değildir. Çünkü insanın yaşam hakkı, sadece bireyi esas almasına karşın, kentsel alanda insanı esas alan kentli hakları; konut hakkı, temiz bir çevrede yaşama hakkı, kentsel/beledi hizmetlerden yararlanma hakkı gibi çok daha karmaşık bir haklar manzumesini içerir. Tekeli'nin vurgusuyla kentli hakları kavramı, bireylerden oluşan atomistik bir toplum temsili üzerine değil, kentsel alanda toplumsal bir ilişkisellik bağlamında insana dayanan bir temsil üzerine kurulabilmektedir. Toplumsal yaşamın içinden doğan bu haklar, söz konusu bu nitelikten menkul dayanışma hakları adını almıştır ve bundan dolayı da toplumdaki bireylere olduğu kadar topluluğun tümüne ilişkin bir hak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Tekeli, kentli haklarının gerçekleştirilmesi ve yaşama geçirilmesinin üç farklı yönünden söz etmiştir. Bunlardan birincisi kentte yaşayan bir kimsenin haklarını kullanırken, kentli haklarını gasp etmesinin ve bu hakları tahrip etmesinin önlenmesidir. Bu

durum, hakların savunulması yoluyla yaşama geçirilmesi kabulüyle ilgilidir. İkincisi, kentli haklarının, her kentlinin davranışlarıyla oluşup geliştiği kabulüne dayandığına göre bu hakların, kişilerin geliştirilmesine açık olarak gerçekleştirilmesi gereğine ilişkindir. Üçüncü durum ise hak sahibinin, bu hakların gerçekleştirilmesini toplumsal düzeni kurmaktan sorumlu devletten istemesi yoluyla gerçekleştirilmesi gereğine ilişkindir.

Kentli haklarının kapsamını geniş bir perspektifle değerlendirmek mümkündür. Bu haklar; insan haklarına saygılı ve geliştirmeye açık bir kentte yaşama hakkı, güvenli bir kentte yaşama hakkı, ekolojik dengeleri korunmuş bir kentte yaşama hakkı, girişim ve teşebbüsleri destekleyen bir kentte yaşama hakkı, yeterli çeşitlilikte mal ve hizmetlerin halkın seçimine sunulduğu bir kentte yaşama hakkı, kentin ekonomik gelişiminden pay alma hakkı, kültürel farklılıkların ayrımcılığa değil avantaja dönüştürüldüğü bir kentte yaşama hakkı, kent hizmetlerinin görülmesinde yerel yönetimlere seçme-seçilme ve kararlarına katılıp denetimde bulunma hakkı biçiminde özetlenebilir (Balkır, 2014: 350). Daha da önemlisi kent sakinlerinin yanı sıra kentsel alanda tehdit altında olduğu kabul edilen yoksullar, çocuklar, yaşlılar, etnik azınlıklar, göçmenler, cinsel dışlanmışlar, kadınlar gibi toplumsal kesimlerin korunması ve kollanması da kentli hakları arasında sayılmıştır (UNESCO, 2014). Ayrıca kentli hakları kavramının demokrasi arayışındaki kentlerle doğrudan ilgili olması, bu haklarla ilgili önemli bir başka niteliğe işaret etmektedir. Kent, iktidarın mekânsal dağıtımında önemli bir yer tutan çoğulcu katılımı ve yerel hakları ön plana çıkaran bir mekândır. Çağdaş demokrasiyi tanımlayan temel özellik, toplum ile yönetim arasındaki ilişkinin niteliğinde vücut bulup anlam kazanır. Bu ilişkinin demokratik nitelikte olabilmesi ise toplumun siyasal katılma yoluyla yönetenleri etki altında tutabilmesine ve yönetimin böyle bir etkiye açık olup topluma karşı duyarlı olmasına bağlıdır (Görmez, 1997: 55). Daha çok demokratik yerel yönetim ile ilgili olan kentli haklarıyla kentsel yaşam, kenti, hem bir yerel hizmet birimi olma, hem de kendi kendini yöneten bir birim olma yaklaşımı ile ele almaktadır (Balkır, 2014: 349).

Kentli haklarının tanımına ve bu haklardan ne anlamamız gerektiğine ilişkin tüm söylemlere rağmen hukuksal olarak kentli haklarının ne olduğu/olması gerektiği konusunda üzerinde mutabık kalınmış uluslararası bir metin bulunmamaktadır. Bu durumu, kentli haklarının henüz oluşum aşamasında olduğu biçiminde yorumlamak mümkündür. Bununla birlikte Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen "Avrupa Kentsel Şartı", kentli haklarının gelişim sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi'nin kentsel politikalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur (Tekeli, 2011: 194). Avrupa Kentsel Şartı, mevcut durumuyla kent ve kentli haklarına dair çok geniş bir çerçeve çizen ve yol gösteren tavsiye niteliğindeki bir belgedir. Bundan dolayı hak ihlallerine karşı bir koruma mekanizması sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir (Balkır, 2014: 354). Sözleşme statüsünde olmayan Avrupa Kentsel Şartına ilişkin olarak hazırlanan Avrupa Kentli Hakları Bildirgesinde, Avrupa yerleşimle-

rinde yaşayan kent sakinleri için çok sayıda haklara yer verilmiştir. Bu hakları; güvenlik, kirletilmemiş sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlenme, kültürler arası kaynaşma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, işlevlerin uyumu, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, mal ve hizmetler, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası işbirliği, finansal yapı ve mekanizmalar, eşitlik biçiminde sıralamak mümkündür (AKŞ, 2014). Avrupa Kentli Hakları Bildirgesi, diğer uluslararası belgelerden farklı olarak hükümetlerin değil yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır (Balkır, 2014: 354). Bu bağlamda Avrupa ölçeğinde yerleşik halka ve yerel yönetimlere ilişkin yürütülen bu çalışmada yaşam ve çalışma alanlarının daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasını amaçlayan kentsel haklar; “fiziki kentsel çevrenin iyileştirilmesi”, “mevcut konut stokunun iyileştirilmesi”, “yerleşmelerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması”, “toplumsal kalkınma ve halk katılımının özendirilmesi” biçiminde dört ana başlık altında gruplandırılmıştır. Bu çalışma, 1986 yılında, merkezi yönetimin alt birimi sayılan yerel yönetimlerin kentsel konularda gittikçe artan sorumluluk yüklenmesi anlamına gelen “yerinden yönetim” mantığının desteklenmesinden hareketle Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Daimi Konferansı’na (AYBYK) aktarılmıştır (AKŞ, 2014).

Henüz ulusal ve uluslararası ölçekte hukuksal bir düzenleme olma niteliği taşımayan ve koruma mekanizması sağlamayan kentli haklarının gelişme sürecini Mayer (2011: 156-158), toplumsal hareketler üzerinden uluslararası ekonomik konjonktür bağlamında değerlendirmiştir. Buna göre 1960'lara dayanan ve 1970'li yıllarda da varlık gösteren kentsel toplumsal hareketler, özellikle Avrupa'nın birçok kentinde canlı bir toplum, gençlik merkezleri altyapısı, alternatif ve feminist kolektifler, otonom medya ve benzeri özyönetim projeleri bağlamında hayata geçmiştir. Mayer'e göre bu hareketler, toplumsal yeniden üretimin büyük bir kısmını devletin üstlendiği ve kentsel ölçek ile toplumsal yeniden üretim arasında kurulan doğrudan ilişkinin doruk noktasını temsil eden “Keynesçi kent” anlayışına karşı çıkışlarıyla varlık kazanmışlardır. Ancak geniş halk seferberliğine ve hareket kültürünün canlılığına rağmen (en başta Fordist üretim modelinin yarattığı ayrımcılıklar nedeniyle) bu dönemde, kültürel ve politik bakımdan yabancılaşmış kentsel toplumsal hareketleri bir araya getirmek mümkün olmamıştır. Kentsel toplumsal hareketlerin ikinci evresi ise neoliberal politikaların işlerlik kazandığı 1980'lerin kemer sıkma politikalarıyla başlatılmıştır. Söz konusu politikalar, küresel ölçekte neoliberal paradigmaya doğru değişikliğe yol açmış ve yazara göre, gerileme evresinde bu durum, Keynesyen-refahçı ve toplumsal-kolektivist kurumların aşınmasına neden olmuştur. Politikanın neoliberalleşmesi, eski sayılan toplumsal konuları yeniden kentsel hareketlerin gündemine taşımıştır. Artan işsizlik ve yoksulluk, yeni konut ihtiyacı, toplu konut bölgelerindeki ayaklanmalar ve yeni gecekondu dalgalanmaları kentsel hareketlerin çehresini tamamen değiştirmiştir. Bu arada yerel yönetimler, artan harcamalar yüzünden katlanarak büyüyen mali sıkıntılarla boğuşma ve yaratıcı çözümlerle sorunlarını aşma

gayreti içine girmişlerdir. Mayer'e göre bu baskı ortamı kentsel toplumsal hareketler ile yerel yönetim organları arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirmiştir. Toplumsal hareketler ile yerel yönetim arasında o zamana değin zıtlasma üzerine kurulu olan ilişki biçimi, bu tarihten itibaren işbirliği üzerine kurulu bir eğilim içine girmiştir. Bu tarihten itibaren uzmanlaşan gelişme ve hizmet odaklı az sayıdaki örgütler sayılmazsa, örgütler arasında ihtiyaçların çok da gündeme getirilmediği marjinal gruplar oluşmuştur. 1980'lerde daha çok mahallelerdeki yaşam kalitesini savunmaya veya korumaya odaklı endişeleri ve talepleri olan orta-sınıf hareketlerinin sürece dâhil olmasıyla birlikte bu hareketler, daha da karmaşık bir hal almıştır. Yazara göre bu yıllarda kentsel hareket çevreleri, birbirinden kopuk ve gruplara bölünmüş olarak ortak mücadele zemininden uzaklaşmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise neoliberalizmin temel söylemleri baskın belediyeçilik projesi olarak kalmaya devam etmiştir. Bununla birlikte kentsel sorunları bir miktarda olsa azaltmak adına yerel ekonomik kalkınma politikaları ile yerel programlar gibi yan mekanizmalara da ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu mekanizmalar kentin toplumsal altyapısını, siyaset kültürünü ve ekolojik temellerini hedef almıştır. Kamusal hizmetler için bölge gelişimi, kentsel yenileme ve toplumsal refah projelerinde kamu-özel sektör ortaklığı gibi yeni kurum ve hizmet biçimleri, sivil katılım (yönetişim) esasına bağlı olarak bu mekanizmalar üzerinden hayata geçmeye başlamıştır.

3. Kadının Toplumsal Rolü ve Mekânsal Düzenlemedeki Yeri

Her insan, sosyal bir varlıktır. Sosyalleşme, kentlilerin kentsel mekânda önceden sözleşmeden veya planlamadan bir araya gelerek kamusal alanda gerçekleştirdikleri sosyal edimler sonucunda gerçekleşir. Sosyalleşmemenin gerçekleştiği kent mekânı da bu bağlamda sosyal bir mekân olarak anlam kazanır. Söz konusu bu kentsel sosyal mekânlar, açık ve kapalı kamusal mekânlar olarak da tanımlanabilir. Bir yerleşim alanında sokaklar, caddeler ve meydanlar tanımlanmış kentsel bütünlüğü oluşturan temel kamusal mekânlar (Gökgür, 2008: 80) olup, aynı zamanda sıklıkla kullanılan açık kamusal mekânlara birer örnektir. Buna karşın işyeri ya da konut gibi yapıları donatılar ise özel mekânlar olarak başlıca gündelik kullanım alanlarıdır. Kadın ve erkek, gündelik hayat akışı içinde farklı mekânlarda birbiriyle çok fazla kesişmeyen farklı rolleri icra ederler. Kadın ve erkek nosyonu, genel bir kavrayış olarak mekânda birbiriyle çok fazla kesişmeyen bu rollerinin gerektirdiği işlevler düzleminde anlamlandırılmıştır. Alkan'ın (1999: 7) belirttiği gibi erkek, gündelik hayat akışı içinde görece daha çok ev ortamının dışında bulunur ve çalışmalarını ev dışında kalan özel ve kamusal alanlarda yürütür. Kadın ise gündelik ev işleri ve annelik rolü nedeniyle günün büyük bölümünü ev ortamında geçirir. Bundan dolayıdır ki ev kavramı, kadına ilişkin özel bir alan olarak anlam kazanmıştır. Ayrıca sokaklar, caddeler ve meydanlar gibi kamuya açık alanlar havanın kararmasıyla kadınlar için görece güvenli alanlar olmaktan uzaklaşır. Daha da çeşitlendirmenin mümkün olduğu kadına ilişkin kentsel alanı sınırlı kullanma halleri, mekân üzerinden kadın ve erkek kimliğinin tanımlanmasında, diğer bir ifadeyle

toplumsal cinsiyet rollerinin tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Kadın ve erkeğe atfedilen roller üzerinden örgütlenen toplumsal yapı, fonksiyon ve düzenlemeleri itibariyle bir birini besleyen bir sarmal gibi işler. Bundan dolayıdır ki tüm öğeleriyle bir birini besleyen bu toplumsal sarmalda mekân, özel ve kamusal alan gibi statüye ilişkin işlevler bağlamında özelleşir ve toplumsal cinsiyet kavramının içeriğinin oluşmasında etkin bir öğe olarak rol üstlenir. Daha özlü bir ifadeyle kadın ve erkeğin toplumda farklı işlevler üstlenmiş olması, söz konusu işlevlerin ağırlıklı olarak icra edildiği mekânın esas alınmasından kaynaklı olarak fiziki kullanım alanının cinsiyete göre ayrılmış iki mekân biçiminde farklılaşması, Weyland'ın (2013: 122) belirttiği gibi "toplumsal cinsiyet-gender" kavramı üzerinden anlamlandırılmıştır.

Feminizm, cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir (Hooks, 2012: 12) ve bu hareket yani feministler, "toplumsal cinsiyet" kavramını, cinsler arasındaki ilişkinin toplumsal olarak örgütlenmesini kastetmek için kullanmaya başlamışlardır (Scott, 2007: 3). Scott'a (2007: 57) göre "toplumsal cinsiyet", sadece cinsiyet değil, aynı zamanda sınıf ve ırkı da kapsayacak bir siyasi ve toplumsal bir vizyon bağlamında yeniden tanımlanmalıdır. Çünkü biyolojik cinsiyet (sex), kadınlık ve erkeklik organları esas alınarak yapılan bir değerlendirme sonucunda oluşan kadın ve erkek ayrımına ilişkindir. Buna karşın "toplumsal cinsiyet", sosyal roller ve onların toplum tarafından kurgulanışı üzerinden cinsiyet ilişkilerine ve bunların kanıksanmış pratiklerine ilişkindir (Alkan, 2009: 12). "Toplumsal cinsiyet" kavramı üzerinden cinsiyete ilişkin vurgulanmak istenen, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar değil, esasında toplumsal olarak belirlenip içselleştirmiş olan kadın ve erkek rollerine ilişkin kimliklerdir (Sönmez, 2012: 66). Bu kimliklerin oluşumuna dayaklık eden kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi feminizm; aile, eğitim, iş dünyası, politik hayat, kültür ve tarih gibi geniş bir yelpaze içinde sorgular (Çaha, 2010: 55). Çünkü Scott'ın (2007: 38) ifadesiyle toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki kavranabilen farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu öğesidir ve toplumsal cinsiyet, iktidar ilişkilerini belirgin kılmanın asli yoludur. Ayrıca kadın ve erkek rolleri üzerine gelişen cinsiyet ilişkileri, durağan değildir ve bu ilişkiler, zaman ve uzam bağlamında değişken bir nitelik sergileyebilir. Zaman ve uzama bağlı olarak değişen ve dönüşen cinsiyet ilişkileri üzerinde "mekân" da önemli üçüncü bir etken olarak belirleyici olur. Bu bağlam içinde mekân, etkileyen ve etkilenen önemli bir belirleyici olarak işlev görür. Toplumsal cinsiyet temelli ev ve kamusal alan gibi mekânsal ayrışmalar, cinsiyet ilişkilerinin mekânla ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen bu sarmal içinde anlam kazanır. Dolayısıyla cinsiyet ilişkilerinin yapılandırılmasının niteliği, sosyo-mekânsal yapının değişken doğasını hem yansıtır hem de etkiler ve farklı yerelliklerin içerdiği sosyo-mekânsal süreçlerin toplumsal cinsiyet dinamiklerini etkilediği de açıktır (Kayasü, 2012: 210; Alkan, 2009: 12-13).

Ataerkil toplumsal cinsiyet kalıpları, kimi küçük değişikliklerle ama özünde değişmeden, toplumdan topluma ve dönemden döneme aktarılır (Berktay, 2004: 3). Temel özelliklerini koruyan eril egemen toplumsal yapıda erkek, toplumun her alanında olduğu gibi kent planlama mesleğinde de sayı ve nüfuz bakımından daha etkin ve belirleyici olmuştur. Çağdaş kentler ve somut kent deneyimleri, erkek merkezli planlama ve tasarım kültürleri tarafından ve yüzlerce yıllık toplumsal cinsiyet bölünmesi ve çatışması tarafından biçimlendirilmiş, büyük oranda erkek eserdir (Jarvis ve arkadaşları, 2012: 154). Sönmez'e (2012: 67) göre klasik mekân düzenleme anlayışı, farklı cinsiyetlerin mekân algılama, kullanma ve değiştirme yöntemlerinin birbirinden farklı olmadığı varsayımı üzerine kurgulanmış ve bu yerleşik anlayışın oluşturduğu yaşam alanları, kamusal ve özel alan gibi erkek egemen toplum yapısı ve ilişkilerinin yeniden üretilmesini desteklemiştir. Sönmez'in de belirttiği gibi cinsiyet farklılığının, planlama disiplini içerisinde, konut içi mekân tasarımından tüm kentin mekânsal, ekonomik ve sosyokültürel planlamasına kadar uzanan geniş bir yelpazede farklı düzeylerde etkisi bulunmaktadır. Cinsiyet farklılığının planlama etkinliğindeki hükümsüzlüğü, kent nüfusunun diğer yarısını oluşturan kadınların mekânsal kullanım alanlarına dair talep ve beklentilerin planlama etkinliğinin dışında kalmasına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki, kent nüfusunun geniş bir kesimini oluşturan kadınlar, mekânsal planlama etkinliğinden olumsuz etkilenen kent kullanıcıları durumuna düşmüştür.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından öncelikli sorunlu alanlar eğitim, çalışma yaşamı, şiddet ve siyasal katılım olarak öne çıkmıştır (Berktay, 2004: 24). Düzenleme etkinliğinin, daha kapsamlı bir ifadeyle planlama etkinliğinin kentsel alandaki politik, ekonomik, sosyokültürel ve mekânsal süreçler üzerindeki belirleyiciliği esas alındığında, planlama etkinliğinin öncelikli sorunlu alanlar arasında sayılması kaçınılmaz görünmektedir. Çünkü kadının talep ve beklentilerinin planlama etkinliğinin dışında bırakılması, çözülemeyen kentsel sorunların temelinde yatan bu sorunlu yaklaşımın bir çıktısı olarak görülebilir. Böylesi sorunlu bir planlama yaklaşımının başta kadınlar olmak üzere toplumun tüm kesimleri açısından eşitsizlik ve mağduriyet doğurması kaçınılmazdır. Diğer taraftan planlama etkinliğinin başlıca amacı toplumsal yapıdaki mevcut veya muhtemel eşitsizlikleri ve mağduriyetleri ortadan kaldırmak olduğuna göre cinsiyet eşitlikçi bir planlama yaklaşımının benimsenip, böyle bir yaklaşıma işlerlik kazandırılması bu anlamda önem arz etmektedir. Sönmez'e (2012: 66) göre "cinsiyet eşitlikçi planlama" yaklaşımının ortaya çıkış nedeni, toplumda var olan erkek egemen yapının planlama disiplini ve pratiğindeki etkisini azaltmak ve farklı cinsiyetlere karşı tarafsız hale getirmektir. Bu bağlamda "cinsiyet eşitlikçi planlamanın araştırma alanı"nı, hem kent planlama pratiğinin kadın ve erkek üzerindeki etkilerini, hem de bu farklı iki cinsin planlama sürecini nasıl etkilediği/etkileyebileceği konusunu araştıran bir yaklaşım olarak tanımlamak mümkündür. Sönmez'e göre, cinsiyet eşitlikçi planlama; güvenli mekânlar, uygun fiyatlı konut ve ulaşım, kamusal alanlara

erişebilirlik gibi konulara özel anlamda plancıların ve genel anlamda toplumun dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir çaba ise yeni planlama tekniklerinin ve planlama sürecine katılım mekanizmalarının planlama teorisine ve uygulamasına entegre edilmesi gereğine işaret etmektedir.

Özellikle mekânsal planlama etkinliğine kadının talep ve beklentilerinin dâhil edilmemiş olması konut alanları ile çalışma ve alış-veriş alanları başta olmak üzere fiziksel anlamda ulaşılabilirliği zayıf kılan bir kent dokusu yaratmaktadır. Bu durum, kadınların kamusal alandaki ve özel alandaki farklılaşmış rollerini bir arada yürütmelerini güçleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda iki toplumsal cinsiyet grubunun ilişki biçimini de sosyal anlamda değiştirmeye zorlamaktadır (Kayasü, 2012: 210-211). Kadına ilişkin bu mağduriyet halleri, mevcut planlama anlayışı bağlamında gerçekleşen her türlü kentsel örgütlenme etkinliğinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda "Kadın Dostu Kent Programı", Türkiye'de, toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarını yerel yönetimlere taşıyan ilk proje olması açısından dikkate değer bulunmalıdır. Bu projeye göre kadın dostu kentler, kadınların sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler ile istihdam olanaklarına, kaliteli ve kapsamlı kentsel hizmetlere (ulaşım, konut, güvenlik vb.) erişimi sağlayacak; şiddete maruz kaldıkları takdirde haklarını güvence altına alacak mekanizmalara erişimi destekleyecek; yerel yönetimlerin planlama ve karar alma süreçlerine katılımı sağlayacak; erkeklerle birlikte kentsel yaşamın tüm alanlarında eşit bir biçimde yer almaya zemin oluşturacak kentler öngörmektedir (KDK, 2014).

4. Hopa Yerleşim Düzeninde Kadının Kent Kullanım Hakkı

Artvin iline bağlı olan Hopa, Türkiye - Gürcistan sınırındaki Sarp Sınır Kapısı'na yaklaşık 18 kilometre uzaklıkta bulunan bir sahil ilçesidir. İlçe, Kuzeydoğuda Acara, Doğuda Borçka, Güneybatıda Arhavi ve Kuzeybatıda Karadeniz ile çevrilidir. Hopa'nın deniz seviyesinden yüksekliği 10 metredir. İlçe'nin en yüksek noktası 1513 metre ile Yavuz Sultan Selim Tepesi'dir. Hopa'nın toplam yüzölçümü 289 kilometrekareden oluşmaktadır. İlçenin denizden içeriye doğru düzlük alanı oldukça sınırlıdır ve neredeyse deniz kıyısından (Karadeniz Sahil Yolundan) başlayan Sultan Selim Dağları, Borçka'dan sonra Kaçkar Dağlarına dönüşür. Hopa ilçesi, Rize-Trabzon-Artvin-Erzurum-Ardahan-Posof-Kars yerleşim alanlarını ve Gürcistan Cumhuriyetini birbirine bağlayan uluslararası karayolunun üzerinde bulunan bir kavşak noktası durumundadır. Sarp Sınır Kapısı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan "Uluslararası Kara Taşımacılığı Anlaşması" gereğince 31.08.1988 tarihinde geçişlere açılmıştır. Gürcistan'a açılan bir kapı olmanın ötesinde Kafkasya ve Orta-Asya ülkelerine uzanan karayolu üzerinde bulunması önemlidir. 2012 genel nüfus sayımı verilerine göre Hopa'nın nüfusu 33.129'dur. Söz konusu nüfusun 18.296'sı ilçe merkezinde, geri kalanı ise kasaba ve bağlı köylerde yaşamaktadır (HK; 2016; Metin ve Koyuncu, 2013: 4; DOKAP, 2014).

Hopa limanı yolcu taşıma, mal ve hizmet akışlarına uygunluk açısından önemli bir konumda bulunur. 1997 yılında özelleştirilen bu liman, Orta Asya ithalat ve ihracatında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu liman, Doğu

Karadeniz Bölgesine ekonomik açıdan büyük katkı sağlamakta ve ayrıca bölgeyi, dünyaya bağlayan bir deniz kapısı olma niteliği dolayısıyla önemlilik arz etmektedir (HK, 2016; DOKAP, 2014). İlçeye en yakın hava yolu Trabzon'da bulunmaktadır. Ancak Batum (Gürcistan) üzerinden de İstanbul'a vizesiz uçuşlar yapılabilmekte ve Batum üzerinden hava ulaşımı için giriş ve çıkışlar Hopa'dan yapılmaktadır. Türkiye'deki herhangi bir havalimanından Hopa'ya gidecek olan T.C. vatandaşı yolcular, kimlik kartı ile yurtdışı çıkış harcı ödemediği takdirde yurtiçi alan vergisi esasına bağlı olarak seyahat edebilmektedir. İstanbul dışındaki diğer içhat noktalarından Hopa'ya seyahat edecek yolcular ise İstanbul'da bagajlarını almadan transit salondan geçerek Batum uçağına geçebilmektedir. Ayrıca Batum Havalimanı üzerinden Hopa'ya yapılan tüm giriş ve çıkışlar, Batum yerine Hopa Limanı Havaş Terminalinde gerçekleştirilmektedir (THY, 2014). Çay üretimi dışında pazar için tarımsal üretimin yapılmadığı Hopa'da başlıca istihdam alanlarını liman, çay fabrikası, un fabrikası, termik santral ve Sarp Sınır Kapısı olarak belirtmek mümkündür. İlçede çok sayıda tır parkının bulunması, gümrük şirketlerinin sayıca fazla olması ve ondan fazla farklı banka şubesinin ilçede hizmet veriyor olması, mevcut ticari faaliyetlerin yoğunluğuna işaret etmektedir. 10 Aralık 2011 tarihinden bu yana Türk ve Gürcistan vatandaşları, pasaport kullanmadan kimlik kartları ile karşılıklı olarak Türkiye ve Gürcistan'a geçebilmektedir (Metin ve Koyuncu, 2013: 17-22). Sınır kapısından pasaportsuz geçiş kolaylığı, iki halk arasında ticaret ve hizmet nitelikli alış-veriş etkinliğini geliştirmenin yanı sıra halklar arasındaki sosyokültürel paylaşımlara da canlılık kazandırmıştır.

Hopa'ya ilişkin genel nitelikli bu bilgiler ışığında Hopa yerleşim alanını, Karadeniz'deki diğer yerleşim alanlarından görece ayırıcı kılan başlıca dört özellikten söz etmek mümkündür. Coğrafi yapı nedeniyle Hopa'da yerleşim alanı oldukça sınırlıdır ve olası nüfus yoğunluğu dolayısıyla yerleşime açılacak arazi bulunmamaktadır. İlçede yapılı çevre (iş ve oturma alanları), Karadeniz Sahil Yolu boyunca iki sıra biçiminde uzanır. Yerleşim alanını ikiye bölen derenin denize dökülen ağız kısmından içeriye doğru genişleyen alanda da konut ve iş alanları bulunmaktadır. Karadeniz Sahil Yolunun kenarında bulunan iki sıra biçimindeki yapıların hemen dibinden yükselen Şahin Tepesi, ilçede, çok katlı yapılaşmanın yoğunlukta olduğu en yüksek yerleşim alanıdır. Bu sınırlı alanın geri kalan kısmı dağlarla çevrili olup dağların eteğine doğru inşa edilmiş çok sayıda birkaç katlı yapı bulunmaktadır. Ancak arazinin sınırlı olması dolayısıyla ilçede yapılaşma, yatay yönde değil, daha çok dikey yönde gelişmektedir. İlçe, daha önce de belirtildiği gibi Gürcistan'a açılan Sarp Sınır Kapısına ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra ilçenin, sınır kapısına çok yakın işlek bir limanı da bulunmaktadır. Ayrıca Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa yerleşkesi, iki fakültesi ve bir meslek yüksekokulu ile bu ilçede eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Hopa'yı ayırıcı kılan bu dört nitelik, genel anlamda Hopa'da yaşanan kentsel sorunların, özel anlamda ise kent mekânının kullanımında kadına dair oluşan mağduriyet ve eşitsizliğin başlıca kaynağı olarak gösterilebilir.

Yeni açılan ve gelişen bir yüksek eğitim-öğretim kurumuna sahip olması dolayısıyla ilçe, her yıl yeni gelen üniversite öğrencisi ile akademik ve idari personelden oluşan yeni kent yerleşiklerine ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca sınır kapısı dolayısıyla Hopa yerleşim alanında gününbirlik giriş ve çıkışlar yoğun biçimde gerçekleşmektedir. Örneğin Gürcüler, çalışmak ya da alış-veriş yapmak için her gün ilçeye gelmektedir. Yine her gün sınır kapısından çeşitli malları taşıyan tırların giriş ve çıkışları söz konusu olmaktadır. Ayrıca bölgede turistik amaçlı geziler sıklıkla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla yüksek yoğunluklu insan, mal ve hizmet akışının söz konusu olduğu Hopa yerleşim alanında ekonomik, ulaşım ve sosyokültürel alanlara ilişkin örgütlenme işlevsel biçimde düzenlenememiştir. Dinlenme, eğlenme, beslenme, barınma ve park alanı gibi ihtiyaçları karşılayacak yapılı çevrenin yeniden üretimi, yerleşime açılacak arazinin bulunmaması nedeniyle neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayıdır ki, ilçede çok katlı yapılaşma oldukça yaygındır. Ayrıca nüfus yoğunluğuna paralel artan araç sayısı, mekân kapasitesinin oldukça üzerindedir ve tam da bundan dolayı kaldırımlar, yol kenarları ve kavşaklar park edilmiş araçların işgali altında bulunmaktadır. Liman ve sınır kapısı nedeniyle ticari taşımacılığın neden olduğu araç yoğunluğunu kaldıracak ve mevcut trafik akışına işlerlik kazandıracak yol güzergâhlarının sınırlı olması yaşanan kentsel sorunların başında gelmektedir. Özetle ilçenin gezme ve dinlenme alanı olan ve sahil boyu uzanan yürüyüş parkuruna tırların park edilmesi; kentin en merkezi nokrasının tır parkı olarak kullanıma açılması; kaldırım ve yolların standart dışı olup yol kenarına gelişigüzel park edilen araçlar nedeniyle yol ve kaldırımların yayalarca kullanımını konusunda ciddi sıkıntıların yaşanması; kent içi toplu taşıma sisteminin sınırlı olması gibi sorunlar, Hopa kent dokusuna ilişkin kanıksanmış kentsel görüntülerden sadece bir kaçıdır. Planlamaya, denetimsizliğe ve mekân kullanımına ilişkin bu tarz sorunlar Hopa yerleşim alanını güvenli, sağlıklı ve çevresel değerleri dikkate alan estetik görünümlü bir dokudan uzaklaştırmıştır. Bu yapısal sorunlar ilçeyi düzensizliğin, güvensizliğin, dar bir alanda sıkışık kalmışlığın ve kaosun hâkim olduğu bir yapıya dönüştürmüştür. Coğrafi yapısı nedeniyle kent planlama disiplinine ilişkin kuralların işletilemediği ya da işletilmek istenmediği bu yerleşim alanında kadınlara ilişkin kent kullanım mağduriyetleri, toplumsal cinsiyet temelli yaklaşımın yanı sıra yerleşim yapısının kendine özgü bu yapısal nitelikleri dolayısıyla çeşitlilik gösterdiği söylenebilir.

Kentsel alanda sağlık, eğitim ve istihdam olanaklarına erişim ile konut, güvenlik ve toplu ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerden yararlanmanın eşitlik düzleminde gerçekleşmesi kent kullanım hakkının bir gereğidir. Bu hakkın gerçekleşme durumu ise mekânsal düzenleme süreçlerine cinsiyet eşitlikçi faaliyetlerinin dâhil edilmesiyle mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle bir kadın politik, ekonomik, eğitim ve sosyokültürel açıdan her hangi bir ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmadan yaşamını sürdürebilmeli ve kentsel alanda toplumsal rollerini, zaman ve emek tasarrufu bağlamında kaliteli ve sağlıklı bir biçimde gerçekleştirebilmelidir. Bunu gerçekleştirme

yollarından biri ve belki de en çarpıcı olanı kentin fiziki dokusunu, kadına ilişkin mağduriyetleri ortadan kaldıracak ve kadının gündelik yaşam pratiklerini kolaylaştıracak biçimde yeniden düzenlemek şeklinde olmalıdır. Bunun için Hopa yerleşim alanı özelinde planlama etkinliğine kadının talep ve beklentilerinin dâhil edilmesi ve kadının kentsel alan kullanımına ilişkin talep ve beklentilerinin gözetilerek, kent fonksiyonlarına ussal bir işlevsellik kazandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda hem Hopa özelinde hem de Türkiye genelinde mekânsal düzenleme etkinliğinin eşitlik temelinde ussal olarak yeniden gözden geçirilmesi zorunlu görünmektedir.

Öncelikle mekânsal düzenlemenin gerçekçi bir biçimde gözden geçirilip kadının hayatını kolaylaştıracak ve mağduriyetlerini en aza indirecek yapıcı çözümler üretmek adına planlama kurumu, kadına atfedilen bazı rolleri esas alarak çalışmalarını bu ilkelere göre yürütmelidir. Cinsiyet eşitlikçi planlamanın ya da mekânsal düzenlemenin nasıl gerçekleşebileceği konusunu, kadına atfedilen önemli birkaç toplumsal statü ya da roller üzerinden Hopa özelinde değerlendirmek mümkün görünmektedir. Örneğin Hopa yerleşim alanı özelinde kadına ilişkin ev kadınlığı, annelik ve iş kadını rolleri üzerinden planlama kurumunun nasıl çalışabileceği, hangi esaslara dikkat etmesi gerektiği konusunda bir çözümlemede bulunmak mümkündür. Kadının ev temizliğinden ve gündelik işlerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulması, kadına atfedilen önemli toplumsal rollerden sadece biridir. Bu rolün gereği olarak kadın evin gündelik temizliğini ve alış-verişini yapmak durumundadır. Kadına ilişkin bu rol bağlamında planlama kurumuna düşen görev ise emek ve zamandan tasarruf çerçevesinde oturma alanları ile alış-veriş alanları arasında rasyonel bir ilişki kurmak olmalıdır. Kadına atfedilen bir diğer önemli rol ise anneliktir. Çocukların sağlıklı ve donanımlı gelişimi için anneler periyodik aralıklarla çocuklarını parka, kreşe, okula, sağlık ocağına götürmek durumundadır. O halde planlama kurumu, planlama etkinliğinde, oturma alanı ile park, kreş, okul, sağlık birimleri gibi kamusal alanlar arasında rasyonel bir ilişki kurmak durumundadır. Bu ilişki ussal bir biçimde kurulabildiği ve hayata geçirilebildiği ölçüde kadının mağduriyetini en aza indirecektir ya da ortadan kaldıracaktır. Kadın için görece önemli sayılan diğer bir toplumsal rol, çalışma hayatına ilişkindir. Kadın, ekonomik değer yaratmak için aktif olarak çalışma hayatının içinde bulunur. Ancak kadın, bu rolünü gerçekleştirirken annelik ve ev kadınlığı gibi diğer rollerinin gereğini de çoğu zaman yerine getirmek durumunda kalır. O halde kadının bu rolünü, zaman ve emek tasarrufu çerçevesinde verimli bir biçimde gerçekleştirebilmesi, benzer biçimde planlama kurumunun ussal düzenleme etkinliğine bağlı olacaktır. Diğer bir ifadeyle kadının bu rolünü gözetilen bir planlama yaklaşımında planlama kurumu, mekânsal düzenleme çalışmalarında, çalışma alanları ile eğitim (okul, kreş gibi) alanları ve oturma alanları arasında rasyonel bir ilişki kurmak zorundadır. Özellikle kadının aktif olarak iş hayatının içinde bulunması, kadın için başta annelik rolü olmak üzere diğer rollerini gerçekleştirmesinde çeşitli sıkıntılar yaşamasına neden olabilmektedir. Hâlbuki kentsel mekânda uygu-

lanacak ussal bir düzenleme anlayışı ile bu sıkıntıları ortadan kaldırmak başta kadınlar olmak üzere tüm kent kullanıcıları için mümkün olabilir.

Kadına ilişkin bu rolleri ve söz konusu rollerin planlama etkinliğiyle ilişkisini Hopa yerleşim alanı özelinde daha somut örnekler üzerinden değerlendirmek mümkündür. Hopa'da toplu taşıma sistemi, sınırlı bir biçimde belli güzergâhlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Örneğin Hopa'nın Şahin Tepesi mevkiinde yaşayan kadınlar, gündelik alış-veriş etkinliğini toplu taşıma sisteminin olmaması nedeniyle ya özel araçları vasıtasıyla ya da yorucu ve uzun soluklu bir yürüyüşü göze alarak yapmak zorundadırlar. Esasında Hopa özelinde bu sorunu kadın, çocuk, öğrenci, yaşlı, hasta, engelli ve çalışan olmak üzere tüm yerleşikler yaşamaktadır. Daha çok kadını etkileyen, ancak Şahin Tepesi gibi toplu taşıma sisteminin olmadığı alanlarda yaşayan herkesi yakından ilgilendiren bu sorun, mekânsal düzenleme yapılırken arazinin coğrafi durumu, oturma alanları ile alış-veriş, eğitim, sağlık ve sosyal donatılar arasında ussal bir ilişki kurmanın zorunluluğunu ve önemini açık bir biçimde göstermesi açısından önemlidir. Mevcut planlama anlayışının devamlılığı durumunda bu tarz mekânsal düzenlemeler, başta kadın olmak üzere tüm yerleşiklerin gündelik hayatını zorlaştırır ve hareket alanını kısıtlar.

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadına atfedilen rollerin mekânla ilişkisi sonucunda yerleşik algıya dönüşen kamusal ve özel alan ayrımını, Hopa yerleşim alanı özelinde açık bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Hopa'da kamusal bir alan olan kent merkezinin, erkeklere ayrılmış özel bir alan biçiminde eril talep ve beklentilere hizmet verecek biçimde düzenlenmesi, kadını kent merkezinin dışına itmiştir. Hopa'da kadınlar, boş zamanlarını çoğunlukla evinde ya da çay bahçelerinde geçirmektedir. Yürüyüş ve dinlenme alanı olarak kullanılan sahil kuşağı, yol kenarına geliş güzel park edilmiş tır ve benzeri araçlar nedeniyle güvenli alan olmaktan çıkmış görünmektedir. Ayrıca bu durum sahil kuşağının estetik dokusuna da zarar vererek, görüntü kirliliği yaratmaktadır. Mevcut haliyle bu alanlar, karanlığın çökmesiyle birlikte kadınlar için güvenli kamusal alanlar olmaktan uzaklaşmaktadır.

Türkiye genelinde olduğu gibi Hopa'da da kaldırım düzenlemesi ve yol yapımı çalışmalarında standartların gözetilmemesi, ayrıca kaldırım ve yolun park halindeki araçların işgali altında olması, başta kadın olmak üzere tüm kent kullanıcıları için kentsel alan kullanımını sorunlu bir duruma dönüştürmektedir. Hâlbuki kadın hassasiyetlerini planlama etkinliğine dâhil eden ve kadınların sorunlarına mekânsal düzenlemelerle yapıcı çözümler üreten bir planlama yaklaşımı üzerinden sadece kadınların değil kentsel mekân kullanımında sorunlar yaşayan engellilerin, yaşlıların ve çocukların da mağduriyetleri ortadan kalkacaktır. Tam da bundan dolayı eşitlikçi planlama yaklaşımı, kentsel sorunların çözümünde planlama kurumu tarafından kullanılabilir etkin ve önemli bir araç olarak görülmelidir. Bir ülkenin yasal mevzuatı ve kurumsal altyapısı kadın ve erkek eşitliğini içerecek biçimde düzenlenmelidir ki, o ülkede kamusal özgürlüklere atfedilen değer ile

kamusal hizmetlerin hayata geçirilmesi noktasında sergilenen hizmet anlayışının/politikasının kent kullanıcıları nezdindeki değeri, daha saygın ve anlamlı bir hal alabilsin. Ayrıca içinde bulunduğumuz toplumsal gelişme sürecinde erişilen görece bilinç/farkındalık düzeyinin, kamusal işlem ve eylemlerde bu tarz ayrımcılığın görüngülerini ortadan kaldıracak politikaların geliştirilmesini ulusal ve yerel iktidar için adeta kaçınılmaz bir göreve dönüştürdüğü fikri de savlanabilir.

5. Değerlendirme

Günümüzde düzensiz kentleşme, sanayileşme, teknolojinin olumsuz etkileri, nüfus artışı ve popülist politikalarla körüklenen tüketim odaklı alışkanlıkların baskısı, toplumsal yapıda politik, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunların yaşanmasına ve çevresel değerlerin zarar görmesine neden olmuştur. Yerleşim alanlarının yaşanabilir ortamlar olmaktan uzaklaşması, kent hakkı ve çevre hakkı gibi yeni hakların gelişmesine alan açmıştır. Kent hakkı ya da çevre hakkı gibi insan hakları bağlamında insanın sağlıklı bir çevrede yaşamasını bir hak olarak tanımlayan bu yeni olgu, planlama disiplinine de kuramsal anlamda yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Söz konusu bu yeni olgunun planlama disiplinine yansımaları kadın talep ve beklentilerinin planlama etkinliğinde öncelenmesinin zorunluluğu biçiminde gerçekleşmiştir. Ülkemizde, hali hazırda kent planlama ya da mekânsal düzenleme çalışmaları, eril bir bakış açısı üzerinden adeta bir mühendislik anlayışı çerçevesinde yürütülmektedir. Kadınların talep ve beklentilerinin gözetenmediği bu düzenleme etkinliğinde, kent kullanım hakkına ilişkin mağduriyetler, kadının yaşam kalitesini olumsuz etkileyip gündelik yaşam pratiklerini zorlaştırmaktadır. Bu noktada kadına ilişkin kent kullanım mağduriyetini ortadan kaldırmayı ya da en aza indirmeyi öngören cinsiyet eşitlikçi planlama yaklaşımı ise kadının kent kullanım hakkını planlama sürecine dâhil etmesi ve mekân kullanım hakkını dillendirmesi açısından değerli bir bakış açısı olarak kabul görmelidir. Mekânsal alanda kentsel işlevlere ve temel kentsel hizmetlere erişebilirliğin eşitlik düzleminde gerçekleşmesi kent kullanım hakkının bir gereğidir. Ancak bu hakkın toplumun tüm kesimleri ve özellikle kadınlar için fiili anlamda vuku bulması, mekânsal düzenleme süreçlerine cinsiyet eşitliğini öngören esasların dâhil edilmesiyle mümkün olabilir. Bu durum ise mekânsal düzenleme etkinliğinin ilke ve değerlerinin yeniden gözden geçirilmesini ve bir bütün olarak planlama yaklaşımının baştan inşa edilmesini gerektirecektir. Kadına ilişkin talep ve beklentileri dikkate alan bir planlama yaklaşımının oluşturulup uygulanması durumunda ise söz konusu bu etkinliğin daha kaliteli, sağlıklı ve yüksek güvenli mekân örgüsünü oluşturması kaçınılmaz olacaktır. Örneğin kadın ve çocuklar için güvenli olmayan tır park alanı, kent merkezinden çıkartılıp daha uygun bir alana taşınacaktır. Sadece kadınlar için değil tüm kent kullanıcıları için risk teşkil eden yol ve kaldırım ölçütleri, yasal standartlar esas alınarak düzenlenecektir. Dolayısıyla bir kadın, çocuğunu puset ile gezdirmek istediğinde ya da gündelik alış-veriş için pazar arabası kullanmak durumunda kaldığında niteliksiz ve standart dışı yolların azizliğine uğramaya-

caktır. Hepsinden önemlisi engelli bir kent kullanıcısının önündeki fiziksel engeller, kalkmış olacaktır. Hopa yerleşim alanı özelinde yürüyüş parkuru, dinlenme ve eğlenme yerleri kadın talep ve beklentileri doğrultusunda yeniden düzenlemeye tabi tutulduğunda, park halindeki taşıtların işgaline uğramış yol ve kaldırımlar, bu işgalden kurtulacaktır. Böylece yol ve kaldırımlar, amacına uygun bir biçimde kullanılabilir duruma gelecektir. O halde denilebilir ki, kadın talep ve beklentilerin gözetildiği eşitlikçi bir planlama yaklaşımının uygulanabilirliği durumunda, gündelik hayat akışı içinde sıklıkla yaşanan birçok kentsel sorun kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Nihayetinde planlama etkinliği veya mekânsal düzenleme, bir kentin yerleşim biçimine, fiziki ve coğrafi dokusuna, demografik yapısı ve geçim kaynağına, ulaşım, barınma gibi toplumsal ve ekonomik süreçlerine ve sosyokültürel değerlerine ilişkin tüm verileri tespit ettikten sonra, bu veriler ışığında, geleceğe yönelik kestirimlerde bulunmayı ve kamusal uygulamaları/hizmetleri, bu kestirimler ışığında yürütmeyi amaçlayan bir disiplindir. İnsan hayatını kolaylaştırmayı amaçlayan bu disiplinin kullandığı verilerin çeşitliliği ve yoğunluğu nedeniyle planlamada kullanılan bakış açısının da disiplinler arası olma gereği, her daim vurgulana gelmiştir. Ne var ki, planlamada cinsiyet eşitliğini öngören yaklaşım, bu vurgunun dışında kalmıştır. Bu noktada iddiamız odur ki, planlama disiplinine cinsiyet eşitlikçi anlayış dâhil edilmeden, planlama etkinliğinin eksik ve gedikleri kapatılamaz. Mevcut planlama etkinliği, yerleşik kabulleri olan eril bakış açısından sınırlanamaz ve bu ülkede, insani talep ve beklentilere duyarlı, daha incelikli ve eşitlikçi bir planlama anlayışına işlerlik kazandırılmaz.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, Fikret; Çağlar Keyder (2008). 'Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma', <http://ec.europa.eu/employment-social/>, (Erişim: 02.12.2008).
- AKURGAL, Ekrem (2005). Anadolu Kültür Tarihi, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- APAN, Ahmet (2008). "Türkiye'de İç Göç Olgusu: Nedenleri ve Sonuçları", http://paribus.tr.googlepages.com/a_apan05.doc, (Erişim Tarihi: 02.12.2008).
- ALKAN, Ayten (1999). "Toplumsal Cinsiyet ve Kent Planlaması", SBF Dergisi 54/4, s. 1-59.
- ALKAN, Ayten (2009). "Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek", Der. Ayten Algan, Cins Cins Mekân, İstanbul: Varlık Yayınları, s. 7-33.
- AKŞ-Avrupa Kentsel Şartı (2014). Erişim Adresi: <http://www.migm.gov.tr/AvrupaKonseyi/KentSart-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- BALKIR, Z. Gönül (2014). "Konut Hakkı ve İhlalleri: Kentli Haklarının Doğuşu", Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/balkir.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.10.2014), s. 339-358.

- BERKTAY, Fatmagül (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları-7, İstanbul Bilgi Üniversitesi: Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.
- ÇAHA, Ömer (2010). Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum, Ankara: Savaş Yayınevi.
- ÇALIŞKAN, Olgu (2003). “Anadolu’da Bir Yarı-Çevre Modernite Deneyimi: Kemalizm’in Şehirciliği”, Planlama (2003/3), Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Oda Yayını, s.14-23.
- ÇAVUŞOĞLU, Erbatur (2010). Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, <http://tez2.yok.gov.tr/>, (Erişim: 05.04.2010).
- DOKAP - Doğu Karadeniz Projesi (2014). Artvin İl Raporu, <http://dokap.gov.tr/userfiles/file/Raporlar/DOKAP%20%C4%B0l%20Raporlar%C4%B1/ARTV%C4%B0N%20%C4%B0L%20RAPORU.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.11.1014).
- ERSOY, Melih, (2007). “Planlama Kuramına Giriş”, der. Melih Ersoy, (2007), Kent Planlama Kuramları, Ankara: İmge Kitabevi, s.9-34.
- GÖÇER, Orhan (1985). “Temel Sorunlar”, haz. Gündüz Atalık vd., Şehircilik, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, s. 47-112.
- GÖKGÜR, Pelin (2008). Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- GÖRMEZ, Kemal (1997). Yerel Demokrasi ve Türkiye, Konya: Vadi Yayınları.
- HK - Hopa Kaymakamlığı (2016). “Hopa Tarihi ve Coğrafi Yapısı”, <http://www.hopa.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.10.2016).
- HOOKS, Bell (2012). Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika, Çev. Ece Aydın vd., İstanbul: bgts Yayınları.
- HUOT, Jean-Louis; Jean-Paul Thalmann ve Dominique Valbelle (2000). Kentlerin Doğuşu, Çev. Ali Bektaş Girgin, Ankara: İmge Kitabevi.
- İŞİK, Oğuz; M. Melih Pınarcıoğlu (2003). Nöbetleşe Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- JARVIS, Helen; Paula Kantor; Jonathan Cloke (2012). Kent ve Toplumsal Cinsiyet, Çev. Yıldız Temurtürkan, Ankara: Dipnot Yayınları.
- KDK - Kadın Dostu Kentler (2014). “Kadın Dostu Kentler Ortak Programı”, www.kadindostukentler.org, (Erişim Tarihi: 15.10.2014).
- KARTAL, S. Kemal (1992). Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme, Ankara: Adım Yayıncılık.
- KAYASÜ, Serap (2012). “Kentler ve Toplumsal Cinsiyet”, Kentsel Planlama-Ansiklopedik Sözlük, Der. Melih Ersoy, İstanbul: Ninova Yayıncılık, s. 210-211.
- KAZGAN, Gülten (2005). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1921-2001), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen (2006). Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- MAYER, Margit (2011). “Kentsel Toplumsal Hareketlerde Kent Hakkı”, Çev. Aytaç Demirci, Düzeltme: Erbatur Çavuşoğlu, Eğitim Bilim Toplum Dergisi / Cilt: 9 Sayı: 36 Güz: 2011, s.153-182.

- METİN, Osman; Öznur Koyuncu (2013). "Sarp Sınır Kapısının Hopa'da Yaşayan Ailelere Etkileri", Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XV, Sayı: 1, 2013, <http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13021265/2013/cilt15/sayi1/M0015697.pdf>, (Erişim Adresi: 12.11.2014).
- ÖZGEN, Levin (2007). "Küreselleşmiş Dünyada Planlama, Devlet, Hükümet Üzerine: Türkiye Örneği", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 6. Türkiye Şehircilik Kongresi Planlama Siyaset Siyasalar Bildiriler Kitabı (6-8 Kasım 2006), Dokuz Eylül Üniversitesi Kaynaklar Yerleşkesi / İzmir, s.161-174.
- POLAT, Erkan (2007). "Planlama Politikaları ve Politik Analiz İlişkilerinin Müzakereci Akılcılık Ekseninde Ele Alınması", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 6. Türkiye Şehircilik Kongresi Planlama Siyaset Siyasalar Bildiriler Kitabı (6-8 Kasım 2006), Dokuz Eylül Üniversitesi Kaynaklar Yerleşkesi / İzmir s. 133-142.
- SCOTT, Joan W. (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi, Çev. Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- SEZEN, Seriya (1999). Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama, Ankara: TODAİE, Yayın No: 293.
- SOYSAL, Mine (?). Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, Tarih Vakfı Yayınları.
- SÖNMEZ, Nihan Özdemir (2012). "Cinsiyet Eşitlikçi Planlama", Kentsel Planlama- Ansiklopedik Sözlük, Der. Melih Ersoy, İstanbul: Ninova Yayıncılık, s. 66-67.
- ŞENGÜL, H. Tarık (2008). "Planlama Meslek Alanı ve Dönüşümü: Bir Çerçeve Önerisi", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyumu 'Planlama Meslek Alanı: Geçmişten Geleceğe' Bildiriler Kitabı 7-9 Kasım 2007 TODAİE /Ankara, s.105-127.
- TANKUT, Gönül (2002). "Kentler", Bilim ve Teknik Dergisinin Ücretsiz Eki, Aralık 2002, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bdergi/yeniufuk/icerik/kentler.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.04.2011).
- TEKELİ, İlhan (2009). Modernizm Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2001a). Modernite Aşılırken Kent Planlaması, Ankara: İmge Kitabevi.
- TEKELİ, İlhan (2001b). "Her Geçen Gün Geleceği Yeniden Yaratıyor ve Yeniden Kavırıyoruz", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 24. Kolokyum 'Geleceği Planlamak: Yeni Planlama Yöntemi, Dili, Yasal Geleceği' Bildiriler Kitabı (6-8 Kasım 2000), TMMOB Şehir Plancıları Odası / Ankara, s. 27-32.
- TEKELİ, İlhan (2011). Kent Kentli Hakları Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THORNS, David C. (2004). Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam, Çev. Hasan Nal ve Esra Nal, İstanbul: Global Yayınları.
- THY- Türk Hava Yolları (2014). Seyahate İlişkin Yasal Bilgi ve Uyarılar, <http://www.turkishairlines.com/tr-tr/seyahat-bilgileri/mevzuat-ve->

- yasal-bilgiler/kural-ve-kosullar-web-mobil/onemli-husurlara-iliskin-hatirlatma (Erişim Tarihi: 26.11.2014).
- UNESCO (2014). "Urban Policies and the Right to the City: Discussion Paper", <http://www.hic-mena.org/documents/UN%20Habitat%20discussion.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.10.2014).
- WEYLAND, Petra (2013). "Küresel Mekânlarda Cinsiyetlendirilmiş Yaşamlar", Der. Ayşe Öncü ve Petra Weyland, Mekân Kültür İktidar, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 117-136.

KOŞU BANDI ÜRETİMİ KURAMININ YEŞİL YOL KARŞITI YEREL HAREKETE UYGULANMASI

Çağrı ERYILMAZ *

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Yeşil Yol projesine karşı gelişen yerel çevre hareketini ekonomik büyüme-çevre koruma çelişkisi üzerinden incelemektir. Küresel kapitalizme uyum ve refah artışı amacıyla, sürekli ekonomik büyüme sürecindeki Türkiye’de enerji, maden ve yol gibi altyapı projeleri ülkenin dört bir yanında gerçekleştirilmektedir. Gelişmekte olan Türkiye’de gelir dağılımı adaletsizliğine rağmen refah artışını sağlayan bu süreç, kaçınılmaz biçimde çevresel bozulmalara neden olmakta ve özellikle yerelde maden, santral ve yol karşıtı çevre hareketlerini ortaya çıkarmaktadır. Doğu Karadeniz Yaylalarını birbirine bağlayan 2.600 kilometre uzunluğundaki Yeşil Yol Projesi de turizmi geliştirmeyi hedeflerken çevresel bozulmaya neden olacağı kaygısıyla bir çevre hareketine neden olmuştur. Bu çalışmada, ABD’deki benzer yerel çevre hareketlerine uygulanmış Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre Yeşil Yol karşıtı hareketi üç başlık altında incelenmektedir. Ekonomik Büyüme-Çevre Çelişkisi başlığında ise gelişmekte olan ülke ekonomisinin doğal alanları kitle turizmine açarken 2.600 kilometre uzunluğunda ve normalden geniş olarak planlanan Yeşil Yol projesinin yerel yaşamı ve doğayı tehdit ettiği ortaya konmaktadır. Kullanım Değeri-Değişim Değeri Ayrımı başlığında ise yaylaların hayvancılık, dinlenme ve yerel pansiyonculuk şeklindeki kullanımını ile proje sonunda gerçekleşecek kitle turizminin getireceği refah artışı ve çevrenin bozulması öne çıkmaktadır. Projeye karşı olanlar kullanım değerini ve çevreyi korumayı savunmaktayken destekleyenler ise değişim değerinin getireceği refah artışını ve düzenli yapılaşmayı talep etmektedirler. Örgütlenme ve Medya başlığında Yeşil Yol projesine karşıt yerel hareketlerin barışçıl eylemlerinin başarıya ulaşmasında ulusal medyada yer alabilmelerinin ve yereli aşan bölgesel platformlar oluşturabilmelerinin önemi ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Yol, çevrecilik, turizm, yerel hareket, Koşu Bandı Üretimi

ABSTRACT

This study aims to analyse the environmental grassroots movement against Green Road Project through the dilemma of econom-

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ceryilmaz@artvin.edu.tr, cagridentiz@gmail.com

ic growth-conservation. Energy, mine and road like infrastructure projects are realized among the country that is in the process of continuous economic growth to adapt global capitalism and to increase welfare. This process of economic growth providing increase in welfare despite of inequality of income distribution, inevitably causes environmental degradation and generates environmental movements against mine, plant and road projects particularly in locals. While Green Road Project with 2.600 km linking East Black Sea Plateaus aims to develop tourism, it also ignites a grassroots movement due to concern for environmental degradation. This study examines the grassroots movement against Green Road Project under 3 topics through the perspective of the Treadmill of Production Theory that is used in similar movements in USA. The Contradiction of Economic Growth-Environment topic states that economy of developing country opens natural areas to mass tourism, however 2.600 km of wider road threatens local life and nature. Difference between Use Value and Exchange Value topic declares the tension between use of plateaus for animal husbandry, recreation and local tourism and income increase and environmental degradation due to mass tourism. People against the project defend the use value and environmental protection while others supporting Green Road ask for income increase and planned settlement. Organization and Media topic shows the effect of national media and regional organizations on success of peaceful actions of grassroots movements against Green Road Project.

Keywords: Green Road, environmentalism, tourism, grassroots movement, The Treadmill of Production

Son yıllarda Türkiye’de enerji, altyapı ve benzeri projeler ve bunlara karşı olarak yerelde gelişen ve ulusal ölçekte destek bulan çevreci hareketler dikkat çekmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde bir yandan maden, yol, hidroelektrik, rüzgâr, termik ve hatta nükleer santral yatırımları hayata geçirilirken diğer yandan da bu projelerin bir kısmına karşı tepki olarak protestolar, basın açıklamaları ve yargı süreçleri gerçekleşmektedir. Doğu Karadeniz Yaylalarına yapılması planlanan ve 2015 yazı itibariyle inşaat çalışmaları başlayan Yeşil Yol Projesi de yerel ve ulusal ölçekte tepkiyle karşılaşılarak ülke gündeminde öne çıkmıştır.

Özellikle 1980’lerden bu yana küresel kapitalizme entegre olmayı hedefleyen ve bu amaçla neoliberal politikalar uygulayan Türkiye’de bir yanda ekonomik büyüme ve refah artışı yaşanırken diğer yanda da çevre bozulması ve yıkımı gerçekleşmektedir. Bu süreçte orman, mera, deniz, kıyı ve nehir ekosistemleri ile tarım alanları büyüme ve kalkınma amaçlı projelerden olumsuz etkilenmektedir. Toplumda refah artışı ile desteklenen kalkınma süreci, 1980 sonrasında sivil alanda yer alabilen çevreci değerlerin de etkisiyle ciddi bir çevre hareketinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Otuz yılı aşkın süredir Türkiye kalkınma ve koruma ikilemi içindedir, bir yandan refah artışı beklentisiyle kalkınma projelerinden vazgeçeme-

mehtedir diğery yandan ise doğal değeryleri korumaya çalışmaktay ve başarı-sız olmaktadır. Bu çerçeyvede Doğu Karadeniz Yaylalarını kıyıya inmeden 2.600 kilometrelik yol ile birbirine bağlayacak Yeşil Yol Projesi ile bölgedey altyapının geliştirilerek turizm bölgeleri oluşturulması planlanmaktadır. Yerelde ise, özellikle Rize’de turizmin geliştirilmesi beklentisiyle projeyi destekleyenlere karşı olarak hayvancılığın, küçük ölçekli pansiyon turizminin, yayla kültürünün ve çevrenin bozulacağı kaygısıyla bir çevre hareketi ortaya çıkmıştır.

Bu makalenin amacı kalkınma ve koruma ikilemini, Yeşil Yol Projesi örneğinde refah artışı talebi ve yerel çevre hareketi ilişkisi üzerinden analiz etmektir. Çalışmada ekonomik büyüme süreci ile çevre bozulması ilişkisini ortaya koyabilecek ve Türkiye’de çok az bilinen Koşu Bandı Üretimi Kuramı (Treadmill of Production Theory) kullanılacaktır.

Makalenin devamında öncelikle kavramsal çerçeyeyi sağlamak üzere çevre hareketlerini analiz etmedey kullanılan toplumsal hareket kuramları, çevre sosyolojisi yaklaşımları ve çevreciliğın ortaya çıkışı ve dönüşümü açıklanacaktır. İkinci olarak Koşu Bandı Üretimi Kuramı ve Yeşil Yol Projesi açıklanacaktır. Üçüncü olarak ilgili kuramın yerel çevre hareketleri analizinde ortaya çıkan üç başlık; *Ekonomik Büyüme-Çevre Çelişkisi*, *Kullanım Değery-Değeryşim Değery Ayrımı* ile *Örgütlenme ve Medya* çerçeyesinde Yeşil Yol Projesine karşı çıkanların ve destekleyenlerin çeşitli toplantılarda ve medyada ifade ettikleri görüşleri değerylendirilecektir. Sonuç ve değerylendirme bölümünde Yeşil Yol Projesi örneğinde kalkınma ve koruma çelişkisi analiz edilecektir.

1. Toplumsal Hareketler ve Çevre

Staggenborg (2012) literatürdeki toplumsal hareket kuramlarını *Kolektif Davranış*, *Kaynak Hareketliliği* ve *Yeni Toplumsal Hareketler* başlıkları altında toplamaktadır. Kolektif davranış yaklaşımda dört kuram öney çıkmaktadır. İlk olarak, sembolik etkileşimcilik etkisindeki *Chicago Okulu*’nun kolektif davranış yaklaşımda göre bireylerin nasıl ortak hareket ettikleri, hedef belirledikleri, yeni örgütsel yapılar, kültür ve anlamlar oluşturdukları incelenir. İkinci olarak, *Smelser*’ın *kolektif davranış* kuramında yapısal gerilimler toplumda farklı bir çözüm inancının yayılmasına neden olur ve çeşitli olayların birikimi sonucunda eyleme geçilir. Üçüncü olarak *Kitle Toplumu* yaklaşımda göre, toplumdan ve politik yapılardan izole olmuş bireyler kendilerine kimlik ve aidiyet bulmak için toplumsal hareketlere katılırlar. Son olarak, *Görelü Yoksunluk* kuramında ise toplumda yaşanan gelişmeler beklentileri yükselttiğinde bireyler, mevcut durumlarından yakınıp yoksunluklarını gidermek için toplumsal hareketi oluştururlar. 1960’larda, kolektif davranış kuramlarının eleştirilmesiyle ortaya çıkan ve Amerika’da etkin olan ikinci grup toplumsal hareket kuramları içinde *Kaynak Hareketliliği* öney çıkmıştır. Buna göre toplumsal hareketin oluşması için mevcut toplumsal gerginliklerin yanında gerekli kaynak, örgüt ve fırsatlar da gereklidir. *Politik Süreçler* kuramı ise hareket ile devletin ilişkilerini ve politik fırsatların rolünü vurgulamaktadır. Son olarak Avrupa’da etkin olan *Yeni Toplum-*

sal Hareketler kuramı 'post-endüstriyel veya ileri kapitalist toplumlardaki' barış, toplumsal cinsiyet, çevre ve öğrenci hareketlerini içermektedir. Bu yeni hareketler, eski endüstriyel toplumun işçi hareketlerinden yapı, içerik ve ideoloji olarak farklıdır (Staggenborg 2012: 13-26). Buna rağmen, *Politik Ekonomi* kuramı kapitalist toplumlarda emek-sermaye çelişkisine dayalı biçimde ve sınıf hareketi çerçevesinden analiz yapmaktadır. Ekonomi temelli politik ekonomi kuramından farklı olarak *Kültür Kuramı*, sembollerin ve imgelerin toplumsal hareketi büyütmesini vurgulamaktadır (Macdonis 2012: 612, 615). Bu çerçeveye göre çevre hareketleri ortaya çıktıkları 1970'lerin maddiyat sonrası bağlamına uygun olarak, genelde ekonomi ve sınıf kategorileri yerine kimlik ve değer üzerinden değerlendirilmekte ve Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Bu makalede ise küresel ve ulusal ekonominin yereldeki etkileri temel alınacaktır, ancak sınıf hareketi odaklı Politik Ekonomi kuramı yereldeki çevre hareketleri için yeterli değildir. Buna göre, yerel çevreci hareketi ekonomi temelinde açıklayabilmek için çevreci hareketlere ve çevre sosyolojisi kuramlarına bakmak gerekmektedir.

Çevre hareketi ilk örneklerinin görüldüğü 19. Yüzyılda, doğal parkların ve vahşi yaşamın korunmasını amaçlamaktadır. Endüstrileşme ve kentleşmenin yaygınlaştığı 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise Batı ülkelerindeki barış, kadın ve sivil haklar gibi konulardaki protesto döngüsünün etkisiyle yeni bir nitelik kazanmıştır. Özellikle kadın hareketinin çevre kirliliği konularına ilgi göstermesi ve diğer hareketlerden alınan "eylemci, taktik ve enerji" ile çevre hareketi genişlemiş ve kendi protestolarını gerçekleştirmiştir. 1970'de kutlanan ilk *Dünya Günü*¹ ile medya ve toplumda bilinirliği ve meşruiyeti artmıştır. 1970'lerde bugüne kadar ulaşacak olan Dünya Dostları² ve Yeşilbarış³ gibi etkin, yaygın ve tanınmış çevre örgütleri kurulmuştur. 1972'de Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm'de düzenlenen Dünya Çevre Konferansı⁴ ve ayrıca ortaya çıkan çevre hareketinin de etkisiyle, çevre koruma konuları yasal mevzuata ve devletlerin politikalarına eklenmiştir (Staggenborg 2012: 137-140).

Takip eden on yıllarda hızla büyüyen ve gelişen çevre hareketi içinde örgütlenme, strateji ve etkinlik konularında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Çevre örgütleri yıllar içinde profesyonel çalışanları olan bürokratik yapılar geliştirilerek devlet kurumları ile uzun dönemli ilişkiler kurmuşlardır. Özellikle gelişmiş ülkelerde yüzbinlerce üye sayısına ve mali desteğe ulaşan Dünya Doğayı Koruma Vakfı⁵ ve Yeşilbarış gibi örgütler ülke politikalarında aktif rol oynamaya başlamışlardır (Staggenborg 2012: 147-149). 20. Yüzyıl içindeki en başarılı ve kalıcı toplumsal hareketlerden olan, 1850lerden bu

¹ <http://www.earthday.org/about/the-history-of-earth-day/> (05.06.2016)

² Friends of the Earth, www.foe.co.uk (25.06.2016)

³ Greenpeace, www.greenpeace.org (25.06.2016)

⁴ <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97>, <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503> (05.06.2016)

⁵ <http://www.worldwildlife.org/> (05.06.2016)

yana korumacılıktan çevreciliğe ve son olarak ekolojiye evrilen Amerikan çevre hareketi içinde, korumacı nitelikteki Sierra Kulübü ve Ulusal Vahşi Yaşam Federasyonunun yanı sıra çevreci eğilimde Dünya Dostları ve Çevre Politikası Enstitüsü gibi ana akım büyük örgütler ortaya çıkmıştır (Mertig vd. 2002: 448-470). Bu kuruluşların etkisiz, profesyonel ve merkezleşmiş olduklarına dair eleştiriler sonucunda, 1970'lerde *radikal/doğrudan eylem grupları* ve *taban hareketleri/çevresel adalet grupları* ortaya çıkmıştır. Çevresel adalet grupları çevre sorunları ile sınıfsal ve etnik ayrımcılığın ilişkisi üzerinden toplumsal eşitlik temelinde mücadele etmektedir. Taban hareketleri ise "arka bahçemde değil"⁶ adıyla yerelci ve bencil olarak görülmektedirler. Merkezi yapılara karşı oldukça eleştirel olan yerel gruplar bölgesel ve ulusal ölçekte koordinasyon görevini yapan Sağlık, Çevre ve Adalet Merkezi gibi kurumlar oluşturmuştur. Taban hareketleri vatandaş katılımının artmasını sağlayan, yerel topluluklara destek veren ve çevre sorunlarını engelleyebilen yapılarıyla başarılı bulunmaktadırlar (Freudenberg vd. 1992; akt. Mertig vd. 2002: 472).

Gould ve arkadaşlarına göre (1996: 1-2) çevrecilik içinde 1980'lerle birlikte üç farklı hat ortaya çıkmıştır. İlk grup *eski düzen korumacılarıdır*; Sierra Kulübü gibi geleneksel hareket örgütlerinde ve yerel eğitim merkezleri ile toprak koruma çabalarında etkindirler. İkinci grup ise ekosistem yıkımı ve ırkçılık arasındaki bağlantıyı vurgulayan *çevresel adalet* hareketidir. Diğerleri kadar ilgi görmeyen ve akademik çalışmalara konu olmayan üçüncü grup ise Gould ve arkadaşlarının "vatandaş-işçi grupları" olarak tanımladığı hareketlerdir. Genelde önceden politik etkinliklere katılmamış çalışan orta sınıf üyelerden oluşmaktadırlar. Kentlerde banliyölerde ve kırsal alanlarda ise endüstriyel özelliğini kaybetmiş kasabalarda etkindirler. Diani ve Donati (1999) 1980 sonrasında Batı Avrupa'daki çevre örgütlerinin farklılaşmasını kaynak hareketliliği ve politik etkinlik yaklaşımları çerçevesinden incelemişlerdir. İngiltere, İtalya, İrlanda, Fransa ve Almanya'yı kapsayan araştırma sonucunda, geleneksel baskı grubu biçimindeki çevre örgütleri profesyonelleşmiştir. Devlet ve özel sektörle çatışmadan uzak durarak lobi faaliyetlerine yönelmektedirler. Yereldeki hareketlerde de çatışmacı yaklaşım ve protesto etkinlikleri artmaktadır. Türkiye'de TEMA, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Doğa Derneği ve Greenpeace Akdeniz üzerine yaptıkları çalışmada Parker ve arkadaşları da (2013: 766-768) benzer sonuçlara ulaşmaktadır.

Çevreci hareketin gelişimini, zamanla farklılaşmasını ve yerel hareketlerin ortaya çıkışını inceledikten sonra, çevreci yerel hareketleri ekonomi temelinde analiz etmek amacıyla Çevre Sosyolojisi kuramları (Hannigan 2006) incelenebilir. 20. Yüzyılın ilk yarısında Chicago Okulunda geliştirilen *Kent Ekolojisi* yaklaşımı ekolojinin temel ilkelerini kent yaşamına uygulamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen *Çevrenin Rekabet Eden İşlevleri* kuramında ise doğa insan türü için ikmal, yaşam ve atık işlevleri üzerinden değerlendirilmektedir. İşlevlerden birinin diğerleri aleyhine gelişmesi veya

⁶ "Not in My Backyard"

hepsinin büyüyüp doğanın taşıma kapasitesinin aşılması çevre sorunlarına neden olmaktadır. Modernizm eksenindeki ilk açıklama ise *Ekolojik Modernleşme* Kuramından gelmektedir, buna göre çevre sorunlarının çözümü mevcut endüstriyel toplumun yok edilmesinden değil bilim ve teknoloji aracılığıyla çevresel düzenlemelerin ekonomi-politik sisteme eklenmesinden geçmektedir. *Risk Toplumu* tezi ise modernizme eleştirel yaklaşmakta, bilime, teknolojiye ve ilerlemeye olan güvenin yerine çevresel riskleri azaltmaya yönelik olarak sivil toplumunun önde yer aldığı düzenlemeleri önermektedir. Diğerlerinde olmayan ekonomi-politik perspektifine sahip *Üretim Döngüsü* kuramına göre, sürekli büyümek zorunda olan ekonomik yapı ekosistemi ve taşıma kapasitesini tehdit etmektedir. Aşırı üretim ve tüketim nedeniyle kaynak yokluklarıyla karşılaşıldığında üretimi düşürme yerine yeni sömürü alanları açılarak büyüme tercih edilmektedir. Ekonomik gelişme ve çevre koruma hedefleri arasında kalan devlet kurumları, 19. yüzyıldaki Amerika'ya benzer biçimde çevre korumada etkisiz kalıp kalkınma projelerine ağırlık vermektedirler (Hannigan 2006: 16-28). Buna göre Risk Toplumu yaklaşımı çevre sorunlarının çözümünde yerel hareketleri öne çıkarmaktadır ancak ekonomi temelli bir analiz yapmamaktadır. Bu eksiği giderecek olan Koşu Bandı Üretimi Kuramıdır.

Koşu Bandı Üretiminde sermaye, emek ve devletin ortaklığında ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve böylece yeni iş olanaklarının ve toplumsal refahın sağlanması amaçlanmaktadır (Longo ve Baker 2014: 434). Ekolojik modernleşme ise ekonomik alanın yanı sıra yönetim alanını ve sivil toplum, bilim ve teknolojiyi içeren sosyo-kültürel alanları da kapsamaktadır. Koşu Bandı Üretimi Kuramı ekonomik alana odaklanmıştır (Fisher 2002: 62). Zira, Ekolojik Modernleşme yaklaşımının aksine üretim ve tüketim süreçlerinde karar alma noktasında ekonomik etkenler belirleyici görülmektedir (Schnaiberg 2002: 16).

Koşu Bandı Üretimi eleştirisi ana akım çevreci hareketler içinde kabul görmemiştir. Aksi durumda güçlü bir hareket geliştirebilecekken ana akım çevrecilik, 1980'lerin ve 1990'ların "yeni-koşu bandı" değerlerini benimseyerek esnek ve piyasa tabanlı çözümler kabul etmektedir. Diğer yandan güney ülkelerinin çevrecilik anlayışı içinde ise üretim süreçleri ile yaşam alanı mücadelesi ilişkisi kabul edilmektedir (Gould vd. 2003: 43-49).

2. Yeşil Yol Projesi ve Tepkiler

Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdari Başkanlığı'na (DOKAP) göre Yeşil Yol Projesi⁷ 1990'lardan bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülen turizm master planlarının 2007-2009 döneminde tek bir çatı altında toplanmasıyla oluşturulmuştur. Proje zaman içinde genişleyerek toplam 8 ili; Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon, Artvin, Bayburt ve Samsun'u içine almıştır. Yetersiz ulaşım ve sezon kısalığı nedeniyle "yaylacılık yapan yerel halkın gelir düzeyinin artırılması" ve kısıtlı kalan turizmin geliştirilmesi için planlanan yolun asıl adı ise Yeşile Yolculuk'tur ve zamanla Yeşil

⁷ <http://www.dokap.gov.tr/yesil-yol/> (17.06.2016)

Yol'a dönüşmüştür. Toplam 2.600 kilometre uzunluğundaki projenin 1.000 kilometrelik bölümü Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır, 500 kilometrelik bölümde çalışmalar tamamlanmıştır ve kalan 1.100 kilometrelik bölümde "iyileştirme çalışmaları" planlanmaktadır. DOKAP kapsamında İl Özel İdareleri ve Büyükşehir Belediyelerinin yürüttüğü inşaat sürecinde yeni bir yol açılmadığı ve eski yolların "standardının yükseltildiği", "koruma-kullanma dengesi" çerçevesinde doğal, mimari ve tarihi değerlerin gözetilerek sürdürülebilir turizmin geliştirilmesinin hedeflendiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, 8 ilin yaylalarının birleştiren proje tamamlandığında 5 adet Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi ve 33 adet Turizm Merkezi aracılığıyla yerli ve yabancı turistlerin bölgeye akışı ve turizm potansiyeli artabilecektir. Turizm merkezleri imara açılacak ve "doğaya saygılı, doğayla bütünleşmiş" yapılarla "yaylalardaki yapılaşmaya bir düzen getirilecek" ve "kentsel dönüşüm gibi kırsal dönüşüm sağlanacaktır". Buna göre, 2016 yılı içinde Yeşil Yol projesi güzergâhındaki turizm yatırımları 8 milyon TL civarındaki ödenek ile desteklenmesi planlanmıştır⁸.

Yeşil Yol Projesi, 2010 yılında Karadeniz Yaylalarını Birleştirme Projesi ve Doğu Karadeniz Turizm Odaklı Kalkınma Planı⁹ olarak gündeme geldiğinde, yerel ve ulusal çevre örgütlerinden tepkiler gelmeye başlamıştır. 2013'ün Nisan ayında Rize'de Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından düzenlenen Fırtına Vadisi Sempozyumu'nda¹⁰ turizmin geliştirilmesi başlıklarıyla yine gündeme gelmiştir. Bu gelişmeleri takiben proje kırsal alanda turizm ve kalkınma açısından desteklenmesine rağmen yapılaşma, madencilik ve yaylacılığın engelleneceği kaygısıyla eleştirilerle karşılaşmıştır¹¹ (Danış 2016: 9-16). Bu kapsamda özellikle Rize'de inşaat sürecinin fiziksel olarak engellenmesi, projeyi yargıya taşınması ve sempozyum düzenleyerek kamuoyu dikkatini ve desteğini sağlama öne çıkmaktadır.

Yeşil Yol Projesinin Rize-Yukarı Kavrun Yaylası'nda başlayan yol çalışmasına karşı 2 Haziran 2015'den başlayarak 50 gün süren yerel bir direniş gerçekleşmiştir. Yol düzenleme işleminin izinsiz ve yanlış yerde yapıldığını iddia eden direniş, şiddetten uzak durarak barışçıl biçimde inşaat etkinliklerini engellemeye çalışmıştır. Bunun karşısında güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi de şiddet içermemektedir ve yol çalışmasının engellenmesini önlemeye yönelik olmuştur (Danış 2016: 20, 94-96, 109). 11 Temmuz 2015'te Rize-Samistal Yaylası'ndaki yol çalışmasına karşı duran yerel halk ve çevreciler içinde yer alan Havva Bekar'ın jandarma önündeki oturur haldeki fotoğrafı ve "ben halkım" sözü medyada geniş yer bulmuş¹² ve yukarıda açıklanan Kültür Kuramı'nın öngördüğü biçimde Yeşil Yol karşıtı

⁸ <http://www.rizevizyon.com/haber/dokaptan-yesil-yol-turizm-yatirimlarina-8-milyon-destek/6315/> (19.06.2016)

⁹ <http://www.haber61.net/bolgesel/d-karadenizin-turizm-mastir-plani-h63061.html> (22.06.2016)

¹⁰ <http://bolge12.ormansu.gov.tr/12bolge/Files/Sempozyum%20Program.pdf> (17.06.2016)

¹¹ <http://www.atlasdergisi.com/gundem/yesil-yol-nereye-cikar.html> (21.06.2016)

¹² <http://www.hurriyet.com.tr/yesil-yol-icin-komando-esliginde-is-makinesi-getirdiler-rizeli-yine-dur-dedi-29521250> (22.06.2016)

hareketin simgesi haline gelmiştir. Sonrasında projenin Rize kısmına 23 Haziran 2015'te dava açılmıştır. 9 Aralık 2015'te Danıştay'da Çevre Düzeni Planının yürütmesi durduruldu haberlerine¹³ karşın DOKAP yaptığı açıklamada Yeşil Yol Projesinin çevre düzeni planı dışında uygulandığını ve yerel idarelerce yürütüldüğünü açıklamıştır¹⁴.

Yeşil Yol'u durdurmak için protesto ve yargı sürecinin yanı sıra tartışmalara bilimsel temel ve kamuoyu desteği sağlamak amacıyla sempozyumlar da düzenlenmiştir. 1 Kasım 2014'te Helsinki Yurttaşlar Derneği de yerel aktörlerin ve sivil toplumun sürece katılımının artması amacıyla Rize'de bir toplantı düzenlemiştir¹⁵. 7 Ağustos 2015'te Rize-Şenyuva Köyünde projeye karşı olan Fırtına İnisiyatifi biyolog, orman mühendisi ve avukat gibi uzmanların katıldığı bir günlük Yeşil Yol Sempozyumu düzenlenmiştir. Projenin gerçekleşmesi halinde doğanın zarar göreceği, bu nedenle hayvancılığın ve turizmin azalacağı vurgulanmıştır.¹⁶ 7-8 Mayıs 2016 tarihlerinde Ankara'da Yaylaların Kardeşliği Platformu tarafından meslek odalarının, ulusal ve yerel çevreci sivil toplum kuruluşlarının da desteklediği "Yeşil Yol'a Dur De" adlı bir sempozyum düzenlenmiştir. Akademisyenlerin, avukatların, çevre haberleri yapan medya mensuplarının, meslek odaları temsilcilerinin ve çevre avukatlarının katıldığı sempozyumun amaçları arasında, projeye karşı yürütülen mücadeleye bilimsel verilerle desteklemek ve kamuoyu oluşturma öne çıkmaktadır.¹⁷

3. Koşu Bandı Üretimi Kuramı ve Yeşil Yol

Gould ve arkadaşları Koşu Bandı Üretimi Kuramını, ABD'de sulak alan koruma, kirlilik ve geri dönüşüm konusundaki üç yerel çevreci hareketin analizine uygulamışlardır (1996). Kuram ile pratiği birleştirdikleri alan araştırmaları *Ekonomik Büyüme-Çevre Çelişkisi, Üretim Değeri-Kullanım Değeri Ayrımı, Örgütlenme ve Medya* başlıkları halinde toplanabilir. Bu bölümde sırayla bu başlıklar açıklanmakta ve Yeşil Yol Projesine uygulanmaktadır. İlk başlıkta Türkiye'deki ekonomik büyüme süreci içinde Doğu Karadeniz yaylalarında turizmin geliştirilmesi projesi olarak Yeşil Yol incelenecektir. Üretim Değeri-Kullanım Değeri Ayrımı başlığında ise Doğu Karadeniz yaylalarının hayvancılık ve pansiyon işletmeciliğine dayalı ve dinlenme alanı olarak kullanımına karşı yolun genişletilmesi ile planlanan kitle turizminin etkileri tartışılacaktır. Örgütlenme ve Medya başlığında Yeşil Yol'a karşı

¹³ http://www.dha.com.tr/danistay-yesil-yola-ve-heslere-dur-dedi_1113391.html (22.06.2016)

¹⁴ <http://www.karadenizgazete.com.tr/bolgesel/dokap-tan-yesil-yol-aciklamasi-/83824> (23.06.2016)

¹⁵ <http://www.hyd.org.tr/tr/calismalar/demokratiklesme-ve-ozgurlukler/18-yerel-bolgesel-demokratik-yonetisim-projesi/182-bolgesel-idare-ve-yerel-demokrasi-projesi-calisma-toplantilari-tamamlandi> (27.06.2016)

¹⁶ <http://www.yeryuzutanigi.com/cevre/yesil-yol-sempozyumu-yesil-yolla-piknik-turizmi-gelisir/> (21.06.2016)

¹⁷ <http://www.karadenizinsesi.com.tr/yesil-yola-dur-de-sempozyumu-84807h.htm> (23.06.2016)

hareketin yapısı incelenecek ve yerel çevreci hareketin ulusal basın ile ilişkisi ortaya konacaktır.

3.1. Ekonomik Büyüme-Çevre Çelişkisi

Koşu Bandı Üretimi hem Kuzeyin endüstrileşmiş hem de Güneyin az endüstrileşmiş ülkelerinde sermaye ve güç akışının yanı sıra doğal kaynakların ve insan emeğinin emildiği süreçleri tarif etmektedir (Gould vd 1996: Xiii). Koşu Bandı Üretimi Kuramının ortaya çıkışı, Schnabierg'in 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'deki çevresel bozulmasının nedenlerini açıklama çabasına dayanmaktadır. Çevre sorunlarının kaynağı olarak gösterilen 1945-1975 dönemindeki üretim artışı, iddia edildiği gibi nüfus artışından ve teknolojinin hızlı gelişmesinden kaynaklanmamaktadır, aslında üretim artışı döngüsünün sonucudur. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ekonomi odaklı yaklaşımlar tüketimi ve kültürel alanı öne çıkarmıştır. Ancak, Koşu Bandı Üretimi Kuramı tüketim karşısında üretime odaklanmaktadır, zira bireylerin, toplumun ve kurumların tüketimi üretimle sınırlıdır. Dahası, tüketicilerin satın alma tercihleri, ekonomik yapı ve politik gücün ortaklığında üretim ve dağıtım süreçleri tarafından belirlenmektedir (Gould vd. 2003: 2-6).

Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre amaç toplumsal refah kazanımlarını artırmak veya en azından korumaktır, bunun için de endüstriyel tüketimi, ekonomik gelişmeyi ve tüketimi arttırmak gerekmektedir. Büyüme sınırı dayanıp durduğunda üretim daha da artırılmaya çalışılmaktadır ve böylece büyüme krizlerini daha da büyüterek aşmaya çalışan döngüsel bir yapı, yani Koşu Bandı Üretimi oluşmaktadır. Ancak bu sürekli büyüme süreci doğa yıkımına ve doğal kaynakların kirlenmesine ve azalmasına neden olmaktadır. Yerel, bölgesel, ulusal ve ulus ötesi ölçekte işleyen bu koşu bandı üretiminin dünyada erişemediği "çok az ekosistem" kalmıştır (Gould 1996: 5-7, 198). Sonuçta, sürekli büyümek zorunda olan kapitalist üretim süreci ham maddelerin kısıtlı olması nedeniyle çevre sağlığını ve korumayı tehdit etmektedir (Long 2014: 268).

"Liberal endüstriyel toplumlarda ekolojik kısıtları yönetmenin ikilemlerinden birisi, özel sermaye ve kamu kurumlarının ekonomik büyüme talepleri ile vatandaşların kamu sağlığını, doğal alanların dinlenme ve estetik getirilerini koruma isteklerini tatmin etme ihtiyacı arasındadır. Bu sorun, büyüyen endüstriyel üretimin ekonomik mantığı ile doğal sistemleri koruyan ekolojik ilkeler arasındaki keskin farklılıklardan kaynaklanmaktadır." (Gould 1996:5)

Türkiye'de 1980'lerde başlayan ve 2000'lerle birlikte etkisi artan ve hızlanan neoliberal kalkınma politikaları Koşu Bandı Üretimini gerektirmektedir. Zira küreselleşen kapitalizme uyum sağlamak için gelişmekte olan ülke ekonomisi sürekli büyüme amacındadır ve büyüme oranını en az %5 civarında tutmaya çalışmaktadır. Ancak, sürekli büyüme süreci ülke çapında ciddi ve yaygın ölçekte çevre bozulmalarına neden olmaktadır. Sonuçta Türkiye'de 1980 sonrası dönemde çevre hareketinin gelişmesine zemin oluşturmuştur. Kalkınmaya ve refahı arttırmaya çalışan ülkede, doğal

değerler Koşu Bandı Üretimi Kuramına uygun biçimde zarar görmekten kaçamamıştır. İşte bu kalkınma ve çevre bozulması ikilemi içinde, sürekli büyümek durumunda olan ekonominin gerektirdiği altyapı projeleri içinde yol ve enerji yatırımları öne çıkmıştır.

Sinop'tan Artvin'e toplam 693 kilometre uzunluğundaki Karadeniz Sahil Yolu¹⁸ bölgenin ulaşımını kolaylaştırıp ekonomik gelişmenin önünü açarken kıyı ekosistemlerine geri döndürülemez biçimde zarar vermiştir ve günümüzdeki sel baskınlarından sorumlu tutulmaktadır¹⁹. Sürekli artan enerji ihtiyacı için gerekli kömür, hidroelektrik ve rüzgâr santralleri ülkenin kırsal alanlarında binlerce noktada planlanmış ve yüzlerce tesis bitirilmiş ve faaliyete geçmiştir. Bu süreçte enerji arzı ve refah artarken yerelde orman, dere ve çayır ekosistemleri, tarım, hayvancılık gibi yerel geçim kaynakları ve insan sağlığı zarar görmüştür. Kalkınma-çevre ikileminin sonucunda Bergama'da altın madenine karşı hareketten başlayarak hidroelektrik (HES), rüzgâr enerjisi (RES), kömür ve nükleer santralleri ile maden projelerine karşı olarak çok canlı ve etkin bir yerel çevre hareketi ortaya çıkmıştır.

Türkiye'deki yerel çevre hareketinin ilk örnekleri İzmir-Aliğa ve Muğla-Gökova'ya (Dural 2008) planlanan termik santrallere karşı gerçekleşmiştir. İzmir-Bergama'da altın madenine karşı ortaya çıkan yerel hareket (Kılıç 2002, Çoban 2004, Özen 2009 ve Kadirbeyoğlu 2010) sonuçta başarısız da olsa dikkat çekici eylemleri, ulusal çapta gördüğü ilgi ve uzun soluklu mücadelesiyle, bugün hala Türkiye'deki çevre hareketinin en çok bilinen örneğidir. 2000'lerle birlikte Mersin-Akkuyu'daki nükleer karşıtı hareket (Kadirbeyoğlu 2005) ve Sinop-Gerze'deki termik santral karşıtı hareket (Adaman, Akbulut ve Arsel 2015) ve HES karşıtı mücadele ile çevreci hareket ülkeye yayılmış (Hamsici 2010) ve özellikle kırsal alanda etkin olmuştur. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi (Eryılmaz 2012), Kastamonu-Loç Vadisi (Arı 2013), Rize-Fındıklı (Şendeniz 2012), Rize-Senoz, Çağlayan-Arılı ve İkizdere Vadileri (Dönmez 2013), Artvin-Şavşat (Tıkansak 2012) ve Muğla-Yuvarlakçay Vadisi (Ayyıldız 2015) HES karşıtı yerel mücadelenin önemli örneklerine sahne olmaktadır. Turizmin geliştirilmesi amacıyla planlanan Doğu Karadeniz Bölgesi yaylalarını birleştirecek Yeşil Yol Projesi ve oluşan tepkiler de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kalkınma projesi olarak planlanan Yeşil Yol Projesinin çevre kaygılarına rağmen bölge halkının gelir seviyesini artıracakları öngörülmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinde yayla turizminin en gelişmiş örneği olan Rize-Ayder Yaylasının bir sakini ise doğayı bozmadan kalkınmanın gerekliliğini ve refahın artmasını vurgulamaktadır²⁰:

¹⁸ <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/KaradenizSahilYolu.aspx> (27.06.2016)

¹⁹ <http://www.milliyet.com.tr/karadeniz-sahil-yolu-daha-cok-tartisilacak/gundem/gundem-detay/06.02.2012/1498434/default.htm> (27.06.2016)

²⁰ <http://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/yesil-doga/yesil-yol> (15.06.2016)

“Ülkenin her şeye ihtiyacı var. İnsanların da ihtiyacı var, dağa da ihtiyacı var doğaya da. Ama insanların yürüdüğü yerde her şey çok güzel oluyor diye bir şey olmaz. Bozulma oluyor. Ama bizim temennimiz beton olmasın. Ahşap, doğaya uygun yapılsın, insanlar da gelsin, gitsin. Neticede burası turizme açılmış, 500 bin-600 bin kişi geliyor senede. Gelir düzeyi artsın, ülkemizin kişi başına milli geliri 15 bin, 30 bin dolar olsun. Yunanistan 30 bin dolar, o kadar batık olduğu halde. Biz her şeye karşı olursak ülkemizi nasıl kalkındıracağız? Ben kendim kalkınmadıktan sonra, benim yanımdakiler ne yapacak? Ülkem kalkınsın ki, herkes ekmek yesin, gelir düzeyi iyi olsun.”

Yeşil Yol Projesi, bölgede sadece bir turizm geliştirme planı olarak görülmemektedir, bütüncül havza yönetimi sürecinin parçası olarak enerji ve maden yatırımları için gerekli altyapıyı oluşturduğu (Danış 2016: 60) düşünülmektedir. Trabzon-Solaklı Vadisinin bir sakini Yeşil Yol’un madencilik ve HES projeleri ile ilgisinden endişe etmektedir ve gelecekte turizmin alana refah getirmeyeceğini düşünmektedir²¹.

“Tam burda fizibilite çalışmasını yapmış bir maden şirketi var. Hemen alt tarafında da bir HES şirketi var. Onun altında zaten HES şirketinin çalışmaları var. Derebaşı’nda çok olaylı olan, itirazların yapıldığı bölge var. Şimdi bizim en büyük endişelerimizden biri, şu hat (Yeşil Yol) tam olarak belirginleştiği zaman, pat pat pat diye şirketlerin isimleri ortaya çıkmaya başlayacak. Bu bölgedeki turizm anlayışı hiç bir katkı sağlamayacak.”

Projeye karşı olan Fırtına İnisyatifi’ne göre yol inşaatı sonrasında yerelde büyüyecek turizm sektörü içinde büyük işletmeler, turlar ve oteller yerel turizm faaliyetlerinin yerini alacaktır (Danış 2016: 26). Buna göre pansiyona ve yerel turlara dayalı turizm, alanın sürdürülebilirliğine uygun olabilir, ancak büyüyecek turizm sektörü doğal yapıyı bozacaktır. Yukarıdaki örneklerle bakıldığında Yeşil Yol Projesi örneğinde Koşu Bandı Üretimi Kuramının öngördüğü Ekonomik Kalkınma-Çevre Çelişkisi belirgin biçimde görülmektedir.

3.2. Kullanım Değeri ve Değişim Değeri Ayrımı

Yerel hareketler genelde “taban²²” hareketleri olarak tanımlanır, ancak yerel ve demokratik anlamlarında kullanılsa da popülizme kayma tehlikesi hep vardır. Bu hareketler “arka bahçemde değil” olarak da açıklanmaktadır ve yerel eylemciler demokratik olmamakla, bencillik ve dar görüşlülükle ve yerel topluluk değerlerini ulusal çıkarların önüne koymakla suçlanmaktadır. Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre bu anlayış aslında yerelde vatandaş ve işçi haklarını savunan mağdurları suçlamaktadır. Zira bu gruplar aralarındaki tüm farklılıklara karşın yerel kalkınmayı sağlamak ve hayat kalitelerini korumak amacıyla vatandaşlık haklarını kullanmaktadır. Vatandaş-işçi

²¹ Yerel-Bölgesel Politikaların Planlanmasında Söz Hakkımız: Yeşil Yol Projesi Toplantısı, 1 Kasım 2014, Rize. https://www.youtube.com/watch?v=UilpW5fq6_0&index=14&list=PLJrKltA4FVX1lQZRcVXSQNOENWQB5HOG8 (17.06.2016)

²² “grassroots”

olarak tanımlanan sakinler, aileleri ile birlikte yaşadıkları doğal çevreyi koşu bandı üretimi aracılığıyla kirletmekte veya yok etmektedir. Bu halde yerel halk vatandaş ve işçi kimlikleri arasında kalmıştır. Yerel ekosistemler vatandaş kimliği için *kullanım değeri* anlamını taşıırken, işçi kimliklerine yerel ekonomi içinde *değişim değeri* olarak görülmektedir. İnsanlar yaşadıkları ekosistemden doğrudan değil de koşu bandı üretimi üzerinden faydalandığında, ekosistemin sunduğu dinlenme, sağlık ve estetik hizmetler pazara ve piyasada geçerli mallara dönüşmektedir. Örneğin bir doğal park alanı ormana doğru genişletildiğinde kereste üretimi azalmakta ve değişim değeri düşmektedir. Diğer yandan koşu bandı üretimi ekonomisi pazara daha çok hakim olduğunda yerel ekosistemler daha çok zarar görmektedir. Bu durumda çoğu toprak sahibi kullanım değeri yerine değişim değerini tercih etmektedir. Kamu kurumları da doğal kaynakları koşu bandı üretimi sürecine dâhil etmeye çalışmaktadır. Ancak doğanın değişim değeri kullanım değerine baskın çıktığında ve temiz hava ile su bulunmadığında kamu kurumları vatandaşların gözünde meşruiyet kaybına yol açmaktadır. Bu ikilem içinde modern ulus-devletlerin çözümü çevresel yıkımı azaltan yeni teknolojilere yönelmektir. Koşu bandı üretiminin sınırsız biçimde hem değişim-değeri (üretim) hem de kullanım-değeri (geçim ve dinlenme) sağlaması beklenmektedir, ancak bu ekolojik ve toplumsal olarak imkansızdır (Gould vd.1996: 3-4, 15-16, 165)

Kitle turizmine kapılarını açan Ayder Yaylası ve Uzungöl gibi birkaç alanın dışında Karadeniz Yayıllarında turizm, ev pansiyonculuğuna dayanmaktadır. Turizmin yanı sıra yerel halk için dinlenme ortamı yaylalarda hayvancılık da yapılmaktadır. Yaylalarla hayvanlardan elde edilen sütte üretilen peynir, tereyağı ve yoğurt kasaba ve şehirlerde satılmaktadır (Danış 2016: 20-21, 49, 107). Rize-Yukarı Kavrun Yaylasındakilere göre yayla yolu için çok geniş olan 7 metre genişliğinde Yeşil Yol, yaklaşık 200 hayvanın otlamasını ve böylece yaylada hayvancılık faaliyetini engelleyecektir. Bir yaylanın sakini Yeşil Yol nedeniyle hayvancılığın biteceğinden endişe etmektedir²³:

“5 tane ineğim var benim. Bu sene bu yol geçtiği için yaylama bile gidemiyorlar... Çünkü yolları hep kesildi, yüksek yaptılar, duvar kurduklar. (Hayvanlar) Birbirine çatsalar, duvarın dibine düşer, benim hayvanlarıma yazık değil mi? Bir benim değil, bütün insanlara... Buradan yukarı devam ettikleri gibi deremiz bitecek, hayvancılığımız bitecek, yani buranın halkını bitirecekler. Başka insanlar gelip yabancılar, misal Araçlar, Suriyeliler bile gelecek buraya yerleşecek.”

Başka bir yayla sakini, yol inşaatının halkın barınma imkanlarını kısıtlayabileceğini ve doğanın sunduğu rekreasyon hizmetinin yani kullanım değerinin düşeceğini vurgulamaktadır:

“Şimdi burdan 9 değil 6 metrelik bir yol geçtiğini düşün. En az 26 metrelik, dibi alındığı için bir kayma yapacak orda. Burdan baktığın zaman 30 metrelik bir kel şerit bu güzelliği bozup götürüp de gidecek.

²³ <http://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/yesil-doga/yesil-yol> (15.06.2016)

Ne gerek? Başka yer mi yok da gelmiş burda kel ediyorsun. Hem de bir kaya yuvarlandığı zaman bütün bu olaylar, sıkıntılar olacak. Niye doluruyorsun?"

Trabzon Çevre Gönüllüleri temsilcisi kullanım değeri niteliğindeki yerel kültür ve doğal güzelliğın yok olmasına yaşanmış bir örnek üzerinden karşı çıkmaktadır²⁴.

"Ben inşaat mühendisiyim. Ben yola karşı olamam, elektriğe karşı olamam. Ama yolun nasıl yapıldığı, ne amaca hizmet ettiği, neyi hedeflediği çok önemli. Kuzeyden güneye yol güzergahları var, bunlara hiçbir şekilde itiraz etmiyoruz. Ama öbür yandan bu dağlarda yaşayan bir kültür var. Bu kültürün yok edilebileceği bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu düşünüyorum. Bir örnek vereyim, Trabzon'daki Karadağ Yaylasına 80'lerden beri gidip gelen birisiyim... Yaylaya katırla çıkıyorduk, oğlumu omzumda taşıyarak çıkardığım günleri hatırlıyorum. Kadınlar sırtlarında otu aşağıya indirmesinler, 3-5 defa gidip gelmesinler diye bir yol yapımı gündeme geldi. Fizik gücümüzle çalıştık ve makine desteği vermeye çalıştık. Ve sonuçta 90'ların başında yol yapıldı. Sonra Karadağ Yaylası diye bir şey kalmadı. Tamamen yayla kent durumunda. Geleneksel ahşap mimarının yerini tamamen beton almıştır... Amaçsız bir şeyi yanlış yaptığınız zaman, Doğu Karadeniz'in tabiatına ve doğal güzelliklerine büyük zarar verilebileceğini düşünüyorum."

Hayvancılık, rekreasyon, doğal güzellik ve dinlenme gibi kullanım değerlerinin zarar göreceğinden kaygı duyulmaktadır. Ayrıca projenin getireceği kitle turizmine ve değişim değerine karşı çıkmaktadır. Proje ile alanda firmaların yürüteceği madencilik ve yöreye refah getirecek 5 yıldızlı oteller, kış turizmi planlanmaktadır. Örneğın Rize, Ayder Yaylasındaki turistik tesisler gelişecek, sezon uzayacak, aile işletmesinden daha kurumsal işletmelere dönüşüm olacak ve personel çalıştırılabilecektir. Ancak bu süreçte toprağında geleneksel üretim yapan yerel halkın büyüyen turizm sektörü içinde hediyelik eşya satıcılığına dönüşme ihtimali de vardır. Ayrıca, bölge halkının sürecin dışında kalacağı kaygısı da vardır (Danış 2016: 23, 51, 124, 125). Yerel esnafın dışlanacağı endişesi mecliste araştırma önergesi olarak taşınmış ve Erzurum-Palandöken örneği vurgulanmıştır.²⁵

Projeye karşı olanlar değişim değeri için yol yapılmasına karşıdır, ancak kullanım değerini koruyacak ve geliştirecek biçimde mevcut yolların korunmasını desteklemektedirler. Örneğın, projeye karşı mücadele eden Fırtına İnisyatifi yola karşı değildir, bilakis mevcut yolların bakımlarının yapılmasını ve düzeltilmesini istemektedirler. Yerel halkın da benzer talepleri vardır. Böylece yaylalar mevcut hayvancılık ve turizm faaliyetlerine, yani kullanım değerine uygun olarak daha etkin biçimde kullanılabilir. Karşı çıkan ise madencilik ve kitle turizmi gibi alanın değişim değeri ola-

²⁴ Yerel-Bölgesel Politikaların Planlanmasında Söz Hakkımız: Yeşil Yol Projesi Toplantısı, 1 Kasım 2014, Rize. https://www.youtube.com/watch?v=dG_RrcUMohw&index=16&list=PLJrKltA4FVX1QZRcVXSQNOENWQB5HOG8 (17.06.2016).

²⁵ <http://meldaonur.net/?p=5124> (13.06.2016)

rak kullanılmasını amaçlayan geniş ve asfalt yol projesidir. Rize-Kavrun Yaylasının bir sakini değişim değeri için değil kullanım değeri için yol istediklerini vurgulamaktadır²⁶:

“Yola karşı değiliz, yol ile gelecek olan ranta karşıyız. Otellere, madenlere karşıyız, başka bir amacımız yok. Bizim yol istemeyip devletin yaptığı yola karşı çıkmak gibi bir amacımız yok zaten... Burdaki yerli halkın böyle (geniş) bir yola ihtiyacı yok, sadece yolun birazcık düzeltilmesi yeterli olabilir her açıdan.”

Yeşil yola karşı çıkanların yanında kullanım ve değişim değerinin gelişeceği beklentisiyle, projeyi destekleyenler de vardır. Rize Valiliğinin öncülüğünde muhtarlar ve sivil toplum kuruluşlarının katıldığı toplantının²⁷ sonucuna göre projenin ulaşımı ve hayvancılık faaliyetlerini kolaylaştıracağı ifade edilmiştir. Çevreye verilen zararlar da güzergâh, araç ve malzeme değişikliği ile en aza indirileceği öngörülmektedir (Danış 2016: 30). Yeşil Yol’un bölge halkının alandaki kullanım değerini koruyacağı ve artıracığı öngörülmektedir. Rize-Çamlıhemşin’den bir sakin de yayla yollarının kullanım değerini sağlamada olumlu yanlarını vurgulamaktadır.²⁸

“İçerisinde bulunduğumuz otel de dâhil olmak üzere burada bu yenilikler bu yol vasıtasıyla oluşmuştur. Efendim ‘yol kötülükler getirir’. Yol iyilikler de getirir, bunu da hesaba katmak zorundayız... Bundan 50-60 yıl önce yaylalara gitmek bir külfetti, eziyetti, işkenceydi; yaylalar perişanlıktı. Aşağılarda, köylerde kalmak çok daha tercih nedeniydi... Şimdi yaylaların cazibe merkezi haline gelmiş olması yolların biraz olsun katkısı ile olmadı mı? Efendim, yolun genişletilmesi ayrı bir olay... Yıllar önce olan işkence bugün keyif alanına dönüştü. Neyin vasıtasıyla? Biraz yolun, biraz elektriğin şunun, bunun vasıtasıyla... Her şeyi reddetmek vasıtasıyla bir yere varamayız”

Projenin alanda kullanım değerini geliştirmesinin yanı sıra değişim değeri sağlayacağı öne sürülmektedir. Örneğin, Rize-Samistal Yaylasında yol çalışmasına destek veren yayla sakinlerinin Yukarı Kavrun Yaylası gibi gelişmek ve turizm gelirinden faydalanma taleplerini (Danış 2016: 77, 92) Koşu Bandı Üretimine dahil olmak suretiyle, değişim değeri ile erişecekleri refah artışını istediklerini göstermektedir. Plansızca kitle turizmine açılarak bozulmuş Trabzon-Uzungöl’deki bir otel sahibi, Yeşil Yol projesini planlı ve imarlı bir kitle turizmi sağlayacağı gerekçesiyle desteklemektedir.²⁹

“Bugün Uzungöl bitmiştir, batmıştır. Dar alanda bir sürü otel yapıldı, sokakta yürüyemezsiniz bile. Plansızlık, imarsızlık orayı mahvetti. Yeşil Yol güzergâhındaki yerler bir an önce turizm alanı ilân edilip düzene kavuşmalı. Buraya butik oteller yapılmalı, en fazla 20 odalı

²⁶ <http://www.cnnurk.com/tv-cnn-turk/programlar/yesil-doga/yesil-yol> (15.06.2016)

²⁷ <http://www.gazetevatan.com/yesil-yol-krizi-buyuyor--808024-yasam/> (22.06.2016)

²⁸ Yerel-Bölgesel Politikaların Planlanmasında Söz Hakkımız: Yeşil Yol Projesi Toplantısı, 1 Kasım 2014, Rize. <https://www.youtube.com/watch?v=zzB7SoGnC8&list=PLJrKltA4FVX11QZRcVXSQNOENWQB5HOG8&index=13> (25.06.2016)

²⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/yesil-yolda-hangi-turizm> (22.06.2016)

oteller yapılmalı... Samsun'da elinize bir harita verilecek. Nerede konaklama yeri var? Nerede restoran? Nerede benzin istasyonu var? Ona göre kendinizi ayarlayacaksınız, dağdan dağa gelip bu doğayı görecek-siniz. Kitle turizminin buralara zarar vereceği doğru değildir. Tesisin olduğu yerde çöpü toplamak mümkündür. Tesis olmazsa çer çöp olur. Burası Uzungöl'den yedi kilometre, şimdi bir saatte geliyorsunuz. Yeşil Yol yapılıncaya 10 dakikada buraya gelinecek."

3.3. Örgütlenme ve Medya

Koşu Bandı üretimi yerel çevre hareketlerini dönüştürüp kendine entegre etmede başarılıdır. Örneğin, yerelde başlayan organik tarım hareketi zamanla kar amaçlı üretime ve şirket yapısına dönüşmüştür. Bu değişimi ancak yerel sivil toplum örgütlerinin üretim ve tüketim süreçlerine doğrudan katılımı engelleyebilir (Hessi 2003: 31) Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre yerel hareketin oluşmasında üç konu öne çıkmaktadır; üyelerin ne kadar kaygılandığı, durum hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları ve ekonomik-politik etkinlikler ile ekosistemin bozulmasını ne kadar bağdaştırdıkları (Gould vd. 1996: 186). Buna uygun olarak Rize-Ayder Yaylasından bir pansiyoncu hızla gelişen turizm faaliyetlerine ve doğanın bozulmasının ekonomik yapı olan ilişkisini kaygıyla vurgulamaktadır³⁰.

"Şehir hayatını, modern hayatı benimsemiş olan insanlar o hayat şeklini buralara da taşımaya çalışıyorlar. İlla oradaki konforu, şehirdeki evlerdeki rahat ettikleri düzeni buraya taşımak istiyorlar ve bunların bedelleri çok ağır. Bu evleri yapmak için şuarsuzca kazılar yapılıyor, yollar açılıyor. Kötü, doğayla hiçbir şekilde örtüşmeyen malzemeler kullanılıyor. Daha fazla trafik, konfor, otel, lüks uğruna çok kıymetli şeyleri kaybediyoruz... Ortada bir para, turizm, sektör, kapitalist düzen var ve başka hiçbir şey konuşulmuyor. Ne doğa, ne güzel yaşamak, ne paylaşmak, ne hayattan zevk almak; hiçbir şey yok. Çok kıymetsiz, tatsız, değersiz bir dünya haline geldi. Bunun şehirlerden buralara akıyor olması, o kanserin buralara yayılıyor olması çok acı verici... 'Yaşlılar yaylalara çıkabiliyor yollar sayesinde' deniyor. Yaşlıların yol istediği falan yok, onlar zaten bir şekilde yollarını buluyorlar. Şehirden gelenler istiyor o yolu, çünkü alıştılar o konfora, burada da devam ettirmek istiyorlar. Konu bu, lütfen buraları da şehirleştirmeyelim, buralar kalsın. Her yer aynı olmasın."

Gould ve arkadaşları gerçekleştirdikleri üç alan çalışmasında çevrecilik içinde yaygın olan "küresel düşün, yerel davran" düşüncesinin yetersiz kaldığını görmüşlerdir. Zira sorunların kaynağı olan koşu bandı üretimi sadece yerel değil ayrıca bölgesel, ulusal ve ulus ötesi ölçeklerde etkin olmaktadır. Yine de başarılı bir hareket için yerel ayak gereklidir. Yerel grupların bölgesel ve üzeri ölçeklerde başarılı olabilmesi için yerel ötesi bir yapının koor-

³⁰ Yerel-Bölgesel Politikaların Planlanmasında Söz Hakkımız: Yeşil Yol Projesi Toplantısı, 1 Kasım 2014, Rize. <https://www.youtube.com/watch?v=ll0kl80XZil&list=PLJrKltA4FVX11QZRcVXSQNOENWQB5HOG8&index=1> (19.06.2016)

dinasyonu gerekmektedir. Toprak kullanımını konusunda yerel mücadeleleri koordine eden Sierra Club, su kirliliği konusunda yasal düzenlemeler için lobi faaliyeti yapan ve bilgi edinmeyi sağlayan yerel hareketleri birleştiren Great Lakes United ve atık salınımı konusunda yereldeki geri dönüşüm çalışmalarını destekleyen Environmental Defense Fund bu bölgesel koordinasyon yapılarına örnek verilebilir (Gould vd. 1996: 172-182) Yeşil Yol Projesi karşıtı harekete baktığımızda, Rize-Samistal Yaylasındaki direniş yakınlardaki yaylaların yanı sıra kolektiflerin, partilerin ve diğer inisiyatiflerin destek vermesi ve ortak hareket etmesi beklenmektedir (Danış 2013: 71). Projeye karşı gelişen Yaylaların Kardeşliği Platformu bu anlamda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Alanda etkin olan Fırtına İnisiyatifinin “diğer inisiyatiflerle ve şehir örgütlenmeleriyle” etkileşim içine girmesi ve proje kapsamı kalan alanlarda “kendi yerellerini korumaya çalışan halk ve diğer örgütlü hareketlerle birleşme imkânı” bulması amacıyla kurulan platformun³¹ adı konulurken, yine Karadeniz Bölgesinde HES karşıtı mücadele içindeki yerel hareketleri bölgesel ölçekte örgütleyen Derelerin Kardeşliği Platformu’ndan esinlenilmiştir. Böylece, yereldeki çevre hareketleri bölgesel ölçekteki şemsiye bir örgüt altında daha etkin biçimde hareket edebilecek ve seslerini duyurabileceklerdir.

Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre yerel çevreci hareket “büyük ölçüde yerel ötesi medya etkisinin ürünüdür.” Vatandaşlar koşu bandı üretiminin etkilerini medyadan ve diğer sivil toplum örgütlerinden öğrenmektedir. Yerel çevre hareketleri kamuoyu dikkatini çekmede başarılıdır ancak doğal çevreyi korumada sınırlı başarı sağlayabilirler (Gould vd. 1996: 164, 190). Buna göre, Yeşil Yol Projesinde özellikle yol inşaatı ve meraların imara açılacak olması nedeniyle yerel ekosisteme verilecek zarar,³² inşaat süreci, yerel halkın görüşleri³³ ve yargı süreci³⁴ ulusal basında önemli ölçüde yer bulmuştur. Basının yanı sıra ulusal bir haber kanalında projenin özellikle Rize ayağındaki süreci ve yerel halkın tepkisini gösteren bir program³⁵ yayınlanmıştır. Trabzon, Rize, Artvin ve Gümüşhane’de çekilen yerel halkın ve hareketin diğer önde gelenlerinin katıldığı *Gözyaşı Yolu* belgeseli³⁶ proje karşıtı mücadeleyi çeşitli festivaller yoluyla medyaya ve ülkeye taşımada önemli bir görsel kaynak teşkil etmektedir. Projeye karşı alandaki direniş de medyada yer bulmuştur. 2 Temmuz 2015’te yol çalışması başladığında yerel halk toplandığında ulusal ölçekte destek sağlamak için facebook, kari-

³¹ <https://gaiadergi.com/karadenizin-direnisine-yeni-bir-guclu-ses-yaylalarin-kardesligi-plat-formu/> (17.06.2016)

³² <http://www.radikal.com.tr/yenisoz/karadenize-bicilen-kefen-yesil-yol-1206753/> (22.06.2016)

³³ <http://www.hurriyet.com.tr/yesil-yol-un-duvarlari-yaylaları-ortadan-bolmeye-basladi-29743744> (23.06.2016)

³⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/danistaydan-yesil-yol-projesine-yurutmeyi-durdurma-karari-40025006> (18.06.2016)

³⁵ <http://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/yesil-doga/yesil-yol> (17.06.2016)

³⁶ <http://www.medyatrabzon.com/yesil-yola-karsi-gozyasi-yolu-belgeseli-194111h.htm> (18.06.2016)

katür dergisi ve günlük gazeteler kullanılmıştır. Aynı gün gerçekleşen protestoda yayladan bir kadın sakinin askerlerin müdahalesi ile yere düşmesi ve medyaya yayılması ile Yeşil Yol karşıtı mücadele “ülke gündemine” girmiştir. Projeye karşıtı çıkan haberlerin yanında destek veren ve eylemcilere karşıtı tavır alan yayınlar da görölmektedir. Dahası yereldeki direnişe terör örgütünün destek verdiği iddia edilmektedir (Danış 2016: 36-77). Ayrıca yerel basında projenin doğanın korunarak kalkınmayı sağlayacağını belirten haberler de çıkmaktadır.³⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde çevre hareketleri çoğunlukla Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı içinde maddi kaygıların aşıldığı, değer ve kimlik odaklı bir çerçeveden incelenmektedir. Küreselleşen kapitalizmin gerektirdiği sürekli büyümek zorunda olan bir ekonomik sistem, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde refah artışını sağladığı kadar gelir dağılımı eşitsizliğine ve çevresel bozulmaya da neden olmaktadır. Bu süreci açıklamada ekonomik büyüme talebi ve doğa koruma kaygıları arasındaki çelişkiyi merkeze koyan Koşu Bandı Üretimi Kuramı öne çıkmaktadır.

1980’lerle birlikte başlayan ve 2000’lerde hızlanan Türkiye’nin ekonomik büyüme süreci için gerekli olan yol, enerji ve maden yatırımları özellikle kırsal bölgelerde yerel halkın yaşam alanlarını ve doğayı tahrip etmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan ve yayılan yerel çevre hareketleri, çevreciliğin geleneksel olarak kent kökenli doğal değerleri koruma kaygısının ötesinde yaşam alanı koruma kaygısını göstermektedir. Özellikle Karadeniz Bölgesindeki hidroelektrik ve termik santral ve maden projelerinden farklı olarak, yerel halka turizmin geliştirilmesi yoluyla ciddi oranda refah artışı vaat eden Yeşil Yol Projesi farklı bir konumdadır. Diğer örneklerde çoğunlukla yaşam alanı; Koşu Bandı Üretimi Kuramına göre kullanım değerleri tehdit altındayken Yeşil Yol projesi turizmin geliştirilmesi vaadiyle refah artışı olarak değişim değerleri vaat etmektedir. Bir yandan hayvancılık ve yayla kültürü niteliğindeki kullanım değerlerinin kaybedileceği kaygısıyla projeye karşıtı çıkılırken diğer yandan kitle turizminin getireceği refah artışı anlamındaki değişim değerleri talep edilmektedir.

Yeşil Yol Karşıtı hareket vaat edilen değişim değerlerinin getireceği refah artışına karşıtı Orta ve Doğu Karadeniz Yaylalarındaki mevcut kullanım değerlerini korumayı vurgulamaktadır. Rize-Ayder Yaylası ve Trabzon-Uzungöl örneklerinde olduğu üzere kitle turizminin yerel kültürü ve doğal yapıyı bozacağını öne sürmektedir. Bu kapsamdaki yerel çevre hareketi Koşu Bandı Üretim Kuramının öngördüğu biçimde değişim değerlerinin karşısında kullanım değerlerini korumayı seçmiştir. Yardımlaşmak amacıyla Yaylalar Platformu örneğinde bölgesel ölçekte örgütlenmiştir ve ulusal medyanın dikkatini çekerek etkinliğini artırıp yerelin ötesinde destek bulabilmiştir.

³⁷ <http://www.rizeninsesi.net/2014/05/07/karadeniz-yesil-yol-projesi-nedir/> (19.06.2016)

KAYNAKÇA

- ADAMAN Fikret, Bengi Akbulut ve Murat Arsel (2015). "Environmentalism of The Malcontent: Anatomy of an Anti-Coal Power Plant Struggle in Turkey", *The Journal of Peasant Studies*, 42(2):317-395. DOI: 10.1080/03066150.2014.971766.
- ARI Melek (2013). *Impact of Environmental Movements on Energy Policy-Making Process in Turkey: Case Studies of Loç Movement and Anti-Nuclear Movement*, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AYYILDIZ Tuğba (2015). *Doğal Kaynakların Korunması ve Sürdürülebilir Değerlendirilmesinde Sivil İnisiyatiflerin Rolü*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bil. Enst., Muğla (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇOBAN Aykut (2004). "Community-based Ecological Resistance: The Bergama Movement in Turkey", *Environmental Politics*, (13) 2: 438-460.
- DANIŞ Timur (2016). *Yeşil Yol'a Karşı Samistal'de 50 Gün*, İstanbul: Cadde Yayınları.
- DIANI Mario ve Paolo R. Donati (1999). "Organisational Change in Western European Environmental Groups: A Framework for Analysis", *Environmental Politics*, 8 (1): 13-34.
- DÖNMEZ Emre (2013). *Political Ecology of Small Hydraulic Power Plant Constructions in the Province of Rize*, Boğaziçi Üniversitesi, Çevre Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DURAL Baran (2008). "Türkiye'de Çevreci Harekete Sağlanan Destek ve Yeşil Siyaset", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (10) 2: 190-216.
- ERYILMAZ Çağrı (2012). *Social Ecology Challenges Environmental Participation: HES Opposition Cases in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- FISHER Dana R. (2002). "From the Treadmill of Production to Ecological Modernization? Applying a Habermasian Framework to Society-Environment Relationships", *Research in Social Problems and Public Policy* 10: 53-64. DOI: 10.1016/S0196-1152(02)80006-0.
- GOULD Kenneth A., David N. Pellow ve Allan Schnaiberg (2003). "Interrogating The Treadmill of Production: Everything You Wanted to Know About The Treadmill, But Were Afraid to Ask" Çevre ve Koşu Bandı Üretimi Sempozyumunda sunuldu, 31.10-01.11 2003, Wisconsin, ABD.
- GOULD Kenneth A., Allan Schnaiberg ve Adam S. Weinberg (1996). *Local Environmental Struggles: Citizen Activism in the Treadmill of Production*, New York: Cambridge University Press.
- HAMSİCİ Mahmut (2010). *Dereler ve İsyanlar*, İstanbul: Nota Bene.
- HANNIGAN John (2006). *Environmental Sociology*. Londra: Routledge.
- HESSI David J. (2003). "The Green Technopole and Green Localism: Ecological Modernization, The Treadmill of Production, and Regional Development." Çevre ve Koşu Bandı Üretimi Sempozyumunda sunuldu, 31.10-01.11 2003, Wisconsin, ABD.

- MACIONIS John J. (2012). *Sosyoloji*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KADİRBEYOĞLU Zeynep (2005). "Assessing the Efficacy of Transnational Advocacy Networks", *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development?*, Ed. ADAMAN F. ve M. Arsel, Aldershot: Ashgate.
- KADİRBEYOĞLU Zeynep (2010). "Yerel Direniş ve Değişim: Bergama Örneği", *Kadınlar Ekolojik Dönüşümde*, Editör: DEĞİRMENCİ Emet, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 141-154.
- KILIÇ Selim (2002). *Çevre Korumada Yerel Girişimler (İnisiyatifler) ve Bergama Olayı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- LONG Michael, Paul Stretesky & Michael Lynch (2014). "The Treadmill of Production, Planetary Boundaries, and Green Criminology", *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*, Editörler: SPAPENS Toine, Marieke Kluin ve Rob White, Farnham, UK: Ashgate, 263-275.
- LONGO Stefano B. ve Joseph Baker (2014). "Economy 'Versus' Environment: The Influence Of Economic Ideology And Political Identity On Perceived Threat of Eco-Catastrophe", *The Sociological Quarterly* 55 (2): 341-364. Doi: 10.1111/tsq.12052.
- MERTIG Angela G., Riley E. Dunlap ve Denton E. Morrison (2002). "The Environmental Movement in the United States", *Handbook of Environmental Sociology*, Editörler: DUNLAP Riley ve William Michelson, Westport: Greenwood Press, 449-481.
- ÖZEN Hayriye (2009). "Bergama Mücadelesi: Doğuşu, Gelişimi ve Sonuçları", *Atılım Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü, E-Bülten*, 4. (http://ebulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2009-03/makale_04.html).
- PAKER Hande, Fikret Adaman, Zeynep Kadirbeyoğlu ve Begüm Özkaynak (2013). "Environmental Organisations in Turkey: Engaging the State and Capital", *Environmental Politics*, 22 (5): 760-778.
- SCHNAIBERG Allan, David N. Pellow ve Adam Weinberg (2002). "The Treadmill of Production and The Environmental State", *Research in Social Problems and Public Policy* 10: 15-32. DOI: 10.1016/S0196-1152(02)80004-7.
- STAGGENBORG Suzanne (2012). *Social Movements*, Oxford University Press: Kanada.
- ŞENDENİZ Özlem (2012). *Toplumsal Hareketler Repertuarının Dönüşümü: Fındıklı HES Muhalefeti Örneği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TIKANSAK Osman (2012). *A Field Research on the Perceptions of Environmentalism in the Local Anti Small Hydropower Stations Resistance in Turkey: The Case of Fındıklı and Şavşat Regions*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ARTVİN İLİNİN EKO TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hilal SURAT*

ÖZET

Artvin ili gerek doğal güzellikleri, gerekse kültürel değerleri ile turizm için önemli bir destinasyon merkezidir. İlin sahip olduğu üstün peyzaj değerleri, kırsal ögelerin ağırlık kazandığı geleneksel yaşam biçimi ile bazı destinasyonlarda ekoturizm hareketleri başlamış olmakla birlikte bu potansiyel teknik anlamda ortaya konulamadığı gibi, etkin ve yaygın bir şekilde eyleme de dönüştürülemediği görülmüştür. Araştırma şu aşamalardan oluşmaktadır: (1) alanın ekoturizm etkinlikleri için önemli doğal kaynakları arasında yer alan flora yapısı (özellikle endemik, nesli tükenme tehlikesinde olan türlerin belirlenmesi), faunası, su varlıkları, topoğrafik yapısı, ekolojik oluşumlar gibi değerlerin belirlenmesi, (2) alanın ekoturizm etkinlikleri için önemli kültürel kaynakları arasında yer alan tarihi ve dini yapıları, ilin geleneksel yapısını yansıtan el sanatları ve festival-şenliklerinin belirlenmesi, (3) ilin ekoturizm potansiyelinin planlamasına yönelik önerilerin ortaya konulması amacıyla GZFT analizinin yapılması, (4) bu araştırmanın sonucu olarak artvin ilinin sahip olduğu doğal ve kültürel kaynak değerlerinin ekoturizm potansiyelinin tanımlanması, öneminin belirlenmesi ve bu potansiyelin kullanımına yönelik belirlenecek planlama stratejileri doğrultusunda öneriler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal ve Kültürel Kaynak Değerleri, Ekoturizm, GZFT, Artvin

ABSTRACT

Artvin with its natural beauties, cultural, historical and tourist facilities is one of the important center of destination. The province has superior landscape values, Ecotourism movements have begun in some destinations with the traditional lifestyle of rural people, but In this potential technical sense as it can be put forward It has not been able to transform actively and widely. The research consists of the following stages: (1) the area is determination of values an important natural resource for ecotourism activities such as flora structure (especially endemic species, identification of endangered species), fauna, water assets, topographic structure, ecological formations, (2) the area is determination of the important cultural resources for the ecotourism activities identification historical and religious buildings, of handicrafts and festivals that reflect the traditional structure of the province, (3) For the planning of the ecotourism potential of the pro-

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh University, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Artvin, hilal881@artvin.edu.tr

vince in order to performing the SWOT analysis(4) as a result of this research; Artvin has natural and cultural resource values have been identified of ecotourism potential,this potential have been identified, and were identified strategies

Keywords: Natural and Cultural Resource Values, Ecotourism, GZFT, Artvin

Turizm, ekonomik, sosyal ve kültürel içerikli dinlenme, eğlence ve serbest zamanları değerlendirme ile bütünleşmiş, sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların değişimine paralel olarak değişen etkinlikler bütünü olarak tanımlanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turizm, sosyal ve kültürel çevrenin korunmasına katkı sağlaması, değişik kültürlerdeki insanların karşılıklı olarak birbirlerini tanınması ve toplumların genel kültür seviyelerinin artmasına yardımcı olması yanısıra istihdam olumlu etkisi, önemli bir gelir kaynağı olması, katma değerinin yüksek olması, altyapı, üstyapı ve diğer sektörlerle olumlu etkisi nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sektör olarak kabul edilmekte ve hızla gelişimini sürdürmektedir (Arslan, 2000; Ay, 2010).

Dağlar, ovalar, vadiler, ormanlar, göller, nehirler, denizler, doğal anıtlar, iklim ve jeolojik koşullara göre farklılaşan manzaralar doğal varlıklar kapsamında olan zenginliklerdir (İnskeep, 1991; Arslan, 2005). Bir ülkenin sahip olduğu doğal varlıklar, bu varlıkların sayısı ve çeşitliliği, sürekli olarak insanların seyahatlerini yönlendiren çekici bir güç aynı zamanda turizm endüstrisinde vazgeçilmez hammadde durumunda bulunmaktadır (Usta, 2001).

Türkiye, doğal ve kültürel kaynak varlıkları ile turizm yönünden zengin ve çeşitlilik arz eden bir potansiyele sahiptir. Bünyesinde barındırdığı tarihi ve kültürel çeşitlilikleri, sahip olduğu farklı iklim özellikleri ve çeşitli turizm türlerinin aynı anda gerçekleştirilmesi olanaklarıyla farklı özelliklere sahip turistleri ağırlamaktadır.

Yapılan araştırmalar geleceğin turistinin, turistik ürün satın alma davranışlarında giderek çok daha seçici olacağını gösteriyor. Turizm etkinliklerinin yoğun bir şekilde yapıldığı tüm ülkelerde doğal, çevresel, biyolojik ve sosyo-kültürel kaynakların korunmasında ve kayıpların en aza indirilmesinde, turizm alanındaki faaliyetlerin ve getirilerinin gelecekte de artırılarak, devamını mümkün kılacak sürdürülebilir yaklaşımla bir turizm anlayışının benimsenmesinin gerekliliği açıkça görülebilmektedir (Arslan, 2000; Demir ve Çevirgen, 2006; Akşit, 2007).

Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal, teknolojik gelişmeler ve değişimlere paralel olarak, turizm tüketim kalıplarında da son yıllarda önemli değişimler gözlenmektedir. Giderek lüks turizm hareketlerine katılım azalmakta, bir tür doyum sınırına gelen alışılmış turizm merkezlerinden az da olsa uzaklaşma yönünde bir eğilim yaşanmaktadır (Arslan, 2000; Avcıkurt, 2003; Arslan, 2005; Avcıkurt, 2007).

Ekoturizm İle İlgili Tanım Ve Kavramlar

Doğal yaşam ve kültür mirasının korunmasına ve tüm dünyaya tanıtılmasına olanak veren turizm şekli olan ekoturizm bu noktada üzerinde önemle durulması gereken bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Honey, 2004).

Kontrolsüz gelişen kitlesel turizm hareketinin çevre ve toplum üzerindeki tahribatları karşısında giderek lüks turizm hareketlerine katılım azalmış, alışılmış kitle turizm anlayışına bir tepki ve alternatif olarak 1990'lı yıllarda gelişme gösteren ekoturizm kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram kırsal ve kültürel turizmin unsurlarını içermekte ve hassas doğal ve kültürel alanlarda geliştirilebilecek en uygun turizm türü olarak ifade edilmekte (Demir ve Çevirgen, 2006) aynı zamanda sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Arslan, 2000; Avcıkurt, 2003; Arslan, 2005; Avcıkurt, 2007).

İlk zamanlar ekoturizm kavramı, ifade de anlam eksikliği taşımakla birlikte genelde iş alanı oluşturmak için bir pazarlama taktiğinin olduğu küçük yeşil bir alan olarak algılanmıştır. Fakat daha sonraları dünya çapında büyüyen yeşil alan ve deniz aktivitelerine yönelik doğayı keyif almak amacıyla kullanmak isteyen insanların talebi üzerine gelişmekte olan bir turizm türü olarak ortaya çıkmıştır (Ross and Wall, 1999; Altanlar, 2007; Altanlar ve Kesim, 2009).

Günümüzde ekoturizm ile eş anlamlı olduğu düşünülen 35'e yakın terim vardır. Yeşil turizm, yumuşak turizm, sürdürülebilir turizm, alternatif turizm, macera turizmi, bilimsel turizm terimleri en sık dile getirilenleridir. Tüm bu kavramlar kitle turizmine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Eğer bu etkinliklerde doğrudan doğa koruma amacı yoksa ekoturizmle eş anlamlı olarak değerlendirilmemelidir (Tosun ve Şahin, 2006).

Ekoturizm kavramı kökeni Yunanca oikos (ev) ve logos (kelime)'a dayanan, organizmalar ve onların çevresi ile ilişkilerini inceleyen ve bilimsel anlamda ekoloji olarak adlandırılan kelimedenden ortaya çıkmıştır (Demir ve Çevirgen, 2006b; Kuter ve Ünal, 2009). Resmi olarak ilk ekoturizm tanımı 1987'de Lascurain tarafından yapılmıştır. Lascurain (1987) ekoturizmi; doğanın değerini bilip severek, doğal kaynaklara zarar vermeden yapılan, yöre halkının sosyal ve ekonomik anlamda faaliyetlerden yararlanmasını sağlayan, bozulmamış ve kirletilmemiş doğal alanlara bilimsel çalışmalarda bulunmak, manzara seyretmek, doğal bitki ve hayvan varlığını izlemek yanında bu alanlarda yer alan ya da geçmiş zamandaki kültürel özelliklerden zevk almak amaçları ile yapılan seyahat olarak tanımlamıştır (Benzer, 2006; Altanlar, 2007; Altanlar ve Kesim, 2009)

Uluslararası Ekoturizm Derneği (TIES-The International Ecotourism Society) (2000)'nin tanımına göre ekoturizm; çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını geliştiren, doğal alanlara yapılan sorumlu seyahat, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN- International Union for Conservation of Nature) ise ekoturizmi; "geçmiş ve gelecekteki kültürel özelliklerin her birine eşlik ederek düşük ziyaretçi etkisi ile korumayı geliştiren, yerel halkın aktif sosyo-ekonomik katılımına olanak tanıyan, doğadan zevk almak ve doğanın

değerini anlamak amacıyla doğal alanda yapılan çevresel açıdan sorumlu seyahat şeklinde tanımlamıştır.

Bukenya (2001) ekoturizmi; doğal çevre ile turizm faaliyetini bağdaştıran, çevrenin olumsuz etkilenmesi konusunda sorumluluk güdüsü ile hareket etme esasına dayalı ve yerel halkın refahını arttırmaya yönelik olarak doğal alanlara yapılan seyahatler şeklinde tanımlamıştır.

Rahemtulla ve Wellstead (2001) ekoturizmin doğayla ilgili olması, parklar ve korunan alanlarda yapılması, eğitim gerektirmesi, yerel halka fayda sağlaması, düşük etkili tüketim, korumanın ağırlık kazanması ön plandadır vurgusunu yapmışlardır.

Ekoturizm alanda yaşayan halkın katılımıyla gerçekleşen, korumacı ve eğitici yapıda olan bir kavram olduğundan alana gelen ziyaretçilere, ilk deneyim yolu ile o yeri tanıma olanağı sağlayan; anlayışı ve beğeni geliştiren; uygun davranışlarını, koruma etiğini zenginleştiren; bir eğitim deneyimi içeren, alanda yaşayan yerli halk ve doğal-kültürel kaynak değerleri arasında çok sıkı bir etkileşimi sağlayan (Ross and Wall 1999), çevreye karşı sorumlu, olumsuz etkileri azaltmak için çeşitli çalışmalar ortaya koyan, yerel ekonominin girdilerini en fazla ortaya çıkaran bir turizm çeşidi olarak da tanımlanmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2004).

Ekoturizmi anlatmaya yönelik yapılan tanımlamalar dikkate alındığında herkes tarafından genel kabul gören bir ortak tanımının olmadığı görülmektedir. Tüm yapılan tanımlamalar dikkate alınarak ekoturizm, koruma ve kalkınma amaçlarının birbiriyle uyumlu olacak şekilde, doğal ve kültürel kaynakların bugün ve gelecekte kullanımı, çok yönlü yararlanma ve yenilenme kapasitelerini tehlikeye atmadan, kontrol edilmiş, planlı, uzun dönemli, doğanın yapısına uygun, eğitici ve öğretici, yerel kültürün korunması, yöre ekonomisine gelişmesine duyarlı, doğal ve kültürel kaynaklarında biyolojik ve fiziksel bozulmaya yol açmayacak biçimde şekillenmiş olan bir turizm çeşidi olarak tanımlanabilir.

Ekoturizm geniş alanlardaki ekolojik yapıyla birlikte düşünülmesi gereken bir turizm türü olduğundan, bütün turizm çeşitlerinde bunların dengesini bozacak müdahalelerden kaçınılması ana amaçtır. Ekoturizm de, kitle turizminin aksine turist sayısını aza indirmek ve turizmi yıl içinde yaymak, doğal çevreye yapılan baskıyı azaltmak, tahribatı düzeltmeye değil, önlemeye yönelik planlar yapmak ve uzun vadeli ekonomik çıkarları gözetmek daha ön plandadır (Çağatay, 2002).

Ekoturizm, her şeyden önce "çevre ve kültür değerlerinin sürdürülebilirliğini garanti altına alan, yerel halklara maddi yarar sağlayan turizm" olarak kavranırsa da, ağırlıklı faaliyet alanı olarak doğada yapılan turizm türlerini kapsamaktadır. Buna göre, el değmemiş doğada yapılan tüm turizm çeşitleri, ekoturizmin kapsamına girmektedir (Arslan, 2005). Buna göre, el değmemiş doğada yapılan tüm turizm çeşitleri, ekoturizmin kapsamına girmektedir.

Çalışma da Artvin ilinin ekoturizm yönünden taşıdığı potansiyeli en iyi şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma alanındaki yapı incele-

nerek, doğayı ve kültürü kullanma, tüketmeme, değiştirmeme, yerel halka fayda sağlama, onlarla bütünleşme noktalarına dikkat ederek yapılan SWOT analiz çalışması ile çevresel-sosyal-ekonomik boyutlu, uygun içerikte etkinlikler tanımlanacaktır. İl'de yapılacak olan bir ekoturizm planlaması yöre halkına istihdam yaratacak, ekonomik refahını yükseltecek, ilin tanıtımını artıracak ve aynı zamanda ilin doğal kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. İl'e uygun ekoturizm etkinliklerinin belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilebileceği alanların saptanması ile turizm şirketleri, yöre halkı ve kamu yöneticilerinin ortaklaşa çıkarabilecekleri turistik ürünler için altyapı oluşturacaktır.

Artvin ili ve yakın çevresi tarihsel, doğal ve sosyo-kültürel değerler açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Mevcut potansiyel kaynaklar yöre halkı, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olmaktadır. Artvin ili ve yakın çevresinin ekoturizm kullanım potansiyelinin belirlenmesi, kullanıcıların gereksinimlerinin giderilmesi, doğal ve kültürel kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada, ilin ve yakın çevresinin ekoturizm potansiyelini ortaya koyabilmek amacıyla mevcut doğal ve kültürel kaynak değerleri ile beraber alanın ekoturizm potansiyelini ortaya koyabilecek (güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları) etkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada yöntem olarak araştırma alanının tarihi ve mekansal gelişim sürecini gösteren harita, plan ve raporlardan; araştırma alanına ilişkin daha önce yapılmış tez, araştırma, makale, kitap, envanter, brifing ve konuyla ilgili internet taramaları sonucunda elde edilen verilerden ve araştırma alanının tarihi, doğal, kültürel varlıklarının tespiti ve bugünkü durumları ile ilgili olarak yapılan sözlü görüşmelerden yararlanılmıştır. Aynı zamanda SWOT Analizi Tekniği'nden faydalanılmıştır. Artvin ili ve yakın çevresinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi, mevcut ve potansiyel turizm etkinliklerinin sınıflandırılmasında SWOT Analizinden yararlanılmıştır. Alanın ekoturizm potansiyelini ortaya koyabilecek etkenler dikkate alınarak alanın var olan güçlü yönleri ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanılabilecek, tehdit ve zayıf yönlerin etkisini en aza indirgeyecek plan ve öneriler geliştirilmiştir. SWOT analizi için Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Öğretim üyelerinden oluşan uzman grup görüşlerine başvurulmuştur.

Artvin Ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi

Araştırma sahasında bulunan korunan alanlar eşsiz dağ manzaraları, zengin bitki örtüsü, doğa yürüyüşü güzergâhları, hem bitki hem de yaban hayvanları açısından fotoğraf gezintisi yapmaya uygun coğrafi zenginlikler yanında tarihi açıdan da ekoturizme katkı sağlayacak değerlere sahiptirler. Artvin ve çevresi araştırma-inceleme amaçlı gezi gözlem faaliyetlerinin yapılabileceği bir doğal müze özelliği göstermektedir. Artvin'de bulunan milli parklar ve korunan alanlar biyoçeşitlilik açısından da önemli bir doğal ortamlardır. Bu alanlar flora ve fauna bakımından zengindir. Bu zenginliğe sebep olan faktörlerin başında topografik yapısı ve iklim gelmektedir. Bu durum biyoçe-

şitliliğin ve endemik türlerin artmasına neden olmuştur. Artvin kenti ve çevresi doğal güzellikleri ile sadece ekoturizm için önemli bir kaynak değil aynı zamanda ülke biyoçeşitliliği için önemli bir kaynaktır. Artvin kentinde bulunan milli parklar ve korunan alanları ile bilimsel ve ekonomik katma değer sağlayacak özelliktedirler.

Artvin ili ve yakın çevresindeki yoğun orman alanları doğa yürüyüşleri için ideal mekânlardır. Artvin geneline dağılmış bulunan yaylalarda, ahşap ve taş mimarinin en güzel örnekleri bulunmaktadır. Artvin il merkezinde bulunan Kafkasör Turizm Merkezi (Kafkasör Yaylası) başta olmak üzere Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl, Hatila Vadisi, Sahara, Kaçkar Dağı'nın güney yamaçlarında yer alan yaylalar köyü, çok geniş orman ve çayır alanlarıyla kaplı olup; kampçılık aktivitelerine uygun destinasyonlardır. İlin sahil şeridinde bulunan plajlarda, orman içi dinlenme yerlerinde, milli parklarda kamp yapmak için uygun alanlar mevcuttur. Bu kamp yerlerinin çoğunda alt yapı sorunları yoktur. Kamp yapmak için uygun yerlerden bazıları; Kafkasör Turizm Merkezi, Borçka Karagöl, Şavşat Karagöl, Hatila Vadisi, Sahara Yaylası, Çurusbil Yaylası, Kılıçkaya Aros Yaylası, Yusufeli Kaçkar Turizm Merkezi ve Yusufeli Çevreli Köyü rafting kamp merkezidir.

Sportif amaçlı turizm dağ ve doğa yürüyüşü Doğu Karadeniz bölgesinin en yüksek dağlarından olan Kaçkar ve Karçal dağlarında Haziran-Ekim ayları arasında dağ yürüyüşleri, ayrıca her mevsimde ilin değişik yörelerinde doğa yürüyüşleri yapılabilecek uygun trekking parkurları bulunmaktadır.

Karçal ve Arsiyan Yaylaları; geçit kuşlarının göç yolları üzerinde bulunması, endemik bitki çeşitliliği ve uygun dağ yürüyüşü parkurları ile Artvin'deki görülebilecek yerlerdendir. Kaçkar Dağları, Bilbilan Yaylası ve Sahara Yaylası atlı doğa yürüyüşü yapılabilecek alanlardır.

Artvin yöresi sağlık turizmi açısından ideal alanlardan biridir. 800 - 2000 m arası yükseltiler "Sağlıklı İklim Kuşağı" kabul edilir. Artvin'de köyler, mezralar ve yaylalar adeta bu özellik hesaplanarak düzenlenmiştir.

Gerek ilginç jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, gerekse özgün bitki topluluğu, Hatila Vadisi'ne Türkiye'de nadir rastlanan bir alan olma özelliğini vermektedir. Ayrıca bu doğal öğelerin bileşimi peyzaj güzellikleri ortaya çıkarmakta ve zengin rekreasyonel potansiyel arz etmektedir.

Şavşat ilçe sınırları içinde bulunan Karagöl - Sahara Milli Parkı, Orman örtüsü, ladin ve göknarlardan meydana gelmiştir. Kocabey Yaylası ve çevresinde alpin zonu türlerine rastlanmaktadır.

Dağ ve Doğa yürüyüşü imkanı sunan Kaçkar Dağı, Altıparmak Dağı, Kafkasör Orman içi Dinlenme Alanı, Borçka-Karagöl, Şavşat-Karagöl, Sahara Yaylası, Karçal Dağı, camili bölgesi yıl boyunca gözlenebilen keskin buzulları, masmavi gölleri, yeşilin her tonuna sahip ormanları, coşkulu dereleri, bin bir çeşit bitkileri ve hayvanları ile doğal bir park görünümündedir.

İlin geneli ilginç doğal yapısı ve yeşil alanları ile fotoğrafçılık için önemli potansiyeldir. İlde özellikle Borçka Karagöl mevkinde son derece güzel son bahar renklenmesi gözlenmekte, bu renklenme ile gölün doğal güzelliğinin birleşmesi olağanüstü manzaralar ortaya koymaktadır. Bunun

yanısıra Şavşat ve yaylaları, Ardanuç Cehennemdersi Kanyonu, Yusufeli Altıparmak ve Kaçkar dağları her mevsim ayrı güzellikler sunmaktadır.

Bölgenin başta iklim özellikleri olmak üzere; doğal yapısı olağanüstü biyo-çeşitliliği sağlamıştır. İlde 119 endemik tür olmak üzere, toplam 1268 tür mevcuttur. İl türkiye florasının yaklaşık %13'ünü barındırmaktadır. İlde dünyada sadece iki türü olan dağ gülü, Türkiye orman güllerinin bütün melez ve türleri bulunmaktadır. Bölge pek çok bitki çeşidi bakımından zengin bir örtüye sahiptir. Bu alanlar "biogenetik rezerv" karakteri göstermektedir. Biogenetik rezerv alanları, eşsiz nitelikteki korunması zorunlu alanlar olup, bilimsel amaçlı turlar için dünya ölçeğinde büyük önem taşımaktadır. Sadece Artvin'de yetişen (endemik) ve nesli tehlike altında olan Artvin zambağı (*Lilium carniolicum var. Artvinense*), dünyada sadece iki türü olan (diğer türü alplerde) ve nesli tehlike altında olan dağ gülü (*Rhodothamnus sessilifolius*) ve artvin safranı (*Crocus biflorus var artvinensis*) türlerinin doğal yetişme alanı olması, Doğu Karadeniz bölgesinde sadece iki yerde olan kalıntı fıstıkçanı meşçeresinin olması Botanik turizm imkanlarına olanak sağlamaktadır (Surat 2011).

Kuş gözlemciliği doğayı kuşların dünyasından tanımayı sağlayan bir gözlem turizmidir. Türkiye dünya üzerindeki eşsiz konumu nedeniyle Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birleştiren bir köprü durumundadır. Önemli Kuş Alanları (ÖKA), kuşların korunması için uluslararası düzeyde önem taşıyan ekosistemlerdir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde iki tane ÖKA bulunmaktadır. Bölgede bulunan iki önemli kuş alanından biri Artvin'in de içinde yer aldığı (Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Erzurum) Doğu Karadeniz Dağları Önemli Kuş Alanı (ÖKA)'dır. Aynı zamanda kuş gözlemcilerine göç döneminde muhteşem manzaralar sunan Artvin ve çevresi, kuş gözlemciliği açısından önemli bir bölgedir. Doğu Karadeniz Dağları'ndaki en önemli geçit alanı olan Çoruh Vadisi'ni bir göç rotası olarak her yıl ilkbahar ve sonbahar aylarında 200.000'den fazla yırtıcı kullanmaktadır. Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczzi*), KafkasÇıvgını (*Phylloscopus sindianus*), Sürmeli Dağbülbulü (*Prunella ocularis*), Duvar Tırnaşıkkuşu (*Tichodroma muraria*), Urkeklik (*Tetraogallus caspius*), Alamecek (*Rhodopechys sanguinea*), Kara İskete (*Serinus pusillus*), Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*) ve Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*) gibi nadir ya da bölgeye özgü kuş türleri de Çoruh Vadisi ve çevresinde rahatlıkla gözlenebilmektedir. Avrupa için nadir bir çok kuş türü vadede rahatça gözlenebildiğinden, bölge kuş gözlem turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu turizm türünün, dünya genelinde 25 milyar dolarlık bir turizm girdisine sahip olduğu bilinmektedir. Bu konuda yapılacak çalışma ve yatırımlar kuş gözlemcilerini ve kuş gözlem topluluklarını Artvin'e çekecek, böylelikle bu turizm potansiyeli de harekete geçirilmiş olacaktır (Bekir vd.,2005; Göktürk vd., 2008).

İl sınırları içinde yer alan Altıparmak (barhal) çayı, Kaçkar dağlarının güney yamaçlarından doğan yaklaşık 260 km. uzunluğundaki nehirde, 4 farklı etapta rafting yapılabilir.

Yayla turizmi, il'in kendine has coğrafyası ve iklimi ile zengin yaşama kültürünün birleştiği yayla yaşantısı önemlidir. İl sınırlarında çok sayıda bulunan otantik yaylalar; bakir tabiatı, soğuk suları, serinliği ile önemli bir potansiyeldir. Yaylalarda yapılan yerel etkinlik ve festivaller hem festivalin ya da etkinliğin yapıldığı yörenin tanıtımının yapılması hem de yerel ekonomiye katkı sağlanması, gelenek ve göreneklerin yaşatılması ve yöre halkının sanat ve kültür ile ilgili beklentilerinin karşılanması ile yörede hem iç turizm hem de dış turizmin gelişmesine olanak sağlanmaktadır. Bu sebeple Artvin ili ve yakın çevresi bu etkinlikle yönünden oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Şubatın son haftasından başlayıp Ağustos ayının 2. haftasına kadar geçen dönem içerisinde karakucak ve boğa güreşleri düzenlenmektedir. Karakucak ve boğa güreşlerinin yanı sıra Artvin merkez, Yusufeli, Şavşat, Ardanuç, Borçka, Arhavi ve hopa ilçelerinde festival ve şenlikler düzenlenmektedir. Mersivan Yaylası, Beyazsu yaylaları, Yaylalar Köyü; Kaçkar Dağları'na çıkış rotaları, Meydancık Yaylaları; köşk benzeri ahşap evlerin yer aldığı, Papart Ormanları, Borçka-Gorgit Yaylası; doğal yaşlı ormanları, Kafkasör Turizm Merkezi (Kafkasör Yaylası); Ciskaro, Yalnızhasan ve Acısu diye adlandırılan şifalı suları, Karçal ve Arsiyan Yaylaları; geçit kuşlarının göç yolları üzerinde bulunması, endemik bitki çeşitliliği ve uygun trekking parkurları ile Artvin'deki görülebilecek yerlerdendir.

Borçka ve Camili, bozulmamış ekosistemlerin, eşsiz doğal oluşumların ve kültürel-folklorik değerlerin öne çıktığı alternatif turizm potansiyeli yüksek bir alandır. Karagöl Tabiatı Koruma Alanı, Camili-Efeler Tabiatı Koruma Alanı, Gorgit Tabiatı Koruma Alanlarının özgün doğal yapısı, anıt ağaçları, folklorik değerleri ile doğa tanıma, vahşi yaşamı izleme, akarsu ve dağ sporları imkanları, botanik ve yaban hayatı turizmi imkanlarına olanak sağlamaktadır.

Hatilla milli parkının özgün doğal yapısı, dağ sporlarını yapma, doğa tanıma, vahşi yaşamı izleme, doğa tanıma, kamp yapma, bitki ve yaban hayatı inceleme, yürüyüş, foto safari gibi etkinlikleri yapmaya imkan tanımaktadır.

Karagöl Sahara milli parkının bozulmamış ekosistem yapısı, eşsiz doğal oluşumları, doğa inceleme, kamp yapma, bitki ve yaban hayatı inceleme, yürüyüş, foto safari, kültür turizmi (geleneksel yaşam tarzı, tarihi ve mimari dokular) gibi etkinlikleri yapmak için uygun bir alandır.

Artvin, 210'a yakın tür ile kelebek çeşitliliği açısından Türkiye'nin en zengin illerinden biridir. Kelebek yoğunluğu özellikle Kaçkar Dağları'nın güney eteklerindeki açık çayırlarda, Barhal çayı boyunca, Çoruh nehri'nin Yusufeli-Kılıçkaya arasında kalan bölümünde en yüksek düzeyine ulaşır. Yusufeli ilçesinin Yaylalar köyü yalnız kelebek çeşitliliği ve yoğunluğu açısından değil, Avrupa'da nesli tehdit altında olan bazı nadir türleri barındırması açısından da Türkiye'nin en önemli kelebek alanlarından biridir. Türkiye'nin endemik türlerinden merhaba çokgözlü (*polyommatus merhaba*) çoruh vadisi'nde, hopfer'in çokgözlüsü (*polyommatus hoppferi*) ilin güney yarısında, çokgözlü türk mavisi (*polyommatus turcicus*) kaçkarların etekle-

rindeki çayırlarda, çokgözlü büyük turan mavisi (*polyommatus aedon*) ise ilin güneybatı bölgesinde, özellikle Yusufeli ilçesinde kolaylıkla görülebilecek türler arasındadır. Kuzey Avrupa Ve Kuzey Amerika'nın yaygın türlerinden yalancı virgül (*nymphalis vaualbum*) son yüzyıl içinde Türkiye'de yalnızca Artvin ilinde meydana yakınlarında görülmüştür. 1999 yılında ise Gürcistan yalancı cadısı (*psuedochazara gruensis*) adlı türün Türkiye'deki ilk kaydı Kaçkar dağları eteklerinde yaylalar Köyü'nde 2400 metrede gerçekleştirilmiştir (Kurt ve Balkız, 2011). İl sınırları içerisindeki kelebek alanları koruma altına alınarak, eko turizme açılmalıdır.

Güngör ve Cengiz (2006)'in yapmış oldukları çalışmalarında; ilin büyük bir bölümünde iklim konforu potansiyeli çok yüksek ve yüksek çıkmıştır. İlin tamamında düşük ve çok düşük iklim konforu potansiyeli olan alana rastlanılmamıştır. Artvin merkez ilçesinden Yusufeli ilçesine doğru bir hat boyunca iklim konforu potansiyeli çok yüksek olarak belirlenmiştir. İl bütünüyle değerlendirilerek biyokonfor olan alanlarda yapılabilecek diğer ekoturizm etkinlikleri ile bir bütün biyokonfor rotası-rotaları belirlenebilir.

Ekoturizm faaliyetleri yapılırken fiziki coğrafya özellikleri, çevrenin ve doğal kaynakların korunması ve zarar verecek yöntemlerden de kaçınılması gerekmektedir. Ekoturistlerin yörede daha uzun kalmalarını sağlamak için; hiç beton kullanılmadan yapılan geleneksel konutlarda konaklamanın sağlıklı olduğunun iyi bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Böylelikle ekoturistlerin yörede daha uzun süre kalmaları sağlanarak yöreye ekoturizmden daha fazla gelir temini sağlanmış olacaktır. Çalışma alanı geleneksel konutlar yönünden oldukça zengin bir kaynak değerine sahiptir. Ahşap ve taş malzemenin ustalıklı kullanıldığı Arhavi evleri, ahşap el işçiliğinin en güzel örneklerini barındıran Şavşat evleri, Yusufeli evleri vb gibi mimari yapıları hiç bozulmamış geleneksel konutlar mevcuttur. Fakat bu konutların büyük bir çoğunluğu turizme hizmet verecek bir alt yapıya sahip değildir. Pansiyon olarak kullanılan geleneksel konut sayısı da oldukça azdır. Buna karşılık pansiyonculuk anlamında yörenin sahip olduğu potansiyel oldukça yüksektir.

GZFT Analizi: Artvin ve Çevresinin Ekoturizminin Güçlü Ve Zayıf Yönleri, Fırsatlar ve Tehditler

İlin güçlü-zayıf yönleri ve fırsat-tehditlerine yönelik SWOT faktörleri de Tablo 1'de verilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu faktörler ve ilin turizm değerleri ekoturizm açısından değerlendirilmiştir ve gruplandırılmıştır.

Tablo 1. Artvin İlinin Ekoturizm Açısından GZFT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> • Doğal ve kültürel mirasa dayalı çekim noktalarının varlığı • Güvenli olması • Suç oranının düşük olması • Yüksek eğitim seviyesi • Açık fikirli-geleceğe odaklı yöre insanı • Ekoturizm gelişimine ilişkin farkındalık/olumlu bir yaklaşım • Yapılan turizm etkinlikleri

<ul style="list-style-type: none">• Hali hazırdaki turist oranı• Zengin su kaynakları• Zengin orman kaynakları• Zengin biyolojik çeşitlilik kaynaklarının varlığı• Doğal yaşlı ormanların varlığı• Alternatif turizme olan ilginin artması• Seçkin özellikteki doğal alanların varlığı• Yaban hayatını izleme imkânlarının olması• İlin stratejik konumu• Sarp sınır kapısının varlığı• İklim şartları• Korunması öncelikli türlerin varlığı• Boş zaman ve rekreatif kullanımlara uygun alanların varlığı• Kırsal turizm etkinliklerinin yapılabilir potansiyelinin olması• Zengin doğal/kültürel kaynak değerlerine sahip olması• Zengin florastik yapısı• Korunmuş yerel kültürel değerler• Çok sayıda korunan alanların var olması• Yüksek eğitim seviyesi• Sivil toplum örgütlerinin varlığı• İlin farklı coğrafik yapılara sahip olması• Zengin biyolojik çeşitlilik kaynaklarının varlığı• Ürün ve hizmet kalitesinin yüksek olması• Yardımcı tesislerin varlığı• Bilgiye ulaşım kolaylığı• İklim şartları
<ul style="list-style-type: none">• ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none">• Sağlık hizmetlerinin yeterli düzeyde olmaması• Katı atıkların düzenli depolanmaması• Yöreye özgü ekonomik faaliyetlerin olmaması• Yöresel el sanatlarının halen yapılabilmesi fakat sergilenememesi/satışlarının olmaması<ul style="list-style-type: none">• Kültür ve kimliğini yansıtamaması• Ulaşım imkânlarının yetersiz olması• Tanımlayıcı ve yönlendirici, genel enformasyon tabelaların var olması/yeterli olmaması<ul style="list-style-type: none">• Yeterli park kapasitesinin olmaması• Kırsal yerleşmelerin dağınık olması• Mülkiyet sorunları• Topografik koşullar• Alt yapı eksikliği• Tarım alanlarının küçük ölçekli olması• Barınma-konaklama imkanlarının yeterli olmaması• Yeterli sayıda yeme içme hizmet birimlerinin olmaması• Harita/broşür/internet/klavuz ve rehber imkanlarının yeterli olmaması• Ürün ve hizmet kalitesinin yüksek olmaması• İlgili gruplarının ve paydaşların birbirleri ile olan kısıtlı iletişimleri• Yeterli ziyaretçi kapasitesine sahip tesislerin olmayışı• Ekolojik planlamanın olmaması• İlde turistik altyapı hizmetlerinin yeterli olmaması• Turizm işletmelerinde kalifiye elemanlarının yetersizliği

<ul style="list-style-type: none"> • FIRSATLAR • Yüksek eğitim seviyesi • Açık fikirli-geleceğe odaklı yöre insanı • Ekoturizm gelişimine ilişkin farkındalık/olumlu bir yaklaşım • Yapılan turizm etkinlikleri • Hali hazırdaki turist oranı • Sivil toplum örgütlerinin varlığı • Topografik koşullar • İlin farklı coğrafik yapılara sahip olması • Su kaynaklarından yeterli düzeyde ve doğru şekillerde faydalanılabilme • Zengin biyolojik çeşitlilik kaynaklarının varlığı • Kaynakların korunması yönünde artan bilinçlenme • Yerel halkın doğal kaynakların yönetimi ile ilgili yetki ve sorumluluklara katılma eğilimi • Alternatif turizme olan ilginin artması • Hizmet sektörüne yönelik yeterli desteğin sağlanması • Ürün ve hizmet kalitesinin yüksek olması • Yardımcı tesislerin varlığı • Bilgiye ulaşım kolaylığı • İklim şartları • Alternatif turizm etkinliklerinin yapılabilir olması • 4 mevsim ziyaretçi potansiyelinin olması
<ul style="list-style-type: none"> • TEHTİDLER • Su ve toprak kirliliği • Katı atıkların düzenli depolanması • Orman alanlarının amaç dışı kullanımına yönelik taleplerin artması • Turizm aktivitelerinde aktif rol oynayabilecek genç nüfusun bölgeden göç etmesi • Plansız imar-iskan faaliyetleri • Yetersiz altyapı yatırımları • Hizmet kalitesinin düşük olması • Yöre insanının göç etmesi • Yöre halkı için sürdürülebilir geçim kaynaklarının planlanmaması • Geleneksel yapıların korunmaması • Tarihi değerlerin korunmaması/turizme kazandırılmasına yönelik çalışmaların yetersiz olması

Sonuç ve Öneriler

Doğal, tarihi ve kültürel değerleri ile Artvin kenti Türkiye'nin turizm potansiyeli açısından önem taşıyan kentlerinden biridir. Ancak Artvin kenti ve yakın çevresinde bulunan bu kaynakların bir kısmı yeterli tanıtım yapılmadığı, bir kısmı ise gerekli turizm yatırımının yapılamaması gibi nedenlerle gelişme gösterememiş, dolayısıyla turizm anlamında tanınmış mekânlar haline dönüşmemiştir.

Artvin ili ve çevresinin doğal ve sosyo-kültürel değerlerini ekoturizm bağlamında turizmin hizmetine sunarken, buraların taşıma kapasitesinin öncelikle ele alınması, incelenmesi gereklidir. Çünkü turistik bölgelerin taşıma kapasiteleri desteklenen turizm türüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. O nedenle turizm bölgesindeki turizm gelişiminin gelişme eğiliminin yönü belirlenmelidir. Bu belirlemeler Turizm planlamasında

stratejik kararların alınmasına da yardım edecektir. Bu yaklaşımla taşıma kapasitelerinin sınırlarının aşılmaması sağlanacağı için uzun vade de bölgenin çekiciliğini yitirmemesi de sağlanmış olacaktır. Yoksa gelir getirici etkisi ön plana çıkarılarak yapılacak ekoturizm faaliyetleri bir süre sonra kapasitenin aşılması veya kapasitenin yanlış kullanımı gibi nedenlerle ortaya çıkacak çevre sorunları nedeniyle turizmin kendini yaratan ana unsurları tahrip eden, yıkan ve yok eden bir yapıyı yaratabilecektir. O nedenle Artvin ili ve çevresinde yoğun bir ekoturizm faaliyetlerine girilmek ve farklı turizm türlerine yönlendirilerek, turizm tüm yıla yayılmak isteniyorsa; mutlaka yörenin turizm envanterinin ve taşıma kapasitesinin ortaya net bir şekilde ortaya konması gerekmektedir.

Doğal kaynaklar bakımından zengin bir çeşitlilik sunan Artvin'de; son yıllarda, en fazla talep gören alanların belirlenmesi ve bu alanların yönetim planlarının yapılması çalışmalarına öncelik verilmiştir. Korunması kaçınılmaz olan milli park, sit alanı gibi yasal statülerle koruma altına alınmışsa da bu alanların koruma kullanma dengeleri, henüz istenilen düzeyde değildir.

Ekoturizm amaçlı gelen turistlerin de zaten görmek istediği bozulmamış bir doğa ve bozulmamış kültürlerdir. Bunun gibi, özellikle havza bazında yapılacak planlamalar ekoturizme yönelik uygulamalarda başarının önemli adımlarından biridir. Artvin'de ekoturizm amaçlı gelen turistlerin en fazla ilgi gösterdiği ekoturizm aktivitelerinin başında ise doğa yürüyüşleri, rafting, flora keşif-yaban hayatı gözleme gelmektedir.

Uzun yıllar, yetersiz ve yanlış politikalar nedeniyle yabancı tur operatörlerinin politikaları bizim turizm faaliyetlerimizi yönlendirmiştir. Turizm politikası, Türkiye'nin kaynaklarını korurken turizmden hak ettiği payı alacak şekilde yeniden düzenlenmeli, ilgili kurum ve kuruluşlar bu politikaların belirlenmesi, uygulanması ve denetimi gibi her aşamada işbirliği yaparak gerekli sorumluluğu üzerine almalıdır. Denetimlere ağırlık verilmelidir. Acenteler kanalıyla gelen ekoturistler biraz daha kontrol edilebilir durumdadır ancak tamamen bireysel olarak gelip fauna ve flora bakımından tehlike altındaki türleri de kapsayabilen özel ilgi turlarına yönelik seyahatlerin büyük çoğunluğu denetimsiz, kontrol dışıdır. Türkiyede resmi olarak kayıtlı olmadıkları halde turizm faaliyetinde bulunan, yabancı turizm acentelerinin de denetlenmesi ve çalışma koşullarının yasal olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

Ekoturizm içinde yer alan kuş gözleme, botanik turları gibi özel ilgi turizmine yönelik profesyonel anlamda yetişmiş uzman rehberlere acilen ihtiyaç vardır. Bir diğer konu da ekoturizm amaçlı Artvini ziyaret eden ekoturistler için özel ilgi turlarına yönelik rehber kitapların, tanıtıcı yayınların bulunmaması ya da çok az olması, aynı zamanda doğal alanlarda doğaya uyumlu ve yeterli düzeyde tanıtıcı levhaların eksikliğidir.

Acentelerde, beraberindeki guruplara öncülük eden rehberlere, doğanın korunması, dikkatli kullanılması vb. konularda eğitimler verilebilir. Tehlike altında bulunan türler, bu türlerin bulunduğu bölgeler, ya da bu türlerle ilgili daha dikkatli olunması gereken dönemler (üreme dönemleri

gibi) tanıtılmalıdır. Gerekli eğitimleri tamamlayan acenteler sertifika verilerek ayrıcalıklı hale getirilmelidir. Bu gibi sertifikaların acentelerin tanıtım broşürlerinde yer alması hem turistlerin tatil seçimlerinde hem de doğa koruma çalışmalarına verilen öneme dikkat çekilmesinde etkili olacaktır.

Başarılı bir turizmin gelişimi ve yönetimi her düzeyde planlamayı gerektirmektedir. Dünyadaki pek çok turizm alanındaki deneyim, turizmden önemli sorunlar yaşamadan faydalanabilmek ve turist piyasalarını sürekli tatmin edebilmek için, uzun dönemleri dikkate alan, planlanmış yaklaşımların gerekli olduğunu göstermektedir (WTO 1994). Bununla birlikte, kültür ve doğa gibi kalıcı zararlar görebilecek, kırılabilir değerlerle etkileşim içerisinde gerçekleştirilen ekoturizm alanında planlama yaklaşımı daha da önem kazanmaktadır.

Ekoturizm planlarının yanlış kararlar ve uygulamaları doğal ve kültürel kaynakların yok olmasına, ekoturizm ile ilgili grupların taleplerinin çatışmasına neden olmaktadır. Ayrıca, ekoturizm planlamasında otantik ve gelişmemiş ortamların tercih edilmesi, yerel ilgi gruplarını gelişememe korkusuna yöneltmekte ve onları ekoturizme karşı gruplar haline dönüştürebilmektedir. Bu nedenle ekoturizm kararlarının, yerel halkın sosyal ve ekonomik yaşamlarına etkileri planlama aşamasında hem dikkate alınmalı, hem de ilgi gruplarına gösterilmelidir.

İlde bulunan korunan alanlara yerli ve yabancı turistler günübirlik ziyaretler yapabilmektedir. Ancak bu ziyaretler kontrollü ve denetimli bir şekilde yapılmamaktadır. Bu yüzden korunan alanların hepsinde; giriş ünitesinin ve ziyaretçi merkezinin yapılması gerekmektedir. Bu durum bu alanların korunması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu alanların girişinde alınacak ücret bu alanların altyapı ihtiyaçlarının giderilmesine de kaynak oluşturacaktır. Milli parklar ve diğer korunan alanların içerisinde uygun alanlarda konaklama, dinlenme, yeme-içme ve tuvalet gibi temel ihtiyaçlar doğal yapıya zarar vermeden tesis edilmelidir. Ayrıca uygun yerlere milli park ve korunan alanlarla ilgili tanıtıcı levhaların konulması, broşür ve katalogların hazırlanması bu alanların tanıtımını hızlandıracaktır. Tüm bu faaliyetler yapılırken çevrenin ve doğal kaynakların korunması ve zarar verecek yöntemlerden de kaçınılması gerekmektedir. Çünkü ekoturizm çevreyle barışık, çevre dostu ve yöre halkına fayda sağlayan bir turizm şeklidir. Ayrıca yöre halkına milli park ve korunan alanların sağlayacağı ekonomik ve sosyal katkının önemi anlatılarak bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Değişen turizm anlayışına ve değişen tatil ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte hala bozulmamış bir doğaya sahip olan Artvin ve çevresine yönelik ekoturizm ana teması çerçevesinde bir turizm anlayışı geliştirilmelidir. Böylelikle doğru pazarlama ve tanıtım stratejileri ile yörede süregelen turizm anlayışını daha korumacı bir turizm anlayışına dönüştürerek iç ve dış turizme hizmet eder hale getirilebilir.

Yöreye yönelik turizm amaçlı yapılmış çalışmalarda Karadeniz insanının genellikle sıcakkanlı ve misafirperver olması yöreye yönelik güçlerden (üs-

tünlüklerden) bir tanesidir. Özellikle kırsal kesimde karşılaştığınız veya bir şey sorduğunuz da insanlar sizlere yardımcı olma eğilimindedir. Bu durum turizm açısından faydalarının doğru yönlendirilmesi halinde ise turizme kazandırılacak bir güçtür. Dünya çapında önemi bulunan biyoçeşitlilik, endemik türler, flora ve fauna zenginliği bölgenin bu türlere paralel geliştirebilecek turizm türleri ile yöreye yönelik olumlu bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöre için söylenebilecek bir diğer içsel güç ise yörede hazır nitelikte olan festivaller, yayla şenlikleri var olmasıdır. Özellikle yayla şenlikleri tanıtımla uygun birer turizm ürünü haline dönüştürülebilecek nitelikteki ürünlerdir. Yörenin en büyük eksiklerinden bir tanesi de yörenin tanınırlığının eksik ve donanımsız yapılmasıdır. Turizm eğitimi sorunları bölgenin eksiklerinden biridir. Turizm konusunda eğitim eksikliği nedeniyle konaklama, yeme-içme, ulaşım ve eğlence sektörlerinde uygulama konusunda yetersiz kalmaktadır. Burada ifade edilecek husus ise eğitilmiş personelin sayısal eksikliği değil niteliksel eksikliğidir. Özellikle eğitim almış personelin sektörün özelliklerinden kaynaklanan nedenlerden dolayı sektörde çalışmaları bu eksikliğin fazlaşmasında en büyük etkenler arasındadır. Planlama sorunu da ortaya çıkabilecek sorunlardan bir tanesidir. Özellikle düzenlenen turların aynı bölgeye düzenlenmesi o alanlarda plansızlıktan kaynaklanan tahribatlara neden olmaktadır. Artvin’de genel anlamda ulaşım imkânlarının kısıtlı olması destinasyonlar için birincil gerekli şartlardan olan ulaşılabilirliğin tamamen zayıf konumda kaldığı görülmektedir. Tehditler yörede turizmin gelişmesine öncülük edecek insanların olmayışı bir tehdit unsuru olarak algılanabilir.

Özellikle ekoturist olarak tanımladığımız turist kitesinin yüksek olan tatmin düzeyini karşılayabilecek rehberlik hizmetinin sağlanması oldukça önemlidir. Yöre yeterince tanımayan rehberlerle yapılan turlar da ekoturistlerin tatmin düzeyi düşeceği için alana olan ilgi de azalacaktır.

Türkiye’de turizmin en büyük sorunlardan bir tanesi turizmin mevsimsellik özellik göstermesi ve bu bağlamda turizmin 12 aya yayılması çabalarında alternatif turizm türlerine yönelik çalışmalar yapılması bu alanda yoğun kapasiteye sahip olan Artvin için önemli fırsatlar sunabilmektedir. Yörenin doğu bölümünün Rusya’ya yakın olması, batı bölümlerinin ise ülkenin büyük kentlerine yakın olması, bu amaçla iç turizme hizmet edebilecek nitelikte ve kapasitede olması bölgeye yönelik fırsatlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte yörenin alt yapı yatırımları ve üst yapı yatırımları da tamamlanmış olmaması bu duruma engel olsa da bu tür bir potansiyelin var olduğundan söz edebilir. İnsanların kendi yarattıkları kitle turizm kalabalığından kaçmak istemesi, bununla birlikte turizm bakanlığının yapmış olduğu 2023 stratejisinde 20 milyon kişinin iç turizme dâhil edilmesi hedefleri, bir araya getirildiğinde bu durum Artvin için iyi bir fırsat olması algılanabilir.

Çalışma alanında ekoturizm faaliyetlerinin gelişmesini sağlayabilecek öneriler;

• Çoruh Nehrinin yanısıra Yusufelin ilçesinde bulunan Barhal çayı gibi bölgenin akarsularında su sporları festival niteliğinde gerçekleştirilerek ekonomik ve kültürel kalkınma sağlanabilir.

• Şavşat'ın Hantuşet (Hanlı) ile Verhunal (Karaağaç) Köyleri'nin yaylalarının civarında bulunan Ağgöl, Karagöl-Sahara Milli Parkı sınırları içerisinde Meşeli Karagöl, Arsiyan Gölleri, Çimenli Göl, Kız Gölü, Boğa Gölü ve çevreleri dağ yürüyüşü ve kamp etkinliği için planlanabilir.

• Kaçkar dağı, Karçal Dağı, Kürdevan Dağı, Altıparmak Dağları, Maçahel, Papart, Otingo ve Yalnızçam Ormanları dağ yürüyüşü, dağcılık sporları ve botanik turizmi gibi etkinlikler için uygun alanlar olup bu yerlerde yapılacak turistik aktiviteler ile hem yörenin tanınmasına hemde ekonomik kalkınması sağlanabilir.

• Çoruh Nehri Vadisi, aynı zamanda kuşların göç yolu üzerindedir. Önemli Kuş Alanlarından biri olan ilde kuşların gözlemlenmesi yörede turizminin gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

• Ulaşım alt yapısının istenilen düzeyde gelişmemiş olması, İlin zengin doğa turizm potansiyelini işlevsel hale getirmek için sermaye ve kalifiye eleman yetersiz olması ve ilde uygun konaklama ve informatik hizmetlerin yeterli ölçüde gelişmemiş olması ildeki ekoturizm faaliyetlerinin gelişmesi önünde görülen en büyük engellerdir. Ulaşım, enformasyon ve konaklama konusunda turistlerin kolaylıkla ulaşabilecekleri bir rehberlik ve hizmet servisi sağlanması yönünde çalışmalar yapılmalı.

• Ekoturizm alanı olabilecek alanlarda ve güzergah üzerinde yer alan mağara, şelale, ilginç anıt ağaç ve kaya oluşumu, sportif alanlar, kamping alanları vb. çekicilikler için çevre düzenlemelerinin ve altyapıların oluşturulması sağlanmalı.

• Turizm aks bölgelerindeki yerel halka pansiyonculuk ve rehberlik eğitiminin verilmeli.

• Bölge- ülke genelinde gerekli tanıtım ve reklam çalışmaları istenilen düzeye getirilmeli.

• Alternatif gezi güzergâhları, farklı gidiş istikametleri, tabelalar ve giriş noktaları, enformasyon merkezleri oluşturulmalı

• İl sınırları içerisinde bulunan korunan alanlar için giriş/ kabul noktalarının oluşturulmalı ve buralarda ziyaretçilere farklı güzergâhları ve yöresel özellikleri gösteren mola noktaları ve tur güzergâhlarını gösteren haritaların sunulmalı.

• Doğa turizmi için kullanılacak alanlarda, çeşme, wc, barınak, mesafe ve yön levhalarının tamamlanması, dağ yürüyüşü rotalarının "Küresel Yer Belirleme Sistemi (GPS)" ile uydulara tanıtılması, yeni taşıt yolu açılmaması sağlanmalı.

• Yöredeki ekoturizm zenginliklerinin araştırılması ve gözlemlenmesine imkân verecek ve bunun bilimsel anlamda uygulamasını sağlayacak araştırma istasyonlarının kurulması sağlanmalıdır.

Çalışma alanında ekoturizm faaliyetlerinin gelişmesini sağlayabilecek stratejiler;

Strateji 1: Ekoturizm köylerinin oluşturulması Stratejisi:

Dünyanın farklı ülkelerinde kırsal alanlarda ekoturizm adı altında çeşitli uygulamaları söz konusu olmaktadır. İl genelinde de doğal, kültürel ve görsel peyzaj değerlerine sahip köyler için “**ekoturizm köyleri**” oluşturulması ile yöresel kırsal ekonomilerin güçlenmesine ve söz konusu yerleşimlerdeki değerlerin bozulmadan gelecek kuşaklara taşınmasına imkan sağlanacaktır.

Strateji 2: Tanıtım stratejisi:

Yörenin ulusal ve uluslararası piyasada ekoturizm açısından doğru pazar bulabilmesi için doğru stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması gerekmektedir. İlde ekoturizmin gelişmesi için Artvin imajının yaratılması il’in ulusal ve uluslararası düzeyde, tanınması bazı simgelerin hatırlanması ve seyahat programı düzenlenmesinde bu imajın yaratılması gerekmektedir. İl’in sahip olduğu kültürel ve doğal özgün değerler, imaj yaratımına son derece uygundur. İlin sahip olduğu kültürel değerlerin özellikle elektronik ortamda tanıtımı, ayrıca, bunları anlatan basılı materyallerin hazırlanması (kitap, broşür, poster ve benzerleri), il özelliklerini anlatacak biçimde ambalajlanması yararlı olacaktır. Bu konuda yapılabilecek en önemli adımların başında Artvin’in sahip olduğu tüm değerlerin ayrı ayrı işlenebildiği kartpostallar, stickerlar, magnetler, posterler, anahtarlıklar, el işçiliği ürünler, ahşap ürünler, baskı yapılmış şapka-tişört gibi vb. ürünlerin oluşturulması gerekmektedir. Artvin genelinde il ve ilçe merkezlerinde yapılan el sanatlarının sergilendiği ve satılabildiği merkezler açılmalıdır.

İl hakkında gerek seyahat öncesinde ve gerekse seyahat sırasında kullanılabilir yeterli, doğru ve kolay bilgi sağlanabilmesi gerekmektedir. Bu amaçla daha spesifik bilgilerinde içerisinde olduğu belki konularına göre farklı kataloğlara ayrılmış ilin tanıtımı için broşürler hazırlanmalı. Örneğin sadece ilin ayrı ilçelerin ayrı kentsel ve kırsal kesimde konaklama ve yeme-içme tesisleri, sadece kültürel değerleri, sadece trekking rotalarını, sadece flora-fauna rotaları, yayla rotaları, festival rotaları gibi spesifik broşürler hazırlanmalı. Bunun içinde bilimsel açıdan envanter çalışması eksiksiz yapılmalıdır.

Strateji3: Planlama Stratejisi:

İlin coğrafi yapısı ve turizm potansiyeli, farklı ekoturizm akslarının ya da koridorlarının oluşmasına olanak tanımaktadır. İlin sahip olduğu doğal ve kültürel değerler dikkate alınarak ekoturizm koridorları oluşturulmalı. Ekoturizm etkinlikleri başında Doğa yürüyüşü, Dağcılık, Doğa bisikleti, Botanik turizmi, Yaban Hayatı gözlemciliği, Kuş-Kelebek gözlemciliği, tarım-çiftlik turizmi, Su sporları, Festival-Şenlik turizmi, kültürel değerleri tanıma vb. etkinlikler gelmektedir. Bu etkinlikler dikkate alınarak belirli periyotlarda-dönemlerde, başta özellikle yaşlı ormanlar olmak üzere, ender bulunan değerleri, zengin flora ve faunası, festival ve şenlikler gibi en iyi ve en zengin örneklerinin sunulduğu ekoturizm rotaları oluşturulmalıdır. Örneğin İl’de uzun süredir yapılan Ardanuç Karakucak Güreşleri Ve Efkarı Baba Aşıklar Şenliği, Arhavi Kültür Ve Sanat Festivali, Şavşat Sahara Pancar Fes-

tivali ve Kafkasör Kültür ve Sanat Festivali vb. şenlikler konsept içerikli düzenlenmeli "festival ayı" olarak birbirine bağlı düzenlenmeli, tarihleri birbirini izlemelidir. Doğal değerlerin bu tür kültürel etkinliklerle bütünleşmesi durumunda ürünün çekiciliği artırmaktadır.

İlde bulunan tarihi eserlerden bir çoğunun acil restorasyon ihtiyacı bulunmaktadır. Barajlar nedeniyle su altında kalabilecek tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve hatta tekrardan turizm amaçlı kullanıma açılabilmesi için bir program geliştirilmelidir. Yaylalarda bulunan ahşap mimarinin korunması ve betonarme yapılara dönüşmesinin engellenmesi gerekmektedir. Flora ve fauna bakımından son derece zengin olan ilde botanik ve yaban hayatı müzeleri oluşturularak turizmin hizmetine sunulmalıdır.

Ekoturizm hareketliliğinin olabileceği alanlar ile normal turizm etkinliklerinin yapılabileceği turizm alanları ayrı ayrı değerlendirilerek aralarında bağ kurulmaya çalışılmalıdır. Ekoturizm etkinliklerinin yapılabileceği rotalarda-bölgelerde-alanlarda ekoturizm prensiplerinden ödün verilmemelidir.

Strateji 4: Pazarlama Stratejisi:

Tur operatörleri ve seyahat acenteleri, pazarlamanın en önemli aktörleridir. Bu bağlamda, sektörün diğer ortakları; uluslararası, ulusal ve bölgesel operatörlerle yakın işbirliği içinde olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek üzere; uluslararası acentelerle daha yakın ilişkilerin kurulması, dış pazarlara açılma olanaklarının araştırılması ve uluslararası fuarlara katılım gibi önlemler gündemde olmalıdır.

Strateji 5: Alt yapı stratejisi:

Artvin ilinde ulaşımın güvenli, ekonomik, hızlı olmasını sağlayacak ulaşım altyapısının iyileştirilmeli, mevcut yolların bakımına önem verilmelidir. Artvin'de karayolu ulaşımına alternatif olmadığından, yağışlı havalarda seyahat çok tehlikeli olup, sık sık kaya düşme ve yamaç akıntısı tehlikesi yaşanmaktadır. Bu gibi alanlarda yol şevlerinin stabil hale getirilmesi için doğal yapıya uygun teknikler uygulanmalıdır. Çağdaş telekomünikasyon, radyo, televizyon ve bilgi ağları kurulması hem yerel halk için hem de ili ziyarete gelen turist için, gelişen telekomünikasyon hizmetlerinden, hızlı, kaliteli, güvenli ve ekonomik bir şekilde yararlanmasını sağlayabilecek bilgi ağları ve iletişim araçları geliştirilmelidir.

Strateji 6: Olumsuz etkileri azaltmaya yönelik strateji:

Ekoturizm doğanın korunmasına yönelik bilinçlenmenin oluşmasına katkıları olmaktadır. Fakat bu sağladığı yararların yanı sıra zamanla kitle turizmine yönelme olması durumunda o bölgelerin taşıma kapasitesinin aşılması durumu söz konusu olabilmektedir. Bu durum çevre kirliliğinden, gürültü kirliliğine, trafik sıkışıklığından, fiyatların artması ve güvenlik problemlerinin ortaya çıkmasına kadar turizmin bildik olumsuzluklarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacı ile yılda sınırlı sayıda ziyaretçi kabul edilmesi gibi politikalara yönlenebilir.

Sonuç olarak, ekoturizmin dünyanın kalan bozulmamış doğal alanlarına, ağırlıklı olarak, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, yapılan seyahatler olduğu ve bu ülkelerin de genellikle bu alanların korunması ve yönetiminde geç kaldığı unutulmamalıdır. Sektörün her zaman araştırma ve geliştirme çalışmalarından bir adım önde olduğu düşünülürse; planlı döneme geçmekte geç kalınmamalıdır.

KAYNAKLAR

- AKŞİT S. (2007). Doğal Ortam Duyarlılığı Açısından Sürdürülebilir Turizm, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erciyes Üniversitesi, Sayı:23, 2007/2 s 441-460.
- ALTANLAR A. (2007). Akçakoca Alternatif Turizm Olanaklarının Araştırılması. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- ALTANLAR A., Kesim, A.G. (2009). Akçakoca İlçesinin Ekoturizm Olanaklarının Değerlendirilmesi Düzce Üniversitesi Ormancılık Dergisi, Volume:5, No:1
- ARSLAN Y. (2000). Tur Operatörlerinde Tekelleşme Eğilimleri Karşısında Türk Seyahat Acentaları İçin Alternatif Politikalar, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ss. 208-210
- ARSLAN Y. (2005). Erdek ve çevresinin ekoturizm açısından değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı:13, 29-53
- AVCIKURT C. (2003). Turizm Sosyolojisi, Balıkesir: Detay Yayıncılık
- AVCIKURT C. (2007). Turizm sosyolojisi, turist-yerel halk etkileşimi, ISBN: 978-975-8326-75-4, 184s, Detay Yayıncılık, Ankara.
- AY Z. (2010). Ekoturizm Kavramı Ve Antalya'da Ekoturizm Faaliyetleri Ecotourism Concept And Ecotourism Activities İn Antalya. Çevre Ve Orman Bakanlığı Yayın No: 373, ISSN: 1300-8579, Batı Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü Dergisi Yıl: 2010 No: 044, Sayı: 10, Cilt: II.
- EKİR S., Bozdoğan, M., Karadeniz, D., Yavuz N. (2005). Çoruh Vadisi Kuş Göç Yolları Araştırma Raporu. Doğu Anadolu Kalkınma Programı [DAKAP], Doğu Anadolu Turizmini Geliştirme Projesi [DATUR] Arazi Çalışması Sonuç Raporu.
- BENZER KILIÇ N. (2006). Bolu-Göynük Ve Yakın Çevresi Doğal Ve Kültürel Kaynaklarının Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S:296, Ankara.
- BUKENYA J.O. (2001). Application Of Gıs In Ecotourism Development Decisions: Evidence From The Pearl Of Africa. Research Paper 2012. Natural Resource Economics Program, West Virginia University, Morgantown.

- ÇAĞATAY A., Yurdaer M., Kırış R. (2002). Ekoturizm İçin Mekan ve Yerel Toplulukların Katılımının Planlanması. T.C. Turizm Bakanlığı 2. Turizm şurası Bildirileri, s, 205, Ankara
- DEMİR C., Çevirge A. (2006). Turizm ve Çevre Yönetimi Sürdürülebilir Geleşme Yaklaşımı. Nobel Yayın Dağıtım, s 86, Ankara.
- DEMİR C., Çevirgen A. (2006b). Ekoturizm yönetimi., ISBN: 975-591-844-2, 222 s, Nobel yayın dağıtım, Ankara.
- GÖKTÜRK T., Artvinli T., BucaK F. (2008). Artvin Kuş Faunası. Artvin Çoruh Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, 9 (1-2): 33-43 (2008)
- GÜNGÖR S., Cengiz T. (2006). Artvin İlinin İklim Konforuna Sahip Rekreasyon ve Turizm Alanları. Kafkas Üniversitesi, Artvin Orman Fakültesi Dergisi, 7(1): 69-80
- HONEY M. (2004). Ecotourism: A Tool For Sustainable Development. Workshop On Ecotourism, Conducted By Eco Tourism Society Of Sri Lanka (Essl) İn Association With The Tourism Cluster And Competitiveness Programme Colombo, Sri Lanka
- INSKEEP E. (1991). Tourism Planning: An Integrated And Sustainable Development Approach, New York: Van Nostrand Reinhold
- KAHRAMAN N., Türkay O. (2004). Turizm ve Çevre, Ankara: Detay Yayıncılık.
- KURT B. ve Balkız O. (2011). Kackar Dağları Sürdürülebilir Orman Kullanımı ve Koruma Projesi, Kackar Dağları Yusufeli Bölgesi, Ekosistem ve Biyolojik Çeşitlilik Hususlarına Dayalı Bölgesel Çok Sektörlü Yönetim Planı. Ankara: TEMA, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı.
- KUTER N., Ünal H.E. (2009). Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 9 (2): 146-156
- LASCURAİN C.H. (1996). Tourism, Ecotourism, And Protected Areas, 139, Iucnworld Conservation Union.
- RAHEMTULLA Y.G., Wellstead A.M. (2001). *Ecotourism: Understanding Competing Expert And Academic Definitions*. Infor. Report Nor-X-380 Canada
- ROSS S., Wall G. (1999). Ecotourism: Towards Congruence Between Theory And Practice. Tourism Management. 123-132. Canada.
- SURAT H. (2011). Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Ekoturizmin Planlanmasında Katılımcı Yaklaşımla Etkinlik Seçimi: Yusufeli Örneği. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum
- TIES (2000). Ecotourism Statistical Fact Sheet. The International Ecotourism Society. www.Ecotourism.Org.
- TOSUN C. ve Şahin S.Z. (2006). "Gelişen ve Değişen Eğilim: Ekoturizm", 2. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, 20-22/ 4/ 2006 Bildiriler Kitabı, Balıkesir
- USTA Ö. (2001). Genel Turizm, İzmir: Anadolu Matbaacılık

Hilal Surat

WTO (1994). National And Regional Tourism Planning Methodologies And Case Studies. London Uk
WEAVER D., Opperman M. (2000). *Tourism Management*. John Wiley & Sons, Australia, 468

AVRUPA BİRLİĞİ TURİZM VE ÇEVRE POLİTİKALARI BAĞLAMINDA DOĞU KARADENİZ YEŞİL YOL YAYLA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

H. Kutay AYTUĞ*

ÖZET

Çevre politikasından farklı olarak, turizm politikası Avrupa Birliği'nin oldukça yeni bir politika alanıdır. Bir aday ülke olarak, Türkiye bir yandan uzunca bir süredir Birliğe tam üye olmayı beklerken, diğer taraftan müktesebatı içe aktarmaya devam etmektedir. Türkiye bir aday ülke olarak, kendi turizm ve çevre politikaları ile plan ve projelerini, AB politikalarına uyarlamak zorundadır. Bu makalenin amacı, Türkiye'nin Yeşil Yol yayla turizmi projesini AB politikaları perspektifinden değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışma öncelikle yayla ve yayla turizmi kavramlarını tanımlayıp, AB turizm politikası ve önceliklerini açıklayarak devam edip, daha sonra Birliğin çevre politikasını ve önceliklerini özetlemiştir. İzleyen bölümde Yeşil Yol turizm projesine odaklanılarak, söz konusu proje, AB'nin turizm ve çevre politikaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çalışma bir yandan Yeşil Yol Yayla turizmi projesinin Birliğin turizm politikalarındaki; yüksek kaliteli, sorumlu ve sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi ile Avrupa'nın sürdürülebilir ve yüksek kaliteli destinasyon olarak öne çıkan imaj ve profilini güçlendirmek öncelikleriyle uyuşmadığı, diğer yandan ise Birliğin çevre politikasındaki ihtiyatlılık, önleyicilik ve kaynakta önleme ilkeleri ile örtüşmediği sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Yol, AB Turizm Politikası, AB Çevre Politikası, Yeşil Yol Yayla Turizmi

ABSTRACT

Tourism policy is a quite new policy for the European Union, unlike environment policy. As a candidate country, Turkey must adopt its own tourism and environment policies, plans and projects to EU's policies. This paper aims to analyse Green Way Plateau Tourism Project from the perspective of EU's policies. First, the definitions of plateau and plateau tourism and EU tourism policies, its political priorities are explained. Following, EU's environment policy and its principles are summarized. Afterwards Green Way Plateau Tourism Project is evaluated from the perspective of EU tourism and environment policies. In conclusion, the project does not correspond with priorities of EU tourism policy such as promoting the development of sustainable, re-

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.
kutayaytug@yahoo.com

sponsible, high-quality tourism and consolidating Europe's image as a collection of sustainable, high-quality destinations. Moreover, the project does not harmonise with EU environment policy from the principles of precaution, prevention and rectifying pollution at source.

Keywords: Green Way, EU Tourism Policy, EU Environment Policy, Green Way Plateau Tourism

1963 Ankara Anlaşmasından beri tam üyelik beklentisi içinde bulunan Türkiye, 1999 Helsinki Zirvesinde adaylık statüsünü elde etmiş, 2005 yılından beri ise tam üyelik müzakere sürecinde bulunmaktadır. Oldukça uzun, meşakkatli ve dönem dönem krizlerle geçen bu ilişki süreci, bu gün gelinen noktada adeta bir donma sürecine girmiştir.

Bununla birlikte, gerek Avrupa Birliği (AB) gerekse Türkiye'nin gerçekten yollarını ayırmak istemediği bu ilişkide, Türkiye birçok AB mevzuatını içe aktarmış ve çok yavaşlamış olsa da halen aktarmaya da devam etmektedir. Bir aday ülke olarak Türkiye AB'nin tüm politikalarına uyum sağlamakla mükelleftir. Bu çerçevede Türkiye, Birliğin turizm ve çevre politikalarına uyum sağlamak ve kendi plan ve projelerini bu politikalarla ve AB'nin ilgili mevzuatıyla uyumlu olarak tasarlamak ve uygulamakla yükümlüdür. Dünyanın en önemli turizm destinasyonu olan AB bölgesi, aynı zamanda dünyanın en yüksek çevre standartlarına sahip bölgelerinden biridir.

Bu çalışmada bir aday ülke olarak Türkiye'nin Yeşil Yol yayla turizmi özelinde AB'nin Turizm ve çevre politikasına uyumu incelenecektir. Çevre ve turizm konusunda oldukça geniş bir ikincil hukuk normu olduğundan bu düzenlemelerin incelenmesi bu çalışmanın kapsamını aşacağından, genel olarak turizm ve çevre politikalarının bugün geldiği noktadaki hedefleri ve ilkeleri bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu kapsamda öncelikle kavramsal bir çerçeve ortaya koymak amacıyla yayla ve yayla turizmi kavramları incelenecek, daha sonra Birliğin turizm politikası özetlenecektir. İzleyen bölümde AB'nin çevre politikası genel hatlarıyla özetlenecek ve akabinde Yeşil Yol projesi, devam eden mahkeme sürecinin dava dosyasındaki bilirkişi raporu, Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) Yeşil Yol aleyhine gelen itirazlar ve kısmi destekler bağlamında incelenecektir. Son olarak da Yeşil Yol yayla turizminin AB turizm ve çevre politikalarına uyumu değerlendirilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada öncelikle konunun daha sağlıklı bir şekilde ele alınabilmesi için bir kavramsal çerçeve çizilecek ve bu bağlamda yayla ve yayla turizmi kavramlarına odaklanılacaktır.

1.1. Yayla

Yayla turizminin tanımlanması ve turizm sınıflandırmasında bir yere konumlandırılmasından önce yayla kavramı ortaya konulmalıdır. Yayla, en basit şekilde hayvanların otlatıldığı yüksek yerler ve dağlar ile yazın oturlan yer anlamına gelmektedir (Ögel 1978, 23). Hem beşeri hem de fiziki bir

coğrafya terimi olarak kullanılabilen yaylayı (Doğanay ve Çoşkun 2013: 3) Türk Dil Kurumu (TDK) “*akarsularla derin bir biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası, plato*” ve “*dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeri*” olarak açıklamaktadır (TDK 2016).

Daha geniş ve bütünlük bir tanımlama ile yaylalar “*davar (koyun-keçi) ve sığır sürüsü sahiplerinin, sürülerini taze ve kendini yenileyen verimli otlaklarda kolayca besleyebilmeleri için genellikle ilkbaharda çıktıkları; yaz boyunca kalarak, bazı hayvansal ürünler ürettikleri (sınırlı ekip biçmeler de söz konusudur); sonbaharda alçak yörelere (köylere) göçtükleri; sıra dağlar ve yer yer de küme dağların orman örtüleri üst sınırları üzerinde kalan alpin çayırılık alanlar ve buralarda kurulmuş konut toplulukları ile temsil edilen geçici yerleşmeler*” (Doğanay ve Çoşkun 2013: 3) olarak kabul edilmektedir.

Bu gün gelinen noktada, Türkiye’deki kırsal nüfusun azalması ve hayvancılığın gerilemesi ile ilişkili olarak yaylaların kullanım şekilleri de dönüşmektedir. Günümüzde yaylalar, hayvancılık konusunda halen büyük önem taşımakla birlikte, bir yandan yazın sıcaktan ve nemden kaçınılmak için kullanılan yazlık alanlar olarak iç turizme yönelik olarak gelişirken, diğer yandan Yeşil Yol örneğinde olduğu gibi büyük alt yapı yatırımlarıyla kitle turizmine de hazırlanmaktadır.

1.2. Yayla Turizmi ve Turizm Sınıflandırması İçindeki Yeri

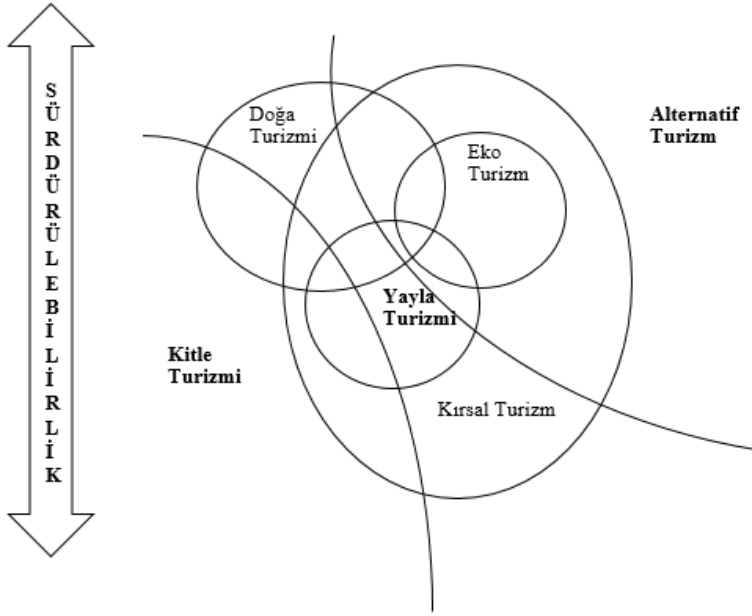
Bilimsel yazında çalışmanın amacına göre farklı açılardan ele alınarak turizm sınıflandırmaları yapılabilmektedir. Bu sınıflandırmalar; katılımcıların, sayısı, yaş ortalamaları, gelir düzeyi, turizm faaliyetlerine katılım süreleri, turistlerin menşei, turizm faaliyetlerinin amaçları vb. temel alınarak oluşturulabilmektedir (Cooper vd. 2008: 15-16, Warn 2002: 7).

Bu çalışmada turistlerin gidilen yerle olan etkileşim düzeyi ve türüne bağlı olarak yapılan bir sınıflandırma olan ve turizmi bir uçta kitle turizmi bir diğer uçta ise alternatif turizm olarak ayıran bir yapı tercih (Aytuğ 2011: 19-20) edilmektedir. Türkiye’de, Turizm ve Kültür Bakanlığı’nın (2015) bir alternatif turizm modeli olarak lanse ettiği “yayla turizmi”; ülkenin sahip olduğu uygun iklimsel özellikler, üstün peyzaj değerleri, kırsal öğelerin ağırlık kazandığı geleneksel yaşam biçimi ve dağcılık/tırmanışlar, atlı doğa gezisi, dağ yürüyüşü, yamaç paraşütü, flora/fauna incelemesi, cip safari vb. doğa sporlarını içeren jenerik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Türkçede kullanılan yayla turizmi, “*yaylalarda yapılan kırsal turizm*” olarak değerlendirilebilir. Avrupa Birliği’nin (AB) resmi erişim sayfasında yayla turizmi kavramı kullanılmamakta¹, bunu yerine Birlik, kırsal alanlarda yapılan tüm turizm faaliyetlerini “*kırsal turizm*” olarak genelleştirerek (Lane vd. 2013: 27) kavramsallaştırmayı tercih etmektedir.

¹ Yabancı yazında “table land tourism” ya da “plateau tourism” kavramları kullanılmakla beraber Komisyonun erişim sayfasında sadece Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan bir belgede “plateau tourism” kavramı geçmektedir (European Commission 2016b).

Bu çalışmada yayla turizmi, bakanlığın tanımlamasından yola çıkılarak, büyük ölçüde bir alternatif turizm türü olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kavram, yeşil yol gibi önemli alt yapı projeleri ile birlikte, turist sayısının, tesis büyüklüklerinin ve sayılarının artması sonucunda süreç içinde bir kitle turizmine evrilme olasılığını da (Şekil 1) barındırmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü üzere kitle turizmi ile alternatif turizm iki farklı uçta olmakla birlikte, devam eden bir yapı oluşturmaktadırlar (Warn 2002: 8). Tüm alternatif turizm türleri gibi yayla turizmi de hem ekolojik olarak hem de sosyal olarak sürdürülebilirliği mümkün kılarken, aynı zamanda ekonomik bir şekilde yaşamayı da amaçlamaktadır.

Şekil 1: Yayla Turizminin Turizm Sınıflandırması İçindeki Konumu

Kaynak: Şekil 1; Sue Warn, **Recreation and Tourism**, Cheltenham/UK: Nelsen Thornes Ltd. 2002, s.8; Helene Eriksson, **Rhetoric and marketing device or potential and perfect partnership? - a case study of Kenyan ecotourism** MFS- Report, Fall 2003, s. 21 ile Gabriela Cecilia Stănculescu ve Gabriela Nicoleta Diaconescu, "Models and Alternative Strategies in the Context of Sustainable Development. Alternative Tourism", International Journal of Economic Practices and Theories, Vol. 5, No. 3, 2015 (May), s. 285'den esinlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

2. Avrupa Birliği Turizm Politikası

20. yüzyılın ikinci yarısından beri dünyanın önde gelen turizm pazarlarından biri olan AB bölgesi, günümüzde dünya turizm pazarından en fazla pay alan bölgedir. 2015 yılı Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre AB-28, 336,5 milyar Avro gelir (küresel Pazar gelirinin %29,6'sı) ve 478,4 milyon ziyaretçi (küresel pazarın %40,3'ü) ile küresel

turizm pazarında lider konumdadır (UNWTO 2016: 4-5). Bununla birlikte üye ülkeler Birlik düzeyinde bütünleşik bir turizm politikası oluşturma sürecini oldukça ağırdan almışlar ve kurucu antlaşmalarda açık bir biçimde turizm ile ilgili düzenleme yapma işini Lizbon Antlaşmasına² (madde 2E, 176B) kadar ötelemişlerdir (Estol ve Font 2016: 230). 2009 yılından sonra ise AB düzeyinde bir turizm politikası oluşturma süreci öne çıkmaya başlamıştır (Aykın ve Yıldız 2012: 384). Özellikle 2010 sonrası dönemde, Birlik düzeyinde eşgüdömlenen bir turizm politikası oluşturulmaya başlansa da tarihsel süreçte AB düzeyinde turizmi doğrudan ve dolaylı etkileyen birçok faaliyet ve düzenleme hayata geçirilmiştir. Bunlar (Aytuğ 2011: 69-110);

Turizme Doğrudan Etki Eden Faaliyet ve Düzenlemeler:

- a. Turizm Alanında Bilgi Değişimi ve Bilginin Yayılması
- b. Mesleki Eğitim ve Öğretimin İyileştirilmesi
- c. Bütünleştirilmiş Kalite Yönetimi
- d. Turizm İşletmelerinin Güvenliği
- e. Turizmde Yeni Teknolojilerin Kullanımı
- f. Turist Hakları ve
- g. Engelli Turist Hakları

Avrupa Birliği'nin Turizmi Dolaylı Etkileyen Faaliyet ve Düzenlemeleri

- a. Tek Pazar,
- b. Ekonomik ve Parasal Birlik,
- c. Vergi Politikası,
- d. Rekabet Politikası,
- e. İşletme Politikası,
- f. Bölgesel Politika,
- g. Kırsal Kalkınma Politikası,
- h. Çevre Politikası,
- i. Göç Politikasıdır.

Günümüzde turizm endüstrisi Komisyon tarafından iktisadi gelişme, istihdam ve toplumsal gelişme bağlamındaki olumlu katkılardan dolayı AB'deki en önemli iktisadi faaliyetlerden biri olarak değerlendirilmektedir (European Commission 2016a; European Commission 2010: 2). Buna göre AB turizm politikasının amacı turizm endüstrisinin büyüme ve istihdamını maksimize ederken, özellikle iyi uygulamaların değişimi yoluyla ülkeler arasındaki işbirliğini geliştirip Avrupa'yı dünyanın lider destinasyonu olarak tutmaya devam etmektir (European Commission 2016b). Bugün gelinen noktada, gerek Lizbon Antlaşması gerekse, AB'nin 2020 stratejik hedefleriyle uyumlu olarak, turizm endüstrisinin içinde bulunduğu zorlukları³ da dikkate alarak, Komisyon tarafından oluşturulan turizm politikasının hedefleri:

² Maastricht Antlaşması madde 3T'de iç pazarın oluşturulması ve sağlıklı işlemesi bakımından turizme ilk kez değinilmiş olmakla birlikte bu madde bir turizm politikası oluşturmayı hedeflememektedir.

³ Komisyonun yaptığı değerlendirmelere göre turizm sektörünün karşı karşıya kaldığı zorluklar: 1) Bugünün Avrupa'sında, diğer sektörlerde olduğu gibi, turizm sektöründe özellikle

- Avrupa Turizm sektöründeki rekabetçiliği uyarmak/arttırmak,
- Yüksek kaliteli, sorumlu ve sürdürülebilir turizmin gelişimini desteklemek,
- Avrupa'nın sürdürülebilir ve yüksek kaliteli destinasyon olarak öne çıkan imaj ve profilini güçlendirmek,
- Turizmin gelişimi için AB'nin finansal politikalarının ve araçlarının potansiyelini maksimize etmektir (European Commission, 2016b).

3. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası

AB'nin temelini oluşturan Paris ve Roma Antlaşmalarında (nükleer enerjinin güvenli kullanımını düzenleyen hükümler hariç olmak üzere) çevre ile ilgili hükümler bulunmamakla birlikte 1970'li yıllarda dünyada ortaya çıkan çevresel hassasiyetlere ve politik dönüşümlere paralel olarak Birlik düzeyinde çevre konusu önem kazanmaya başlamıştır. Birlik düzeyinde bugünkü anlamda çevre politikasının oluşmaya başlaması 1973 yılında ilk Çevre Eylem planının onaylanmasıyla başlamış olup, süreç içinde bir yandan oluşturulan ikincil mevzuat diğer yandan ise kurucu antlaşmalarda yapılan tadilatlar çerçevesinde şekillenmiştir (Aytuğ 2014: 3-5; Can 2013: 577-583)

Bugün gelinen noktada 200'den fazla tüzük ve yönerge çıkarılmış bir politika alanı olan AB çevre politikası (Modiga 2012, 182, European Commission 2014, 5) yeşil bir AB ekonomisi yaratmaya, AB'de yaşayan bireylerin yaşam kalitesini ve doğayı korumaya yardımcı olmaktadır (European Union 2016). AB'nin çevre politikası 7 temel ilke üzerine oturtulmuştur. Bu ilkeler (Talu 2011: 205; Ökmen 2006: 335-337, Ertan ve Akkayunlu Ertan 2007: 414);

1. *Kirleten öder ilkesi*; oluşan çevre zararlarında ilgililere neden oldukları kirlilik ve diğer çevre zararlarında neden olunan çevre tahribatı ile mücadelenin maliyetinin ödettilmesi,
2. *Bütünleyicilik ilkesi*; çevre politikasının birliğin diğer politikalarının içine dâhil edilmesi,
3. *Yüksek düzeyde koruma ilkesi*; tüm AB kurumlarının karar ve politikalarında Birliğin çevre politikasını dikkate almaları,

gelişmekte olan ülkelerin her geçen gün artan sayıda turisti kendi ülkelerine çekmelerinden kaynaklı bir rekabet baskısı, 2)Avrupa'daki yeni demografik yapıdan (özellikle 2020 sonrası nüfusun yaklaşık %20'sinin 65 yaş ve üstü olacak olması) kaynaklı olarak turistlerin davranış ve beklentilerinde ortaya çıkan değişikliklere sektörün kendini adapte etmesi, 3) iklim değişikliğinden kaynaklanan ve kaynaklanacak sorunlarla (su kıtlığı, biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskılar, kar örtüsünün azalması sonucu kış turizmde ortaya çıkacak olan düşüşler, suların yükselmesi sonucunda sahil şartlarındaki turizm alanlarının değişmesi vb.) uyumlu bir turizm politikasının düzenlenmesi, 4) Bilişim teknolojilerindeki değişimin turizm endüstrisi ve tüketiciler arasındaki ilişkilerde yarattığı dönüşüm, 5) KOBİ'lerin ifade edilen bu değişikliklerden kaynaklanan fırsat ve risklere karşı sınırlı mali kaynaklar ve kalifiye işgücü yetersizliğinden dolayı her zaman kendilerini adapte edememeleri, 6) Son olarak Avrupa turizm sektörünün karakteristik yapısından kaynaklanan nedenlerle turist hareketinin Temmuz ve Ağustos aylarında yoğunlaşmasının yarattığı optimal olmayan kaynak, altyapı ve personel kullanımı ile gelir akışındaki düzensizliklerdir (European Commission, 2010:4-6).

4. *İhtiyatlılık ilkesi*; herhangi bir eylemin olası olumsuz etkileri (bu etkiler bilimsel açıdan kanıtlanamasa bile) gerçekleşmeden önce önlem alınması,
5. *Önleyicilik ilkesi*; çevresel zararlar oluşmadan gerekli önlemlerin alınması,
6. *Kaynakta önleme ilkesi*; çevresel zararların öncelikte kaynağında önlenmeye çalışılması,
7. *Hizmette halka yakınlık/aşamalı sorumluluk ilkesi*; kurucu antlaşmalardaki ikincillik ilkesi ile bağlantılı olan hizmetlerin öncelikle vatandaşlara en yakın bireyler tarafından sunulmasıdır.

4. Yeşil Yol

Doğu Karadeniz bölgesindeki yaylara yönelik olarak yapılacak turizm faaliyetlerindeki en önemli sorunların başında mevsim kısıtlılığı ve ulaşım olanaklarının yetersizliği gelmektedir (DOKAP 2016; DOKAP 2014: 55). Bu bağlamda yaylalara doğru yapılacak yolculuklardaki ulaşım sorunlarını çözmek için oluşturulmuş “Yeşil Yol” adlı proje, DOKAP tarafından “*8 ilin önemli yaylalarını ve turizm merkezlerini birbirine bağlayan, bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin belirlenen güzergâh boyunca fiziki yapısı iyileştirilmiş bir şekilde seyahat etmesine imkân sağlayan, doğayla bütünleşik bir turizm projesi*” (DOKAP 2016) olarak tanımlanmaktadır.

Yaylalar arasındaki ulaşımı Karadeniz sahil yolundan bağımsız şekilde gerçekleştirmeyi hedefleyen, toplam 1600 km uzunluğundaki Yeşil Yol güzergâhı üzerinde (yaklaşık 1000 km’lik kısmı Karayolları Genel Müdürlüğü’nün sorumluluk sahasında) 33 adet turizm merkezi ve 5 adet kültür ve turizm koruma gelişim bölgesi bulunmaktadır. DOKAP’a göre bu projenin temel amaçları; doğa turizmini talep eden turistlerin taleplerini Doğu Karadeniz yaylaları ile karşılamak, turizm alanlarını birbirlerine bağlayarak turizm potansiyelini arttırmak ve yaylacılık yapan yerel halkın gelir düzeyini arttırmaktır (DOKAP 2016).

Resmi raporlardaki bu olumlu söylemlerle birlikte özellikle çevre hassasiyeti olan ulusal ve yerel gruplardan Yeşil Yol aleyhine önemli itirazlar yükselmektedir. Bu konuda en fazla öne çıkan STK’lardan biri olan TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı) bir yandan hukuki itirazlarda bulunurken diğer yandan da toplumsal duyarlılık yaratmaya çalışmaktadır. TEMA’ya göre Yeşil Yolun gerçekleşmesi; Karadeniz dağları, ormanları, meraları, su varlıkları, flora ve faunanın geri dönüşü olmayacak bir şekilde zarar görmesine neden olacaktır. Ayrıca söz konusu vakıf, Yeşil Yol’a turizm talebinde yaratacağı artışla beraber neden olacağı çarpık kentleşme ve yaylalar arasında hedeflenen böyle bir entegrasyonun şehircilik ve planlama ilkeleri açısından uygun olmaması bağlamında da itirazda bulunmaktadır (TEMA 2015). Bu bağlamda TEMA Çevre ve Orman Bakanlığınca 24.06.2011 günlü işleme onanan Ordu-Trabzon-Rize-Giresun-Gümüşhane-Artvin Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planının iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle dava açmış olup, dava halen devam etmektedir. Danıştay Altıncı Dairenin ilk

derece mahkeme olarak baktığı davada söz konusu planın yaylalar ile ilgili bölümlerinde yürütmeyi durdurma talebini reddetmekle beraber (Danıştay Altıncı Daire), Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunda yapılan yürütmeyi durdurma itirazı kabul edilmiştir (YD İtiraz No: 2015/1068).

Bu çerçevede TEMA'nın açtığı davada Danıştay Altıncı Daire Başkanlığına verilen bilirkişi raporunda yer alan aşağıdaki ifadeler TEMA vakfının iddialarını teyit eder konumdadır (Türel, Karahanoğlu ve Gedikli 2014: 67)

“Yaylaların karayolu ile birbirlerine bağlanması halinde, araç trafiği denetlenmesi zor biçimde artacak, yaylalardaki geleneksel yaşam tarzını sürdürmek zorlaşacak, yaylalar yapılaşma için cazip hale gelebilecektir. Bu durum, yaylaların doğal yapısını olumsuz olarak etkileyecektir. Daha vahim bir sonuç ise, yaylaların entegrasyonu nedeniyle yol yapımı gündeme gelirse, bölgenin topografik yapısının oluşturduğu denize dik ve derin vadilerin denize paralel yollarla birbirine bağlanması gerekeceğinden, büyük bir çevre tahribatına yol açması olacaktır.”

Benzer şekilde Kurdoğlu ve Ünver-Okan'da çalışmalarında yüksek eğitimden kaynaklı olarak, yol yapımında gerçekleşecek hafriyat çalışmalarında; ağaçlarda yaralanmalar ve buna bağlı olarak böcek zararlarının oluşması, fidanlarda kırılma ve sökülmeler, dere suyunda kirlenme, dere yatağında daralma gibi büyük bir çevre tahribatının oluştuğunu belirtmektedir (Kurdoğlu ve Ünver-Okan 2015: 255-256).

Yeşil yol projesine karşı çıkan ve seslerini gerek yerel, gerekse ulusal düzlemde etkili bir şekilde duyuran yerel bir aktivist grup olan Fırtına İnişiyatifi; Yeşil Yol projesinin, sahil yolu örneğinde olduğu gibi, birçok etap halinde ayrı ayrı devam ettiğini bu şekilde 2.600 km'lik bir yolun ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) sürecinden kaçırılmış olduğunu iddia etmektedir (Fırtına İnişiyatifi 2016).

Yeşil Yol projesinin büyüklüğü ve geniş bir alana yayılması dolayısıyla Yeşil Yol karşıtı hareketin yereldeki sınırları aşmış farklı bölgelere ve büyük şehirlere de taşınması için Yaylaların Kardeşliği Platformu oluşturulmuştur. Bu platformda bir yandan 2.600 km'lik yolun 19 km'lik parçalar hâlinde ihale edilerek ÇED raporundan kaçırıldığını, diğer yandan bölgede bulunan madenlere ulaşım için bir maskeleyme olarak kullanıldığını iddia etmektedir (Kızılcık 2016).

Yeşil Yol projesinin geçtiği yaylalarda, yolun hayvanların yaşam alanlarını kısıtladığı ve yaylalarda yapılan hayvancılığı olumsuz etkilediği de vurgulanmaktadır. Bunun en tipik örneklerinden biri Kavrun yaylasında yapılmakta olan 9 metre genişliğindeki yol inşaatıdır (Danış 2016: 20). Günümüzde adeta yaylalarda yapılan kitle turizminin bir örneği haline gelmiş olan Ayder Yaylasında havayaların dolaştırılmasının yasak olduğu (İslamoğlu 2015) da dikkate alınınca Yeşil Yol'un bölgenin hayvancılık faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı değerlendirilebilir.

TEMA'nın yukarıda belirtilen itirazlarına paralel şekilde, Ayder Yaylası'ndaki kitle turizmi uygulamasının en temel sorunlarının başında çarpık kentleşme ve kanalizasyon konusu gelmektedir (İslamoğlu 2015). Benzer

yapılaşma sorunları çok daha vahim bir şekilde Uzungöl'de görülmektedir. Yeşil Yol ile birlikte bölgede gelişmesi beklenen kitle turizminin bu olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi için ÇED raporlarının ve sürdürülebilirliği önceleyen detaylı planların yapılması büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasına kadar geçen sürede Yeşil Yol lehine dikkate değer bir çalışma ile karşılaşılmamakla birlikte; Yeşil Yol projesi bölgenin geri kalmışlığına ve mevcut altyapı eksikliklerine bir çözüm olarak sunulurken, toplumdaki belli kesimlerden destek de görmektedir. Örneğin ulusal haber kanalı olan CNN Türk'te yapılan Yeşil Doğa programında gündeme taşınan Yeşil Yol projesi hakkında uzatılan mikrofonu konuşan Ayder Yaylasında (Rize) yaşayan bir vatandaş; doğal çevrenin bozulmadan kalkınmanın gerçekleşmesi ve Türkiye'deki kişi başına düşen gelirin arttırılması gerektiğini vurgulamıştır (İslamoğlu 2015). Bölgedeki bazı girişimcilerin Yeşil Yola karşı olmakla birlikte, iktisadi nedenlerle turizme karşı olmadıkları aksine eko-turizm gibi alternatif turizm modellerini destekledikleri de basından takip edilmektedir (Saraloğlu 2016).

5. Yeşil Yol Yayla Turizminin AB Turizm ve Çevre Politikalarına Uyumu

Yukarıda kısaca özetlenen Yeşil Yol projesi Doğu Karadeniz Bölgesinin kalkınmasını sağlamak amacıyla yayla turizmini önceleyen bir projenin alt yapısını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, proje Türkiye'nin aday bir ülke olarak kendi politikalarını uyumlaştırmakla yükümlü olduğu AB'nin Turizm ve çevre politikalarındaki ilkeler ile tam olarak uyuşmamaktadır. Gerek basında ve çeşitli STK'larda dile getirilen eleştiriler, gerekse TEMA'nın açtığı ve halen devam eden dava sürecinde bilirkişinin verdiği rapordaki değerlendirmeler, projenin doğa üzerinde önemli tahribatlar yapacağını göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu yol, yaratacağı tahribatlar bakımından; Birliğin yüksek kaliteli, sorumlu ve sürdürülebilir turizmin gelişimini desteklemek hedefi ile Avrupa'nın sürdürülebilir ve yüksek kaliteli destinasyon olarak öne çıkan imaj ve profilini güçlendirmek hedefleri ile örtüşmemektedir.

AB'de çevre konusunda Dördüncü Eylem planının uygulamaya girdiği 1987 yılından beri, çevre politikaları ile turizm ve tarım politikalarının arasındaki eşgüdümüne öncelik verilmeye başlanmıştır (Ertan ve Akkayunlu Ertan 2007, 412). Bu çerçevede Yeşil Yol projesi değerlendirildiğinde, yukarıda kısaca tanımlanan Birliğin çevre politikasındaki ilkelerden *ihtiyatlılık ilkesi, önleyicilik ilkesi ve kaynakta önleme ilkesi* ile uyumsuzluk göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde oldukça çok tartışılan bir proje olan Yeşil Yol projesi, dava sürecinde hazırlanan bilirkişi raporunda da belirtildiği üzere bir yandan yaylaların geleneksel kullanım şekillerini değiştirecek, diğer yandan da büyük bir çevre yıkımı gerçekleştirecektir.

Her ne kadar Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayla Turizmini bir alternatif turizm modeli olarak lanse etse de, DOKAP'ın proje ile ilgili paylaştığı veriler, (gerek projenin büyüklüğü gerekse yolların genişliği vb.) bölgede gelişecek turizm faaliyetlerinin kitle turizmine yöneleceğini göstermektedir. Bu yönelim de, bölgede her geçen gün azalan hayvancılığın çok daha zayıflamasına neden olacaktır. Türkiye'de mevcut olan et açığı ile birlikte düşünüldüğünde yaylaların bu şekilde kitle turizmine açılması gıda arzı gibi stratejik bir konuda olumsuzluklar da yaratacaktır. Bu bağlamda bölgede, yayla turizmi yerine; merkeze tarımsal üretim süreçlerine katılımı sağlayan bir alternatif turizm modeli olan tarımsal turizmin (agro-tourism) desteklenmesi, hem tarımsal üretim açısından hem de çevrenin daha iyi korunması bakımından olumlu olabilir.

Yeşil Yol ile birlikte gelişecek yayla turizminin Şekil 1'de de görüldüğü üzere sürdürülebilirliği önceleyen küçük ölçekli ve yerel katılımın ön plana çıktığı bir alternatif turizm uygulamasından çok, kitle turizmi şeklinde gelişmesi olası olduğundan; bölgedeki turizme açılacak yaylaların Ayder Yaylası ve Uzungöl örneklerindeki olumsuz sonuçlara benzememesi için hem ÇED raporlarının, hem de yapılaşma planlamalarının titizlikle yapılması gerekmektedir.

AB Çevre politikasındaki ihtiyatlılık ve önleyicilik ilkeleri çerçevesinde Yeşil Yol yerine bölgeye alternatif ulaşım imkânlarının yönlendirilmesi de değerlendirilebilir. Bu bağlamda dünyadaki benzer turizm alanlarında uygulanan alternatif ulaşım çözümlerinin incelenmesi ve bunların, en azından çevre dengesi açısından yüksek hassasiyet içeren bölgelerde uygulanması, ekolojik dengenin geri dönülemez bir şekilde tahribatını önleyebilir. Bu amaçla teleferik, tren ve monoray gibi çözümlerin incelenmesi sürdürülebilirlik açısından önemli sonuçlar doğurabilir.

KAYNAKÇA

- AYKIN Sibel Mehter ve Sevcan Yıldız (2012). "European Tourism Policy and Reflections of Tourism in the Negotiations with Turkey", *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism* 7, no. 1: 383-395.
- AYTUĞ Hüseyin Kutay (2011). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye'de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYTUĞ Hüseyin Kutay (2014). "Sürdürülebilir Su Kullanımı Açısından Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Türkiye'nin Uyumu", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 2: 1-18.
- CAN Hacı (2013). *Avrupa Birliği Hukuku*, İstanbul: Sürat Üniversite Yayınları.
- COOPER Chris, John Fletcher, David Gilbert, ve Stephan Wanhill (2008). *Tourism: Principles and Practice*. Essex/England: Pearson Education.
- DANIŞ Timur (2016). *Yeşil Yol'a Karşı Samistal'da 50 Gün*. İstanbul: Cadde Yayınları.

- DOĞANAY Hayati, ve Ogün Çoşkun (2013). "Türkiye Yayılacığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sonuçları", *Doğu Coğrafya Dergisi* 18, no. 30: 1-27.
- DOKAP (2014). *Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) Eylem Planı (2014-2018)*. DOKAP.
- DOKAP (2016), *Doğu Karadeniz Turizm Master Planı ve "Yeşil Yol" Bilgileri*. <http://www.dokap.gov.tr/yesil-yol/> (07.11.2016).
- ERİKSSON Helene (2003). *Rhetoric and marketing device or potential and perfect partnership? - a case study of Kenyan ecotourism*. MFS- Report.
- ERTAN Birol, ve Kıvılcım Akkayunlu Ertan (2007). "AB Çevre Hukuku", *Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İyapı Sorunsalları* içinde, Ed. Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efe, ss. 409-425, Ankara: Alp Yayınevi., *Esas No: 2011/9150*. Ordu-Trabzon-Rize-Giresun -Gümüşhane-Artvin Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planının iptali ve yürütmenin durdurulması (Danıştay Altıncı Daire, 2011).
- ESTOL, Judith, ve Xavier Font (2016). "European tourism policy: Its evolution and structure.» *Tourism Management*, (52): 230-241.
- European Commission. *Search*. 2016b. http://europa.eu/geninfo/query/index.do?queryText=%22plateau+to+urism%22&summary=summary&more_options_source=global&more_options_date=*%26more_options_date_from=%26more_options_date_to=%26more_options_language=en%26more_options_f_formats=%26swlang=en (15.11.2016).
- European Commission (2010). *Europe, the world's No 1 tourist destination - a new political framework for tourism in Europe, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Brussels: European Commission.
- European Commission (2016b). *Overview of EU Tourism Policy*. <http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview/> (06.11.2016).
- European Commission (2014). *The EU explained: Environment*, Brussels: Luxembourg: Publications Office of the European Union, November.
- European Commission (2016a). *Tourism*. <http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/> (06.11.2016).
- European Union (2016). *Environment*. https://europa.eu/european-union/topics/environment_en (30.11.2016).
- Fırtına İnisyatifi (2016). *Yeşil Yol Nedir?*. <http://firtinainisiatifi.com/sayfa/yesil-yol-nedir-/84> (19.11.2016).
- İslamoğlu, Güven (2015). *Yeşil Doğa*. <http://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/yesil-doga/yesil-yol> (08.11.2015).
- KIZILCIK, Gamzegül (2016). *gaiadergi*. <https://gaiadergi.com/karadenizin-direnisine-yeni-bir-guclu-ses-yaylalarin-kardesligi-platformu/#> (18.11.2016).
- KURDOĞLU Oğuz, ve Saliha Ünver-Okan (2015). "Yüksek Dağ Alanlarında Planlanan Yatırımlar Hakkında Yeniden Düşünme: Doğu Karadeniz

- Yeşilyol Örneği", 2023 'e Doğru 3. Doğa ve Ormanlık Sempozyumu, (2015):251-262.
- LANE Bernard, Richard Weston, Nick Davies, Elisabeth Kastenholz, Joana Lima, ve Janusz Majewski (2013). *Industrial Heritage and Agri/Rural Tourism in Europe*. Brussels: European Union.
- MODIGA Georgeta (2012). «Strategies of Environmental Policy in the European Union.» *The 7th Edition of the International Conference European Integration Realities and Perspectives*. EIRP, (2012): 182-188.
- ÖGEL Bahaeddin (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖKMEN Mustafa (2006). "Uyum Sürecinin Ekoloji-Politiği AB ve Türkiye'de Çevre Politikaları", *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politiği* içinde, Ed. Mehmet Dikkaya, ss. 325-382. İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARALOĞLU Bülent (2016), röportaj yapan: Yeşil Bülten Programı (İMC). *Palovit Vadisi'nde neler oluyor?* (27 Eylül 2016).
- STĂNCIULESCU Gabriela Cecilia, ve Gabriela Nicoleta Diaconescu (2015). "Models and Alternative Strategies in the Context of Sustainable Development. Alternative Tourism", *International Journal of Economic Practices and Theories*, Vo:5 (3): 283-290.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2015). *Yayla Turizmi*. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11532/yayla-turizmi.html> (01.11.2016).
- TALU Nuran (2011). "Avrupa Birliği Çevre Politikası", *Avrupa Birliği'ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar* içinde, Ed. Ayhan Kaya, Senem Aydın Düzgit, Yaprak Gürsoy ve Özge Onursal Beşgül, ss. 195-212. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TDK (2016). *Güncel Türkçe Sözlük*, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5834a6f7ca53e6.15807445 (15.11.2016).
- TEMA (2015). *Yalnızca Biyolojik Çeşitlilik Değil, Karadeniz Kültürü de Tehdit Altında..* http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=1474&target=categorial1&type=2&detail=single (07.11.2016).
- TÜREL, Ali, Nurkan Karahanoğlu, ve Bahar Gedikli (2014), Danıştay Altıncı Daire Başkanlığına Bilirkişi Raporu.
- UNWTO (2016). *UNWTO Tourism Highlights 2016*. The World Tourism Organization.
- WARN Sue (2002). *Rekreation and Tourism*. Cheltenham/UK: Nelsen Thorntons Ltd.
- YD İtiraz No: 2015/1068. YD İtiraz No: 2015/1068 (Danıştay İdai Dava Daireleri Kurulu, 2015).

TÜKETİCİLER COĞRAFI İŞARET İÇİN DAHA FAZLA ÖDEMELER İSTER Mİ? ARTVİN BALI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

İsmail Tamer TOKLU**

ÖZET

Artvin ili dünyanın biyolojik çeşitlilik açısından en zengin bölgelerinden biridir. Balın botanik özelliği ve coğrafi menşei laboratuvarlar tarafından yapılan analizlerle tespit edilebilmektedir. Balda en önemli niteliklerden bir tanesi balın kökenidir. Bir fikri ve sınai mülkiyet hakkı olan coğrafi işaret bal için konumlandırmada farklılık oluşturarak pazarda bir rekabet avantajı sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı tüketicilerin coğrafi işarete sahip Artvin balına olan algılarının ve daha fazla ödeme eğilimine etkisini araştırmaktır. Araştırma modelinin verileri için kolayda örnekleme yöntemiyle Artvin il sınırlarında yaşayan tüketicilerle yüz yüze anketler yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre 'kalite ve güvenilirlik' coğrafi işaretli Artvin balı algısını etkilerken, 'kültür ve gelenek' ile 'ekonomik destek' coğrafi işaretli Artvin balı algısını etkilememektedir. Ayrıca, coğrafi işaretli Artvin balı algısı tüketicilerin daha fazla ödeme eğiliminde anlamlıdır. Bu çalışmanın sonuçları konuyla ilgilenen taraflara ve rekabet avantajı elde etmek isteyen bal üreticilerine ve bölgesel kalkınma için değerli bilgiler tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bal, Coğrafi İşaret, Tüketici Algısı, Daha Fazla Ödeme İsteği

Jel Sınıflaması: JEL: M30, M31, M39

ABSTRACT

Artvin province is one of the world's richest regions in terms of biodiversity. Botanical features and geographical origin of honey can be determined by analyzes performed by laboratories. One of the most important features of honey is geographical origin. As an intellectual property right, geographical indications (GIs) can perform a competitive advantage by creating differentiation in its positioning in the market. The aim of this study is to evaluate consumers' perceptions towards Artvin honey with geographical indication and their willingness to pay more. Convenience sampling method was used to collect the research data, with face to face interview carried out in Artvin province. The main outputs of the study are as follows, 'quality and safety' affects the consumers' perceptions towards geographical indi-

* Bu araştırma Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Proje No: 2016.S50.02.06

** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İşletme bölümü, ittoklu@gmail.com

cation while 'culture and tradition' and 'economic support' do not. The perception of Artvin honey with GI on consumers is significant with the willingness to pay more for Artvin honey with GI. The results of this study ensure beneficial information to the related parties and honey producers wishing to competitive advantage and regional development.

Keywords: Honey, Geographical Indications, Consumer Perception, Willingness to Pay More

Jel Classification: JEL: M30, M31, M39

Yeni teknolojilerin gelişmesi, ticaretin küreselleşmesi ürün çeşitliliğine neden olurken kalitesiz ve/veya genetiği değiştirilmiş ürünler insan sağlığı için uzun vadede bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu durum farkındalığa sahip tüketiciler için kalite ve güvenilirlik endişeleri demektir. Artan endişeler tüketicilerde bölgesel ya da yöresel olan ürün talebini yükseltmiştir (Teuber 2011: 900). Tüketicilerde kaygıları azaltmayı amaçlayan çalışmalardan birisi belli coğrafi bölgelere ait nitelikli ürünlerin korumasıdır. Coğrafi işaret (Cİ) korumasına göre sadece belirli kurallara uyan üreticilere fikri mülkiyet hakkı olarak coğrafi ad ortak kullanım fırsatı sunmaktadır (Galtier vd. 2013). Burada Cİ tüketiciyi dolandırıcılıktan ve haksız rekabetten korurken, geleneksel bilgiyi muhafaza etmeyi, genetik kaynakları canlandırmayı ve dolayısı ile kırsal kalkınmayı amaçlar (Marie Vivien 2008: 321). Cİ ürünün bölgesiyle bir bağ kurarak, sahibi olduğu ürünü düşük kaliteli olanlardan ayırarak farklılaştırır (Adinolfi vd. 2011: 420). Cİ tescilli bir pazarlama aracı olarak bölgenin kültürel varlığını koruyarak, bölgenin tanıtımına ve üretimde uygulanan geleneksel yöntemlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilir. Reklam ürün tanıtımında önemlidir ancak kalite ve güvenilirlikle ilgili tüketici algısını oluşturmada yeterli olduğu söylenemez. Cİ ile korunan ürünler tüketici algısını etkileyeceğinden daha fazla ödeme isteği de oluşturur (Cacic vd. 2011: 67).

Anadolu balının gücü zengin çiçek (dünyadaki çiçek türlerinin % 85'i mevcut) ve polen türlerinden gelmektedir (Gök vd. 2015). Artvin ili de dünyanın biyolojik çeşitlilik açısından en zengin bölgelerinden biridir (Eminağaoğlu vd. 2010). Anadolu'da üretilen ballar büyük çeşitliliğe sahiptir. Ancak bu eşsiz gücün botanik veya coğrafi menşeiyle tanımlanma ve sınıflandırma temelinde pazarda farklılaşması hakkında yeterli araştırma yapıldığı söylenemez. Cİ ile ilgili yeterince çalışma olmasına karşın, bal için böyle bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı biyolojik çeşitlilik açısından dünyada önemli bir konuma sahip Artvin balının coğrafi işarete sahip olması durumunda tüketicilerde 'kalite ve güvenilirlik', 'ekonomik destek' ve 'kültür ve gelenek' değişkenlerinin algısına ve bu algının daha fazla ödeme isteğine etkisini araştırmaktır. Bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı ve uygulayıcıların dikkatinin çekeceği düşünülmektedir. Çalışmada bal ile ilgili literatür araştırması ve istatistikler gözden geçirildikten sonra sırasıyla coğrafi işaret konusu, araştırmanın metodolojisi ve analizler verildikten sonra sonuçları tartışılacaktır.

1. BAL

Artvin bölgesi dünyadaki biyolojik çeşitlilikte en zengin ancak tehlike altındaki 25 en önemli karasal ekolojik bölgeden bir tanesidir (Eminağaoğlu vd. 2010). Bölgenin doğal yapısından dolayı arıcılık ve balcılık bölge ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bölgeden elde edilen eşsiz balların bölge içinde ve dışında önemli ölçüde talep oluşturduğu görülmektedir.

Bal satın almada tüketiciyi etkileyen değişik faktörler vardır. Alışkanlıklar ve balın değeri bunlar arasında önemli olanlarıdır. Asyalı tüketicilerin satın alma davranışında tıbbi şartlar, ürünün kalitesi, markanın saygınlığı ve fiyatlandırma pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahipken (Yeow vd. 2013), Suudi Arabistan'da balın tıbbi (tedavi edici, ilaç) ve beslenme değerleri bal talebini, tüketimini ve harcama kalıbını etkileyen ana etkenlerdir (Ismaiel vd. 2014; Zulail vd. 2014). Romanya'da ise balın tıbbi yararları, diyet kalitesi, balın etik karakteri ve gıda tüketim tarzına uygunluğu tüketiciyi satın alma davranışında etkileyen faktörlerdir (Arvanitoyannis ve Krystallis 2006).

Bal diğer işlevleriyle birlikte besleyici faydalarından dolayı tüketicilerin tercihini arttırmaktadır (Ismaiel vd. 2014; Bogdanov vd. 2008; Joshi 2008).

Diğer çalışmalar da satın alma öncesinde balın menşeinin en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Perakende mağazalarında bal satın alma kararında etkili olan en önemli üç yapı, markanın saygınlığı, balın menşei ve değeridir (Batt ve Liu 2012). Tüketiciler yerel bal hakkında ithal baldan daha çok bilgiye sahip oldukları için yerel üreticilerin balını tercih ettiği görülmüştür (Pocol ve Bolboaca 2013).

Mohamadi-Nejad (2013)'e göre İran'da kırsaldaki tüketiciler için balın fiziksel ve kimyasal karakteristikleri balın pazar fiyatını etkilemektedir. Koku, üretim yeri ve yüksek çekim gibi karakterler balın fiyatını pozitif yönde etkilemektedir.

Roman vd. (2013)'nin yaptığı çalışmada tüketicilerin hemen hemen yarısının etiket üzerinde menşei kontrol etmedikleri belirlenirken ancak çoğu tüketicinin yerli menşeye sahip balı satın alacakları tespit edilmiştir.

Balın kökeni ve rengi önemli fiyat belirleyicileridir. Balın kalitesi ve kökeni fiyat oluşturmada ana faktördür. Uluslararası ticarete balı en düşük Çin, orta konumda Arjantin, en yüksek fiyatlardan ise Meksika ve Avustralya tedarik eder (EPOPA 2008). Genel tercih hafif, yumuşak tada sahip berrak bal olduğundan bu tür balların fiyatı daha yüksektir. Son yıllarda, akasya gibi tek çiçekli bal türleri daha popüler hale gelmiştir. Ayrıca, zencefil, vanilya ve tarçın gibi çeşitli tatlar ile aşılanmış ballar giderek daha popüler hale geldiği için fiyatları da daha yüksektir. (TIB 2016). ABD perakende bal pazarının analizinden elde edilen bulgulara göre, tüketiciler balın yapısı, konulduğu kap, marka ve özellikle benzersiz çiçek kaynakları için önemli bir miktarda fiyat primi (daha fazla fiyat) ödemeye isteklidir (Unnevehr ve Gouzou 1998). Tüketiciler balın benzersiz karakteriyle ilişkili özel çiçek kaynağı için daha fazla ödeme yapmaya hazırdır (Swanson ve Lewis 1991).

Türkiye’de yapılan araştırmalar da incelendiğinde aşağıdaki bulgular tespit edilmiştir.

şahinler vd. (2004)’ne göre, bal tüketiminde süzme bal ağırlıktadır, arı ürünlerini tüketiciler öncelikle marketlerden daha sonra arıcılardan, al-satçılardan, bakkal ve semt pazarlarından satın almaktadırlar. Tüketiciler süzme balın kalitesini tahmin ederken sırasıyla tat, renk, koku ve akışkanlığa bakmaktadır. Tüketiciler baldaki sahteciliğı anlamada balın kıvamına ve tadına odaklanmakta, satıcıya sormakta, renk ve kokuyu incelemektedir.

Bölüktepe ve Yılmaz (2006)’a göre satın alma alışkanlıklarında tercihler, yaklaşık %50 tüketici sadece markalı bal, %42,9 tüketici hem markalı hem de markasız yerel bal ve %7,5 gibi oldukça düşük orandaki tüketici de sadece markasız yerel bal şeklinde sıralanmaktadır. Tüketicilerin yaklaşık %75’i balda ambalajdan etkilenmektedir. Tüketiciler için markalı bal satın almada en önemli etken onun daha temiz algılanması; markasız yerel balın satın alınmasında en etkin neden ise daha doğal olduğunun algılanması ve katkı içermemesine olan inançtır. Markanın sahip olduğu ambalaj tüketicilerin tutum ve satın alma davranışını etkilemektedir.

Diğer taraftan, bal Türkiye’de dünyadaki diğer önemli üreticilere kıyasla çok daha fazla tüketilmesine rağmen, İzmirli üreticiler süzme bal ve bal-mumu ürünlerini ülkenin ortalama fiyatının altında satabildiklerini belirtmektedir. (Engindeniz vd. 2014).

Bütün bu araştırmalara rağmen yine de üreticinin kazancını arttırmak için bal ürünlerini farklılaştırmada kullanılacak en iyi strateji hakkında yeterli çalışma henüz ortada yoktur. Bu amaçla organik bal için yapılan çalışmaların organik bal prosesini, depolanmasını ve raf ömrü gibi teknik konuları araştırdığı görülmektedir.

Diğer bir araştırmaya göre, balın organik niteliğı, üretildiğı yer gibi diğer faktörlerden daha önemlidir, fakat menşee ülkeden daha öz önemlidir; yerel İtalyan balının yabancı ballara tercih edildiğı, kullanılan üretim yöntemine karşılık menşee için tüketicilerin daha fazla ödeme isteğıne sahip oldukları bulunmuştur (Cosmina vd. 2015). Buna göre İtalyan tüketiciler ballarda bildikleri menşee için daha fazla ödemeye hazırdır.

Balın organik olması üretim yöntemi ile alakalı iken çok daha önemli olan ve rekabet üstünlüğü sayılabilecek balın üretim coğrafyası ya da çiçek çeşidi önemli bir stratejik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bal için pazarda farklılaşma stratejilerinden birisi coğrafi işaretle tescil edilmiş bal olabilir.

Balın özellikleri öncelikle nektarın botanik kökenine bağılıdır. Nektarın çiçek kaynağı ağırlıklı olarak protein, karbonhidrat, enzim, mineral ve organik asit içeriğı açısından balın kimyasal bileşimini etkiler. Bal için 100’den fazla farklı botanik köken olduğu bilinmektedir. Bal Kodeks Alimentarius Standardı ve bal ile ilgili Avrupa Birliğı Konsey Direktifine göre, bir bal ağırlıklı olarak belirtilen çiçek kaynağından ise balda botanik adın kullanımına izin verilir. Botanik ad bal ürünlerinin% 50’den fazlasının sunumunda kullanılır. Özellikle tek çiçekli (unifloral) balın pazarda daha yüksek bir talep

ve ticari değeri vardır. Ancak, arıcılar tarafından yapılan çiçeğin menşesine ilişkin göstergelerin % 60'ının doğru olmadığı belirtilmektedir (Gok vd. 2015).

Gıda bilgisine yönelik tüketicinin ilgisinin basit olmasından hareketle, bilgi önemli bir görev üstlenir. Burada coğrafi menşe, üretim yöntemi gibi özellikleri tüketicinin algılaması zayıf ise, etiket bilgisi ve logo tüketicilerde bu bilgilerin oluşmasında önemlidir (Cosmina vd. 2015).

Literatürde yapılan çalışmalardan hareketle balda coğrafi menşenin önemli olduğu görülmektedir. Sahte balların Türkiye içinde bol miktarda bulunması nedeniyle fikri bir mülkiyet hakkı olan coğrafi işaret bal için önemli bir farklılaşma aracı olabilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ OLUŞTURMA

Tüm dünyada belirli bir yerel kültür ve coğrafyanın ürünleri, taklitlerinden korunmak ve haksız rekabete karşı koymak için yasal düzenlemelerle korunurken, Türkiye'de bu tür ürünler 1995 yılında yayımlanan 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK tarafından korunmaktadır. "Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökeninin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaretler" olarak tanımlanan Coğrafi İşaret Türk Patent Enstitüsü (TPE) tarafından verilmektedir. Rippon (2014: 154) Cİ'nin bir sınai mülkiyet hakkı olduğunu fakat telif hakkı, patent ve ticari marka ile kıyaslandığında daha az tanındığını belirtir. Menapace ve Moschini (2012: 539)'ye göre bir markalama şekli olarak Cİ, ürünün ait olduğu yörenin adını kullanır.

Türkiye'de Cİ'li ürün sayısı 189 iken başvuru sürecinde olan ürün sayısı 233'tür (TPE, 2016). Halen sadece Pervari balı Cİ'ye sahip iken, Anzer balı, Ardahan çiçek balı, Muğla çam balı, Ordu kestane balı, başvuru sürecinde olan ballar arasındadır. Cİ kullanımını birçok avantajı beraberinde getirebilir. Bunlar arasında kalite ve güvenilirlik, ekonomik destek, kültür ve gelenek (Teuber 2011: 908) şeklinde üç başlık altında incelenecektir.

2.1 Kalite ve Güvenilirlik

Tüketicilerde gıda ürünleriyle ilgili güvenlik kaygıları arttığından genetiği değiştirilmiş ürünlere yönelik algılanan fayda ve algılanan risk tüketici tutumunu etkilemekte, bu da satın alma niyeti üzerinde etkili olmaktadır (Toklu ve Öztürk Küçük 2016). Tüketiciler bölgelerindeki kasaplarda satılan etleri büyük marketlerdekinden daha kaliteli algılar ve daha fazla ödeme eğilimine girerler (Bardaji vd. 2009: 201).

Marka, kalite ve güvenilirlikle ilgili kaygıya sahip tüketicilerin satın alma kararında önemli faktörlerden birisidir. Açık satılan ürünler yerine tüketicilerin güven duydukları markaları almayı tercih ettikleri görülmektedir. Markalar kalite için bir iletişim aracı olarak algılandığından, Cİ bölgesel ürünlerdeki kaliteyi yansıtmada kayda değer bir görev üstlenir. Cİ bölgesel ürünlerin kalitesini, lezzetini ve güvenilirliğini garanti ettiği için tüketicilerin satın alma kararlarında etkili olur (Kelemci Schneider ve Ceritoğlu 2010: 34). Cİ yöresel ürünleri koruyarak tüketicilerin aldatılması engeller-

ken, aynı zamanda tüketicilerin özgün ve kaliteli ürünlere erişimini de sağlar. Cİ tüketicilerin üstün kaliteli bir ürünü düşüğüyle ayırmasında da yardımcı olur (Cacic vd. 2011: 67). Cİ üreticilerin kolaylıkla tespit edilebilmesinden ve sorumluyu işaret etmesinden dolayı ürün güvenilirliğini sağlar (Felzensztein ve Dinnie 2006; Brookes 1993). Cİ kalite ve güvenilirlik imajı tüketicilerin bakışını etkileyebilmektedir.

Yukarıda ifade edilen çalışmalardan coğrafi işaretli ürün algısı üzerinde kalite ve güvenilirliğinin etkisi olduğu görülmektedir. Benzer sonuçların Artvin balında da ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: *Coğrafi işaretli Artvin balının kalite ve güvenilirliği tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.*

2.2. Ekonomik Destek

Kırsal ekonomiye sağlanan katkı Cİ'nin en önemli faydalarından birisidir. Cİ yöreye ait olan ürünün farkındalığını arttırarak yöre ekonomisine değer katabilir. Cİ'li yerel ürünler iyi şekilde yapılandırılır ve yönetilirse bölgesel olarak geniş bir tabana sahip olacak kırsal kalkınmada başarı sağlayan bir model olarak ortaya çıkabilir (Giovannucci vd. 2009: 6). Cİ'den yöredeki üreticiler fayda sağlarken, halk da yeni istihdam imkanlarına kavuşur (Çalışkan ve Koç 2012: 197). Bu nedenle Cİ yöresel kalkınma için bir aracı işlevi görür. Ayrıca, Cİ'li ürünler yörenin tanınmasına yardımcı olduğundan turist çekmeye ve böylece kırsal turizme de katkı sağlayarak yöre ekonomisini etkiler. Diğer özelliklerin yanında yöresel tatlar da turistlerin yer seçiminde önemli bir faktördür (Kan 2011: 61-62). Cİ'li ürünler daha pahalı olduğundan üreticiye ekonomik destek sağlarken ürünlerin taklit edilmesi de engellenir (Gökovalı 2007: 147-148). Cİ'ler pazarda hukuken korunan bir marka olabildiği gibi ürüne de saygınlık kazandırmaya hizmet edebilir (Cotton ve Morfesi 2007). Üretimin yapıldığı yörede sürdürülebilirliği arttırmada, mevcut biyolojik çeşitliliği ve yerel veriyi muhafaza etmede, yöre insanının gelişmesine yardım etmede ve mevcut tarım uygulamalarının geliştirilmesinde Cİ bir vasıta olabilir (Aprile vd. 2012:159). Cİ ile korunan ürünler yöredeki üreticiye ve yörenin ekonomisine destek sağladığında, Cİ'nin oluşturduğu bu değer tüketicinin bu tür ürünlere yönelik tutumunu da etkiler (Teuber 2011:905).

Yukarıda ifade edilen çalışmalardan coğrafi işaretli ürün algısı üzerinde ekonomik desteğin etkisi olduğu görülmektedir. Benzer sonuçların Artvin balı için de ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: *Coğrafi işaretli Artvin balının yerel ekonomiye desteği tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.*

2.3. Kültür ve Gelenek

Cİ bölgenin kültür ve geleneğinin korunmasına katkı sağlar. Ürünlerin Cİ ile birlikte kökü geçmişle anılan geleneksel üretim deneyim ve bilgileri yeni nesillere iletilerek bölgedeki kültürel varlığın korunması sağlanır. Cİ tüketimi-

ci ve üretici arasındaki bilgi ve kültürün paylaşımını sağlayarak bölgesel kimliğin oluşmasında söz sahibi olabilir. Bu şekilde tüketiciler hem aldıkları ürün hem de yörenin kültürüyle ilgili bilgiye sahip olurlar (Tepe 2008: 25). Ayrıca, bölgeye özel geleneksel yöntemin kullanıldığı ürünler diğerlerinden yapısal olarak farklı özellikler içermektedir. Ürünle ilgili güvenilir bilgi tüketici tercihleri ve bakışını da etkiler (Dimara ve Skuras 2003: 693). Tüketiciler Cİli ürünlerin ait olduğu bölgenin geleneksel yöntem ve kültürünü koruduğunu düşünürse, satın alma kararlarını etkileyebileceği ve bunun da daha fazla ödeme isteğiyle sonuçlanabileceği ileri sürülmektedir. Ürünün kendi bölgesinde geleneksel yöntemlerle yüksek kalitede üretilmesi tüketicilerdeki endişeleri yok eder (Teuber 2011: 912).

Yukarıda ifade edilen çalışmalardan coğrafi işaretli ürün algısı üzerinde kültür ve geleneğin etkisi olduğu görülmektedir. Benzer sonuçların Artvin balı için de ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: *Coğrafi işaretli Artvin balının bölgenin kültür ve geleneğine olan etkisi tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.*

2.4. Coğrafi İşaretli Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme Eğilimi

Gıda ürünlerinin etiketlenmesi tüketicilerde ürünlerle ilgili kalite ve sağlık endişelerini azaltmaya çalışır. Cİ de önemli bir kalite ve güvenilirlik etiketi olduğundan tüketicilerdeki kalite algısını değiştirebilmektedir (Marcolini vd. 2015). Ancak burada Cİ'li ürün farkındalığının henüz tam olarak oluşturulamaması ve tüketicilerde Cİ'li ürün hakkında yeterli bilgi olmaması önemli bir sorundur. Ancak şarap sektörünü bunu aşmayı başarmıştır. Burada yüksek eğitim ve sosyo-ekonomik statülü tüketiciler yüksek Cİ farkındalığına sahiptir (Cacic vd. 2011: 75).

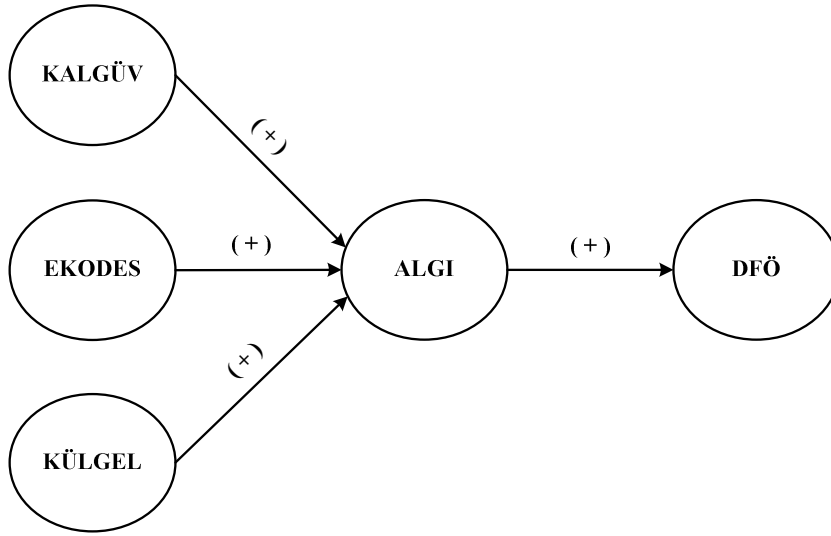
Tüketici farkındalığı, üründe Cİ algısının oluşması tüketicilerde bu ürünlere yönelik ödeyecekleri fiyatları da değiştirmektedir. Ürünün güvenilir, sağlıklı ve kaliteli algılanması tüketici talebinde ve seçiminde etkili olurken, ödeme eğilimlerinde de etkilidir (Grunert 2005: 382). Tüketicilerde daha fazla ödeme eğilimini etkileyen "farkındalık, kalite, eşsizlik, sosyal imaj, menşei ve kurumsal sosyal sorumluluk" olmak üzere altı faktör vardır (Anselmsson vd. 2014: 91). Bu anlamda değerlendirildiğinde Cİ ile korunmuş ürünler belli bir coğrafyaya ait olup güvenilir ve kalitelidir, benzerlerinden de bir farklılığa sahiptir. Bu farklılıklardan dolayı tüketiciler bu tür ürünler için daha fazla ödemeyi kabul eder (Likudis vd. 2014: 484). Tüketiciler Cİ sertifikasıyla yerel ekonomi ve kültüre destek olduklarının farkında olduklarında daha fazla ödeme eğilimi içinde olacaklardır (Teuber 2011: 915). Şarap sektörünün bu anlamda önemli ilerlemeler elde ettiği görülmektedir. Buna göre Avusturyalı tüketiciler için şarabın elde edildiği coğrafya önemlidir ve bu daha fazla ödeme yapmayı gerektirir (Cacic vd. 2011: 69). ABD'de Ohio'lu tüketiciler yöresel ürünler için en az % 30 daha fazla ödemeye isteklidir, ürünün menşesi tüketiciler için tazelik ya da çiftliğin büyüklüğünden daha fazla önemlidir (Darby vd. 2008). Etiketlerin (menşe adı ve mahreç işareti) gerçek ve güvenli yüksek kaliteli ürünleri garantile-

me algısı tüketicilerde korunan bu bölgelerin ürünlerine daha fazla ödeme isteğini etkilemektedir (Tsakiridou vd. 2011; Profeta vd. 2012).

Yukarıda ifade edilen çalışmalardan daha fazla ödeme isteği üzerinde ürüne yönelik algının etkisi olduğu görülmektedir. Benzer sonuçların Artvin balı için de ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemek için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Coğrafi işaretli Artvin balı algısı tüketicilerin Artvin balına daha fazla ödeme isteğini olumlu yönde etkiler.

Literatürdeki bu çalışmalar temelinde Şekil 1'de gösterilen model bu araştırma için önerilmiştir.

Şekil 1: Araştırma modeli

Önerilen modele göre 'kalite ve güvenilirlik', 'ekonomik destek', 'kültür ve gelenek' coğrafi işarete yönelik algıyı etkileyebilecektir. Coğrafi işaret algısının da ürünlere daha fazla ödeme isteğini etkileyebileceği görülmektedir. Şekil 1'de ifade edilen model için kullanılan metodoloji aşağıdaki gibidir.

3. METODOLOJİ

Anket formunun maddeleri için literatürdeki çalışmaların ölçeklerinden faydalanılmıştır. Yapılan ön ölçümde 5 adet görüşme yapılarak anketteki ifadelerin nasıl anlaşıldığı incelenmiş, gereken düzenlemelerden sonra form son şeklini almıştır. Ekonomik destek için 5 sorulu, 'kültür ve gelenek' için Teuber (2011) ve Kan (2011)'in ölçekleri temel alınmıştır. Kalite ve güvenilirlik için 6 sorulu, fiyat ödeme eğilimi için 6 sorulu Bardajf vd. (2009), Kalemci Schneider ve Ceritoğlu (2010), Meral ve Şahin (2013)'in ölçekleri temel alınmıştır. Tüketicilerin coğrafi işaretli ürüne bakışını 6 sorulu Kalemci Schneider ve Ceritoğlu (2010), Truong vd. (2012)'nin ölçekleri temel alınmıştır. Tüm ölçeklerden yararlanan Toklu vd. (2016)'nin kullandığı ölçekler Artvin balı için uyarlanmıştır. Beşli Likert kullanılarak, ölçekler 'hiç katılıyorum - 1, tamamen katılıyorum - 5' şeklinde işaretlenmiştir.

Araştırmanın verileri kolayda örnekleme yöntemi ile Artvin il sınırları içinde tüketicilerle gerçekleştirilen anketlerden elde edilmiştir. Araştırmaya 166 kişi katılmış, bunların 6'sı eksik/hatalı ifade nedeniyle değerlendirmeye alınamamış, böylece 160 geçerli örneğin verileri hipotezleri test etmek için kullanılmıştır.

Şekil 1'de önerilen araştırma modelinin analizinde SPSS 19 ve SmartPLS yapısal eşitlik modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin demografik özelliklerinin istatistikleri aşağıdaki gibidir. Araştırmaya katılanların %33,8'i kadınlardan, %66,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Bunların %28,8'i 18-34; %32,5'i 35-44; %38,8'i ise 45-64 yaş aralığındadır. Meslek dağılımları açısından; %8,8'ini beyaz yaka; %15'ini mavi yaka; ve kalan %76,3'ün ise diğerleridir. Eğitim durumuna göre katılımcıların %23,8'ü ilköğretim, %46,3'i lise ve kalan %29,9'u da üniversite mezunudur.

4. ANALİZ SONUÇLARI

Temel olarak PLS modellemesi ölçüm modeli ve yapısal modeli değerlendirir (Hair vd. 2014).

4.1. Ölçüm Modeli Sonuçları

Öncelikle yapısal modelin gizil değişkenlerinin güvenilirlik ve geçerliliğinin saptanması gerekir. Burada madde güvenilirliği ve kompozit güvenilirlik tatmin edici olmalıdır. Buna ilave olarak, bir PLS yapısal eşitlik modellemesinde yapısal modeli incelerken yakınsak (convergent) geçerlilik ve ayırma (discriminant) geçerliliklerinin de ayrıca kontrol edilmesi gerekir. Tablo 1 modelin içerdiği gizil yapı maddelerini göstermektedir.

Tablo 1: Gizil yapılar

Yapı	Maddeler
Ekonomik Destek (EKODES)	
1	Coğrafi işaretli Artvin balı yerel ekonomiye destek sağlar.
2	Coğrafi işaretli Artvin balı yerel üreticiye katkı sağlar.
3	Coğrafi işaretli Artvin balı bölgenin tanıtımına katkı sağlar.
4	Coğrafi işaretli Artvin balı fiyatının artmasını sağlar.
5	Coğrafi işaretli Artvin balı yerel ekonomiye ve üreticiye hiçbir olumlu katkısı yoktur.
Kültür ve Gelenek (KVG)	
1	Coğrafi işaretli Artvin balı bölgenin kültürünün bir parçasıdır.
2	Coğrafi işaretli Artvin balı geleneksel üretim metotlarının korunmasına katkı sağlar.
3	Coğrafi işaretli Artvin balı bölgenin kültürel varlığını korumaya yardımcı olur.
Kalite ve Güvenilirlik (KALGÜV)	
1	Coğrafi işaretli Artvin balı daha kalitelidir.
2	Coğrafi işaretli Artvin balı daha sağlıklı ve güvenilirdir.
3	Coğrafi işaretli Artvin balı daha lezzetlidir.
4	Coğrafi işaretli Artvin balı standart kalitede üretilmiştir.
5	Coğrafi işaretli Artvin balı kesinlikle bölgesinde üretilir.
6	Coğrafi işaretli Artvin balının üretiminde herhangi bir hile yoktur.
Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Artvin Balına Olan Algıları/Bakış (ALGI)	
1	Coğrafi işaretli Artvin balının diğer ballardan bir farkının olduğunu düşünmüyorum.
2	Coğrafi işaretli Artvin balının gereğinden fazla pahalı olduğunu düşünüyorum.

- 3 Coğrafi işaretli Artvin balının daha lezzetli olduğunu düşünüyorum.
- 4 Coğrafi işaretli Artvin balının daha sağlıklı ve güvenilir olduğunu düşünüyorum.
- 5 Coğrafi işaretli Artvin balının daha kaliteli olduğunu düşünüyorum.
- 6 Coğrafi işaretli Artvin balının geleneksel metotlarla Artvin bölgesinde üretildiğine inanıyorum.

Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Artvin Balına Daha Fazla Ödeme İsteği (DFÖ)

- 1 Coğrafi işaretli Artvin balı daha lezzetli olduğu için daha fazla ödeyebilirim.
- 2 Coğrafi işaretli Artvin balı daha sağlıklı ve güvenilir olduğu için daha fazla ödeyebilirim.
- 3 Coğrafi işaretli Artvin balı daha kaliteli olduğu için daha fazla ödeyebilirim.
- 4 Coğrafi işaretli Artvin balı hakkında yeterince bilgim olmadığı için daha fazla ödemem.
- 5 Coğrafi işaretli Artvin balının daha fazla ödemeyi hak edecek özelliklere sahip olmadığını düşündüğüm için daha fazla ödemem.
- 6 Maddi gücüm yeterli olmadığı için daha fazla ödeyemem.

Madde güvenilirliğini sağlamak için dış yüklerin karesi hesaplanır. Burada dış yükler için 0,70 ve üzeri değerlerin tercihi uygundur. Fakat keşifsel bir araştırma için 0,40 ve üzeri değerler de kabul edilebilir (Hulland 1999). Çalışmanın modelinde dış yükler 0,692 ile 0,931 arasında değiştiği görülmektedir. Yalnızca bir değer 0,70'in altındadır. Diğer tüm dış yükler 0,70'in üzerinde olduğundan model güvenilir olarak kabul edilebilir.

Cronbach's Alpha genel olarak içsel uyumun (internal consistency) güvenilirliğini ölçmek için kullanılır. Ancak literatür Cronbach's Alpha yerine kompozit güvenilirliği kullanmayı önermektedir (Bagozzi ve Yi 1988; Hair vd. 2012). Burada Cronbach's Alpha kompozit güvenilirlik için bir kanıt olarak görülebilir ve 0,60 değerinin üzeri yeterli olarak kabul edilebilir. Bu modelde Cronbach's Alpha değerleri 0,784 ile 0,889 arasında değişirken, kompozit güvenilirlik tavsiye edilen 0,70 limit değerinin üzerinde 0,885 ile 0,931 arasındadır. Bu veriler içsel uyum açısından kompozit güvenilirliğin güçlü bir şekilde sağlandığını göstermektedir.

Modelin geçerliliğini bulmak için, yakınsak (convergent) ve ayırma (discriminant) geçerlilik değerlerinin ölçülmesi gerekir. Açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri yakınsak geçerliliğini sağlamak için kullanılır ve bunun için kritik olan 0,50 değerinin üzerinde olması gerekir (Bagozzi ve Yi 1998). Modelin değişkenlerinin AVE değerleri 0,608 ile 0,818 arasında değiştiği görülmektedir. Tablo 2 soruların oluşturduğu madde yüklerini, güvenilirliğini, Cronbach's Alpha değerlerini, kompozit güvenilirlikleri ve AVE değerlerini göstermektedir.

Ayırma geçerliliği için ise iki test kullanılır. Birincisinde, bir yapının açıklanan varyansı veya yapı ve onun maddeleri arasındaki ortak varyansın, yapı ve diğer yapılar arasındaki ortak varyanstan daha büyük olmalıdır. Fornell ve Larcker (1981)'in kılavuzu ile uyumlu olarak, her bir ölçüm için AVE değerleri 0,50 yi aşmaktadır. Tablo 3 her bir ölçeğin ölçümündeki ayırma geçerliği test sonuçlarını vermektedir. Burada matrisin çaprazında bulunan rakamlar AVE'nin karekökünü gösterir. Tüm durumlarda bu çapraz değerler satır ve sütundaki değerlerden daha yüksek olduğundan araş-

tırmanın ölçeklerinin ayırma geçerliliğini desteklediği görülmektedir. Tablo 3 Fornell-Larcker analizini sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: Ölçüm modelinin değerlendirilmesi

Gizil Değişken	Maddeler	Yükler	Madde Güvenilirliği	Cronbach's Alpha	Kompozit Güvenilirlik	AVE
ALGI	ALGI1	0,791	0,626	0,837	0,885	0,608
	ALGI3	0,751	0,564			
	ALGI4	0,875	0,766			
	ALGI5	0,713	0,508			
	ALGI6	0,759	0,576			
EKODES	EKODES1	0,814	0,663	0,842	0,892	0,674
	EKODES2	0,825	0,681			
	EKODES3	0,825	0,681			
	EKODES4	0,819	0,671			
DFÖ	DFÖ1	0,811	0,658	0,808	0,887	0,723
	DFÖ2	0,883	0,780			
	DFÖ3	0,856	0,733			
KALGÜV	KALGÜV1	0,692	0,479	0,784	0,861	0,609
	KALGÜV2	0,868	0,753			
	KALGÜV3	0,786	0,618			
	KALGÜV4	0,766	0,587			
KÜLGEL	KÜLGEL1	0,931	0,867	0,889	0,931	0,818
	KÜLGEL2	0,912	0,832			
	KÜLGEL3	0,869	0,755			

Tablo 3: Ayırma geçerliliğinin kontrolü için Fornell-Larcker kriter analizi

	ALGI	EKODES	DFÖ	KALGÜV	KÜLGEL
ALGI	0,780				
EKODES	0,479	0,821			
DFÖ	0,648	0,218	0,850		
KALGÜV	0,651	0,588	0,419	0,781	
KÜLGEL	0,404	0,503	0,193	0,483	0,905

İkincisinde, madde yüklerinin çapraz yüklerle karşılaştırılması ve yapının açıklanan varyansı ile paylaşılan varyansının karşılaştırılmasıdır. Her tasarlanan maddenin yükünün diğer yapılarınkinden daha fazla olması gerekir (Gefen ve Straub 2005). Tablo 4 faktör yükleri ve çapraz yüklerini göster-

mektedir. Bu sonuçlara göre araştırmanın ayırma geçerliliğinin sağlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Faktör yükleri (koyu siyah) ve çapraz yükler

	ALGI	EKODES	DFÖ	KALGÜV	KÜLGEL
ALGI1	0,791	0,506	0,483	0,518	0,252
ALGI3	0,751	0,336	0,405	0,537	0,303
ALGI4	0,875	0,476	0,585	0,523	0,369
ALGI5	0,713	0,167	0,563	0,398	0,113
ALGI6	0,759	0,351	0,482	0,558	0,508
EKODES1	0,390	0,814	0,174	0,474	0,476
EKODES2	0,291	0,825	0,114	0,387	0,468
EKODES3	0,355	0,825	0,063	0,494	0,346
EKODES4	0,483	0,819	0,306	0,538	0,376
DFÖ1	0,587	0,171	0,811	0,451	0,365
DFÖ2	0,561	0,178	0,883	0,345	0,091
DFÖ3	0,492	0,208	0,856	0,255	0,006
KALGÜV1	0,439	0,513	0,293	0,692	0,375
KALGÜV2	0,561	0,477	0,389	0,868	0,295
KALGÜV3	0,513	0,361	0,332	0,786	0,492
KALGÜV4	0,514	0,496	0,289	0,766	0,360
KÜLGEL1	0,390	0,461	0,162	0,415	0,931
KÜLGEL2	0,385	0,424	0,264	0,459	0,912
KÜLGEL3	0,314	0,488	0,155	0,442	0,869

4.2. Yapısal Model Sonuçları

Yol katsayıları ya da Stdβ'lar yapılar arasındaki doğrudan ilişkilerin gücünü gösterir. Modelin açıklayıcı gücünü ölçmek için regresyon analizinde kullanıldığı gibi R² değeri kullanılır. Burada açıklanan varyansın uygun açıklayıcı gücünün olduğunu söyleyebilmek için R² değerinin % 10'u geçmesi gerekir. Analiz sonuçları yapısal modelin yeterli açıklayıcı güce sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre, kalite ve güvenilirlik (KALGUV), ekonomik destek (EKODES) ile kültür ve geleneğin (KÜLGEL) tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına olan algılardaki (ALGI) değişimin %44,3'ünü (R² = 0,443) açıkladığı görülmektedir. Benzer şekilde tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına olan algılarının da (ALGI) coğrafi işaretli Artvin balına daha fazla ödeme isteğindeki (DFÖ) değişimin %41,9'unu (R² = 0,419) açıkladığı görülmektedir.

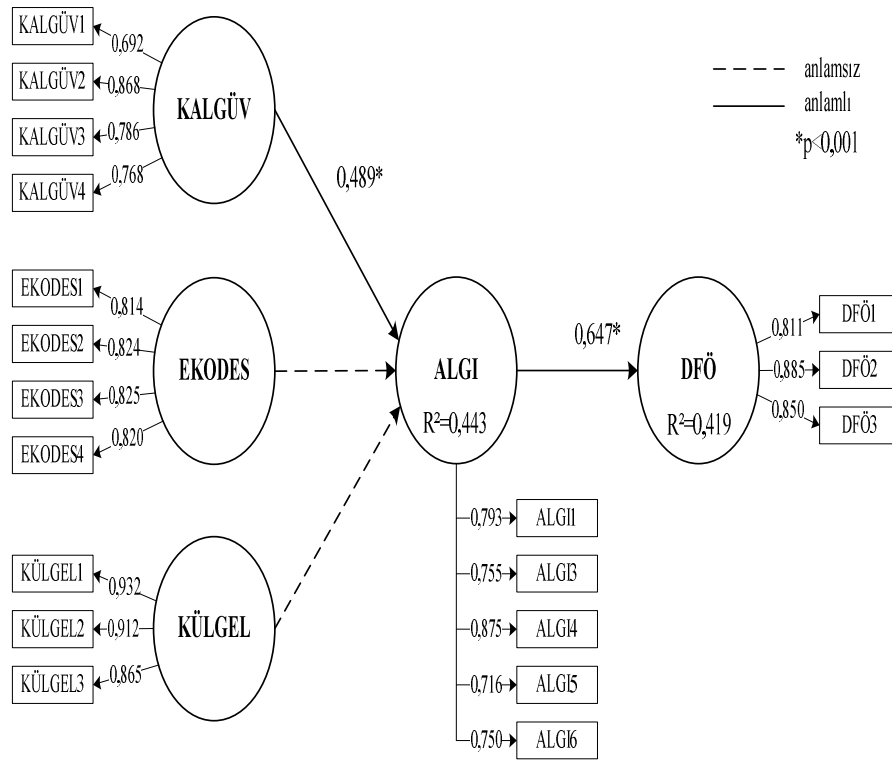
Modelde varolan ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ölçmek için T-İstatistiği kullanılır. Öncelikle yapıda bulunan değişkenlerdeki her bir maddenin faktör yüklerinin yüksek bir şekilde anlamlı olduğu görülmüştür (p < 0,001). T-İstatistiğinin sonuçlarına göre, 'kalite ve güvenilirlik' ve 'tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına olan algıları' arasındaki yol (t = 4,838 p = 0,000) güçlü bir şekilde anlamlı olduğundan H₁ hipotezinin desteklendiği görülmüştür. 'Ekonomik destek' ve 'tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına olan algıları' arasındaki yol (t = 1,136; p = 0,257) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre H₂ hipotezi reddedilmiştir. 'Kültür ve gelenek' ve 'tüketicilerin coğrafi işaretli Art-

vin balına olan algıları' arasındaki yol ($t = 0,6980$; $p = 0,497$) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre H_3 hipotezi reddedilmiştir. 'Tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına olan algıları' ve 'tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balına daha fazla ödeme isteği' arasındaki yol ($t = 10,144$; $p = 0,000$) yüksek derecede anlamlı olduğundan H_4 hipotezi kabul edilmiştir. T-İstatistiği sonuçları Tablo 5'de verilmektedir.

Tablo 5: Yol katsayılarının T-İstatistikleri

	Stdβ	Örnek Orta-laması	Standart Hata	T İstatistiği	p değerleri
KALGÜV→ALGI	0,542	0,537	0,112	4,838	0,000
EKODES→ALGI	0,119	0,121	0,105	1,136	0,257
KÜLGEL→ALGI	0,082	0,098	0,121	0,680	0,497
ALGI→DFÖ	0,648	0,652	0,064	10,144	0,000

Buna göre aşağıda gösterilen Şekil 2 revize edilmiş yapısal modelin sonuçlarını vermektedir.

Şekil 2: Yapısal model sonuçları

5. TARTIŞMA

Revize modelle birlikte aşağıda verilen Tablo 6 da hipotez ve sonuçlarını özet olarak göstermektedir.

Tablo 6: Hipotez sonuçları

Hipotez	Bulgu	Sonuç
H ₁ : Coğrafi işaretli Artvin balının kalite ve güvenilirliği tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.	t=0,438; p=0,000	Desteklendi
H ₂ : Coğrafi işaretli Artvin balının yerel ekonomiye desteği tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.	t=1,136; p=0,257	Desteklenmedi
H ₃ : Coğrafi işaretli Artvin balının bölgenin kültür ve geleneğine olan etkisi tüketicilerin Artvin balı algısını olumlu yönde etkiler.	t=0,680; p=0,497	Desteklenmedi
H ₄ : Coğrafi işaretli Artvin balı algısı tüketicilerin Artvin balına daha fazla ödeme isteğini olumlu yönde etkiler.	t=10,144; p=0,000	Desteklendi

5.1. Bulgular

Bu araştırma tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balı algısını ve bu işarete sahip Artvin balı için daha fazla ödeme eğilimini araştırmıştır. Bu anlamda 'ekonomik destek', 'kültür ve gelenek' ile 'kalite ve güvenilirliğin' 'coğrafi işaretli ürün algısına' etkisi ve 'coğrafi işaretli ürün algısının' da 'coğrafi işaretli ürünlere daha fazla ödeme isteğine' etkisi modellenmiştir.

Coğrafi işaret ile korunmuş Artvin balının kalite ve güvenilirliğinin tüketicilerde Artvin balına yönelik algıyı etkileyeceği görülmüştür. Cacic vd. (2011: 67) Cİ'nin tüketicilerde yüksek kalite ve düşük seviye ürünler arasında ayırım yapmaya yardımcı olduğunu belirtir. Felzensztein ve Dinnie (2006) ile Brookes (1993)'e göre, Cİ üreticilerin kolaylıkla tespit edilebilmesini sağladığı ve sorumluyu işaret ettiğinden ürün güvenliğine katkı sağlar. Bu nedenle elde edilen sonuç literatür ile uyumludur. Bölgeye kaçak yollarla giren Gürcistan menşeli sahte balların pazarda rekabeti bozucu bir etki yaptığı görülmektedir. Cİ'ler pazarda hukuken korunan bir marka olduğundan Cİ'li Artvin balının saygınlığını artırırken tüketici ve üreticilerin de ekonomik yönden korunmasında önemli bir yer tutar.

Cİ ile korunmuş Artvin balının yerel ekonomiye katkısı tüketicilerin coğrafi işaretli Artvin balı algısını olumlu yönde etkilediği hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç literatür ile uyumlu değildir. Literatüre göre ürün farkındalığı oluşturarak yerel ekonomide üreticiler gelirlerini artırırken yeni istihdam da oluşur (Çalışkan ve Koç 2012: 197). Benzer şekilde yöre tatları için turist çekerek ekonomik katkı sağlar (Kan 2011: 61-62). Cİ'li ürünler yüksek fiyatlandırılarak yerel üreticiyi olumlu etkiler (Gökovalı 2007: 147-148). Bunun bir nedeni yörede balın zaten Türkiye ortalamasının üzerinde satılması olabilir. Örneğin, İzmir'deki üreticilerin süzme bal ve balmumunda ülke ortalamasının altında fiyat koyduğu görülmektedir (Engindeniz vd. 2014). Bölgenin iklim koşulları nedeniyle bal üretiminin sınırlı olması kalitesinin ötesinde fiyatların da yüksek olmasını etkilemektedir. Cİ olmasa da Artvin bölgesinin balının tüketicilerdeki algısı yüksek olduğundan ekonomik olarak daha fazla katkı göz ardı edilebilir. Bölgenin benzersiz doğası ve yüksek turizm potansiyeli bu anlamda keşfedilmeyi beklemektedir.

Coğrafi işaretli Artvin balının bölgenin kültür varlığı ve gelenekleri tüketicilerde coğrafi işaretli Artvin balı algısını etkilemediği tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu literatür ile uyumlu değildir. Oysaki geleneksel yöntemlerle bölgede elde edilen ürünler tüketicilerdeki endişeyi ortadan kaldırır (Teuber 2011: 912). Üretim yöntemleri hakkında bilgi sahibi olan tüketiciler ürünün güvenilir olmasıyla tercihleri değişebilir (Dimara ve Skuras 2003: 693). Bu sonucun elde edilmesinde tüketicilerin geleneksel yöntemler hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması ya da ürünle ilgili herhangi bir hileli üretim yönteminin kullanılacağına ilişkin kanaatin olmaması olabilir. Küçük yörelerde bal genellikle arıcılardan satın alındığı ve herkesin birbirini tanıdığı inancıyla bu sonuç elde edilmiş olabilir. Ancak araştırma yoğun nüfusun olduğu büyük şehirlerde yapılmış olsa idi, tüketicilerin sorgulayabileceği düşünülmektedir.

Coğrafi işaretli Artvin balı algısı tüketicilerin coğrafi işaretle korunmuş Artvin balına daha fazla ödeme isteğini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Grunert (2005)'e göre, kaliteli, sağlıklı ve güvenilir ürün algısı tüketicilerin seçimlerinde ve taleplerinde etkiliyken, fiyat ödeme eğilimlerinde de etkilidir Anselmsson vd. (2014)'e göre, tüketicilerde daha fazla ödeme eğilimini etkileyen farkındalık, kalite, eşsizlik, sosyal imaj, menşei ve kurumsal sosyal sorumluluk şeklinde altı faktör vardır Cİ ile korunmuş ürünler kaliteli, benzerlerinden farklı, belli bir coğrafyaya ait olan ürünler olduğundan tüketiciler daha fazla ödemeyi kabul etmektedir (Likudis vd. 2014: 484). Benzer şekilde menşei adı ve mahreç işareti etiketinin gerçek ve güvenli yüksek kaliteli ürünleri garantilediği algısı tüketicilerde korunan bu bölgelerin ürünlerine daha fazla ödeme isteğini etkiler (Tsakiridou vd. 2011; Profeta vd. 2012). Bu nedenle elde edilen bulgu literatür ile uyumludur.

Türkiye bal üretiminde dünyanın önde gelen bir ülkesi olmasına rağmen bu gücünü ihracata taşıyamadığı görülmektedir. İhracat bakış açısı ile konunun taraflar arasında gözden geçirilmesi gerekmektedir.

5.2. Öneriler

Artvin bölgesi eşsiz doğaya sahip olması nedeniyle ürettiği balın rakiplerinden farklılaşması için Cİ altyapısını oluşturarak başvurması gerekmektedir. Ancak Cİ belgesine sahip olmak tek başına yeterli görünmemektedir. Cİ'nin farkındalığını arttırmak için pazarlama iletişim çabalarına ağırlık verilmesi önemlidir. Bütünleşik bir yaklaşımla yörenin tanıtımında özel ve kamu birlikte eşgüdüm içinde çalışmalar planlamalı ve gerçekleştirilmelidir.

Cİ'ye sahip olacak bal Artvin'in marka değerine kaldıraç etkisi yapabilecektir. Turizm destinasyonu olarak konumlandırılması gereken bölgenin bu pastadan daha büyük bir pay alabilmesi için yeterli potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Yörenin eşsiz kültür ve geleneklerini parlatacak fiziksel ortamların geliştirilmesini teşvik edecek çalışmalar yapılmalıdır. Bunun için kamu yönetimleri yerel mimariye uygun binalar yaparak gözle görülebilir somut adımlar atmalıdır. Yerel kültürün korunması ve genç nesillere doğru aktarılırken bu değerın turizm amaçlı ziyaretçilerle de paylaşılabilmesi için müzeler oluşturulmalıdır.

Gıda ile ilgili olarak izlenebilirlik konusu gittikçe önem kazanmaktadır. Tüketiciler ürünlerin üretim aşamasını, bu aşamada kullanılan varsa kimyasal veya doğal katkı maddelerini öğrenmek istemektedir. Bunun için gereken kontrol ve takip süreçlerinin oluşturulması ve yayınlanması önemlidir. Sahte ürünlere karşı ürünün geriye doğru takibi de bu anlamda istenen bir özelliktir.

Yörenin balları Türkiye ve dünyaya göre yüksek fiyat olarak değerlendirilebilir. Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi kalite ve güvenilirlikle ilgili sertifikaların sağlanması ile mümkündür. Kalite ve güvenilirlikle ilgili gereken teknik çalışmalar tamamlandıktan sonra ürünün ihracatı yöre ve ülke için de önemli bir katma değer sağlayacaktır. Türkiye fiyatta rekabetçi ülke olamayacağından yüksek katma değerli ürüne yönelmek için nitelikli ürün için gerekli altyapı ve pazarlama odaklı çalışmak zorundadır.

Artvin içinde bal üretimi için daha özel bölgeler kendini yine bu yörenin alt bileşeni olarak konumlandırabilir. Böylece Artvin balı üst marka olarak Cİ ile konumlandırıldıktan sonra özelliği olan bölge alt marka olarak faaliyet göstererek farklı fiyatlandırmaya sahip olabilir. Aksi takdirde çok küçük bir bölgenin kapsamlı bir pazarlama çalışmasına finansal ve insan kaynağı yeterli olmayacaktır. Konu bal özelinde olmasına rağmen balın Artvin markasına destek olması bölgenin tanıtımına ek bir katkı sağlayacaktır. Araştırmacılar için balın farklılaşmasında organik özelliğine tüketici tepkisi incelenebilir. Tüketicilerin bal satın alırken dikkat ettiği içsel ve dışsal nitelikler araştırma konusu olabilir. Cİ ürüne değer katan bir markalama olduğundan, belirli bir karakteristik yapıya sahip diğer ürünler için de benzer çalışmalar yapılabilir.

5.3. Kısıtlar

Araştırma Artvin yöresindeki tüketicileri kapsamaktadır. Tüketimin yüksek olduğu büyük şehirlerde yapılacak çalışma farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Araştırma tüketicilerin demografik özelliklerini dikkate almamaktadır. Farklı sosyo ekonomik statüye sahip tüketiciler için yapılacak çalışma farklı sonuçlar verebilir.

KAYNAKLAR

- ADINOLFI Felice - Marcello De Rosa - Ferruccio Trabalzi (2011). "Dedicated and generic marketing strategies: The disconnection between geographical indications and consumer behaviour in Italy", *British Food Journal*, 113 (3): 419-435.
- ANSELMSSON Johan, Niklas Vestman Bondesson - Ulf Johansson (2014). "Brand image and costumers' willingness to pay a price premium for food brands, *Journal of Product and Brand Management*, 23 (2): 90-102.
- APRILE, Maria Carmela - Vincenzina Caputo - Rodolfo M. Nayga Jr (2012). "Consumers' valuation of food quality labels: the case of the European geographic indication and organic farming labels", *International Journal of Consumer Studies*, 36: 158-165.

- ARVANITOYANNIS Ioannis - Athanasios Krystallis (2006). "An Empirical Examination of the Determinants of Honey Consumption in Romania", *International Journal of Food Science & Technology*, 41, 1164-1176.
- BAGOZZI, R. P. - Youjae Yi (1988). "On the evaluation of structural equation models", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16 (1): 74-94.
- BARDAJÍ Isabel - Belén Iráizoz - Manuel Rapún (2009). "Protected geographical indications and integration into the agribusiness system", *Agribusiness*, 25 (2): 198-214.
- BATT Peter J. - Aijun Liu (2012). "Consumer behaviour towards honey products in Western Australia", *British Food Journal*, 114(2): 285-297.
- BOGDANOV, Stefan - Tomislav Jurendic - Robert Sieber - Peter Gallmann (2008). *Honey for Nutrition and Health: A Review*. Swiss Bee Research Centre, Agroscope Liebefeld-Posieux Research Station. ALP, Berne. Switzerland.
- BÖLÜKTEPE Filiz Eren - Saffet Yılmaz (2006). "Tüketicilerin bal satın alma davranış ve alışkanlıklarını etkileme sürecinde markanın önemini belirlemeye yönelik bir araştırma", *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 6(4): 135-142.
- BROOKES Graham (1993). "Hungarian and Bulgarian wine prospects in UK market", *British Food Journal*, 95 (7): 33-36.
- ČAČIĆ Jasna - Miroslav Tratnik - Jasenka Gajdoš Kljusurić - Dražen Čačić - Dragan Kovačević (2011). "Wine with geographical indication-awareness of Croatian consumers", *British Food Journal*, 113 (1): 66-77.
- COSMINA Marta - Gianluigi Gallenti - Francesco Marangon - Stefania Troiano (2016). "Attitudes towards honey among Italian consumers: a choice experiment approach", *Appetite*, 106: 110-116.
- COTTON Amy - David Morfesi (2007). Key ingredients for geographical indications: Collectivization and control: How market-based trademark systems encourage collectivization and control (Without Taxpayer Revenue). United States Patent and Trademark Office, Washington DC. http://www.uspto.gov/ip/global/geographical/protection/gi_protection_wipo.jsp erişim 12.2.2015
- ÇALIŞKAN Vedat - Hasan Koç (2012). "Türkiye'de coğrafi işaretlerin dağılışı özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (28): 193-214.
- DARBY Kim - Marvin T. Batte - Stan Ernst - Brian Roe (2008). "Decomposing Local: A conjoint analysis of locally produced foods", *American Journal of Agricultural Economics*, 90 (2): 476-486.
- DIMARA Efthalia - Dimitris Skuras (2003). "Consumer evaluations of product certification, geographic association and traceability in Greece", *European Journal of Marketing*, 37 (5/6): 690-705.
- EMİNAĞAOĞLU Özgür - Zurab Manvelidze - Nino Memiadze (2010). "Artvin İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Bitki Türleri", *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi*, Cilt: III: 1075-1090.
- ENGİNDENİZ S. - K. Uçar - C. Başaran (2014). "İzmir İlinde Arıcılığın Ekonomik Yönleri ve Sorunları", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2): 113-120.

- EPOPA, (2008) Organic Exports – A Way to a Better Life? Export Promotion of Organic Products from Africa, <http://grolink.se/epopa/Publications/Epopa-end-book.pdf> (Erişim, 10.5.2016)
- FELZENSZTEIN, Christian - Keith Dinnie (2006). "The effects of country of origin on UK consumers' perception of imported wines", *Journal of Food Products Marketing*, 11 (4): 109-117.
- FORNELL Claes - David F. Larcker (1981). "Evaluating structural models with unobservables variables and measurement error", *Journal of Marketing Research*, 18 (1): 39-50.
- GALTIER Franck - Giovanni Belletti - Andrea Marescotti (2013). "Factors constraining building effective and fair geographical indications for coffee: Insights from a Dominican case study", *Development Policy Review*, 31 (5): 597-615.
- GEFEN David - Detmar Straub (2005). "A practical guide to factorial validity using PLS-graph: tutorial and annotated example", *Communications of the AIS*, 16: 91-109.
- Daniele Giovannucci - Tim Josling - William Kerr - Bernard O'Connor - May T. Yeung
- GIOVANNUCCI Daniele - Tim Josling - William Kerr - Bernard O'Connor - May T. Yeung (2009). "Geographical indications: A guide to global best practices for developing renowned origins", *International Trade Center*, Geneva, 5-10.
- Seher Gok a, Mete Severcan b, Erik Goormaghtigh c, Irfan Kandemir d, Feride Severcan a,†
- GOK Seher - Mete Severcan - Erik Goormaghtigh, Irfan Kandemir - Feride Severcan (2015). "Differentiation of Anatolian honey samples from different botanical origins by ATR-FTIR spectroscopy using multivariate analysis", *Food Chemistry*, 170: 234-240.
- GÖKOVALI, Ümmühan (2007). "Coğrafi işaretler ve ekonomik etkileri: Türkiye örneği", *Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2): 141-160.
- GRUNERT, Klaus G. (2005). "Food quality and safety: Consumer perception and demand", *European Review of Agricultural Economics*, 32 (3): 369-391.
- HAIR, Joseph F. - G. Tomas M. Hult - Christian M. Ringle - Marko Sarstedt (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*, SAGE Publications.
- HAIR, Joseph F. - Marko Sarstedt - Christian M. Ringle - Jeannette A. Mena (2012). "An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40 (3): 414-433.
- HULLAND John (1999). "Use of partial least squares (PLS) in strategic management research: A review of four recent studies", *Strategic Management Journal*, 20 (2): 195-204.

- ISMAIEL Sobhy - Safar Al Kahtani - Nuru Adgaba - Ahmed A. Al-Ghamdi - Abdu Zulail (2014). "Factors That Affect Consumption Patterns and Market Demands for Honey in the Kingdom of Saudi Arabia", *Food and Nutrition Sciences*, 5 (17): 1725-1737.
- JOSHI, Surendra Raj (2008). *Honey in Nepal: Approach, Strategy and Intervention for Subsector Promotion Income Distribution*. German Technical Cooperation/Private Sector Promotion – Rural Finance. Lalipur, Nepal.
- KAN Mustafa (2011). "Yerel düzeyde ekonomik kalkınmada coğrafi işaretlerin kullanımı ve etkisi: Akşehir Kirazı araştırması", Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- KHK, (1995). 555 Sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki KHK (1995). Resmi Gazete 05.11.1995 Sayı: 22454.
- Zisimos Likudis, Vassiliki Costarelli - Andreas Vitoratos - Constantinos Apostolopoulos
- LIKUDIS Zisimos - Vassiliki Costarelli - Andreas Vitoratos - Constantinos Apostolopoulos (2014). "Determination of pesticide residues in olive oils with protected geographical indication or designation of origin", *International Journal of Food Science and Technology*, 49 (2): 484-492.
- MARCOLINI Carla Marano - Manuel Parras Rosa - Esther Lopez-Zafra (2015). "Designations and consumer perceptions: An experimental study and implications for agricultural policy", *British Food Journal*, 117 (3): 1188-1204.
- MARIE-VIVIEN Delphine (2008). "From plant variety definition to geographical indication protection: A search for the link between Basmati rice and India/Pakistan", *The Journal of World Intellectual Property*, 11 (4): 321-344.
- MENAPACE Luisa - GianCarlo Moschini (2012). "Quality Certification by Geographical Indications, Trademarks and Firm Reputation", *European Review of Agricultural Economics*, 39 (4): 539-566.
- MERAL Yeşim - Ahmet Şahin (2013). "Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı: Gemlik zeytini Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 16 (4): 16-24.
- MOHAMADI-NEJAD Amir - A. Lotfi - Ramin Radfar (2013). "Estimating the Qualitative Pricing Model of Honey in Iran", *J. Basic. Appl. Sci. Res.*, 3(1): 483-487.
- POCOL Cristina B. - Sorana D. Bolboacă (2013). "Perceptions and trends related to the consumption of honey: A case study of North-West Romania", *International Journal of Consumer Studies*, 37(6): 642-649.
- PROFETA Adriano - Richard Balling - Jutta Roosen (2012). "The relevance of origin information at the point of sale", *Food Quality and Preference*, 26: 1-11.
- RIPPON Matthew J. (2014). "What is the geography of geographical indications? Place, production methods and protected food names", *Area*, 46 (2): 154-162.

- ROMAN Adam – Ewa Popiela-Pleban - Maria Kozak (2013). "Factors Influencing Consumer Behavior Relating To The Purchasing Of Honey, Part 1. The Buying Process and The Level Of Consumption", *Journal of Apicultural Science*, 57 (2): 159-172.
- KELEMCİ SCHNEIDER Gülpınar – A. Bahar Ceritoğlu (2010). "Yöresel ürün imajının tüketici satın alma davranışı ve yüksek fiyat ödeme eğilimi üzerindeki etkisi: İstanbul ilinde bir uygulama", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6: 29-52.
- SWANSON, R. B., ve Lewis, C. E. (1991). "Premiums for honey characteristics", *Food Quality and Preference*, 3(4): 215-221.
- ŞAHİNLER Nuray - Suat Şahinler - Aziz Gül - Özkan Görgülü (2004). Arı ürünleri tüketici özelliklerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma. 4. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi, Isparta, 53-57.
- TEPE Serap (2008). "Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri" *Türk Patent Enstitüsü, Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- TEUBER Ramona (2011). "Consumers' and producers' expectations towards geographical indications: Empirical evidence for a German case study", *British Food Journal*, 113 (7): 900-918.
- TIB, (2016) Trade Information Brief <http://www.sadctrade.org/files/Honey%20Trade%20Information%20Brief.pdf> (Erişim 10.5.2016)
- TOKLU İsmail Tamer - Hilal Öztürk Küçük (2016). "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalı Ürünlere Yönelik Tüketici Tutumunun Öncülleri ve Tutumun Satın Alma Niyetine Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 54: 537-555.
- TOKLU İsmail Tamer - Erol Ustaahmetoğlu - Hilal Öztürk Küçük (2016). "Tüketicilerin Coğrafi İşaretleli Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme İsteği: Yapısal Eşitlik Modellemesi Yaklaşımı", *Yönetim ve Ekonomi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 23 (1): 145-162.
- TPE (2016). Türk Patent Enstitüsü <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/geographicalRegisteredList/> (Erişim 10.5.2016)
- TRUONG Thien T. - Matthew H.T. Yap - Elizabeth M. Ineson (2012). "Potential Vietnamese consumers' perceptions of organic foods", *British Food Journal*, 114 (4), 529-543.
- TSAKIRIDOU Eftimia - Konstadinos Mattas - Helen Tsakiridou - Elisavet Tsiamparli (2011). "Purchasing fresh produce on the basis of food safety, origin and traceability labels", *Journal of Food Products Marketing*, 17: 211-226.
- UNNEVEHR Laurian J. - Fatoumata C. Gouzou (1998). "Retail premiums for honey characteristics", *Agribusiness*, 14(1): 49-54.
- YEOW Steven Ho Chiang - Susan Tee Suan Chin - Jian Ai Yeow - Khong Sin Tan (2013). "Consumer Purchase Intentions and Honey Related Products", *Journal of Marketing Research & Case Studies*, 1-15.
- ZULAIL Abdu - Sobhy Ismaiel - Safar Al Kahtani - Ahmad A. Al-Ghamdi - Nuru Adgaba (2014). "Qualitative Factors Affecting the Price and Demand of Honey in Saudi Arabia", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 8(10): 199-206.

KARADENİZ'DE ÇAY VE FINDIK ÜRETİMİNDE GÖÇMEN İŞGÜCÜNÜN ETNİKLEŞME SÜREÇLERİ

Uygar Dursun YILDIRIM*

ÖZET

Son yıllarda dünyada ve Türkiye’de artan mülteci ve göçmen sorunlarının beraberinde getirdiği sorunlardan biri de enformel sektörlerde kayıt dışı çalışan göçmen işgücünün yaygınlaşmasıdır. Özellikle Türkiye’de tarım sektörü aile emeğine dayalı üreticilik yerine Güneydoğu, Gürcistan ve Suriye gibi çeşitli bölge ve ülkelerden gelen ucuz işgücünün giderek önem kazandığı yeni bir karakter kazanmaktadır. Bu durum Türkiye’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz’de çay ve fındık tarımının işgücü özelliklerinde büyük bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bölge dışından gelen düşük ücretlerle çalışan göçmen işgücünün üretimde önemi artarken aynı zamanda Karadeniz’in tarımsal alanları Kürtler, Gürcüler ve Suriyeliler gibi farklı ülke ve etnik aidiyetlerden gelen işgücünün bir araya geldiği yerler haline gelmektedir. Çalışmada bu işgücünün işçileşme ve etnik temas, karşılaşma ve ayrışma süreçleri arasındaki karşılıklı etkileşimler ele alınmıştır. Sınıfsal konumlar kadar etnikleşme süreçlerine bağlı algılar, söylem ve pratiklerin de göçmen işgücünün içinde bulunduğu, maruz kaldığı dezavantajları şekillendirdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen işgücü, sınıf ilişkileri, etnikleşme süreçleri

ABSTRACT

One of the main problems brought by the increasing refugee and immigration problems in the world and Turkey in recent years is the widespread migration workforce working in informal sectors. Especially in Turkey, the agriculture sector is gaining a new character where cheap labor from various regions and countries such as South-east, Georgia and Syria is increasingly important, instead of producing based on family labor. This situation brings about a great transformation in the labor characteristics of tea and hazelnut farming in the Black Sea as it is in other parts of Turkey. While the cheap migrant labor is increasing in production the agricultural areas of the Black Sea are becoming places where different countries and ethnic belongings like Kurds, Georgians and Syrians come together. In this study, the interactions between labor and ethnic contact, encounter and dissociation processes of this workforce were discussed. It has been found that perceptions, discourses and practices related to the processes of ethnicity as well as class positions shape the disadvantages that the migrant workforce is exposed to.

* Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Hukuk Müşavirliği, uygarr@yahoo.com

Keywords: Migrant workforce, class relations, ethnicization processes.

Son yıllarda dünyada ve Türkiye’de yoğunlaşan göçmen ve mülteci akışının beraberinde gündeme getirdiği sorunlardan biri de güvencesiz ve kayıt dışı çalışan göçmen işgücünün yaygınlaşmasıdır. Göçmen işgücü çalıştırma pratikleri kapitalizmin erken dönemlerinden bu yana özellikle tarım, madencilik, inşaat gibi sektörlerde varlığını sürdürmektedir. Ancak son 20-30 yıllık süreçte dünyanın birçok bölgesinde yaşanan savaşlar, ekonomik krizler ve tarımda yaşanan çözümler gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak sermayenin yoğunlaştığı ve istihdam açığı yarattığı bölgelere doğru işgücü akışı hızlanmaktadır. Ayrıca genellikle düşük ücretlerle, güvencesiz ve kayıtdışı biçimde enformel sektörlerde çalışan bu işgücünün yöneldiği yerlerde etnik, ırksal farklılaşma ve çatışmalar daha belirgin ve görünür hale gelmektedir. Diğer bir deyişle işgücü göçünün yöneldiği mekânlar özellikle kapitalizmin neoliberal döneminde yoğun sınıfsal farklılaşma ve çatışmaların görünürleştiği yerler haline geldiği gibi bu süreç beraberinde etnik, ırksal, dinsel, kültürel karşılaşma, kutuplaşma ve çatışmaların açığa çıktığı bir zemin haline gelmektedir. Toby Shelley’nin son dönemde küresel ekonominin ve neoliberalizmin önemli bir girdisi haline gelen göçmen emeğinin sahip olduğu etnik aidiyetlere ilişkin betimlemesi oldukça çarpıcıdır;

“Marketten aldığınız meyve salatası Portekizli işçilerce toplanmış, Brezilyalılarınca paketlenmiştir. İş çıkışında içtiğiniz birayı Slovakyalılar servis eder. Çin restoranındaki işçiler Guangdong Bölgesi’nden gelmiş olmalıdırlar. Sabahın ilk ışıklarıyla otobüslerde duyduğunuz sesler muhtemelen Latin Amerikalı ya da Batı Afrikalı temizlikçilerdir. İnşaatlardan gelen sesler Polonya’dan gelen işçilere aittir. Hemşireler Filipin’den, doktor Gana’dan, güvenlik görevlisi de Kürttür (Shelley 2007: 1).”

Mal ve hizmet üretiminde farklı ulus ve etnik aidiyetlere mensup alt sınıfların bir araya geldiği, karşılaştığı ve görünürleştiği oldukça canlı ve çeşitlilik gösteren bir tablonun ortaya çıktığını görüyoruz. Diğer bir deyişle meta üretimi sürecinin beraberinde getirdiği çeşitli sonuçlardan bir diğeri de, sınıf ilişkileriyle etnikleşme süreçlerine bağlı pratiklerin sosyal yapının iç içe geçen bir özelliği haline gelmesidir. Bu çerçevede çalışmada sınıf ilişkileri ve etnikleşme süreçleri arasındaki açığa çıkan etkileşimler ve bu etkileşimlerin göçmen işgücünü nasıl etkilediği sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Karadeniz’in önde gelen illerinde sürdürülen çay ve fındık üretiminde bir araya gelen farklı etnik ve ulus aidiyetlerinden gelen çeşitli göçmen işgücü kesimlerine ait çeşitli raporlar ve saha araştırmalarından elde edilen veriler bu sorular etrafında çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışma ve yaşam koşulları bakımından göçmen işgücünün içinde bulunduğu dezavantajlar sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyet ilişkileri içindeki konumlarına bağlı olarak devlet, emek piyasası ve genel olarak toplum içindeki eşitsiz ve korumasız konumlarından kaynaklanmaktadır. Çalışmada göçmen işgücünün içinde yer aldığı dezavantajlı konumun nasıl ortaya çıktığı bu işgücünün içinde bulunduğu sınıf ilişkileri ve etnikleşme süreçleri açısından ele

alınmış olup toplumsal cinsiyet ilişkilerinin beraberinde getirdiği eşitsizlikler başka bir çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmada öncelikle dünyada göçmen işgücünün içinde bulunduğu etnikleşme süreçlerini kavramsallaştıran çeşitli kuramcılarının yaklaşımları özetlenerek ele alınacaktır. Daha sonra çeşitli rapor ve saha araştırmalarından elde edilen veriler yardımıyla göçmen işgücünün fındık ve çay sektörü içindeki konumları yanında çeşitli algı, söylem ve pratikler aracılığıyla inşa edilen etnikleşme süreçleri somut olarak ortaya konacaktır. Daha sonra Anthias ve Yuval-Davis'in bu tip karmaşık oluşumları çözümlmek için önerdiği gibi belirli bir etnisitenin belirli bir sosyal formasyonda üretim tarzı ve emek kategorileri üzerindeki somut etkileri (Anthias ve Yuval-Davis 2005: 53), fındık ve çayda üretimindeki göçmen işgücü özelinde ele alınacaktır. Ayrıca kuramsal tartışmaların sağladığı imkânlarla fındık ve çay üretiminde yer alan göçmen işgücünü konu alan kısa bir tartışma yürüttükten sonra çalışma sonlandırılacaktır.

Göçmen İşgücünün Etnikleşme Süreçlerine İlişkin Çeşitli Yaklaşım ve Tartışmalar

19. yüzyılın Batı Avrupa ekonomilerinde tarımsal üretim, altın ve köle emeği çok önemli kabul ediliyordu. 17. ve 19. Yüzyılın ortalarına kadar Yeni Dünya'daki çiftliklerde ve maden ocaklarında meta üretiminin temelini teşkil eden köle taşımacılığı modern emek göçünün atası olarak kabul edilmektedir (Castles ve Miller 2008: 72). Kölelik sistemi "üç köşeli ticaret" temelinde düzenlenmekteydi. Batı Avrupa limanlarından silah ve çeşitli araç gereçler yüklenen gemiler Batı Afrika kıyılarına yanaşmakta kabile şeflerinden takas yöntemi veya zor yoluyla köleler alınarak Kuzey ve Güney Amerika kıyılarına, plantasyonlara götürülürlerdi. 19. Yüzyılın ikinci yarısında kölelik yerini sözleşmeli işçiliğe bıraktı. Sözleşmeli işçilik sistemine geçişle birlikte Hindistan, Çin, Japonya gibi ülkelerden toplanan çok sayıda işçi; plantasyonlara, maden ocaklarına ve demiryolu inşaatlarına götürüldüler. Sözleşmeli işçiler, birkaç yıllık bir süre için geçerli sözleşmelerde oldukça düşük maaşlarla, kötü çalışma koşullarında, sert bir disiplin altında çalıştırılıyorlardı (Castles ve Miller 2008: 76). Bütün bu ücretli emeğe geçişin ilk örnekleri göçmen işgücünün kapitalizmin kuruluşunda büyük rol oynadığını gösteriyordu. Batı Avrupa kapitalistleri Afrika, Hindistan ve Güney Amerika gibi sömürgelerde çıplak şiddete dayanan egemenliklerini meşrulaştırmak amacıyla genellikle kültürel ve fiziksel farklılıklar arasında hiyerarşi kuran bir ideoloji olan ırkçılığa başvurdu. Kapitalizm, bir yandan sömürgeleri sahip olduğu işgücü, hammadde imkânlarıyla küresel ekonominin bir parçası haline getirirken işgücü kendi içinde ırk, etnisite ve kültürel farklılıklara dayalı bölümlenmelere uğruyordu. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin erken dönemlerinden itibaren işgücünün sahip olduğu ırksal, etnik farklılıklar öne çıkarılmakta ve bu farklılıklar temelinde üretilen hiyerarşiler ucuz işgücünün kontrolünde ve egemenlik ilişkilerinin kuruluşunda önemli rol oynamaya başlamıştı. Diğer bir deyişle ırkçılık Afrika, Hindistan ve Güney Amerika gibi ülkelerin kaynaklarına yönelen Avrupa Burjuvazisinin ucuz

işgücü akışının ve sömürünün derinleştirilmesinde başvurduğu vazgeçilmez bir araç haline gelmişti.

Kapitalizmin tarihi kadar eski olan büyük nüfus hareketleri beraberinde sosyal bilimcilerin başa çıkmak zorunda kaldığı büyük teorik sorunlar doğurmuştur. Sanayi devriminin Avrupa toplumları üzerinde yarattığı büyük alt üst oluşlar üzerine kafa yoran erken dönem sosyologları modernleşmeyle birlikte etnisite ve ırk temelli kimlik ve bağlılıkların yok olup gideceğini savunuyorlardı (Sağır ve Akıllı 2004: 6). Daha sonra 1940'lı yıllarda Nazi Almanya'sında Yahudi Nüfusun ve Çingenelerin sistemli olarak soykırımı uğratılması, 1960'larda siyah nüfusun maruz kaldığı ırkçılık ve sosyal dışlanmaya bağlı olarak ayaklanması ve son dönemde eski sömürgelerden, Ortadoğu'dan Avrupa'ya yasadışı yollarla gelen göçmenlerle yaşanan bütünleşme sorunları sosyologları ırk, etnisite eksenli problemler üzerine yeniden düşünmeye itmişti. Eski sömürgelerden ve üçüncü dünya ülkelelerinden gelen göçmenler sistemin ucuz işgücü ihtiyacı sorununa bir yanıt oluşturduğu gibi aynı zamanda bu kesimler devletlerin aldıkları önlemlere ve asimilasyon politikalarına rağmen yerlilerce çoğu zaman hoş karşılanmayan etnik, kültürel, dinsel bağlılıklarını yeniden üretmekteydiler. Kısacası kitlesel göçlerin beraberinde getirdiği işçileşme ve etnikleşme süreçlerinin iç içe geçmesiyle oluşan karmaşık ilişki ağları ve bu etkileşimlere dayalı sınıf çatışmalarının, etnik dışlama ve ırkçılığın yaygınlaşması sosyal bilimcileri oldukça zorlayan sorun alanları haline gelmektedir. Göçler, sınıfsal kutuplaşma ve etnik, ırksal bölümlenmelerin oluşumu ilgili literatürde oldukça geniş bir yer tutmakla birlikte biz burada sınıf ve etnikleşme süreçleri arasındaki etkileşimleri irdeleyen belli başlı tartışmaları ele almakla yetineceğiz.

1940'lı yıllardan sonra hızlı bir gelişme evresine giren Batı Avrupa ve Amerika ihtiyaç duyulan işgücü için eski sömürgelerden, geç kapitalistleşen ülkelerden gelen göçleri kolaylaştırdı. Castells'e göre göçün yönü kapitalizmin az geliştiği bölgelerden kapitalizmin tekeli evresine girdiği bölgelere doğru gerçekleşmektedir. Az gelişmiş bölgelerden ya da ülkelerden gelen göçmenler için "sınıf fraksiyonu" kavramını kullanan Castells'e göre bu kesim ekonominin marjinal ve emek yoğun çalışan sektörlerinde iş bulabilmektedirler. Yasal konumları ve maruz kaldıkları politik-ideolojik izolasyon yabancı göçmenleri, organize olmak ve mücadele etmek konusunda zayıf bırakmakta baskıya daha açık hale getirmektedir (Castells 1975: 52-53). Göçmen emeği küresel rekabetin sürekli baskısını hisseden sektörler için büyük bir imkân haline gelirken, göçmenlerin geldikleri yerlerin kültürel, etnik, dinsel bağlılıklarını göç ettikleri ülkelerde yeniden üretmesi ulusal birlik, beraberlik ideolojisiyle kendisini inşa eden devletler için büyük sorunlar yaratmıştır. Sömürgelerde inşa edilen ve kapitalizm için ucuz işgücü sağlayan 'öteki'den farklı olarak ulusal sınırlar içinde kalan 'öteki' hala bir imkân olmasına rağmen ulus devlet açısından bir tehdit olarak da algılanıyordu. Batı Avrupa ülkelerinin aldığı göçmen profiline genel özellikleri şöyle sıralanmaktaydı;

“Gelenekleriyle, dinleriyle, kurumlarıyla farklı olan toplumlardan gelebilirler (örneğin kentli endüstriyel toplumlardan daha ziyade tarımsal-kırsal). Genellikle farklı dilleri konuşurlar ve kültürel pratikleri farklıdır. Fiziksel görünüş (deri rengi, özellikler ve saç tipi) veya kıyafet tarzı olarak gözle görülür biçimde farklı olabilirler. Bazı göçmen grupları belirli iş kollarında yoğunlaşırlar ve düşük gelir grubundaki insanların yaşadığı yerlerde ayrı bir yaşam sürerler. Göçmenlerin konumları özel yasal statülerle belirlenir: Yabancı ve vatandaş olmama. Farklılıklar, sıklıkla etnik köken ve ırk kavramlarıyla özetlenir. Göç, çoğu durumda, etnik azınlıkların uzun bir süredir var olduğu toplumlardaki ayrımları ve çatışmaları daha da karmaşılaştırır (Castells ve Miller 2008 :19).”

Batı Avrupa ülkelerine gelen göçmenler çoğunlukla emek piyasasına ucuz işgücü olarak girerken aynı zamanda etnik, kültürel, dinsel olarak sistemle bütünleşememişler, entegrasyon ve adaptasyon sorunları yaşayan gruplar haline gelmişlerdir. Miles ve Satzewitch, Avrupa ülkelerine yönelen uluslararası göç hareketlerinin arka planında yer alan faktörleri sermaye birikim sürecine bağlı işgücü ihtiyacı ve bu süreçlerden bağımsız hareket edebilen ulus devlet inşa sürecinin karmaşık bir eklemlenmesi çerçevesinde ele almayı önermişlerdir (Miles ve Satzewitch 2007). Bu yaklaşım Batı Avrupa sermayesinin ucuz işgücü ihtiyacının 1940’lı yıllardan itibaren devletin uluslararası göçü düzenleme politikalarını belirlediği yönündeki ekonomi politik gelenek içinden gelen açıklamaların yetersiz kaldığını savunmaktadır. Miles ve Satzewitch, sermaye birikim süreçlerinin genişleme ve daralma evrelerinde açığa çıkan işgücü ihtiyacının devletin göç politikalarını etkilediğini kabul etmekle birlikte devletin ulus olma ve ulus inşa etme misyonlarından kaynaklı olarak göç politikalarının belirlenmesinde bağımsız, özerk davranabildiği üzerinde durmuş buna bağlı olarak göçmen meselesini siyasi, ideolojik bir mesele olarak ele almışlardır. Asya, Afrika ve Karayipler’deki sömürgeler, Akdeniz ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelenler göçmenlerin büyük bir kısmı mültecilerden oluşmakta devlet diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir yandan emek piyasasının ihtiyaçlarına göre göçmen politikalarını belirlerken diğer tarafta göçmenlerin ülkede kalabilmesini “İngiliz toplumunun saygıdeğer bir üyesi gibi davranmaları” koşuluna bağlamaktadır (Miles ve Satzewitch 2007: 324). Vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalışan işgücü göçü sermaye birikim süreçleri açısından bir imkân olduğu kadar aynı zamanda İngiliz Devleti için eski sömürgelerden gelen “siyah nüfusun çoğalması” ve entegrasyon sorunuydu. Diğer bir değişle göçmenler ucuz işgücü olarak sisteme içerildikleri gibi kurumsal düzeyde ve sosyal hayatta ‘siyah’ ve ‘öteki’ olarak görülüyorlardı.

Bonacich, gelişmiş kapitalist ülkelerde göçmenlerin içinde buldukları toplumla bütünleşme süreçlerinde açığa çıkan gerilimli ilişkileri, sınıf ilişkileri ve etnik bölünmeler arasında çapraz bağlantılar kurarak ele almaya çalışmıştır. Bonacich’e göre etnik grupların taşıdıkları özellikler doğal ve evrensel olmak yerine belirli tarihsel koşullarda var olmakta veya

sönümlenebilmektedir (Bonacich 1980). Bazı ülkelerde oldukça şiddetli geçen etnik çelişkiler bazı ülke örneklerinde hiç olmayabilir ya da sınırlı kalabilir. Avrupa ülkeleri örneklerinde görüldüğü gibi farklı etnik gruplar tamamen asimilasyona uğrayabilirler. Tazmania'daki soykırımda görüldüğü gibi bir etnik grup diğerini toplu olarak yok edebilir. Ayrıca belirli tarihsel koşullarda ortak atalardan gelmek veya ortak ilksel bağlılıklara sahip olmak etnik grup içindeki sınıfsal ilişki ve çelişkileri engellememektedir. Grubun kendi içindeki sınıfsal farklılaşma, kültürel bağlılıkları paramparça edebilmektedir.

"Etnik olarak daha farklı özellikler gösteren Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı etnik gruplar içinde sınıf çelişkilerinin varlığı biliniyor. Beyaz işçiler çalıştıkları işletmelerde sahipleri 'beyaz' olan patronlara karşı grev yapıyorlar ve ortak kandan geldiklerine bakılmadan 'beyaz' patronları tarafından vuruluyorlar. Çin ve Yahudi iş adamları etnik kardeşlerini "sweatshop"larda sömürüyorlar ve işçilerinin bağımsız örgütlenme çabalarını baskı altına almaya çalışıyorlar (Bonacich 1980: 9)."

Bonacich'e göre kendi içinde doğal bağlılıklardan oluştuğu kabul edilen etnik gruplar, sınıfsal süreçlerce belirlenmekte ve en homojen görüldüğü anlarda bile kendi içinde eşitsiz mülkiyet ilişkilerine ve sosyoekonomik süreçlere bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Ancak etnik cemaatleşme çabalarıyla grup bağlarının yeniden üretilmesi sayesinde grup içi sınıfsal çelişkilerin üstesinden gelinebilmektedir. Dikkatleri etnik grup içi sınıfsal ilişki ve çelişkilerden aynı sınıf içinde farklı etnik gruplar arası ilişkilere çevirdiğimizde Bonacich, şu tespitleri yapmaktadır; ulus devlet oluşumlarıyla doğrudan ilişkili olarak kamusal alanda bazılarının avantajlı ve meşru görüldüğü çeşitli etnik gruplar diğerleriyle ilişkiye geçtiklerinde çeşitli gerilimler doğabilmektedir. Meşru görülen ve avantajlı olan etnik gruplar önyargı ve ayrımcılık biçiminde diğer gruplara karşı negatif sonuçlar yaratabilmektedir. Ancak bu mutlak bir durum değildir. Etnik gruplar içinde buldukları toplumun içerme koşullarına bağlı olarak sınırlarını yeniden tanımlayabilmekte "ötekiyle" kurulan ilişkiler pozitif ve kapsayıcı da olabilmektedir (Bonacich 1980: 10-11).

Özellikle bazı etnik grupların ulus devletle ilişkilerinde avantajlı konumda olduğu durumlarda emek piyasası kendi içinde etnik olarak ikiye bölünebilmektedir. Söz konusu bölünme daha çok emek piyasasının, aynı işi yapan ancak ücretleri farklılaşan farklı etnik gruplardan oluşmasıyla ortaya çıkmaktadır (Bonacich 1972: 549). "Öteki" olarak görülen grup ücretler yanında ulaşım, barınma, eğitim, sağlık bakımı açısından daha olumsuz koşullarda çalışabilmekte ve işveren için daha düşük maliyetli işgücü imkânı sağlamaktadır. Bu durum farklı etnik grupların devletle ilişkilerindeki eşitsiz konumlarından ve bu eşitsizliğin doğurduğu toplumsal dezavantajlardan kaynaklanmaktadır. Göçmen işçiler için en aciliyet taşıyan sorun iş bulmaktır. Büyük bir kısmı kır kökenli olan göçmen işgücü çalışmaya gidecekleri yerlerde oluşan ücretleri bilmediklerinden daha düşük ücretler, iş koşulları konusunda istismara açıktırlar. Bunun yanında politik

olarak zayıf olmaları (Amerika'daki Meksikalı işçiler gibi) nedeniyle güç kullanımına ve olumsuz ücret pazarlıklarına açık hale gelmektedirler. Büyük bir kısmı ev konforunu terk etmeye hazır erkek işçilerden oluşsa da eğer aileleriyle geçici işçiliğe giderlerse düşük yaşam ve çalışma koşullarına razı gelmektedirler. Devlet karşısındaki eşitsiz konumları bu grupları emek piyasasında daha donanımsız, dezavantajlı hale getirmektedir.

Geçici işlerde çeşitli etnik gruplar halinde çalışan işçilerin emek piyasasındaki dezavantajlı konumları diğer tarafta yoğun rekabet ortamında faaliyet yürüten işverenler için aslında avantajdır. Bu kesimler rekabet koşullarında işverenlere ucuz ve uysal işgücü olarak büyük imkânlar sağlarlar. Bu nedenle işverenler için emek piyasasında etnik ayrımcılığın ileri boyutlara varması düşük maliyetli işgücüne ulaşım imkânlarının kısıtlanması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte işverenlerin emek piyasası içinde geçici göçmen işgücüne yönelmeleri emek piyasasını ikiye bölmekte ve beraberinde yeni çelişkiler doğurmaktadır. Göçmen işgücünün piyasaya girmesi ve işverenlerce tercih edilmesi emek piyasasında yüksek ücretler alan yerli işgücüne olan talebi azaltmaktadır. Yerli işgücünün ciddi bir işsizlik tehlikesiyle karşılaşmasıyla farklı etnik gruplar olarak belirginleşen göçmenlere yönelik etnik gerilimler ve sosyal dışlamayla kendisini gösterir. Bu durum özelinde etnisiteye bağlı sosyal dışlama ve ayrımcılık, işgücü içinde iş imkânları ve düşmeye başlayan ücretler konusunda yaşanan rekabetin bir ifadesi haline gelmiştir. Yüksek ücret alan yerli işgücü düşük ücretli kesimi dışlayarak belirli iş alanlarını kendi kontrolünde tutmaya çalışır (Bonacich 1972: 551-556). Bonacich'in açıklamaları işgücü göçleri ekseninde ortaya çıkan sınıfsal ve etnik kutuplaşmalar arasındaki karmaşık oluşumları çözümleme fırsatı vermektedir. Çalışma ve yaşam koşulları bakımından göçmen işgücünün içinde bulunduğu dezavantajlar etnik ve sınıfsal özelliklerine bağlı olarak devlet, işverenler ve diğer gruplar karşısındaki eşitsiz ve korumasız konumlarından kaynaklanmaktadır.

Wallerstein ırk, ulus ve etnik gruplar gibi oluşumları dünya ekonomisi içinde taşıdıkları işlevler açısından ele almıştır. Özellikle ırk ve ulus çeşitli mekânsal ölçeklerde kapitalist dünya ekonomisi içinde avantaj hakkı elde etmeye çalışan kesimlerin çıkarlarından doğmuşlardır. Wallerstein, kapitalist üretim ilişkileri içinde genel emek sömürsünün yanında emeğin de kendi içinde farklılaştığını, daha fazla sömürülen, daha düşük ücretli geçici işlerde çalışan çeşitli hane yapılarının oluştuğundan söz etmektedir. Kendi içinde proleter, yarı proleter kesimleri barındıran bu hane yapılarının olduğu her yerde etnik gruplar vardır. Devlet gayrimeşru görmesine rağmen etnik grup oluşumuna kapitalist üretim için sağladığı imkânlar açısından göz yumar. Etnikleşme, kapitalizmin çok temel bir tutarsızlığını artan sınıfsal eşitsizlikler karşısında soyut bir eşitlik varsayımı sorununu çözmeye yardım eder. Başka bir deyişle etnikleşme grup içi kültür aktarımı yoluyla hem kapitalizm için ucuz işgücü sorununu çözer hem de sınıfsal eşitsizlikleri görünmezleştirir. Wallerstein'a göre ırkçılıkta sermayenin ucuz işgücü

ihtiyacı denetleme işlevi gördüğü gibi uysal işgücü kaynağı olarak etnik cemaatlerin oluşumuna da neden olmaktadır.

“Sınır çizgileri her nasılsa esnek olan bir ırkçılık üç şeyi son derece iyi yapmaktadır. Belirli bir yer ve zamanda en düşük ücretli ve iktisadi olarak en az ödüllendirici rolleri alabilecek olanların sayısını o günkü ihtiyaçlara göre genişletmeye ya da daraltmaya olanak sağlar. Çocukları uygun rolleri oynamaları için bilfiil toplumsallaştıran toplumsal cemaatleri ortaya çıkarır ve onları sürekli olarak yeniden yaratır (Wallerstein 2000: 46).”

Wallerstein, ırkçılık ve etnikleşme süreçlerinin kapitalizmin ucuz ve uysal işgücü akışının oluşumu ve denetlenmesi açısından ele almış ancak bu süreçlerin ulus inşa süreçleri ve onun milliyetçilik ideolojisi ekseninde toplumdaki uzantılarıyla ilişkilerinde ortaya çıkan çelişkilerini çözümlemesine dâhil etmemiştir. Etnikleşme süreçleri ucuz işgücünün oluşumu, yeniden üretimi ve kontrolü süreçlerine indirgenmiştir. Meseleyi iktisadi süreçlere indirgeyerek açıklayan benzer açıklamalar Cox'tan gelmektedir. Cox'a göre ırksal hiyerarşilerin inşasının temelinde egemen sınıfların iktisadi çıkarları olduğunu öne sürülmektedir (1970). Irk ve etnisiteye dayalı ilişkiler mevcut sömürünün meşrulaştırılması amacını taşıyan sınıfsal çıkarların bir ifadesidir. Cox'a göre ırkçılık doğrudan kapitalist üretim ilişkilerinden doğmaktadır ve işgücünün daha hızlı metalaşması ve yoğun sömürülmesi amacını taşımaktadır. Irksal farklılaşma ve üstünlük bu sömürüyü meşrulaştırmaya yaramaktadır. Batı Avrupa kapitalistleri sömürgelerde ve siyasi olarak ayrılmış bölgelerde daha yoğun bir sömürü ve işçi sınıfını ikiye bölmek için ırkçı ideolojileri geliştirmiştir.

Robinson, “Siyah Marksizm” adlı çalışmasında Afrika'da ve diasporada siyahların koşullarını ve politik mücadelelerini ele alırken aynı zamanda sınıf analizlerinin merkezi önem taşıdığı Marksizmin eleştirisini yapmaktadır (Robinson 2000). Robinson'a göre kapitalizmin kapsamlı bir eleştirisini yapan Marksizm, kapitalizmin doğuş ve gelişme aşamasında feodal dönemin kültürel, felsefi mirasından hareketle inşa edilen “Beyaz” Batı Avrupalı Uygarlığı'nın bilgi kuramsal temellerinden kopmamıştır. Batı Avrupa devletleri inşa sürecinde Akdeniz'in Mısır, Afrika uygarlıklarından aldıkları kültürlerden kendilerini itinayla ayıkladılar ve ayrık, ırksal olarak saf, modernitenin inşası misyonunu taşıyan ulus devletler inşa ettiler. Buna bağlı olarak “İngiliz İşçi Sınıfı”, “İngiliz proletaryası” gibi kavramlar kendi içinde ırklar, kabileler, bölgesel farklılıklar ve bunlara bağlı çelişkiler barındıran İngiliz İmparatorluğu'nun ve kapitalizminin doğuşuna eşlik eden sosyal, tarihsel gerçeklikleri maskeleyerek yaradı (Robinson 2000: 42). Bu çerçevede işçi sınıfının ırksallaştırılması ve 'beyaz'lığın keşfi Avrupa'nın Afrika'yla ve Yeni Dünyanın emeğiyle karşılaşmadan çok önce gerçekleştirilmişti. Kapitalizm öncesinden kalan sosyal bölünmeler, yaşam alışkanlıkları kapitalist üretimde olduğu gibi, kendine özgü hassasiyetleri olan çeşitli gruplar halinde işçi sınıfı içinde de varlığını sürdürdü. Kavramın ifade ettiği gibi İngiliz işçi sınıfı hiçbir zaman kendi içinde tek bir sosyal, tarihsel gruptan oluşmadı. İskoçlar, Galler ve İrlandalı İşçiler bazı etnik, bölgesel

farklılıklarıyla “İngiliz” işçi sınıfının önemli parçaları haline geldiler. Kapitalist üretim tarzından ve üretim ilişkilerinden ve buna bağlı ideolojilerden doğan olumsuzluklar yanında işçi sınıfı arasında oluşan etnik ve ulusal farklılıklar, ırksal bölümlenmeler varlığını sürdürdü.

İngiliz işçi sınıfının sanayi devrimiyle birlikte gelen büyük yoksulluğa tepkisi sadece ekonomik talepler çerçevesinde anlaşılamazdı. Anglo-Sakson Şovenizminin gelişmesiyle kendisini gösteren İngiliz Ulusalçılığının erken formları yanında ırkçılığın belirli formları da İngiliz İşçi Sınıfının bilincini şekillendirmeye başladı. Prekapitalist sosyal ilişkilerin çözülmesiyle İskoç İşçilere yönelik etnosentrizm ve ırk düşmanlığı gelişmeye başladı. İngiltere işçi sınıfı ulusalçılığının gelişmesinin ardında başka bir ulusalçılık, İrlanda ulusalçılığının etkisi olmuştu. İşçi sınıfı arasında bu tür bölümlenmelerin oluşması ve varlığını koruması kapitalizmin 19. Yüzyılda sağladığı başarının önemli bir parçasını oluşturuyordu. Robinson'un İngiliz ve İrlandalı işçi sınıfı üzerine yaptığı tartışma ona evrensel bir proleter miti üzerine tartışma fırsatı vermektedir. Buna göre İskoç işçi sınıfı İngiliz sömürgeciliğinin popüler gelenekleri altında oluşurken İngiltere'nin “İngiliz” işçi sınıfı Anglo-Sakson Şovenizmi altında biçimlendi. İşçi sınıfı arasındaki ırkçı ideolojiler çerçevesinde oluşan bölünme İngiliz Burjuvazisi'ne düşük ücretleri ve İskoçlara yönelik olumsuz davranışları rasyonelize etme şansı verdi.

Avrupa ve Amerika'da ırkçı müdahaleye maruz kalan başka bir grup olan Siyah nüfus göç sürecinde bir yandan ilkel sermaye birikiminin girdisi olmaya giderken aynı zamanda yanlarında, gittikleri yerde kendilerini toplumsal olarak inşa etmeye yardım edecek Afrika'nın kültürel dünyasını da götürüyorlardı;

“Marks, emeği taşıyan gemilerin Afrika kültürünü, dil, düşünce, metafizik, alışkanlık, inançlar ve ahlakın değişik biçimlerini, karışımlarını taşıdığını anlayamadı. Bunlar insanların ayrılmaz parçalarıydı. Afrikalı işgücü gittiği yere geçmişini de beraberinde götürdü. Bu geçmiş onu, bilincinin, kavrayışının ilk öğelerini oluşturuyordu (Robinson 2000: 121-122).”

Kölelerin yanlarında götürdükleri sosyal bilinçleri daha sonra köleliğe, ırkçılığa karşı geliştirdikleri mücadelenin temel taşları haline geldiler. Bu çerçevede Robinson işçi sınıfının bileşenlerinden biri olan “siyahlığın” politik inşasına yönelik olarak çözümlemelerinde, Thompson'un İngiliz İşçi Sınıfı üzerine yaptığı çalışmada olduğu gibi insanların üretim ilişkileri içindeki konumları, evrensel bir işçi sınıfı kavramsallaştırması yerine işçi sınıfının kendi farklılıklarını nasıl inşa ettiği üzerinde durmaktadır. Sonuç olarak Robinson, ulus devletin ve toplumsal sınıfların oluşum süreçlerinde “beyaz”lığın ve çoğunlukla Afrika'dan gelen işgücü olarak “siyah”lığın inşasının homojen bir sınıf kavramsallaştırmasına izin vermediğini iddia etmektedir. Ayrıca Robinson'un yaklaşımında göçmen işgücü yaşamaya ve çalışmaya gittiği yerde salt bir ucuz işgücü yada entegre edilmesi gereken bir “uyumsuzluk” boyutuyla ele alınmamış aynı zamanda göçmenler kendilerini inşa kapasitesi olan özneler olarak ele alarak diğer yaklaşımlardan farklılaşmıştır. Göçmen işgücü çalışmaya gittiği yerlere kendine ait tarihsel dene-

yimleri ve kültürü de götürerek ulus devlete ve egemen işçi sınıfına karşı kendisini inşa etmekte bu durum kendi içinde homojen bir işçi sınıfı kavramsallaştırmasına izin vermemektedir. Etnikleşme süreçleri sadece ucuz işgücünün yeniden üretimi ve kontrolü çerçevesinde ortaya çıkmamakta aynı zamanda bu süreç göçmen işçi sınıfının çalışmaya gittiği yerde kendisine özgü tarihsel deneyim ve kültürle inşa süreciyle ilgilidir. Bu kendini oluşturma süreci devlet ve topluma ait ulusal, kültürel homojenleştirme çabalarıyla asimetrik bir ilişki anlamına gelmektedir.

Buraya kadar kısaca özetlenen tartışmalar ekseninde etnikleşme süreçlerinin sınıfsal süreçler etrafında çeşitli boyutlarıyla ele alındığını görüyoruz. Göçmen işgücünün çalışmaya ve yaşamaya gittiği mekânlarda hem bir imkân hem de bir tehdit, uyumsuzluk kaynağı olarak taşıdığı özellikler kuramcılar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Etnik gruplar kendi içinde sınıfsal olarak farklılaşabildiği gibi özellikle alt sınıflar içinde de etnik bölümlenmelerin ve buna bağlı dışlayıcı, ırkçı pratiklerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Yukarıdaki kimi tartışmalarda etnikleşme süreçleri salt kapitalizmin ucuz ve uysal işgücü ihtiyaçları çerçevesinde ele alındığı gibi ulus devletin inşa ve entegrasyon süreçlerine özerklik atfeden ve göçmen işçinin kendisini oluşturma dinamiklerine odaklanan çeşitli yaklaşımların açıklayıcı gücünün yüksek olduğunu görmekteyiz. Yukarıda Miles'tan yaptığımız aktarımlarda görüldüğü gibi ırkçılık ve etnik ayrımcılığın sadece işçi sınıfını kendi içinde bölmek ve sınıf sömürsünü artırmak gibi sınıf egemenliğinin bir işlevi olarak ele alınamayacağını altını çizmek gerekiyor. Sınıfsal egemenlik ilişkileri kadar bu ilişkilerden görece özerk dinamiklere sahip ulusun inşa ve entegrasyon süreçleri, göçmen işgücünün kendisini inşa süreçleri göçmen işgücünün içinde bulunduğu etkileşimleri şekillendiren çeşitli boyutlar haline geliyor.

Düşük ücretlerle çalışmaya hazır göçmen işçilerin göç ettikleri yerlerde belirli sosyal, kültürel özellikler gösteren ayrı gruplar halinde gündelik hayatta ve emek piyasasında görünürleşmeleri etnisite kategorilerinin inşasının koşullarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmada etnisite kavramı, insanların kendilerini ve diğerlerini "etnik" kişiler olarak nasıl etiketlendirdikleriyle doğrudan ilişkili olarak ele alınmıştır (Handelman 1977: 190). Göçmen işgücü belirli tarihsel toplumsal koşulların etkisiyle belirli etiketlerin içeriğini oluşturan söylemler, kalıplar ve uygulamalar eşliğinde grup içinden ve dışından etnik olarak inşa edilir. Bu inşa süreci bir karşıtlık ilişkisi içinde 'yabancıyı' tanımlar. Kültürel farklılaşma ve siyasi bölünmüşlük etnisitenin inşasında büyük rol oynamaktadır (Eriksen 2002: 70). Ayrıca Eriksen etnik kategorilerin oluşması için etnik ağların ve bunlara bağlı örgütlenmelerin oluşmasının şart olmadığından söz etmektedir. Algılar, söylemler ve çeşitli dışlayıcı pratikler ekseninde inşa edilen etnikleşme ve buna bağlı ırkçılık pratikleri yerel ölçekte kendisini gösteren temaslarda ortaya çıktığı gibi daha geniş ve ulusal ölçeklerde etkili politik süreçlerle doğrudan ilişkilidir (Solomos ve Back 1995). Etnisitenin varlığı belirli bir mekânsal bölgede nüfusun homojen olduğunu varsayan ulus ve vatandaşlığın inşasına

yönelik bir tehdit olarak görülmektedir. Burada çeşitli boyutları olan sosyal dışlanma kavramı gündelik temaslar ve politik ölçeklerde kurgulanan etnikleşme süreçlerine bağlı olarak ele alınmıştır. Etnikleştirmeye bağlı sosyal dışlama süreçleri emek piyasasına, iş imkânlarına ulaşım ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması gibi çeşitli sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde durulan temel kavramlar ve işgücü göçleri ve etnikleşme süreçleri üzerine geliştirilen kavramsal çerçeveden hareketle Karadeniz'de özellikle fındık ve çay tarımında yer alan, çeşitli etnik, kültürel özellikleri olan göçmen işgücü üzerinde durulacaktır.

Karadeniz'de Göçmen İşgücü ve Etnikleşme Süreçleri

Türkiye genelinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'nde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü göçmen işçiler için geniş iş imkânları sağlamaktadır. Özellikle çay ve fındık tarımında aynı bölgede oturan yerli işçiler yeterli olmamakta ve bölge dışından hatta ülke dışından gelen mevsimlik işçiler hasat sezonunda yoğun olarak çalıştırılmaktadır. Bu süreçte Karadeniz'in farklı illerinde yer alan tarımsal alanlarda bölge dışını da kapsayan bir emek piyasası oluştuğu gibi aynı zamanda sezonluk olarak farklı ulus, etnik ve kültürel özelliklere sahip kesimler arası karşılaşma ve temas yaşanmaktadır. Bu karşılaşmalara, Karadeniz Bölgesi'ne fındık toplamaya giden Kürt/Arap işçilerle yerel halkın etkileşimini, çay toplamaya gelen Gürcü işçileri ve son olarak da Suriyeli göçmenleri de eklemek mümkündür (Kalkınma Atölyesi 2016: 65). Böylece kırsal alanlar eski homojen yapısını yitirerek farklı etnik, dini ve kültürel grupların bir araya geldikleri, emek piyasası içinde karşılıklı bağımlılık ve rekabete dayalı olarak çelişkili ilişkilerin oluştuğu heterojen alanlar haline gelmiştir. Düzce, Zonguldak, Karabük, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin gibi önde gelen Karadeniz İlleri'nde son yıllarda çay ve fındık tarımında çalışan Gürcü ve Suriyeli İşçilerin sayısı hızlı artışlar göstermektedir. Gürcü ve Suriyeli işçilerle birlikte yerli işçiler ve Güneydoğu'nun belli başlı il ve ilçe merkezlerinden gelen Kürt işçiler Karadeniz Tarımında ücretli emeğin çeşitli bileşenlerini oluşturmaktadırlar.

Türkiye'de son yıllarda fındık üretiminin yoğun olarak yapıldığı Karadeniz'in çeşitli bölgelerine Güneydoğu'dan mevsimlik olarak çalışmaya giden tarım işçileri üzerine çok sayıda akademik araştırma, rapor ve saha araştırması yayınlanmıştır.¹ Bu çalışmalarda mevsimlik tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz yaşam, çalışma ve barınma koşulları yanında uğradıkları etnik ayrımcılık ve sosyal dışlanma gibi konular ele alınmıştır. Bununla birlikte son yıllarda Suriye'den savaş ve çatışma ortamından kaçan aileler tarımda ücretli işlerde çalışmaya başlamakta ve emek piyasasında yeni bir katman haline gelmektedir. Suriyeli göçmenlerin tarımdaki işlerde istihdam edilmesiyle birlikte tarımsal emek piyasası kendi içinde çalışma koşulları, yasal durumları ve etnik farklılıkları açısından farklılaşan ücretli

¹ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Pelek (2010), Çınar (2014), Yıldırım (2015). Ayrıca Hayata Destek Derneği ve Kalkınma Atölyesi gibi sivil toplum kuruluşları son yıllarda düzenli olarak mevsimlik tarım işçiliğini konu alan raporlar yayınlamaktadırlar.

emek gruplarından oluşmaya başlamıştır. Çalışmada tarımda yer alan çeşitli emek kategorilerinin içinde bulunduğu etnikleşme süreçleri Karadeniz tarımında ağırlıklı olarak üretilen ürünler olan fındık ve çay bazında ele alınmıştır.

Çay

Bilindiği gibi Artvin, Rize, Trabzon, Ordu, Giresun İlleri Türkiye’de yoğun olarak pazara yönelik çay üretiminin yoğun olarak sürdürüldüğü yerlerdir. Kıyı kuşağında yer alan bu illerin kırsal alanlarında yaşayan yaklaşık 200 bin aile çay üreticiliğinde uzmanlaşmıştır (ÇAYSİAD 2015). 2000’li yılların başında 750 bin ton olan yaş çay üretimi hacmi 2014 yılında 1,2 milyon tona kadar çıkmıştır (TUİK 2016a). Çay yapraklarının hasadı, yaprakların çay işleme fabrikasına taşınması ve çayın fabrikalarda çeşitli işlemlerden geçirilerek tüketilecek çay haline getirilmesi üretimin çeşitli aşamalarını oluşturmaktadır. Çay yapraklarının hasat edildiği Mayıs (birinci hasat), Temmuz (ikinci hasat) ve Eylül (üçüncü hasat) aylarında mevsimlik tarım işçilerinin çalışması yaygın bir uygulamadır. Bölgede çay hasadında yaygın olarak Gürcistan uyruklu işçiler çalışırken, yaş çay yapraklarının fabrikalara taşınması işinde Suriyeli göçmenlere rastlanmaktadır (Kalkınma Atölyesi 2016: 108). Artvin Sarp Sınır Kapısı’ndan özellikle çayın hasat dönemlerinde Gürcistan’dan gelen göçmen işgücü sayılarında büyük artışlar olmakta, sezon bittikten sonra çalışmaya gelen kesim geri dönmektedir. Çayın fabrikada işlenmesinde ise geçici olarak çalışan kayıtlı yerli işçiler istihdam edilmektedir.

Son yıllarda Türkiye genelinde tarımda yaşanan dönüşüm ve çözülmeden payını çay üretimiyle meşgul olan üreticiler de almıştır. Neoliberal tarım politikaları kapsamında desteklemelerin azaltılması, piyasa fiyatlarının dalgalanmalarından doğan belirsizlikler üreticilik yapan ailelerin gelirlerinde kayıplara yol açmıştır. Ayrıca tarım arazilerinin miras yoluyla küçülmesi, üreticilerin yaşlanması ve ailelerin dışarıya göç vermesi gibi çeşitli nedenler çay üreticilerini yerli işçilere ve bölge dışından gelen; özellikle Gürcülerden oluşan göçmen işgücüne bağımlı hale getirmektedir. Çay üreticiliği yapan toprak sahiplerinin ticarete ve tarım dışındaki diğer sektörlere yönelmeleri göçmen işgücüne ilginin artmasında diğer bir nedendir. Son yıllarda yerli halkın üretimden çekilmeye başlamasıyla birlikte yaz aylarında çay bahçesi sahipleri işçi bulmak için birbirleriyle yarışmakta ve oluşan işçi talebine büyük ölçüde Gürcistan’dan gelen işçiler cevap verebilmektedir (Kalkınma At. Raporu 2016: 114). Büyük bir kısmı kayıt dışı ve güvencesiz çalışan Gürcü işçilerin sayısı 2013 yılında 16 bin, 2014 yılında 12 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir.² Gürcü işçilerin çay hasadını gerçekleştiren ağırlıklı grup olması, mevsimlik işler arayan farklı gruplar arasındaki rekabetin oluşmasına da izin vermemekte ve ücretler Gürcü işçiler lehine günlük 100-110 TL’ye varacak kadar yükselebilmektedir.

² Gürcü işçilerin sayılarının yer aldığı haberin ayrıntıları için bkz. <http://www.sabah.com.tr/trabzon/2015/04/07/cay-sektorunde-gurcistanli-isci-sorunu> Er: 15.10.2016

Çay sektöründe çalışan, ücretler ve iş fırsatları bakımından birbiriyle rekabet eden farklı ücretli emek kategorilerinden ve bu rekabetin kendisini etnik dışlama biçiminde gösterdiği bir durumun oluştuğunu gösteren herhangi bir veriye sahip değiliz. Hatta Kalkınma Atölyesi'nin sahadan elde ettiği verilere göre Rize'de yerli halktan kişilerle yapılan görüşmelerde Gürcü işçiler için; çok temiz oldukları, her akşam mutlaka duş yaptıkları, işçi sınıfı disiplini içinde oldukları, kendilerine verilen işi tam olarak yerine getirdikleri gibi olumlu ifadeler kullanılmaktadır (2016: 180). Göçmen işgücünün etnikleşme süreçlerinde genellikle rastlandığı gibi Gürcü işçiler için yerli halk tarafından olumsuz bir algı, söylem ve buna bağlı dışlama pratikleri geliştirilmemiştir. Gürcü işçiler çay sektöründe yer alan irili ufaklı sermayedarlar için vazgeçilmez bir işgücü kaynağı haline geldiği gibi aynı zamanda devlet veya yerli halk için "hayal edilen tek ulus"u, uygulanan göçmen politikalarını sekteye uğratma riski olmayan bir işgücü özelliği taşımaktadır. Bu nedenle yasal olmamasına rağmen Gürcü işçi çalıştırmak son derece yaygın ve yetkililerin göz yumduğu bir uygulamadır. Bu özelliklerinden dolayı Gürcü işçiler, tarımsal emek piyasasında ağırlıklı grup olan ve riskli ve tehlikeli işgücü kesimi olarak görülen Kürt mevsimlik işçilere tercih edilmektedir. Dolayısıyla Bonacich'in yukarıda ifade ettiği gibi etnik gruplar içinde buldukları toplumun içerme koşullarına bağlı olarak sınırlarını yeniden tanımlayabilmekte "ötekiyle" kurulan ilişkiler pozitif ve kapsayıcı da olabilmektedir.

Fındık

Türkiye'de 1950'li yılların başından bu yana fındık dikim alanlarında ve toplam fındık üretiminde büyük artışlar yaşanmaktadır. Ordu ve Giresun gibi fındık üretiminde uzmanlaşan iller yanında Trabzon, Samsun, Bolu, Düzce, Sakarya olmak üzere fındık ekim alanları oldukça genişlemiştir. 1984, 1989 ve 2001 yıllarında fındık ekim alanlarının sınırlandırılmasına yönelik olarak çıkartılan kanun ve yönetmeliklere rağmen çiftçiler tarafından yeni ekimler yapılmaya devam edilmektedir. Dünya fındık üretiminin yaklaşık %80'i Türkiye'de yapılmakta özellikle Ordu, Giresun, Trabzon illerinde üreticiler pazara yönelik fındık üretiminde uzmanlaşmıştır. Fındık üretiminin yoğun olarak sürdürüldüğü illere Düzce, Zonguldak ve Samsun'u da eklediğimizde Karadeniz'in dünya pazarlarına fındık ihraç eden önde gelen bölgelerden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (ZMO 2016). Ziraat Mühendisleri Odası'nın Fındık Raporu'na göre son yıllarda ortalama 600-700 bin ton arasında değişen fındık üretiminin yüzde 70'ine yakın bir kısmı çok sayıda yerel tüccardan ve ihracatçı firmalardan oluşan geniş bir aracı grubu vasıtasıyla Avrupa piyasalarına ve çikolata endüstrisine ulaştırılmaktadır. Kısacası fındık özellikle 1950'lerden bu yana devlet desteklemeleri eşliğinde hızla artan üretim hacmi ve yerel, ulusal ve küresel ticari bağlantılarıyla Karadeniz Bölgesi'nin sosyoekonomik yapısını belirleyen önde gelen tarım ürünlerindedir.

Son 20 yıllık süreçte Türkiye Tarımında yaşanan yapısal dönüşümden fındık üreticileri de yoğun olarak etkilenmiştir. Özellikle 2000'li yılların

başında arka arkaya yaşanan ekonomik krizlerle birlikte devlet tarafından tarımda serbestleşme politikaları daha sistematik uygulanmaya başlanmış, fındık üreticisi kesime yönelik desteklemelerde kısıtlamalara gidilmiştir. Fındıkta desteklemelerin asgariye indirilmesi, fiyatlardaki dalgalanmalar, arazilerin miras yoluyla parçalanarak küçülmesi gibi çok sayıda etken üretici ailelerinde büyük bir çözülmeye yol açmış ve üretici aileler dışarıya yoğun bir göç vermeye başlamıştır. Tarımda serbestleşme politikalarının sonuçlarının görülmeye başlandığı 2004 yılında Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane gibi illerde tarımda istihdam edilen kişi sayısı 650 bini bulurken 2013 yılında bu sayı 450 bine inmiştir (TUİK 2016b). Özellikle tarımda yaşanan çözülmeye birlikte kırsal alanlarda üretici haneleri bölge dışına göç olarak genç nüfus göndermekte ve fındık üretiminde giderek yerli işçiler, mevsimlik tarım işçilerinden oluşan ücretli emeğe bağımlı hale gelmektedirler (Yıldırım 2015). Ordu ve Giresun illerinde 50 bine yakın işletmede mevsimlik gezici tarım işçisi çalıştırılmakta, bu işçilerin yüzde 20 ile 30'unu Gürcüler oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'dan gelen Kürt işçiler ağırlıklı olmakla birlikte Gürcüler ve Suriye'den gelen mültecilerden oluşan mevsimlik işçiler de fındık hasadı işinde çalıştırılmaktadır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi bu durum fındıkta emek piyasasının çeşitli ülke, ulus ve etnisitelerden gelen işçi ve üreticilerin bir araya geldiği, birbirleriyle zorunlu bir temas kurduğu bir alan haline gelmesine yol açmıştır.

Güneydoğu'nun belli başlı il ve ilçelerinden gelen Kürt işçiler Karadeniz'de fındık hasadında en çok başvurulan işgücü kaynaklarından biridir. Güvencesiz, kayıtdışı ve düşük ücretlerle çalışan yemek, ulaşım ve barınma gibi birçok masrafı üstlenmek zorunda kalan bu kesim son yıllarda daha riskli bir piyasa ortamında üretimi sürdüren işveren çiftçiler için büyük bir olanak haline gelmektedir. Tarımda işçiler ve işverenler arasında aracılık yapan daybaşılar sayesinde Kürt İşçiler Ordu, Giresun, Samsun'dan Düzce'ye kadar geniş bir bölgede fındık hasadı işini üstlenmişlerdir. Ancak aynı zamanda Türkiye'nin batı bölgelerinde Kürt ve Doğulu olmanın PKK'lı olmakla eş anlamlı görülmeye başlandığı 1990'lı yıllardan itibaren çalışmaya gelen tarım işçilerinin Karadeniz İlleri'nin meydanlarını, sokaklarını, tarhalarını doldurmaya başlamaları işçilerin toprak sahibi köylüler, yerli halk ve devletle kurdukları ilişkilerde etnikleşmenin ve sosyal dışlamanın zeminini oluşturmaya başlamıştır. Tarımda ucuz işgücüne ulaşım imkânı aynı zamanda uzaktaki bir "tehlikeyi" yakına getirmekte etnikleşme ve sosyal dışlama mekanizmalarını harekete geçirmektedir. Mevsimlik işçiler çalışmaya gittikleri yerlerde hem devlet tarafından hem de yerli halk ve toprak sahipleri tarafından olumsuz bir "Kürt" algısı içinde değerlendirilmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren Karadeniz'de yerli halk ve devlet yetkililerinin söylemlerinde milliyetçi söylem güçlenmekte Güneydoğu'dan gelen mevsimlik işçilerin PKK'lı veya terörist olmakla eş görüldüğü, işçilerle birlikte teröristlerin bölgeye sızabileceği gibi tehdit ve tehlikeye işaret eden algı ve söylemler yaygınlaşmaktadır.

Sadece algılar, geliştirilen söylemler değil, olumsuz içeriğiyle “Kürt”, “doğulu” tanımlamaları gündelik hayatta ve işçilerin çalışma ilişkilerinde belirli sonuçlar da yaratabilmektedir. İşçilerle yerli halk, tarla sahipleri arasında ortaya çıkan büyük gerginlikler, kavgalar, linç olayları ve çoğunlukla işçilerin polis, jandarma eşliğinde çalışmaya gittikleri yerlerden çıkartılması çeşitli gazete haberlerine konu olmaktadır.³ Geçtiğimiz ağustos ayında Giresun Tirebolu’da kaymakam, belediye başkanı gibi ilçenin önde gelen yetkililerin aldığı karara göre asayiş ve huzurun sağlanması ve suçun oluşmadan önlenmesi amacıyla ilçeye dışarıdan fındık işçisi girişleri yasaklanmıştır.⁴ Bu durum gelen işçilere yönelik kuşku ve ön yargıların anayasal bir hak olan seyahat ve çalışma özgürlüğünü kısıtlama noktasına kadar varabildiğini göstermektedir. Aile arasında Kürtçe konuşan işçi grubunun işveren çiftçi tarafından tarladan çıkartılması, yaşanan çeşitli olaylarda işçilerin köy veya kasaba dışına çıkartılması ya da en son örnekte görüldüğü gibi işçilerin ilçeye girişinin yasaklanması gibi çeşitli uygulamalar etnikleşmeye dayalı çeşitli sosyal dışlama olaylarının ucuz işgücü akışını sekteye uğratabildiğini göstermektedir.

Toprak sahibi çiftçiler, yerli halk ve yereldeki yetkililer arasında etnik temelli “biz ve onlar” ayrımının inşası ve kutuplaşma sürecine rağmen mevsimlik işçiler sağladıkları düşük maliyetli işgücü imkânı nedeniyle emek piyasasının diğer bileşenlerinden oldukça farklılaşmaktadır. Diğer bir değişle bir yandan etnik kutuplaşma ve ayrışma güçlenirken aynı zamanda bu kesimler arasında karşılıklı bağımlılıktan doğan zorunlu bir ilişki ve temas hali de gündeme gelmektedir.

“Kimse artık siyasetle ilgili sohbetlere girmiyor işçilerle. İlk zamanlar oldu öyle şeyler. Buralarda da münferit olaylar oldu. Bunlara (mevsimlik işçilere) terörist deyip tarladan kovdular. Paralarını vermediler. O zamanlar çok işçi geliyordu ama. O yüzden, gitseler bile aynı günün öğleden sonrası başka bir grup bulmak mümkündü. Şimdi az geliyorlar. Genelde de gelmeden önce yerleri hazır oluyor zaten. Tartırırsan sen zararlı çıkarsın. Ee, onlar da ekmek derdinde sonuçta. Artık onlar da açmıyorlar hiç bu konuları (Mustafa, 41, Erkek)(Uzun 2016: 122).”

Yukarıdaki Düzce Akçakoca’da bir üreticinin anlatımlarında görüldüğü gibi piyasa baskısı altında üretimi sürdüren tarım işletmelerinin ucuz işgücü ihtiyacı sosyal dışlama pratiklerini zayıflatabilmektedir. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren gelen işçilere yönelik olumsuzlayıcı yargıların yaygınlaşmasına rağmen Kürt işçileri kitlesel bir biçimde dışlayacak ve emek piyasasının dışına atacak büyüklükte ayrımcılık, sosyal dışlama olayları ortaya çıkmamaktadır. Kısaca ifade edilirse ayrışma mutlak bir ayrışma ve bölünmeye yol açmamaktadır. Pazara yönelik üretimde yer alan tarımsal sınıflar

³ Bu tip olaylar haberlerde genellikle “Tehlikeli Gerginlik” başlıklarıyla yer almaktadır. Son yıllarda sıklıkla yaşanan bu haberlerden biri için bkz. <http://www.ordudahaber.com/golkoyde-gergin-temas/> Er: 12.11.2016

⁴ Yasaklama haberi için bkz. <http://www.eynesilhaber.com/tirebolu/findik-iscileri-alinmayacak-446h.html> Er: 12.11.2016

arasındaki bağımlılık ilişkileri, etnik kategorilerin inşasından türeyen sosyal dışlamanın yapısal sınırlarını oluşturmaktadır. Mevsimlik işçilerin etnik aidiyetlerine ilişkin olumsuz algı ve tanımlamalar yaygın olmasına rağmen toprak sahibi işverenler çoğunlukla tarladaki fındıklarını olabildiğince hızlı ve düşük maliyetli toplamak ve borçlarını ödemek niyeti içindedirler. Fındık üretiminin yoğun olarak yapıldığı Giresun'da hasat döneminde Güneydoğu'dan gelen işçilere ihtiyaç duyulmaktadır. Tehdit algısına ve etnik ayrışmaya bağlı sosyal dışlama süreçleri, Güneydoğu'dan gelen tarım işçilerinin Karadeniz'e alınmaması boyutlarına vardığında düşük ücretli işgücüne ihtiyaç duyan çiftçilerin temsilcileri yaşanan ayrımcılığa ve sosyal dışlamaya tepki göstermektedir. Giresun Ziraat Odası Başkanı Özer Akbaşlı'nın bölgede yaşanan "terör olayları" nedeniyle "terör örgütü" üyelerinin Güneydoğu'dan gelecek fındık işçilerinin arasına sızması endişesi nedeniyle Güneydoğulu mevsimlik fındık işçilerine ambargo uygulanacağı yönündeki haberlere gösterdiği tepki bu bağlamda değerlendirilebilir.

"Son 20 yıldır Giresun, Güneydoğu'dan yoğun işçi çalıştıran bir bölgedir. Giresun'da 120 bin ton fındık üretimi yapılmaktadır. Bu üretimin yüzde 70'ini Güneydoğu'dan gelen işçilerle topluyoruz. Artık Güneydoğulu işçilerle aramızda sosyal ilişkiler doğdu. Güneydoğu'da yaşayanların bölgede çalışması kaçak değildir, ayıp değildir. Burada Güneydoğu'dan gelenlere ayrımcılık yapmak yanlıştır. Güneydoğu'dan işçi gelmezse sıkıntı yaşanacaktır".⁵

Üretici temsilcisinin işçilerle aradaki "sosyal ilişkilere" dikkat çekmesi ve bu kesimin tehdit ve tehlike unsuru olmadığına yönelik ürettiği söylem ucuz işgücü akışına süreklilik kazandırma ihtiyacının beraberinde getirdiği bir sonuçtur. Dolayısıyla tarımda meta ilişkilerinin beraberinde getirdiği zorunluluklar nedeniyle etnik ayrışmaya bağlı sosyal dışlama süreçlerinin bazı yapısal sınırları olduğunu görmekteyiz. Etnik ayrışma ve tehdit algısı işçilerin emek piyasasından kesin olarak çıkarılması gibi tam anlamıyla bir ayrışmaya dönüşmemektedir.

Göçmen işgücünün "imkan ve tehdit" özelliği tarımda çalışma rejimini oldukça özgünleştirmiştir. Potansiyel tehdit ve tehlikeli olarak görülen bir grubun geniş kitleler halinde Ordu ve Giresun'a girişi mülki amirleri, polisi, jandarmayı önlemler almaya ve kapsamlı bir denetime zorlamaktadır. Toprak sahibi fındık üreticisinin oldukça yaygın olduğu bölgede devlet, bir yandan Güneydoğu'dan gelen ucuz işgücü akışını düzenlemekte diğer tarafta gelen işçilerin gündelik hayatla, sokakla temasını en aza indirecek şekilde önlemler almaktadır. Çalışmaya gelen işçiler, dayıbaşı aracılığıyla il ve ilçenin gündelik hayatıyla temas etmeden doğrudan çalışacağı tarlaya yönlendirilmektedir. Bununla birlikte ilgili Başbakanlık Genelgesi'nin yürürlüğe girdiği 2010 yılından itibaren hem dayıbaşlarının hem de çalışmaya gelen tarım işçilerinin kimliklerinin toplanarak fotokopilerinin alınması, Emniyet ve Jandarma'da GBT sorgulamalarının yapılması şeklinde kontrollerin artı-

⁵ İlgili haber için bkz. http://www.vatangiresun.com/findik-sezonu-geliyorsorunlar-ayni_haberi_1450.html [14.11.2016]

rıldığını görüyoruz. Ayrıca tarımda Güneydoğu'nun ucuz işgücü rezervlerine ulaşmada büyük rolü olan dayıbaşlarının kayıt altına alınması, aracılık belgesi olmayan dayıbaşlarının işçi getirmesinin yasaklanması gibi bir dizi önleme başvurulmuştur. Bu şekilde işçilerin ancak devlet tarafından güvenli bulunan işçi tedarik etme kanallarına dâhil olurlarsa bölgeye girebilecekleri görülmektedir. Bu sayede "PKK'nın bölgeye sızabileceği" kaygısıyla potansiyel bir tehdit olarak görülen işgücünün köy ve kasabalardaki sosyal temasları asgariye indirilebilmekte hem de ucuz işgücünün sorunsuz akışı sağlanmaktadır. İşçilerin seyahat özgürlüğü kısmen engellenebilmekte ve mümkün olduğunca Güneydoğu'dan gelen işgücünün doğrudan çalışacağı tarlaya yönlendirilmesi ve iş bittiğinde gündelik hayatla en az temas edecek şekilde geri gönderilmesi doğrultusunda sıkı kontroller uygulanmaktadır.

Daha önce Miles ve Satzewitch'ten yapılan aktarımlarda üzerinde durulduğu gibi Kürt mevsimlik işçilerinin içinde bulunduğu işgücü göçü ve çalışma ilişkileri sadece ekonomi politik gelenek içinden gelen açıklamalarla ele alınabilecek bir konu değildir. Çünkü işçiler gittikleri yerlerde herhangi bir politik faaliyet amacı taşımadan sadece iş imkanlarını değerlendirmek amacıyla gitmelerine rağmen yereldeki devlet yetkililerinin uygulamaları ucuz işgücü akışını düzenlemenin ötesinde, gelen işçileri "tek ulus hayaline" yönelen bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Devlet, yerli halk ve mevsimlik işçiler arasındaki yerel ölçekte kendisini gösteren temaslar ve pratikler büyük ölçüde daha geniş ve ulusal ölçeklerde etkili politik süreçlerle, 1990'lardan itibaren Türkiye'nin batı bölgelerinde yaygınlaşan milliyetçilikle doğrudan ilişkili hale gelmekte ve bu süreç işçilerin çalışma tecrübeleri üzerinde çeşitli sonuçlar yaratmaktadır. Mevsimlik işçilerin Karadeniz'in önde gelen illerine doğru yönelen göçü aynı zamanda dışarıdan olumsuz bir içerik atfedilen "Kürtlerin yayılması", "sızması" olarak değerlendirilmekte bu da işçilerin içinde bulunduğu çalışma ve yaşam koşullarını daha da korumasız ve dezavantajlı hale getirmektedir. Oldukça düşük maliyetli işgücü arzı sağlayan tarımdaki korumasız ve güvencesiz çalışma rejimine kolaylıkla uyum gösteren bu kesim hasat sezonunda geniş kalabalıklar halinde çalışmaya geldikleri yerde yaygın hale gelen olumsuz Kürt, Doğulu algısı ve dışlayıcı pratiklerden kurtulamamaktadır. Yerli halk arasında yaygın olan mevsimlik işçilere yönelik dışlayıcı algı, tutum ve pratikler, ücret farklılıklarından ve iş imkânlarının kıtlığından doğan bir rekabetin yarattığı sonuçlarla ilgili olmaktan ziyade daha çok popüler milliyetçiliğin yaygınlaşması çerçevesinde işçilerin "tek ulus hayaline" yönelen bölücü bir tehdit olarak görülmesiyle ilgilidir.

Suriyeli mevsimlik tarım işçileri Karadeniz'de fındık hasadında oldukça seyrek rastlanan bir kesimdir. Kalkınma Atölyesi'nin saha araştırmasına göre Suriyeli işçiler Rize, Trabzon, Ordu ve Samsun'un tarımsal alanlarında mevsimlik işlerde çalışmaya gelmektedirler (2016). İlgili rapora göre tarımda yabancı göçmen işgücü içinde ağırlıklı hale gelen Suriyeli işçiler tarımda ücretli çalışan kesimler arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. Bu çatışmanın eksenini daha çok kendisini ücretler ve iş fırsatları alanında artan

rekabet olarak göstermektedir. Suriyeli işçiler en acil sorunları olan iş bulma ihtiyacını ancak emek piyasasında mevcut ücret düzeyinin daha altında bir ücretle çalışmaya razı olarak çözmeye çalışır. Emek piyasasına en son ve daha dezavantajlı giren bu grup ancak işveren için diğerlerine nazaran daha düşük maliyetli işgücü olma vasfını kuşandığında cazip hale gelmektedir. Dolayısıyla bu durum emek piyasasında ayrı bir katmanın oluşmasına yol açmakta ve emekçi kesim arasındaki rekabeti artırmaktadır (Hayata Destek Der 2014). İşverenlerin emek piyasası içinde daha ucuza çalışmaya hazır Suriyelilere yönelmeleri emek piyasasında görece yüksek ücretler alan yerli işçilere ve Kürt işçilere olan talebi azaltmaktadır. Yerli işgücünün ciddi bir işsizlik tehlikesiyle karşılaşması kendisini farklı etnik gruplar olarak belirginleşen göçmenlere yönelik ayrışma ve sosyal dışlamayla göstermektedir. Bu durum özelinde etnisiteye bağlı sosyal dışlama ve ayrımcılık, işgücü içinde iş imkânları ve düşmeye başlayan ücretler konusunda yaşanan rekabetin bir ifadesi haline gelmiştir. Yukarıda Bonacich'in de ifade ettiği gibi yüksek ücret alan yerli işgücü düşük ücretli kesimi dışlayarak belirli iş alanlarını kendi kontrolünde tutmaya çalışmaktadır. Bu durum farklı etnik gruplar arası ayrışma ve dışlamaya güçlendiren diğer bir dinamik haline gelmektedir.

Sonuç

Kuşkusuz işçileşme ve etnikleşme süreçleri farklı tarihsel, mekansal süreçlerde farklı boyut ve içerikler kazanabilmektedir. Çalışmada üzerinde durulan Karadeniz'de kırsal kesimin artık yerel halktan oluşan tek bir üretici kesimden oluşmadığını bunun yerine yerliler, Güneydoğu'dan gelen Kürtler, Gürcüler ve Suriyeliler olmak üzere çeşitli ulus ve etnisitelerden gelen işçilerin karşılaşma ve temas alanı haline geldiğini görmekteyiz. Bu durum tarımsal işgücü içinde ücretsiz aile emeği yerine ücretli işçiliğin yaygınlaştığını gösterdiği gibi aynı zamanda yoğun olarak etnikleştiğini de göstermektedir. Bu ücretli emek içinde Gürcü işçilere çay tarımında üreticiler tarafından yoğun olarak ihtiyaç duyulmakta ancak Gürcülerle üreticiler, yerli halk ve devlet arasındaki etnikleşme ve buna bağlı ayrışma, dışlama dinamikleri zayıf kalmaktadır. Bu durum Gürcülerin etnik ve siyasal olarak olumsuz anlamlar yüklenen bir tehdit kaynağı olarak görülmemesiyle ilgili olduğu gibi aynı zamanda bu kesimin çay üretiminde vazgeçilmez bir işgücü kaynağı olmasıyla da ilgilidir. Bu durum etnik ayrışma ve dışlama süreçlerini harekete geçiren dinamiklerin durumsallığını ve çeşitli ekonomik, politik içerikleri olduğunu göstermektedir.

Çalışmada üzerinde durulan diğer kesim olan Kürt mevsimlik işçilerin fındık hasadında ucuz işgücü kaynağı olduğu gibi hem de bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda Karadeniz'in kırsal kesimlerinde yoğun bir göç yaşanmakta bu durum üreticilerin ücretsiz aile emeği kaynaklarını azaltmakta ve mevsimlik işçiler ve yerli işçilerden oluşan işgücü kaynaklarına olan bağımlılık artmaktadır. Özellikle Güneydoğu'dan geniş aile ve akrabalık grupları halinde gelen düşük ücretlerle çalışmaya hazır mevsimlik işçi grubu fındık hasadında ihtiyaç duyulan işgücünün geniş bir kesimini

sağlamaktadır. Ancak bu kesim tarımdaki korumasız ve güvencesiz çalışma rejimine mümkün olduğu kadar uyum göstermesine rağmen aynı zamanda yerli halk ve yereldeki devlet organlarının tehdit algısı ve dışlayıcı müdahalelerine maruz kalmaktadır. Güneydoğu'dan gelenler sadece geniş bir ucuz işgücü arzı olarak değil aynı zamanda "yabancı", "tehlikeli" görülen Kürtlerin geniş kitleler halinde Karadeniz'e "sızması" olarak değerlendirilmektedir. Bu iki dinamik tarımda çalışma rejimini özgünleştirmekte, mülki amir mümkün olduğunca ucuz işgücü akışını kontrollü hale getirerek, işçilerin sosyal hayatla temaslarını asgariye indirecek izolasyon önlemleri olarak sorunun üstesinden gelmektedir. Sonuç olarak tarımdaki emek rejiminin aldığı biçimleri tarımda kapitalizmin ucuz işgücü ihtiyaçları çerçevesinde sadece ekonomi politik disiplini içinde kalarak çözümlenmek yeterli olmamakta yerel devlet ve halkın "tek ulus hayali" çerçevesinde gelişen algı ve pratikleri de belirleyici olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ANTHIAS Floya (2001). "The Concept of 'Social Division' and Theorising Social Stratification: Looking at Ethnicity and Class." *Sociology* 35.(4): 835-854.
- ANTHIAS Floya ve Nira Yuval-Davis (2005) *Racialized boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and The Anti-Racist Struggle*. London: Routledge.
- BALIBAR Etienne ve Immanuel WALLERSTEIN (1995). "Irk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler", çev. Nazlı ÖKTEN. İstanbul: Metis Yayınları.
- BONACICH Edna (1972). "A Theory Of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market" *American Sociological Review*, Vol. 37, (5): 547-559.
- BONACICH Edna (1999) "Class Approaches to Ethnicity and Race." *Critical Sociology* 25, (2/3): 166-194.
- CASTELLS Manuel (1975) 'Immigrant Workers and Class Struggle in Advanced Capitalism', *Politics and Society*, 5 (1), 33-66.
- CASTELLS Stephen ve Mark J. MİLER (2008) *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- COX Oliver (1948) "Caste, Class and Race", New York: Monthly Review.
- ERIKSEN Thomas Hylland (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*, Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul: Avesta Sosyal Bilim.
- GAMBETTİ Zeynep (2007) "Linç Girişimleri, Neoliberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, 109: 7-34.
- HANDELMAN Don (1977) "The Organization of Ethnicity" *Ethnic Groups. An International Periodical of Ethnic Studies*, 1.3: 187-200.
- HAYATA DESTEK DERNEĞİ (2014) *Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014 Araştırma Raporu*, İstanbul.

- KALKINMA ATÖLYESİ (2016) *Türkiye’de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine*, Ankara.
- MILES Robert, and Viktor SATZEWICH (2007) *Göç, Irkçılık ve Postmodern Kapitalizm*. Fark/Kimlik, Sınıf İçinde Çeviri: Özge Yalçın, Deniz, İzmir: Eos Yayınevi.
- SAĞIR Meral Öztoprak ve Serkan H. AKILLI (2004) “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi.”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1): 1-22.
- ROBINSON Cedric (2000). *Black Marxism*, London: The University Of North Carolina Press.
- SHELLEY Toby (2007) *Exploited: Migrant Labour in the New Global Economy*, London: Zed Books.
- SOLOMOS John, and Les BACK (1995) "Marxism, Racism, and Ethnicity." *The American Behavioral Scientist*, 37(5): 547-559.
- UZUN Emel (2015) "Kürt Fındık İşçileri: Bir Karşılaşma Mekânı Olarak Akçakoca." *Moment Dergi*, 2 (1): 100-132.
- YILDIRIM Uygar Dursun (2015) *1980 Sonrası Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Mevsimlik Tarım İşçileri: Sakarya Örneği*, İstanbul: SAV.

Elektronik Kaynak ve İnternet Haberleri

- ÇAYSIAD (2015) Çay Sektörünün Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri Raporu, <http://www.caysiad.org.tr/>, Er: 15.11.2016
- Eynesil Haber (Yerel Basın), “Fındık İşçileri Alınmayacak”, <http://www.eynesilhaber.com/tirebolu/findik-iscileri-alinmayacak-446h.html>, 12.11.2016
- Ordu’da Haber İnternet Sitesi, “Gölköy’de Gergin Temas”, <http://www.ordudahaber.com/golkoyde-gergin-temas/>, 12.11.2016.
- Sabah Gazetesi, “Çay Sektöründe Gürcistanlı İşçi Sorunu”, <http://www.sabah.com.tr/trabzon/2015/04/07/cay-sektorunde-gurcistanli-isci-sorunu>, 15.10.2016
- TUİK (2016a) Bitkisel Üretim İstatistikleri, www.tuik.gov.tr, Er: 11.11.2016.
- TUİK (2016b) İşgücü İstatistikleri, www.tuik.gov.tr, 11.11.2016.
- Vatan Gazetesi, “Fındık Sezonu Geliyor Sorunlar Aynı”, http://www.vatangiresun.com/findik-sezonu-geliyorsorunlar-ayni_haberi_1450.html, 14.11.2016
- ZMO (2016) Fındık Raporu (2016), http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=26370&tipi=17&sube=0, Er: 15.11.2016.

GÜRCİSTAN İLE TÜRKİYE’NİN TİCARİ İLİŞKİSİ VE ARTVIN’DEKİ TİCARETE ETKİSİ*

Münevver KATKAT ÖZÇELİK**

ÖZET

Bu çalışmada Gürcistan –Türkiye arasındaki bölgesel ticaretin boyutları ve Artvin yöresinde yapılan ticarete etkisi araştırılmıştır. Araştırmada temel veri kaynağı olarak TÜİK, Artvin Valiliği ve Batum Konsolosluluğundan alınan veriler kullanılmıştır. İlave olarak bölgede faaliyette bulunan 230 esnafa detayları araştırmak için anket uygulanmıştır. Ankette elde edilen veriler katılımcıların yaptıkları ticaret şekillerine göre gruplara ayrılarak IBM SPSS 16.0 veri analiz programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Gürcistan’da yaşanan siyasi, idari ve ekonomik gelişmelerin komşu iki ülke arasındaki ticareti etkilediği, sınıra yakın bölgelerin bunun avantajını kullandığı, sınıra uzak olan ilçelerin ise bundan faydalanmadığı, dış ticaret yapan katılımcıların gelirinde bu ticarete başladıktan sonra önemli ölçüde artış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarp Sınır Kapısı, Yolcu Beraberi Eşya İhracatı, Bavul Ticareti

ABSTRACT

In this study, the dimensions of regional trade between Georgia and Turkey and its effect on commercial activity in Artvin region were investigated. The data from TUIK (Turkish Statistical Institute), Artvin Governorship and Batum Consulate were used as main sources. In addition, a survey was applied to 230 tradespeople operating in the region to investigate the details. The data obtained in the questionnaires were analysed by using IBM SPSS 16.0 data analysis program by dividing the participants into groups according to their trading patterns. Findings from the survey showed that the political, administrative and economic developments in Georgia affected trade between the two neighbouring countries, the close districts took the advantage of the regional trade but the distant districts did not benefit from it and the revenues of the participants increased significantly after the commencement of this trade.

Keywords: Sarp Border Gate, Exporting Goods with Passenger, Suitcase Trading

Türkiye ekonomisinde 1983 yılından itibaren başlayan dışa yönelik liberal ekonomi politikaları ile dış ticaret teşvik edilmiş, Sovyetler Birliği’nin da-

* Bu araştırma Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.” Proje No: 2011.S91.02.07”

** Yrd.Doç.Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Bölümü, mkatkat@artvin.edu.tr

ğılmasından sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerle ekonomik ilişkilerin artırılmasına önem verilmiştir.

Uluslararası ticarete konu olan eşyalar Dünya Gümrük Örgütüne (DTÖ) üye ülkelerin ulusal tarife cetvelinde öngörülen oranda vergilendirilirler. Ancak uluslararası ticaretin yapılmasını engelleyen bu tarifelerin kaldırılması konusunda istisnalar getirilmiştir. Türkiye'de DTÖ'nün getirdiği bu istisnalardan faydalanarak Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerle ekonomik ilişkilerinin artırılmasını teşvik amacıyla ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.

Söz konusu anlaşmalardan sonra getirilen teşvikler yeni bölgesel ticari faaliyetlerin oluşmasını sağlamıştır.

Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerle yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin önemli bir kısmı Artvin sınırları içinde olan Hopa Limanı ve Sarp Sınır Kapısından gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada Artvin'in Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerle yapılan ticaretteki rolü, sınır komşusu Gürcistan ile Türkiye'nin ticari ilişkisi ve Artvin'deki ticarete etkisi ana hatlarıyla incelenmiştir.

Gürcistan ile Türkiye'nin ticari ilişkisi mümkün olduğunca istatistiki verilerle, Artvin'deki ticarete etkisi ise Artvin Esnafına uygulanan anket sonuçlarına göre açıklanmaya çalışılmıştır.

1. GÜRCİSTAN İLE TÜRKİYE'NİN TİCARİ İLİŞKİSİ

1.1. Gürcistan'da Siyasi, İdari ve Ekonomik Gelişmelerin İki Ülke Ticaretine Etkisi

Sovyetler Birliği döneminde ekonomik açıdan en gelişmiş cumhuriyetlerden birisi olan Gürcistan, Sovyetler Birliği'nin 9 Nisan 1991 tarihinde dağılmasıyla ilk yıllarda büyük istikrarsızlıklar yaşamış ve ekonomisi de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın 1995 yılında Cumhurbaşkanı olan Eduard Şevardnadze döneminde artması sonucunda Gürcistan Avrupa Standartlarına göre son derece fakir bir ülke olmuştur.

Halkın büyük desteğiyle Kasım 2003'te gerçekleştirilen "Güller Devrimi" sonrasında Eduard Şevardnadze yönetimine son verilerek, Gürcistan'da yeni bir dönemin başlaması ve ekonomi için yeni bir sayfa açılması sağlanmıştır. Ülkede göreve başlayan yeni yönetim sayesinde istikrarsızlığın ortadan kalkması iş ve yatırım ortamının iyileşmesi yönünde olumlu gelişmelere neden olmuştur. (DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni,2012)

Gürcistan'da iki özerk cumhuriyet (Acara ile Abhazya), Güney Osetya özerk bölgesi ve 9 yönetsel bölge bulunmaktadır.

Acara Özerk Cumhuriyeti (AÖC), Türkiye'nin Avrasya'ya açılan kapısıdır ve iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari gelişmelerden en çok pay alan bölge olarak değerlendirilmektedir. Merkezi Hükümet ile silahlı çatışmanın yaşanmadığı tek Özerk Cumhuriyet olan Acara'da 6 Mayıs 2004 tarihinde "Mayıs Devrimi" olarak adlandırılan yönetim değişikliği yaşanmış, otoriter lider Aslan Abaşidze görevden uzaklaştırılmış ve bölge tamamen merkezi yönetimin yetkisine geçmiştir.

AÖC'de istikrarın tesis edilmesi ile iki ülke arasında olumlu gelişmeler olmuştur. Sarp Sınır Kapisının onarımı, Batum Tüneli ve karayollarında yapılan çalışmalar ile yol güzergahındaki rüşvet ve diğer keyfi uygulamaların sona ermesi TIR taşımacılığını büyük ölçüde rahatlatmış, ülkemiz işadamlarının bölgeye yatırımlarını arttırmıştır. (www.ekonomi.gov.tr, 12.12.2016)

Türkiye ile Gürcistan aynı kara sınırını paylaşmakta, askeri ve siyasi alanda oldukça ileri düzeyde işbirliği geliştirmektedir. Gürcistan'ın en fazla ticaret yaptığı ülke Türkiye'dir. Fakat ekonomik ve ticari ilişkiler bu özel konumu ve potansiyeli yeterince yansıtmamıştır.

Bu durumun sebepleri arasında Gürcistan'daki ekonomik ve siyasi istikrarın yeterli seviyeye gelmemiş olması, iki ülkeyi birbirine bağlayan alt-yapı eksikliklerinin olması, gelişmemiş bankacılık ilişkileri ve mevzuat boşlukları gösterilebilir.

Diğer taraftan, alım gücünün düşük olması nedeniyle Gürcistan pazarında ucuz Türk tüketim mallarının talep edildiği, bu durumun sonucu olarak da Türk mallarının Gürcistan'da çok olumlu bir imaja sahip olmadığı yapılan kamuoyu araştırmalarından anlaşılmaktadır. Bu imaj Türk firmaları açısından olumsuzluk oluşturmaktadır (DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, 2012).

1.2. Türkiye - Gürcistan Arasındaki Temel Ekonomik Anlaşmalar

1947- 1994 yılları arasında sanayi mallarında uluslararası ticaretin kurallarını düzenleyen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması(GATT), 1995 yılında kurumsallaşarak Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüşmüştür.

Ülkeler arası küresel ticaretin kurallarını koymaya çalışan DTÖ, üye ülkelerin uluslararası ticaretini daraltan "her türlü engeli" ve "farklı muameleleri" kaldırmayı öngörmektedir. Bu konuda DTÖ'nün benimsediği temel prensip, dış ticarete geleneksel koruma aracı olan tarifelerin aşama aşama düşürülerek kaldırılması, tarife dışı araçların önce tarifelere dönüştürülmesi, daha sonra aynı şekilde kaldırılmasıdır. DTÖ'nün bu prensibi ülkeleri farklı koruma araçlarını kullanırmaya yönlendirmiştir. (Alagöz ve Yapar, 2007:4)

Türkiye ve Gürcistan'da DTÖ'nün benimsediği bu temel prensip gereğince ticari ilişkilerini artırmak amacıyla ekonomik anlaşmalar imzalamışlardır. İki ülke arasında yapılan temel ekonomik anlaşmalar aşağıda gösterilmiştir: (Gürcistan Ülke Bülteni, 2012)

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması - 30.07.1992 (Yürürlükte)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması - 30.07.1992 (Yürürlükte)
- Karma Ekonomik Komisyon (KEK) IV. Dönem Toplantısı Protokolü - 14.09.2005
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (21.11.2007 imza)
- Serbest Ticaret Anlaşması - 21.11.2007 (Yürürlükte)
- Sosyal Güvenlik Anlaşması (Onaylandı, uygulamaya geçilmedi)
- Balıkçılık Alanında İşbirliği Anlaşması (Müzakere halinde)

- Vize Kolaylığı Anlaşması (Yürürlükte)

Gürcistan, 1 Eylül 2006 tarihinden itibaren yeni gümrük vergisi oranları uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda birçok ürünün gümrük vergisi sıfırlanmıştır. Gümrük vergisi sıfırlanmayan ürünler için % 5 veya % 12 olarak gümrük vergisi oranları uygulanmaktadır.

Serbest Ticaret Anlaşmasına göre gümrük vergisine tabi olan canlı kümes hayvanları, koyun ve keçi etleri, süt ve krema, kuş ve kümes hayvanlarının yumurtaları, tabii bal, sebze, meyve, çay gibi tarım ürünleri dışında, Türkiye Cumhuriyeti menşeli ürünlerin Gürcistan'a girişinde uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler 1 Kasım 2008 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. (Serka Kalkınma Ajansı, 2013)

1.3. Türkiye - Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin Boyutları

Gürcistan'ın dış ticaret hacmi, global ekonomik krizin yaşandığı 2009 yılı haricinde sürekli bir artış trendi sergilemiştir. Bu artış trendine paralel olarak Gürcistan'ın dış ticaret dengesi sürekli olarak açık vermektedir.

2012 yılında Gürcistan'a 1,25 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Gürcistan'ın (toplam ithalatın % 18'i) en çok ithalat yaptığı ülkedir. Son yıllarda Türkiye'nin Gürcistan'dan yaptığı ithalat miktarı azalmaktadır. Yıllarca Gürcistan'ın ihracatında ilk üç ülkeden biri olan Türkiye 2012 yılında gerçekleşen 180 milyon dolarlık ihracat ile en çok ihracat yapılan beşinci ülke olmuştur (Serka Kalkınma Ajansı, 2013).

Başlıca ihraç ürünlerimiz; Demir-çelik-plastik borular, temizlik malzemeleri, tıbbi ilaçlar ve demir inşaat aksamaları, ithal ürünlerimiz; kimyasal gübreler, demir-alaşimsız çelik ve örme mensucattır (www.mfa.gov.tr/12.12.2016).

Türkiye- Gürcistan arasındaki dış ticaretin boyutları hakkında bilgi vermesi açısından Gürcistan'a ait genel dış ticaret rakamları, Türkiye ve diğer ülkelerle yaptığı ithalat ve ihracat rakamları gibi istatistiki değerlere yer verilmiştir. Ek Tablo: 1, Ek Tablo: 2, Ek Tablo: 3, Ek Tablo: 4

2. ARTVİN'İN DIŞ TİCARETTEKİ ROLÜ

Bağımsız Devletler Topluluğu ile yapılan dış ticaret işlemlerinin önemli bir kısmı deniz sınır kapısı olarak Hopa Gümrük Müdürlüğü'nde, kara sınır kapısı olarak Sarp Gümrük Müdürlüğü'nde gerçekleştirilmektedir (Öztürk vd.2005). Hopa Gümrük Müdürlüğü, ithalat-ihracat-transit ve her türlü gümrük işlemleri ile birlikte akaryakıt ihtisas gümrüğü olarak yetkilendirilmiştir. Sarp Gümrük Müdürlüğü ise, genel anlamda transit giriş-çıkış kapısı olarak faaliyet göstermektedir. Transit yolcu, eşya ve araçlar Gürcistan, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan'dan gelmekte veya bu ülkelere gitmektedir (kackar.gtb.gov.tr/12.12.2016).

2.1.Hopa Limanın Dış Ticaretteki Rolü

Hopa Limanı, inşaatına 1964 yılında başlanıp 1973 yılında tamamlanarak Türkiye Denizcilik İşletmeleri tarafından hizmete açılan ve 1997 yılında özelleşen bir limandır.

Limana, 1346 metre uzunluğundaki rıhtım ve iskele boyu ile gemi büyüklüğüne bağlı olarak aynı anda 10 adet gemiye, bünyesinde bulunan vinç ve ekipmanlar ile 50- 600 ton arası her türlü proje yükü ve heavy lift denilen özel yüklere hizmet verebilen ender limanlardan bir tanesidir.

Sarp Sınırına çok yakın olması nedeni ile hem kara hem de denizde sınır kapısı olan Hopa Limanı, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerden ve Avrupa'dan bu bölgelere yapılan tüm ticarete yön vermektedir (www.tasimacilar.com, 12.12.2016).

Limanın canlılığı hakkında bilgi vermesi açısından özelleştirildiği yıldan itibaren Hopa Limanında yükleme ve boşaltma yapılan toplam gemi tonajları ile toplam gemi sayısı gösterilmiştir. Ek Tablo:5

Ek Tablo:5'den görüldüğü gibi, hem gemi tonajı hem de gemi sayısı itibarıyla 1998 yılı en hareketli yıl olmuştur. Daha sonraki yıllarda gerek Gürcistan siyasetinde ve sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen krizler, gerekse ülkemizde ve dünyada yaşanan ekonomik krizler nedeniyle gemi trafiğinde düşüklük yaşandığı, 2010 yılından sonra ise artışa geçtiği gözlenmiştir.

2.2. Hopa Gümrük Müdürlüğü'nün Dış Ticaretteki Rolü

Hopa Gümrük Müdürlüğünden Bağımsız Devletler Topluluğuna gerçekleşen ihracat ve ithalat miktarları Ek Tablo:6'de gösterilmiştir.

Ek Tablo:6'dan görüldüğü üzere, 1999 ve 2004 yılları arasında dış ticaret hacmi düşük olup, dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine açık vermiştir. 2004 yılından sonra ise dış ticaret hacmi artmaya, dış ticaret dengesi de Türkiye lehine fazla vermeye başlamış, 2007 yılından itibaren dış ticaret hacminde önemli ölçüde artış olmuştur.

Bu tespite göre, 2007'de Türkiye ile Gürcistan arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının ticaret hacminin artmasında etkisi olduğu söylenebilir.

2.3. Sarp Sınır Kapısının Dış Ticaretteki Rolü

Sarp Sınır Kapısı, Karadeniz kıyısında, Türkiye- Gürcistan arasındaki sınır kapısıdır. Adını, Sarp köyünden alır. Gürcistan tarafındaki sınır köyünün adı da Sarpi'dir. Hopa kasabasının 15 km doğusunda yer alan Sarp Sınır Kapısı Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'ne açılan bir kapı olmasının yanında, bütün Kafkasya'ya yönelik bir sınır kapısı olarak da önemlidir. Sarp Sınır Kapısı'nın, Acara'nın yönetsel merkezi Batum kentine uzaklığı yaklaşık 20 km'dir. Toplam alanı 36.000 m² olan Sarp Sınır Kapısı, 3.000 m²'lik ticari bina, 2.700 m²'lik idari binadan oluşmaktadır;4 adet giriş - 4 adet çıkış olmak üzere toplam 8 adet peronu, 1 adet x-ray tarama cihazı bulunmaktadır (www.gtias.com.tr, 12.12.2016).

Sarp Sınır kapısının 1988 yılında hizmete açılmasından sonra sınırın her iki tarafında da o güne kadar görülmemiş bir hareketlilik yaşanmış ve yeni ekonomik faaliyet biçimleri ortaya çıkmıştır (Akyüz,2014). Yeni ekonomik faaliyetler; sınır ticareti, bavul ticareti ve yolcu beraberliği eşya ticareti şeklinde gerçekleşmiştir.

2.3.1.Sınır Ticareti

Sınır ticareti, 4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nun 172. maddesinde, "Türkiye ile komşu ülkeler arasında coğrafi durum ve bölge ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılacak ticaret" şeklinde tanımlanmıştır.

Sınır ticaretinin amacı, herhangi bir ekonomik birleşmeye gitmeden ortak sınırlara sahip ülkeler arasında belli miktarda malların serbest olarak geçmesini sağlamak, dış ticaret işlemlerinde uygulanan bürokratik formaliteleri sınır ticaretinde asgari seviyede uygulamaktır. Bu nedenle, sınır ticareti bölge hakkının sosyal ve kültürel gelişimine, sınıra yakın bölgelerin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamaktadır. (Karluk vd. 2010).

Sarp Sınır kapısının açılmasından sonra sınır ve kıyı bölgelerinde ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Bağımsız Devletler Topluluğu arasında 08.09.1989 tarihinde Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması imzalanmıştır.

Sınır ticareti yoluyla ağırlıklı olarak motorin ve sanayi mallarının ithali, gıda, giyim, ev eşyası ve inşaat malzemelerinin de ihracı yapılmıştır. (Olgun 2005).

28.04.2000 tarihli kararname ile ithal edilebilecek sanayi ürünlerine sınır lama getirilmesi ve amacından saptığı gerekçesiyle 1 Eylül 2002 tarihi itibarıyla motorin ticaretinin tamamen yasaklanması nedeniyle sınır ticareti önemini kaybetmiştir. (Tan vd.2008). Bu nedenle 2002 yılından sonra Artvin'de de sınır ticareti yapılmamaktadır.

2.3.2.Özel Fatura Kapsamında Yapılan İhracat (Bavul Ticareti)

Uluslararası mal ticareti türlerinden biri olan bavul ticareti, özel fatura kapsamında yapılan ihracat türü olarak kabul edilmekte ve kendine has bazı özellikleri nedeni ile diğer dış ticaret şekillerinden ayrılmaktadır.

Yolcu yanında eşya niteliği taşıması nedeniyle gümrük vergilerinden muaf tutulan bavul ticaretinin kayıt altına alınması zor olmaktadır. Türkiye bavul ticareti açısından 1980 yılı öncesinde "ithalatçı" durumundayken, 1980'de alınan kararlarla dışa açık modelin benimsenmesi sonucunda "ihracatçı" sıfatını kazanmaya başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra, özellikle 1990'lı yıllarda dikkati çeken bir ticaret şekli olarak karşımıza çıkan bavul ticareti, ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından ve herhangi bir mevzuata tabi olmamasından faydalanılarak genellikle küçük işletmeler, çoğunlukla da kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de 1996 yılı öncesinde hacim açısından önemsiz boyutlarda olduğunun düşünülmesi nedeniyle bavul ticaretine ilişkin istatistiki veriler bulunmamaktadır. 1996 yılından itibaren istatistiki veriler toplanmaya başlanmıştır. (Yapar Saçık, 2013)

Sarp sınır kapısının açılmasından sonra Hopa'da başlayan bavul ticareti gümrük vergilerinde yapılan düzenlemelerin neden olduğu kayıplar ve Hopa esnafı ile yaşanan sorunlar nedeniyle İstanbul Laleli'ye kaymıştır. (Akyüz, 2014)

Bavul ticareti resmi olarak "Bedelsiz İhracat" kapsamında değerlendirilmektedir. Bedelsiz İhracata İlişkin 2008/12 Sayılı Tebliğ'in 2'nci maddesinin (ç) bendinde, yurt dışında yerleşik tüzel kişiler, yabancı turistler ve yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının beraberlerinde götürecekleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek mal ve taşıtlar bedelsiz olarak ihraç edilebilecek mallar arasında sayılmıştır.

Maliye Bakanlığı kayıt dışılığı önlemek amacıyla 43 ve 61 Seri No.lu KDV Genel Tebliği ile bavul ticareti ve yolcu beraberliği eşya ticaretinde Katma Değer Vergisi istisnası getirmiştir.

Bu kapsamdaki satışlarda şekil ve muhtevası Maliye Bakanlığı ile Gümrük Müsteşarlığı tarafından belirlenen "Özel Fatura"nın kullanılması, Vergi Usul Kanununun mükerrer 257. maddesinin Maliye Bakanlığına verdiği yetkiye dayanılarak uygun görülmüştür.

Bavul ticareti kapsamında yapılan satışlar için özel fatura kullanılması nedeniyle, bu kapsamda yapılan ihracat " özel fatura ile yapılan ihracat" olarak gösterilmektedir.

Özel fatura kapsamında ihracat işlemleri Sarp Sınır Kapısı kullanılmak suretiyle Sarp Gümrük Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır.

Özel fatura kapsamında yapılan ihracat, 3065 Sayılı KDV Kanununun 11/1-b Maddesi gereği 61 Seri No.lu KDV Genel Tebliğine istinaden yapılan ihracatlardır.

İhracata konu eşyalar; muhtelif inşaat malzemeleri, ev eşyaları, atölye malzemeleri, muhtelif sebze ve meyve, kırtasiye malzemesi, muhtelif gıda maddeleri, tekstil malzemeleri, oto yedek parça, bilgisayar malzemeleri, mobilya, pvc, vb çok çeşitlidir. (Artvin Valiliği 2012 yılı Brifing Dosyası)

Sarp Gümrük Müdürlüğünden Özel Fatura kapsamında yapılan ihracat miktarları Ek Tablo:7'de gösterilmiştir.

Ek Tablo:7'de görüldüğü gibi özel fatura ile yapılan ihracatın en yüksek olduğu yıl 2007 yılı, en düşük olduğu yıl 2008 ve 2009 yılları olmuştur. Bu düşüklüğün nedeni 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz olarak gösterilebilir.

2009 yılından sonra özel fatura kapsamında yapılan ihracat yükselmeye başlamış ancak, 2006 yılındaki miktara ulaşamamıştır.

Diğer taraftan, Ek Tablo:6'da gösterilen ihracat değerlerinin 2007 yılından sonra önceki yıllara oranla katlanarak arttığı görülmektedir.

Bu durumu, serbest ticaret anlaşmasının sağladığı kolaylık ve avantajlar nedeniyle bavul ticaretinden dış ticaret rejimi kapsamında yapılan ihracata kayma olduğu şeklinde yorumlayabiliriz.

Ek Tablo:7'da gösterilen Özel fatura ile yapılan ihracat miktarları, Türkiye'den Sarp sınır kapısı kullanılarak yapılan tüm özel faturalı ihracat miktarlarını kapsamaktadır. Artvin iline ait ne kadar özel faturalı ihracat yapıldığı konusunda istatistiki bilgi mevcut değildir.

2.3.3.Yolcu Beraberliği Eşya Muafiyeti Kapsamında Ticaret

Yolcu beraberliği eşya; Yolcunun beraberinde getirdiği, ticari miktar ve mahiyet arz etmeyen eşyadır. Yurt dışından Türkiye'ye getirilen eşyalarda mua-

fiyet, her bir yolcu için toplam gerçek kıymeti 430 Avro'yu geçmeyen eşya için uygulanır. Ancak, 15 yaşından küçük yolcular için bu miktar 150 Avro olarak uygulanır. (2009/15481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı)

Sarpi Gümrük Kapısından Gürcistan'a geçişlerde (bir ulaşım aracıyla) 500 GEL (Gürcistan Lari) tutarında ve en fazla 30 kg'lık ticari olmayan eşyanın herhangi bir vergi tahakkuk edilmeden, ayda bir defaya mahsus olmak üzere ülkeye serbestçe girişine izin verilmesi "yolcu beraberisi" olarak adlandırılmaktadır.

Yolcu beraberisi eşyanın ticari olup olmadığının değerlendirilmesinde, yolcunun geçiş sıklığı, Gürcistan'da bir firmasının olup olmadığı ve bir program vasıtasıyla kayıt altına alınan daha önce eşyanın ne zaman geçirildiği gibi hususlar dikkate alınmaktadır. (Batumi Konsolosluğu,2012)

Bu kapsamda yapılan ticaret aslında kayıt dışı bir ticaret şeklidir ve boyutlarının tespiti zordur.

Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan vizesiz geçiş uygulaması iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sunmuştur. Gürcü müşteriler kendi ülkelerinde bulamadıkları ürünleri ülkelerine götürmek için gününbirlik ziyaretler yapmaya ve aldıkları ürünleri yolcu beraberisi eşyada vergisiz mal geçirme haklarını kullanarak kendi ülkelerinde pazarlamaya başlamışlar, bu nedenle de fazla mal geçirmek isteyen müşteri kadınlar yanlarında "taşıyıcı" diye tabir edilen birkaç kadınla birlikte alışverişe gelmeye başlamışlardır. En çok tercih edilen ürünler arasında başta çarşaf, nevresim, battaniye, bornoz, havlu, pike gibi ev tekstili ürünlerinin yanı sıra hazır giyim, konfeksiyon, halı ve plastik ev eşyası gelmektedir. (www.hürriyet.com.tr, 13.12.2016)

Yolcu beraberisi eşya muafiyeti kapsamında yapılan ticaret ile ilgili olarak fikir edinebilmek için Sarp Sınır Kapısındaki insan ve araç trafiğine bakmak faydalı olacaktır. Ek Tablo:8, Ek Tablo:9, Ek Tablo 10

Tablo 8 ve 9'de görüldüğü üzere gelen- giden yolcu sayıları yıllar itibarıyla artmıştır. Gürcistan'dan gelen yolcu sayısı Türkiye'den giden yolcu sayısından fazladır.

Tablo 10'da ise gelen- giden araç sayılarında sürekli artış olduğu, Türkiye'den giden araç sayısının Gürcistan'dan gelen araç sayısından fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tespiti göre, Gürcistan tarafından gelenlerin tekstil ürünleri almak üzere yolcu beraberisi eşyada vergisiz mal geçirme haklarından faydalandıkları, Türkiye'den gidenlerin ise benzin ve motorinin Gürcistan'da ucuz olması nedeniyle yolcu beraberisi eşyada vergisiz mal geçirme haklarını bu ürünlerde kullandıkları söylenebilir. Yolcu beraberisi eşya muafiyeti kapsamında yapılan ticaret Hopa merkez ile Sarp sınır köyü arasında yaklaşık 4500 nüfuslu Kemalpaşa beldesinde gelişmiştir.

Gürcistan'ın gümrükten geçen mallardan vergi almaması nedeniyle, her gün binlerce insan alışveriş yapmak üzere ticaret merkezine dönüşen Kemalpaşa Beldesi'ne gelmiş, dükkanlar 24 saat hiç kapanmadan çalışmış, çoğu tekstil üzerine olan yeni işyerleri açılmıştır.

Ancak bu ticari hareketlilik Gürcistan'ın vergi almaya başlamasıyla azalmıştır. (Akyüz,2014)

Yıllar itibarıyla yaşanan ticari hareketliliği görmek amacıyla Kemalpaşa Belediyesi tarafından düzenlenen esnaf hareket bilgi listesi ile işyeri ruhsat bilgi listesine yer verilmiştir. Ek Tablo:11, Ek Tablo:12

Ek Tablo:11 ve 12'de görüldüğü üzere, Kemalpaşa Beldesi'nde işyeri açılma sayısı ve işgal harcı tutarının en fazla olduğu yıl 2009 yılıdır.

2009 yılından sonra Gürcistan'a giriş yapanların satın aldığı tekstil ürünlerine vergi uygulanmaya başlanması ve kargo zorunluluğu getirilmesi bu ticareti azalttığından işyeri sayısında da azalmaya neden olmuştur. 2011 yılından sonra kimlikle geçiş uygulamasının başlaması işyeri açılma sayısını artırmıştır.

Kemalpaşa Beldesindeki ticari hareketliliği görüp değerlendirmek isteyen girişimciler bir araya gelerek Kuzey Yatırım A.Ş. adı altında Türkiye'nin ilk sınır, Artvin'in de tek alışveriş merkezi olan İstanbul Bazaar Sarp Sınır Kapısı'nda 2010 yılında hizmete açmışlardır.

İstanbul Bazaar, sınırdaki ticarete cevap vererek; Bölgenin ticari hacminin arttırmasını, her gün sınırdan geçen 15 bin kişiye kaliteli hizmet anlayışıyla alışveriş imkanı sunulmasını, bölgede komşu ülkeler ve Türkiye arasındaki kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesini hedeflemektedir.

Kuzey Yatırım tarafından 1 yıl gibi kısa bir sürede inşa edilen İstanbul Bazaar'da önemli Türk markaları bir arada yer almaktadır.

Alışveriş merkezi,20 bin metrekare alan üzerine inşa edilmiş olup,35 mağaza ve 300 kişilik istihdamıyla bölgenin ekonomik anlamda kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.

AVM'ye Gelen müşteri profilinin %70'ini Sarp Sınır Kapısından alışveriş yapmak için Türkiye'ye giriş yapan Gürcüler ve özellikle yaz sezonunda Batum'a tatil için gelen İranlılar, Ruslar, Ermeniler ve Azeriler oluşturmaktadır. Bu %70'lik müşteri profili, mağaza cirolarının yaklaşık %80'ini bırakmaktadır. Mağazaların yarattığı ticaret hacmi, sezonuna göre 1 - 1,5 milyon USD arasında değişmektedir. (Karabacakoğlu, 13.12.2012)

İstanbul Bazaar AVM'nin müşteri sayısı, müşteri profili ve ticaret hacmi Ek Tablo:13'de gösterilmiştir.

3. DIŞ TİCARET HAKKINDA ARTVİN ESNAFINA YAPILAN ANKET UYGULAMASI

3.1. Gereç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Gürcistan arasındaki dış ticaretin yöreye ve yörede yaşayan esnafa etkilerini araştırmaktır

Araştırmanın ana kütlesini Hopa, Arhavi, Borçka ilçeleri ile Artvin merkezde sınır ticareti, yolcu beraberliği eşya ticareti, bavul ticareti ve normal ithalat-ihracat rejimi kapsamında dış ticaret yapan ticaret erbabları ile iç piyasada ticaret yapan esnaf oluşturulmaktadır.

Örneklemin seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri ve bilgiler teorik esaslara dayanarak hazırlanan bir anket

formu aracılığı ile toplanmıştır. Ankete 230 kişi katılmıştır. Veriler katılımcıların yaptıkları ticaret şekillerine göre gruplara ayrılarak IBM SPSS 16.0 veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler değerlendirilirken yüzde ve frekans dağılımları kullanılmıştır.

3.2. Bulgular

3.2.1. Katılımcıların Yaptığı Ticaret Şekilleri ve İlçelere Göre Dağılım

Katılımcıların yaptıkları ticaret şekillerine ve ilçelere göre dağılımı Ek Tablo: 14'de gösterilmiştir. Ek Tablo: 14'e göre, katılımcıların % 58,2'si iç piyasada ticaret, %18,3'ü sınır ticareti, % 15,2'si yolcu beraberliği eşya muafiyeti kapsamında ticaret, % 8,3'ü özel fatura ile ticaret, normal ithalat ve ihracat yapan esnaftan oluşmaktadır.

Dış ticaret yapan esnafın Artvin il ve ilçelerindeki dağılımını incelediğimizde, dış ticaret yapan 96 katılımcının 3'ü Artvin merkezde, 80'i Hopa'da 13'ü de Arhavi'de iş yapmaktadırlar. Buna göre, sınır komşusu ile yapılan ticaretten sınıra yakın ilçelerin faydalandığı, sınıra uzak olan ilçelerin ise faydalanmadığı anlaşılmaktadır. (Not: Sınır ticareti 2002 yılından sonra yapılmamaktadır. Bu nedenle sadece 1989-2002 yılları arasında sınır ticareti yapmış olan katılımcılar gösterilmiştir.)

3.2.2. Dış Ticaret Yapan Katılımcıların Gelirinde Olan Değişimin Dağılımı

Dış ticarete başladıktan sonra esnafın gelirinde değişim olup olmadığını araştırmak amacıyla sorulan anket sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar Ek Tablo: 15'de gösterilmiştir. Ek Tablo:15'e göre, dış ticaret yapan 96 katılımcının gelirleri incelendiğinde; işletmelerin %31,3'ünün gelirinde bir kat, %17,7'sinin gelirinde iki kat, %21,9'unun gelirinde iki kattan fazla artış olurken, %19,8'inin gelirin aynı kaldığı, %7,3'ünün de azaldığı görülmektedir. Bu verilere göre dış ticaret katılımcıların gelirlerinin artmasında önemli bir yere sahiptir.

3.2.3. Katılımcıların Görüş ve Önerileri

"Gürcistan ile yapılan ticaretin Artvin ekonomisini geliştirmesi konusunda belirtmek istediğiniz görüşünüz varsa aşağıdaki boşluğa yazınız" şeklinde katılımcılara açık uçlu soru olarak görüş ve önerileri sorulmuş olup verilen cevaplar gruplandırılarak Ek Tablo:16, 17 ve 18'de gösterilmiştir. Tablo 16'da gösterilen Dış Ticaret yapan katılımcıların görüş ve önerileri özetle aşağıdaki gibidir (2002 yılından sonra yapılmaması nedeniyle sınır ticareti yapan katılımcıların görüşlerine yer verilmemiştir):

Katılımcılar tarafından verilen cevaplar arasında en fazla şikayet edilen ve düzeltilmesini istedikleri konu Sarp Gümrük Kapısı olmuştur.

Gümrük kapısında bürokratik işlemlerin fazlalığından, rüşvet alınmasından, personelin eksik olmasından ve kaba davranışlarından rahatsız olduklarını, bu durumun ticareti engellediğini düşündüklerini ifade etmişler ve denetimlerin artırılarak düzeltilmesini önermişlerdir.

Gümrük kapısının fiziksel yapısının yetersiz ve sistemli olmamasından dolayı beklemelerin uzun sürdüğünü, zaman kaybının iş kaybına neden

olduğunu ifade ederek, gümrük kapısının Gürcistan tarafında olduğu gibi sistemli olmasını, gezmeye giden vatandaşla, tüccarların aynı sırada bekletilmemelerini önermişlerdir.

Gümrük kapısından sonra en fazla şikayet ettikleri konu vergiler olmuştur. Özellikle Kemal paşa esnafı yolcu beraberliği eşya muafiyeti kapsamında yapılan satışlarda Gürcistan tarafından konan % 18 vergi oranının satışları azalttığını, iki devletin karşılıklı anlaşarak vergilerin azaltılması konusunda karar almalarını istemişlerdir. Ayrıca, iş hacmi belli bir miktarın üzerinde olan iş adamlarına verilen Katma Değer Vergisi istisna belgesinin kendilerine de verilmesini ve Katma Değer Vergisi istisnasından faydalanmalarının sağlanmasını talep etmişlerdir.

Yine yolcu beraberliği eşya muafiyeti kapsamında satış yapmak amacıyla Kemalpaşa'da açılan dükkan sayısının fazla olmasının iş hacimlerini düşürdüğü belirtilmiş, kiraların yüksek olduğundan şikayet edilmiş, herkese iş açılmasına izin verilmemesini, kiralar konusunda denetimin olmasını önermişlerdir.

Ayrıca, gelen turistler için konaklama yerlerinin açılması, belediye hizmetlerinin artırılması ve bölgenin tanıtımının yapılmasının iş hacimlerinin artmasında olumlu etkisi olacağını belirtmişlerdir.

Diğer taraftan, Devlet desteğinin artırılması ve esnafın işini daha profesyonel yapmasının sağlanması için eğitimler düzenlenmesi, navlun fiyatlarının azaltılmasını sağlayacağı düşüncesiyle bölgeye imalat fabrikalarının kurulması, Samsun - Sarp demir yolunun yapılması ve Hopa Limanının genişletilmesi şeklinde öneriler getirmişlerdir.

İç piyasada iş yapan katılımcıların dış ticaret konusunda düşünce ve önerileri de Ek Tablo:17 ve Ek Tablo:18'de gösterilmiştir.

Artvin merkez ve Borçka'da ticaret yapan katılımcılar, sınır bölgesinde yapılan ticaretten sınıra yakın ilçelerin faydalandıkları, kendilerinin bu ticaretten faydalanmadıklarını, konaklama ve eğlence sektörünün daha cazip olması nedeniyle Gürcistan'a sıcak para akışının olduğu, eskiden İran'dan gelen turistlerin Artvin'de konakladıkları, artık bunların da konaklama için Batum'a yöneldikleri, bu durumdan kendilerinin zarar gördükleri şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların önerileri arasında ise, esnafa devlet teşvikinin sağlanması ve eğitici kursların düzenlenmesi, turizmin geliştirilmesi, Borçka- Muratlı sınır kapısının açılması yer almaktadır.

SONUÇ

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinin önemli bir kısmı Artvin sınırları içinde olan Sarp Sınır Kapısı ve Hopa Limanı üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Artvin sınırına komşu ülke olan Gürcistan'da yaşanan siyasi, idari ve ekonomik gelişmeler iki ülke ticaretini etkilemiştir.

Gürcistan İstatistik Departmanı verilerinin baz alındığı Batum Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği 2011 yılı verilerine göre, Gürcistan'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında en yüksek payı % 18 oranında Türkiye'nin aldığı,

İhracat yaptığı ülkeler arasında ise Azerbaycan'dan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmüştür.

Artvin'de sınır ticareti yoluyla ağırlıklı olarak motorin ve sanayi mallarının ithali, gıda, giyim, ev eşyası ve inşaat malzemelerinin de ihracı yapılmıştır.

Artvin Valiliği, Sarp Sınır Kapısı Mülki İdare Amirliği'nin Brifing Dosyalarından alınan verilere göre; Sarp Sınır kapısında yapılan özel fatura ile ihracatta (Bavul ticareti) 2000 yılından sonra artış, 2008 ve 2009 yıllarında çok yüksek bir oranda düşüş olduğu, 2010 yılından itibaren yeniden yükselişe geçtiği tespit edilmiştir.

Gürcistan ile Türkiye arasında imzalanan vizesiz geçiş uygulaması iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesine katkı sunmuştur. Gürcü müşteriler kendi ülkelerinde bulamadıkları ürünleri ülkelere götürmek için günü birlik ziyaretler yapmaya ve aldıkları ürünleri yolcu beraberli eşyada vergisiz mal geçirme haklarını kullanarak "taşıyıcı" diye tabir edilen birkaç kişi ile birlikte alışverişe gelmeye ve aldıkları ürünleri kendi ülkelerinde pazarlamaya başlamışlardır. Bu kapsamda yapılan ticaret kayıt dışı bir ticaret şekli olduğundan boyutlarının tespiti yapılamamıştır.

Yolcu beraberli eşya muafiyeti kapsamında ticaret hakkında fikir edinebilmek için Artvin Valiliği, Sarp Sınır Kapısı Mülki İdare Amirliği'nin Brifing Dosyalarından alınan verilere göre Sarp Sınır Kapısındaki insan ve araç trafiğinin incelenmesi sonucunda; Gürcistan'dan gelen yolcu sayısının Türkiye'den giden yolcu sayısından fazla olduğu, buna karşılık Türkiye'den giden araç sayısının Gürcistan'dan gelen araç sayısından fazla olduğu görülmüştür. Bu tespite göre, Gürcistan tarafından gelenlerin tekstil ürünleri almak üzere yolcu beraberli eşyada vergisiz mal geçirme haklarından faydalandıkları, Türkiye'den gidenlerin ise benzin ve motorinin Gürcistan'da ucuz olması nedeniyle yolcu beraberli eşyada vergisiz mal geçirme haklarını bu ürünlerde kullandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye- Gürcistan arasındaki dış ticaretin yöreye ve yörede yaşayan esnaf üzerine etkilerini test etmek ve esnafın konu ile ilgili düşüncelerini araştırmak amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Ankete 134'ü iç ticaret, 96'sı dış ticaret yapan 230 esnaf cevap vermiştir. Dış ticaretten sınıra yakın ilçelerin faydalandığı, sınıra uzak olan ilçelerin ise bu ticaretten faydalanmadığı tespit edilmiştir. Dış ticaret yapan katılımcıların gelirlerinde dış ticarete başladıktan sonra önemli bir artış olduğu anlaşılmıştır.

"Gürcistan ile yapılan ticaretin Artvin ekonomisini geliştirmesi konusunda belirtmek istediğiniz görüşünüz varsa aşağıdaki boşluğa yazınız" şeklinde açık uçlu soru ile katılımcıların görüş ve önerileri alınmış olup aşağıda özet olarak açıklanmıştır.

Dış ticaret yapan katılımcılar tarafından verilen cevaplar arasında en fazla şikayet edilen ve düzeltilmesini istedikleri konu Sarp Gümrük Kapısının fiziksel yapısının yetersizliği, bürokratik işlemlerin fazlalığı ve personel davranışları olmuş, bu konularda düzenleme yapılması önerilmiştir. Gümrük kapısından sonra en fazla şikayet edilen konu vergiler olmuştur.

Ayrıca, yolcu beraberliği eşya muafiyeti kapsamında mal satın alan müşterilere satış yapan dükkan sayısının çokluğundan ve kiraların yüksek olusundan şikayet edilmiş, bu konuda sınırlama getirilmesi ve denetimlerin yapılması önerilmiştir.

İş hacimlerinin artırılması amacı ile de gelen turistler için konaklama yerlerinin açılması, belediye hizmetlerinin artırılması ve bölgenin tanıtımının yapılması önerilmiştir.

Diğer taraftan, esnafın işini daha profesyonel yapmasının sağlanması için eğitimler düzenlenmesi, devlet desteğinin artırılması, navlun fiyatlarının azaltılmasını sağlayacağı düşüncesiyle bölgeye imalat fabrikalarının kurulması, Samsun - Sarp demir yolunun yapılması ve Hopa Limanının genişletilmesi şeklinde öneriler getirilmiştir.

Artvin merkez ve Borçka'da ticaret yapan katılımcılar tarafından verilen cevaplarda; iki ülke arasındaki ticaretten Gürcistan tarafının daha fazla faydalandığı, eğlence ve konaklama sektörünün daha cazip olması nedeniyle Gürcistan'a sıcak para akışının olduğu, eskiden İran'dan gelen turistlerin Artvin'de konakladıkları, artık bunların da konaklama için Batum'a yönel-dikleri, bu durumdan kendilerinin zarar gördükleri belirtilmiş, ticaretin gelişmesi için esnafa devlet teşvikinin sağlanması ve eğitici kursların düzenlenmesi, turizmin geliştirilmesi, Borçka- Muratlı sınır kapısının açılması şeklinde öneriler getirilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Latife (2014) "Liminal Alanlar Olarak Sınırlar: Türkiye_ Gürcistan Sınırında Ekonomik Yaşam ve Etnik Kimliklerin Sınır Deneyimleri" Toplum ve Bilim Dergisi; s.131,s.(84-104)
- ALAGÖZ, Mehmet-Sinem Yapar (Ocak 2007)."Görünmez Eller: Serbest Ticarete Bir Engel mi?" Akademik Bakış Uluslararası Hekemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, Sayı 11, s.1-11
- Artvin Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müd., "Sarp Sınır Kapısı, Mülki İdare Amirliği, 2005, 2007, 2010 ve 2012 Yılları Brifing Dosyaları"
- Batum Konsoloslugu Ticaret Ateşeliği (2012) "Gürcistan/Acara'nın Genel Ekonomik durumu ve Türkiye ile Ekonomi ve ticaret ilişkileri", Batum, Bedelsiz İhracata İlişkin 2008/12 Sayılı Tebliğ, Resmi Gazete Tarihi: 12.07.2008 Resmi Gazete Sayısı: 26934
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Gürcistan Ülke Bülteni, 2012, s. 3-4
- Hopaport Liman İşletmesi Operasyon Departmanı Gemi Trafığı verileri.
- Kemalpaşa Belediyesi Ruhsat Denetim Müdürlüğü "Yıllar İtibariyle Esnaf Hareket Bilgi Listesi ve İşyeri Ruhsat Bilgi Listesi" 19.12.2012 tarih ve 11.08.KEM.0.00.05/479 sayılı yazı eki
- KARLUK, Rıdvan-Betül Yüce Dural (2010). Sınır Ticareti ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Kilis Üniversitesi, İİBF, 1.Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, s.51.

- OLGUN, Yılmaz (1995). “Bağımsız Devletler Topluluğuna üye ülkelerin Artvin ilinin Ekonomik yapısına Etkileri ve Sosyal Yapıda Meydana Getirdiği Değişiklikler” Uzmanlık Tezi, Artvin, 1995, s.25-44
- Osman KARABACAĞLU (13.12.2012). İstanbul Bazaar Alışveriş Merkezi Müdürü (sözlü görüşme)
- ÖZTÜRK, Atakan-Yılmaz Olgun (2005). Artvin İl Gelişme Planı, Ticari, Mali Yapı ve Bankacılık Raporu, Artvin. s.14.
- Serka Kalkınma Ajansı, İş Dünyası İçin Gürcistan Rehberi, Şubat 2013
- TAN, Mustafa- Fuat Altundal (2008). Türkiye’de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2008- 26, s. 26.
- YAPAR SAÇIK, Sinem (2013). “Türkiye’de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme – Bavul Ticareti İlişkisi” Gaziantep University Journal of Social Sciences Vol:12, No: 4, p.807-809
- 43 Seri No.lu KDV Genel Tebliği, 28 Temmuz 1994 Tarihli Resmi Gazete, Sayı: 22004
- 61 Seri No.lu KDV Genel Tebliği, 01 Mart 1997 Tarihli Resmi Gazete, Sayı: 22920
- 4458 Sayılı Gümrük Kanunu, Md:172
- 4458 Sayılı Gümrük Kanununun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar 2009/15481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 7 Ekim 2009 Tarihli Resmi Gazete, Sayı: 27369(59-61.Maddeler)
- <http://www.hurriyet.com.tr/krizden-karli-cikan-tek-kasaba-11460529> (13.12.2016)
- <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disliskiler/ulkeler> (12.12.2016)
- <http://www.gtias.com.tr/modul/index/menu/Sarp/49>, (03.07.2014)
- <http://kackar.gtb.gov.tr/bagli-mudurluklerimiz>.(13.12.2016)
- <http://www.tasimacilar.com/hopa-limani-turkiyenin-hem-kara-hem-deniz-sinir-kapisi-olan-tek-limanidir> (12.12.2016)
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (12.12.2016)
- http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=639, (12.12.2016)
- http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=638, (12.12.2016)

EKLER

Ek Tablo: 1 Gürcistan'a Ait Genel Dış Ticaret Rakamları (milyar dolar)

	2007	2008	2009	2010	2011
Genel İhracat	1.240	1.498	1.130	1.575	2.189
Genel İthalat	5.216	6.058	4.369	5.156	7.058
Hacim	6.456	7.556	5.499	6.731	9.247
Denge (Dış Ticaret Açığı)	-3.976	-4.560	-3.239	-3.581	-4.869

Kaynak: T.C. Batum Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği verileri
(Gürcistan İstatistik Departmanının verileri baz alınmıştır)

Ek Tablo 2 Gürcistan'ın Başlıca İthalat Yaptığı Ülkeler (2011)

SIRA	ÜLKE	İTHALAT (Bin Dolar)	Payı (%)	Kümülatif (%)
1	Türkiye	1.272.426	18,03	18,03
2	Ukrayna	705.580	10,00	28,03
3	Azerbaycan	610.793	8,65	36,68
4	Çin Halk Cum.	524.755	7,44	44,12
5	Almanya	480.587	6,81	50,93
6	Rusya Federasyonu	389.711	5,52	56,45
7	Bulgaristan	255.553	3,62	60,07
8	ABD	245.796	3,48	63,55
9	BAE	226.379	3,21	66,76
10	Romanya	188.314	2,67	69,43
	Diğer Ülkeler	2.157.866	30,57	100,00
	TOPLAM	7.057.760	100	

Kaynak: T.C. Batum Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği verileri
(Gürcistan İstatistik Departmanının verileri baz alınmıştır)

Ek Tablo: 3 Gürcistan'ın Başlıca İhracat Yaptığı Ülkeler (2011)

SIRA	ÜLKE	İHRACAT (Bin dolar)	Payı (%)	Kümülatif (%)
1	Azerbaycan	425.906	19,46	19,46
2	Türkiye	227.583	10,40	29,86
3	Ermenistan	223.036	10,19	40,05
4	Kazakistan	156.867	7,17	47,22
5	ABD	143.466	6,55	53,77
6	Ukrayna	141.246	6,45	60,22
7	Kanada	114.793	5,24	65,46
8	Bulgaristan	93.689	4,28	69,74
9	İtalya	75.501	3,45	73,19
10	Almanya	49.056	2,24	75,42
	Diğer Ülkeler	537.988	24,58	100,00
	TOPLAM	2.189.135	100,00	

Kaynak: T.C. Batum Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği verileri
(Gürcistan İstatistik Departmanının verileri baz alınmıştır)

Ek Tablo: 4 Türkiye'nin Gürcistan ile Yaptığı İthalat- İhracat Rakamları (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	131.771	155.315	287.086	-23.544
2001	144.049	127.231	271.281	16.818
2002	103.221	137.873	241.093	-34.652
2003	155.070	268.562	423.632	-113.492
2004	199.699	300.284	499.983	-100.585
2005	271.828	289.834	561.663	-18.006
2006	407.962	344.813	752.775	63.149
2007	646.082	289.568	935.650	356.514
2008	997.844	525.041	1.522.885	472.803
2009	762.977	285.486	1.048.463	477.491
2010	769.271	290.725	1.059.996	478.546
2011	1.019.321	314.352	1.406.673	777.969
2012	1.253.309	180.351	1.433.660	1.072.958
2013	1.245.917	201.738	1.447.655	1.044.179

Kaynak: TÜİK istatistik verileri (Ülkelere göre ithalat ve ihracat)
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Ek Tablo: 5 Hopa Limanı Gemi Trafığı

Yıllar	Gemi Tonajı	Gemi Sayısı
1997	238.800,00	168
1998	621.881,00	356
1999	505.701,00	306
2000	539.140,00	258
2001	444.591,00	224
2002	346.621,00	182
2003	356.412,00	143
2004	311.416,00	98
2005	310.950,00	99
2006	327.218,00	92
2007	453.793,00	121
2008	466.337,00	170
2009	474.651,00	124
2010	566.789,00	177
2011	576.698,00	201
2012	853.926,63	315

Kaynak: Hopaport Liman İşletmesi Operasyon Departmanı verileri kullanılmıştır.

Gürcistan ile Türkiye'nin Ticari İlişkisi ve Artvin'deki Ticarete Etkisi

Ek Tablo:6 Hopa Gümrük Müdürlüğünden Gerçekleşen İhracat ve İthalat (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	58.349	7.826	66.175	50.523
1998	61.302	41.376	102.678	19.926
1999	16.294	27.896	44.190	-11.692
2000	6.019	55.663	61.682	-49.644
2001	12.429	48.892	61.321	-36.463
2002	20.015	98.858	118.873	-78.843
2003	22.925	79.701	102.626	-56.776
2004	41.415	123.017	164.432	-81.602
2005	48.888	35.949	84.837	12.939
2006	81.613	50.704	132.317	30.909
2007	169.428	49.916	219.344	119.512
2008	316.198	53.218	369.416	262.980
2009	289.962	32.632	322.594	257.330
2010	325.063	43.284	368.347	281.779
2011	437.559	51.281	488.840	386.278
2012	496.952	69.887	566.839	427.065

Kaynak: TÜİK istatistik verileri www.tuik.gov.tr, gümrüklere göre ihracat-ithalat.
03.07.2014

Ek Tablo: 7 Özel Fatura ile Yapılan İhracatın Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	TESCİL ADEDİ	İHRACAT MİKTARI (\$)
1997	932	25.797.974
1998	935	25.582.436
1999	6.436	117.534.753
2000	12.789	89.700.147
2001	12.225	97.671.372
2002	14.178	101.771.122
2003	18.104	134.981.635
2004	19.826	172.240.240
2005	19.425	174.234.870
2006	19.613	178.602.105
2007	21.085	197.895.832
2008	4.808	41.857.221
2009	1.219	10.761.190
2010	13.458	123.448.761
2011	12.979	127.642.668
2012	12.972	147.423.002

Kaynak: Artvin Valiliği, Sarp Sınır Kapısı Mülki İdare Amirliği'nin ilgili yıllara ait brifing dosyalarından alınmıştır.

Ek Tablo: 8 Yıllara Göre Gelen Yolcu Sayısı

YILLAR	GELEN YOLCU SAYISI		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
1997	58.286	168.071	226.357
1998	73.420	198.912	272.332
1999	59.017	188.389	247.406
2000	48.168	175.524	223.692
2001	40.891	143.337	184.228
2002	38.608	140.294	178.902
2003	44.688	147.999	192.687
2004	49.518	200.805	250.323
2005	85.056	344.295	429.351
2006	107.847	519.571	627.418
2007	180.236	595.425	775.661
2008	275.253	812.408	1.087.661
2009	308.815	997.020	1.305.835
2010	424.169	1.147.542	1.571.711
2011*			1.801.138
2012*			2.791.014

Ek Tablo: 9 Yıllara Göre Giden Yolcu Sayısı

YILLAR	GİDEN YOLCU SAYISI		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
1997	65.757	175.350	241.107
1998	78.937	186.175	265.112
1999	59.298	166.116	225.414
2000	47.716	149.129	196.845
2001	41.001	141.097	182.098
2002	37.716	140.241	177.957
2003	44.035	152.631	196.666
2004	50.941	214.945	265.886
2005	86.724	356.977	443.701
2006	107.039	539.878	646.917
2007	181.064	614.685	795.749
2008	271.917	820.794	1.092.711
2009	305.829	1.002.900	1.308.729
2010	420.980	1.140.663	1.561.643
2011*			1.800.469
2012*			2.818.875

Kaynak: Tablo 10 ve 11 verileri Artvin Valiliği, Sarp Sınır Kapısı, Mülki İdare Amirliği, 2005,2007, 2010 ve 2012 Yılları Brifing dosyasından alınmıştır.

* 2011 ve 2012 yıllarında gelen- giden yolcu sayısında Türk ve yabancı ayrımı yapılmamış, gelen-giden yolcu sayısı toplam olarak verilmiştir.

Gürcistan ile Türkiye'nin Ticari İlişkisi ve Artvin'deki Ticarete Etkisi

Ek Tablo: 10 Yıllara Göre Gelen Giden Otobüs-Araç Sayısı

YILLAR	GELEN OTOBÜS-ARAÇ SAYISI	GİDEN OTOBÜS-ARAÇ SAYISI
1997	42.398	49.319
1998	38.913	44.480
1999	31.811	32.690
2000	21.517	28.145
2001	15.350	26.351
2002	10.613	25.307
2003	11.193	26.808
2004	13.348	38.084
2005	28.066	59.408
2006	32.919	65.600
2007	51.189	81.028
2008	70.700	95.348
2009	105.279	121.597
2010	228.781	247.175
2011	244.913	267.785
2012	293.553	325.037

Kaynak: Artvin Valiliği, Sarp Sınır Kapısı, Mülki İdare Amirliği,
2005,2007 ve 2010 Yılları Brifing Dosyası

Ek Tablo: 11 Kemalpaşa Belediyesi Yıllar İtibariyle Esnaf Hareket Bilgi Listesi

Yılı	Yer İşgal Harcı	İlan Reklam Vergisi	Tatil Günleri Çalışma Harcı	İşyeri Açma Ruhsat Harcı
2001	13.367	406	190	97
2002	13.878	304	187	55
2003	16.393	689	113	94
2004	15.249	1.191	293	76
2005	12.174	3.975	1.361	2.237
2006	11.179	3.595	1.595	1.945
2007	9.970	6.830	1.908	3.070
2008	126.660	10.940	3.580	5.740
2009	70.685	16.967	11.953	11.845
2010	5.073	17.387	8.159	8.440
2011	6.813	17.444	3.028	5.610
2012*	4.595	26.450	4.484	10.340

Kaynak: Kemalpaşa Belediyesi, düzenlenme tarihi 19.12.2012

*2012 yılı Ekim ayını kapsamaktadır.

Ek Tablo: 12 Kemalpaşa Belediye Başkanlığına Bağlı İşyeri Ruhsat Bilgi Listesi

Yıllar	Açılan İşyeri
2000	5
2001	79
2002	6
2003	5
2004	29
2005	23
2006	20
2007	40
2008	70
2009	138
2010	34
2011	26
2012	85*

Kaynak: Kemalpaşa Belediyesi, düzenlenme tarihi 19.12.2012

Ek Tablo: 13 İstanbul Bazaar AVM Müşteri Sayısı

Yıllar	Müşteri Sayısı
2010 (Mayıs-Aralık)	775.435
2011	1.437.051
2012 (Tahmini)	1.600.000

Kaynak: İstanbul Bazaar Alışveriş Merkezi Müdürlüğü verileri

Ek Tablo:14 Katılımcıların Ticaret Şekillerine ve İlçelere Göre Dağılımı

	Sınır Ticareti	Yolcu Beraberi Eşya Ticareti	Özel Fatura+ Normal ith. ihr.	İç Piyasada Ticaret	Toplam
Artvin Merkez	2	-	1	90	93
Borçka	-	-	-	25	25
Hopa	32	35	13	-	80
Arhavi	8	-	5	19	32
Toplam	42	35	19	134	230
Yüzde(%)	18,3	15,2	8,3	58,2	100

* 2012 yılı itibariyle ruhsatlı işyeri sayısı 260, Ruhsat işlemleri devam eden işyeri sayısı 68, 2000-2012 yılları arasında açılan işyeri sayısı 560, 2000-2012 yılları arasında kapanan işyeri sayısı 300.

Gürcistan ile Türkiye'nin Ticari İlişkisi ve Artvin'deki Ticarete Etkisi

Ek Tablo:15 Katılımcıların Gelirlerinde Olan Değişimin Dağılımı

Gelirde Artış Miktarı	Sınır Ticareti	Yolcu Beraberi Eşya Ticareti	Özel Fatura+ Normal İth.İhr	Toplam	Yüzde (%)
1 Kat	12	12	6	30	31,3
2 Kat	7	4	6	17	17,7
2 Kattan Fazla	13	5	3	21	21,9
Aynı Kaldı	6	10	3	19	19,8
Düştü	2	4	1	7	7,3
Cevapsız	2	-	-	2	2,0
Toplam	42	35	19	96	100

Ek Tablo: 16 Dış Ticaret Yapanların Düşünce ve Önerileri

Öneriler	Yolcu Beraberi Eşya		Özel Fatura+Norm. İth.İhr.		Toplam	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
Sarp sınır kapısının fiziki yapısının daha işlevsel olması talebi	6	17,1	3	15,8	9	16,6
Sınır kapısındaki bürokrasi ve personelden şikayet	9	25,7	4	21,0	13	24,1
Vergilerin azaltılması isteği	6	17,1	2	10,4	8	14,8
Kemalpaşa'da işyeri sayısı ve kiralarının denetlenmesi	2	5,7	1	5,3	3	5,6
Konaklama yerleri açılması,	2	5,7	1	5,3	3	5,6
Devlet desteğinin artırılması, esnafa eğitim verilmesi	1	2,9	3	15,8	4	7,4
Bölgeye imalat fabrikası kurulması	3	8,6	1	5,3	4	7,4
Samsun -Sarp demir yolunun yapılması/Hopa Limanının geliştirilmesi	1	2,9	1	5,3	2	3,7
Yukardaki önerileri birden fazla yazanlar	4	11,4	3	15,8	7	12,9
Cevapsız	1	2,9	-	-	1	1,9
Toplam	35	100,	19	100,0	54	100,0

Ek Tablo:17 İç Piyasada Ticaret Yapanların Düşünceleri

Düşünceler	Frekans	Yüzde %
Sınıra yakın ilçeler faydalaniyor, merkez ve diğer ilçeler faydalanmıyor	47	35,0
Kaçak petrol, sigara ve içki getirilmesi iç piyasada iş yapan esnafa zarar veriyor	32	23,9
Sınırdan geçişlerin kolaylaştırılması komşu ülkenin ekonomisine katkı sağladı, onlara sıcak para akışı oluyor.	25	18,7
Cevapsız	30	22,4
Toplam	134	100,0

Ek Tablo:18 İç Piyasada Ticaret Yapanların Önerileri

Öneriler	Frekans	Yüzde %
Borçka-Muratlı Sınır Kapısının açılması	12	9,0
Devlet teşviki sağlanması	26	19,4
Turizmin geliştirilmesi	22	16,4
Esnafın eğitilmesi	15	11,2
Cevapsız	59	44,0
Toplam	134	100,0

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE BALIKÇILIK

Kadir KIRDA*

ÖZET

Türkiye’de balıkçılık sektörü, ülkenin coğrafi konumu ve verimli doğal kaynakları dolayısıyla büyük bir öneme sahiptir. Türkiye’deki bölgesel denizler içerisinde Doğu Karadeniz Bölgesi üretim miktarında ilk sırada gelmekte ve bölgedeki halkın büyük bir kısmı geçimini balıkçılık sayesinde sağlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye ve Doğu Karadeniz Bölgesinde balıkçılık sektörünün mevcut durumu hakkında objektif bir bilgilendirme yapılması amaçlanmaktadır. Bunun için öncelikle su ürünleri avcılığına ait bilgiler verilmekte, balıkçı gemileri, barınakları, istihdam rakamları gibi konulara değinilmektedir. Denizlerden elde edilen kaynaklar dışında, kültür balıkçılığı olarak bilinen su ürünleri yetiştiriciliğı ile ilgili bilgiler sonraki kısımda yer almakta ve en son kısımda Doğu Karadeniz Bölgesinde balıkçılığa dair genel değerlendirmeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Balıkçılık Sektörü, Deniz Balıkçılığı, Kültür Balıkçılığı

ABSTRACT

Fishing industry in Turkey has a great importance because of the country’s geographical location and efficient natural resources. Within the regional seas in Turkey, the Eastern Black Sea Region come first at the amount of production and a large part of the population live on fishing. This study is intended to inform about the current situation about fishing in Turkey and in the Eastern Black Sea Region. For this, information about hunting of aquatic products, fishing boats, shelters, employment figures and etc. are given. Besides resources obtained from the sea, the information about aquaculture is located in the next. And in the final section, an overall assessment about fishing in the Eastern Black Sea Region is located in the conclusion.

Keywords: Eastern Black Sea, Fishing Industry, Sea Fishing, Aquaculture

1. BALIKÇILIK SEKTÖRÜ

Balıkçılık, çok eski tarihlerden beri insanoğlu için büyük bir öneme sahiptir. Bunun günümüzde de geçerliliğini sürdürmesinin bir çok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, ihtiyaç duyulan hayvansal proteinin balıkçılık sayesinde karşılanabiliyor olmasıdır. Sürekli artan dünya nüfusu karşısında doğal besin kaynaklarına olan talebin giderek artması, balıkçılığın önemini artırmaktadır. Bunun dışında, ülkeler için önemli bir ticari kaynak niteliğı

*Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, kadirkirda@artvin.edu.tr

taşıır. Üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye bu açıdan zengin balıkçılık kaynaklarına sahiptir.

Türkiye geneline bakıldığında 2014 yılı için TÜİK verilerine göre toplam 537.345 ton olan su ürünleri üretim miktarı içerisinde avcılık yoluyla elde edilen su ürünleri miktarları 15 yıl içerisinde %90'lardan %56'ya gerilemiştir (Tablo 1). Aynı dönem içerisinde yetiştiricilik ile elde edilen su ürünlerinin miktarı istikrarlı bir artış göstererek son yıl 43,8'lik pay elde etmiştir. Bunun en önemli sebebinin yetiştiricilik miktarlarında istikrarlı bir artış söz konusuken, deniz balıkları avcılığı miktarındaki ciddi düşüş olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Türkiye Su Ürünleri Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	Avcılık				Yetiştiricilik		TOPLAM
	Deniz	%	İçsu	%	Miktar	%	
2000	460.521	79,1	42.824	7,4	79.031	13,6	582.376
2001	484.410	81,4	43.323	7,3	67.244	11,3	594.977
2002	522.744	83,3	43.938	7,0	61.165	9,7	627.847
2003	463.074	78,8	44.698	7,6	79.943	13,6	587.715
2004	504.897	78,3	45.585	7,1	94.010	14,6	644.492
2005	380.381	69,8	46.115	8,5	118.277	21,7	544.773
2006	488.966	73,9	44.082	6,7	128.943	19,5	661.991
2007	589.129	76,3	43.321	5,6	139.873	18,1	772.323
2008	453.113	70,1	41.011	6,3	152.186	23,5	646.310
2009	425.046	68,2	39.187	6,3	158.729	25,5	622.962
2010	445.680	68,2	40.259	6,2	167.141	25,6	653.080
2011	477.658	67,9	37.097	5,3	188.790	26,8	703.545
2012	396.322	61,5	36.120	5,6	212.410	32,9	644.852
2013	339.047	55,8	35.074	5,8	233.394	38,4	607.515
2014	266.078	49,5	36.134	6,7	235.133	43,8	537.345

Kaynak: TÜİK 2015

Su ürünleri avcılığını, dolayısıyla da balıkçılık faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkileyen tahribatların nedenlerinin başında; ülkemizde bugüne kadar uygulanan balıkçılıkla ilgili politikaların yetersizliğinin yanı sıra, şehir ve sanayi atıkları ile denizin kirletilmesi, arazi kazanmak ve Doğu Karadeniz sahil yolunun yapılması çalışmaları ile kumsal ve deniz alanlarının

doldurulması, politik amaçlı beklentilerle planlama yapılmaksızın gerek balıkçı barınağı gibi altyapıların çoğaltılması, gerekse de av filosunun aşırı büyümesinin oluşturduğu aşırı av baskısına zaman zaman sessiz kalınmasının yol açtığı yoğun avcılık, akarsuların ağız kısımlarında ve bir çok yerde kıyıya yakın mesafelerden kum-çakıl alınması gelmektedir (Zaman, 2005: 72-73).

Doğu Karadeniz Bölgesinden elde edilen su ürünleri Türkiye toplamının üçte ikisini aşmaktadır. Su ürünleri kültür balıkçılığı, pazarlama, işleme ve değerlendirme faaliyetleri, bölgenin su ürünleri sektörünü zenginleştirmekte ve bu faaliyetlerle bölge giderek gelişme göstermiştir (DOKA 2014: 119).

Türkiye'nin sahip olduğu su ürünleri kaynaklarının sürdürülebilirliği, av alanlarının belirlenmesi ve stoklardan etkin olarak yararlanılması, bu kaynakların Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hedeflerine yönelik değerlendirilmesi, stokların verimlilikleri ve bunları etkileyen bileşenlerin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Genç 2002: 1).

Balıkçılık biliminde sürdürülebilirlik; bir sonraki dönem de avlanabilecek balık olmasını sağlayabilmek için, bugün avlanan balık miktarının belli bir düzeyde tutularak stokların yönetilmesi anlamında kullanılır. Sürdürülebilir balıkçılık, yalnız ekonomik değil ekolojik ve sosyal içeriğe sahip bir ifadedir (Cerim, 2015: 317). Günümüzde özellikle Doğu Karadeniz, denizel ortamdaki su ürünleri işletmeciliği açısından görülebilecek en bariz örneklerden birini oluşturmakta ve aşırı avcılığın en ileri aşamasını yansıtmaktadır. Bu nedenle başta balıkçılığın dağılık yapısı olmak üzere, balık türlerinin çeşitliliği ve bu türlerin farklı biyolojik özellikler göstermesi nedeniyle ekosistemin dışarıdan yapılan müdahalelerle bozulmasının önlenmesi gerekir. Bu durum hem biyolojik çeşitliliğin korunması, hem de balık stoklarının sürdürülebilir yüksek ürün elde edilmesinde en önemli şartlardan biridir. Gerçekten de, bölgedeki nüfus artışına dayalı olarak artan şehir nüfuslarına bağlı olan; insan aktiviteleri, kentsel yapılaşmanın getirdiği olumsuzluk, çevre koşulları, sanayi atıkları gibi etmenler özellikle kıyı balıkçılık sahalarını etkilemiş ve ticari avlanan birçok türün, ekonomik değerini kaybetmesine neden olmuştur. Bunun için de şehirlerden denize kanalizasyon ve çöp boşaltılmasına son verilmelidir. Böylece balıkçılığı da etkileyen çevre ve deniz kirliliğinin önüne geçilmesi sağlanmış olacaktır (Zaman, 2005: 74).

2. BÖLGENİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Karadeniz'in yüzölçümü 423.000 km², doğu-batı doğrultusunda en uzak iki noktası arasındaki mesafe 1.149 km, kuzey-güney doğrultusunda en uzak iki nokta arasındaki mesafe ise 611 km'dir. Türkiye'nin Karadeniz bölgesinin kıyı uzunluğu yaklaşık olarak 1.695 km'dir. Karadeniz'de denizin en yüksek derinliği 2.212 m'dir. Ortalama derinlik ise 1.300 m'dir (Genç 2002: 4).

Karadeniz, büyük su kaynaklarının denize döküldüğü geniş bir kıta sahanlığına sahiptir. Karadeniz bölgesinin bunun dışındaki kıta sahanlığı çok kısıtlıdır. Anadolu kıyısı boyunca toplam yüzey alanının çok küçük bir kısmı

olan %4'ü kıta sahanlığıdır. Bölgede kıyılar denize diktir ve derin kanyonlar mevcuttur. Kızılırmak, Sakarya ve Yeşilirmak nehirlerinin ağzında küçük kıta sahanlıkları vardır. Doğuya ilerledikçe topografya yüksek bir taban eğimi ile daha derin hale gelmekte, kıyından 10 veya 20 km denize açılınca derinlik 2.000 metreyi geçmektedir (Balkas vd. 1990: 124).

3. SU ÜRÜNLERİ AVCILIĞI

Türkiye, 1950'lerde yaklaşık olarak yıllık 100 bin tonun altında su ürünü elde ediyorken, daha sonraları motorlu araçların kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu sayı hızlı bir artış göstermiştir. Gelişmiş ülkelerde daha önce uygulanmaya başlanıp kazançları hızlı bir şekilde elde edilen planlı uygulamalara Türkiye 1960'larda başlayabilmiştir. 1970'lerin ortalarında dünyada ortaya çıkan ekonomik kriz, Türkiye'deki üretimi kısmen duraklatmış, fakat sonraki yıllarda Türkiye üretimde eski hızına tekrar kavuşmuştur (Avşar 2005).

Doğu Karadeniz Bölgesinde hamsi avcılığı, sektördeki üstünlüğü ve bölgenin ekonomisi açısından son derece büyük önem arz etmektedir. 1990'ların ortasında başlayan Gürcistan sularında hamsi avcılığıyla uğraşan büyük balıkçı tekneleri, bölgedeki hamsi kotalarının işletilmesinde yasal problemlerle karşılaşmakta, bu da bölgedeki balıkçılık ekonomisini derinden etkilemektedir (DOKA 2014: 119).

Türk balıkçılarının Kafkasya kıyılarındaki hamsi avcılığının geçmişi 1990'lı yılların ortalarına dayanmaktadır. Gürcistan sularında hamsi avcılığı her iki ülkedeki yerel inisiyatiflerin kişisel ilişkileri ile ve büyük ölçüde illegal olarak sürdürülmüştür. Bu dönemde Türk balıkçı teknelerinin yürüttükleri av miktarları bilinmemektedir. 2000 yılından itibaren ise Gürcistan Hükümeti tek taraflı olarak kendi ulusal sularındaki avcılık faaliyetlerini düzenlemeye çalışmıştır. Bu yeni süreçte kendi ulusal sularındaki avlanma hakkını özel şirketlere vermiştir. Abhazya ve Gürcistan sularında 2011/12 av periyodunda yaklaşık 46 bin ton hamsi avlanmıştır. Bu avın yaklaşık 10 bin tonu taze tüketim için Türkiye'ye sevk edilmiştir. Geri kalan 34,4 bin tonu Abhazya'da, 2,8 bin tonu ise Gürcistan'da Türk girişimciler tarafından işletilen balık unu-yağı fabrikasına hammadde olarak verilmiştir. Gürcistan ve Abhazya'daki hamsi stoklarının Türk balıkçıları tarafından avlanması ülkemiz çıkarları açısından doğru bir stratejidir. Bu imkânın uzun vadede ülkeler arasında karşılıklı çıkarların gözetileceği şekilde yapılandırılması önemli bir adım olacaktır. Türk balıkçılarının Doğu Karadeniz de yeterince karlı ve verimli bir balıkçılık yapabilmesi için komşu ülkelerle sınır ötesi avcılık şartlarının hukuksal ve ticari mevzuatlar yönünden ele alınması gerekmektedir. Diğer taraftan hamsi stokunun biyolojik olarak sürdürülebilirliğinin izlenebilmesi için Karadeniz'e sınırdaş olan ülkeler ile birlikte bir "bölgesel izleme programının" hayata geçirilmesi şarttır. Bu ulusal programın sınır ötesini de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bölgedeki ülkeler ile politik, teknik ve ekonomik işbirliğine gidilmesi ulusal çıkarlarımız açısından önemlidir (Zengin vd. 2012: 27).

3.1. Deniz Balıkçılığı

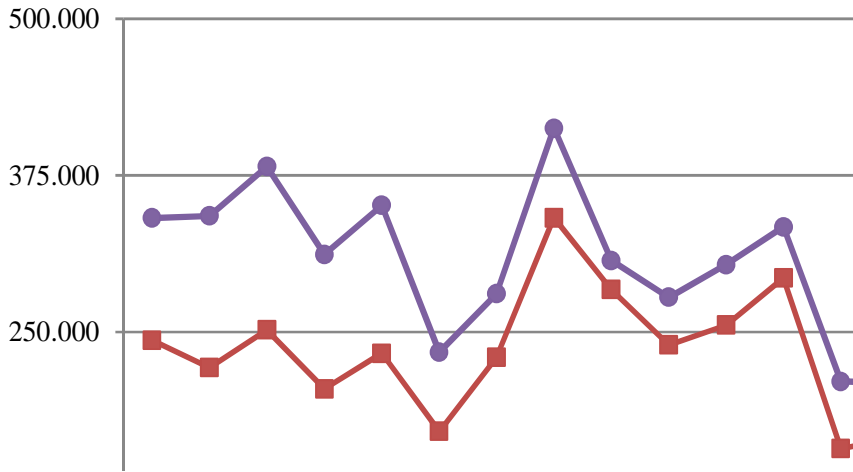
Deniz balıkçılığı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) tanımıyla endüstriyel, küçük ölçekli ve rekreasyon amaçlı balıkçılık faaliyetleri olarak üç kategoriye ayrılmaktadır (FAO 2005). Bu üç kategori dışında daha özel kategoriler ise av araçları ve hedeflerin cinslerine göre yapılabilir. Eide (2009), bu kategorilerin dışında sezon türü, geminin demirlediği liman, karaya çıkılan liman, teknenin boyu, ürün tipi ve ürünün piyasaya sunulduğu pazarlar gibi farklı seçeneklerde kategorilere ayrılabilceğini belirtmektedir (Kaboğlu 2014: 1). Karadeniz Bölgesi, Tablo 2'de görüldüğü üzere deniz balıkları üretim miktarlarına göre Türkiye'nin en verimli bölgesidir. 2014 verilerine göre Türkiye üretiminin toplam %69'u Karadeniz Bölgesinden sağlanmakta olup, sadece Doğu Karadeniz Bölgesinden avlanan deniz balıklarının oranı ise Türkiye genelinin %54'ü yani 124.713 ton ile ilk sırada gelmektedir. Bu oranlara bakılarak Doğu Karadeniz Bölgesi'nin balıkçılık sektörü açısından önemi açıkça görülebilmektedir.

Tablo 2. 2014 Yılına Ait Bölgelerin Deniz Balıkları Üretim Miktarları (Ton)

Bölge	Üretim (Ton)
Marmara	30.095
Ege	31.406
Akdeniz	9.682
Batı Karadeniz	35.163
Doğu Karadeniz	124.713

Kaynak: TÜİK 2015

Şekil 1. 2000-2014 Arası Doğu ve Batı Karadeniz Deniz Balıkları Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK 2015

Tablo 3 Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz'in 2000-2014 arasındaki deniz balıkları üretim rakamlarını vermektedir. Aynı verilere ait grafik Şekil 1'de verilmektedir. Görüleceği üzere, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz'e göre daha yüksek bir oranda deniz balıkçılığı üretimine sahiptir. Karadeniz bölgesinin her iki kısmında da uzun vadede bir düşüş gözlenmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 2012 yılındaki düşüş ciddi seviyededir. Bu nedenle bölgeye yönelik bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yapılması gerektiği söylenebilir.

Tablo 3. 2000-2014 Arası Doğu ve Batı Karadeniz Deniz Balıkları Üretim Miktarları (Ton)

Yıl	Doğu Karadeniz	Batı Karadeniz	Toplam
2000	243.417	97.595	341.012
2001	221.690	121.073	342.763
2002	251.818	130.229	382.047
2003	204.754	107.132	311.886
2004	233.084	118.129	351.213
2005	170.841	63.132	233.973
2006	229.874	50.640	280.514
2007	341.188	71.441	412.629
2008	283.991	23.123	307.114
2009	239.703	38.000	277.703
2010	255.570	48.121	303.691
2011	293.263	40.608	333.871
2012	157.044	53.556	210.599
2013	166.205	43.105	209.310
2014	124.713	35.163	159.876
Ortalama	227.810	69.403	297.213

Kaynak: TÜİK 2015

3.2. Balıkçı Gemileri

2014 verilerine göre Türkiye çapında faaliyet gösteren toplam 14.595 adet balıkçı gemisi bulunmakta olup, bunların 3.642'si Doğu Karadeniz Bölgesi'ne aittir (TÜİK 2015). Tablo 4'te kullanım şekillerine göre balıkçı gemilerinin sayıları verilmektedir. Tablo 5'te ise uzunluklarına göre gemi sayıları verilmektedir.

Tablo 4. Kullanım Şekline Göre Balıkçı Gemileri

Kullanım Şekli	Türkiye	Doğu Karadeniz
Trol Gemisi	652	124
Gırgır Gemisi	415	109
Taşıyıcı Gemi	104	40
Diğer	293	30
Uzatma Ağları	7565	2043
Algarna Ve Dreçler	440	166
Paraketa Ve Oltalar	3561	783
Çevirme Ve Voli Ağları	1481	327
Sürütme Ağları	52	7
Çökertme Ağları	21	7
Pinter	11	6

Kaynak: TÜİK 2015

Tablo 5. 2014 Uzunluklara Göre Gemi Sayıları

Uzunluk	Türkiye	Doğu Karadeniz
5 - 7,9	9.508	2.777
8 - 9,9	3.064	468
10 - 11,9	621	109
12 - 14,9	392	31
15 - 19,9	286	37
20 - 29,9	489	139
30 - 49,9	227	74
50+	8	7

Kaynak: TÜİK 2015

Teknelerin büyüklüğü, ağ sayılarının artırılabilmesini sağladığı için avantaj oluşturmaktadır. Teknelerin boyları ile hacimleri arasında doğru orantı bulunmaktadır. 20 metreden daha kısa teknelerin hacmi 10 grostonun altındadır. 10-50 groston hacme sahip olan tekneler 20-30 metre arasında olup, 150 grostonun büyük tekneler ise 30 metreden daha büyük bir boyu-

ta sahiptir (SÜMAE 2012: 13). Genel olarak gözlemlendiği kadarıyla balıkçı- lar kullanmakta oldukları tekneleri yönetmeliklerin izin verdiği ölçüler kadar büyütme eğiliminde olmalarına karşın, küçük balıkçı tekneleri ile avcılık günümüzde önemini korumaya devam etmektedir (DHL 2011: B26).

Daha çok sac ve ahşap malzeme kullanılarak üretilen balıkçılık gemile- rinde 15 metreden küçük teknelerin çoğu ahşaptan, büyük ebatlıların çoğu ise metalden üretilmektedir. Fiber malzeme ise bu alanda az sayıda gemide kullanılmaktadır. Gemilerde kullanılan malzemeler, geminin dayanıklılığı, ergonomi ve kullanım kolaylığı gibi pek çok etken açısından önem taşımak- tadır (SÜMAE 2012: 14).

Tablo 6. Kullanılan Malzemeye Göre Gemilerin Bölgelere Göre Sayıları

	Marmara	Ege	Akdeniz	Batı Karadeniz	Doğu Karadeniz	Toplam
Ahşap	2.255	4.286	1.738	1.906	3.379	13.564
Sac	302	78	122	214	241	957
Fiber	38	8		6	22	74

Kaynak: TÜİK 2015

Balıkçılık sektöründe gemi başına üretimin düşmesi sonucu kâr oranındaki azalma neticesinde balıkçılar sektörden ayrılmaya başlamışlardır. Son bir- kaç yılda balıkçı teknelerinin sayısında azalmalar meydana gelmektedir. Buna karşın teknelerin boyları büyümekte, motor güçlerinde artış meydana gelmekte, balıkçılık alanında kullanılan teknolojik cihazlarda önemli geliş- meler yaşanmaktadır (DHL 2011: D11).

3.3. Balıkçı Barınakları ve Karaya Çıkış Noktaları

Tablo 7. TR90 Bölgesinde Bulunan İllerdeki Toplam Barınak ve Çekek Yeri Sayıları

İller	Barınak	Çekek Yeri
Ordu	9	8
Giresun	4	18
Trabzon	20	2
Rize	14	24
Artvin	2	4
Toplam	49	56

Kaynak: SÜMAE 2012: 15.

Su ürünleri üretiminde alt yapıların en önemlilerinden biri balıkçı barınak- larıdır. Balıkçı barınakları, balıkçı teknelerinin muhafaza edilmesi ve bakım

onarım gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla kurulmaktadır. Buna ek olarak balıkçı barınakları, karaya çıkış noktaları olarak da kullanılmaktadır (KKGM 2004: 195). Bölgede en fazla barınak Trabzon'da, en fazla çekek yeri Rize'de bulunmaktadır (Tablo 7) (SÜMAE 2012: 15).

Türkiye'deki balıkçı barınaklarının çoğu kısıtlı bütçeyle yapılmış, bu sebeple projelendirme ve yapım aşamasında temel altyapı işlevlerinden öteye gidilememiştir. Yapımı tamamlanan barınaklar, geçici olarak belediyelere, muhtarlık ve il özel idarelerine devredilmiştir. Bu kurumlar düşük ekonomik kaynaklarına sahip olduklarından dolayı barınakların bakım onarım ihtiyaçlarını giderme konusunda dahi zorluklar yaşamış olup barınakların eksiklerinin tamamlanması hususunda oldukça geride kalmışlardır (Akçaoğlu vd. 2007: 133). Ortalama bir balıkçı barınağında bulunması gerekenler, ağ kurutma alanı, idare binası, balıkçı lokali, çok amaçlı muhafaza yerleri, satış yeri, soğuk hava deposu, şoklama ve buz üretim birimi, tuvalet, yeterli büyüklükte bakım-onarım atölyesi olarak sıralanabilir. Fakat barınaklarda bunların çoğu yer almamaktadır. Barınakların bir kısmında rıhtımlar tamamlanmamış, tamamlanan rıhtımlarda ise baba, halka, usturmaça gibi bağlama olanaklarında eksiklikler bulunmaktadır. Liman sahalarındaki beton kaplamalarda, aydınlatma ve güvenlik eksiklikleri bulunmakta, dalgıranlarda da ciddi problemler bulunmaktadır (Akçaoğlu vd. 2007: 133).

3.4. İstihdam

Tablo 8. Bölgelere Göre Çalışan Sayıları (2014)

	Doğu K.	Batı K.	Marm.	Ege	Akdeniz	Toplam
Balıkçının Kendi	2.622	1.640	2.068	3.295	1.603	11.228
Pay Karşılığı Çalışan Tayfa	1.631	1.563	2.709	1.731	455	8.089
Ücretli Tayfa	2.420	2.445	832	445	1.248	7.390
Ücretsiz Çalışan Hanehalkı Fertler	985	616	567	716	239	3.123
Ücretsiz Çalışan Ortaklar	307	249	419	164	108	1.247
Ücretli Çalışan Hanehalkı Fertler	181	398	61	57	42	739
Ücretli Çal. Ortak	110	329	58	57	23	577
Diğer	113	33	29	23	8	206
Toplam	8.369	7.273	6.743	6.488	3.726	32.599

Kaynak: TÜİK 2015

2014 yılı itibariyle bölgelere göre Türkiye’de balıkçılık sektöründe çalışanların sayısı Tablo 8’de verilmektedir. Buna göre toplam 32.599 çalışanın yarısına yakını Karadeniz Bölgesinde istihdam edilmekte olup en yüksek payı 8.369 kişi ile Doğu Karadeniz Bölgesi almaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesinde balıkçılık gemilerinin diğer bölgelere oranla daha fazla olması, beraberinde fazla personel sayısının bulundurulmasına da sebep olmuştur. Büyük boyutlu olmalarından dolayı, av ve avcılık kapasitelerini karşılaması için 15 ile 35 arasında çalışan bulundurmaktadırlar. Büyük gemilerde çalışan personel, bireysel balıkçılık yapan kişilerden oluştuğu kadar bu işi meslek olarak yapan çalışanlardan da oluşmaktadır (SÜMAE 2012: 16).

3.5. Amatör Balıkçılık

Gıda ve Tarım Örgütü (FAO 1997) amatör balıkçılığı, öncelikli olarak spor amacıyla yapılan, satma amacından ziyade bireylerin kendi tüketimi için yaptığı balık tutma faaliyeti olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan daha kapsamlı bir tanım şöyle olabilir: Kurallara uygun olmak koşulu ile maddi kazanç amacı gütmeyen, yakalanan balığın canlı olarak suya tekrar geri aktarılabilmesi gibi kısıtları karşılayan spor amaçlı bireysel balık avcılığı faaliyetidir (Tetik 2013: 2-3).

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gerçek kişiler, gerekli yasalara uymak koşulu ile amatör balıkçılık faaliyetinde bulunabilirler. Bu kişiler, müracaat ettikleri takdirde verildiği günden itibaren beş yıl geçerli olan “Amatör Balıkçılık Belgesi”ni alabilirler. Bu belgeyi avcının avcılık esnasında yanında bulundurması gerekmez (Tetik 2013: 12).

Doğu Karadeniz Bölgesinde amatör balıkçılık yapan kişilerin küçük bir bölümünde balıkçılık sertifikası bulunmaktadır. Balıkçılık sertifikası alan balıkçıların sayıları Tablo 9’da görülebilir. Artvin’in Hopa ilçesinde zıpkınla avcılık imkânlarının elverişli olması sebebiyle Artvin ilinde belgeli avcılarının oranı yüksektir (SÜMAE 2012: 18).

Tablo 9. TR90 Bölgesinde Amatör Balıkçı Belge Alan Kişi Sayısı

İller	Ordu	Giresun	Trabzon	Rize	Artvin
Kişi Sayısı	430	379	1621	304	950

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2011.

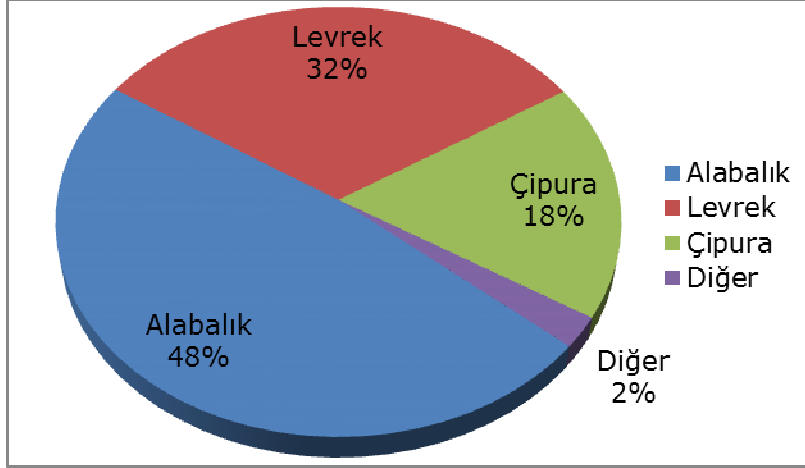
Amatör balıkçılık konusunda bölgede yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Buna ilişkin iç sularda ve denizlerde balık nüfusunun artışına yönelik, yerel yönetimlerin doğal yaşamı destekleyeceği alanlarla ilgili konuların ele alındığı bir çalışmanın yapılması fayda sağlayacaktır (SÜMAE 2012: 18).

4. SU ÜRÜNLERİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

2014 yılı itibariyle Türkiye’de yetiştiriciliği yapılan balık türleri arasında en yüksek miktarı 113.143 ton (%48) ile alabalık almaktadır. Levrek 74.653 ton (%32) üretimle ikinci sırada ve çipura ise 41.873 ton (%18) üretim

miktarı ile üçüncü sıradadır (Şekil 2). Diğer ürünlerin toplam miktarı 5.464 ton olmuştur. Bu türler arasında, 2014 yılında verileri derlenmeye başlanan Grenyüz (Sarıağız), Orkinos, Sinagrit ve Fangri gibi diğer türler yer almaktadır.

Şekil 2. Türkiye'de Yetiştirilen Balık Türlerine Göre Üretim Miktarları (Ton) ve Oranları (2014)

Kaynak: TÜİK 2015

2001-2014 yılları arasında Doğu Karadeniz Bölgesinde iller bazında su ürünleri yetiştiriciliği Tablo 10'da yer almaktadır. Doğu Karadeniz illeri arasında ortalama üretimde ton bazında %43'ünü oluşturan Trabzon ili ön plana çıkmaktadır. En düşük üretim ise, %7 ile Artvin ve %6 ile Giresun illerinde gerçekleşmektedir.

Tablo 10. Doğu Karadeniz Bölgesi İllere Göre Su Ürünleri Yetiştiriciliği (Ton)

Yıl	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Ordu	Rize	Trabzon	Toplam
2001	574	698	299	1.605	865	1.557	5.598
2002	513	712	275	1.530	738	1.429	5.197
2003	586	738	297	1.667	1.068	1.621	5.977
2004	653	829	309	1.794	1.168	1.829	6.582
2005	687	793	365	1.965	1.514	2.043	7.367
2006	733	809	552	1.993	2.031	2.463	8.581
2007	692	720	730	1.973	2.171	2.612	8.898
2008	698	583	1.837	1.763	1.708	2.908	9.497

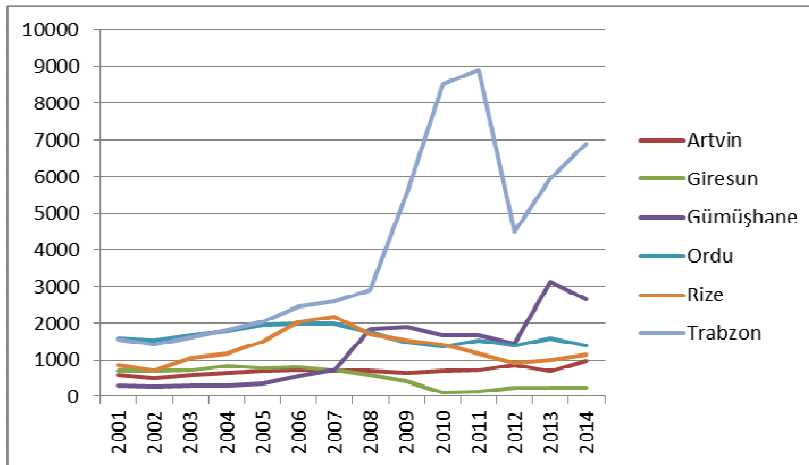
2009	647	423	1.898	1.475	1.539	5.564	11.546
2010	705	124	1.674	1.356	1.426	8.535	13.820
2011	725	150	1.683	1.546	1.185	8.910	14.199
2012	874	250	1.450	1.409	934	4.510	9.427
2013	698	250	3.122	1.579	998	5.954	12.601
2014	970	250	2.656	1.393	1.135	6.888	13.292
Ort.	697	524	1.225	1.646	1.320	4.059	

Kaynak: TÜİK 2015

Şekil 3 ise 2001-2014 arasında Doğu Karadeniz illerinin su ürünleri yetiştiriciliğinin ton bazında grafiksel gösterimidir. Şekle göre, Trabzon ili üretiminde 2008 yılından sonra ciddi miktarda artış meydana gelmiştir. Benzer şekilde Gümüşhane’de 2001 yılında düşük üretim miktarına sahip olmasına karşın 2008 ve 2013 yıllarında yüksek oranda bir artış gerçekleşmiştir. En yüksek üretim oranı kaybı ise Giresun ilinde görülmektedir ve son 5 yıl üretim miktarları oldukça düşüktür.

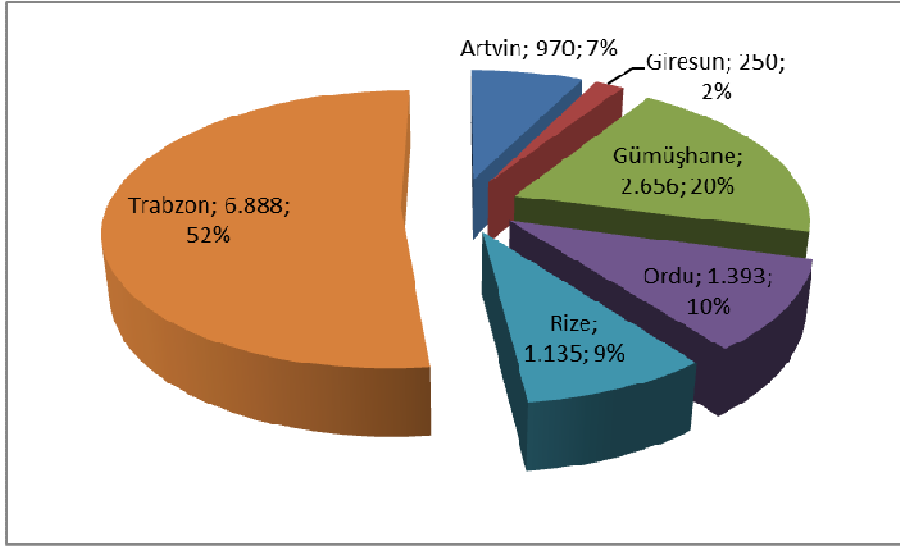
Şekil 4’te 2014 yılı Doğu Karadeniz Bölgesindeki illerin su ürünleri yetiştiriciliği üretim miktarları ve oranları pasta grafiği olarak gösterilmektedir. Şekle göre bölgede Trabzon 6.888 ton (%52) ile en yüksek üretim miktarına sahipken Gümüşhane %20’lik pay ile ikinci sırada gelmektedir. Ordu 1.393 tonluk üretimle %10, Rize 1.135 tonluk üretimle %9, Artvin 970 tonluk üretimle %7’lik paylara sahiplerdir. Giresun ise 250 ton (%2) ile en düşük üretim miktarına sahiptir.

Şekil 3. Doğu Karadeniz Bölgesi İllere Göre Su Ürünleri Yetiştiriciliği (Ton)

Kaynak: TÜİK 2015

Şekil 4. Doğu Karadeniz illerinin Su Ürünleri Yetiştiriciliği Miktarları (2014)

Kaynak: TÜİK 2015

Yıllara göre üretim miktarlarına bakıldığında nüfusla birlikte talebin karşılanabilmesi için avcılıktan ziyade yetiştiriciliğe daha fazla odaklanıldığı görülebilir. Dünyada çok hızlı bir büyüme gösteren gıda sektörlerinin en önemlilerinden biri olan su ürünleri yetiştiriciliği tahminlere göre yaklaşık olarak 70 milyon kişiye iş olanağı sağlamaktadır (DOKA 2014: 118).

Türkiye, dünya ortalamasına göre daha az su kaynağına sahiptir. Ancak özel sektörün desteği ile bu konu büyük ölçüde telafi edilmiş, sektörün hızlı bir şekilde gelişmesi sağlanmıştır. Türkiye'nin subtropikal iklimde bulunması, su kaynaklarının daha temiz olmasını sağlamakta, bu da büyük bir avantaj oluşturmaktadır (SÜMAE 2012: 30).

Karadeniz bölgesi, akarsu kaynakları açısından zengin olması nedeniyle yatırımcılara kültür balıkçılığı için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte, yıllık zaman dilimlerinde kalitesi aynı kalan, alabalık yetiştirmek için uygun su kaynakları kısıtlıdır. Erozyon, evsel atıklar ve benzeri olumsuzluklar akarsuya yönelik olası yatırımları dizginlemektedir. Bölgede devam eden dere ıslah çalışmalarının, su debilerinin azaldığı yaz aylarına denk gelmesi alabalık çiftliklerini olumsuz yönde etkilemektedir (Kurtoğlu ve Çakmak 2007: 11).

Yüksek rakımlarda alabalık yetiştiriciliği avantajlı olmaktadır, fakat yıl boyu su sıcaklığının düşük seyretmesi, çalışanların yaşam koşullarını zorladığı için işletmeler için bir engel oluşturmaktadır (Kurtoğlu ve Çakmak 2007: 11).

Artvin, Gümüşhane ve Rize illerinde diğer illere nazaran organik yetiştiricilik konusunda hatırı sayılır bir potansiyel bulunmaktadır. Bunun sebebi temel olarak bu illerin çevre kirliliğinden uzakta daha doğal şartlara sahip olmalarıdır. Giresun ve Ordu illeri çevre kirliliği konusunda daha şans-

sızdır. Bu illerde yoğun olarak fındık tarımı yapılmakta, dolayısıyla tarımsal kirlilik sonucunda balık ölümlerinin olduğu görülmektedir. Bunların dışında, Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon illerinde sahil kesimine yakın işletmelerde çeşitli kirlilik problemleri diğer bölgelere göre daha fazla ürünün has-talanmasına neden olmaktadır (Çavdar 2010: 307).

4.1. Artvin

Artvin'de Çoruh nehri üzerinde yapılan ve biten barajlar kafes balıkçılığı için önemli potansiyel sağlamaktadır. Şu anda tamamlanmış üç baraj (Borçka, Deriner, Muratlı) bulunmaktadır. Aşağı Çoruh Havzasında yapımı tamamlanıp faaliyete geçen Borçka Barajında su ürünleri üretimine izin verilmesiyle birlikte 2011'de başlangıç itibarıyla 18 üretim noktası belirlenmiş ve 3 tesis faaliyete geçmiştir. Bu tesislerin her biri 500 bin üretim kapasitesine sahiptir. İlin üretim kapasitesi yılda 5,5 milyon adet yavru ve 2.200 ton porsiyonluk balıktır. İldeki tesis sayıları, proje kapasiteleri ve üretim miktarları Tablo 11'de verilmektedir (SÜMAE 2012: 40).

Bu sektörde hammadde ve yeni balık üretimine ek olarak, işlenmiş balıkların başta Türk Cumhuriyetlerine olmak üzere dış pazarlara ihraç olanağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Artvin ilinde tamamlanmış ve tamamlanacak olan barajlar, kafes balıkçılığı açısından verimli kaynaklar yaratmaktadır (www.tarim.gov.tr, Erişim: 29.11.2015).

Tablo 11. Artvin İlindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kapasitesi (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	6	75	2.208.000
Ardanuç	2	39	190.000
Arhavi	7	188	10.250.000
Borçka	9	1.737	4.858.000
Hopa	4	93	2.018.000
Murgul	2	18	100.000
Şavşat	2	13	200.000
Yusufeli	5	70	212.000
TOPLAM	37	2.233	20.036.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

4.2. Giresun

Giresun ilinde şu anda iki baraj (İngölü, Toplukonak) bulunmaktadır. Giresun'da sadece Gökkuşluğu alabalığı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunu ise sadece dere üzerindeki işletmeler yapmaktadır. İlde 10 ton kapasiteye sa-

hip beş, 15 ton kapasiteye sahip bir işletme vardır. Geri kalan işletmeler 10 tonun altında kapasiteye sahiptir (Tablo 12). İşletmelerde arazinin konumuna göre biçimlenen havuzlar bulunsa da genel olarak kanal tipi havuzlar tercih edilmektedir. Arazi kapasitesinin azlığı, üretim miktarının artışına önemli bir engel teşkil etmektedir (SÜMAE 2012: 43-44).

Tablo 12. Giresun İlindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kapasitesi (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	5	21	0
Alucra	2	10	0
Bulancak	4	27	350.000
Çanakçı	2	7	50.000
Dereli	20	84	975.000
Doğankent	1	3	12.000
Eynesil	1	6	0
Görele	3	11	0
Keşap	3	8	0
Piraziz	3	11	0
Şebinkarahisar	2	8	0
Tirebolu	1	5	0
Yağlıdere	3	17	100.000
TOPLAM	50	218	1.487.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

4.3. Gümüşhane

Gümüşhane ilinde yalnızca Gökkuşağı alabalığı ve Karadeniz alabalığı yetiştirilmektedir. Kendi yavrusunu üreten işletmelerin sayısı 10'dur. 26 işletme ise kendi kuluçkahanesine sahip olmadığı için dışarıdan yavru alımı yapmaktadır. İşletmelerin yaklaşık yarısı kendi lokantasına sahiptir. Bu işletmeler, ürünlerini müşterilere doğrudan servis etmektedirler. Kafes işletmeleri üretimin %90'ını şehir dışına satmaktadır (SÜMAE 2012: 47).

Gümüşhane ilinin temiz yer altı ve üstü su kaynaklarının olması, diğer tarımsal faaliyetlere kıyasla yıl içerisinde her dönem kazanç sağlanması, halkın beslenme konusunda bilinçlenmesi ve dolayısıyla balığa olan talebin artması gibi nedenlerle kârlı bir yatırım alanı olmuştur (www.tarim.gov.tr Erişim: 29.11.2015).

Tablo 13. Gümüşhane İlindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kap. (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	4	22	0
Kelkit	4	76	800.000
Kürtün	11	2.658	0
Şiran	3	28	0
Torul	18	1.998	2.300.000
TOPLAM	40	4.782	3.100.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

4.4. Ordu

Tablo 14. Ordu İlindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kapasitesi (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	3	470	0
Akkuş	1	5	0
Aybastı	1	10	0
Çamaş	2	13	0
Çaybaşı	2	8	0
Fatsa	3	38	125.000
Gölköy	1	3	0
Gürgentepe	1	25	500.000
Kabadüz	4	53	500.000
Korgan	5	62	0
Mesudiye	1	10	0
Perşembe	6	2.348	0
Ünye	1	3	0
TOPLAM	31	3.048	1.125.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

Ordu ilinde sadece tatlı suda ve yalnızca Gökkuşluğu alabalığı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Perşembe ilçesi bu konuda bir istisna oluşturmaktadır. Bu

ilçede bazı işletmelerde kafes yetiştiriciliği ile Gökkuşluğu alabalığı ve levrek üretilmektedir. Kafes yetiştiriciliği dışında diğer tatlı su ürünleri yetiştiriciliği yapan işletmelerin 2 tanesinin kapasitesi 30 ton, 1 tane 25 ton, 1 tane 15 ton, 1 tane 12 ve 9 tane 10 ton kapasiteye sahiptir. Bunların dışındaki işletmelerin kapasiteleri 10 tonun altındadır (SÜMAE 2012: 49).

Tablo 14'te görüldüğü gibi Ordu'da toplam 33 işletme bulunmaktadır. Perşembe ilçesinde bulunan altı işletme denizde ağ kafes üretimi yapmakta, diğerleri tatlı su üretimini tercih etmektedir. Ordu'daki işletmelerin altısı üretimlerini duraklatmıştır. İşletmelerden bir kısmının yol, ulaşım ve Hidroelektrik Santralleri ile ilgili problemleri bulunmakta, bu da üretimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Faaliyetlerine devam eden işletmelerde genellikle Gökkuşluğu alabalığı üretimi yapılmaktadır. İşletmelerden bazılarının kendi arazileri bulunmakta olup, geri kalanı hazine arazisi, mera arazisi veya kiralanan şahıs arazileri üzerine kurulmuştur (SÜMAE 2012: 49).

Ordu'nun Karadeniz'e kıyıya sahip olması, dalga ve akıntılara karşı muhafaza imkânı sağlayan korunaklı bölgelerin çokluğu ve akarsu kaynaklarının sektör uygulamalarına elverişli olması gibi sebeplerle doğal üretim ve kültür balıkçılığı konularında iyi bir altyapıya sahiptir (www.tarim.gov.tr, Erişim: 29.11.2015).

4.5. Rize

Tablo 15. Rize İlindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kapasitesi (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	3	517	500.000
Ardeşen	13	1.111	9.655.000
Çamlıhemşin	9	527	21.230.000
Çayeli	3	48	200.000
Derepazarı	1	10	300.000
Fındıklı	7	242	7.530.000
Güneysu	4	83	10.500.000
Hemşin	1	20	1.500.000
İyidere	1	20	200.000
Pazar	5	141	3.220.000
TOPLAM	47	2.719	54.835.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

Rize’de genellikle Gökkuşuğu alabalığı ve Karadeniz alabalığı yetiştirilmektedir (Tablo 15). İşletmelerin çoğu bizzat aile bireylerinin çalıştığı küçük işletmelerdir. Büyük işletmelerde işgücünün daha profesyonel olması gerekmekte, bu sebeple uzman personel istihdam edilmektedir. İldeki işletmelerin büyük bölümü kendi yavrularını üretmektedir. Büyük işletmeler ise dışarıdan alımı tercih etmektedir (SÜMAE 2012: 52).

4.6. Trabzon

Trabzon’da karadaki balık işletmelerinin kapasiteleri yılda 3 ton ile 150 ton arasında değişmektedir. İldeki işletmelerden ikisi sadece yavru üretimi üzerine yoğunlaşmıştır (SÜMAE 2012: 56).

Tablo 16. Trabzon ilindeki Su Ürünleri Üretim Tesisleri ve Kapasiteleri

İlçe Adı	Tesis Sayısı	Proje Kapasitesi (Ton)	Yavru Kapasitesi
Merkez	5	46	0
Akçaabat	5	983	0
Araklı	6	202	145.000
Arsin	4	4.479	0
Beşikdüzü	1	950	0
Çaykara	9	267	3.000.000
Dernekpazarı	1	25	500.000
Düzköy	3	42	0
Hayrat	1	29	1.800.000
Maçka	25	849	63.800.000
Of	1	15	0
Sürmene	3	40	316.000
Şalpazarı	3	42	0
Tonya	4	74	200.000
Vakfıkebir	3	64	2.000.000
Yomra	8	7.481	0
TOPLAM	82	15.588	71.761.000

Kaynak: İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü (2015)

Trabzon ili denizlerde ve iç sularda yetiştiricilik açısından büyük öneme sahip olmakla birlikte yem ihtiyacını il dışından temin etmektedir. Bunun

sonucunda maliyetlerde artış meydana gelmektedir. Bu tür maliyetlerin indirilmesi için balık yeminin il sınırları içerisinde üretilmesi amacıyla insanların tüketmediği su ürünlerinin ve atıkların kullanılması uygun bir yol olacaktır (www.tarim.gov.tr Erişim: 29.11.2015).

5. SONUÇ

Türkiye'nin coğrafi konumu ve doğal zenginlikleri, su ürünleri için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Dolayısıyla balıkçılık, Türkiye ve özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi için vazgeçilmez bir sektör haline gelmiştir. Bölgede pek çok kişi balıkçılık sayesinde hayatını idame ettirmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinde iki tür balıkçılık faaliyeti sürdürülmektedir. Bölgede hem deniz balıkçılığı, hem de su ürünleri yetiştiriciliği yapılmaktadır. Deniz balıkçılığında Türkiye'nin önde gelen bölgesi Doğu Karadeniz Bölgesidir. Çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesinde deniz balıkçılığının durumu hakkında balıkçı gemileri, barınaklar, istihdam ve amatör balıkçılığa dair bilgiler verilmiştir. Deniz balıkçılığının en büyük kaygısı sürdürülebilirlik konusudur. Balık stokları, doğal kaynak olduğu için dikkatsizce avlanıldığında kolayca tükenebilecek bir kaynaktır. Stokların belli bir seviyede tutulması, balıkçılık sektörünün sağlıklı bir geleceğe sahip olması için bir zorunluluktur. Türkiye'nin en önemli geçim ve besin kaynaklarından biri olan su ürünlerinde sürdürülebilirliğin sağlanması için, balıkçılık ile ilgili politikalarının gözden geçirilmesi, şehir ve sanayi atıklarının denizleri kirletmesinin önüne geçilmesi, doğal tabiatı bozan arazi çalışmaları gibi faaliyetlerin sınırlandırılması, aşırı avcılığa fırsat verilmemesi gibi bir çok konuda çeşitli önlemler alınması gerekmektedir. Doğal iç su kaynakları, Doğu Karadeniz Bölgesinde su ürünleri yetiştiriciliğinde önemli yatırım imkânları sunmaktadır. Bölgede birçok tesis bulunmakta, tesislerin bir bölümünde yavru üretimi yapılmaktadır. İstatistiklere bakıldığında, su ürünleri yetiştiriciliğinde istikrarlı bir ilerleme olduğu görülebilir. Doğu Karadeniz Bölgesinde kaynaklar sağlıklı değerlendirilip doğru kullanıldığında, ciddi yatırımların ve büyük gelişmelerin olabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKÇAOĞLU, V., Oral, E.Z. ve Akçaoğlu, S. (2007) "Ülkemizdeki Balıkçı Barınaklarının Temel Sorunları" 6. Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu, 25-28 Ekim 2007, İzmir.
- AVŞAR, D. (2005). *Balıkçılık Biyolojisi ve Populasyon Dinamiği Ders Kitabı*. Adana: Nobel Kitabevi.
- BALKAS, T., Mihnea, R., Serbanescu, O. ve Ünlüata, U. (1990) State of the Marine Environment in the Black Sea Region, UNEP Regional Seas Reports and Studies, FAO, Rome.
- CERİM, H. (2015). Ekosistem Temelli Balıkçılık Yönetimi; Kavramlar ve Uygulama Yöntemleri. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3 (2): 315-328.
- ÇAVDAR, Y., Serdar, S., Aydın, İ., Aksungur, M., Alkan, A., Zengin, B., Şahin, T., Ulupınar, M., ve Okumuş, İ. (2010). Doğu KARADENİZ Bölgesi'nde Or-

- ganik Balık Yetiştiriciliği İmkânlarının Araştırılması. İçinde: Alay Vural, Aşen (Ed.) Organik Tarım Araştırma Sonuçları 2005-2010. T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Ankara, 307-312.
- DHL (T.C. Ulaştırma Bakanlığı, Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü). (2011). *Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi Sonuç Raporu*. Ankara: Cilt 1.
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) (2014). *TR90 Doğu Karadeniz Bölge Planı*. http://www.doka.org.tr/pdf/#dosyalar/publication/pag_e_8/1443452887-Bolge_Planı_2014-2023.pdf (18.07.2015).
- EİDE, A. (2009). Economic principles: An economic perspective on fishing. A fishery manager's guidebook (2. Baskı) içinde (75-102). Singapur: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Blackwell Publishing.
- FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) (1997) Inland fisheries. FAO Technical Guidelines for Responsible Fisheries 6. FAO, Rome, 36 pp.
- FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) (2005). Fisheries and aquaculture topics: Types of fisheries. 30 Kasım 2015, <http://www.fao.org/fishery/topic/12306/en>.
- GENÇ Y. (2002) Doğu Karadeniz'deki Av Gücünün Demersal Balık Stokları üzerine Etkisinin Tespiti. *Yunus Araştırma Bülteni*, 2 (2), Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Trabzon.
- KABOĞLU, G. (2014). Balıkçılık Verilerinin Toplanma ve Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yönetim Organizasyonu Kurulması: KKTC Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- KKGM (2004). *Ülkemiz Balıkçı Barınakları Kitabı*. Ankara: Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Kurtoğlu, İ. Z., ve Çakmak, E. (2007). Karadeniz Bölgesi Kültür Balıkçılığı: Alabalık Yetiştiriciliği. *Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yunus Araştırma Bülteni*, 7(1): 10-15.
- SÜMAE (Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü). (2012). *TR90 Doğu Karadeniz Bölgesi Su Ürünleri Sektör Raporu*. Ankara.
- T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://www.tarim.gov.tr> (29.11.2015).
- TETİK, G. (2013). Rekreatyonel Balıkçılıkta Yasal Düzenlemeler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. EGE Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), <http://www.tuik.gov.tr> (23.08.2015).
- ZAMAN, M. (2005). Orta ve Doğu Karadeniz'de Balıkçılık. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 31-78.
- ZENGİN, M., Genç, Y. ve Ak, O. (2012). Kuzeydoğu Karadeniz (Gürcistan, Abhazya) Kıyılarında Hamsi Avlayan Türk Balıkçı Filosunun Durumu Üzerine Bir Ön Araştırma. *Yunus Araştırma Bülteni* 2012 (4): 27-43.

DOĞU KARADENİZ'DE BANKACILIK

Murat BERBEROĞLU*

ÖZET

Doğu Karadeniz'de ticari faaliyetler çok eski yıllara dayanmaktadır. Ticaretin çok eski dönemlere dayanmasına rağmen Doğu Karadeniz'de bankacılık faaliyetleri ancak 19. Yüzyılda başlamıştır. Bu tarihten itibaren bankacılık faaliyetleri artarak devam etmektedir. Bu çalışmada öncelikle 19. yüzyıldan başlanarak Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetlerinin gelişimi açıklanmıştır. Ardından mevcut durumun bölgeye etkisi incelenmiş ve Türkiye'deki diğer bölgelerle karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Karadeniz, Bankacılık, Kredi, Çeşitliliği, Mevduat Çeşitliliği, Kredi Takip Oranı, Ekonomiye Etki, İstihdama, Etkisi, Üretime Etkisi.*

ABSTRACT

Commercial activities in East Black Sea are based on old times. Despite the fact that the trade is based on old times, the banking activities in the East Black Sea started only in the 19th century. Since then, banking activities have continued to increase. In this study, firstly the development of the banking activities in the Eastern Black Sea was explained starting from the 19th century. And Then The impact of the current situation on the region was examined and compared with the other regions in Turkey.

Keywords: *East Black Sea, Banking, Credit variety, Deposit variety, Credit Delinquency Rate, Impact to Economy, Impact to Employment, Impact to Production.*

Ticaret, geçmişte İpek Yolu üzerinde olan Doğu Karadeniz'de çok eski dönemlerden beri yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Ekonominin eski tarihlere dayandığı bölgede son yüz yılda finansal piyasalar da gelişmeye başlamıştır. Bu gelişim özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayıp hızlanarak devam etmektedir. Finansal piyasaların piyasaların en önemli kuruluşları bankalardır. Genel olarak bankalar, borç olarak aldıkları kaynakları başkalarına satarak kâr elde eden kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Bankalar tasarruf sahibinin tasarrufunu faiz vb. unsurlar karşılığında borç olarak başka birine konut kredisi olarak satabilir (Mishkin, 2013: 269). Bu durum fon ihtiyaç sahipleri ile yatırım yapanları buluşturmakta ve atıl fonların ekonomiye kazandırılmasına yardım etmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İşletme Bölümü, murat@artvin.edu.tr

Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetleri ile ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Doğu Karadeniz'de ilk banka şubesi 1890 yılında Ziraat Bankası tarafından Trabzon'da açılmıştır. Bunu 1891 yılında Osmanlı Bankasının Trabzon şubesi takip etmiştir (Kücükuşurlu, 2008: 160-161).

Bölgede bankacılık faaliyetleri 1950'li yılların ortasına kadar daha çok yörede yetişen fındık, tütün gibi ürünlerin ihracatına finansman sağlanması amacıyla yapılmaktaydı (Kücükuşurlu, 2008: 161; Başkaya, 2014: 24). Bu tarihten sonra yapılan politika değişiklikleri nedeniyle bankalar tarım, inşaat, ticaret ve benzeri alanlarda da kaynak ihtiyacını karşılamak amacıyla hizmet etmektedirler. 1980 yılına kadar ülkede ithal ikameci model izlendiği için bankacılık faaliyetleri dünya piyasalarından kopuk bir şekilde sadece TCMB'nin ve devletin yönlendirdiği şekilde yürütülmekteydi (TBB,2008: 11).

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) verilerine göre 1930 yılında bölgede sadece Trabzon'da iki, diğer şehirlerde ise bir banka faaliyet göstermekteydi. Bunlar Ziraat Bankası ile İş Bankasıdır. 1930 – 1980 dönemi içerisinde en fazla banka Trabzon'da faaliyet göstermiştir. Bunu sırasıyla Giresun, Rize ve Artvin illeri takip etmiştir. Ayrıca 1950'li yıllara kadar banka sayısında bir artış gözlenmezken 1950 – 1980 yılları arasında Doğu Karadeniz'deki banka sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 1980 yılından sonra bölgede sadece Trabzon'da farklı bankaya ait yeni şubeler açıldığı görülmektedir. 2000 ve 2001 krizlerinden sonra bölgede faaliyette bulunan banka sayısı %50 oranında azalırken 2008 krizinde %3 oranında azalmıştır. Bu durum 2000 ve 2001 krizlerinin Doğu Karadeniz'de bankacılık sektörü üzerine etkisinin 2008 yılı küresel krizinden daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.

Bölgedeki banka şubesi sayısı 2006 yılında 175 iken 2014'te 279'a çıkmıştır. Bu duruma her ilde bir üniversite açılmasının da etki ettiği söylenebilir. Bölgede 77 şube ile Ziraat Bankası en çok şubesi olan banka konumundadır. Bunu İş Bankası 37 ve Halkbank 33 şube ile takip etmektedirler. Ayrıca en çok şube Trabzon'da yer almaktadır.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak ülkenin ve Doğu Karadeniz'in ekonomik yapısının düzenlenmesinde bankalar çok etkili olmaktadır. Öte yandan bankalar sermaye hareketlerini kolaylaştırarak kaynak aktarımıyla bölgesel farklılıkların azaltılmasına yardımcı olabilmektedirler.

1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada gelişen küresel piyasalar karşısında Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareket ederek araştırmanın sorunsalı Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetlerinin gelişimini, mevcut durumunu ve bölge ekonomisine katkısını açıklamak üzere şekillenmiştir.

Bu bağlamda Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetlerinin analizi tümevarım yöntemi ile incelenmiştir. Buna göre öncelikle Türkiye ve Doğu Karadeniz'deki bankacılık faaliyetlerinin gelişimi incelenmiş, ardından bu

alandaki istihdam durumları ile yıllara ve türlerine göre kredi ve mevduat hacimleri grafikler ve tablolar aracılığıyla değerlendirilerek bankacılık faaliyetlerinin ekonomiye etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) ile Türkiye Bankalar Birliği (TBB) kurumlarının bankacılık alanındaki faaliyetleriyle ilgili veri tabanlarından bölgesel ve illere göre şeklinde elde edilmiştir.

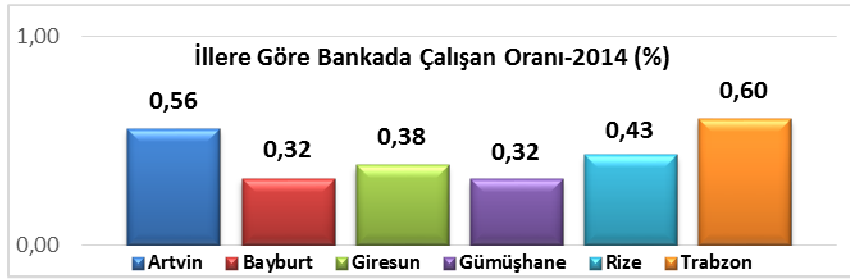
2. BULGULAR

2.1. Bölgedeki Çalışan Sayısı ve İstihdama Katkısı

TBB verilerine göre 2015 yılı itibarıyla bölgede bankacılık alanında en fazla çalışan 1617 personel ile Trabzon’da bulunmaktadır. Trabzon’u 575 personel ile Giresun ve 514 personel ile Rize takip etmektedir. Bu alandaki çalışan sayısının Gümüşhane ve Bayburt illerinde oldukça az oldukları görülmektedir.

Çalışan personel sayılarının çalışma çağındaki nüfusa oranlanması ile elde edilen sonuçlar ise aşağıda verilmektedir. Çalışan sayısı açısından 1. sırada olan Trabzon, işgücüne katkısı açısından da %0,60’lık katkı ile yine 1. sırada yer almaktadır. Ancak bu alandaki 2. il %0,56 ile çalışan sayı sıralamasında 4. sırada olan Artvin’dir. Ardından %0,43 ile Rize ve %0,38 ile Giresun illeri gelmektedir. Bankacılık faaliyetlerinin Gümüşhane ve Bayburt illerine olan istihdam katkısı ise %0,32’dir.

Grafik 1: İllere Göre Bankada Çalışanların Toplam İstihdama Oranı

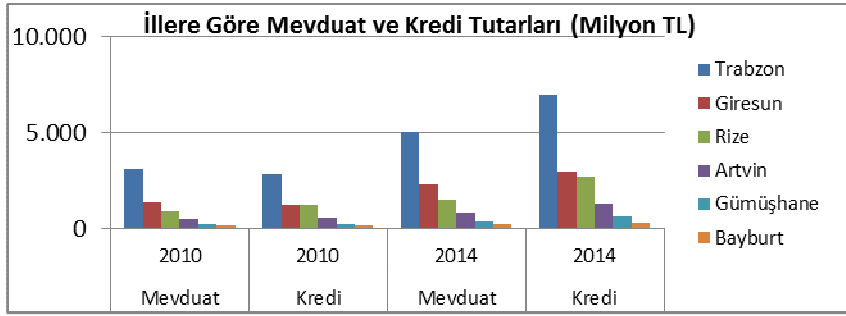
Kaynak: <http://www.tbb.org.tr> ve <http://tuikapp.tuik.gov.tr> sitelerinden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur.

2014 yılı için bankaların istihdama katkısı bölgesel olarak değerlendirildiğinde Doğu Karadeniz %0,44 ile 4. sıradadır. İlk üç sırada sırasıyla %0,63 ile Marmara, %0,47 Ege ve İç Anadolu Bölgeleri gelmektedir.

2.2. Bölgedeki Bankaların İşlem Hacmi

Doğu Karadeniz’de 2010 yılında toplanan mevduat 6,3 milyar TL iken aynı dönemde kullanılan kredi tutarı ise 6,31 milyar TL’dir. Mevduat toplamı 2014 yılında 10,3 milyar TL, kredi toplamı ise 14,9 milyar TL’ye çıkmıştır. Görüldüğü gibi kullanılan kredi tutarındaki artış toplanan mevduat tutarındaki artıştan çok daha fazla olmaktadır. Bu durum iller bazında değerlendirildiğinde Grafik 2’deki sonuçlar elde edilmektedir.

Grafik 2: İllere Göre Mevduat ve Kredi Tutarları (Milyon TL)

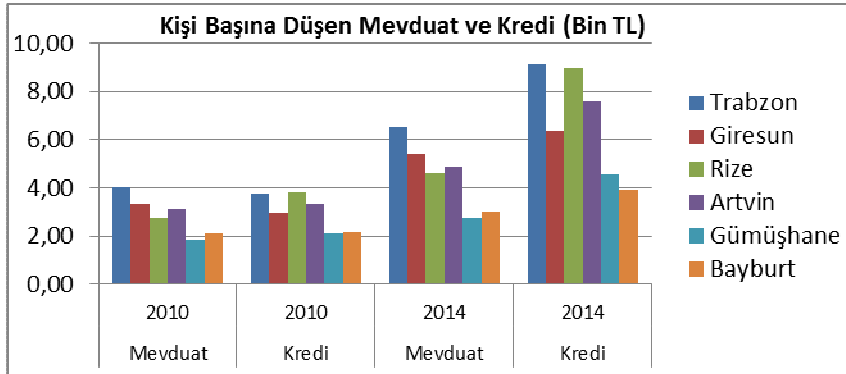

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

Grafiğe bakıldığında hem 2010 hem de 2014 yıllarında en fazla mevduat toplanan ve kredi kullandırılan il Trabzon olmaktadır. İller bazındaki sıralama hem 2010 yılında hem de 2014 yılında aynı kalmıştır. Ancak toplanan mevduat ve kullandırılan kredi tutarları açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda 2010 yılında Trabzon'da yaklaşık 3,1 milyar TL mevduat toplanırken 2,86 milyar TL kredi kullandırılmıştır. Toplanan mevduatın tamamı kredi olarak kullandırılmamıştır. Ancak 2014 yılına gelindiğinde 5 milyar TL mevduat toplanırken 7 milyar TL kredi kullandırılmıştır. Bu durum tüm diğer Doğu Karadeniz illerinde de geçerlidir.

Doğu Karadeniz'e ait illerde kişi başına düşen mevduat ve kredi tutarları Grafik 3 verilmiştir.

Grafik 3: Doğu Karadeniz'de Kişi Başına Düşen Kredi ve Mevduat (Milyon TL)

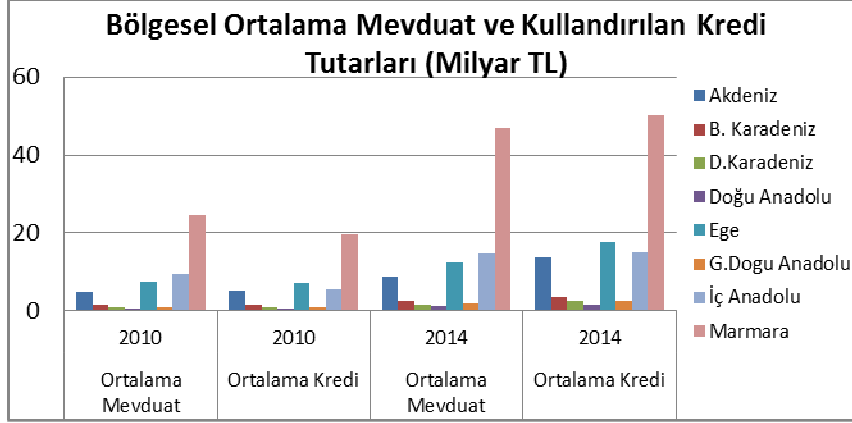
Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

Buna göre 2010 yılında kişi başına düşen mevduat ve kredi tutarı ortalama 3 Bin TL civarındadır. 2014 yılına gelindiğinde kullandırılan kredinin ortalama 7 Bin TL'ye çıktığı ancak toplanan mevduatın 4.500TL seviyesinde kaldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu zaman içerisindeki artış kullandırılan kredi lehine olmuştur. Trabzon her iki alanda da birinci sırada yer almaktadır. Toplanan mevduat alanında ikinci sırayı Giresun alırken kullandırılan kredi alanında ise Rize ikinci sırada yer almaktadır.

Bu bahsedilen dönemler arasında Türkiye genelinde mevduat artışı ortalama % 71 civarında olurken kullanılan kredi oranı ortalaması ise % 157 olmaktadır. Aynı dönemde Doğu Karadeniz’de mevduat ve kredi kullanım artış oranları sırasıyla % 64 ve % 130 olmaktadır. Buna göre tüm Türkiye’de bankalar 2010 yılına göre daha fazla riskli çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca Doğu Karadeniz’deki mevduat toplama artış hızı Türkiye ortalamasına yakın iken kredi kullanım artış hızı daha düşüktür.

Bölgesel olarak ortalama toplanan mevduat ve kullanılan kredi tutarlarını gösteren Grafik 4 aşağıda görülmektedir.

Grafik 4: Bölgesel Ortalama Mevduat ve Kullanılan Kredi Tutarları

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistik-raporlar/59>

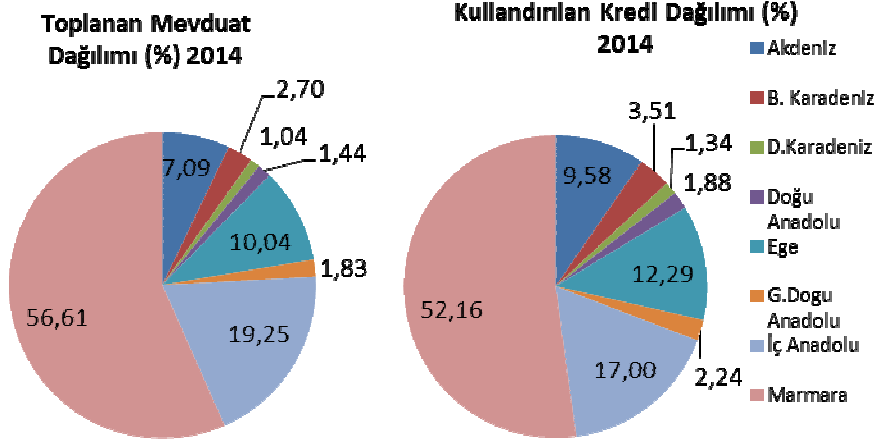
Grafikten görüldüğü üzere hem mevduat hem de kredi tutarları açısından en yüksek bölge Marmara Bölgesi olmaktadır. Bu durumun başlıca nedeni İstanbul ilinin bu bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul’da toplanan mevduat tutarı Türkiye’nin %49’unu oluşturmaktadır. Aynı şekilde kullanılan kredi tutarı ise toplamın %42’sine denk gelmektedir. En yakın rakibi olan Ankara’da bu rakamlar sırasıyla %15 ve %11 olmaktadır. İzmir ise %6 ile 3. sırada yer almaktadır. Bu üç il Türkiye’deki toplam mevduat hacminin %70’ini kredi hacminin ise % 60’ını oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz son sıradaki yer alan Doğu Anadolu Bölgesinden bir önce gelerek 7. sırada yer almaktadır. Öte yandan bu durum il bazında değerlendirildiğinde ise Bayburt ili hem mevduat hem de kredi hacmi açısından en son sıradaki il olmaktadır.

2010 yılında Doğu Karadeniz’in toplam mevduat hacmi içindeki payı %1,12 iken bu rakam 2014 yılında %1,04’e düşmüştür. Aynı dönem içerisinde kullanılan kredilere bakıldığında rakamın %1,38’den %1,33’e düştüğü görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bankacılık işlem hacminin en düşük olduğu bölge Doğu Karadeniz’dir.

Yukarıda verilen bilgiler bölgesel farklılıkların bu denli yüksek olmasının temel nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Ayrıca Grafik 4’teki sonuçlara göre ülkemiz bankacılık sektöründeki işlem hacminin sanayinin

yoğun olduğu bölgelerde geliştiği görülmektedir. Bölgelerin toplam kredi ve mevduat hacmi içerisinde aldıkları paylara bakıldığında durum Doğu Karadeniz için biraz daha kötüleşmektedir.

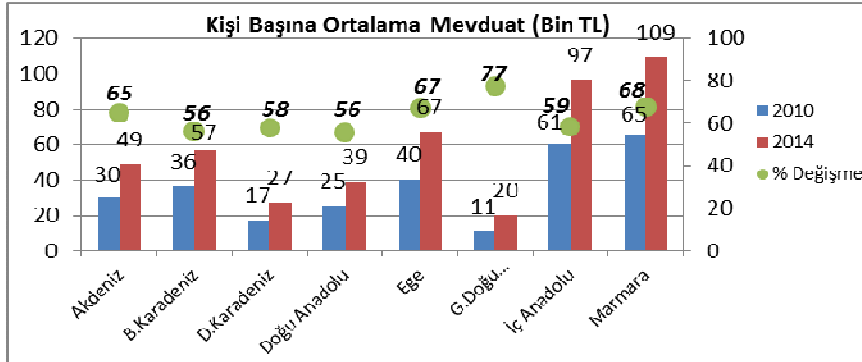
Grafik 5: Bölgelerin Toplam içerisinde Aldıkları Paylar

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

Ek olarak Grafik 6'da 2000 ve 2014 yıllarındaki bölgelere göre kişi başına ortalama mevduat tutarları ve değişim yüzdesi verilmiştir.

Grafik 6: Bölgelere Göre Kişi Başına Ortalama Mevduat (Bin TL)

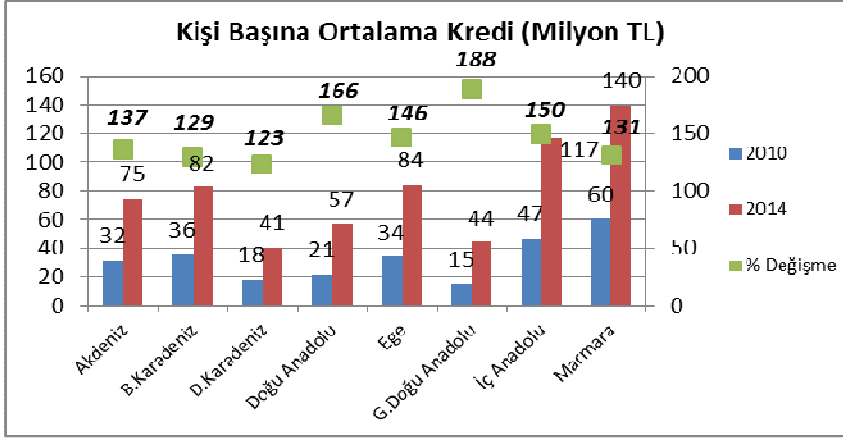
Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

Grafik 6'ya göre kişi başına ortalama mevduat alanında en düşük olan Güneydoğu Anadolu bölgesi 2010-2014 yılları arasında %77'lik bir artışla 11 Bin TL'den 20 Bin TL'ye yükselirken, ikinci Doğu Karadeniz ise %58'lik artış ile 17 Bin TL'den 27 Bin TL'ye çıkmıştır.

Kişi başına ortalama kredi alanında 2010-2014 yılları arasında Doğu Karadeniz %123'lük bir artışla 18 Bin TL'den 41 Bin TL'ye çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi %188'lik artış ile 15 milyon TL'den 44 milyon TL'ye çıkmıştır. Her iki grafikte de Doğu Karadeniz ile

Güneydoğu Anadolu bölgesi en kötü durumda olan bölgeler olarak görülmektedir. Bu durum ülkemizdeki finansal kaynakların eşit dağılmadığı hakkında destekletici bir bilgi olarak sunulabilir.

Grafik 7: Bölgelere Göre Kişi Başına Ortalama Kredi (Milyon TL)

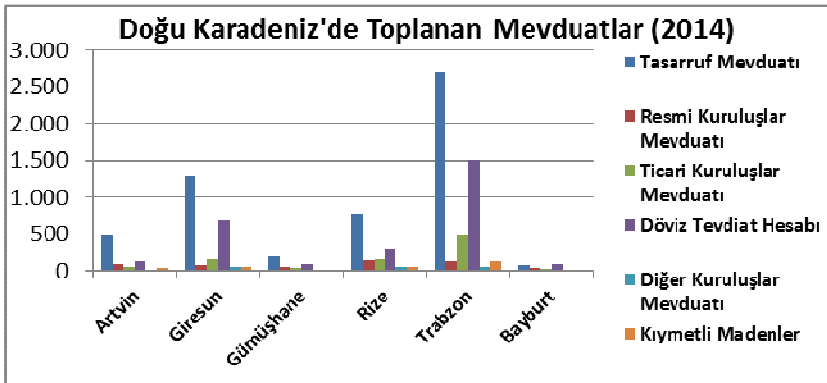

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

2.3. Bölgedeki İşlem Çeşitliliği

2.3.1. Mevduat Çeşitliliği

Grafik 8: Doğu Karadeniz’de Toplanan Mevduat Çeşitli (2014) Milyon TL

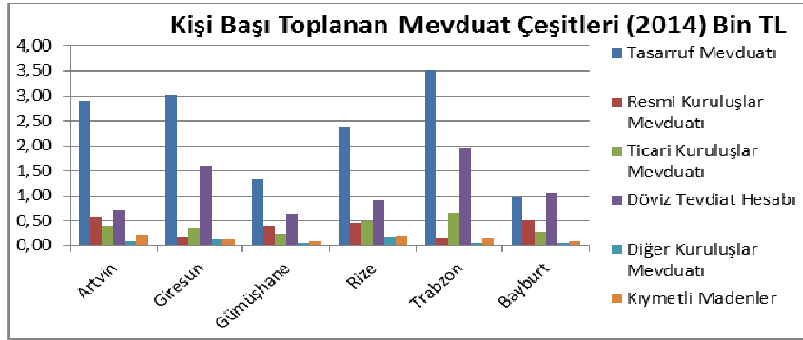
Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/--2005--illere-ve-bolgelere-gore-mevduat-ve-kredi-cesitlerinin-dagilimi/239>

Doğu Karadeniz’de bankacılık faaliyetlerinin daha çok hangi alanlarda yapıldığının belirlenmesi adına toplanan mevduat türleri ve verilen kredi çeşitlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Doğu Karadeniz’de 2014 yılında toplanan mevduat çeşitlerini illere göre dağılımını gösteren Grafik 8 yukarıda verilmiştir. Grafikten anlaşılacağı üzere 5 milyar TL ile bölgede en fazla mevduat Trabzon ilinde toplanmaktadır. Bunu Giresun 2,3 milyar TL ve Rize 1,5 milyar TL ile takip etmektedirler. En düşük mev-

duat tutarı 244 milyon TL ile Bayburt ilinde toplanmaktadır. Bayburt ayrıca ülke genelinde de en düşük mevduat toplanan il olmaktadır. Bu durumun illerde yaşayan nüfus ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ancak Grafik 9'da gösterildiği gibi toplanan mevduatların nüfusa oranlanması sıralamasında da Gümüşhane ve Bayburt illeri son sıralarda yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu iki ilde düşük mevduat toplanmasında nüfusun az olmasının yanında jeopolitik konumlarının da etkili olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki grafiğin kişi başına düşen şeklinde düzenlenmesi durumunda grafik aşağıdaki hali almaktadır. Ancak Artvin ili bir önceki grafikte çok daha düşük seviyede görünürken burada Rize'nin önünde 3. sırada yer almaktadır. Bu durum Artvin'in nüfusunun düşük olmasına rağmen ilin hem ülke sınırında bulunması ve hem de baraj yapım bölgesi olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

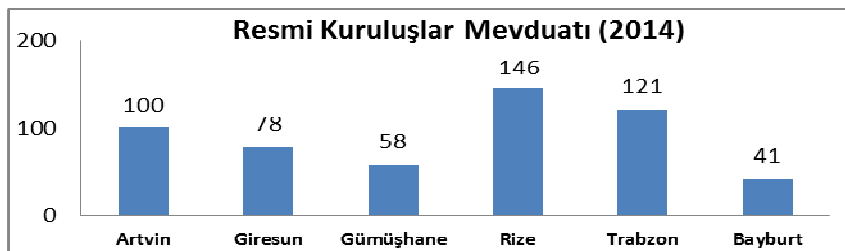
Grafik 9: Doğu Karadeniz Kişi Başına Toplanan Mevduat Çeşitleri

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki verilerden oluşturulmuştur.

Ayrıca devlet kurumlarına ait hesapların tutulduğu resmi kuruluşlar mevduat hesabını gösteren Grafik 10 aşağıda verilmiştir. Grafikten görüldüğü gibi resmi kuruluşlara ait mevduat bölgede en çok Rize ilinde bulunmaktadır. Bunu Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Bayburt illeri izlemektedir. Bu durum bölgede Rize'nin devlet yatırımlarından en fazla pay alan il olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu grafik kişi başına olarak düzenlendiğinde ilk üç sıra Artvin, Bayburt, Rize olarak değişmektedir.

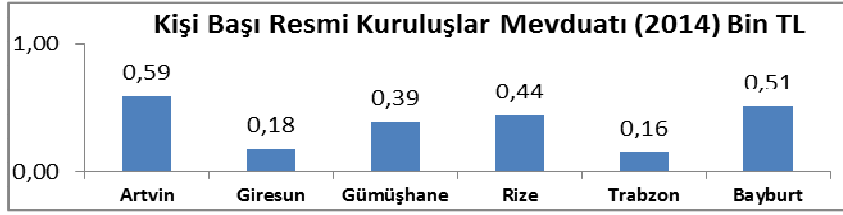
Grafik 10: İllere Göre Resmi Kuruluşlar Mevduatı (2014) Milyon TL

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr>

Grafiğin kişi başı devlet yatırımlarıyla bağlantılı olarak değiştiği söylenebilir.

Grafik 11: Kişi Başı İllere Göre Resmi Kuruluşlar Mevduatı (2014)

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 1: Bölgelere Göre Toplanan Mevduat Çeşitleri, Milyar TL (2014)

	Tasarruf Mevduatı	Resmi Kuruluşlar Mevduatı	Ticari Kuruluşlar Mevduatı	Bankalar Mevduatı	Döviz Tevdiat Hesabı	Diğer Kuruluşlar Mevduatı	Kıymetli Madenler	Toplam
Akdeniz	37,94	1,68	6,02	0,00	22,46	1,23	1,20	70,52
Batı Karadeniz	14,63	1,16	2,70	0,00	6,88	0,75	0,76	26,88
Doğu Karadeniz	5,54	0,54	0,95	0,00	2,80	0,21	0,30	10,34
Doğu Anadolu	6,75	1,61	1,87	0,00	3,23	0,35	0,47	14,28
Ege	56,85	2,02	9,63	0,00	28,21	1,45	1,65	99,82
G. Doğu Anadolu	7,41	2,12	2,83	0,00	4,86	0,53	0,45	18,19
İç Anadolu	56,81	30,70	31,70	3,92	52,84	13,03	2,34	191,35
Marmara	186,56	6,08	101,74	45,35	195,57	21,74	5,66	562,70
Toplam	372,49	45,92	157,43	49,27	316,84	39,29	12,83	

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr>

Doğu Karadeniz’in diğer bölgeler ile kıyaslamasını gösteren Tablo 1’e bakıldığında tüm mevduat çeşitlerinde en düşük mevduata sahip bölgenin Doğu Karadeniz olduğu görülmektedir. Ayrıca resmi kuruluşlar mevduatının en yüksek olduğu bölge Başkent Ankara’dan dolayı İç Anadolu bölgesidir. Diğer bütün alanlarda toplanan mevduat bakımından Marmara bölgesi birinci bölge olmaktadır. Bu duruma ülke sanayisinin Marmara bölgesinde yoğunlaşmasının neden olduğu söylenebilir. Öte yandan Banka mevduatlarının %95’lik kısmının da Marmara bölgesinde toplanmış olması, bu bölgenin finansal merkez olduğunun göstergesidir.

2.3.2. Kredi Çeşitliliği

a. Türkiye Bankalar Birliğine Göre

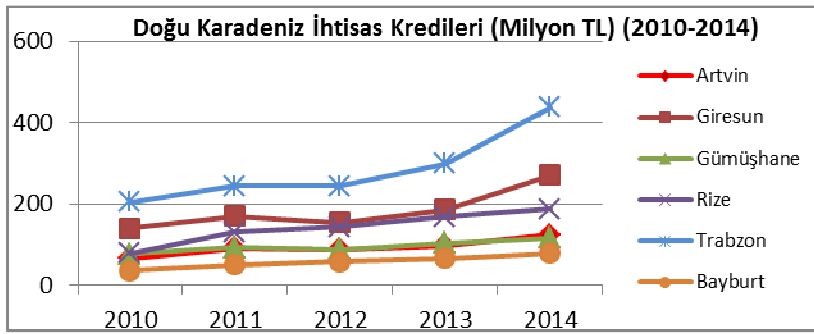
BDDK Basel II kriterleri çerçevesinde bankaların kullandıkları kredileri ihtisas ve ihtisas dışı krediler olarak iki grupta toplamıştır. İhtisas kredileri; proje finansmanı, duran varlık finansmanı, emtia finansmanı ve gelir getiren gayrimenkuller finansmanı amacıyla kullanılan kredileri kapsamak-

tadır. Basel-II çerçevesinde bir kredinin, ihtisas kredisi türlerinden birine dâhil edilebilmesi aşağıda sıralanan koşullar dahilinde söz konusu olmaktadır (Yetim ve Balcı, 2005: 87);

- Kredi bir aktifi/projeyi/duran varlığı satın almak/finanse etmek gibi ticari bir amaç veya iktisadi bir gaye ile alınmıştır,
- Söz konusu varlık/proje/emtia kanalıyla elde edilecek nakit akışları kredinin geri ödenmesinde kullanılacak neredeyse tek kaynaktır,
- Bu kredi, borçlunun pasifleri içerisinde önemli bir yer tutmakta ve borçlunun mali yapısında (kaldıraç derecesi) büyük ölçüde belirleyici olmaktadır,
- İhtisas kredilerinde esas risk, kredinin kaynağını teşkil eden varlık/proje/emtiadan elde edilecek nakit akışlarının değişkenliğidir.

Bunların haricindeki krediler ise ihtisas dışı krediler kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ihtisas kredileri daha çok yatırım malları finansmanında kullanılan krediler için kullanılmaktadır. Doğu Karadeniz’de bankaların kullandıkları ihtisas kredisi toplam tutarları Grafik 12’de verilmiştir.

Grafik 12: Doğu Karadeniz’deki İhtisas Kredi Tutarları

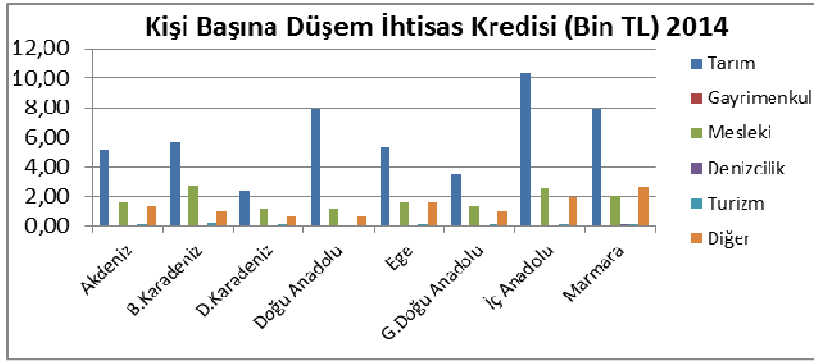
Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/--2014--illere-ve-bogelere-gore-mevduat-ve-kredi-dagilimi>

Bölgede ihtisas kredilerinin en çok kullanıldığı iller sırasıyla Trabzon ve Giresun ve Rize’dir. 2014 yılı TBB verilerine göre ihtisas kredileri içerisinde Trabzon haricindeki tüm illerde tarım kredisinin en çok kullanılan kredi olduğu görülmektedir. Bunu mesleki ve diğer ihtisas kredileri izlemektedir.

Bölgede gayrimenkul, denizcilik ve turizm alanlarında ihtisas kredisi hiç kullanılmamıştır. 5 ili deniz kenarında olan bölgede özellikle denizcilik alanında hiç kredi kullanılmaması garip görünse de TBB verilerine göre bu durumun tüm ülkede aynı şekilde olduğu görülmektedir. Ülkemizin 3 tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen özellikle denizcilik başta olmak üzere turizm, gayrimenkul gibi ihtisas kredilerinin hiç kullanılmamış olması kredilerin yapılarının kullanım için çok uygun olmamalarından kaynaklanabilir. Bu alanda fon ihtiyacı olanlar ihtisas dışı kredileri kullanmaktadırlar.

Ayrıca bölgelere göre kişi başına düşen ihtisas kredisi dağılımı Grafik 13 görüldüğü gibidir.

Grafik 13: Kişi Başı Bölgearası İhtisas Kredisi Karşılaştırması

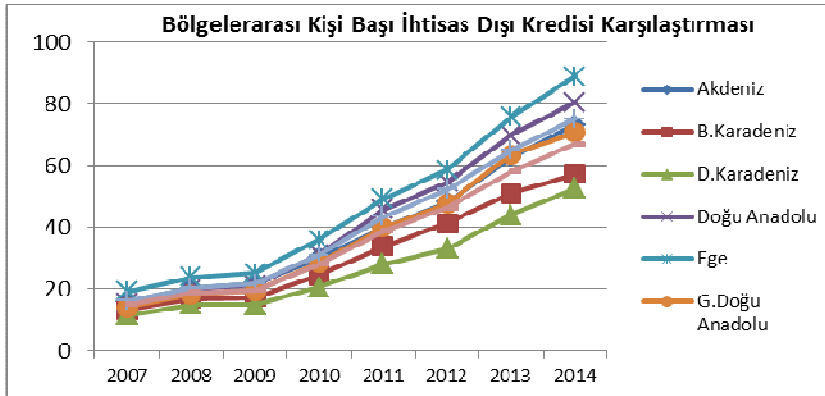

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki bilgilerden oluşturulmuştur.

Grafikte görüldüğü gibi kişi başına ihtisas kredilerinde en önemli kalem tarım kredileri olmaktadır. Marmara Bölgesindeki 14 milyon TL civarındaki diğer ihtisas kredilerinin 12 milyon TL'si İstanbul'da kullanıldığı için kişi başı sıralamasında bu kredi türü çok azalmıştır. Buna göre ilk sırada kişi başı 15 Bin TL ile İç Anadolu Bölgesi gelmektedir. Bunu 12.660 TL ile Marmara, 9880 TL ile Doğu Anadolu, 9490 TL ile Batı Karadeniz ve 8550 TL ile Ege Bölgesi izlemektedir. Kişi başı ihtisasa kredileri sıralamasında da Doğu Karadeniz 4260 TL ile son sırada yer almaktadır.

Ayrıca Türkiye'deki kişi başı kullanılan ihtisas dışı kredi tutarı Grafiği aşağıda verilmiştir. Buna göre ilk üç sırada Ege, Doğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgeleri yer almaktadır. Marmara Bölgesi 5. sırada yer alırken Doğu Karadeniz en son sırada yer almaktadır. Grafiklerden anlaşılacağı üzere Doğu Karadeniz'deki sermaye hareketi çok düşük seviyededir. Bu durum bölgedeki istihdam olanağından, yaşam kalitesine, sosyo ekonomik durumundan, sanayi alanına kadar her alanda kendini hissettirmektedir.

Grafik 14: Bölgelerin Kişi Başı İhtisas Dışı Kredileri (2006-2014) Bin TL

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki bilgilerden oluşturulmuştur.

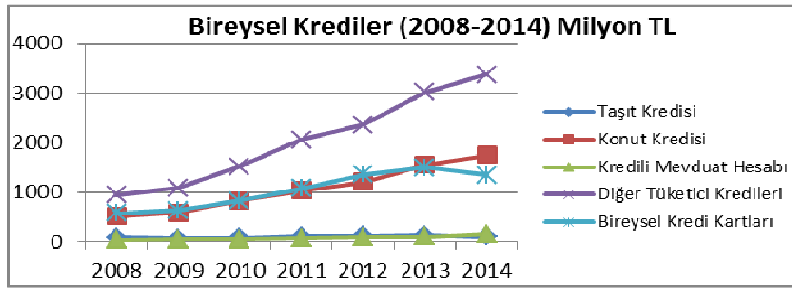
b. BDDK Sınıflandırmasına Göre

Türkiye Bankacılar Birliği (TBB)'nin kullanmış olduğu sınıflandırmanın yanında bankalar kredilerini bireysel ve ticari olmak üzere iki kategoriye ayırmışlardır. Bireysel krediler genel olarak; taşıt kredisi, konut kredisi, kredili mevduat hesabı, diğer tüketici kredileri ve bireysel kredi kartları kategorilerinden oluşmaktadır. Ticari krediler ise; gıda meşrubat ve tütün, inşaat, metal ve işlenmiş maden, finansal kuruluşlar, tekstil ve tekstil ürünleri, toptan ticaret ve komisyonculuk, turizm, ziraat ve balıkçılık, enerji, denizcilik kategorilerinden oluşmaktadır. Ticari krediler nakit verebileceği gibi gayri nakdi olarak da verilebilmektedir.

Bireysel Krediler

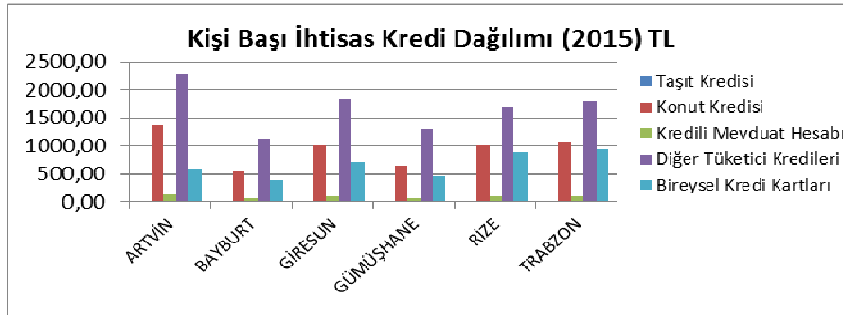
Grafik 15'te Doğu Karadeniz'deki bireysel kredilerin gelişimi verilmektedir. Bireysel krediler içerisinde en çok tüketici kredileri kullanılmaktadır. Bunu konut kredileri ve bireysel kredi kartları kullanımları izlemektedir. Taşıt ve kredili mevduat hesabından kullanılan krediler ise oldukça sınırlıdır.

Grafik 15: Doğu Karadeniz'de Bireysel Kredilerin Gelişimi

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>

Grafik 16: Doğu Karadeniz'de Kişi Başına Düşen Bireysel Krediler

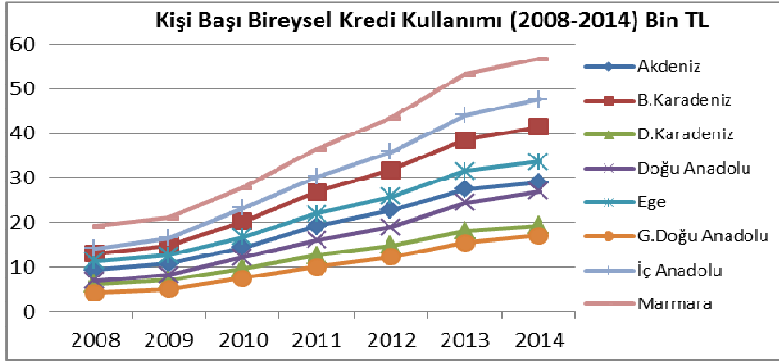
Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki bilgilerden oluşturulmuştur.

Bölgede bireysel kredilerin iller bazında değerlendirilmesi incelendiğinde tüm illerde yukarıdaki sıralamanın geçerli olduğu görülmektedir. Ayrıca BDDK'nın 2015 yılı kredi kullanım tutarları verilerine göre kullanılan kredi tutarları sıralamasında ilk sırada 3,05 milyar TL ile Trabzon yer alırken

ikinci sırada 1,60 milyar TL ile Giresun ve üçüncü sırada 1,23 milyar TL ile Rize bulunmaktadır. Bu durumun şehir ekonomilerine paralel olarak oluştuğu söylenebilir. Ancak bu durumun kişi başı olarak değerlendirilmesi Grafik 16’da gösterilmektedir. Buna göre Artvin ili ilk sırada yer almaktadır.

Bireysel kredi kullanımı bölgesel bazda değerlendirildiğinde Marmara Bölgesi’nin açık ara önde olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla İç Anadolu Bölgesi ve Ege bölgesi izlemektedir. Doğu Karadeniz ise bireysel kredi kullanımında son 7 yılda son sırada yer almaktadır. Bu durum kişi başına düşen şekilde incelendiğinde değişim Grafik 17’deki gibi olmaktadır. Grafiğe göre Marmara Bölgesi ile İç Anadolu Bölgeleri yine ilk iki sırada yer almaktadırlar. Ancak Batı Karadeniz 3. sıraya çıkmıştır. Doğu Karadeniz ise çok az bir farkla Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önünde 7. sırada yer almaktadır.

Grafik 17: Bölgelere Göre Kişi Başı Bireysel Kredi Kullanımı

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#> ve <http://www.tuik.gov.tr> adreslerindeki bilgilerden oluşturulmuştur.

Bu durum bize Doğu Karadeniz’in bireysel kredi kullanımı konusunda Türkiye ortalamasının çok daha altında olduğunu göstermektedir.

Kullandırılan kredilerin sektörlere göre dağılımını gösteren ticari krediler ile ilgili bilgiler işe aşağıda verilmektedir.

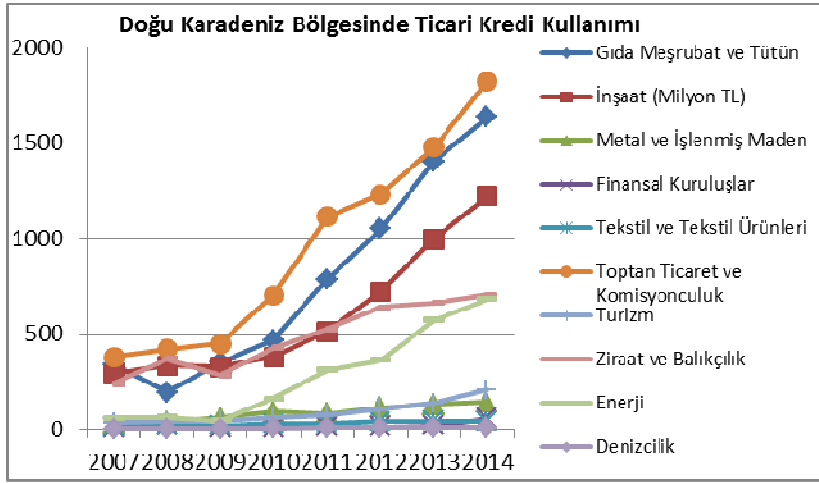
Ticari krediler

İlk olarak yıllara göre Doğu Karadeniz’de ticari kredi kullanımını gösteren Grafik 18 aşağıda verilmiştir. Buna göre Doğu Karadeniz’de en çok kullanılan ticari kredi çeşitlerinin sırasıyla toptan ticaret ve komisyonculuk, gıda meşrubat ve tütün, inşaat, ziraat ve enerji olduğu görülmektedir. Bütün kredilerin kullanım tutarları 2009 yılından sonra belli bir artış gerçekleştirmiştir. Ayrıca son yıllarda bölgede hidroelektrik santrallerin (HES) yapımının artması nedeniyle bu alanda ki kredi kullanımının da giderek arttığı görülmektedir.

Ticari kredi kullanımı BDDK’nın 2014 yılı verilerine göre 3,57 milyar TL ile en fazla Trabzon’da gerçekleşmiştir. Bunu sırasıyla 1,57 milyar TL ile Rize, 770 milyon TL ile Giresun, 280 milyon TL ile Artvin, 199 milyon TL ile Gümüşhane ve 129 milyon TL ile Bayburt takip etmektedir. Kredi çeşitleri arasında en fazla kullanılan kredi ise Trabzon’da 911 milyon TL ile toptan

ticaret ve komisyonculuk kredisidir. Bu durum Trabzon'un bölge içerisinde lojistiği sağlayan bir üs olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca gıda alanında ise 718 milyon TL ile en çok Rize'de kullanılmıştır.

Grafik 18: Doğu Karadeniz'de Ticari Kredi Kullanımı(2007-2014) Milyon TL

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>

Öte yandan Trabzon ve Rize'de enerji alanında sırasıyla 365 ve 106 milyon TL'lik kredi kullanılmıştır. Bu durumun kredi kullanılan iller bazında düşünüldüğünde HES projeleriyle ilgili olabileceği söylenebilir.

Öte yandan illerin kişi başına düşen kredi tutarları olarak incelenmesinde kullanılan kredi türünün daha çok il ekonomilerinin ağırlıklı olarak bağlı olduğu sanayi alanında gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre Trabzon; ticaret, gıda ve inşaat alanlarında, Rize; gıda olmak üzere ticaret ve inşaat alanlarında, Giresun; ziraat ve balıkçılık, gıda ve ticaret alanında, Artvin; ticaret, ziraat ve balıkçılık ile inşaat alanlarında, Bayburt; ziraat ve balıkçılık ile inşaat alanlarında, Gümüşhane; ziraat ve ticaret alanlarında ekonomiyi sahiptirler.

İller bazında değerlendirme yapıldıktan sonra bölge olarak karşılaştırmalarına bakıldığında 2014 yılı itibariyle en fazla ticari kredi 383 milyar TL ile Marmara Bölgesinde kullanılmaktadır. İkinci sırada ise 153 milyar TL ile İç Anadolu Bölgesi gelmektedir. Doğu Karadeniz'in 2014 yılında kullandığı toplam ticari kredi tutarı 6,53 milyar TL olup bölge son sırada yer almaktadır. Bu rakam bir önceki sırada yer alan Doğu Anadolu Bölgesinin kullandığı 11,43 milyar TL'nin neredeyse yarısı kadardır.

Bu durum kişi başına düşen ticari kredi şeklinde hazırlandığında 2014 yılı itibariyle 7. sırada 25.800 TL ile Doğu Anadolu Bölgesi ve son sırada 15.800TL ile Doğu Karadeniz yer almaktadır. Görüldüğü gibi ticari kredi kullanımında da Doğu Karadeniz en düşük seviyededir.

Bunun haricinde BDDK 2015 yılındaki bölgesel kredi verilerine göre ticari kredi kullanımında her alanda Marmara Bölgesi lider konumdadır. Bu

bölgeyi İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. Ancak Akdeniz bölgesi turizm metal ve işlenmiş maden alanlarında Marmara’dan sonra ikinci sıradadır. Doğu Karadeniz ise gıda, metal ve maden, turizm ve denizcilik kredilerinde Doğu Anadolu Bölgesinden önce, diğer tüm kredilerde son sırada yer almaktadır. Ayrıca Denizcilik alanında denize kıyısı bulunmayan İç Anadolu Bölgesinden bile daha az ticari kredi kullanılmış olması denizciliğin Doğu Karadeniz’deki seviyesini göstermesi açısından önemli bir ölçüttür.

Doğu Karadeniz’de kullanılan kredi hacmi, çeşitleri ve diğer bölgeler ile kıyaslamasını inceledikten sonra son yıllarda bu kredilerin geri ödemesinde ortaya çıkan problemlerin incelenmesi bölgesel durum tespitinde önemlidir.

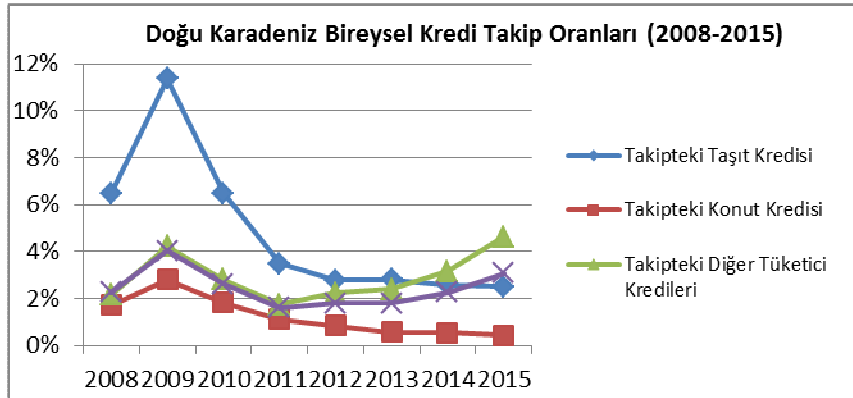
2.3.3. Kredi Takip Durumu

a. Bireysel Kredilere Göre Kredi Takip Durumu

Öncelikle kredi türüne göre Doğu Karadeniz’deki bireysel kredi takip oranlarını yıllara göre gösteren Grafik 19 aşağıda verilmiştir. Buna göre 2008 krizinden sonra en çok taşıt kredileri olmak üzere tüm kredilerde takip oranı artmış sonrasında ise belli bir miktar azalmıştır. Son yıllarda tüketici kredileri takibinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış 2008 krizinin etkisiyle 2009 yılında ulaştığı % 4,23 oranını da aşarak 2015 yılında % 4,31’e çıkmıştır.

BDDK 2015 yılı illere göre takipteki alacaklar toplam nakdi kredi oranı verilerine göre en yüksek takip oranı %4,14 ile Giresun ilinde en düşük takip oranı ise %1,79 ile Gümüşhane ilinde gerçekleşmiştir.

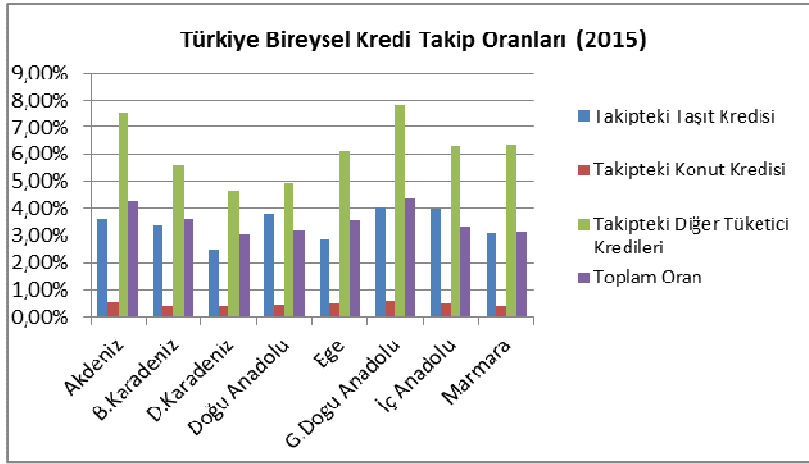
Grafik 19: Kredi Türüne Göre Bireysel Kredi Takip Oranları

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>

Ayrıca 2015 yılı bireysel kredi takip oranlarını bölgeler bazında gösteren Grafik 20 aşağıda verilmiştir. Toplam kredi takip oranı alanında %3,07’lik oran ile Doğu Karadeniz en düşük kredi takip oranına sahiptir. Ayrıca kredi çeşitlerine göre de tüm alanlarda Doğu Karadeniz en düşük takip oranına sahip bölgedir. Buna göre Doğu Karadeniz’in bireysel kredi verme açısından en az riski yer olduğu söylenebilir.

Grafik 20: Bölgelere Göre Bireysel Kredi Takip Oranları (2015)

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>

b. Ticari Kredilere Göre Kredi Takip Durumu

Doğu Karadeniz'de 2015 yılına ait ticari kredi takip oranlarını gösteren Tablo 2 aşağıda verilmiştir. Buna göre en yüksek ticari kredi takip oranı %45,5 ile Bayburt'ta metal iş ve işlenmiş maden alanındadır. Bunun haricinde tüm illerde tekstil ve ürünleri alanındaki takip oranları da yüksektir.

Aşağıdaki tabloya göre bölgede en yüksek ticari kredi takip oranı %6,94 ile toptan ticaret ve komisyonculuk alanındayken bu alanda en çok takibe düşen il ise %10,88 ile Trabzon olmaktadır. İl bazında en yüksek takip oranına %6,28 ile Giresun ili sahiptir. Bunu %4,53 ile Trabzon ili takip etmektedir.

Doğu Karadeniz'de en çok kullanılan ticari kredi türleri toptan ticaret, gıda, inşaat, ziraat ve balıkçılık ile enerji alanlarındadır. Diğer alanlarda ticari kredi kullanımı çok düşük seviyededir. Dolayısıyla bu alanlardaki takip oranları bölge için daha önemlidir. Gıda alanında en büyük takip oranı %18,25 ile Giresun ilindedir. Toptan ticaret ve komisyonculuk alanında %10,88 ile Trabzon ve %5,96 ile Bayburt illeri ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Ancak Bayburt ilinde bu alanda ticari kullanımı çok düşük seviyededir. İnşaat alanında %5,18 ile Trabzon, Ziraat ve balıkçılık alanında % 10,59 ile Artvin ilk sıradadır. Enerji alanında en yüksek takip oranı %5,15 ile Giresun olmasına rağmen bu ilde kullanılan enerji kredisi oranı çok düşük olduğu için çok önem arz etmemektedir. Enerji kredisinin daha çok kullanıldığı Trabzon ve Rize'de takip oranları sırasıyla %1,47 ve %0,36 olmaktadır. Doğu Karadeniz'in toplam ticari kredi takip oranı ise %3,73 olarak belirtilmiştir.

Doğu Karadeniz ticari kredi takip oranlarının Türkiye geneli ile karşılaştırılmasında Doğu Karadeniz %3,72 ile en yüksek takip oranı sıralamasında 3. sıradadır. Bu alanda ilk iki sırayı %4,14 ile Ege ve %3,73 ile Doğu Anadolu Bölgeleri almaktadır. Bu sonuçlara göre bölgeler bazında 2015 yılı

itibariyle Doğu Karadeniz’in ticari krediler açısından daha riskli olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Doğu Karadeniz Ticari Kredi Takip Oranları (2015)

	Gıda İncecek ve Tütün	İnşaat	Metal ve İşlenmiş Maden	Finansal Kurumlar	Tekstil ve Ürünleri	Tekstil ve Komisyonculuk	Turizm	Ziraat ve Balıkçılık	Enerji	Toplam
Artvin	2,44 %	2,03 %	0,00 %	0,00 %	7,61 %	1,12%	2,97 %	10,59 %	1,05 %	3,85 %
Bayburt	0,64 %	0,02 %	45,52 %	0,00 %	19,58 %	5,96%	0,62 %	1,06 %	3,60 %	2,35 %
Giresun	18,25 %	0,78 %	0,86 %	0,68 %	6,31 %	2,84%	4,22 %	6,47 %	5,15 %	6,28 %
Gümüşhane	2,08 %	0,88 %	0,00 %	0,10 %	10,60 %	2,15%	0,79 %	0,47 %	0,03 %	1,09 %
Rize	0,80 %	1,18 %	1,52 %	2,03 %	2,20 %	3,78%	1,06 %	2,95 %	0,36 %	1,44 %
Trabzon	1,69 %	5,18 %	1,24 %	3,79 %	5,76 %	10,88%	1,23 %	3,23 %	1,47 %	4,53 %
Toplam	2,58 %	3,49 %	1,34 %	2,11 %	5,48 %	6,94%	1,66 %	4,22 %	1,22 %	

Kaynak: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#>

2.4. Bankacılık Faaliyetlerinin Doğu Karadeniz’e Etkileri

Bankacılık faaliyetleri Doğu Karadeniz’e ekonomik, istihdam, üretim ve diğer alanlarda etkide bulunabilir.

2.4.1. Ekonomiye Etkisi

Bankacılık faaliyetlerinin Doğu Karadeniz’e katkısını belirlemek adına Doğu Karadeniz’de kullanılan krediler diğer bölgelerdeki değişim ile karşılaştırıldığında, 2007-2015 arasında Doğu Karadeniz’de kullanılan kredilerin Türkiye’deki toplam kullanılan krediler içindeki ortalaması %1,18 gibi düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Ayrıca 2007 yılında %1,17 olan bu oran 2012 yılında %1,26’ya yükselse de o tarihten sonra azalarak 2015 yılında %1,08’e kadar gerilemiştir. Bu durum bankacılığın Doğu Karadeniz ekonomisine zaten çok düşük olan katkısının giderek daha da azaldığının göstergesidir. Ayrıca Doğu Karadeniz’de ekonomi bireysel olarak tüketici kredileri, konut kredileri ve kredi kartı ile desteklenirken ticari olarak daha çok gıda, toptan ticaret, inşaat, balıkçılık ve ziraat kredileri ile bankacılık tarafından desteklenmektedir. Bu bağlamda Doğu Karadeniz’de hem bireysel hem de ticari olarak en çok inşaat sektörünün desteklendiği, bunu ise ticari alanda gıda ve toptan ticaret alanlarının takip ettiği görülmektedir.

2.4.2. İstihdama Etkisi

Bankacılık sektörünün, Doğu Karadeniz istihdamına katkısı açısından değerlendirildiğinde, %0,44’lük oran ile %0,42’lik Türkiye ortalamasının üze-

rinde yer almaktadır. Ayrıca Marmara, İç Anadolu ve Ege'den sonra 4. sırada gelmektedir. Yıllar itibariyle de 2007 yılında 2409 olan çalışan sayısı 2014 yılında 3285 kişiye çıkmıştır. Bu dönemde toplamın içerisinde aldığı pay ise %1,5'den %1,6'ya yükselmiştir.

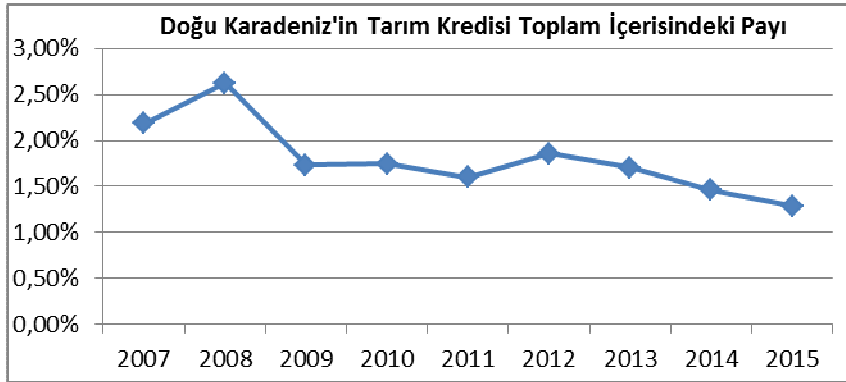
Öte yandan Doğu Karadeniz'de kurumsal şirket sayısının az olması bankacılığı kariyer yapmak isteyen gençler için önemli bir çıkış noktası haline getirdiği söylenebilir.

2.4.3. Üretime Etkisi

Doğu Karadeniz'de tarım alanında başta fındık ve çay olmak üzere, kivi ve mısır gibi ürünler yetiştirilmektedir. Ancak bölgenin engebeli olması ve tarıma çok uygun olmaması nedeniyle tarım birçok kişinin birincil geçim kaynağı değildir (Rize Ticaret Borsası, 2014: 2-5). Tarım alanında Doğu Karadeniz'in Türkiye toplam tarım kredileri içerisinde aldığı paylara bakıldığında yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir.

Doğu Karadeniz'de sanayi üretimi oldukça sınırlıdır. Ekonomi tarımsal gelirlerin yanında daha çok toptan ticaret ve komisyonculuk ile inşaat sektörlerine bağlıdır. Bankaların bu alanlarda kullandıkları kredi miktarları son yıllarda artmış olsa da tüm krediler içerisindeki payı 2011 yılına kadar azalma göstermiştir. 2012 yılında ise bir miktar artış gösterse bile sonrasında yeniden azaldığı görülmektedir.

Grafik 21: Doğu Karadeniz Tarım Kredisi Toplam İçerisindeki Payı (2007-2015)

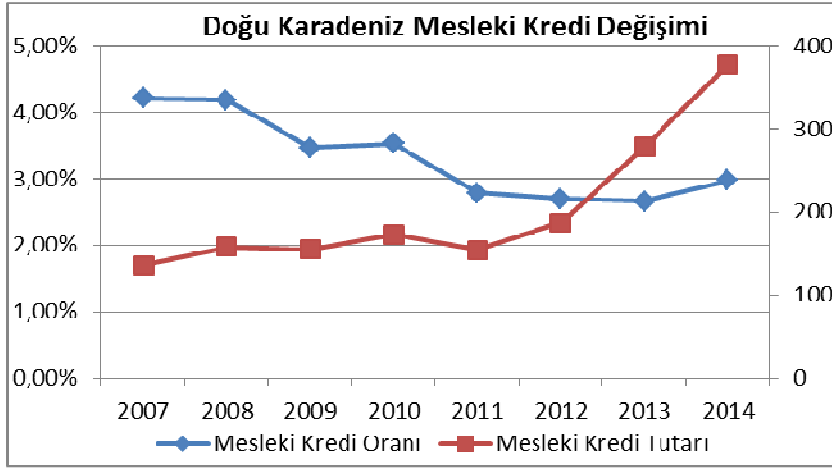

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr>

Ayrıca Doğu Karadeniz'de 2007 yılında 289 milyon TL olan ticari inşaat kredileri 2014 yılına gelindiğinde 1,48 milyar TL'ye yükselmiştir. Ancak Doğu Karadeniz'in toplam inşaat kredileri içerisindeki payı %0,96'dan %0,75'e gerilemiştir. Enerji alanında kullanılan ticari krediler 59 milyon TL'den 926 milyon TL'ye çıkmıştır. Aynı dönemde Doğu Karadeniz'in toplam ticari krediler içerisinde aldığı pay ise %0,52'den %0,59'a çıkmıştır.

Dolayısıyla bankacılığın tarım, mesleki, inşaat alanlarındaki destekleme oranının geçmişe oranla azaldığı, enerji alanında ise arttığı söylenebilir. Bu durum Doğu Karadeniz'deki toplam üretim miktarı üzerine de etki etmektedir.

Grafik 22: Doğu Karadeniz’de Kullanılan Mesleki Kredileri Tutarları ve Toplam İçerisindeki Payı (2007-2014) Milyon TL

Kaynak: <http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/--2014--illere-ve-bolgelere-gore-ozet-bilgiler-/2425>

SONUÇ

Bankacılık sektörü gün geçtikçe büyümeye devam etmektedir. Bu gelişim bölgesel bazda değerlendirildiğinde her bölgede eşit oranda olmamaktadır. Başta İstanbul olmak üzere Marmara bölgesi en fazla gelişim gösteren bölge olmaktadır. Bunu İç Anadolu Bölgesi, Ege ve Akdeniz bölgeleri takip etmektedir. İl bazında ise İstanbul, Ankara, Kocaeli, İzmir, Antalya gibi illerin büyük bir kısmına sahip olmaktadır. Yukarıda yapılan incelemeye göre Doğu Karadeniz’in bu gelişimden yeterince pay alamadığı belli olmaktadır. Ayrıca geçmişten beri devam eden bölgesel eşitsizliğin bankacılık alanında da var olduğu ve bu eşitsizliğin birçok alanda artarak devam ettiği gözlenmektedir. Öte yandan son yıllarda bankacılık sektörü istihdama önemli katkıda bulunmaktadır.

Yapılan inceleme sonucunda Doğu Karadeniz’de bankacılıktan en fazla pay alan ilin Trabzon olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane ve Bayburt takip etmektedir. Bayburt ili bankacılık alanında Türkiye’nin en zayıf ili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Karadeniz’de son zamanlarda artan HES projeleri ve yeni kurulan üniversiteler şube sayısı ve işlem hacminin artmasına yardımcı olmaktadır. Yeni kurulan üniversitelerin il merkezlerindeki ve ilçelerdeki şube sayılarının artmasına katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca son yıllarda HES projeleri sebebiyle bölgede enerji için kullanılan kredi miktarında da önemli oranda artış görülmektedir.

Doğu Karadeniz’deki sanayi ve ekonomik işlem hacmi düşük seviyelerdedir. Tarımsal ürün üretiminin de yüksek olmaması bankaların topladığı mevduat kaynaklarının sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu durum bölge için oluşturulacak teşvik (vergi vb.) politikaları ile aşılarak bölgedeki iş

hacminin arttırılması yoluyla aşılabılır. Ayrıca kredi kullanım oranının yıllara göre azalan bir eğim göstermesi konusu da yapılacak düzenlemeler ile engellenebilir. Bu şekilde büyük çoğunluğu Marmara Bölgesinde bulunan kaynakların diğer bölgelere daha orantılı bir şekilde kayması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- BAŞKAYA Muzaffer, (2014) Tek Parti İktidarı Döneminde Trabzon Ekonomisi (1923-1950), Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi, 17-32.
- BDDK Resmi veri Bankası; Fintürk: <http://ebulten.bddk.org.tr/finturk#> (02.12.2015)
- <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html>
- KÜÇÜKÜĞURLU Murat (2008). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon Ticareti", *Trabzon Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:5, 151-175.
- MISHKIN Frederic S., (2013). "The Economics of Money, Banking, and Financial Markets", London, England, Tenth Edition, *Pearson Education Limited*, International Edition.
- Rize Ticaret Borsası, (2014) *Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Ürünleri Raporu*, <http://www.rtb.org.tr/data/genel/rapor/DoguKaradenizBolgesi.docx>
- TAKAN Mehmet, BOYACIOĞLU Melek Acar, (2011). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Türkiye Bankalar Birliği Resmi Web Sitesi, <http://www.tbb.org.tr>
- YETİM Sedat, BALCI Aslı, (2005). *Basel-II Ulusal İnisiyatif Alanlarının Anlaşılmasına Yönelik Açıklayıcı Rehber*, Ankara, BDDK Araştırma Dairesi Çalışma Raporları, 2005/8.
- Türkiye Bankalar Birliği (2008). *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007"*, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları,
- 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, Kabul Tarihi: 19/10/2005, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 1/11/2005, Sayı: 25983(Mük.) Yayımlandığı Düstur (Tertip: 5, Cilt: 45).

HOPA'DA YEREL SİYASET: KATILIM, SEÇİMLER VE MÜCADELE ÖRÜNTÜLERİ

Ayhan Bilgin *

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Hopa yerelindeki siyasal gelişmeleri tarihsel gelişimleri boyunca ele almaktır. Yerel siyaset ve mekân ilişkisinden hareketle ilk önce kavramsal bir analiz çerçevesi oluşturulmuş ve bu çerçeve dâhilinde yereldeki siyasal ilişki ve mücadeleler Erken Cumhuriyet döneminden günümüze kadar genel hatları itibarıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın temel verilerini uzun saha gözlemleri, yerel siyasetçilerle yapılan derinlemesine mülakatlar ve istatistikî veriler oluşturmuştur. Bulgularda merkez-yerel etkileşimleri ve yerel toplumsal yapının kapitalist modernleşme süreçleri boyunca yerel siyasal alanda gelişen patronaj ve klientalist ilişkileri tespit edilmiştir. Oldukça çoğul siyasal ilişkileri barındıran yerel siyasal ve toplumsal alanın günümüzde ulus-ötesi mekânsal değişimlerle beraber derin değişimler geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Siyaset, Hopa, Patronaj, Merkez-Yerel Dinamikleri

ABSTRACT

This study deals with the political developments in the Hopa region during its historical development. Firstly, a conceptual framework of analysis was created on the basis of the relationship between local politics and space, and then within this framework, local political relations and struggles were analyzed from the Early Republican period to the present day. The core data of the study consisted of long field studies, in-depth interviews with local politicians and statistical data. The study ultimately identified patronage and clientelist relationships that developed in the local political context during the capitalist modernization processes of central-local interactions and local social structure. The research came to result that the local political and social realm, which holds quite a lot of pluralistic political relations, is currently undergoing profound changes with transnational spatial changes.

Keywords: Local Politics, Hopa, Patronage, Center-local Dynamics

Bu çalışma Hopa'da yerel siyasal yapı ve ilişkilerin, çok partili hayata yeniden dönüşle beraber günümüze kadar olan tarihsel dönüşümünün ana hatlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Yereldeki siyasal ilişkiler üzerine verili çalışmaların oldukça sınırlı olmasından dolayı belirli araştırma sorunlarına odaklanmak yerine tarihsel bir yüzey taraması hedeflenmektedir. İlk elde yerel siyaset kavramı üzerinden yerel siyasal ilişki ve yapıların analizi

* Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

için temel bir kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla yerellik ve mekân ilişkisi ele alınarak yerel siyaset nosyonunun mekânsal boyutları irdelenecektir. Yerel siyaset bu şekilde çeşitli sosyo-mekânsal iktidar ilişki ve mücadelelerin (ulusal, bölgesel ve yerel vb.) kesiştiği özgün bir iktidar alanı olarak sorunsallaştırılacaktır. Bu iktidar alanının önemli bir boyutu, yerel-kentsel mekânda konumlanan temel siyasal aktörler olan yerel parti örgütleri ve onların yereldeki seçim mücadeleleri (Belediye ve Milletvekili Genel Seçimleri) içerisinde şekillenir. Bu bağlamda tarihsel olarak yerelde yapılmış çeşitli parti örgütleri ve rekabet mücadeleleri analiz edilecektir. Yerel iktidar alanının diğer önemli bir boyutunu parti rekabetinin ötesinde kentsel kamusal hayatta etkili çok sayıda toplumsal-siyasal aktörün (sivil toplum örgütleri, dernekler, odalar, toplumsal hareket grupları vb.) etkinlikleri ve mücadeleleri oluşturmaktadır. Bu aktörler ve etkinlikler yerel siyasetin diğer önemli dinamikleri olarak görüldüğünden analize dâhil edilerek özgün yerel iktidar alanının oluşumu ve gelişmesi noktasındaki rolü irdelenmeye çalışılacaktır. Yazılı yerel kaynakların sınırlılığı aşılması gereken temel bir zorluğa işaret etmektedir. Bu açık özellikle iki temel veri alanı üzerinden kapatılmaya çalışılacaktır. Bir taraftan yerele dair temel istatistikî veriler kullanılacak öteki taraftan uzun zamana yayılmış saha gözlemleri ve eski ile yeni kuşağa ait 10 erkek siyasal aktörle yürütülmüş derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler ışığında yerel siyasal ilişkiler tarihsel olarak yeniden inşa edilmeye çalışılacaktır.

Yerel Siyaset ve Mekân

Siyaset Bilimi yazınında yerel mekâna özgü siyasal yapı ve ilişkilerin analizi yeteri kadar ilgi görememekte ve ulusal ölçekteki siyasal yapı, ilişki ve süreçlerin analizi karşısında oldukça zayıf bir konumda bulunmaktadır.¹ Ulusal ölçekte konumlanan siyasal yapı ve ilişkileri "Merkez" kavramıyla tanımlarsak (Parti merkezleri, merkezi devlet aygıtları/kurumları, parlamento, merkezi basın yayın organları vs.) siyasal analizlerin daha çok bu tekelleşmiş yapı ve ilişkiler düzlemine yöneldiğini söyleyebiliriz. Bu düzleme yönelen analizler merkezi aktörlerin söylem ve pratiklerini öncelirken başka bir siyasal düzlemi yani yerel siyaseti ikincilleştirir. Oysa merkezi teşkil eden ulusal ölçeği ve aktörleri, bölgesel ile yerel ölçekler ve aktörleriyle karşılıklı etkileşim ve belirleme içerisinde ele almak gerekir. Söz konusu olan siyasetin mekânsallığını dikkate almaktır. Bütün pratikler gibi modern siyasi pratikler de mekânsal bir boyuta ve gerçekliğe sahiptir. Bu boyut siyasal ilişkileri, farklı mekânsal birim ve ölçeklerde örneğin ulusal ve yerel ölçeklerde konumlanan çeşitli aktörler ve süreçler arasındaki karşılıklı eklemlenme ilişkisi olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ulusal politik uzam bu iki düzlemin özgün eklemlenme süreçleri içerisinde ortaya çıkmıştır.²

¹ Son dönemde yerel siyasete dair ilgi artmaya başlamıştır. Birkaç örnek saha çalışması için bkz. Görün 2006; Çelik/Uluç 2009; Alkan/Çiftçioğlu 2007; Uysal/Topak 2013.

² Böyle bir tartışma için bkz. Şengül 2009: 219 v.d.

Yerel siyaset kavramı bu bağlamda genel olarak yerel ölçeği daha doğrusu kent ve kent-altı mekânsal birimlerdeki siyasal ilişki ve yapılar ve aynı zamanda yerel kentsel siyasal aktör ve süreçler ile ulusal merkezi siyasal aktör ve süreçlerin karşılıklı ilişkilerini ifade etmektedir (Tekeli 1983, 1999: 195; Keleş 1998: 99). Yerel siyaset daha genel bir kavramsallaştırmaya denk düşen yerel yönetimler kategorisi üzerinden kentsel mekânda konumlandırılarak ele alınmakta ve böylece hem yerel yönetimler (belediye ve diğer yerel temsili kurumlar) çerçevesinde gelişen faaliyetler ve verilen siyasi mücadeleler hem de yerel devlet kurumlarının faaliyetleri bu alanın temel nesnelere olarak belirlenmektedir. Ayrıca kapitalist modernleşme süreci ve kentsel toplumsal yapının dönüşümü bağlamında kentsel siyasette oldukça önemli bir değişkene vurgu yapılır. Kapitalist modernleşme biçimi kentsel mekânın şekillenmesinde önemli bir sürece işaret eder. Bu süreç boyunca yerel toplumsal yapılar dönüşmeye başlayarak farklı sınıfsal iktidar gruplarının oluşmasını ve bunların yerel siyasete etkin katılımını beraberinde getirmiştir. Bu boyutta kentteki siyasal ilişki ve mücadelelerin diğer önemli bir aktör grubunu daha doğrusu yerel toplumsal yapıdaki değişimler ve bu süreçte gelişen sınıfsal aktörleri dikkate almamızı sağlar (Castells 2014: 13-69).³

Yerel siyaset mekânsal anlamda yerel ölçekte konumlandırabileceğimiz siyasal ilişki ve mücadelelere işaret eder. Bu da en genel haliyle kentsel mekânda ifadesini bulabilir.⁴ Kentsel mekânlar da, kendi içerisinde farklı büyüklüklerde birimleri kapsadığından, türdeş bir mekânsal birimden ziyade incelenen her yerel mekânın özgünlüğü (kent veya kent-altı birimler) dikkate alınarak incelenmelidir. Sonuç olarak bu düzeydeki siyasal ilişki ve yapılar aynı zamanda, üst ölçeklerle (küresel, ulusal ve bölgesel), - ki bunlar çeşitli iktidar araçlarının ve kaynaklarının (politik, iktisadi, kültürel vs.) tekelleşmesi olarak belirir ve devlet bu sürecin en önemli aktörüdür- özgün eklemlemelerin tikel ürünleri olarak anlaşılabilir. (Lefebvre 2003; 2014: Smith 2003: Massey 1994) Yerel siyaset analizinin temel nesnesi böylece farklı kentsel mekânsal birimlerdeki yerel ve yerel-üstü siyasal aktör ve süreçlerin karşılıklı etkileşimi olarak tanımlanabilir. Kentsel yerel mekânda siyasal ilişkiler, hem yerelde köklenmiş çeşitli sosyal ilişkilerle hem de onun üzerinde etkide bulunan yerel-üstü ilişki ve yapılarla etkileşim içerisinde şekillenir. Tekelleşmiş siyasal alan (merkez) ve kurumları siyasal güç ve iktidar ilişkileri üzerinde belirleyici ve az ya da çok özerk işleyişe sahip görünse de yerel mekânlar iktisadi ve sosyal dönüşüm içerisinde ağırlık kazanmaya devam etmiştir. Yerel siyaset bu şekilde farklı eklemleme konfigürasyonları olan mekânsal düzlemlerin (yerel, bölgesel, ulusal ve küresel gibi) etkileşim halinde olduğu özgün tikel bir mekânsal birime işaret eder. Mekânsal boyut, bir taraftan “yerel” siyaseti yerel bir mekânda gelişen siya-

³ Castells bu bağlamda özellikle batıdaki gelişmiş kapitalist ülke bağlamlarından hareketle sosyal devletin genişlemesi sonucu yerel mekânda örgütlenmeye başlanan ortak tüketim alanlarına ve bunların doğurduğu çelişiklere vurgu yapar. (Castells 2014: 33-68)

⁴ Yerel yönetimlerin analizi için farklı kuramsal yaklaşımlar için bkz. (Şengül 2009: 69 v.d.).

sal ilişki ve mücadelelerin özgünlüğü içerisinde konumlandırırken diğer taraftan bu ilişkilerin yerel-üstü siyasal mekânsal örgütlenme düzlemlerinden koparılamayacağını gösterir. Merkez-yerel eklemlesmesinin özgün bir sonucunu yerel siyasal alanda gelişen patronaj ve klientalist ilişkilerde bulabiliriz. Özellikle kapitalist modernleşmeyle beraber merkezden yerele değişik biçimlerde yoğunlaşan kaynak akışı ve yerel iktidar sahiplerinin bunların dağıtımını/ aracılığına ulaşmak için siyasal temsili ve katılımı belirleme faaliyetleri bu mekânsal eklemlesmenin siyasal boyutuna işaret etmektedir (Unbehaun 2006: 40-59).

Yerellikleri her şeyden önce ulusal uzama tabi mekânlar olarak düşündüğümüzde yerel siyaseti bir merkez-yerel diyalektiği içerisinde kavramsallaştırabiliriz. Bu mekânsal diyalektik farklı derecelerde eşit olmayan bir şekilde eklemlesmiş iki güç alanının varlığına işaret eder. Doğrudan yerele özgü sorunlar ve politikalar yerel siyasal ilişki ve mücadelelerin nesnesi olabilirken, ulusal ölçekteki siyasal vaka, eylem ve söylemler yine yerel siyasetin önemli bir boyutunu oluşturabilirler. İki mekânsal düzlemdeki vaka ve eylemler yerel siyasal alanda hareket eden aktörlerin eylem çevrelerini belirlerken, yer yer bunlardan biri ağır basar diğeri ikinci plana düşer. Farklı yerel aktörler ulusal düzeydeki politika ve söylemleri öncelerken ona dönük siyasi pratikleri yoğunlaştırırken kimi yerel aktörler yerel bağlamı önceleyerek siyasetin merkezine yerel sorunları koymaktadır.

Yerel düzlemde konumlanan çeşitli aktörler (merkezi temsil eden devlet aktörleri, yereli temsil eden kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri vs.) siyasetin bu iki mekânsal düzleminin yarattığı merkez-yerel diyalektiği yani merkez-yerel bağamları, etkileşimleri ve çelişkileri içerisinde yerel siyasal alanı oluştururlar ve biçimlendirirler. Yereldeki merkezi devlet aktörlerinin ulusal politika ve söylemlere eklemlesme düzeyi diğer yerel aktörlerden daha fazladır. Ulusal düzlemin tekelleşmiş iktidar kaynakları ve araçlarına sahip olması yerel aktörlerin bütününe ilgi ve yönelimini kendisine çeker. Belediye gibi yerel temsili veya (yarı)kamu kurumları (meslek odaları v.s.) da bu bağlamda yerelde gittikçe önem kazanan mücadele alanlarına dönüşmektedir. Bu durum bahsi geçen kurumlar yereldeki toplumsal yapının gelişimine paralel olarak iktidar ve güç araçları edinmenin temel sahalarına dönüşebilmektedirler. Örneğin yerel parti teşkilatlarının merkezi parti organlarına (karar tekeli) eklemlesmesi aktörlerin yönelimini merkezin lehine doğru belirlerken, yerel bağlamın ilişki ve nesnelere yerel parti teşkilatlarının esas tabanını oluşturmasından dolayı iki düzlemin gerilimleri yerel parti teşkilatlarında önemli bir boyutu açığa çıkarır. Yerel devlet teşkilatlarının yerel birime yönetsel müdahalesi aynı gerilim içinde yerel yapı ve ilişkilerin kısmi belirleyiciliği altında şekillenir. Burada da iki düzlemin karşılıklı etkileri kendisini hissettirir. Sonuçta yerel siyaset bir yerel mekânda ve bu diyalektik gelişim içerisinde oluşur ve şekillenir. Yerel siyaseti anlamak bir taraftan yerel siyasal aktörler, ilişki ve etkinliklerini tarihsel olarak ortaya çıkarmayı gerektirirken, diğer taraftan yerel-üstü mekânsal ilişki ve yapılarla etkileşim biçimleri dikkate alınmalıdır.

Yerel siyasal düzlem merkeze oranla - çünkü bu daha çok temsil düzeyinde karşımıza çıkar ve genelin ifadesidir- daha fazla toplumsal doku içinde gömülüdür ve yerel siyasal aktörlerin toplumsal yapıyla ilişkisi merkez kadar dolaylı gerçekleşemez, daha doğrudan ilişki ve etkileşim tarzları bu düzlemde siyaseti belirleyen temel unsurdur. Bu anlamda iki düzlemin siyasal alanı -her ne kadar eklemlemeyle bir bütünlük kazanmış olsa da- az ya da çok kendine özgü mantığa ve işleyiş kurallarına sahiptir. Yerel siyaset mantığı, siyasal ilişki ve mücadeleleri çeşitli aktörlerin içinde hareket ettiği eylem çerçevelerini belirleyen kendine özgü problemler ve nesnelere üzerinden kurulur. Söz konusu olan yerelin toplumsal yapıyla doğrudan içiçeliğinin ürettiği sınırlardır. Yerel mekânsal uzam merkezin söylem ve politikalarını da içeren fakat onlara kendine özgü bir şekilde damgasını da vurabilen bir nesnellığe sahiptir. Yerel grupların temsil ve güç kazanım mücadeleleri eklemleme düzeyine göre merkezi politika ve söylemlere daha doğrusu bu düzeyin mantığının ürettiği politika ve söylemlere de yaslanarak yerel mekâna özgü politika ve söylemler üretmek zorundadır. Yerel mekânın yapısal işleyiş çerçevesinin temel niteliği bir taraftan dolayım düzeyi düşük ilişki biçimlerinin diğer taraftan siyasal aktörlerin (özellikle parti teşkilatlarının) siyaseti meslekleştirmelerinin oldukça güç olduğu eylem çerçevesinin hâkimiyetinde görebiliriz. Bu düzeyde siyasal ilişkilerin ve mücadelelerin işleyişinde örneğin siyasetçi ve seçmen ilişkisinde, yerel şahsiyet ve saygınlık, aile aidiyeti, aşiret mensubiyeti, etnik ve mezhebi aidiyetler, bürokratik bilgi ve tecrübe sahipliği, patronaj veya klientalist kapasite gibi faktörler doğrudan önemli rollere sahiptir. Siyasete giriş koşulları daha esnek şekiller alabilirken siyasetçilerin aynı anda kendi özel mesleklerini yürütmeleri ve iş yaşamına sahip olmaları siyasete varoluşsal bağımlılığı azaltmaktadır. Bu durum aynı zamanda siyasal mücadelenin karakterini de belirlemede rekabeti daha esnek ilişkilenebilir zora zorlayabilmektedir.⁵

Sonuç olarak merkez-yerel (ölçekler arası etkileşim) diyalektiği, yerelin toplumsal gömülmüşlüğü ve yerel siyasal uzamın özgün yapısal işleyiş koşulları yerel siyasetin analizinde dikkate alınması gereken temel noktaları oluşturmakta ve bu çalışmanın izleyeceği temel çerçeveyi belirlemektedir. İleriki bölümlerde bu hatlar üzerinden yerel siyasal ilişkiler ve mücadelelerin genel seyri tarihsel olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Mekânsal dönüşümler ve yerel siyasal alanın oluşumu: İmparatorluktan Ulus-Devlet Mekânına

Yerel mekânlara kendi özgünlüklerini veren temel faktörlerden birisinin coğrafik konumlanış olduğu söylenebilir. Bir yerel mekan veya "yer" ekolojik perspektifin vurguladığı topografyaya yerleşmiştir. (Dirlik 2012:176) Bu bağlam özellikle yerin sabitliğine ve yerin yakın çevresinin üretime koydu-

⁵ Oldukça heterojen büyük kentsel mekânlarda bu durumun geçerliliği önemini yitirebilmektedir. Burada bahsi geçen örüntü daha çok Hopa gibi küçük kent/kasaba ölçeğini yansıtmaktadır. Güç elde etme ve kazanım koşullarının merkeze olan bağımlılık düzeyiyle ilişkisine bağlı olarak bu örüntü değişebilir. Böylece yerel mücadelelerin karakteri aynı zamanda merkezle olan iktidar ilişkilenebilir belirlenir.

ğu sınırlara dikkati çeker. Yerel mekânı topografyaya yerleşmiş olarak analiz etmek, hudut kavramının işaret ettiği hem sabitlik hem de geçirgenlik özelliğiyle düşünmeyi gerektirir:

“Bir metafor olarak yer aşağıdan yapılan bir yerleşmeyi önerir ve etrafında yerel-dışı olanları dışlamayan küresele kadar uzanan esnek ve geçirgen bir sınır vardır. Bu mecazda önemli olan yerin içinden yere neyin dâhil edilmesi gerektiğinin, sermaye, ulus-devlet ve bunların teoride söylemsel ifadeleri gibi yersiz yurtsuz soyutlamalarda değil aşağıdan –diğer bir deyişle, günlük yaşamın yürütülmesi ve organizasyonu için bir miktar kontrolün tanımını yapmaktır.” (Dirlik 2012:177)

Hopa kasabası bu bağlamda kendine özgü bir topografyaya yerleşme haline sahiptir. Bu durum onu tarihsel olarak kasabanın çevresini saran birçok yerden farklılaştırır. İmparatorluk mekânı içerisinde özellikle bölge geç Osmanlı döneminde yaşanan savaşlar (1877-78 ve I. Dünya Savaşı yılları) ve nüfus hareketleri sonucunda mekânsal dönüşümler yaşamıştır. Örneğin İmparatorluk döneminde merkezileşmeyi hedefleyen idari teşkilatlanma sürecinde (1864 Vilayet Nizamnamesi) bölge yeni bir yapıya kavuşturulmak istenir. 1871 yılında Hopa Lazistan sancağı olan Batum’a bağlı bir kaza statüsündedir ve bir belediye teşkilatına sahiptir (Müvahhit 1999: 143). 1877-78 savaşından sonra Batum’un kaybedilmesiyle beraber Lazistan sancağı Rize’ye taşınır ve Hopa kazası oraya bağlanır. Bölge ulus-devletleşme süreci içerisinde yeni sınırlar ve nüfus hareketleriyle beraber yeniden şekillenir. Hopa özellikle kaza statüsü kazanmayla beraber önemli bir merkez haline gelmeye başlar. Özellikle uzun süre Batum’un bölgenin politik, sosyal ve ticari merkez olduğu düşünülürse kentin yitirilmesi aynı zamanda mekânsal bağların zayıflamasını beraberinde getirmiş ve Hopa bu süreçte muhtemelen önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda yerelin merkezi devlete entegrasyonunu hızlandırmış ve merkez-yerel etkileşimleri daha yoğunluklu bir hal almıştır. Bunun işareti olarak - 1905 yılının Trabzon salnamesinin gösterdiği kadarıyla - kaza merkezinde bir Hükümet konağı, askeri kışla ve bir rüştiye mektebinin varlığı görülebilir. Modern merkezi kurumların yanında geleneksel kurumların varlığı gözlemlenmekte örneğin ilmiye medreselerinin varlığı (1905 yılında 6 medrese) ve dini eğitim alan öğrencilerin de oldukça fazla olduğu görülmektedir (Müvahhit 1999: 149-150). Aynı salnamede Hopa kaza merkezinde genel olarak Laz nüfusunun varlığına işaret edilerek aynı zamanda zanaatkâr zümre içerisinde Rum nüfusunun varlığı bilinmektedir. Kasaba kendi kendine yeten geleneksel bir üretim yapısına sahiptir. 1905 yılında 1500 hanelik nüfusla beraber yerel tüketim odaklı küçük zanaatkâr atölyeleri (demircilik, bakırcılık, marangozluk, terzilik vs.) ve 165 dükkânı kapsayan çeşitli esnaf faaliyetleri buna işaret etmektedir. Ayrıca kaza halkı balıkçılık ve kayıkçılığın yanında küçük ölçekte hayvancılık ve tarımsal üretimle (fındık, mısır, pirinç, portakal başta olmak üzere) uğraşmaktadır. (Müvahhit 1999: 149-150). Bölgenin engebeli ve dağlık coğrafyası nüfusun yaşam biçimini etkileyen ve ulaşım olanaklarını oldukça kısıtlayan bir özelliğe sahiptir. Hopa’nın

kıyıda konumlanması deniz ulaşımı üzerinden uzak ve yakın çevre bölgelere dönük nüfussal hareketliliğe sahip olmasını sağlamıştır. Kasabadaki mevcut iskele, özellikle ticari mal dolaşımı ve nüfusun çalışma amaçlı çevre bölgelere özellikle İstanbul, Bulgaristan, Kırım ve Romanya gibi Karadeniz 'e kıyısı olan kentlere olan hareketliliği ticari ve kültürel etkileşimi artırmıştır. (Müvahhit 1999: 149) Hopa bu anlamda çevre yerlerdeki nüfus için geçiş mekânı işlevi görmüş ve farklı yöre insanlarının buluşma merkezi olmuştur. Yukarıda kısaca özetlenen geç-Osmanlı döneminde ortaya çıkan gelişmeler, bir taraftan Hopa'nın imparatorluğun merkezi devlet aygıtına az ya da çok eklenmiş olduğu yüzyılın başında merkezi devletin farklı kurumsal aygıtlarının (idari, askeri, sağlık, eğitim, vergi kurumları) yerele gittikçe daha fazla nüfuzuna işaret etmekte öteki taraftan temsili ve etkinlik düzeyi cılızda olsa yerel belediye teşkilatının kurulmuş olması yerel siyasal hayatın çerçevesini oluşturacak temellerin bu dönemde atıldığına işaret etmektedir.

Modern siyasal alanın temelleri geç Osmanlı döneminde atılmış fakat görece istikrarlı yerel devlet yapılanması ve parti örgütlenmesi Erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmıştır.⁶ Bu dönemde gerçek anlamda merkezde tek parti egemenliğinde ulus devletin yapılanma süreci başlatılmış ve aynı zamanda CHP parti teşkilatları yerelliklerde siyasal alanın temel kurucu aktörü haline gelmiştir. Yerel devlet aygıtları ve parti teşkilatları merkezde tanımlanan ulusal-reformcu rasyonaliteyi yerel topluluklara taşımaya başlamıştır. Hopa'da bu bağlamda 1920'lerde Halk Fırkası teşkilatı kurulmuş ve başkanlığını da kasabanın etkin ve söz sahibi ailelerinden olan Şevki Osmanağaoğlu üstlenmiştir. Belediye teşkilatı ise önce Aliefendioğlu ailesinin önde gelen şahısları tarafından üstlenilirken yine 1932-36 yılları arasında Hurşit Osmanağaoğlu'nun bu göreve getirildiği görülmektedir. Görüşmelerden bu ailelerin yerel seçkinleri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Karadeniz'de Osmanlı döneminden beri geleneksel toplumsal yapıya hâkim grupların Meeker 'ın (2005) Of ilçesi örneğinde vurguladığı gibi geniş aile gruplarının ileri gelen şahısları ve ağa sülalelerinden oluştuğu söylenebilir. Bu grupların Osmanlıdan Cumhuriyete yerel seçkinleri oluşturduğu ve siyasal alanın kuruluşunda yerel ile merkezin eklenmesi sürecinde önemli siyasal roller üstlendiği görülmektedir. Ayrıca tek bir geniş ailenin etkinliğinden ziyade Hopa'da toplumsal yapı içerisinde çok parçalı geniş aile gruplarının varlığı vurgulanmalıdır. Bu durum aile temelli grup aidiyetlerinin ve bunun üzerine kurulu siyasal bağlılıkların çoğul bir durumun varlığına işaret etmektedir. Tek parti döneminde siyasal anlamda hâkim CHP tekeli daha çok merkeze yakın ilişki geliştirebilen ailelerin etkin olmasını mümkün kılmış olmalıdır. Seçimlerin bu süreçte görece önemsiz olması aile temelli aidiyetlerin oy rekabetine dayalı siyasal bağlılıkların harekete geçirilmesini

⁶ Yerelde bugünkü Gürcistan ile olan ilişkilerden kaynaklanan politik etkilerin varlığından bahsedilebilir. Sovyet devriminden sonra gerçekleşen yeni siyasal yapılanma ile bölgede sovyetik etkileri gözlemlemek mümkündür. Bunun üzerinde yerelde komünist hareketlerin ve düşüncelerin belirdiği ve kısmi bir etkinin Hopa da oluşmuş olduğu tahmin edilebilir. Aksu (2012): 236-240.

sınırlamıştır. Ayrıca bu siyasal dinamiğin özellikle çok partili hayata geçişle beraber daha fazla önem kazandığı ve başka siyasal bağlılık türleriyle iç içe geçtiği söylenebilir. Bu dinamik daha sonra belirtilecek olan temel bir ilişki biçiminin oluşmasında da yani patronaj siyasetinin belirmesine de temel teşkil edecektir. Yeni siyasal değerlerin aktarılması bağlamında 1930'lu yıllarda Hopa'da bir Halkevi kurulmuş ve yeni modernleşmeci ulusal kültürün yerele taşınmasında önemli işlev görmüştür. Parti-devlet bütünlüğü içerisinde yerel devlet aygıtları (kaymakamlık ve temel eğitim kurumları haline gelen - Osmanlı döneminde var olan medreseler ve dini kurumlar artık yoktur- laik okulların özellikle bu dönemde yerelde yaygınlaşan ilkokul ve ortaokullar) bu dönemde modernleşmeci ulusal kültürü yerele taşımışlardır. Görüşmelerden bu dönemde kasaba önde gelen aileleriyle böyle bir kültürel eklemlenmenin yaşandığı görülmektedir. CHP büroları yerelde kurulmuş ve önde gelen aileler bu yapı içerisinde yer almıştır. Osmanağaoğlu ailesinin önde gelen şahısları parti yönetiminde 1937 'ye kadar görevde kalmıştır. Daha sonra Dağistanlı Hamdi Bey ve Lütfü Çiçek (Çiciroğlu) parti başkanlığını üstlenmişlerdir. Hem belediye hem de parti yöneticilerinin önde gelen aileler arasında gidip geldiği görülmektedir. Hamdi Dağistanlı dışında diğer aktörlerin kasabada esnaflık ve küçük ticaretle uğraştıkları görülmektedir.

Kasaba Erken Cumhuriyet döneminde önemli sosyo-mekânsal değişimler yaşamıştır. Özellikle 1937 yılında Batum sınırının tamamen kapanmış olması nüfus geçişlerini durdurmuş ve aynı zamanda birbiriyle akraba olan Laz toplulukların karşılıklı ilişkilerini 1989 yılında sınır yeniden açılana kadar uzun süre kesintiye uğratmıştır. Hopa bu dönemde ulusal anlamda büyük kentlerle olan çok boyutlu bağlarını yitirmeyerek tam tersi ulusal ağ içerisine daha fazla entegre olmaya başlamıştır. Trabzon ve İstanbul'a olan deniz ulaşımı sayesinde nüfus hareketliliği devam etmiş ve ticari olarak da bir iskelenin var olması Hopa'yı yörenin sevkiyat, nakliyat ve ulaşım merkezi haline getirmiştir.⁷ Bu bağlamda değişik ticari tüketim malları, gaz ve benzeri ürünler özellikle canlı hayvan ticareti yaygın yerel-üstü ticari faaliyetler olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Hopa ve çevresinden en fazla Zonguldak kentine doğru bir iş göçünü görmekteyiz. Özellikle Zonguldak kömür ocaklarında çalışmak için yüzlerce kasabalı ve köylü genç yöreyi terk etmiştir. Ayrıca Murgul ilçesinde 1946 yılında devlete bağlı bakır işletmesinin açılması sonucunda yine yakında da olsa ikinci bir işçi hareketliliği yaşanmış ve yüzlerce yöre insanı modern bir çalışma ve yaşam ilişkisi içerisine dâhil olmuşlardır. Bu durum yöre insanının kapitalist fabrika yaşamıyla buluşmasını beraberinde getirerek yörenin üretim yapısını ve çalışma ilişkilerini dönüştürmeye başlamıştır. Kasaba ya da köyden gelen ücretli genç işçiler özellikle modern bir yaşam alanı olarak tasarlanan fabrika içerisinde yeni bir yaşam tarzı edinmişlerdir. Özellikle aileleri ile gelen yabancı mü-

⁷ Görüşmecilerin sosyal kökenlere dair verdikleri bilgileri dikkate aldığımızda baba mesleklerinin 1930 ve 40' lı yıllar itibarıyla liman işçiliği ya da şoförlük gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

hendisler bu yeni işçi katmanları üzerinde önemli etkilerde bulunmuşlardır. Fabrikada uzun yıllar çalışan bir işçinin bu durumu "biz onlardan gözümüzü açtık" diye ifade etmesi modern davranış kalıplarının (yeme-içme, konuşma, kibarlık ve benzeri) fabrika üzerinden yerel kültüre daha fazla nüfuz etmeye başladığını göstermektedir. CHP döneminde açılan bu işletme aynı zamanda bu dönemde çalışma hayatına ve gelire kavuşan işçilerde partiye karşı bağlılıkların güçlenmesini beraberinde getirecek ve belki de Hopa'da daha sonra tarihsel olarak göreceğimiz yerel ve genel seçimlerde karşımıza çıkacak olan güçlü bir CHP geleneğinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.⁸ Fabrikanın kuruluşu Hopa'yı çok boyutlu etkilemiştir. Murgul'da çıkarılan bakırın sevkiyatı için Hopa'da Etibank iskelesi kurulmuş ve buradan hem fabrikanın enerji ihtiyacı olan tonlarca kömür Murgul'a taşınmış ve hem de işlenmiş olarak Murgul'dan gelen bakır gemilerle farklı yerlere başta İngiltere olmak üzere sevk edilmiştir. Bu durum sosyo-mekânsal olarak Hopa'nın fabrikadan farklı şekillerde etkilendiğine işaret etmektedir. Hopa'nın özgün konumlanışından dolayı erken dönemlerde iç bölgenin dışa açılan kapısı olma işlevini üstlenmesi kasabanın daha sonraki dönemlerde ki gelişimini belirleyecek ve kasabada 1960'lı yıllarda liman inşa çalışmalarının zeminini güçlendirecektir.

Böylece Hopa'nın bu dönemde ulusal merkezle ekonomik ve toplumsal eklemlenme düzeyi az ya da çok yoğunlaşarak devam etmiştir. Kasaba nüfusunun da kırsal nüfusa oranla bu değişimden istifade ettiği görülmektedir. Hopa'nın genel nüfusu bu dönemde aşağıdaki gibidir.

Tablo 1

Erken Cumhuriyette Hopa'da Nüfus	Kasaba/Kır Toplam Nüfus
1927	30.157
1935	35.818
1940	35.501
1945	35.246
1950	27.198

Kaynak: <http://www.birikimdergisi.com/birikimyazi/4980/lazlar#.WDGvUNQs32Y>

Özellikle nüfus gelişiminin uzun dönem sabit kalmış olması ve 1945-1950 arası yaşanan belirgin azalma yöreden dışarıya doğru (özellikle Zonguldak ve 1945'ten sonra Murgul'a) gerçekleşen hareketliliğe işaret edebilir. Ulusal düzeyde planlanan ve uygulanan kalkınma politikaları yerelliklerde kendisini daha fazla hissettirmeye başlamış yerel mekânlar ve topluluklar kapitalist modernleşme süreci ve onun getirdiği değişimlerden daha fazla etkilenemeye başlamışlardır. Bu durum çok partili hayata geçişle beraber Hopa daha fazla belirginleşecek ve yerel siyasal alan içerisinde derin dönüşümler yaşanmasına neden olacaktır.

⁸ Eski bir fabrika işçisinin anlatımına göre Murgul bakır fabrikasıyla aynı zamanda işçiler sendikal örgütlenmeyle tanışmış ilk önce CHP işçi mümessilleri ve 1953'ten sonra ise özerk sendikalar kurulmaya başlanmıştır. İşletmede yaklaşık olarak 3000 işçi çalışmaktaydı.

Siyasal Modernleşmenin Derinleşmesi

Ulusal düzeyde 1946 yılında Demokrat Partinin kurulması sonucunda çok partili hayatın gelişmeye başlaması yerel siyasal alanlar için önemli sonuçlar doğurmuştur. Hopa yerelinde de bu süreçle beraber çok partili siyasal mücadele ve ilişki biçimlerinin geliştiği görülmekte ve partiler hem çeşitlenmekte hem de daha fazla yerel toplumsal hayatın bir parçası haline gelmeye başlamıştır. 1950'li yıllardan sonra özellikle kapitalist modernleşme süreci derinleşerek yerele daha fazla nüfuz ettikçe yerel toplumsal yapının değişimi hızlanmış ve bununla ilişkili olarak siyasal aktörlerin mücadeleleri, kimlikleri ve ilişki biçimleri de dönüşmeye başlamıştır. Bu süreç Demokrat Partinin (DP) kurulmasıyla başlamış ve 1960'lı yıllardan sonra özellikle partilerin çeşitlenmesi ve daha sonraki süreçte yerel siyasal alana hâkim olmuş olan toplumsal hareketlerin (yasal ve yasal olmayan tarzda) yaygınlaşmasıyla dönüşüm geçirmiştir.

Bu dönemde özellikle iktisadi ve kültürel alanlarda kapitalist modernleşmenin hızlanması merkez-yerel ilişkilerinde temel değişimler yaşanmasını beraberinde getirmiş, siyasal partilerin mücadele ve ilişki biçimleri ise bu ilişkilene ve çelişkileri içinde barındıran süreçlerin yaşandığı temel alanlardan biri haline gelmiştir. Siyasal ilişkiler rekabetçi bir nitelik kazanınca yerel parti örgütlerinde özellikle yerel toplumsal ilişkilere hâkim olan büyük aile gruplarının önde gelen mensuplarının tekelleştirme çabalarına sahne olmuş ve bu tip aile temelli kimlik ve aidiyetler geleneksel güç ilişkilerini modern siyasal güce ve sermayeye dönüştürme noktasında önemli işlevler görmüştür. Özellikle rekabetçi siyasal oyunun temel işleyişinin oy kazanma ve devşirme üzerine kurulu olduğu düşünülürse bu sadakate dayalı aile ilişkilerinin siyasal parti içindeki güç ilişkilerini belirlemesi anlaşılabilir. Ayrıca merkezi parti örgütlerinin de daha fazla oy getirecek adayları önelemeleri yereldeki geniş oy potansiyelini harekete geçirecek aile önderlerinin ve eşrafların önemini artırmıştır. Bu bağlamda Demokrat Parti kuruluş süreci ve sonrasına dair eski bir demokrat partilinin şu ifadeleri dikkate değerdir:

"Babam Demokrat Parti kurucularındandır... Babam tüccardı. Kuruculardan. Demokrat Parti kurucularındandı. Hem de tüccardı. Hırdavat, züccaciye, kırtasiye inşaat malzemesi falan teferruatlı işler yapardı babam. Babam onlar üç kardeşti. Köyden gelmeydi. Hopa Başköy'den gelmeydiler. Ben köyde doğdum on yaşında köyden şehre indim... Benim babam parti kurdu beş kişiyle beraber Demokrat Partiyi kurdu Hopa'da. Onlar piyasa adamıydı. Simsar şu bu saatçi falan. Neyse babam parti kurarken kaymakam çağırdı. Dedi ki siz niye parti kuruyorsunuz. Müracaatınız var. Buyurun dilekçeniz. Babam dedi ki Celal Bayar ve Menderes kurdu bizde kuruyoruz dedi ya. Ya dedi İnönü deniyor onları dedi. Bak İnönü onları deniyor deyince babam dedi ki onlar deniyorsa biz de deneyelim dedi... Osman Osmanağaoğlu parti başkanı oldu. O da dalavereli oldu. Küçükali Osman'ı parti başkanı yapmıştı babam. Dayısının oğlunu parti başkanı yaptı. O komisyonculuk yapıyordu. Mal komisyonculuğu. Koyun gönderirdi. Koyun getirirdi. Yani toptan işleri yapardı. Gemiye koyun

yüklerdi. İstanbul'a satardı falan... 50 sensinde seçime girildi... Kemeñçe Osman değil Osman Küçükali reis olacak diye seçimlere girildi. Babam dedi ki Osman Küçükali reis olmuyor dedi Kemeñçe oluyor dedi burada adamı var dedi... Babamın dayısının oğlu Osman Küçük Ali yirmi sene halk partisine seçimleri kazandırdı. Kemeñçe Osman'dan bozuldu ayrıldı halk partisine geçti. Halk Partisine yirmi sene belediye kazandırmış adamdır Küçükali Osman babamın öz dayısının oğlu. Kemeñcenin yüzünden ayrıldı Demokrat Partisinden iki aylık reislik istedi. Adam dedi ben oldum. Sen olduysan sende olsun dedi çıktı. 1950 seçiminde Kemeñçe Osman arkadan dayak yedi. Reis adayı Halk Partili reis adayı vurdu. Kemeñce Osman çok sert adamdı. Silah bile kullanırdı ama baldızı sarıldı buna burada seçim gününde. Ben buradaydım...orda hemen kemeñçeye sarıldı. Düştü Kemeñçe. O vuran adam kaçtı. Ertesi gün seçim olunca sağdan kazanınca dedi ki ben olacam reis dedi.”

1946 yılı içerisinde Mayıs ayında Hopa'da bir grup kasaba eşrafı (esnaf ve tüccarlar) kaymakamın itirazlarına rağmen yerelde Demokrat Parti'nin kuruluş başvurusunu yaparlar. Kurucular arasında Yusuf Bıyıklı, Abdullah Oral, Cemal Budak, Celal Karahasan, Hasan Ciner, Saatçi Mehmet Atay, Mehmet Başlılar bulunmaktadır.⁹ Özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde izlenen politikaların (vergilerin artırılması, tarımsal ürünlere el konulması) yerelde hem kasaba halkının hem de geçimlik üretim düzeyine sahip olan kırsal kesimlerin yaşam koşulları üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve bu durumdan etkilenenlerin iktidar partisinin karşısında Demokrat Partinin kurulması sürecini başlattıkları görülmektedir. Bir başka eski ve sadık Demokrat Partilinin şu sözleri bu anlamda dikkate değerdir:

“Defalardır bazı şeyler tek parti olduğu için bazı ezmeler oldu. Sana bir şey söyleyeyim. Ben çocuğum, buraya tahsildar geldi. 11 nüfusuz. Babam. On bir nüfus iken efendim tahsildar vardı o zaman. Vergi toplayan vergin yoksa çeltik pirinç ne yaptınsa alıyordu. Babama geldi dedi ki o zaman alman harbi zamanydı. ‘Ambar da ne var dedi ne kadar mısır ne kadar pirincin var’ dedi. Biz de on iki nüfus babam da var 30 kilo pirincimiz var. Gittik gizledik bir yerde. Ambar boş olsun diye. Babama ‘hocasın dedi yemin et’ deyince babam da yemin edemedi. Babam dedi ki tahsildara ‘on iki nüfusuz otuz kilo kadar bir şeyi gizledim’ dedi. ‘Olmaz getir dedi’. Ben çocuğum. Onu getirdik. Ablam aldı arkaya burada bir ambar vardı. Ambara otuz kiloyu bıraktık. Döndük. Evde ne yiyeceğimiz belli değil. Otuz kilo e şimdi... Tarlada kabak yetişmiş o kabağın çorbasını yaptık o vaziyette geçindik. O darbeyi yiyen adam o Halk Partinin şeysi millete işledi.”

Aynı zamanda var olan mekânsal hareketlilik sonucunda (özellikle Zonguldak olmak üzere) göç eden insanların gittikleri yerlerde yeni siyasal ve toplumsal ilişkiler kurmalarını ve geliştirmelerini beraberinde getirmiştir. Geri dönüşler sonucunda, bu insanlar edindikleri ekonomik ve kültürel sermayelerini özellikle parti faaliyetlerini destekleme yönünde kullanmışlardır. Bu geçiş süreci yerelde sancısız olmamış yerel yöneticilerin engelleme çabalarına rağmen DP teşkilatı kurulmuş ve özellikle 1950 genel ve ye-

⁹ Bu bilgi bir görüşmeci tarafından parti kuruluş belgesi gösterilerek verilmiştir.

rel seçimlerinde canlı ve rekabetçi bir seçim süreci yaşanmıştır. Özellikle belediye seçimleri sürecinde hem parti-içi hem de partiler arası rekabet olgusunun yaşandığı görülmektedir. Özellikle tek parti döneminde önemli görevler üstlenmiş olan Osmanağaoğlu ailesinin üyesi olan Osman Osmanağaoğlu¹⁰ rakibi CHP den Lütfü Çiçek'le sert geçen bir seçim mücadelesine girişmiş ve sonuçta bundan zaferle çıkmasını bilmiştir. Belediye böylece uzun süre sonra CHP tekelinden çıkmış ve DP'nin eline geçmiştir. Belediye başkanı dâhil yerel yöneticilerin neredeyse tamamı esnaf ve tüccarlardan oluşmaktaydı. DP döneminde özellikle ticareti önceleyen serbest pazar politikaları ve kırsal üretimi destekleme ve merkezlere bağlayan devlet yatırımlarının artması Hopa'da yerel topluluğun desteğinin kazanılmasına neden olmuştur.¹¹

Merkez ve yerelin eklemlenmesinin hızlanması ve derinleşmesi özellikle yerel devlet ve parti aygıtları üzerinden gerçekleşirken siyasal katılım biçimleri de bu bağlamda değişmeye başlamıştır. Devlet yatırımları ve kaynakların dağıtım noktasında bu eklemlenme önemli bir örüntüyü ortaya çıkaracaktır. Hem parti liderlerinin hem de yerel topluluğun bir şekilde kazanımı anlamına gelen bu eklemlenme günümüze kadar geçerliliğini koruyan patronaj ve klientalist ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle bu noktada daha önce yapılmış iki çalışmaya vurgu yapmak gerekir. Bir Anadolu kasabasında 1950 sonrası yerel siyasal ilişki ve katılım biçimlerini araştıran Güneş-Ayata (1990) ve yine Datça'yı ele alan Unbehau (2006) bazı önemli bulguları ortaya çıkarmışlardır. Özellikle yerel siyasal alanda tekleleşme mücadelesi veren yerel parti liderlerinin kimler olduğu sorusuna ve yerel topluluk üzerindeki iktidara odaklanarak yerel siyasal ilişkileri ve katılımı araştırmıştır. Bu bağlamda merkez ve yerel ekseninde patronaj ve klientalist ilişkilerin önemine dikkat çekerler.

"Tüccarın köylüyle kendi öz kaynaklarının kullanarak geliştirdiği siyasi hamilik (patronage) ilişkisi, iktidar gözünde hamiyi (patron), bölgenin kırılmaması, kaybedilmemesi gereken oy kaynağı haline sokar. İki partili düzen içerisinde iktidar, tercihlerini siyasi yandaşlar lehine yapacağına göre, mahalli olarak da yandaşı hamileri kredi, bayilik vb. ile doğrudan desteklemektedir. İktidar tarafından kollanması, devletle yakın ilişkileri, hamiyi (patron) köylü gözünde bölgenin iktidar temsilcisi yapar. Bunun için de köylü haminin kendisini devlet kapısındaki bazı işlerine (askerlik, mahkeme gibi) yardımcı olmasını isteyebilir." (Güneş-Ayata, 1990: 104)

Patronaj ilişkilerini daha çok varlıklı kişinin kendi kaynaklarını dağıtarak yarattığı sadakat biçimi olarak tanımlayan Güneş-Ayata kasabada 1950

¹⁰ Görüşmelerden elde edilen verilere göre Osman Osmanağaoğlu iskelede mal sevkiyat işlerinin kâhyalığını yapan yerelde etkin ve varlıklı ailelerden birinin önde gelen mensubudur. Aile üyeleri daha önce tek parti döneminde yerelde belediye ve parti yönetiminde bazı önemli roller üstlenmiştir.

¹¹ Ayrıca merkezi politik alandaki DP ve CHP geriliminin yerelde de karşılığının olduğu gözlemlenmektedir. Bu gerilim özellikle devlet kurumlarında ve işletmelerinde kendisini göstermiş. Özellikle CHP'ye yakın duran yerel devlet kurumları ve DP arasında gerilimler ve yereldeki bazı atama ve işe girme süreçlerinde kendisini göstermiştir.

sonrası temel siyasal katılım biçimlerinden birinin patronaj ilişkisi olduğunu tespit eder. Devletin kaynaklarına aracılık ederek partiye veya kişiye sadakat biçimine ise klientalizm adını verir. 1970'lerde Beyazsaray kasabasında (isim hayalidir) özellikle 1960 sonrası iktisadi kalkınma politikaları sonucunda devlet destekleri ve yatırımları üzerinden kaynak dağılımı arttıkça köylülerin siyasi yapıya eklenmesinin hamilikten aracılığa (clientelism) doğru bir ilişki ve katılımı meydana getirmiştir. Siyasetçi tipi açısından da bu durum tüccardan üniversite mezunu serbest meslek sahiplerinin etkin olmaya başladığı bir süreci başlatmıştır. Yarı zamanlı kasaba politikacıları olarak esnafın ilgisi daha çok belediye seçimleri ve hizmetlerine dönüktür (Güneş-Ayata, 1990). Temelde hamilik ilişkisinin yereldeki toplumsal yapının ve modernleşmeye eklenmesinin artmasıyla değiştiği söylenebilir ve Hopa için de bu tespit önemli ölçüde geçerlidir. Hopa'da devlet merkezli kapitalist eklenme sürecinin 1950'li yıllardan itibaren başladığı ve esasen 1960'lı yıllardan sonra hızlanarak devam ettiği söylenebilir. Bu bağlamda özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren devlet teşvikiyle hızlanan çay ekimini ve özellikle 1964 yılında Hopa'da kurulan çay fabrikasını dikkate aldığımızda eklenmenin boyutları daha da belirgin olmaktadır. Kasabanın iktisadi yönden gelişiminde ve yöre halkının gelir düzeylerinde önemli bir iyileşme doğuran çay tarımının yaygınlaştırılması ve ekim arazilerinin bu amaçla kullanıma açılması yerel topluluğun ulusal merkeze eklenmesini güçlendirmiş, kasaba ve köy hayatı arasındaki ilişkileri sıkılaştırmış ve mekânsal hareketlilik düzeyini artırmıştır. Nüfus istatistiği bu genel trendi desteklemektedir. Nüfusun esas kısmı halen köylerde yaşamaktadır. Fakat iki mekânsal birim arasında akışkanlığın bu dönemde iyiden iyiye arttığı söylenebilir. Kasaba ve köy nüfusu düzenli bir şekilde artış yaşamaktadır:

Tablo 2

Yıllar	Hopa Toplam Nüfus	Şehir	Köy
1950	27.198	-	-
1955	14.877	-	-
1960	16.409	-	-
1965	18.865	5703	13162
1970	23.783	7936	15847
1975	26.325	9089	17236
1980	29.426	10212	19214

Kaynak: TÜİK verileri kullanılmıştır.

Yapılan bu yatırımlar başka alanlarda da devam etmiştir. Özellikle liman yapım çalışmalarının 1963'de başladığı ve 1972'te tamamlanarak tam faaliyete geçtiği bilinmektedir. Yine Hopa'da bu dönemde termik santral kurulması için çalışmalara başlanmış ve 1973'te faal duruma geçmiştir. Bu gelişmeler yerel toplumsal yapının dönüşmesini ve bununla ilişkili olan iktidar ilişkilerinin değişimini beraberinde getirecektir.

Osmanlıdan Erken Cumhuriyete devreden yerel toplumsal yapıya hâkim olan üretim ilişkilerinin geçimlik ekonomiye dayalı olduğu daha önce vurgulanmıştı. Yine kasabada egemen olan zanaatkârlık, küçük esnaf ve ticari faaliyetlerin özellikle küçük ölçekli tarım, balıkçılık ve hayvancılık faaliyetleriyle beraber bu dönemde dönüşüme uğradığı iddia edilebilir. Bütün bu yatırımlarla beraber kasabada kapitalist pazar dinamikleri yaygınlaşmış ve yerelde mekânsal bir bütünlük üretmeye başlamıştır. Yeni modern çalışma ve üretim alanları oluşurken aynı zamanda eğitim kurumları da yerelde yaygınlaşmış (ilk liseler bu dönemde açılmıştır) ve bu da yine toplumsal yapı içerisinde eğitim alanının etkisiyle farklılaşma ve bireyselleşme süreçlerinin yerelde hızlanmasını beraberinde getirmiştir. Böylece geniş aile temelli ilişkiler ve bağlılıklar gittikçe daha fazla değişim baskısı altına girmiştir.

Bu gelişmeler özellikle tek partili bir yapıdan çok partili bir döneme geçişle oluşan yerel siyasal alanın genişlemesi süreciyle beraber düşünülmelidir. Parti mücadeleleri ve merkezi devlet kurumlarının politikaları bu süreçte yerel toplumsal yapı ve ona hâkim iktidar ilişkileriyle iç içe girerek yerel siyaseti dönüştürmeye başlamıştır. Geleneksel iktidar ilişkilerini temsil eden büyük aile önde gelenleri (eşraf), kasaba ölçeğinde görece varlıklı ticari/mülkiyete dayalı konumlarıyla yerel parti örgütleri ve belediye yönetimleri üzerinde etkili olmuşlardır. Geniş aile sosyal aidiyet/bağlarıyla beraber oy rekabetine dayalı yerel temsil süreçleri üzerinde yine bu aktörler önemli bir etkiye sahiptir. Yerel politik seçkinler ve geniş yerel toplum üyeleri arasındaki siyasal bağlar (aile, akrabalık, yüz yüze ilişki biçimlerinin önemi dikkate alınmalı) ve katılım biçimi böylece patronaj ve klientalist tarzların uzun süre egemen olduğu bir ilişki yapısına bürünmüştür. Merkezle artan bütünleşme sonucunda kaynaklar üzerinde parti örgütleri üzerinden gerçekleşen çıkar rekabetleri yoğunlaşırken siyasal bağların biçimini de dönüştürür. Özellikle Güneş-Ayata'nın şu tespitleri yukarıda anlatılan 1950 sonrası gelişmeleri dikkate aldığımızda önemli hale gelmektedir.

"Devlet, doğrudan ve dolaylı olarak kontrol ettiği kaynakları dağıtarak, kendisini daha fazla siyasi destek getirecek kişilere maddi katkılarda bulunmaktadır. Hızla pazara açılan tarımın modern girdilere ihtiyacı vardır. Para ekonomisi gelişmektedir. Yoğunlaşan ticaret ağı yeni olanaklar, mallar ve bayiliklerle birlikte gelmektedir. Yeni gelişen mahalli seçkinler bu olanaklardan yararlanmak istemekte, siyasi güçleriyle devletten bazı maddi imkânlar almaya çalışmaktadır." (Güneş-Ayata, 1990:103)

Merkezle (ulusal pazar ağı, devlet ve parti örgütleri) çok boyutlu eklemleme, yerelde kaynak/hizmet tekellerini elinde tutan merkezi devlet kurumlarını ve diğer merkezi aktörleri siyasal ilişkiler açısından önemli hale getirir. Patronajı veya klientalist ilişkileri ortaya çıkaran temelde bugüne kadar önemini koruyacak olan bu merkezin yerel iktidar yapısıyla eklemleme örüntüsü olduğunu söyleyebiliriz. Yerel aktörler tarafından olumsuz tutumla "particilik" olarak nitelenen bu ilişki biçimleri farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Parti aidiyeti üzerinden kendisine ve baş-

kalarına çıkar sağlama olarak algılanan bu tutum olumsuz yüklü olmasına rağmen siyasal faaliyetin genele dönük çıkarsızlık durumu olarak gösterilmeye çalışılmasıyla ilişkilidir. Bu eklemlenme yerel parti örgütlerindeki yaygın patronaj ve klientalist ilişkilerde kendini göstermektedir. Eski bir Adalet Partilinin şu ifadeleri bu açıdan kayda değer görülebilir:

"Adamın biri işi olurdu sana söyleyeyim bir tayin işi olurdu, bir iş fakirin iş icap ederdi. Ona iş bulmak için milletvekiline derdik ki 'buna ihtiyaç vardır. Buna bir iş verelim'. Efendim sana söyleyeyim iyi niyetli mücadele ettik... Şimdi fabrika işçi alınca biliyorsun parti eziyordu. Mesela partiye veriyordu. Bir bakıyorsun orda 150 kişi kadro açılınca 150 kişi partiden genç nerde bulurduk. 150 tane genç ama ihtiyacı olanları seçtik. Köyde Halk partisi çıktı ama ihtiyacı var, sigortası var efendim sana söyleyeyim böyle insanları yerleştirmeye gayret ettim... Kaymakamı yanına almadan partide iş yapamazsın ki zaten. Kaymakam mülkiye amiridir. Bazı şeylerde ne kaymakam partiye dirsek çevirir ne de biz kaymakama. Diyalogumuz iyi olurdu."

Sadece merkezi devlet kurumlarının kaynak tasarrufları değil aynı zamanda 1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yıllarda yerelde kurulmaya başlanan bazı mesleki kurumlar (ticaret ve sanayi odaları, esnaf odaları, esnaf kredi kefalet kooperatifi, sendikalar gibi) kaynak tahsisi ve dağıtım noktasında siyasal ilişki ve mücadele alanları haline gelebilmekteydi. Sadece yerel parti örgütleri değil ulusal-merkezi alandan yerele uzanan meslek örgütleri de başka bir eklemlenme biçimini meydana getirmektedir. Yereldeki mesleki farklılaşma ve ticari kurumlaşma düzeyinin artışı gösteren bu gelişmeler aynı zamanda kaynak tasarrufu ve dağıtım üzerinde olan mücadelelerin yoğunlaşarak yerel siyaset alanlarını genişletmiştir. Başka bir esnaf siyasetçinin söylemi bu mücadeleleri gözler önüne sermektedir:

"Ben esnaf olduktan sonra esnaf şimdi yüklü sermaye gerektiren bir şey. Biz kısıtlı sermayeyle başladığımız için, yabancı sermayeye ihtiyaç oluyor. Yabancı sermayeyi de nerden karşılayacaksın. O zaman Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi vardı. Onun faiz oranı düşüktü bankalara göre. Çünkü faizin yüzde ellisini devlet hazineden karşılıyordu. Onun için düşük. O krediden istifade etmek isteyince onun o günün koşullarında onun başkanı yönetimi bilmem onu şey yapanlar adama göre hareket ediyordular. Kendi uhdelere almışlar; istediğine kredi veriyorlar isteğine vermiyorlar. Bir haksızlık gibi bir pozisyon oluyordu. Biraz onları ben şey yapınca beni yönetime almak zorunda kaldılar. Yönetime girince ben onlara biraz çeki düzen verdim. Ama yine şikâyetler geliyor esnaflardan 'bilgi alamıyoruz şey yapamıyoruz'. Ondan sonra ben başkanlığa aday oldum ve kazandım."

Merkezi devlet politikaları/yatırımları ve farklı eklemlenme biçimleri yerel siyasal alanın şekillenmesi üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Özellikle yukarıda bahsi geçen patronaja (hamilik) ve klientalist ilişkilere dayalı siyasal bağlar ve katılım diğer ilişkilerle iç içe bir şekilde günümüze kadar önemini koruyarak varlığını sürdürmüştür.¹² Patronaj özellikle iktisadi değişim dönemlerinde ve pazarın genişlediği dönemlerde sermaye biriki-

¹² Ayrıca bu konuda bkz. Şengül 2009: 199.

mine eşlik eden siyasal güç devşirmenin önemli bir stratejisi haline gelmektedir.¹³

Özellikle 1960-80 arası vurgulanması gereken nokta siyasal mücadele ve ilişki biçimlerinde, yerel toplumsal yapının dönüşümüyle beraber ideolojik-kültürel siyasal bağların ve ilişkilerin artan önemidir. Eğitim alanının yaygınlaşması, toplumsal hareketlilik, öğrenci ve öğretmen sayısında yaşanan artış, ulusal kültürel yayınların (kitap, gazete, dergi vs.) yerelde tüketiminin artışı ideolojik siyasal bağların kökleşmesinin temelini oluşturmuştur. Bunu yansıtan en önemli gelişme özellikle 1970 sonrası yerelde toplumsal hareket biçimine bürünmüş olan sosyalist örgüt ve grupların güçlenmesinde bulabiliriz. Sayısız sosyalist grup bu dönemde ortaya çıkacak ve yerel siyasal mücadelelere damgasını vuracaktır. Bu bağlamda Hopa'da 1968 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) ilçe teşkilatının kurulduğunu görüyoruz. Özellikle eğitilmiş katmanların toplumsal yapı içerisinde artışı ve mekânsal hareketlilik dinamikleri sosyalist düşünce ve ideolojilerin yerelde yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁴ 1960'lı yıllarda merkezin ideolojik-kültürel alanında değer kazanan ve yaygınlaşan sosyalist yayın ve eserler çok geçmeden yerel kültürel alana ulaşmış ve okunmaya başlanmıştır. Eğitim alanının genişlemesi okuryazar kitleyi büyütmüş ve merkez-yerel arasında ideolojik-kültürel alışverişin hızlanmasını sağlamıştır. 1970'li yıllardan sonra Hopa'da sosyalist hareketler hızlıca özellikle TÖB-DER ve Halkevi'nin kuruluşu ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Öğrencilerin etkisiyle dönemin ikinci yarısından sonra yer altı örgütlenmeleri olan Halkın Yolu, Devrimci Yol, Halkın Kurtuluşu ve İlerici Gençlik Derneği (İGD) gibi örgütlerin yerel birimleri kurulmuş ve yaygınlaşmıştır (Aksu, 2012: 258 v.d.)¹⁵ Hızlı bir şekilde bu farklı yapı ve hareketlerin yerelde hegemonik bir örgütsel ağ inşa ettikleri görülmektedir. Özellikle liselerde işgaller ve boykotların yaşanması öğrencilerin lise ve ortaokul düzeyinde yoğun politikleşme sürecine girdiklerini göstermektedir. Yine 1976 yılında Murgul bakır işletmelerinde yer altı Maden-İş sendikası greve gitmiş ve Hopa'daki işçiler ve örgütler greve destek vermiştir. Hopa'da güçlü bir sağ-milliyetçi hareket olmamasına rağmen (bölgesel etki bu anlamda daha önemli olabilir) sosyalist hareketlerin gündemine bir süre sonra özellikle örgüt merkezlerinin belirlenimi altında "anti-faşist mücadele" girmiş ve militarize olmuşlardır. Bu durum hareketlerin yer yer kendi içlerinde de şiddete yönelmeyi beraberinde getirmiştir.¹⁶

¹³ 1990 sonrası Sarp sınırının açılmasıyla sınır ticareti başta olmak üzere yaşanan sermaye birikim süreci yine patronaj ilişkilerini yoğun bir şekilde karşımıza çıkaracaktır.

¹⁴ Anlatılanlara bakılırsa 1960'lı yıllardan sonra yerelde kültürel bombardıman yaşanmıştır. Ulusal kültürel alandaki çeşitlenmenin ve serbestliğin hızlı bir şekilde yerel alana yansdığı görülmektedir. Özellikle çok sayıda gazetenin tüketimi normalleşmiş, dünya klasik romanları ve teorik dergilerin (Yön, Devrim v.b.) bu yıllarda özellikle genç öğrenci kitleleri tarafından yoğun bir şekilde okunmaya başlandığı görülmektedir.

¹⁵ Hopa da sol hareketlerin ayrıntılı tarihsel gelişimi üzerine bkz. Aksu 2012.

¹⁶ Karşıt gruplar arasındaki mücadeleler bazen ölümlerle sonuçlanmıştır. Bu siyasal gerilimlerin yerel mekânda kontrolü görece daha kolaydır. Siyasal şiddet daha çok büyük kentlerin anonimliği altında yaygınlaşan bir fenomene benzemektedir.

Sonuç olarak siyasal anlamda 1970 sonrası sosyalist hareketlerin oldukça güçlendiği ve yerel siyasal alanda ideolojik-kültürel bağlılıkların ve toplumsal hareket tarzında siyasal katılım pratiklerinin ağırlık kazandığı bir sürece sahne olmuştur. Hâkim pratikler, söylem ve tartışmalar öteki taraftan yerelin merkezin kültürel sermaye yoğunlaşması karşısında ki tabi konumunu yansıtmış ve yerel siyasal alanın temel işleyişinin karşısına bir farklılık koyulamamıştır.

Yerel Temsili Süreçler: Profiller, Bağlılıklar ve Seçimler

Çok partili dönemin başlamasıyla beraber siyasal aktörlerin çoğalması sonucunda yerel siyasal temsil için yarış ve rekabet artmaya başlamıştır. Yerel siyasal temsil alanı genel parlamento seçimleri (merkez) ve belediye seçimleri (yerel) içerisinde şekillenen bir nevi siyasal mekânlar olarak düşünülebilir. Temsil figürleri yerel toplumsal yapı, iktidar ilişkileri ve merkez-yerel eklemlenmesinin karakterine dair önemli ipuçları verebilir. Tablo 3'te 1950'den 1980'li yıllara kadar belediye başkanlığı yapan kişiler listelenmiştir. 1950-1960 arası Demokrat Parti eşraf içerisinde önemli aileleri kendi içerisinde toplamayı başarmış ve belediye ile genel seçimleri de kazanarak uzun süre yerelde siyasal hâkimiyet kurmuştur. Parti yönetimlerinde daha çok esnafların ve ticaretle uğraşanların hâkim olduğu bir yapının uzun süre varlığını koruduğu görülmektedir.

Tablo 3

Yıllar	Belediye Başkanı	Mesleği
1950-60	Osman Osmanağaoğlu (DP)	Tüccar/Müteahhit
1963 ve 1968	Tahsin Güngör (CHP)	Esnaf
1973	Osman Küçükali (CHP)	Tüccar (TSO Kurucusu)
1977	Kemal Beşiroğlu (CHP)	Çay Fabrikası Müdürü

Kaynak: Yazar tarafından görüşme verilerinden oluşturulmuştur.

Özellikle temsili süreçlerin gelişmesiyle yerelin merkezle olan ilişkisi farklılaşmaya ve etkin grupların yerel çıkarları politik olarak daha hissedilir olmaya başlamıştır. Bu durumu açıklamak için genel düzeyde Tekeli şöyle bir tespit yapar:

"Bir anlamda, merkezi yönetim ile belediyeler arasında bir iş bölümü ortaya çıktı. Türkiye'nin gelişen burjuvazisinin çıkarları merkezi düzeyde savunuluyor, ilişkiler bu düzeyde kuruluyor, küçük burjuvazinin çıkarları belediyelerde gerçekleştiriliyordu. Bu iş bölümünün büyük ölçüde 1973'e kadar hatta daha sonrada sürdüğü söylenebilir." (Tekeli, 1983: 9)

Özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda yaşanan toplumsal yapı değişimleriyle beraber saygın meslek sahiplerinin veya eğitimli serbest meslek sahiplerinin siyasal alanda önemi artmaya başlamıştır. 1970'lerin sonunda çay fabrikası müdürü olan birinin belediye başkanı seçilmesi buna işaret etmektedir. Yerel bir seçkin olmanın temel koşullarından biri gittikçe varlıklı ve güçlü aileden gelme gibi etkenlerin yanı sıra yerel saygınlık, bürokratik bilgi, ilişki ve tecrübeye doğru kaymaya başlayacaktır. Eğitim süreciyle mo-

dernleşen ailelerde siyasal bağlılık biçimi hızlıca ideolojik-kültürel düzeyde dönüşürken geleneksel aile bağlarının daha güçlü olarak varlığını sürdürdüğü esnaf ve tüccar aile ilişkileri içerisinde siyasal bağlılık daha çok bir görüşmecinin ifadeleriyle şöyle işlemektedir: *“Ben babamdan beddua oldum. Babam bana iki şey beddua etti. Bir dedi ki politikada sağcının dışında olmayacaksın. Devletçi olacaksın.”* Özellikle yukarıda bahsi geçen merkez-yerel eklemleme biçimleri siyasal etkinlikleri, devletin yerel kurumlarının yerel topluluk için kaynak dağıtan işlevleriyle çeşitli aktörlerin (parti, belediye, muhtar, sivil toplum örgütleri vs.) dâhil olduğu bir rekabet alanına dönüştürmektedir. Bu kaynaklardan/hizmetlerden yararlanmak için yerel topluluk üyeleri çeşitli ilişki biçimlerini kullanmakta ve bu ilişkilerin kurulması ve yönlendirilmesi yerel siyasal alanın temel ilişki biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu aktörler arasında doğrudan ya da dolaylı bir kaynak/ hizmet sağlama etkinlikleri yoğunlaşır. Böylece yerel bürokrasinin çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması bürokratik bilgi ve tecrübeyi siyasal sermayeye dönüştürerek aday profillerindeki değişimin arkasındaki temel etken olarak öne çıkmaktadır. Bu bürokratik sermayenin artışı ve yerele nüfuzu merkezi devlet iktidarı ile yerel iktidarların partisel yapısı arasında oluşacak temel bir gerilimde önemine işaret etmektedir. Bu mekânsal anlamda yani merkez-yerel ekseninde vuku bulan yapısal bir gerilimi oluşturur.

Tablo 4

	HOPA Yıllara Göre Genel Seçim Sonuçları (1961-1977)				
	1961	1965	1969	1973	1977
AP	1939	2586	3295	1893	2764
CHP	3735	3221	2860	5240	6505
CKMP	183				
BĞSZ		26	7		7
GP			452		
MİLLET P			50		
TİP			170		
CGP				108	
MSP				422	230
Dem. P				290	102
MHP					435

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

İktidar partileri hiç olmazsa her zaman bir kesimi muhalefette olan belediyelerin başarılarını sınırlamak için kaynaklarını kendi partilerinin denetimindeki belediyelere kaydırmak istemektedir. Hopa’da özellikle merkezi iktidar düzleminde sağ partilerin hâkimiyeti karşısında hem belediye hem genel seçimlerde CHP ağırlıklı bir eğilimin güçlü olması böyle bir gerilimin baskısı altında olduğunu göstermektedir. Genel seçimlerdeki CHP üstünlüğü 1969 yılındaki genel seçimlerde AP lehine bozulmuştur. Bu dönem içerisinde ilk defa CHP’den daha fazla oy kazanmış olması büyük oranda merkezi iktidarı elinde tutması ile açıklanabilir. Aşağıdaki tablolarda 1963-1977

arasında genel ve belediye seçim sonuçlarına göre oy dağılımı verilmiştir. Yerelde sosyalist hareketlerin gelişmesiyle beraber değerlendirildiğinde hem genel hem belediye seçimlerinde 1970-1980 arası CHP hâkimiyeti daha anlamlı hale gelmektedir. Yerel seçimlerde AP ve CHP arasındaki oy farkının biraz daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yerel seçimlere katılımın da 1963 yılı hariç olmak üzere oldukça düşük olarak gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 1965'ten sonra ideolojik-kültürel bağlılıkların daha ağır bastığı genel seçimler için oyların iki parti arasında dağıldığı fakat diğer birçok küçük partilerin de yerelde düşük de olsa belli oranlarda temsile sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 5

Hopa Mahalli İdareler Seçim Sonuçları (1963-1977)				
	Seçmen Sayısı	CHP	AP	Bağımsız
1963	1786	1052	708	13
1968	2861	1185	933	
1973	3740	1275	1019	301
1977	4220	1706	1044	

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

1960-80 arası belediye seçimlerini sürekli CHP adayları kazanmış ve bu durum ancak 12 Eylül darbesinden sonra değişmiştir. Belediye seçimlerinde genel olarak şahsiyetlerin önemli role sahip olduğu ve bu durumun bağımsız adayların kazanma şanslarını arttırdığı bilinmektedir. Hopa'da bağımsız adaylar olsa da başarı olanakları oldukça düşük kalmıştır. Bu büyük oranda oyların bir şahısta toplaşmasını sağlayacak homojen kolektif kimliklerin zayıflığına (aşiret gibi) veya ideolojik ya da diğer parti aidiyetlerinin daha güçlü olduğuna işaret etmektedir. Aile ve parti tercihleri arasında bir ilişki olsa da bu oldukça parçalı bir yapıya denk düşmektedir.

Büyük Dönüşüm: Esnek Sınırlar, Ticarileşme ve Toplumsal Yapı

Bu bölümde 1980'lerden günümüze Hopa'daki temel siyasal gelişmelere değinilerek yerel toplumsal yapının değişimiyle ilişkili olarak siyasal ilişki ve mücadele biçimlerinin şekillenışı ele alınacaktır. 1980'den günümüze yerel siyasal alan önemli değişim süreçlerine maruz kalmıştır. Bu değişim şu temel örüntülerde özetlenebilir: 1970'lerde hâkimiyet kazanan sosyalist hareketlerin gücünün kırılması, yerel kolektif kimliklerin (Lazlık, Hemşinlilik başta olmak üzere) belirginleşmesi, 1989 yılında Sarp sınırının açılmasıyla ortaya çıkan ulus-üstü sosyo-mekânsal etkileşimler ve ticarileşmeyle beraber yaşanan toplumsal-kültürel değişim ve yine sermaye birikim süreçleri sonucunda güçlenen patronaj ve klientalist ilişkiler. Ulusal düzeyde askeri müdahaleyle ortaya çıkan yeni durum Hopa'yı özellikle etkilemiştir. Yerelde güçlü sosyalist hareketlerin varlığı müdahalenin yerelde yöneldiği temel alan olmasını beraberinde getirmiş ve yüzlerce insan bu süreçte gö-

zaltına alınıp tutuklanmış, işini kaybetmiş ve sosyal ilişki ve çevreleri parçalanmıştır. Örgütsel yapılar bu süreçte aynı şekilde dağıtıldığı için sosyalist hareketlerin siyasal gücü yerelde büyük darbe yemiştir. Bu durum ancak 1990'larda Halkevi ve ÖDP'nin (Özgürlük ve Dayanışma Partisi) açılmasıyla beraber değişmeye başlayacaktır (Aksu 2012: 275).

Bu dönemde değişimin odağında yine merkezi devlet politikalarında yaşanan bazı temel değişimle ortaya çıkan ihracat temelli kalkınma politikalarının SSCB'nin çözülüşü süreciyle birleşerek Türkiye ve Gürcistan arasındaki 1930'lu yıllarda tamamen kapanmış olan sınırın, yani Sarp sınır kapısının yeniden insan ve meta akışlarına açılması vardır. Bu süreç Hopa'yı derinden ve çok boyutlu bir şekilde biçimlendirmiştir. Yukarıda Hopa'nın deniz ulaşımının ve ticari ürünlerin dağıtıldığı ve sevkiyatının yapıldığı limana sahip olmasının yerel mekânı nasıl şekillendirdiğine vurgu yapılmıştı. Bu dönemde özellikle İran'la yürütülen ticaretin yoğunlaşması sonucunda limanın faaliyetlerinin genişlediği ve yoğunlaştığı görülmektedir. Limanın artan ticari faaliyetlerinin genişleyerek Hopa'da ki fiziki ve sosyal mekânın şekillenmesini belirleyen temel etken olmaya devam ettiğini görüyoruz. Bu liman faaliyetleri aynı zamanda geniş bir iktisadi ilişkiler ağının tesisinde ve sürdürülmesinde, örneğin nakliyat sektörü, konaklama ve oto tamir/yedek parça gibi hayati bir işleve sahiptir. Liman özellikle özelleştirildiği 1997 yılından sonra hızlı bir gelişme içerisine girmiş ve küresel ticari faaliyetlerini artırmıştır. Bu süreç sınırın açılmasının yarattığı yoğun ticarileşme dalgası ve ulus-üstü sosyo-mekânsal hareketlilik ve etkileşimin işaret ettiği yeni mekânsal eklemlenme süreçlerinin gelişimiyle yerel ve ulusal merkezin dışında üçüncü bir mekânsal düzlemin ulus-üstü veya küresel etkilerin yoğunlaşmasını beraberinde getirir.¹⁷ Sınırın açılmasıyla Gürcistan üzerinden bölgeyle artan ulusal dış ticaret faaliyetleri ve serbestleştirilen sınır ticaretinin yaygınlaşması sonucunda Hopa iş ve emek piyasasında ticarileşme diye ifade edebileceğimiz dalgalı, enformel ve kurlsız karakteri ağır basan sermaye birikim süreci yaşanmaya başlamıştır. O dönemde ticarete giren bir yerel siyasetçi bu durumu şöyle tarif eder:

"Abimin bir tanesi batırmıştı. Gürcistan sınır kapısı açılmıştı; Sarp sınır kapısı. O aralarda bayağı bir abim ticarete para batırmıştı... Ticaretin ağır basmasından ve Gürcistan kapısından yurt dışından işte o zamanlar alüminyum, saç, bakır bunun üzerine metal üzerine... 94, 95, 96 o yıllarda öyle ticarete başladım. Ticaretin hemen hemen şöyle diyebilirim ki 16, 17 yaşlarında ticarete başladım... Hızlı bir şekilde ticarete girdim. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan: Bu ülkelerde bakır yani metal üzerine çalıştık. Hurdacılık yaptık. Hurda demir işi de yaptık en son olarak Gürcistan da şöyle bir şey oldu. Akaryakıt üzerine... Mesut Yılmaz başbakan iken Suriye ile olan sıkıntılardan dolayı Suriye kapısının akaryakıt kapatmıştı. Diğer bölgelerimizde Nahçıvan orayı açmıştı. Van'dan Tatvan üzerinden mazot akaryakıt ithalatı yapıyorduk

¹⁷ Bir sunumumda bu süreci glokalleşme olarak tarif etmeye çalışmıştım. Burada bölgesel bir düzlemi de bu mekânsal eklemlenmeye dâhil etmek gerekir. Glokalleşme kavramı için bkz. Swyngedouw (2004)

Hakkâri Yüksekova gümrüğü çalışılıyordu. Irak ve İran'dan gelen akaryakıt. Hopa gümrüğünde çalışılıyordu Sarp gümrüğünde ve Posof gümrüğünde Gürcistan ile çalışılıyordu. Ben dediğim bütün bu gümrüklerde akaryakıt ithalatı yaptım. Yani mazot getiriyorduk Türkiye'nin her tarafında mal satıyorduk... Bu da yaklaşık 6 7 yıl kadar sürdü. En verimli zamanlarımızda ticaretle o zamanlarda akaryakıt zamanlarıydı"

Bu yeni ticari ulus-üstü eklemleme süreci yerel aktörleri farklı düzeylerde ve yoğunlukta sermaye birikimi sürecine dâhil etmiş ve yerel toplumsal yapı oldukça hızlı bir değişimle karşı karşıya kalmıştır. Birçok yeni firma ve ticari şirket bu dönemde ulus-üstü düzeyde yaşanan ticarileşme süreciyle faaliyete geçmiştir. Bir başka yerel tüccar yerel siyasetçi o dönemi şöyle tarif eder:

"Ruşçayı biraz öğrendikten sonra burada ticari yapılanma içerisinde biraz işleri geliştirmek maksatlı. İşleri belli başlı yerlere getirdik yoluna koyduk. İşte o zaman Türkiye burada bir Renault bayiliği almıştık; Servisi vesairesi. İdealist düşünceler o zaman. Çok idealist belli zararları da piyasanın gelişimine göre ülkenin gelişimine göre olabiliyor ama yine idealist bir tavırla başlangıçta özellikle ticari çalışmalarımızı yapıyorduk. Aynı zamanda Gürcistan la da ilişkiler o zaman işte kapının açılması vesairesi itibariyle gündemdedi. Biz de aynı zamanda Gürcistan'da bir Renault distribütörlüğü şeklinde direk Fransa ile bağlantılı ortak bir Gürcistan'da şirket kurmak suretiyle öyle bir yapılanma içerisine girdik. Bunlar olurken tabi bir anda 94 krizi ortaya çıktı... Anormal faizler, sıra dışı gelişmeler üst üste konduğu zaman ciddi zararlar görüldü... Renault satışları üzerinden de satışlar başlamıştı. Ciro olarak Artvin de yüksek ciro elde etmiştik. Siz misiniz öyle yapan yatırım yaptınız ciro ettiniz falan onun da bir ek vergisi falan... Yine tabi devlet vergi koymuş çalışmalarını yapmış anormal durumlar oldu diye tabi tamamen ticaretten vazgeçmek gibi bir durum söz konusu belki değil ama. Ama biraz daha sağlıklı... Biraz daha temkinli yola devam etmek mantıklı olarak görüldü. O zaman için. Ben diğer ticari faaliyetlerde de burada tabi o boy ölçüsü alındıktan sonra daha temkinli olarak devam edildi. Kömür işi ağırlık olarak daha sonrası kömür ithalatçılığı vardı. Bizim onun üzerinden Rusya tabi ki o kapılar açıldıktan sonra yine Rusya üzerinden kömür ithal etmeye başladık."

Kültürel düzeyde ise şimdi yeni eklemleme ilişkileri ve biçimleri yerel topluluk için gündeme gelmiştir. Geçmişte kopan aile ve akrabalık ilişkileri şimdi yeniden kurulmaya özellikle Laz aileler arasında etkileşim canlanmaya başlamıştır. Eklemlemenin diğer boyutu ise bu noktada merkezi kültürel alana bağımlılığın karşısında bir liberalleşme şeklinde karşımıza çıkar. Gürcistan'daki ailelerle yaşanan yeni kültürel eklemleme Lazlık kimliğinin bu süreçte önem kazanmasına neden olmuş ve kimlik inşasının önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştır.¹⁸ Hopa özellikle bu dönemde almış olduğu yoğun göçlerle oldukça heterojen bir kültürel yapıya bürünmeye baş-

¹⁸ Kültürel anlamda sıkça vurgulanan bir başka değişim, liberalleşme bağlamında kasabada eğlence ve seks sektörünün ortaya çıkması ve bunun yerel aileler ve kültür üzerinde yarattığı olumsuz etkiler olduğu söylenebilir.

layacaktır. Eskinin toplumsal ilişkiler açısından saydamlığı ve dolayimsız ilişki biçimleri kasaba mekânının dönüşmesiyle ortadan kalkmaya başlayacaktır. Aynı bağlamda güçlü ticarileşme dinamiği Hopa'yı bir çekim merkezi haline getirecek ve başta Rize, Trabzon, Erzurum ve Ardahan olmak üzere yakın illerden göç almaya başlamıştır. Ayrıca, özellikle bu süreçte Hemşinli aileler yoğun bir şekilde köylerden kasabaya doğru hareketlilik içine girmiş ve yaşanan ticarileşme sürecine dâhil olmuşlardır. Birçok ticari aktörün özellikle Hemşinli ailelerden gelmesi bu duruma işaret etmektedir.¹⁹ Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1990 ve 2000 yılları arasında Hopa'nın kasaba nüfusu en hızlı artışını yaşamıştır. Aynı zamanda köy nüfusu da 1985 yılı itibarıyla düşmeye başlamış ve 2000'lerin sonunda kasaba nüfusu köy nüfusunu aşmıştır.

Tablo 6

HOPA Nüfus Gelişimi (1980-2015)			
	Toplam Nüfus	Şehir	Köy
1980	29.426	10.212	19.214
1985	31.464	11.315	20.149
1990	30.862	11.507	19.355
2000	32.584	15.445	17.139
2007	32.809	17.361	14.848
2010	32.016	17.433	14.583
2014	34.234	18.924	15.310
2015	34.852	19.748	15.104

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Çoğulcu Temsili Yapı, Seçimler ve Katılım

Bu dönemde gerçekleşen ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeler yerel siyasal alanın işleyiş ve biçimleniş üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Belediye başkanları üzerinden temsili figürlere bakıldığında tüccar veya esnaf etkinliği gittikçe kendisini daha fazla serbest meslek sahipleri, girişimci veya profesyonel mesleklerden gelenlere bıraktığı görülmektedir. Bu durum büyük oranda 1990'ların ekonomik ve toplumsal değişimleri sonucunda kent mekânının hem planlama ve uzmanlık gerektiren karmaşık sorunlarla yüz yüze gelmesi hem de ticarileşmeyle oluşan rantın dağılımı/düzenlenmesi sorunuyla ilişkilidir. Belediye bu süreçlere oldukça hazırlıksız yakalanmış, yoğun nüfus artışı inşaat plan ve izinlerinin düzensiz işlemesi ya da klientalist ilişkiler içerisinde temel altyapı sorunlarına kalıcı çözümler üretilememiştir. Belediye bu dönemde az ya da çok kendi içerisinde uzmanlaşmaya gitmiş (ilk defa mühendis istihdam edilmeye bu dö-

¹⁹ Hopa 'daki etnik kimlikler hakkında başta Lazlar ve Hemşinliler olmak üzere bkz. Özçep /Aksu, 2106: 101 v.d.

nemde başlanmıştır) ve belediye faaliyetleri her açıdan önem kazanmaya başlamıştır. Tablo 7'de listelenen temsili figürlere bakıldığında geldikleri alan itibarıyla kasabanın etkinlik kazanan alanlarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Tablo7

Yıllar	Belediye Başkanı	Mesleği
1984	Mahir Dudak (ANAP)	Çay Fabrikası Şefi
1989	Turan Altıntaş (SHP)	Çay Fabrikası Müdürü
1994	Mahir Dudak (ANAP)	Çay Fabrikası Şefi
1999	Mahir Dudak (ANAP)	Çay Fabrikası Şefi
2004	Yılmaz Topaloğlu (ÖDP)	İnşaat Mühendisi/Müteahhit
2009	Turan Kasımoğlu (CHP)	Girişimci (Nakliyat)
2014	Nedim Cihan (AKP)	Mühendis

Kaynak: Görüşmelerden elde edilen verilerden hazırlanmıştır.

Özellikle 1990'larda yaşanan ticarileşmeyle oluşan sermaye birikim süreci bu ticari zenginlerin aynı zamanda siyasal olarak da etkin olmalarını beraberinde getirmiştir. Görüşülen siyasal aktörlerin birçoğu aynı zamanda ticari alandan gelmekteydiler ve yerel mesleki örgütler içerisinde etkin olmuşlardır. Örneğin Ticaret ve Sanayi Odası yerelde ticarileşme sürecinde en etkin siyasal kurumlardan birine dönüşmüştür. Bu durum siyasal ve ekonomik çıkarların gittikçe daha sıkı bir şekilde birbirine eklemelendiği bir süreci de beraberinde getirmiştir. Yerel siyaset ekonomik çıkar veya gelişmeden ibaret olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu yeni sermaye sahipleri aynı zamanda siyasal alanda özellikle 2000'lerin başında ve ortalarında yeni yükselen parti olan AKP içerisinde faaliyet yürütmüşler ve etkin birer siyasal aktör haline gelmişlerdir. AKP bu yeni grupları kendi içerisinde mobilize ederek ve böylece patronaj ve klientalist ilişkilerin yerelde sürdürülmesine zemin hazırlayarak 2014 yılında belediye seçimlerini kazanmayı başarmıştır. Daha sonra AKP içerisinde faaliyet yürüten iş adamı bir siyasetçinin bu patronaj ilişkilerini şöyle dile getirmiştir:

“Siyaset beklediğim bir durum değildi... Böyle bir çabam yoktu. Biz insanlara yardımı, şirket olarak aile şirketi olarak Hopa'nın en eski en köklü şirketlerinden olarak X şirketler grubu olarak biz her yıl insanlarımıza Ramazan aylarında kumanya yardımı yaparız. Onun dışında zaten şu anda kendim okuyamadım ama 43 tane öğrenci okutuyorum. Üniversite öğrencisi bunlar. Hopa'nın öğrencisi. Bizim memleketimizin çocukları. Bu çocuklar siyaseten olsun başka yollara kullanılmasınlar diye biz bu çocukları ekonomik olarak destekliyoruz okumalarını sağlıyoruz... Bütçemizin bir kısmını okutacağımız çocuklara bir kısmını fakir fukara garip gurebanın evlerine işte ramazanlarda kumanya bu şekilde başlamıştı... Kendi ticari portföyümüzü büyüterek bugünlere geldik işte Hopa'mız da eksik olan fakir insanlar evlerinde sıkıntı olan insanlara yardım etmeye başladık... Tabii ki o zamanlar kimsenin aklında siyaset mi olur yarın ne olacağı kimse bilemez. Böyle bir düşüncemiz hiç yoktu zaten. Yani böyle bir şey yapabilecek duruma geldik. Ondan sonra da

büyüdükçe insanlar bizden iş istemeye başladı. İş konusunda da çok şükür şu anda bütün şirketlerimizde çalışan insan sayısı yaklaşık her ay maaş yatırdığımız 344 kişiye istihdam sağlıyoruz... Bunlar oluşmaya başlayınca artık insanlar daha farklı şeyler tayinler istemeye başladı. İşte atama yapmamızı istediler. İşte şurda ambulans lazım dediler. Sağlık sıkıntıları İstanbul da Ankara da derken en son kendi kendime karar verdim bu kadar insanlara uğraşyoruz 18, 19 senedir bu insanların yanındayız bu insanların bize bir teveccühü vardır ki bizi gelip tercih ediyorlar. Yardımcı olmamızı istiyorlar. Biz de çok şükür bugüne kadar elimizden geleni ardımıza koymadık hatta yapmaya da devam ediyoruz... Buralardan aldığımız izlenimler insanların bize bakışları bakış açılarını değişmesi insanların bizi daha çok tanyıp daha çok bizden yardım istemesi.”

Bu ikili ilişkinin yani hamilik ve klientalist ilişkilerin nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından bu satırlar önemlidir. Ekonomik sermaye adeta kişiyi siyasal alana giriş yapmaya zorlar. Kurulan tahakküm biçimi siyasal bağlılık ve ilişkiler üretmeye elverişli olmasından dolayı siyasal eğilimi güçlü bir durum haline getirir.²⁰ Patronaj bu yeni süreçte de siyasal ilişki ve katılımın önemli biçimleri olarak varlığını sürdürmeye devam eder. Yerel siyasal kurumların hem belediye hem de merkezi devlet kurumlarının bu tarz klientalist ilişkiler içerisinde güç devşirme çabaları yerel siyasetin temel dinamiklerinden birini oluşturur. Ticarileşme her ne kadar gelir düzeylerinde görece bir iyileşme meydana getirirse de yerel topluluğun sosyal konuların da süreklilik ve istikrar büyük oranda siyasal ilişki ve bağlarla desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu durum belediye veya merkezi devlet kurumları klientalist tarzda çıkar ilişkilerinin düzenlenmeye çalışıldığı alanlara dönüştürür. Eski bir belediye başkanının ifadelerinde insanların belli bir takım işlerinin yapılması için kendisinden hem özel evini hem de belediye makamını kullanarak sürekli talepte bulduklarını belirtmesi bu aşağıdan gelen baskıya ve ilişkilene tarzına işaret etmektedir.

Bu dönemde bu ilişkilerin yanı sıra ideolojik-kültürel düzeyde siyasal bağlılıkların ve farklılığın varlığını koruduğu görülmektedir. Toplumsal yapı değişimlerine ve merkez-yerel eklemlenme biçimlerine göre bu ilişkiler de dönüşmeye başlamıştır. 1980'lerde özellikle sosyalist hareketlerin gerilemesiyle toplumsal hareket biçiminde karşımıza çıkan katılım biçimi önemsizleşmiştir. Ancak 2000'lerin başında HES (Hidroelektrik Santralleri) inşaatlarının gündeme gelmesiyle neo-liberal kalkınma politikalarını takip eden merkez ile yerel arasında ki gerilimler üzerine oturan çevreci toplumsal hareketler gündeme gelmiştir. (Aksu, 2012:282 v.d.) Bu temelde siyasal geleneklerin ve çeşitliliğin varlığını belediye ve genel seçim sonuçlarına baktığımızda görebilmekteyiz. Tablo 8'e bakıldığında, yerel seçimlerde oyların 1994 yılına kadar eski gelenekleri temsil eden partiler etrafında yo-

²⁰ Seçim çalışmalarının finansmanı meselesi de yani adaylık sürecinin masraflı bir işe bürünmesi varlıklı aktörleri adaylık konusunda avantajlı bir konuma getirmektedir. Görüşülen adayların özellikle bu konuya dikkat çekmeleri önemlidir. Adaylık süreçleri koşullar açısından varlıklı adayları imtiyazlı hale getirir.

ğunlaştığı görülmektedir. Vurgulamak gerekir ki partilerin ideolojik-kültürel bağlılıklarının yanı sıra yerel seçimlerde adayın kişiliğini de (örneğin saygınlık veya Laz veya Hemşinli olması gibi) bir bağlılık türü olarak hesaba katmak gerekir. Bir tarafta ANAP ve DYP öteki tarafta solun birleştiği SHP ve daha sonra CHP 1994 yılına kadar oyların dağılımını belirlemişlerdir. İlginç olan nokta, sağ ve sol partiler arasında belirli düzeyde bir geçişkenliğin varlığını sürdürüyor olmasıdır. 1994 sonrası yapılan seçimlerde ideolojik-kültürel farklılıklar daha da belirginleşmiş oylar yoğunlaşmak yerine birçok partiye dağılmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu göçle beraber oldukça heterojen bir yapıya bürünen kentin bir yansıması olarak okumak mümkündür. Yoğun bir siyasal rekabet artışı bu sürece eşlik etmiş ve ideolojik-kültürel ayrışmalar belirginleşmiştir. Bu duruma iyi bir örnek ÖDP'nin 1999 yılından itibaren önemli bir siyasal aktör haline gelmesi ve 2004 seçimlerinde belediye yönetimini ele almasında kendisini göstermektedir.²¹ 2004 sonrası geleneksel ANAP ve DYP seçmenlerinin hem CHP'ye hem de AKP'ye kaydığı tahmin edilebilir. 2009 yerel seçimleriyle beraber oyların CHP ve AKP arasında kutuplaştığı görülmektedir. 2014 seçimlerinde 2009 yılında seçime bağımsız aday olarak giren eski ÖDP belediye başkanı Yılmaz Topaloğlu'nun mobilize ettiği oyların önemli bir kısmının yeni seçmenlerin (kasabada üniversitenin kuruluşundan dolayı öğrenci oyları önemli hale gelmektedir) katılımıyla beraber AKP'nin seçim zaferinde belirleyici olduğu tahmin edilebilir.

Tablo 8

Partiler	Mahalli İdareler Seçim Sonuçları (1984-2014)						
	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014
ANAP	2108	1432	2183	2334	1244		
CHP			471	1326	1625	3366	4523
DYP		1119	1846	1038			
SHP		2337	1846				
MHP			266	482	959	661	547
RP/FP		115		544			
DSP		154		676			
ÖDP				729	1730	809	836
AKP					1544	2715	4546
SAADET					75	94	168
SODEP	1429					255	
BĞMS						1848	
HDP							624

Kaynak: Veriler TUİK' den derlenmiştir.

Aynı şekilde bu dönemde genel seçimler açısından (Tablo 9) daha ağırlıklı olarak ideolojik-kültürel çeşitliliği tespit etmek mümkündür. Benzer bir şekilde 1983 ve 1991 arası dönemde oy dağılımının ANAP/DYP ile SHP/DSP ve daha sonra CHP/DSP arasında yoğunlaşmakta olduğu görülmekte-

²¹ ÖDP'nin belediyeyi kazanması ve yaşanan tartışmalar hakkında bkz. Aksu 2012: 278 v.d.

dir. Yine SHP ve ANAP arasında oy geçişkenliğini özellikle 1991 seçimlerinde görüldüğü gibi tespit etmek mümkündür. 1995 sonrası dönemde oyların farklı ideolojik-kültürel partiler arasında dağıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle ulusal düzeyde başarı gösteren islami-muhafazakâr Refah Partisi'nin (RP) 1995 yılında küçük bir oy artışına rağmen Hopa yerelinde ülke başarısını yakalayamadığı söylenebilir. 1999 yılından itibaren ANAP oylarının gittikçe eridiği ve diğer partilere doğru özellikle DSP ve MHP'ye doğru geçişkenliğin yaşandığı söylenebilir. 2002 yılına kadar ANAP ve DYP seçmenin kendi partisinde direttiği görülmekte ve yeni kurulan AKP'nin oylarının özellikle MHP ve Fazilet Partisinden alındığı tahmin edilebilir. AKP'nin aynı zamanda yeni seçmen kitlesini mobilize etmiş olma olasılığı oldukça yüksektir.

Tablo 9

	Hopa Yıllara Göre Genel Seçim Sonuçları																
	ANAP	HP	MHP	BESZ	RP	DYP	DSP	SHP	NSP	CHP	MHP	HADEP	ÖDP	AKP	SADEP	DF	HDP
1983	4633	4455	1572	77													
1987	3471				311	2345	892	7295	162								
1991	5176				516	2523	805	5872									
1995	5920				1029	2436	1923			2977	910	336					
1999	3343				774 (Fazilet)	1714	4284			2081	2594	213	793				
2002	2909					1932				5543	1498	88 (Cem)	658	2602			
2007										6154	2420		426	4513	250	1745	
2011										9356	2136			6987	132	117	
2015-1										8366	4517			6182	236		1351
2015-2										9726	2572			7089	157		1208

Kaynak: TÜİK verileri kullanılmıştır.

2002'den sonra ANAP ve DYP'nin ortadan kalkmasıyla oyların önemli bir kısmı AKP ve MHP'ye dağılmıştır. Özellikle 2007'den sonra oyların yine AKP ve CHP arasında kutuplaşma eğilimine girdiği görülmektedir. Ayrıca ulusal düzeydeki temsil ilişkilerine yakın bir şekilde MHP ve HDP'nin genel seçimlerde önemli oy oranlarına sahip olduğu vurgulanmalıdır. AKP'nin artan gücü büyük oranda daha önce vurgulanan yeni sermaye aktörlerini patronaj ağıyla beraber örgütleyebilmesine bağlıyken aynı zamanda merkezi devlet iktidarını elde tutması ve kaynakların dağıtımını (İş-Kur, tayin/atamalar, sosyal yardımlar gibi araçlar) noktasında avantajlı bir konumu kullanabilmesi onun güçlenmesinin temelini oluşturduğu tespiti yapılabilir. Özellikle yoksul katmanların siyasal tavırlarının belirlenmesinde de bu faktöre dikkat edilmelidir. Esnaf ailelerinin sosyal koşulları bu bağlamda ayrıca önem kazanmaktadır. Yerel toplumsal yapı içerisinde temel bir sektör olan esnafılık, ticarileşmeyle beraber bir taraftan genişlemiş öteki taraftan sosyal konumu itibarıyla en kırılgan olan gruplardan birine dönüşmüştür. Bu durum 2002 ve 2008 krizlerinde net bir şekilde görülmüştür. Bu dönemlerde kitlesel olarak işyeri kapatmalar ve borçlanmalar yaşanmış ve örneğin 2008

krizinde Esnaf Kredi Kooperatifinin 3,5 trilyon lirası batmış ve kooperatif oldukça zor koşullar altında yeniden kurulmuştur.

Son olarak siyasal temsil ve güç ilişkileri açısından yerelde önem kazanan etnik-kültürel boyuta vurgu yapmak gerekir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra toplumsal yapı içerisinde önemli bir kesimi oluşturan Hemşinli ailelerin önemli sayılan güç alanlarına yani esnaflık, ticaret ve iş piyasası alanına hızlıca dâhil oldukları ve bunun sonucunda sosyal konum mücadelelerinin başka bir düzeyde keskinleşmeye doğru evrildiği söylenebilir. Bu gerilim siyasal mücadelelerde örneğin oda seçimlerinden belediye seçimlerine kadar birçok alanda kendini hissettirmiştir. Bu durum bir önceki dönemden farklı olarak kasabada Hemşin nüfusunun artmasıyla belirginleşen “yerleşikler” ile “dıştakiler” (Etablierte/Außenseiter) ekseninde bir ayrışmaya işaret etmektedir (Elias/Scotson 2002).²² Görüşülen aktörlerin birçoğu bu dinamığa işaret ederek karşılıklı (Laz ve Hemşinli) şovenist tavırların bazı seçimlerde gündeme geldiği vurgulanmıştır.²³ Bu durum toplumsal gruplar arasında derinleşmesi gereken sosyal entegrasyon sorununa işaret etmektedir. Siyasal partilerin ve belediye faaliyetlerinin özellikle bu durumu gözetten politikalar ve söylemler üretmesi gereklidir.

Sonuç

Bu çalışma Hopa yerelinde ki siyasal ilişki, yapı ve mücadeleleri tarihsel bir perspektifle ele almaya çalışmıştır. Özellikle mekânsal teorik bir arka plandan hareket edilerek merkez-yerel eklemlenme dinamikleri başta olmak üzere değişik mekânsal düzlemlerin yerel siyaset üzerindeki etkileri ele alınmaya ve vurgulanmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyetten günümüze Hopa'da merkez-yerel etkileşimleri ve toplumsal değişim süreçleri boyunca farklı tarzda siyasal ilişki ve mücadeleler gelişmiştir. Özellikle bu bağlamda 1950'li yıllardan başlayarak süreklilik arz eden patronaj ve klientalist ilişkilerin siyasal ilişkiler ve mücadeleler üzerinde ki egemenliği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda böyle bir şeyin koşulunu oluşturan yerelin süreklilik arz eden kentsel bir gelişme çizgisine ve potansiyeline sahip olduğunun vurgusunu yapmak gerekir. Özgün coğrafik konumlanış ister istemez kenti yöresel merkez haline getirmiş ve günümüzde de kenti bir anlamda yoğun zaman-mekân sıkışması yaşayan bir alana dönüştürmüştür. Özellikle 1990 sonrası yaşanan ticarileşme ve ulus-üstü eklemlenme süreci yerel mekân ve siyaset üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda yerel siyaseti, merkez-yerel etkileşimi altında ekonomik aktörler ve onların belirlediği çıkarlar ve politikalar boyunca şekillenen patronaj ve klientalist ilişkilerle tanımlamak mümkündür. Özellikle siyasal alanda önem kazanan etnik kimlik

²² Özellikle CHP den Artvin milletvekilliği için Hopa'lı bir adayın Turgut Altunkaya'nın 1965 seçimlerinde aday gösterilmesi önemlidir. CHP adayı Turgut Altunkaya 1965 ve 1973 seçimlerinde oldukça yüksek oy kazanmıştır ve yerelde oldukça sevilen avukatlık yapan Hemşin kökenli saygın bir siyasetçidir.

²³ Burada özellikle yerel siyasette önem kazanan bu tarz kimlik mücadelelerini ve arkasındaki dinamiklerini ele alan önemli bir çalışmaya önemle işaret edilmelidir. Özçep/Aksu, 2016: 97-125.

dinamikleri ve günümüzde merkezi iktidarı ve belediye araçlarını kendinde birleştiren AKP'nin CHP'nin yereldeki güçlü pozisyonunu sorgulaması muhtemel görünmektedir. Kısacası birçok düzeyde yerel siyasal alanda demokratik katılımcı ve toplumsal grupların çok boyutlu entegrasyonunu hedefleyen pratiklerin eksikliği kendini hissettirmektedir. Her koşulda yerel mekân böyle bir kamusalığın inşası için yeterince olanakları sunmaktadır.

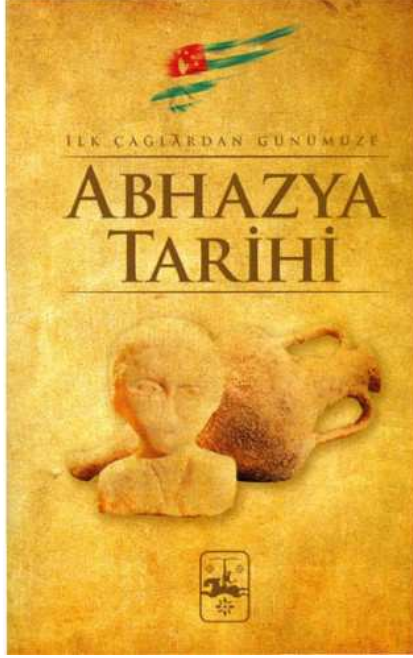
KAYNAKÇA

- AKSU Cemil (2012): Karadeniz'in Sol Köşesi: Hopa. Siyasetin Yerelleşmesi Bağlamında Bir Okuma, Uğur Biryol (Der.), "Karardı Karadeniz", İletişim Yayınları, İstanbul:231-288.
- ALKAN Haluk / ÇİFTÇİOĞLU Hüseyin (2007). "Yerel Siyasette Belediye Meclisi ve Siyasi Parti Örgütleri: Göksun Örneği", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (14) 2007/2: 1-27.
- BİLGİN Ayhan (2016). *Yerel Siyasetin Dinamikleri: Pülümür*, Şükrü Aslan (der.), PÜLÜMÜR, Ankara: Ütopya Yayınevi: 196-230.
- CASTELLS Manuel (2014). *Kent Sınıf İktidar* (Çev. Asuman Türkün), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ÇELİK Abdullah /ULUÇ A. Vahap (2009). *Yerel Siyasette Temsin Üzerine Bir Çalışma: Şanlıurfa Örneği*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:41 Ekim: 215-231
- DİRLİK Arif (2012). *Küreselleşmenin Sonu mu?* (çev. İsmail Kovacı & Veysel Batmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ELIAS Norbert / SCOTSON John L. 2002. *Etablierte und Außenseiter*. Suhrkamp, Frankfurt/M.
- GÖRÜN Mustafa (2006). "Yerel Demokrasi ve Katılım: İzmir, Konya ve Ağrı İl Genel Meclis Üyeleri Üzerinde Bir İnceleme", *Yönetim Bilimleri Dergisi* (4: 2), 159-183.
- GÜNEŞ-AYATA Ayşe (1990). "Kasabada Politika ve Politikacı", *Toplum ve Bilim* 50 Yaz, 97-110.
- KELEŞ Ruşen (1998). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- LEFEBVRE Henri (2003). *Space and State*, Neil Brenner, Bop Jessop, Martin Jones, and Gordon Macleod (der.) State/Space, Blackwell publishers, United Kingdom: 84-101.
- LEFEBVRE Henri (2014). *Mekânın Üretimi* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MASSEY Doreen (1994). *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press.
- MEEKER E. Michael (2005). *İmparatorluktan Gelen Ulus. Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası* (Çev. Tutku Vardağlı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MUVAHHİT Zeki (1999). *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, İstanbul: Şavşat Kültür, Turizm ve Dayanışma Derneği Yayını.
- ÖZÇEP Meryem/ AKSU Cemil (2016): "Kimlikler, Çıkarlar, Siyasetler: Karadeniz Siyasetine Hopa'dan Bakmak", Deniz Yıldırım & Evren Haspolat

- (Der.), Değişen Karadeniz'i Anlamak, Phoenix Yayınevi, Ankara: 97-125.
- SWYNGEDOUW Erik (2004). "Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling", Cambridge Review of International Affairs, 17:1: 25-48.
- ŞENGÜL Tarık (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset. Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, Ankara: İmge Yayınevi.
- TEKELİ İlhan (1983). "Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi" Amme İdaresi Dergisi, Cilt 16 Sayı 2: 5-22
- TEKELİ İlhan (1999). "Yerel Siyaset ve Demokrasi/ Çoğulculuk / Sivil Toplum", Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri, İstanbul:195-232.
- UNBEHAUN Horst (2006). *Türkiye Kırsalında Kliyentalizm ve Siyasal Katılım: Datça Örneği 1923-1992*, (Çev. Mehmet Öztürk), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- UYŞAL Aysen / TOPAK Oğuz (2013). *Particiler. Türkiye'de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Editör: Stanislav Lakoba, **İlk Çağlardan Günümüze Abhazya Tarihi**, Çev. Uğur Yağanoğlu, CSA Yayın Ajansı, İstanbul-2014.

Didem ÇATALKILIÇ*

Baş editörlüğü Stanislav Lakoba tarafından yapılan bu esere pek çok Abhazolog katkı vermiştir. İncelemesini yaptığımız bu eser "Önsöz", "Abhaz Halkının Kökenleri", "Türkçe Yayın Editörü'nün Notu", "5 Kısım", "Özet" ve "Kronoloji" den oluşmaktadır.

1. Kısım: "Abhazya Topraklarında İlk Toplum ve Sosyal Sınıf Oluşumu" (s.22-68): Bu kısım Y. Voronov ve O. Bgajba tarafından yazılmıştır.

1. Bölüm (s.22-30): *Taş Devri Avcıları ve Toplayıcıları*: Bu kısım da insanın tarih sahnesine çıkışı, Abhazya'ya yerleşmesi, söz konusu dönemden günümüze kalan arkeolojik buluntular ve mağaradaki çizimler ışığında dönemin sosyo-ekonomisi hakkında bilgi verilmiştir.

2. Bölüm (s.30-37): *Abhazya'nın En Eski Çiftçileri ve Hayvan Yetiştiricileri*:

Bu bölümde M.Ö. 6. yy.'dan başlayarak Kafkasya'da üretim ekonomisinin oluşumu, ilk ekonomik faaliyetlerin sosyal hayata yansımaları incelenmiştir. Bölümün diğer bir konusu Kafkas antik dünyasının en önemli sembollerinden olan dolmenlerdir.

3. Bölüm (s.37-49): *Heniohlar Ülkesi*: Abhazya'da demirin ve bronzun serüveni, Argonotların, Heniohların ve Dioskurların M.Ö. 8-7-6 ve 5. yy'da bölgedeki varlıkları, ekonomik faaliyetleri anlatılmıştır.

4. Bölüm (s.49-68): *Roma-Bizans Dönemindeki Eski Abhaz Kavimleri*: Roma ve Bizans döneminde Abhazya'da yaşayan kavimler bu bölümün konusudur. Apsillerin, Abasgların ve Saniglerin siyasi ve sosyo-ekonomik tarihi kaynaklar ve arkeolojik verilerle açıklanmıştır. M.S. 3-5. yy'da Şam çeliği tekniği ile yapılmaya başlanan savaş aletleri eşliğinde dönemin maddi kültürü okunmuştur. 3. ve 4. yy'da Abhaz topraklarına sürgün olarak yerleştirilen ilk Hıristiyan toplulukla başlayan Hıristiyanlaşma ve 6-7-8. yy'da bölgenin siyasi olayları bu bölümün diğer konularıdır.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Tarihi Anabilim Dalı.

2. Kısım: “*Feodalizm Dönemindeki Abhazy*” (s.69-181): Bu kısım Y. Voronov, R. Katsia, B. Acincal, L. Akaba, S. Zuhba, Ş. Salakaya, M. Haşba, S. Lokoba, D. Gulya ve V. Butba tarafından yazılmıştır.

1. Bölüm (s.69-81) : *Abhazy Krallığı*: Abhaz Krallığı’nın ortaya çıkışı ve 9.-10. yy’da sosyal ve siyasi hayatı, Abhaz Krallığı’ndan bahseden ilk kaynaklar bu bölümün konularındır.

2. Bölüm (s.82-95): *Bagraditler Krallığı*: 10. yy’ın sonuna doğru kurulan bu krallığın siyasi durumu, Moğolların bölgeyi altüst edişi anlatılmıştır.

3. Bölüm (s.95-107): *El Ayası İşareti Altında*: 13. yy’da Şervaşidzeler’in ve Dadianiler’in çekişmeleri, Sebastopolis’in ekonomik anlamı, Cenevizliler’in bölgeye katkısı, 14.-15.-16. yy’da bölgede Hıristiyanlık, o dönemden kalan mezarlardan çıkarılanlar, Gürcüce’nin geç ortaçağ boyunca yazılı kültürün ve kilise ayinlerinin dili olması ve köy hayatı bu bölümün konularındır.

4. Bölüm (s.108-120): *Abhaz Prensiği ve Osmanlı İmparatorluğu*: 17. yy’da Megrel ve Abhaz feodalleri arasındaki savaş, 18. yy’daki ilk Osmanlı-Abhaz ilişkileri ve Abhazy’ya İslam’ın girişi, 17. ve 18. yy’da Abhazy’daki ekonomik faaliyetler özellikle de köle ticareti üzerinde durulmuştur.

5. Bölüm (s.120-143): *Eski ve Ortaçağ Abhazy’sının Kültürü*: Dönemin siyasi yapısına bağlı olarak erken dönem ve ortaçağa ait mağaralardaki taş ve eşyalar üzerindeki desenler, el sanatları hakkında bilgi verilmiş ve mimari özellikleri anlatılmıştır. Abhazların çok tanrılı inancında yer alan “yıldırım, ocak, inek” ve anaerkil inancın topluma yansımaları, 4. yy’da Bizans ile beraber Hıristiyanlığın gelmesi, 15. yy’da Osmanlı ile beraber bölgede İslam’ın güç kazanması, Çarlık Rusya’sının bölgedeki hâkimiyeti ile beraber Hıristiyanlığın canlanmaya başlaması ve zengin Abhaz folkloru hakkında temel bilgiler verilmiştir.

6. Bölüm (s.143-173): *Çift Başlı Kartal ve Gelenekler Ülkesi Abhazy*: 18. yy’ın sonuna doğru Abhazy’da Keleşbey Çaçba-Şervaşidze’nin bağımsız Abhazy hayali, aslı Osmanlı-Rus mücadelesi olan Seferbey ve Aslanbey arasındaki çekişme, söz konusu durumu kullanan Rusya’nın Abhazlar’ın istediği Aslanbey yerine çocukluğundan beri St. Petersburg’da rehin tutulan Seferbey’in oğlu Dmitriy Çaçba’nın iktidara getirilmesi ve bu dönemde Aslanbey’in isyanının Rus cezalandırma seferleri ile sonuçlanması, bölgede büyük güçlerin rekabeti, ayrıca Abhazlar’daki sınıf, mülkiyet kavramı bu bölümün başlıca konularındır.

7. Bölüm (s.173-181): *Abhazy Uluslararası İlişkiler Sisteminde*: 18. yy’ın sonlarında ve 19. yy boyunca Doğu Meselesi’nde Abhazy’nın yeri, Avrupa, Osmanlı-Rusya üçgeninde Hindistan’a açılan kapı olan Kafkasya’nın konumunun çerçevesi çizilmiştir.

3. Kısım: “*20. Yüzyıl Kavşağında Abhazy (1800’lerin Sonu 1900’lerin Başı)*” (s.182-286): Bu kısım T. Açuğba, Y. Argun, S. Dbar, E. Malia, Y. Voronov, A. Agumaa, G. Dzidzaria, R. Gojba, S. Lokoba, B. Sagaria tarafından yazılmıştır.

1. Bölüm (s.182-199): *Abhazy’nın Yeni Özellikleri*: II. Aleksandr zamanında tüm Rusya’da yapılan köylü reformları Abhazy’da da yapılması,

1877 yılında tüm Kafkasya'yı saran isyan ateşi, beraberinde gelen sürgünler ve etnik devrim olarak nitelendirilerek bölgeye özellikle Megreller'in, Ermenilerin ve Rusların yerleştirilmesi bu bölümün konularıdır.

2. Bölüm (s.199-210): *Rusya'daki Birinci Devrim Yıllarında Abhazya*: M. Tshakaya ile beraber Marksist düşünce Abhazya'ya girmiştir. 20. yy'ın başında grevler, protestolar, "Kanlı Pazar" olayının Abhazya'ya yansması ve ardından gelen yargılanmalar, hapis, kürek, sürgün cezaları bu bölümün konularıdır.

3. Bölüm (s.210-212): *Çarlık Politikasının Yeniden Şekillenmesi*: 1905 yılına gelindiğinde Çarlık Rusya'sının Azerbaycan topraklarına iskân etmekten duyduğu pişmanlık Gürcü nüfusunun Abhazya'ya iskânında da söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Abhaz kilisesi'nin Gürcü kilisesinden ayrılması, 1910 yılında Abhaz milli bilincinin uyanışının başlaması bu bölümün konusudur.

4. Bölüm (s.213-248): *19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başlarında Abhazya Kültürü*: Abhaz toplum yapısı, geçim kaynakları, evlilik geleneği, aile içi ilişkiler, atalık geleneği, kan davası, misafirperverlik, halkın ekonomik durumunun ve inancının mimariye etkisi, çocukların erken yaştan itibaren hayatın içindeki yerleri, fiziksel ve ahlaki terbiyeleri, Abhaz halk sanatının, halkın yaşam tarzı ve üretimine bağlılığı ve inancın halk sanatına etkisi üzerinde durulmuştur. 19. yy'da liman kentlerinin oluşması ve Rus işgali ile beraber başlayan kentleşme sonucunda ahşap mimarinin yerini taş evlerin alması, sanayi, ticaret, ulaşımın gelişmesi, 20. yy'ın başında okul ve öğrenci sayısının artması, bazı ailelerin çocuklarının Avrupa Rusya'sında eğitim almaya başlaması, bunun sonucunda da döndüklerinde Abhaz entelijansiyasını oluşturmaları, Abhaz yazılı edebiyatının ilk örneklerini vermeleri bu bölümün konularıdır.

5. Bölüm (s.248-257): *Muhaceretteki Abhazlar*: Osmanlı İmparatorluğu'nda Abhazlar'ın Balkan ve Anadolu'da yerleştikleri bölgeler, tahmini göç rakamları, Osmanlı ordusunda görev yapan Abhazlar, Abhazlar ile ilgili Abhaz kökenlilerin yaptıkları yayınlar hakkında bilgi verilmiştir.

6. Bölüm (s.258-286): *1917-1921 Yılları Arasındaki Abhazya*: Abhazya'nın Şubat devriminden sonra kurulan " Birleşik Kafkas Dağlıları İttifakı"nın bir parçası olması, bölgedeki Bolşevik-Menşevik çatışması, Batum Konferansı ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne dâhil olması, Gürcistan'ın her fırsatta Abhazya'ya müdahil olması ve Rusya'nın Gürcistan'ın bu şoven politikasından hoşnut olmaması bu bölümün konularıdır.

4. Kısım: *"Sovyet Döneminde Abhazya"* (s.287-359): Bu kısım B. Sagaria, L. Çkadua, M. Lasurya, A. Argun, B. Acincal ve M. Haşba tarafından yazılmıştır.

1. Bölüm (s.287-316): *Abhazya Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş Döneminde Sosyalist Toplumun Temellerinin Atılması (1921-1941)*: 26 Şubat 1921'de Abhazya'da kurulan Sovyet iktidarının, Abhazya'nın Trasnkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil olmasını istemeyip, Gürcistan üzerinden tahakküm kurmaya çalışması çabalarının sonuç vermesiyle

Abhazya'nın, özerk cumhuriyet statüsü ile Gürcistan'a dâhil edilmesi, 1. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet Rusya genelindeki sosyo-ekonomik toparlanmanın Abhazya'da da gerçekleşmesi, enerji santrallerinin kurulması, demiryolu ve karayolu inşaatları, tarım kooperatiflerinin kurulması, okuma-yazma oranının artması ve en önemlisi organize bir göçmen siyasetinin uygulanması sonucunda gerçekleşen Gürcistan'dan Abhazya'ya planlı göç üzerinde durulmuştur.

2. Bölüm (s.316-321): "*Büyük Vatan Savaşı*" (2. Dünya Savaşı) Yıllarında Abhazya (1941-1945): Savaşa katılan Abhazyalılar ve Abhaz kültürüne karşı yapılan kampanyalar hakkında bilgi verilmiştir.

3. Bölüm (s.322-329): 1946-1960 Yıllarındaki Abhazya: Söz konusu yıllardaki ekonomik ve toplumsal yaşam, tarımda makineleşmeyle beraber artan üretim, 2. Dünya Savaşı sonrasında kulüp, kütüphanelerin ve enstitülerdeki bilim adamlarının sayılarının artması, 1948-52 yılları arasında bölgenin toponomisi ile oynanması bu bölümün konularıdır.

4. Bölüm (s.330-359): *Sovyetler Döneminde Abhaz Kültürü*: Abhaz dili ve Abhaz edebiyatındaki çalışmalar, danslar ve isimleri taşıdığı anlamlar tek tek verilmesi, Abhaz tiyatrosunda eserler vermiş isimler, açılan güzel sanatlar okulları, Abhaz kültürünün en önemli parçalarından olan müzik çalışmaları ve kayıt altına alınan halk şarkıları bu bölümün konularıdır.

5. Kısım: "*Yakın Zamanda Abhazya (1900'lerin sonundan, günümüze...)*" (s.360-371): Bu kısım O. Bgajba ve S. Lakoba tarafından yazılmıştır.

1. Bölüm (s.360-368): *Abhazya'nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Vatan Savaşı*: 1931 yılında özerk cumhuriyet statüsü ile Gürcistan'a bağlanan Abhazya'da belirli aralıklarla çıkan isyanlar ve Abhaz-Gürcü çekişmesi özetlenmiştir.

2. Bölüm (s.368-371): *Bağımsız Abhazya'nın İnşası*: Sovyet Rusya'nın yıkılmasıyla 30 Eylül 1993'te bağımsız olan Abhazya'nın 1999'a kadar yaşadığı süreç ana hatları ile anlatılmıştır.

Ruşçadan tercüme edilen bu kitap Abhazya üzerindeki Bizans ve Gürcistan üzerinden Rus etkisini gözler önüne sermektedir. Kitap da kaynaklar ile başlayan cümleler kurulmuş fakat kaynağın künyesine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Arkeolojik kazılar dayanak olarak kullanılmış fakat kazıların nerede, ne zaman, kim tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Ayrıca kitapta kaynakça, dipnot ve indeks bulunmamaktadır. Ancak Rusçadan tercüme edilen bu kitabın Türkiye'deki Kafkasoloji çalışmalarına katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Şener Aktürk, **Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet**, Çev.Volkan Eke, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2015, 366 Sayfa, ISBN: 978-605-399-376-6.

Tuğba ERDEM*

İncelemesini yaptığımız bu eser, “Kuramsal Çerçeve ve Bulgusal Genel Bakış”, “Almanya”, “Türkiye”, “Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu” ve “Sonuç” olmak üzere beş kısımdan oluşan, orijinali İngilizce yazılmış bir çalışmadır.

Eser, ulusa aidiyet ile etnisite arasındaki ilişkileri düzenleyen ve yazar tarafından “*etnisite rejimleri*” kavramı ile ifade edilen devlet politikalarındaki devamlılık ve değişimin dinamiklerini açıklama iddiası ile yola çıkmış bir doktora tezinin genişletilmiş halidir.

Kuramsal çerçeve üzerine odaklanmış birinci kısımda, etnisite rejimi, devlete üyelik ve ifade kapsamında ele alınarak üç ana kategoride toplanıyor: tek etnili, çok etnili ve anti-etnik rejimler...

Aktürk’e göre her etnik rejim tipi belirli bir siyasi mücadele alanı yaratır ve ülkede ne tür siyasi tartışmaların döneceğine ve itirazların yapılacağına dair belirleyici olan da uygulanan bu etnik rejim tipidir¹.

Eserde ortaya atılan “Etnik Rejim Değişimi Teorisine” göre etnik rejimin değişmesi için etnik ve ulus üzerine yeni bir söylem ile donanmış karşıt seçkinlerin hegemonik çoğunlukla siyasal iktidara gelmesi gerekir. Peki kimdir bu “Karşıt-Seçkin”ler? Aktürk’e göre onlar; sürdürülen etnik rejimden dolayı etnik temelli haksızlıklara uğramış seçmenler veya onların temsilcileridir².

Teorinin sağlaması ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarda yapılmakta ve söz konusu üç ülke belirli bir etnik rejimle örtüştürülmektedir. Söz konusu olan üç ülkenin -Almanya, Türkiye ve Rusya- örneklem olarak belirlenmesinin sebebi ise üç ülkede de meydana gelen rejim değişikliklerinin 1990’ların sonu 2000’li yılların başında meydana gelmiş olmasıdır.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Şener Aktürk, *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, s.22.

² Aktürk, a.g.e., s.27.

Almanya, II. Dünya Savaşı'ndan, 1999 'da çıkarılan "Vatandaşlık Yasası"na kadar olan dönemde tek etnili rejimin örneği olarak ele alınıyor ve tartışma "yabancı"/"misafir işçiler" üzerinden yürütülüyor. Tek etnili rejimin Almanya'da Nazi mirası olarak görülmesinin yanlışlığına değiniyor Aktürk. Çünkü 1999 yılında yenisi yapılmaya kadar uygulanan Alman vatandaşlık yasası, Nazi döneminden yirmi yıl öncesinde 1913 yılında çıkarılan vatandaşlık yasasına dayandırılıyor³. "Almanya bir göç ülkesi değildir" şeklinde hem statükocuların hem de değişim partilerinin üzerinde anlaştığı Federasyon ve Eyaletler Komisyonu Raporu'ndan (BLK), misafir işçilerin göçmen olarak tanımlandığı ve "Almanya'nın bir göç ülkesi olarak" kabul edildiği Süssmuth Komisyonu'nun göç raporuna kadar ki süreçte etnik rejim değişikliği çabalarına yer veriliyor. Süreç içerisinde Almanya'nın tek etnili rejimden anti-etnik rejime, segregasyondan asimilasyona geçişi başarıyla işleniyor.

Üçüncü kısımda ele alınan Türkiye'de ise etnik rejim değişikliği tartışması yazar tarafından azınlık dilleri üzerinden sürdürülüyor. 2004 öncesi Türkiye yine Aktürk tarafından "çok etnili bir vatandaşlar topluluğunun" "asimilasyonu" temeli üzerine yükselen bir anti-etnik rejimin ideal tipine örnek olarak gösteriliyor. Eserde 2004 sonrası Türkiye'si ise anti-etnik rejimden, çok-etnili rejime doğru geçişi yaşamış ama ikisi de tam olarak gerçekleşmemiş bir melez rejim örneği olarak gösterilmektedir. Ancak Aktürk'ün bu konudaki yaklaşımında bir takım eksiklikler göze çarpıyor. İlk olarak Aktürk'ün çalışmasında hangi etnisite tanımını kullandığı, etnisiteyi soya dayandıran ilkçi yaklaşımı mı, yoksa etnisitenin inşa edilmiş işlevsel bağlamına dayandıran araçsal yaklaşımı mı benimsediği belirsiz⁴. Yine Arnavut, Arap, Boşnak, Çerkes, Gürcü, Kürt, Laz, Tatar, Zaza ve daha birçok gruba bir etnisite atfetmesi⁵ hatta bunları etnisitenin en bütünleşmiş, en kurumsallaşmış hali olan etnik kategori⁶ olarak göstermesi akademik tarafsızlığını zedeliyor. Yazarın Türkiye'de etnik, dilsel ve mezhepsel kimliklerin kamusal alanda açıkça ifade edilmesini meşrulaştıracak olan etnisite ve ulus üzerine yeni söylemlerin Türkiye'de sosyalistler ve İslamcılar tarafından geliştirildiği vurgusu anlamlı. Zira sosyolog Erol Güngör de İslamcılığı hâkim milliyete karşı hoşnutsuzluğunu doğrudan doğruya belirtemeyen etnik azınlıkların ideolojisi olarak görür.⁷

Çok etnili etnisite rejiminin bir örneği olan gösterilen Sovyetler Birliği ve Sovyet Sonrası Rusya, dördüncü kısımda ele alınıyor. Etnisite rejiminde-

³ Aktürk, a.g.e., s.58.

⁴ Etnisite teorileri için bkz: Dr. Ruhtan Yalçınar, "Etnisite ve Milliyetçilik Eleştirel Bir değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 69. No.1, Ankara, 2014, s.189-215.

⁵ Aktürk, a.g.e., s.136

⁶ Etnik gruplarda bütünleşme derecelerini gösteren "Etnik Dahil Etme Dereceleri" için bkz: Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.

⁷ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, 1981, s.181.

ki devamlılık ve değişim burada bazı gruplara fayda sağlarken bazı gruplara zarar veren “pasaport etnistesi” üzerinden sürdürülüyor. 1997 yılında yapılan “Pasaport Reformuna “kadar etnisitenin dâhili pasaportlardan kaldırılması konusunda yapılan bir biçimindeki yerini yeniden tanımlayan bir ulusallık ideolojisinin eksikliğinde ve yeterince siyasi güç elde edilememesinde görmektedir.⁸ Eserde üzerinde durulan önemli bir noktada “Sovyet Ulusu” üzerindeki tartışmalar ve karşıt önermelerdir. Çünkü “Pasaport Etnisitesi” bir Sovyet kimliği yaratma konusunda engel olarak gösterilmektedir.⁹ Pasaport reformu ile birlikte Rusya’nın çok etnili bir rejimden anti-etnik bir etniste rejime doğru kaydığı vurgusu yapılmaktadır.

Çalışmanın beşinci kısmında araştırma sonuçlarına yer veriliyor. Yazar yaptığı açıklamalara karşı alternatif açıklamalara dayanan olgusal ihtimaller üzerinde duruyor. Dünyadaki bütün devletlerin tek etnili, çok etnili ve anti-etnik tiplerini kullanarak üyelik ve ifade boyutlarına göre sınıflandırabileceği iddiasını yineliyor.¹⁰

Çalışma, birincil kaynaklara, mülakatlara, gazete ve diğer medya araçlarında çıkan yazılara, kitap ve dergi makalelerine dayanan oldukça zengin bir kaynakçaya sahip. Yukarıda belirttiğim birkaç eksik noktaya rağmen sözü edilen üç ülkedeki- Almanya, Türkiye ve Rusya- etnisite rejimindeki devamlılık ve değişimin dinamiklerini karşılaştırmalı bir biçimde vermesi bakımında mutlaka okunmaya değer bir çalışma niteliği taşıyor.

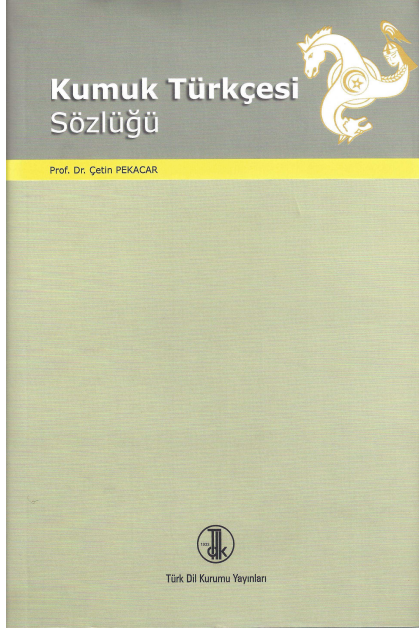
⁸ Aktürk, a.g.e., s.259

⁹ Aktürk, a.g.e., s.254.

¹⁰ Aktürk, a.g.e., s.301.

Çetin Pekacar, **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 409 s., ISBN: 978-975-16-2385-0

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Kafkasya'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarındaki Dağıstan bölgesinde yaşayan ve Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk kavmi olan Kumuk Türkleri, gerek Dağıstan'ın gerekse Kafkasya'nın siyasi ve kültürel hayatında önemli rol oynamıştır (Tavkul, 2005: 29-39). Kuzey Kafkasya'daki Kumuk ovasının ve Dağıstan'ın dağlık kesiminin yerli halklarından olan Kumuk Türklerinin etnik bakımdan Kıpçak ve Oğuz boylarının bu sahada kaynaşmasından meydana geldiklerine dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. Türk lehçelerinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna dâhil olan Kumuk Türkçesindeki Kıpçak ve Oğuz grubu özellikler, bu görüşü destekler niteliktedir (Pekacar 1997: 2062-2066).

XX. yüzyıl başlarında yazı dili hâline gelen ve Buynsk ve Hasavyurt ağzlarına dayanan Kumuk Türkçesi, 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1928'den 1938'e kadar Latin alfabesiyle, 1938 yılından sonra da Kiril esaslı bir alfabeyle yazılmıştır. Günümüzde de Kiril alfabesi kullanılmaya devam etmektedir (Pekacar 2011: 7).

Bir dilin söz varlığını ortaya koyan sözlükler, kültürlerin yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli görevler üstlenmiş; bu sebeple Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri üzerine pek çok sözlük çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. Çetin Pekacar tarafından hazırlanan ve 2011 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'dür.

Kumuk Türkçesinin söz varlığını ayrıntılarıyla gözler önüne seren eser, Z. Z. Bammatov'un redaktörlüğünde hazırlanıp 1969 yılında Moskova'da yayımlanan *Kumukça-Rusça Sözlük* esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak Pekacar (2011: 7), söz konusu sözlükteki kullanım sıklığı çok düşük olan 47

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, filizmeltemerdemucar@gmail.com

bin Rusça kelimenin esere alınmadığını, buna karşılık Bammatov'un sözlüğünde geçmeyen ama Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılan iki yüzden fazla kelimeye eserde yer verildiğini, ayrıca Bammatov'un anlamlarını eksik verdiği kelimelerin de bu çalışmada tamamlandığını ifade etmiştir. Böylece sözlüğün madde başı sayısı on iki bini bulmuştur. Bu sayıya madde içinde yer verilen deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler ve benzeri kelime grupları dâhil değildir.

409 sayfadan oluşan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Sunuş, Kısaltmalar, Eser Kısaltmaları, Kumuk Türkçesi Alfabeti, Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılması ile İlgili Açıklamalar ve Sözlük* bölümlerinden oluşmaktadır.

Sunuş (s. 7-8) bölümünde Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra sözlüğe kaynaklık eden *Kumukça-Rusça Sözlük* üzerine açıklamalarda bulunulmuş, eserin hazırlanma süreci ve bu süreçte izlenen yol hakkında bilgiler verilmiştir.

Kısaltmalar (s. 9-10) bölümünde sözlük metninde kullanılan kısaltmalar; *Eser Kısaltmaları* (s. 11) bölümünde ise yararlanılan eserlerin kısaltmaları ve bu eserlerin bibliyografik künyeleri yer almaktadır.

Kumuk Türkçesi Alfabeti (s. 13-14) başlığı altında *Kiril Harfli Alfabeden Çeviri Yazı Alfabetine* (s. 13) ve *Çeviri Yazı Alfabetinden Kiril Harfli Alfabeye* (s. 14) şeklinde iki ayrı liste sunulmuştur. Kumuk Türkçesi alfabeti, *Kiril (büyük / küçük)*, *Latin (Çeviri Yazı) (büyük / küçük)*, *Açıklamalar* ve *Örnekler* olmak üzere dört başlık altında ayrıntılı olarak gösterilmiştir. *Açıklamalar* kısmında bazı harflerin Kumuk Türkçesindeki özel kullanımları belirtilmiş, *Örnekler* bölümünde de harflerin yazım şekillerini örnekleyen sözler, Kiril ve Latin alfabeleriyle ayrı ayrı gösterilip daha sonra bu sözlerin anlamları verilmiştir.

Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılması ile İlgili Açıklamalar (s. 15-17) başlığı altında maddeler hâlinde sözlüğün düzeni ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre *Sözlük* (s. 21-409) bölümünün hazırlanmasındaki başlıca esaslar şunlardır:

İki dilli sözlük niteliğinde olan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü'*nde madde başı sözler Kumuk Türkçesi, açıklamalar Türkiye Türkçesidir.

Sözlükte ortak Türk alfabetine dayanan çeviri yazı alfabeti kullanılmıştır. Kumuk Türkçesine özgü sesleri gösteren ve Türkiye Türkçesi alfabetinde bulunmayan, /η/, /q/, /w/, /x/ harfleri de Latin alfabetindeki sırasına göre dizilmiştir. Ayrıca Rusça alıntı kelimelerde görülen Kiril alfabetine özgü /ts/ (ц) harfi /t/ harfinden sonra; /şç/ (щ) harfi de /ş/ harfinden sonra gelmiştir.

Sözlükte, Kiril harfli Kumuk Türkçesi imlasında kelime içinde kullanılan inceltme işareti (ь), tek kesme işareti (') ile; kalınlaştırma işareti (ѣ) de çift kesme işareti (") ile gösterilmiştir: *at'yalman* "sincap", *at'yalman teri* "sincap kürkü", *at'yoq* "guguk kuşu", *göz'yaş* "gözyaşı" gibi.

Eserde, Kumuk Türkçesine ait bütün kelime, kelime grubu ve cümleler, ister madde başı olsun, ister madde içinde olsun koyu yazı tipi ile, bu sözlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları normal yazı tipi ile; herhangi bir sözün Türkiye Türkçesiyle yapılan açıklamaları ise eğik (italik) yazı tipi ile yazılmıştır:

añlatıw 1) anlatma, açıklama, aydınlatma, izah (etme), izahat; 2) izah edici, aydınlatıcı; **añlatıw iş** izah edici, açıklayıcı iş.

as zool. gelincik; **asni terisi** gelincik kürkü.

Sözlükte geçen sözler ve bu sözlerin içinde geçtiği kelime grupları veya cümleler aynı madde içinde verilmiştir:

baş baş, kafa, kelle; **baş awruw** baş ağrısı... gibi.

Sözlükte eş sesli olan ancak farklı kökten gelen kelimeler, Romen rakamlarıyla numaralandırılarak ayrı maddelerde verilmiştir:

gebin I Ar. kefen.

gebin II *din.* evlenme, izdivaç, evlilik; **gebin kağız** evlenme cüzdanı; **gebin qıyıw** nikâh kıyma (*dinî merasimle*).

Maddelerin anlamlandırılmasında ilk olarak sözün en yaygın anlamı verilmiş; sonra varsa mecazi anlamı *mec.* kısaltmasıyla yer almıştır. Hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılan sözler ise *ger-mec.* kısaltmasıyla gösterilmiştir. Daha sonra o sözün deyimleşmiş veya kalıplaşmış biçimleri ve bunların anlamları sıralanmış; sözün içinde geçtiği atasözleri de bu bölüm içinde verilmiştir:

çöl step, bozkır; **çölde qalmaq** a) bozkırda kalmak; b) *mec.* açıkta kalmak.

geñ 1) *ger-mec.* geniş, enli; **geñ yol** geniş yol; **geñ yapıraqlı ösümlükler** geniş yapraklı bitkiler; **geñ küyde** geniş şekilde; 2) engin, geniş; **geñ awlaqlar** geniş tarlalar.

qıynlı güç, zor, müşkül, zahmetli; **qıynlı gün** kara gün, zor gün; **yuwuq qıynlı gün tanılır** *atas.* dost, kara günde belli olur.

Bazı sözlerin cümle içindeki kullanımlarını ve anlamlarını göstermek amacıyla Kumuk Türkçesi edebî metinlerinden seçilen veya yazarın kendisi tarafından oluşturulan örnekler verilmiş, parantez içinde de örneğin alındığı eserin kısaltması ve örneğin geçtiği sayfanın numarası gösterilmiştir:

tüşüm 1) ürün, mahsul; rekolte; **mol түşüm** bereketli (*veya* zengin) mahsul; bol ürün; **Qaytarılğan түşümnü aslam payı özüne түşegenge de qanmaylı, Asev çaq-çaqda, xaparsızdan bir xıylı yuwuqların da cıyıp gelip, olanı barın-yoğun aşap içip gete bolğan.** Toplanan mahsulün büyük payının kendisine düşmesine de kanmayarak Asev, arada bir habersiz olarak birçok yakınına da toplayıp gelip onların varını yoğunu yiyip içip gidiyormuş. (ZG, 23).

Kullanım sıklığı yüksek olmayan ve yeni karşılığı bulunan sözlerin yeni karşılığına *bk.* kısaltmasıyla gönderme yapılmıştır: **azğansar** *esk. bk. tüyülgen.*

Madde başı bir sözün daha yaygın kullanılan biçimine de yine *bk.* kısaltmasıyla gönderme yapılmıştır. Böyle bir sözün içinde geçtiği söz grupları varsa bu söz grupları, yaygın olan söze gönderme yapıldıktan sonra, aynı madde içinde verilmiştir:

cıncıraq *bk. danderek; cıncıraq yimik* topaç gibi.

gelişiwlü *bk. gelişli.*

gelişiwlülük *bk. gelişlilik.*

Çekim eki alarak ses bakımından değişime uğrayan sözlerde, bu değişim, asıl sözden sonra sözün değişen kısmı verilerek gösterilmiştir:

göbük, -gü 1) köpük; **sapun göbük** sabun köpüğü; 2) (*reçelin üzerindeki*) kaymak; (*çorbanın üzerindeki*) köpük.

Sözlükte herhangi bir bilim dalının terimi olan madde başı sözler kısaltma ile gösterilmiştir: *anat., ask., ede., etno., kim., zool.* gibi.

Birden fazla sözün kısaltmalarının birleştirilmesiyle oluşturulan Rusça sözlerin önce parantez içinde Kumuk Türkçesi karşılıkları, sonra Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir:

fabkom *Rus.* (fabrik komiteti) fabrika komitesi.

fabzavkom *Rus.* (fabrik-zavodnu komiteti) fabzavkom, fabrika-atölye komitesi.

fizmat *Rus.* (fizika-matematika fakul'teti) fizmat, fizik-matematik fakültesi.

sovnarxoz *Rus.* (ovet xalq xozyaystvosu) Sovyet halk ekonomisi.

Sözlükte yaygın olarak kullanılan büyük harfli kısaltmaların madde başı yapılması dikkate değerdir. Bu tür kullanımlarda, madde başı sözün parantez içinde Türkiye Türkçesi karşılıkları ve Rusça açıklamaları verilmiştir:

KPSS *Rus.* (Sovyet Soyuznu Kommunist Partiyası) KPSS (Kommunističeskaya partiya Sovyetskogo Soyuzu).

TASS (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı) TASS (Telegrafnoye Agentstvo Sovetskogo Soyuzu).

Söz grupları içinde birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimeler, parantez içinde *veya* açıklamasıyla verilmiştir:

hazir I *Ar.* 1) hazır, amade; tamam, hazır; **hazir bolmaq** hazır olmak; **hazir saqlamaq** hazır tutmak, hazır bulundurmak, hazır (vaziyette) bulundurmak (*veya* tutmak); **barı da zat hazir edi** her şey hazır idi; **hazirinde** anında.

Birbirinin yerine kullanılabilen söz grupları da benzer biçimde aralarına *veya* kelimesi getirilerek verilmiştir:

yol ... yolun tüz bolsun! *veya yaxşı yol!* yolun açık olsun!, güle güle!, iyi yolculuklar! ...

Sözlükte dikkat çeken noktalardan biri de tek başına kullanılmayıp sadece bir söz grubu içinde kullanılabilen sözlerin de madde başına alınması-

dır. Ancak bu tür kullanımlarda iki nokta işaretinden sonra söz konusu kelimenin içinde geçtiği söz grubu anlamıyla birlikte verilmiştir.

bezzer: başımni bezzer etme canımı sıkma; aklımı karıştırma.

carlı: carlı cahennemde yaşamaq cehennem dibinde yaşamak.

cıylış: cıylış çislitel'noyeler gr. topluluk sayı isimleri.

Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan sözlerin karşılığı aynen verilmiş; parantez içinde de bu sözlerin tanımları yapılmıştır:

ebonit Rus. ebonit (*bir tür plastik madde*).

kadet Rus. tar. kadet (*eski Rusya'da askerî lise öğrencisi, zadegân bölüğüne girmiş genç asilzade*).

Bazı söz gruplarının, deyimlerin ve atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki anlamları verildikten sonra sözlük anlamları da parantez içinde *harf* kısaltmasıyla verilmiştir:

çağ ... çağ bolup qalmaq kaçıp kurtulmak, toz olmak (*harf*. toz olmak).

dün'ya ... beş günlük dün'ya ölümlü dünya, fani dünya (*harf*. beş günlük dünya).

Sözlükte her sözün gramer türü belirtilmemiş; sadece belli bir isim veya fiilden türetilmiş olup anlamları türetildiği söze bakılarak çıkarılabilecek sözlerin gramer türleri, sözlüğün kısaltmalar listesinde verilen kısaltmalarla gösterilmiştir. Pekacar (2011: 16), bu uygulamaya sözlükte gereksiz hacim genişlemesinin önüne geçilmek istenmesi sebebiyle gidildiğini ifade etmiştir.

Yabancı kökenli madde başı sözler, kaynak dil kısaltmasıyla gösterilmiştir:

maxrac: Ar. esk. temiz telaffuz.

Alıntı sözlerin kaynak dildeki biçimleri yazılmamış; ancak alıntı söz birleşik kelime ise ve her kelimesi farklı bir dilden ise kaynak dil kısaltması, sırasına göre verilmiştir:

ahdnama Ar.-Far. esk. yazılı anlaşma, yazılı sözleşme; antlaşma, muahede, kontrato, mukavele, akit.

dabahxana Ar. *debbağ* + Far. *hane* esk. tabakhane.

Rusça aracılığıyla geçen bütün Batı kökenli kelimeler Rus. kısaltmasıyla gösterilmiştir:

televizor Rus. televizyon cihazı.

Kumuk Türkçesine ait eklerle türetilmiş sözlerde yer alan alıntı kelimelerin kökeni belirtilmemiştir:

katolik Rus. katolik; **katolik din** katolik mezhebi.

katoliklik katoliklik, katolosizm.

Sözlükler, bir dilin söz varlığını ortaya koyan kaynakların başında gelir. Sözlük hazırlamak disiplinli ve özverili bir çalışma gerektirir. *Kumuk Türk-*

çesi Sözlüğü de büyük bir emek ve titiz bir çalışmanın ürünüdür. Böylesine değerli bir eseri bilim dünyasına kazandıran Prof. Dr. Çetin PEKACAR'a teşekkürlerimizi sunar, çalışmalarının ve başarılarının devamını dileriz. Ayrıca 2013 yılında Dağıstan'da yayımlanan *Kumukça - Orusça Sözlük - Kumuksko - Russkiy Slovar* adlı eserin de Türkiye Türkçesine aktarılarak Türklük bilimine kazandırılmasını temenni ederiz.

KAYNAKLAR

- BAMMATOVA B. G. - N. E. Gadzhiahmedova (2013). *Kumukça - Orusça Sözlük - Kumuksko - Russkiy Slovar*, Dağıstan.
- BAMMATOVA Z. Z. (1969). *Kumukça-Rusça Sözlük*, Moskova.
- PEKACAR Çetin (1997). "Kumuk Türkleri". *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı*, 2 (16): 2062-2066.
- PEKACAR Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TAVKUL Ufuk (2005). "Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, 13 (50): 29-39.